DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13872

Sosnovoe Memorial Book

Sefer zikaron li-ḳehilat Ludvipol

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer zikaron li-ḳehilat Ludvipol (Slisht Gadol) / ʻarukh bi-yede N. Ayalon.
IMPRINT	880-03 Tel Aviv : Irgun yotsʻe Ludvipol be-Yiśraʻel uva-tefutsot, 725 [1965]
DESCRIPT	335 p. : ill., maps, ports. ; 30 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Sosnovoe.
	Sosnove (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Sosnovoe.
ADD'L NAME	Ayalon, N.
ADD'L TITLE	Ludvipol (Wolyn) in memory of the Jewish community

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר זכרון לקהילת
לודביפול (סלישט גרול)

ספר זכרון

לקהילת
לודביפול
(סלישט גדול)

ערוך בידי

נ. אילון

בהוצאת ארגון יוצאי לודביפול בישראל ובתפוצות
ובסיועם הפעיל של ה"לאנדסמנשאפטים" במדינות אמריקה
תל־אביב, י"ג אלול תשכ"ה — 1965

LUDVIPOL (WOLYN)

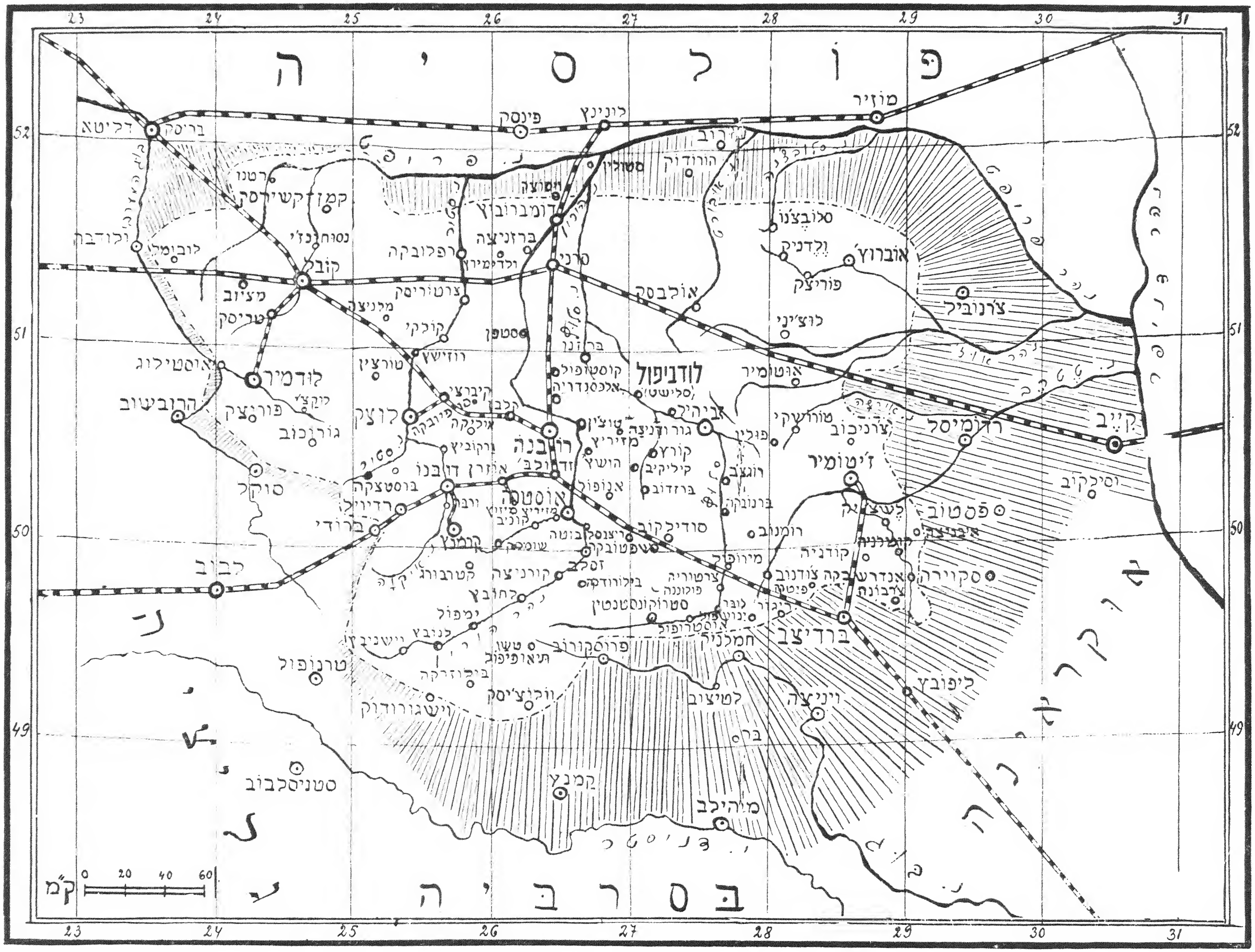
IN MEMORY OF THE
JEWISH COMMUNITY

EDITOR
N. AYALON

נדפס בישראל תשכ"ה
דפוס „עליה" י. כהן, ת"א
גלופות: צינקוגרפיה ארצישראלית
PRINTED IN ISRAEL 1965

PUBLISHED BY
LUDVIPOL RELIEF SOCIETY of ISRAEL, ACTIVELY ASSISTED BY THE ‹LANDSMANSHAFTS› IN THE AMERICAS
TEL-AVIV, ISRAEL, 1965 (5725)

לודביפול - במרכזה של ווהלין

דבר העורך

ביום י"ג אלול תש"ב הונפה מאכלת הצורר והקיץ הקץ על הקהילה היהודית בלודביפול, ועלה הכורת על אנשים נשים וטף שמתו על קידוש השם בימי מלחמת העולם השניה.

ביום י"ג אלול תשכ"ה, ביום השנה ה־23 אנו מוציאים את ספר היזכור לעילוי נשמותיהם ולהנצחת זכרם.

הזכרונות והרשימות בספר זה לא נכתבו בניחותא ובהרחבת הדעת. כל שורה ספוגה בדם יהודי וכתובה בידי אחים ואחיות, אודים עשנים, שעברו שבעה מדורי גהינום עד שזכו להגיע אל המנוחה והנחלה בינינו.

כגודל החשיבות והאחריות, כן היו מידת הקשיים ואבני הנגף בהוצאת ספר זה. חלק מיוצאי לודביפול נענה כבר בתחילה לקול הקורא להמציא לועדת ההנצ־חה רשימות ותמונות על העיר ותושביה. אך רוב החומר לוקט ממש בחדשים האחרונים בסבלנות רבה, בעזרה לבעלי זכרונות להעלותם על הכתב והתאמתם למסגרת הספר. כמו כן נערכו חיפושים מדוקדקים בספריות, ארכיונים וארגונים ומקורות אחרים, והוקדשה אהבה יתרה לכל פיסת נייר שנתגלתה.

לודביפול היתה קהילה יהודית קטנה במרכז החבל והמדינה. אך בלי יחס לגודל המקום היתה זו קהילה חשובה, חיה ותוססת חיוניות יהודית, מסורתית, דתית וציונית. רוב המשפחות לא הצטיינו בעושר או בשררה, אך היו אלה יהודים ויהודיות טובים ושמחים בחלקם בימי טובה כבימי צרה.

יבורכו כל אלה שתרמו והמציאו חומר ותמונות והגישו עזרה בדרכים אחרות במשך זמן הכנת הספר והוצאתו.

ישמש ספר הזכרון מצבת־עד לקדושי הקהילה, ויתן בידי הדורות הב־אים עדות על פרשת חייהם ומות גבורתם של סביהם וסבותיהם, הנאהבים ונעי־מים. יזכרום ויספרו עליהם לבניהם ולבני בניהם עד סוף הדורות בבוא הגאולה השלמה ויגלידו הפצעים ויעלו ארוכה הכאבים על קהילת לודביפול שאבדה. אולם אין המלים והספר מספיקים כדי לתאר את כל יקרתה ויקרה של הקהילה ואת גודל האסון והכאב בלב על נשמות הקדושים והטהורים.

יקבלו עליהם בני לודביפול להוסיף מדי שנה ביום י"ג אלול, הוא יום הזכרון, דמעות חמות אל כוס הדמעות שאינה מתמלאת לעולם, ולאמר

יתגדל ויתקדש שמיה רבה!

תל־אביב, י"ג אלול תשכ"ה
יום הזכרון לקדושי לודביפול

העורך

הקדמת ועדת ההנצחה

ההחלטה להוציא לאור ספר זכרון להנצחת השואה האיומה שפקדה את קהילתנו גמלה בליבם של השרידים המעטים שנותרו לאחר המלחמה. אודים עשנים אלה שחזו בעיניהם ומבשרם את מאורעות השואה האיומה והצליחו להמ־לט מהחרב של המרצחים האכזריים נשבעו שלא לשכוח ולא להשכיח את מה שעוללו לנו, למשפחותינו ולעמנו, חיות הטרף צמאי הדם, הנאצים ועוזריהם האו־קראינים ימח שמם וזכרם.

דמם של יקירינו ובני משפחותינו שניספו על לא עוול בכפם, נשים זקנים וטף, שמסרו את חייהם על קידוש השם, זועק אלינו ומחייב אותנו לרשום את פרקי חייהם האחרונים למען ישאר זכרם חרות לעולמים, ולמען ידע העולם מה עוללו המרצחים לקדושינו.

מתחילה סבורים היינו כי נסתפק בהעלאת פרקי השואה של העיירה שלנו בשקיעתה ובחורבנה, אולם לאחר מכן הועלה הרעיון שאין די בכך, שאם אכן באים להעלות זכרה של קהילה שהיתה ואיננה עוד, יש לרשום גם את תולדותיה ואת סיפור חייה גם בבנינה ובגדולתה.

אף כי מבין יוצאי עירנו באשר הם לא נמצא אף אחד שיהא מושך בעט סופרים או שיהא מחונן בסגולות של משורר שיוכל לקונן על חורבנה של קהילתנו כפי שהיה חייב להיעשות, הצבנו לעצמנו מטרה ברורה שכל אחד מאתנו וכל מי שלב ורגש מפעמים בקרבו יכתוב ויעלה את פרי מחשבתו וזכרונותיו מימים עברו למען ישארו חרותים על ליבותיהם של הדורות הבאים.

בעוד שכל אחד מבני עירנו תרם כל אחד תרומתו מי בחומר ומי ברוח, איש איש כפי יכלתו, למען הצבת מצבת־עד זו לקהילתנו הגדולה, הרי יש להעלות על נס באופן מיוחד את התמסרותם של מספר פעילים שעשו הכל כדי שמצבת זכרון זו תוצב עוד בדור הזה. מסירותם לרעיון לא ידעה גבול ולא חסכו כל מאמץ כדי להוציא את הרעיון מן הכוח אל הפועל. ביחוד אלה שברחו מבור המוות לא שקטו ולא נחו עד אשר מילאו את החובה הקדושה.

המטרה שהוגי רעיון הספר הציבו לעצמם היא להקים גל־עד לקהילתנו לוד־ביפול, שהתקיימה עלי אדמות במשך כ־150 שנה ואינה עוד; אשר נחרבה עד היסוד על תושביה, בתיה, בתי ספרה, בתי מדרשותיה וכל מה שהיה מצוי בה.

יהי רצון שבני עירנו באשר הם ובדורות הבאים אחריהם יטלו את ספר הז־כרון בשעת רצון, ידפדפו בעליו ויקראו את אשר חרתו בו אבותיהם וזקניהם בדמם שנשפך בראשי חוצות.

מי יתן והספר ישמש להתיחדות עם זכר הנפשות היקרות שהושמדו ונהרגו ללא עת, ממנו יוכלו בנינו ובני בנינו לשאוב דעת על הקורות את עמנו בכלל ואת קהילתנו בפרט בדור הזה. ובהתמלא כל זאת נדע אנחנו, יוזמי הספר, כי עמלנו לא היה לשוא.

ועדת ההנצחה

ארגון יוצאי לודביפול בישראל ובתפוצות

פעולות ארגון יוצאי לודביפול בישראל ובתפוצות

מעטים מאד שרדו בחיים מקהילת לודביפול אחרי השואה הגדולה, וכששו־חרר האיזור על ידי הסובייטים, החלו שרידי השואה ובתוכם פליטי החרב לנדוד הלאה כדי להגיע למקום מבטחים. אי אפשר היה לחזור ולהישאר באותו מקום בו הושמדו יקירינו ובו נמחקה הקהילה היהודית על בתיה ונכסיה. תחת עולם של הנאצים לא יכולנו לחשוב אפילו על יום המחר, אלא על מה שיקרה בכל רגע, מידיהם של הרוצחים. ואילו עם בוא השחרור מסיוטי המות החלו היהודים הש־רידים לחשוב על יום המחר הרחק מן האדמה המקוללת.

המועקה הנפשית השתלטה דוקא אחרי השחרור. הנפשות היקרות לנו עמדו לנגד העינים ביום ובלילה. שאלת את עצמך: מי אני שזכיתי לעבור את הגהינום הנאצי בעוד שהורי הטהורים והזכים לא זכו ? ההרגשה הזאת רדפה אותנו עד היום. מי שחשב כי בארצנו ימצא מנוח לנפשו, עשה כל מה שביכלתו כדי לצאת מהשטח הסובייטי ולהגיע לישראל, ואחרים הגיעו אל קרוביהם בארצות אירופה ובריטניה.

וכך נפגשה שארית הפליטה מלודביפול בדרך נדודיהם בגרמניה ובאיטליה, וערכו אזכרות לקדושינו. בשנת 1950 ערכנו את האזכרה הראשונה בישראל במועדון מפא״י, ביפו, ומאז התחלנו לחשוב איך להנציח את זכר קדושינו שהושמדו באכ־זריות על ידי חיות־אדם. חשבנו על נטיעת חורשה על שם קדושינו ביערות הקרן הקיימת, אבל קשיי הקליטה לא איפשרו להיפגש לעתים קרובות לשם ביצוע הרע־יון, מלבד פגישותינו פעם בשנה ביום הזכרון.

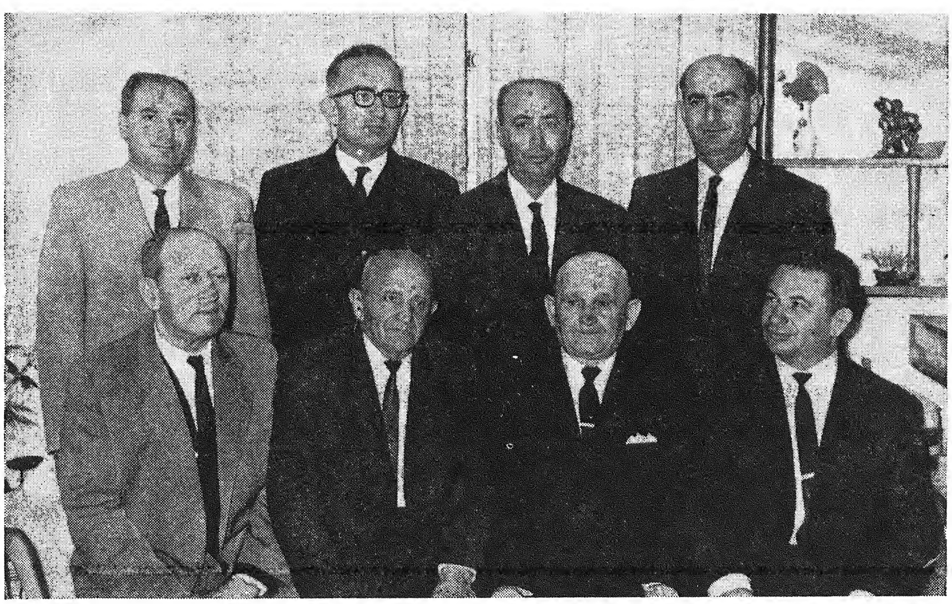
בשנת 1952 התחלנו לחשוב על הנצחת זכר קדושינו על ידי הוצאת ספר יזכור, כפי שהתחילו כבר לעשות קהילות אחרות, אבל קשה היה להפעיל את האנשים שיקדישו זמן לרשום מה שעבר עליהם ואיך ניצלו ומה אבד לכל אחד באסון הגדול. התחלנו להתאסף לעתים יותר תכופות, ולרוב דיברנו על כך גם באזכרות. ראשית פעולתנו היתה לאסוף חומר על אלה שהושמדו. העברנו שאלונים לכל בני עירנו וביקשנו למלא פרטים על קדושינו. ניגשנו לאסוף חומר ורשימות ותמונות ואף הוצאנו פרוספקט בצורת חוברת כדי להמחיש לכל אחד מה ברצוננו להוציא, ולעורר לכתיבה ולהשתתפות במימון הוצאת הספר. לשם זה באנו בדברים עם העורך מר ח. ב. אילון, שריכז את הוצאת ספר יזכור לקהילת אוסטראה ולקהילות אחרות, ובצאת הפרוספקט העברנוהו לכל יוצאי עירנו בארץ ובחו״ל. בתחילה היו התו־צאות קלושות גם בחומר וגם ברוח, ועמדה השאלה אם להמשיך לפעול להוצאת הספר או לגנוז את החומר עד שיקום לו גואל. אבל היו קומץ אנשים עקשנים ומסורים שהחליטו שקהילת לודביפול בחייה, למרות גדלה הקטן, היתה עיירה תוססת ופעילה בחיים תרבותיים וחברתיים ואף הקימה מוסדות תרבות למופת, ומן הראוי להקים לה מצבה ספרותית בצורת ספר־יזכור.

בחורף 1964 התאספנו מנין אנשים להחליט סופית, ובסיכום התברר כי החומר שנאסף עד אז יש בו כבר כדי להתחיל במפעל הקדוש. אמנם בידנו היה אז רק חלק מן הכסף הדרוש להוצאת הספר. מזה נתרם החלק הגדול על ידי יוצאי לודביפול בארץ והיתר על ידי אחינו בארצות אמריקה.

בשנת תשכ"ב, ביום הזכרון הנצחנו את זכר קדושינו על ידי התקנת לוח־זכרון במרתף השואה, בין מאות לוחות הזכרון לקהילות ישראל שהושמדו, וראינו חובה להמשיך במפעל ההנצחה על ידי תיאור הזוועות והעינויים שסבלו קדושינו בספר יזכור בו יונצחו גם כל שמות יקירינו.

נפגשנו במרץ להתרים את בני עירנו, כל אחד לפי מצבו הכספי, וכן להשלים את איסוף החומר לספר. לא התאכזבנו. רוב בני עירנו תרמו בעין יפה. נוסף לנו גם חומר בכתב על העיירה בשנות חייה הפעילות. אספנו תמונות מחיי תנועות הנוער ומוסדות הציבור והתרבות, וזה עוד הוסיף להזכיר לנו כי יש להזכיר גם לאחרים.

אנו תקווה כי ספר יזכור שלנו יהיה גל־עד ליקירינו שלא זכו לראות במפלת השונא הגדול והאכזר של האנושות, וביחוד של העם היהודי, וידעו הדורות הבאים ויזכרו את קדושינו שבגבורה מסרו את נפשם על קדוש השם. ונצח ישראל לא ישקר!

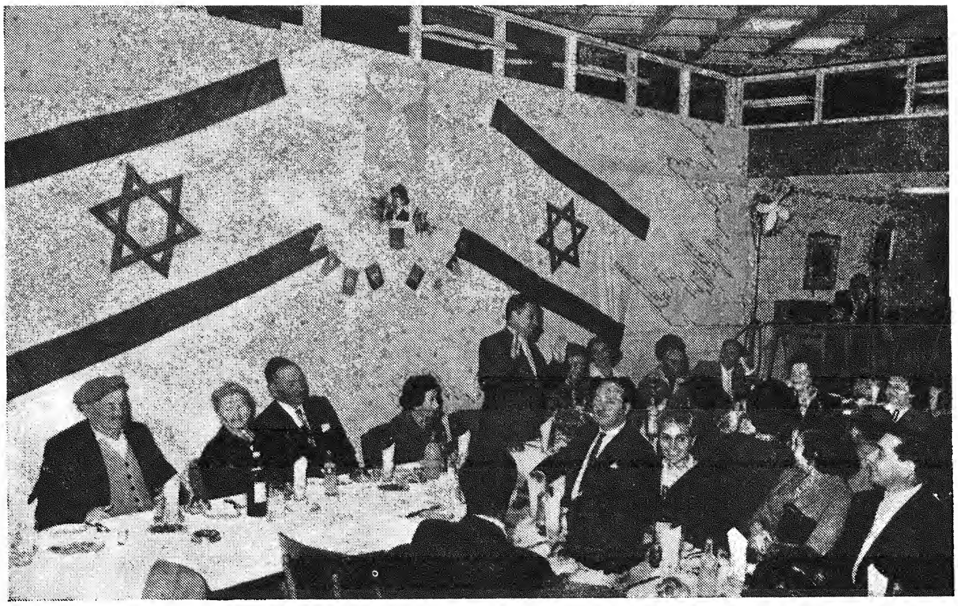
ועדת ההנצחה של ארגון יוצאי לודביפול
יושבים (מימין לשמאל): נ. פלדמן, א. שתדלן, י. רבר, מ. אוסטרובסקי;
עומדים (מימין לשמאל): צ. טוכמן, א. שלייפר, נ. אילון, ש. שלייפר.

שארית הפליטה באזכרה בגרמניה, 1945

יוצאי לודביפול בארץ בפגישה עם שלום קעק בביקורו בארץ

יוצאי לודביפול בישראל בפגישה עם גב׳ בתיה רבר מאוסטרליה ומר יוסף פיינמן (מאשוק) מארה״ב

סעלישטער סאסייעטי אין וויניפעג

תוכן / אינהאלט

דברי ימי הקהילה

הקהילה בחייה

זכרונות מהווי הקהילה

חינוך וציונות

תנועות הנוער בלודביפול

ה ש ו א ה

פליטי חרב ותלאותיהם

שער יידיש

געשיכטע און זכרונות

אומקום און ניצולים

הצרורים בצרור החיים

דברי ימי הקהילה

פרק א
דברי ימי הקהילה

נחום פלדמן

בשער הספר

בספר־זכרון זה אנו באים לקונן חורבנה של עיירה קטנה באוקראינה המערבית, לודביפול, שנהרסה עד היסוד ותושביה היהודיים הושמדו על־ידי מרצחים אכזריים בימי השואה הגדולה של שנות תש״ב—תש״ג.

יקרה לנו עיירתנו, שבה נולדנו ובילינו את מיטב שנותינו. לעתים אתה עומד תוהה ונבוך ושואל את עצמך: כלום אין זה חלום־בלהות, האמנם אירעו כל מעשי הזוועה האלה במציאות?! הרי אך תמול־שלשום היית בן למשפחה ענפה של אבא־אמא, אחים־אחיות, ואילו היום אינך אלא ערער במדבר, בודד ועזוב לנפשך. וחמש־עשרה שנה אחרי התרחש הטרגדיה השטנית בעולם עודנו ממאנים להתנחם ולהודות — ולו רק בעל־כרחנו — כי אכן זהו המצב...

בבואנו לפתוח פרק ראשון של ספר־הזכרון לעיירתנו היקרה אין אנו מוצאים ביטוי טוב יותר לרחשי לבנו מזה של המשורר הגדול וברוחו:

היה היתה עיירה ולודביפול שמה,
היה היתה — ואיננה עוד!...

אכן אינה קיימת עוד במציאות, אך כל עוד חיים עלי אדמות השרידים המעטים כאודים מוצלים מאש, הרי בלבותיהם פנימה מוסיפים לחיות קורות הימים הבלתי נשכחים של העיירה. לודביפול היתה עיירת מולדתנו ובתור שכזאת נשתמרה בזכרוננו מיום שעמדנו על דעתנו ואף תישמר כל הימים, — התשכח צפור קנה?!...

מה גילה האמיתי של העיירה לודביפול?

איש אינו יודע להשיב תשובה ברורה לשאלה זאת. בפי זקני העיירה רווחו רק השערות מעורפלות על כך, אולם דבר אחד נעלה מכל ספק, שבלודביפול מצאו את חייהם ומותם דורות רבים של יהודים. בית־הקברות היהודי בחובקוב לא הצטיין בעתיקותו, ומנין השנים לפי מצבותיו אינו עולה על מאתיים שנה, אולם מסתבר שלפני־כן היה קיים בית קברות במקום אחר.

למרות העובדה, שישוב יהודי היה קיים במקום במשך מאות בשנים ללא הפסקות, לא היו קורותיה של העיירה חטיבה אחת רצופה. ככל תקופה היסטורית של מקום כלשהו יש לחלקה לפרקים־פרקים, שכל אחד מהם היווה תקופה בפני עצמה לפי טבעה וצביונה, תקופה תקופה וקורותיה המיוחדים ומאורעותיה השונים. היו תקופות של שקט יחסי מבחינה מדינית, שהביא בעקבותיו גם רווחה, כלכלית, אך לעומתן היו תקופות של פרעות, צרות ותלאות, שהשכיחו את השנים הטובות, וחוזר חלילה.

עיירה נידחת היתה לודביפול, אך בכל זאת המאורעות העולמיים ופגעי הזמן השונים חרשו חריש עמוק על גבה של העיירה. למן הצורר חמלניצקי בגזירות ת״ח—ות״ט ועד פטלורה ושאר כנופיות המרצחים, שהשתוללו באזור אחרי מלחמת העולם הראשונה, התנכלו לעיירה זו והקיזו את דמם של תושביה היהודיים בראש חוצות. הגדיל לעשות, כידוע, רב־הטבחים ורוצח העמים היטלר בזמן מלחמת העולם השניה, אשר גזר כליה על עם ישראל על־ידי השמדה טוטלית מקטן ועד גדול, ולא נשארו מגזירות תש״ב—תש״ג אלא אחד ממשפחה ושנים מעיר.

לתקופות זוהר במשמעותו המקובלת של המושג לא זכתה לודביפול מעולם, אך ההפוגות הקצרות, שהשתררו בה מזמן לזמן, הספיקו כדי תת שהות לנפש העייפה להגליד את הפצעים, להחליף כוח ולהתחשל לקראת הגזירות והפורענויות החדשות הממשמשות ובאות. בכל תקופת הפוגה השתעשעו אבותינו בתקוה, שהנה הקיץ הקץ לצרותיהם וסבלותיהם, והתמסרו באמונה ובהתלהבות לעסקנות בצרכי ציבור ולעניני תרבות ורוח, שעמדו תמיד ברומו של עולמם. החל מתלמוד תורה לבניהם ועד למצוות הכנסת־כלה, הכנסת־אורחים, גמילות חסד של אמת (חברה קדישא) וכיוצא באלו מצוות מ„אלו דברים שאין להם שיעור״.

כאלה היו בדרך כלל היסודות, שעליהם הושתתו החיים היהודים בעיירתנו הקטנה, בדוגמת שאר העיירות היהודיות באזור. זכרון וגלעד להווי־חיים זה וכן ביטוי מה לשואה הגדולה, שניתכה על העיירה ויהודיה, היא החובה הקדושה והמטרה, ששרידי לודביפול הציבו לעצמם על־ידי פרסום ספר הזכרון, שישמש עדות לדורות, להם ולבניהם אחריהם.

על אלה אני בוכיה,
עיני עיני יורדה מים!..

אשר גורפינקל

העיירה

עיירתנו לודביפול, או כפי שמכונה היתה בפי הבריות "גרויס סעלישט", היתה אחת העיירות, אחת מהקהילות היהודיות הקטנות שבמרחב פלך ווהלין, קהילה יהודית בה חיו יהודים מדורי דורות. וקטנה היתה העיירה, ד' על ד', ונהגו הבריות לומר, שעגלה כי תיכנס לעיירה, ראש סוסה בקצה האחד של העיירה וגלגליה האחוריים בקצה השני... לא תואר ולא הדר מיוחד לעיירה, וכגודלה כן בתיה ומשכנותיה, לא גדולים ולא גבוהים ביותר. בית בית וגילו, בית בית וצורתו ומקומו.

הנה בית אבי, בין בתי הסימטה, שמכונה היתה בפינו "כתריאליבקה"; בתים אשר לא השריפה הגדולה ולא השריפה שלפני הגדולה ואף לא שריפות קטנות יותר, לא פגעו ולא נגעו בהם, והם נשארו עומדים על מקומם. שחוחים ודהויים, נוטים על צידם, חבויים עד מתניהם — חלונותיהם באדמה. כה נשארו על עמדם כשהם נושאים על חטוטרת גבם את סבל שנותיהם הרבות.

רוח קיץ כי תבוא, והעיפה ענן שבבים מכוסי ירוקת מעל גגותיהם של הבתים וגילתה אז חורים וסדקים, דרכם דלף גשם הסתיו לתוך הבתים ומילא את כל כלי האפיה והבישול המסודרים על הרצפה. והתקרות היו לובשות צורות גיאומטריות שונות, עקב דלף זה, צורות וציורים אשר נעלמו עם הגיע חג המצות לבתים אלה.

הנה הקארעצער גאס, רחוב הביניאקעס, אותם בנים של ר' בני בקומתם הזקופה, הלי־כתם הגאה, הבטוחה וקולותיהם הגבוהים והעבים, ה"פאנדרעס" של העיירה. וכמה פחדו הגויים מפני בני ר' בני אלה!

צד אחד של הרחוב, שורה שלמה של בתים, הם בתי בני ר' בני: בית ר' גדליהו ובניו, בית ר' יענקל ובניו, גיסו ר' בעריש ובניו, ר' הרשיק ובניו, אייזיק ובניו ובצד — פרויקע ובניו. וזכה הרחוב ונשרף באחת השריפות ובנו להם בני ר' בני בתי עץ חדשים עם גזוזטראות רחבות הפונות ביהירות אל הרחוב. הנה, צאו וראו.

ורחוב החייטים, "די שניידער גאס" ובית־כנסת החייטים "די שניידערשע שיל", הרחוב היחידי אשר נמתח על ידי מישהו דוקא בקו ישר, מהשוק עד לגשר המתים. ומה רבה היתה הצפיפות ברחוב בימי שבתות וחגים עם שקיעת החמה. מטיילים היו כולם הלוך וחזור לאורך הרחוב, מפינתו, מקום החנויות של גדליהו בני"ס עד בית שפריסע מול גשר המתים. אותו גשר זעיר שהיווה תחום העיירה לטיולים ולהלוויות מתים. מתחת לגשר זה זרם החאבל בו היו המלווים טובלים ידיהם ונפרדים מהמת וחוזרים העירה. מכאן והלאה, הדרך למעברה ה"פאַראָם" שעל הסלוץ. הדרך למרחבי שדות ויערות אליהם כמהים ילדי ישראל, במשך שש ימי המעשה.

וכמה זכרונות וחוויות נעורים קשורים ברחוב זה. על ספסלים, שעמדו לפני רבים מה־בתים האלה, ארגנו הסתדרויות נוער, קיימנו ישיבות של ועדים שונים, אהבנו אהבה ראשונה.

ורבים רבים לילות הקיץ, שעברו עלינו על גזוזטרה של אחד הבתים, פה ישבנו, תהינו וחלמנו בהקיץ על עולמנו ועתידנו.

מרכז החיים בימי חול היה השוק. השוק השתרע במעגל כשבמרכזו גושי החנויות. כאן געש ורעש יום השוק. אך בימי חג ומועד, נדם השוק ורחוב החייטים היה במרכז החיים. רחוב החייטים, שבמרכזו בית־הכנסת, אשר שימש מקום כינוס לדרשנים, מגידים ומטיפים למיניהם. לכאן נהרו המוני בית ישראל להתיעצויות שונות בעניני "הרשות", לשמוע מילה חיה מפי שליח מארץ ישראל. לכאן התפרץ גם שונא ישראל בימי בחירות ל"סיים" הפולני להתרות ולהתריע באזני היהודים, שיצביעו אך ורק בעד "שומרי החוק". כאן היו מברכים "במעמד" את הקיסר או הנשיא בימי חגא.

וצעדים מספר משם, מרכז התחיה העברית בעיירה, בית־הספר העברי "תרבות", פרי עמלם של קומץ יהודים ובראשם לייבל חנקעס. קומץ אברכים שעמלו עמל רב, השקיעו עבודת נמלים, באספם ובהעמידם קורה לקורה והקימו מקום שיקלוט את ילדי היהודים אל חיק אומתם. ומה קטנה ועלובה היתה גאוות הגויים בעלי היכולת ואמצעים הבלתי מוגבלים וגאוות ה"ש־קאַלעס" ומוריהם מול הרצון ומרץ החיים, שגילה קומץ יהוים זה בקיום בית הספר. וצליל השפה העברית בפי עשרות הילדים היה מעין משב רוח רענן, מחיה ומגשר על פני מרחקים עצומים, בין דלות העיירה ואוירת המכורה החיה בחלומותיהם של כל צעיר בעיירה.

ומכאן לסמטת בתי־הכנסת, בית־המדרש ובית־הכנסת הגדול. הסמטה הדוממת במשך כל ימי השבוע, אפופה הד נהיה של לומדים "מתמידים" ועורכי חצות. הסמטה המתמלאת רוחות רפאים, אשר קינתם ובכיים שמע לא פעם השמש הזקן בשעות לילה מאוהרות, נשמות תועות המחפשות תיקונן בבית־הכנסת הגדול...

ופה, ליד בית־המרחץ, גבול העיירה. פה עובר היובל, שכינוהו בצדק אם לאו "סלוז", ופה לאורך היובל הזה שזורים כפנינים יקרות הרבה זכרונות־ילדות נעימים של ימי קיץ, עת התרחצנו ללא רשות אבא. וימי יום־ששי טרם קבלת־שבת עם אבא וחבילת בגדים נקיים מתחת לבית השחי. ופה, על הגבול, הגשר אשר בעברך אותו הנך עולה על הדרך המובילה לעולם הרחוק, לעולם הרחב.

וכך חיינו, אנו ואבותינו ואבות אבותינו, דורות על דורות, קשורים לנוף שדות הבר הרחבים, נוף היערות הגדולים והעבותים, יערות לאורך גדות הסלוץ הנמשכים עד... עד מעבר לאופק. ובנוף הזה, כפרי הגויים למיניהם, אתם קיימו יחסי גומלין והתפרנסו, רובם מעמל כפיהם ויושר לבם, מעטים מטעות גוי, נאבקו קשה על זכותם לחיים. התפלשו לא פעם בעפר רגלי ה"שלטון", התחכמו לצוררים למיניהם וגם לא פעם יכלו להם לצוררים אלה.

והיתה לעיירה הסטוריה משלה. הסטוריה לא כתובה אך מסופרת בע"פ, וגירסות שונות היו למקור שם לודביפול. אחת מהן המספרת על אותו פריץ, אשר גר אי־פעם בארמון, אותו מבצר על הגבעה מול הכפר חופקוב על גדות הסלוץ, ושמו של אותו פריץ היה לודביק ושם אשתו פולה.

אבל קורות כל משפחה ומשפחה ודאית יותר. ויודעת כל משפחה לספר על ראש משפחה אשר הניח את היסוד למשפחה ועסקיה. וכך נקראו המשפחות: המשוקעס, הטובלס, הגוטלס, הטוביהס, החנקעס, הבניאקעס, וכו' וכו' ולכל משפחה קשר מיוחד ליחסים עם שכנים, לעסקים שונים ופרנסות שונות. מ"הזכות" להעביר אנשים על ה"פּאַראָם", המעברה אשר על הסלוץ, ועד הארענדע על האחו למרעה פרות העיר בשדות הפריץ מוראביוב, וכל היחסים האלה, וכל העסקים התנהלו בלשונות שונות ורבות, בליל שפת גויים ושפת התפילה שפת "הסידור". את החסר מילאו בתנועות הידים ולבסוף הבינו הגויים את הכל ואף האמינו ב"נאמנות" וב"חרם".

ומספרת ההסטוריה על "עליות" וימי עבר מזהירים של העיירה, עת שבתי־מדרשיה היו מלאים לומדים וגל החסידות דבק והעיר לחיים חדשים גם את יהודי העיירה. ומזכירים יהודי העיירה בין המקנאים לרוח אלוהים את ר' פנחס־שלמה ע"ה ואת הרב ר' מרקל כאחד הלומדים ולמדנים הגדולים. ר' מרקל היה סבו של הרב ר' עקיבא חזן ז"ל, אשר נספה בימי השואה. את ר' פנחס־שלמה לא הכרתי, אבל ר' מרדכי בנו, ר' מאַטל השוחט — ראש משפחת שחורי בארץ — אותו אזכור היטב היטב, וכחיה תעמוד לנגד עיני דמותו האצילה אשר הפיקה אך ענותנות, טוב־לב יהודי בלי קץ וגבול. ורבה, מה רבה היתה עזרתו של ר' מאַטל השוחט לכל נזקק ולכל דורש. פעם במתן בסתר, פעם בהלוואה מקופת גמילות חסדים, ובמלה טובה ובעדוד, והכל בשקט וברוך, ממש כרוח טובה, הנה היא מופיעה ונעלמת. ומן העבר הרחוק, כמו מבעד לערפל או חלום רחוק אשמע עד היום את הזמירות והתפילות הערבות, המתוקות, והאנחה היהודית של ר' יהושע השוחט, עד שנדמה לי שצלילים ערבים אלה היו ליסוד הרגש המוסיקלי והעדינות המוסיקלית אצל לא מעטים מאתנו.

ובאותם הזכרונות, זכרונות מראשית ההכרה שלי, אראה את שמחות החג המפוארות של המון רב וחוגג בתוך בתי־הכנסת המפוארים ומוארים באור יקרות. היו ימי חול וחג בין אחינו, ימי תוגה ושמחה. יש וביום שלישי רגיל התנערה כל העיירה משלותה, ותינוקות מעריסותיהן, זקנים במקהלותיהם ושאר בני העיר מלוים חתן־וכלה לחופתם. וכמה צהלה אז העיירה. כולם, מוזמנים ולא מוזמנים, קרובים ורחוקים, כולם נסחפו אחרי ה"כלי־זמר", אחרי הכנור המשתפך לאור ירח בקול רווי תוגה ושמחה יהודית גם אחד. ואור גדול היה אז בעיירה, אור שבעת הימים. ומאין זה בא האור אשר האיר את חשכת הרחובות לשעות אלה?!

קטנה היתה העיירה, בצידי דרכים תקעה והניחה בורא הישובים, רחוקים ממסילה וממרכז כלשהו. ורוחות כי ינשבו בעולם, דומה יעברו ויפסחו על העיירה ואליה לא הגיעו, ובכל זאת איזה משב קל מאותן רוחות סוערות הגיע גם לעיירה. ובערבי חורף ארוכים על־יד תנורים מוסקים ולאור מנורות נפט מפוייחות, התכנס נוער. ישב וחלם על אופקים רחבים, על עולמות רחוקים, והעיקר על פריצה ויציאה מן המסגרת הצרה והמחניקה של העיירה כי צר להם המקום. ובודדים, בכוחות ובאמצעים דלים, מתפרצים החוצה, שוהים בעולם הגדול, לומדים וחדלים ולעת חג יביאם ר' סאניע בעל־עגלה לבית הוריהם ואתם יביאו משהו חדש לעיירה. וכך מגיעה הציונות לעיירה ע"י שלמה חנקעס וכך גם מגיע הרבולוציונר הראשון לעיירה, זייבל פיינר. ופה נרקמו וקמו, מאוחר יותר, תנועות השומר־הצעיר והחלוץ, אשר סללו את האפיק לכוחות היצירה של נוער תוסס וחי, מילאו את רחובות העיירה וסמטאותיה בשירים חדשים, צהלה ו־שמחת נעורים, ומכאן עלית חלוצים לארץ־ישראל.

יזכרם אלקים לטובה,
עם שאר צדיקי עולם!

יונה בלושטין (רבר)

ממראות לודביפול

שנות ילדותי עברו עלי בעיירה לודביפול וסביבתה אשר בה חייתי. עיירה כפי שאומר הסופר פרץ: "א שטעטל ביים גרענעץ — גרויס ווי א גענעץ".

רואה אני לנגד עיני את העיירה ובה שני רחובות ראשיים, שתי סימטאות והשוק, שם עמד ביתנו ושם גדלתי. נזכרת אני בבוץ הטובעני, שעמד בשוק בימי סתיו לאחר הגשמים, ובחורף הפך המגרש הבוצי הזה למגרש ספורט להחלקה במחליקיים לתלמידי בתי־הספר. באביב, כאשר נמסו השלגים, עמד הבוץ ועליו הירוקת עד לאמצע הקיץ. יותר מאוחר גילתה מועצת העיירה יוזמה והתחילה לעשות לשיפור מראה העיר ושיפוצה. שני הרחובות הראשיים והשוק רוצפו והבוץ נעלם. הורידו את מדרכות העץ ועשו במקומן ממדרכות מלט שרוחבן הספיק למעבר שני אנשים בלבד, ואם נזדמן שלישי על המדרכה, צריך היה אחד לוותר על כבודו ולרדת מהמדרכה. ניטעו עצים, נשתלו גינות ודשאים הופיעו לאורך הרחוב הראשי. כל בעל־בית חייב היה לשפץ פני ביתו ומי שלא היו לו האמצעים הדרושים לכך, חייב היה ללוות כסף ולעשות זאת. לאט לאט עטתה העיירה בגדי־חג.

לתיאטרון, קולנע וחשמל לא זכינו בעיירתנו עד לסוף קיומה. ממלא מקומו של החשמל היה אצלנו הירח הזקן, ובלילות־חורף הארוכים היה הנוער שוכר אצל איזה גוי או עגלון יהודי מזחלת רתומה לסוסים, שפעמונים על צואריהם להקים רעש, והיינו עושים, בשפת לודביפול "א קאטאשקע".

בערבי־קיץ היה הנוער מטייל להנאתו לאורך הרחובות עד שעה מאוחרת, ולסיום הוי־כוחים היו נאספים על שני הגשרים שקישרו את העיירה עם הכפר ושם היו יושבים וחולמים על עולם גדול ועתיד טוב יותר. המבוגרים היו יושבים בערבי־קיץ בחזית הבתים, ששם התנהלו החיים החברתיים, והשיחות נסבו על פוליטיקה, פרנסה וקצת רכילות "לקינוח סעודה".

כקרן אור באפילת עיירתנו היו תנועות הנוער החלוציות ובית הספר "תרבות". זוכרת אני את גן־הילדים הראשון, שהגננת בו היתה חיה זמלמאכער ושמפיה למדנו את השירים הראשונים בעברית. בלתי נשכחות הן החוויות מחיינו בקן "השומר־הצעיר". בשכבת "בני־מדבר" — זאת השכבה הצעירה בקן — עשינו מקופסאות גפרורים ריקות לבנים מחומר, כדי להזכר ביציאת מצרים. בגיל מבוגר יותר, זאת אומרת בשכבת "הצופים", היינו מתאספים בכל שבת אחר־הצהרים על ההר שבשדותיו של בעל־האחוזה מנשיקוב. האסיפות של הקן היו נמשכות עד רדת החשיכה מסביב למדורות. עם רדת הערב, היינו חוזרים לעיירה בשירה, כשאורה ושמחה היו מנת חלקנו. בכל החגים, ובפרט בחגים לאומיים, כמו ל"ג בעומר, כ' בתמוז וכו', כל הקן ערך טיול ליער וזה היה מאורע חשוב בחיי הנוער. שם היינו מבלים יום שלם וגם מבשלים לעצמנו אוכל ליד המדורות שעשינו, ובין הארוחות ניהלנו שיחות ומשחקים. היער, שנמצא במרחק של כ־3 קילומטרים מהעיירה, שימש לנו ולכל תנועות הנוער

בעיר כמקום מפגש וטיולים וכקייטנה לעיירות קורץ וברזנה. בעונה זו, כשבני־נוער נפגשים עם בני־נוער מהסביבה, חיינו חיים חברתיים תוססים ובמתח די־גבוה.

ההורים שלנו, אשר תלאות מלחמת העולם הראשונה ורדיפות פטלורה עברו עליהם, לא רצו שאנחנו נמשיך באורח־חיים שלהם, אף לא רצו שנישאר בעיירה. כל מאוויהם היו לראות אותנו בארץ־ישראל. הם איחלו לעצמם לראות אותנו בבן־שמן, נהלל, מקוה־ישראל, בגמנסיה בתל־אביב ובאוניברסיטה בירושלים.

בשטח חינוך הנוער פעל הוועד הראשון של בית־הספר "תרבות", והודות להם קם אצלנו בית־ספר עברי. מן הראוי להזכיר שמותיהם של חברי הועד: לייבל אטשטיין, מאטל אטשטיין, עקיבא זלצמן, יצחק רבר ויבדלו לחיים לייביש רבר ומרדכי אוסטרובסקי. בית־הספר "תרבות" היה כזר עטרת לראשה של העיירה. הלימודים היו על רמה והיחסים ששררו בין התלמידים היו למופת. המורים הדגישו וטיפחו את החינוך הלאומי והודות לכך פעלנו ועשינו רבות למען הקרן־הקיימת. החגיגות והנשפים שערכנו בחנוכה, פורים, ט"ו בשבט וכו' היו יפים מאד, ועל זאת יש להודות למורים אביגדור מוריק ז"ל וייבדלו לחיים חסיה ולייבל מוריק.

הופענו גם בחגים הלאומיים של פולין. הצגה אחת, שהצגנו ביום עצמאותה של פולין, ה־11 בנובמבר, הלהיבה אפילו את האנטישמים שבעיירה.

בשנת 1939, כשפרצה מלחמת־העולם השניה והצבא האדום קיבל לידיו את מערב אוקראינה, שפת הלימוד בבתי הספר שונתה ליידיש במקום עברית ורוסית במקום פולנית. המורים, שרק אתמול הטיפו למען ארץ־ישראל, דיברו והטיפו בכוון הפוך, למען ברית־המועצות ובנין הסוציאליזם במקום.

בשנים אלו עבר הנוער משבר נפשי עמוק ואין זה פלא. בית־הספר הסובייטי־אידי התקיים מנובמבר 1939 עד יוני 1941, כלומר עד לכיבוש הגרמני. על מה שהתרחש לאחר מכן בעיירה איני כותבת, כי עזבתי את העיירה יחד עם הצבא האדום.

רחל וולמן ושרה חזן נושאות את הדגל ברמה!

אפרים קוזיול

זכרונות מראשית המאה

נולדתי בלודביפול (סעלישט גדול) בשנת 1911 להורים בעלי מלאכה ואני הילד השישי במשפחה (אחרי נולדו עוד 4 ילדים). הימים ימי ניקולאי הגדול ופרנסת המשפחה מבוססת. אבי היה יהודי בעל מרץ ושלח את ידו במסחר, בעיקר עם הפריץ ברוצקי הזקן. כמו כן הלווה כסף בריבית לגויי הכפר, והם היו משיבים את ההלוואות עם הריבית וגם מוסיפים מיבולם: דבש, ביצים, עופות, פירות וירקות. הילדים למדו בחדר של ר׳ יצחק וסרמן שהיה למדן גדול ויודע תורה. ילדים אחרים למדו אצל זיידעלע המלמד ואצל מוטלה המלמד. בכל העיירה לא היה עדיין בית ספר עברי, אלא שבמרחק 3 קילומטר נמצא בית ספר אוקראיני בפרבר אורישע, ובו למדו הבנות.

יום אחד הופיע אלי־יוסי עם חבילת מודעות והדביק על כל הקירות מודעות מטעם הרשות, הקוראות לגיוס כללי של כל האבות והבנים מגיל 16 עד 60 לשרת את הצאר ניקולאי. גם אבי הלך, והמצב בבית החל להיות רע. אולם בינתיים יצאה שמועה בעיירה כי את חלקם הגדול של המגויסים, בעיקר האבות שעמדו להישלח לגבול פינלנד, אפשר להציל על ידי שוחד בתנאי שיעשו מום בגופם. המום הקלאסי היהודי, השבר, הציל אז הרבה יהודים מן השירות בצבא הצאר, וגם אבי חזר הביתה.

בינתיים התחילו לנשב רוחות חדשים בסביבה הגויית. פרצה המהפכה והסבל הגדול ביותר נפל בחלקם של השכבות העשירות ובכללם היהודים, ממפני שכל גוי קנא ביהודי שאכל חלות בכל שבת וחג. החלו להופיע כנופיות פטליורה והיידמקים וסתם ליסטים, והצטיינה ביניהם כנופיה אחת שהעיזה ביום שבת אחד להדליק אש, לשים עליה פחים מלובנים ולהכריח את ילדיו של אלטר הז׳אבודניק — בנימין ואברהם — לעמוד על הפחים כשיריות שולחות כדורים מעל לראשיהם. קמה בהלה והיהודים אספו כמות כסף בלתי מבוטלת של 15 רובל כל אחד, שדמות הצאר מצדם האחד והנשר הכפול מצדם השני, ובזכות הזהב הטהור שחמדו הרוצחים ניצלו הילדים.

הגיעה מהפכת אוקטובר ובעקבות ההסכם, בין טרוצקי ולנין מצד אחד והפולנים מצד שני נחתם חוזה בריסק, עברה עיירתנו לשלטון הפולנים. הצרות לא רק שלא פסקו, אלא התחילו הברחות גבול בהן העבירו פליטים שפניהם לאמריקה. הצטיינו בהברחות אלה בניו של חיימוניע החייט, אברהם וגרשון כץ, וגם בנו של הגביר יצחק פויגל.

באותו זמן פרצה שריפה גדולה שכמעט ואכלה את כל בתי העיירה. ומעשה שהיה כך היה. אצל כל משפחה היה מין ארגז שבו היה מונח כל עושר המשפחה, והיו ארגזים אלה צפים על הסטאוו של בעריל גרוד (בערל פונם מיהל), ובוערים כאילו נמצאו על היבשה. הגויים בסביבה גם כן לא טמנו ידם בצלחת ובאו לשדוד את החפצים. שמועה פשטה בעיירה כי רוב העושר עבר אליהם. לאט לאט התחילו להקים בחזרה את בתי העיר, החל בגבירים והמשך בעמלים. אבל משפחתי הפסידה הכל. רצה הגורל ואבי היה בליל השריפה בעיירה סמוכה ביריד וכל

השטרות נשרפו והגויים לא רצו לשלם. כמו כן הרבה מבעלי החובות של אבי היו במלחמה ונהרגו.

לא הספיקו התושבים להתאושש, ומהלומה חדשה ירדה על העיירה. יום יום היו 5־6 לויות של קרבנות טיפוס. גם על ביתנו לא פסחה המחלה ובמשך שנה אחת הלכו 4 מאתנו: אחותי חיה בת 17, אבי בן 40, אחי הבכור ישראל אהרן בן 20, ועוד ילדה קטנה שאת שמה אינני זוכר. אמא נפלה למשכב מרוב צער ויגון. לאט לאט התחיל הפצע להגליד, והפרנסה על אחי הבכור גושיל. הוא היה בחור מוכשר ושלח ידו במלאכה ובמסחר, והבית התחיל להראות שוב סימני התעוררות. אך אמא עוד היתה חולה מרוב מאמץ. במסירות עזרנו לה להחלים ולרדת מן המטה, ואנו עשינו גם את מלאכת הבית כשהיא מפקחת על הכשרות. נשי הסביבה החלו לפקוד את הבית בכל שבת לשמוע מפי אמא את קריאת ה"צאינה וראינה", בלשון יידיש כמובן. הילדים שמרו מצוות והלכו לבית הכנסת בשבתות ובחגים וגם עלו לפקוד את אמא בעזרת נשים והיא קבלה את כולם בחיוך ובאהבה. כולנו היינו מאושרים ושמחים שהיא החלימה. הילדים גדלו ולא רצו לבקר את המלמדים אחרי שרוח הציונות שררה כבר בכל בית תרבותי בעיירה.

מרדכי וולמן

הקהילה בהתפתחותה

יש להניח, שמשפחתנו היתה בין הראשונות, שהתישבו בלודביפול לאחר הרס הישוב היהודי בחובקוב, שחסתה בצל הפיאודל הפולני סימאשק, לאחר שטירתו נחרבה, לפי המסופר, בידי הטטרים. ראיה לכך תשמש העובדה, כי בית־הקברות היהודי היה קרוב יותר לחובקוב מאשר ללודביפול, היינו מעבר לנהר סלוטש, יובל ההורין.

העיירה, כמסופר, נקראה על שם בן הפריץ לודביג, אשר התחתן עם בת פריץ אחר ושמה היה פולה — במרוצת השנים עברו שטחי העיירה לידי הגראף הרוסי מורביוב.

אני הנני דור חמישי למשפחת וולמן. אם אחשב כל דור ל־40 שנה, הרי שהגיע אבי המשפחה, ר׳ קלמן כ־160 שנה לפני חורבן העיירה, היינו בסביבות שנת 1780.

העיירה היתה קשורה לקהילה של העיירה הסמוכה ברזנה, הנמצאת כ־25 ק"מ ממנה ושם גם היו ספרי המרשם של הקהילה שלנו. המשפחה נתפלגה לכמה ענפים. היות והסב קלמן התחתן עם אשה שניה, לאחר שהראשונה מתה עליו והשאירה לו בנים, ואם זכרוני אינו מטעני, היו לו 19 בנים ובנות. בעיירה היו 3 מהם, משפחת ר׳ משה וולמן, משפחת ר׳ אהרון וולמן ומשפחת ר׳ יחיאל מראל. כנראה שהמשפחה היתה קשורה לז׳יטומיר, קורוסטין וקורוסטישב, כי בני הזוג שנמצאו למשפחה היו ברובם ממקומות אלה. אף המלמדים שהגיעו לעיירה היו מסביבות ז׳יטומיר ויתכן שאפשר להסיק מכך, כי לעיירה בכלל היו קשרים עם הסביבות ההן.

בני משפחתי, פרט לאבי, היו סוחרי יערות והורישו נכסים לבניהם. מגודל בתיהם, בני 6 חדרים ויותר, ניתן לשער, שמצאו פרנסתם בשפע. בנוסף לכך היו להם טחנות קמה, ביח"ר לשמני סיכה לעגלות וחלקות אדמה בנות עשרות דונאמים. לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשחלק מרכושם נשאר בברית המועצות, וכתוצאה מהפוגרומים הרבים, שנערכו בעיירה עת עברה מיד

ליד, נשבר כנראה מטה לחמם, וכמו שאר יהודי העיירה, עסקו רובם במסחר זעיר — מכולת, מנופקטורה, המלאכה הנפוצה בין היהודים — חייטות, סנדלרות ונגרות. כן היו 3 טחנות קמח וביח״ר לקרשים.

כנראה שתקופת הקנטוניסטים אף היא השאירה את חותמה על העיירה. אני זוכר עדיין שהיו מצביעים על אי אלו יהודים שסבם היה "מוסר" לרשות או שהיה בין החוטפים. כן ידוע לי ששם משפחתנו המקורי לא היה וולמן אלא שם מושאל שניתן, כדי שבני המשפחה לא יילקחו לצבא בהיחשבם כבנים יחידים לאמם. וולמן לא היה איפוא שם המשפחה היחידי של המשפחה.

בעיירה היה רק נפח יהודי אחד, עושה עגלות אחד, שני קולעי חבלים, בעל ביח״ר לשמן אחד אשר עבד בו הוא ובנו. היתר, כאמור, היו סוחרים זעירים ובעלי מלאכה, ועד כמה שידוע לי 3—2 פושטי־יד שהיו מחזרים על הפתחים בעיירות רחוקות.

שיטת המסים הפולנית דילדלה רבים מתושבי העיירה, בתי־עסק נסגרו ומקורות פרנסה אחרים לא נמצאו. אין פלא שהנוער מצא בתנועה הציונית מקור תקוה לעתיד ורובו השתייך לתנועה הציונית בה למדו מלאכה, יצאו למקומות הכשרה על מנת לעלות ארצה, כדי לשפר את העתיד. בטוי לכך היה הקמת בית הספר "תרבות", שערכו היה גדול מאד בחיי העיירה. לא רק ילדים למדו שם, אלא אף מבוגרים קיבלו שם שעור בתנ״ך מדי שבת. בחגים נתקיימו שם נשפים כנשפי חנוכה ופורים, שם התפללו בשמחת־תורה והתרומה היתה קודש לקק״ל. לשם הגיעו מרצים אשר השמיעו את דבר ארץ־ישראל, וסיפרו על מצב היהודים בפולין וע״י כך העיירה הרגישה עצמה כחלק מן היהדות על אף היותה רחוקה ממקום מרכזי. זכורני, לכבוד

קרבנות האורבניזציה בשנת 1938 — משפחת איילבירט נושלה מדירתם.

גדול נחשבו בעיני אבי המכתבים של ר׳ עוזר ויצמן, אבי הנשיא הראשון, שכתבם אל סבי, עמו סחר בשותפות בעניני יערות. כל חבילה שהגיעה מהארץ, ערכה היה לא רק כלכלי, אלא היא היתה פריסת שלום מארץ האבות.

ברחובות אפשר היה לשמוע תינוקות של בית רבן, המדברים ביניהם רק עברית, ועם הקמת ״אגודת בני יהודה״ נשבעו תלמידי בית־הספר לדבר עברית בלבד גם עם הוריהם. זכורני, שספרו לנו, כי ערביי יפו הרוצים למכור את מרכולתם בתל־אביב, נאלצים לדבר עברית, ובלכתנו אנו לקנות בחנויות הגויים, דברנו אליהם גם אנו עברית. המורים הרגישו בערך תפקידם ופעלו לא רק בין כתלי בית־הספר, אלא אף מחוצה לו. הם היו פעילים בתנועות הנוער למיניהן, עמדו בקשרים עם רבים בעיירה. וכך. על אף המצב הקשה, הן הכלכלי והן החברתי, בו נמצאו יהודי העיירה, נמצאה נחמה רבה בבית־הספר, שהיה ילד טיפוחיה של כל העיירה ואף כי גזל חלק ניכר מתקציבה של כל משפחה, כי החזקתו היתה על חשבון העיירה ללא כל תמיכה. רק בודדים, 2 או 3 משפחות שלחו את ילדיהן לבית־הספר הפולני, יתר הילדים כולם למדו בבית־הספר ״תרבות״.

עם היספח האזור בשנת 1939 לברית־המועצות, לא חלו שינויים רבים. נהפוך הוא, נראה היה שחל שיפור כלכלי וחברתי, החנויות אמנם נסגרו, אך על העיירה החל לעבור גל פרודוקטיביזציה; הוקמו קואופרטיבים לבעלי מקצועות שונים. רוב האוכלוסיה נקלט בפקידות הממשלתית. בית־הספר הפך להיות ממלכתי ושפת ההוראה בו אידיש במקום עברית, דבר שפגע לא מעט במיסדי בית־הספר, שהקדישו לו חייהם ומרצם, ופתאום הועמדו בצד כאילו לא פעלו ולא כלום. זכורני שבאחד הימים סיפרו, שהספרים מספריית בית־הספר נקרעים ונשלחים כפסולת־ניר לבית־חרושת לניר. התנדבתי למלאכה זו במטרה להציל כמה ספרים ולהביאם הביתה. בבואי לשם, מצאתי עוד תלמידים שעשו כמוני — אינני בטוח אם הבינונו את גודל האסון, אך כנראה שהרגשנו, שכאן הולך ונהרס אחד מיסודות קיומה של העיירה כעיירה יהודית הקשורה לכלל ישראל.

אף־על־פי־כן, ואולי בהשוואה למצב הקשה של היהודים בשנים האחרונות לקיומה של פולין, נראה אז באופק עתיד מזהיר יותר לנוער, אשר גורלו נחתם עם כיבוש העיירה ב־7.7.41 על ידי קלגסי הנאצים...

שלמה גורפינקל

נוף נעורינו

בזרמו התיכון מקבל הנהר סלוטש שני יובלים־נחלים קטנים: הסמורודינקה והחאבל. השטח שביניהם צורתו מישור מלבני הנטוי בשיפוע קל לצד הסלוטש. על הסמורודינקה בנוי היה סכר שהיה חוסם את אפיקה ומפנה את המים לכיוון השערים הפתוחים שעל יד טחנת המים, לשם סיבוב גלגליה הגדולים והכבדים של הטחנה. על ידי חסימת האפיק עלו המים והציפו את שטח הסביבה ונוצר אגם מלאכותי רחב, שמימיו העומדים מכוסים היו בחלקם

בסוף ובצמחי מים שונים, ובחלקם נשארו נקיים ושמשו כחוף רחצה, כעין פלאז׳ה בימות הקיץ. כאן היו הצעירים מתחילים בלהט רב בנסיונותיהם ואימוניהם בשח״יה. כאן היו גם המבוגרים קופצים מתוך הנאה לתוך המים, צוללים ועולים, פורשים זרועותיהם, מתרחקים בתנועות ידיים רחבות מן החוף ומפגינים כל מיני תעלולים באמנות השח״יה.

ביום שישי אחרי הצהריים היו הגברים מעדיפים להתרחץ מעבר לסכר, במרחק מה ממנו בנחל, שמימיו זורמים ועמוקים וגדותיו תלולים ומכוסים עשב. רק המנוסים אשר בין המתרחצים היו שוחים כאן כאוות נפשם ואילו השאר היו יורדים מתוך היסוס וטובלים, שוהים קצת ועולים ומתנגבים וממהרים לקבלת שבת.

ממזרח לנחל הזה לא רחוק ממנו השתרע פארק — חורשת עצים גדולים ומצלים וביניהם חורבות ארמונו של אחד הפריצים הפולנים, אדוני המקום. בחורשה הזאת ובפינותיה הנחמדות היינו מטיילים בשבתות ובחגים ביחידות או בצוותא לנוח ולבלות. מאחורי החורשה נמשך מישור חשוף ורחב ידיים עד לסלוטש. מישור זה, שהשתרע לארכו של הנהר ואשר היה מוצף מים בכל ימות האביב, שימש מקום מרעה לפרות ולסוסים. ביומי דפגרא היינו מתחמקים מן הבית, נמלטים לכאן ומשוטטים במרחב העצום להנאתנו חפשים מכל עול ומרות. לפעמים היינו עולים על המעבורות הצפה מחוף לחוף ומשתתפים במאמץ הכללי של מתיחת הכבל הנתון בין גלגלי המעבורת להזיזה ולחצות את הנהר.

לפעמים היתה מזדמנת לנו סירה עזובה על החוף. היינו מסתדרים בתוכה ושטים בנהר עד לחופים התלולים שלרגלי מצודת חופקובו ההרוסה. היינו עולים ומסיירים בה, עומדים על יד הבאר ומסתכלים לתוכה ומעריכים את עמקה. היו שמועות כי מוצא סתרים מקרקעות הבאר לחופי הנהר, וכי פעם הורידו אוז לתוך הבאר, והוא הופיע מצידו השני של הנהר. משערים כי המצודה נחרבה בידי קוזאקים בהתקוממם נגד הפולנים.

שרידים שזכו..

לעתים היינו נכנסים לתוך היער הגדול אשר מעבר לסלוטש, מתפרקדים לרגלי העצים, נחים, מהרהרים או פותחים בשיחה ערה. גדולה היתה שמחתנו כשגלינו פעם בין השיחים תות־שדה בשל ואדום, ריחני ועסיסי.

רק עם פנות היום, כאשר הצללים כבר האריכו, היינו מתנערים, מקיצים כמתוך חלומות וצועדים בחזרה בכיוון העירה.

...מציבים מצבה לזכר יקיריהם.

שלמה הנדלמן

יהודי הכפר ביסטריץ

בכפר ביסטריץ, ששכן על יד לודביפול, התגוררו כ־15 משפחות יהודיות. באורח־חייהם המיוחד ובליכודם בתוך אוכלוסיה נכרית גדולה היו כעין קהילה־בת לקהילת־האם הגדולה בלודביפול. קיבוץ זה היה מסועף ומסונף בקשרי משפחה וביחסי מסחר עם העיירה במידה כזאת, שקשה היה לקבוע בבירור מי התפרנס ממי. עובדה היא, שיהודי לודביפול, כמו קצבים וסוחרי בהמות, סוהרי יערות ואלה שהפליגו ברפסודות עד דנציג, בנאים ובעלי מלאכה כמו נגרים, חייטים וסנדלרים, כולם כולם משכו חוטי פרנסתם בביסטריץ, מקום שם התאכסנו בבתי היהודים שבועות תמימים.

במבוא הכפר עמד ביתם של אלתר מארדר, אשתו בתיה ובנם יחידם ישראל — סוחרים; הבית השני היה של מאיר פלדמן ואשתו ברכה. כל הקיץ היה מבלה על המים, בהם עשה את דרכו בהשטת עצים לדנציג; בית יוסף הנדלמן, אשתו רייזל ושני בניו מרדכי והרשיל — שני נערים מוצלחים. האב ובנו מרדכי היו הקרבנות הראשונים שנרצחו ונקברו ליד בית הקברות ליאסקי בדרך העולה לקוריץ. הבן השני הרשיל הצטרף לפרטיזנים ובקרב גדול שליד לובלין מצא מות גיבורים; בית חיה־שרה הנדלמן, שני בניה שלמה וישראל, כלותיה ונכדיה. בנה שלמה (כותב הטורים האלה) וילדיו ברחו לרוסיה, ולאחר שעברו עליהם טלטולים ותלאות קשים הגיעו לישראל וחיים בה; בית חיים גורפינקל, אשתו הברזנאית דינה ושלושת ילדיהם; בית משפחת רומברג; בית יענקל יווש, אשתו לאה וילדיהם; בית יוסף גורפינקל, אשתו טייבל וילדיהם; בית מנדל רומברג, אשתו ו־2 נעריו; בית נח הנדלמן, אשתו שרה־לאה; בית רייזל הנדלמן, בתה צפורה וחתנה זליג ו־4 בנותיהם.

כל המשפחות הללו חיו בשלום ובשלוה כמשפחה אחת גדולה וביחוד בלטה ביניהן משפחת הנדלמן המסועפת. קיבוץ קטן זה מנה שני מנינים יהודים ואף התפללו בשני "מנינים" נפרדים, כדי לחלק כראוי את החזנות ואת העליות ושאר הכיבודים וה"חזקות". ובהגיע "הימים הנוראים" לא חסרו בעלי־תפילה, בעלי תקיעה ושאר כלי קודש, ובשמחת תורה, לאחר שחילקו את ה"חתן תורה" וה"חתן בראשית", קידשו כדת וכדין ושמחו בשמחת תורה בשירה ובריקודים, הכל כמנהג יהודים טובים.

גם נוער חלוצי טוב ובעל הכרה ציונית היה בכפר, אשר עבר ופעל בכל שטחי הפעולה הלאומית והכתיר את פעולותיו בריקודי "הורה" נלהבים ומלכדים. למרות מספרם המצומצם, נמנו צעירי הכפר עם כל הזרמים והפלגים, שהיו קיימים בימים ההם בכל עיר ועיירה. כך, למשל, יוסף גורפינקל היה "בורוכוביסט" (פועלי ציון שמאל), אחי, ישראל הנדלמן, השתייך לקבוצת עקיבא וסרמן (רביזיוניסט), ואילו הרוב וביניהם כותב הטורים, יוסף הירש, יוסף הנדלמן, גודל ומנדל רומברג ואחרים, אשר עברו את כור ההיתוך בקיבוץ קלוסוב, היו מאנשי "הפועל הצעיר — פרייהייט" ולאחר זמן "דרור" ולבסוף פ. צ. — צ. ס.

מה יכאב הלב בזכרנו שכל היהודים האלה, האבות והבנים גם יחד, אינם עוד. הם הושמדו באכזריות גדולה על ידי חיות־טרף צמאות לדם יהודי. אולם בשבילי ובשביל כל אלה שנשארו בחיים הם לא מתו, עוד רוחם מרחפת לנגד עיני ועודני יכול לתאר את דמויותיהם המזהירות ואת מידותיהם המצוינות, את בתי מגוריהם ומשלח־ידם, עסקנותם בצרכי ציבור ומעשי הצדקה והחסד. לדאבוני ולשברון לבי הריני השריד היחיד מכל משפחתי הענפה ומכל ידידי ומכרי, וחובה קדושה מוטלת עלי להנציח את זכרם הקדוש בספר הזכרון לקהילת לודביפול. הלב נשבר בקרבי, העינים זולגות דמעות והיד רועדת. אין זאת אלא כך ייקראו הדברים על ידי בנינו ובני בנינו, והיה זה תיקונם של קדושינו היקרים, ולא ניפרד מהם אלא מתוך דברי נחמה ונקמה. יתנחמו נא וינוחו בשלום על משכבם, כי בניהם אחריהם הציבו להם יד ושם בארץ משאת נפשם; ימתקו להם רגבי עפרם ספוגי דמם הקדוש, כי השבע נשבענו, שלעולם לא נחדל מקוות ומהתפלל לזכות ולראות נקמת דמם השפוך. —

מחה תמחה את זכר עמלק, לא תשכח!

זכר את אשר עשה לך עמלק!

הקהילה בחייה

פרק ב'
הקהילה בחייה
זכרונות מהווי הקהילה

יצחק גורפינקל

ספורים מפי סבא

א. "המשוקים"

כמעט לכל משפחה בעיירה ניתן כינוי, לפעמים כינוי־גנאי או כינוי סתם, ולכל כינוי היסטוריה משלו.

אחת המשפחות הגדולות בעיירה היתה משפחת "המשוקים". משפחה זו מוצאה בהסטוריה הרחוקה של העיירה. היתה זו משפחה ענפה וגדולה שהוותה חלק גדול מאוכלוסית העיירה. לא תמיד ידעו וזכרו כל בני אותה משפחה את יחסי הקרבה ביניהם. האופייני להם היו השיער והעיניים השחורות. והנה מקורו של אותו כינוי למשפחה רבת בנים זו.

אבי אבי אותה משפחה החזיק בשטח העיירה ב„ארנדה" והיה משלם מסים ל„פריץ" הפולני. סבורים שמקומה של אותה עיירה היה על גדות הנהר סלוטש, המבורך במימיו ובדגתו. יערות אורנים סגרו על העיירה מכל עבריה. פעם הופיע אבי אותה משפחה, ששמו משה, בפני הפריץ. שאלו הפריץ: ?MOSZKO, CZY MASZ PIENIADZE (כלומר: „מושקו. היש לך כסף?") ענה לו מושקו: MASZ (כלומר „יש לך" במקום MAM — „יש לי"). ומאז ואילך קראו לו „מושקו מש" ולצאציו — משוקים".

ב. אין נעלם מעיני השמש

היה זה בסוף העשור השני למאה הנוכחית, תקופת המהפכות. מדי פעם התחלף השלטון בעיירה, ובאו הבולשביקים, הפולנים, הפטלורובים, ההידמאקים וסתם כל מיני קבוצות מרצחים בעלי שמות שונים. אך בעיירה נמשכו כביכול החיים כסדרם. שלטון בא ושלטון הולך. נכבדי העדה שיחדו את אלה, שילמו כופר לאחרים והמשיכו בחייהם. רבים היו היהודים שפרנסתם היתה על סחר בכפרים.

פלוני שעיסוקו היה בקנית בקר מידי האכרים, יצא אותו בוקר כשבאמתחתו רובלי־זהב עוברים לסוחר בימים ההם. בהגיעו לאחד הכפרים, ניהל משא ומתן עם אחד הגויים לקנית זוג שוורים. הגוי, שחמד את כספו של האיש, אמר לו, שבמרחק לא רב מהמקום יש לו עוד בקר למכירה, והאיש נתפתה והלך עמו. השעה היתה שעת שקיעת החמה וככדור־אש בוער נראתה השמש ביום קיצי זה בשקיעתה בין האורנים התמירים. הגוי הביאו ליער, שלף סכין וגזל את כספי האיש. התחנן האיש בפני הגוי: ״עזבני, קח הרכוש ותן הנפש״! טען הגוי: ״אם אשחרר אותך תבוא עם משטרה לאסרני, אני מוכרח להרגך ואז איש לא ידע״.

— ענה היהודי: ״גם ככה יגאלו את דמי מידי הרוצח״.

— צחק הגוי ואמר: ״הרי אין איש יודע ואין מי שיעיד נגדי״. הסתכל היהודי בשמש השוקעת, תוך מלמול דברי תפילה, ואמר: ״הנני משביע את השמש והיא אשר תגלה את פשעך״, אמר ונדם. סכין הרוצח השיגתהו וזרם דם אדום וחם פלח החוצה. כרה הגוי בור וטמן בו את גופת היהודי.

אותו יום כמובן בושש היהודי לחזור. בתו ובנו חיכו לו לשוא, חקרו ודרשו, אך נעלם האיש ועקבותיו לא נודעו.

לימים נשא הגוי אשה. ערב אחד חזר לו עייף מהעבודה. ישב לפוש מעמל היום והתבונן בפאתי מערב בשמש השוקעת ופרץ בצחוק אדיר. תמהה אשתו ובאה אצלו לדעת מה פשר צחוקו הפראי, אך לא אמר לה. דבר. וזו דרכן של נשים תמיד עמדה והפצירה עד שלבסוף פתח בסיפור. ״ראי עד כמה משונים הם היהודים האלה״, ובשבתו מול השמש השוקעת סיפר לה את כל הסיפור, איך השביע האיש בהירצחו את השמש, שתעיד נגד הרוצח.

ימים לא רבים חלפו והגוי הראה לאשתו את נחת זרועו. כעסה זו כעס גדול והחליטה לנקום בו. נסעה העירה וסיפרה את הסיפור. בזעקה המשטרה, נסעו כולם למקום ומצאו את גופת הנרצח. משפחת הנרצח קיימה מצוות הלויית־המת והוא נקבר בקבר ישראל. לגוי ניתן כגמולו, וכך לא הפרה השמש את השבועה שהשביעוה.

ג. ר׳ איצ׳יה רופא

שם יצא לו לר׳ איצ׳יה כרופא, רופא פלאים, ממש אליל. היו נוהרים אליו איכרי הסביבה אל ר׳ איצ׳יה לקבל תרופה ועצה מפיו וידם מלאה מתנות: חמאה, תרנגולות וביצים. ר׳ איצ׳יה קנה לו את עולמו בין איכרי הסביבה ואגדות היו מספרים עליו.

ר׳ איצ׳יה איש אביון היה ובקושי קיים את משפחתו. עיקר קיומם בא מידה של פייגה רעיתו, שאשת־חיל היתה. היתה פייגה קונה ביום־השוק ביצים וחמאה ומוכרתם בריווח וכך

פירנסה את המשפחה ללא טרוניות ומענות. צדקת היתה עליה־השלום, אך עושרה לא נמשך, כי נתברכה בפרי־בטן ותמיד היתה מהלכת וכריסה בין שיניה. טענות רבות היו לה לר׳ איצ׳יה. ״לא יוצלח״ קראה לו. הלך ר׳ איצ׳יה אל הרבי מטריסק, כי חסיד היה, ושטח בפניו את מפח נפשו ושאל בעצתו, מה יעשה? אמר לו הרבי: „לך בין הגויים ועשה פרנסתך כרוב אחיך בני העיירה״.

— ״אך מה אעשה, רבי?״ התחנן בפניו ר׳ איצ׳יה.

— ״אלוהים יראה השה בני. בו בטח!״, פסק הרבי.

ור׳ איצ׳יה יצא לדרך. שומר מצוות היה האיש וירא שמים, ולא הקל במצווה קלה כבחמורה. בהגיעו לכפר שאל על גוי, מכרו משכבר הימים, והנה חולה הוא. מצא ר׳ איצ׳יה הזדמנות לקיים מצוות ביקור־חולים ואפילו גוי הוא. נכנס ר׳ איצ׳יה ומצא את הגוי שוכב על ערש דוי כשבני־משפחתו נואשו מכל תקוה. ראוהו לר׳ איצ׳יה עטור הזקן נכנס, ומיד פנו אליו, אולי הוא, החכם היהודי, עצה ישיא. יצא ר׳ איצ׳יה החוצה, טחן לבנת חמר אדומה לאבקה, שם אותה בתוך בקבוק מים פושרים ונתן לגוי הוראות שתיה, 3 כפות גדולות במשך היום. אם ירצה ה׳ יבריא גם מתרופה זו, חשב ר׳ איצ׳יה כי איש מאמין היה.

לא יצאו מספר ימים והגוי הבריא וקם. עדי ראיה סיפרו. שעגלה רתומה לזוג סוסים מלאה כל טוב היתה מתנת הגוי לר׳ איצ׳יה, ומאז הפך ר׳ איצ׳יה לרופא. המונים נהרו אליו מכל הס־ביבה הקרובה והרחוקה ומוניטין יצאו לו כרופא מומחה.

אך ר׳ איצ׳יה בטח באלוהים, וזאת אשר אמר: אין זה חשוב לאל יתברך ממה יבריא החולה, העיקר שיבריא. לכן היה מכין כל מיני תרופות מאבקת אבני בזלת, אבני שחם לבנות וסתם מים מלוחים או מתוקים וכיוצא בזה.

דבורה גוריץ (ויסמן)

עיירתי לודביפול

לנגד עיני עומדת חיה עיירתנו הקטנה והנחמדה לודביפול, או כפי שקראו לה ביידיש סעלישט הגדולה.

העיירה היתה קטנה בשטחה, לעומת זאת אין ערוך ליופיה הטבעי. מצד אחד התפתל הנהר סלוטש ומאחוריו היער, שהשתרע לרוחב ולאורך שאין לשערו. ומהצד השני עבר הנחל סמורודינקה, אשר עבר בין סעליטש העיירה ובין הכפר סעלישט. היישוב החדש סעלישט (מהמלה הפולנית ״SIEDLISKO״) נבנה במקומו של הכפר חובקאוו שנחרב. מאליו נראה כאילו לודביפול מוקפת זר יערות עבותים, שדות מוריקים וגנים פורחים. היערות משכו אליהם מהסביבה הקרובה את תושבי העיירות הסמוכות, כגון: קוריץ, בערעזנה ומז׳יריטש הוהלינאית, ובכל ימות הקיץ באו לקיטנות הם וטפם. ככה נהנו היהודים מעולמו של רבונו־של־עולם מדי שנה בשנה.

לודביפול נבנתה במאה ה־13. עד כמה שידוע נחרב הכפר חובקאוו ע״י הטאטארים בשנת 1241, ובמקומו של הכפר חובקאוו נבנתה לודביפול ע״י הנסיך לודביג סעמאשקוב. במקומה של חובקאוו בין החרבות נשארו שרידי מבצר ועל ידם באר עמוקה. על אותה באר התהלכה אגדה מעין זו: לו הכניסו לתוך הבאר אוז היה יוצא מתחת לבאר אל הסלוטש, כי ההר עליו נמצא המבצר גובל עם הסלוטש, ולבאר היה קשר עם הנהר.

לא נשכחו מלבי הטיולים של הנוער אל המבצר ובסירות על־פני הסלוטש בימי שבת ומועד. משני גדות הסלוטש התרוממו בכל הדרם סלעים מכוסים ירק ומתוך הסירות נשמע למרחוק הד שירת הנוער העליז, והשירה הזאת נמשכה עד שהגענו לסביבת בית־הקברות היהודי שעמד בסביבה ההיא. ובכל יראת הכבוד נדמו הקולות בעברנו על יד בית־הקברות, שחופף עליו הוד קדושתן של נשמות הדורות הקודמים, של קדושים וטהורים. —

כל משפחה ויחוס הדורות שלה, כאילו נשא את לוח הזכרון של משפחתו מדורי דורות. נולדו בעיירה הזאת, גדלו ויצאו בין הבריות, התחתנו והקימו שוב דור חדש, הלכו לעולמם והשאירו נחלת ירושה לדורות הבאים, וככה נמשכה השרשרת.

ככה התנהלו החיים בלודביפול מדורי דורות, אחד הכיר את השני מאבות אבותיו, כולם שמחו בשמחת השכן והמכיר. כשהיתה חתונה בעיירה שמחה כל העיירה וכולם יצאו ללוות את החתן והכלה לחופה, ואם חס וחלילה קרה אסון או מקרה מות, כל העיירה התאבלה והשתתפה בהלוית המת ובמנהג ״מנחם אבלים״. במקרה שמשפחה אחת ירדה מנכסיה באו בני העיירה בתמיכות כספיות ובגמילות חסדים. חלוץ שרצה לעלות ארצה ולא היו לו הוצאות־הדרך, היו תומכים גם בעלייתו. לכן אין צורך להגיד שהעיירה כלה היתה ציונית. כשהייתי עוד צעירה לימים זוכרתני שבא אצלינו לעיירה אחד מסרני בשם רוזנברג וייסד את השומר הצעיר. כמובן, לא היה לי כל מושג על האידיאולוגיה של השומר הצעיר, אבל בגלל ציוניותו נמשכתי אל השומר הצעיר בחוש עיוור וביחד עם חברי וחברותי בכל עצמת נעורינו התמסרנו לעבודת הקודש בעיירה.

אם בכל הסביבה היתה שאיפה להתבולל עם הפולנים, אצלינו בעיירה היתה שאיפה להשתעבר. רוב הילדים היו לומדים בבית־ספר ״תרבות״, לצערנו עוד לא היה בנין בית־ספר אצלנו ובכל זאת למדנו עברית בבית־ספר, שנמצא בשלשה בתים פרטיים: אצל גיטיל ווסרמן ז״ל אצל זיידל גורפינקל ז״ל וגם אצל מיכל וולמן ז״ל. המורים הראשונים שלימדו אותנו היו: שלמה גורפינקל, גורביץ, יוסף סגל ונדמה לי שגם שחורי.

בלימודים עשינו חיל וכבר למדנו עברית בהברה הספרדית. היו בעיירה גם חדרים כמו אצל המלמדים זיידל גורפינקל וגרשון המלמד ז״ל. וגם תלמוד־תורה היה בבית־הכנסת של הסנדלרים. אולם רוב הנוער שיכללו את ידיעותיהם בעברית בהסתדרויות הנוער שם התנהלו עבודות תרבותיות ושיחות שונות בעברית, שירה בציבור, תרגילי ספורט וטיולים בסביבה. ההתעוררות בין הנוער העברי השפיעה על מהלך החיים גם בין הנוער שלמד בבתי־ספר פולניים והשפעה ניכרת היתה גם על הדור הישן, ולאט לאט חינכו אותם וקרבו אותם לרעיון הציוני ושיתפו פעולה בקרנות הלאומיות, קרן־קיימת וקרן־היסוד. והם היו תורמים וגם מתרימים.

השומר הצעיר היה אצלנו זמן ממושך הנוער היחיד, שהתפתח יפה מאד ובמשך זמן הייתי ראש קבוצת כפירים. בערך בשנת 1930 נוסדה אצלנו ״גורדוניה״ וכמחצית הנוער מה־שומר הצעיר עברו ל״גורדוניה״. ביניהם בלומה וולמן, בילה רבר, אשר אלבסקי ז״ל, משה

אלבסקי, אני ועוד הרבה חברים שנשכחו שמותיהם ממני. במשך הזמן נוסדה גם נקודת הכשרה של קבוצת "גורדוניה" בעירנו.

אחר כך נוסד גם "החלוץ" וגם "החלוץ הצעיר", בית"ר, "העובד", והיתה התחרות גדולה בעבודה הציונית בין ההסתדרויות השונות, מי ומי יאסוף יותר למען הקרן־הקיימת.

לפני הקונגרסים הציוניים היתה עבודת הבחירות בעיירה קודחת ונלהבת, וכל העיירה היתה טבועה בחיים הציוניים וכאילו שכחה את עבודת חייה ודאגותיה הפרטיים. ומדי יום ביומו ומדי שבת בשבתו נשמעו מבתי העיירה ניגוני שירי החלוצים, שהתמזגו עם השירה החלוצית ממועדוני הנוער החלוצי. ביחד עם זאת התרחבו החיים התרבותיים בכל העיירה. נוסדו כמעט בכל ארגוני הנוער ספריות משלהם, נוסדו חוגי שחקנים דרמטיים, ביניהם כדאי להזכיר את זינדל ווסרמן. היו מארגנים משפטים ספרותיים, נשפי קריאה, שאלות ותשובות, ובכל אלה היו לוקחים חבל פעיל רוב הנוער. לפעמים היו מארגנים נשפי ריקודים ושוק למען הקרן הקיימת. פעם ערכו שוק למען בנין בית־הספר "תרבות" והקרן־הקיימת, שהכניס הרבה מאד לטובת הבנין והמפעל. השתתפו בעריכת השוק כל הסתדרויות הנוער בעיירה. בהכנסות הגדולות של הקרן הקיימת היה חלק גדול מאד לאנשי חוץ, אלה פקידים שעבדו בניצול היערות בסביבה. וגם בבנין בית־הספר השתתפו, ואפשר להגיד שבנין בית־הספר היה פאר עיירתנו והסביבה, ומתוך כתלי הבנין הזה יצאו הרבה מחזורים של תלמידים שלמדו בבתי ספר תיכוניים. גם המורים וגם התלמידים השפיעו הרבה מאד על ההתפתחות התרבותית של לודביפול. בכל שבת הנהיגו בבית־הספר שעורים לתנ"ך ונהרו אל השעורים רוב הנוער. בועדת התרבות שעל־יד בית־הספר היו באי־כח כל ארגוני הנוער.

קבוצת פעילי הקק"ל נפרדים מן הגזבר **שמואל ברק** לפני עלייתו ארצה

גם בשטח הפילנטרופיה הצטיינה לודביפול. נוסדה קופת גמילות־חסדים וחברי אגודת בעלי־מלאכה ואגוד סוחרים זעירים קבלו שם הלוואות בלי רבית. היה בלודביפול גם בנק עממי על יסודות קואופרטיביים, שם קיבלו הלוואות ברבית. הבנק התפתח יפה מאד והשפיע הרבה על מהלך החיים הכלכליים בעיירה.

ועד היתומים בלודביפול (במרכזו ד״ר קגן־סגל)

היו חמשה בתי־כנסיות, לשם באו יהודי לודביפול להתפלל בבוקר ובערב בימות חול, שבת ומועד.

בערבים היו לומדים גם ש״ס או לימודים אחרים, ככה שכל אחד מתושבי לודביפול נתן וקיבל מה שהוא לפי השגתו מהחיים הרוחניים של היהדות, הדור הישן לפי מושגיו והדור הצעיר לפי מושגיו.

כאמור נמצאו אצלנו נקודות הכשרה של ״גורדוניה״ ו״החלוץ״, שהכשירו את הנוער החלוצי בעליתם ארצה. רוב הנוער מתוך שכבות יהודי לודביפול היה בלי מקצוע. רובם עסקו במסחר זעיר או במלאכה זעירה, וההכשרה היתה דרושה להם מאד.

מובן מאליו שעל־ידי זה שרוב היהודים עסקו במסחר הביטו על היהודים כעל אלמנט בלתי רצוי ובלתי פרודוקטיבי, ובכל זאת היחסים בין היהודים ובין הגויים היו די טובים.

בשנים האחרונות התחילו לנשב רוחות אחרות. בחלל הורגשה תורת היטלר וגם ללודביפול הגיעו. ולאט לאט התבשל הרעון לדחות את השפעת היהודים מהמסחר על־ידי יסוד קואופר־טיבים בלתי יהודיים שהיוו התחרות למסחר היהודי. לא רק בצורה אדיבה, אלא להיפך, בשנאה גלוריה ובאיומים נגד הגויים, שהמשיכו לקנות אצל יהודים. באויר היתה איזו מועקה והרגשה כאילו לפני סערה העלולה לפרוץ. המצב הכלכלי הורע בהרבה, והרבה תושבי לודביפול עזבו אותה ועלו לישראל ומי שלא יכול היה לעלות ארצה הגר לארגנטינה, קנדה וכדומה. אלה שנשארו נלחמו קשה מאד על קיומם הכלכלי בין מהלחץ של הקואופרטיבים ובין מהלחץ האנ־טישמי וגם עם המיסים הגדלים שהטילו עליהם, ובכל זאת לא אמרו נואש. עד שבאה שנת 1939. עם כיבושה של לודביפול על־ידי הסוביטים, כל החיים התרבותיים והכלכליים כאילו אובנו. הרבה חלוצים ברחו לוילנה ומשם קיוו לעלות ארצה ואלה שנשארו בעיירה הסתירו בקרבם את געגועיהם לישראל ונכנסו לעבוד במוסדות הממשלה הסובייטית ולחכות לעת מצוא. בין החברים שברחו לוילנה היתה גם החברה בילה רבר הנמצאת כעת בארץ.

ככה זה נמשך עד שנת 1941. פרצה המלחמה בין הסובייטים ובין גרמניה. חלק מהנוער ברח עם פרוץ המלחמה לרוסיה ונשאר לרוב בחיים. אולם רוב האוכלוסיה בלודביפול על נשיהם וטפם עם רכושם נשארו במקום ותיכף עם כניסת ההיטלרים ימ״ש הכניסו אותם לגיטו. רכושם נשדד מהם, והם חיו בצורה בלתי אנושית במשך שנה שלמה, וביום י״ד אלול 1942 הובלו כצאן ליער אל בתי הקסרקטין הפולניים לשעבר ובבורות נורו או כוסו חיים. כל זה נעשה לאור השמש ולעיני כל העולם ללא כל רחמים וללא חרדה. בביצוע ההשמדה לקחו חבל לא רק אנשי הגסטפו, כי לעזרתם באו כל שונאי ישראל בייחוד האוקראינים. הם שדדו והחריבו את כל מה שאפשר היה. ומה שנשאר ולא נחרב הרסו ושרפו, או העבירו בנינים בשלמותם לכפרים הסמוכים. בין הבתים שהועברו מהמקום לכפרים היה גם ביתנו. בין המושמדים היו אחותי מלכה, בעלה מוני (חיים) ליזאק ובנם היחיד יצחק צבי ז״ל, ורק אני נשארתי ממשפחתי בחיים, הודות לכך שברחתי לרוסיה.

ככה נוסדה והתקיימה במשך דורות קהילת לודביפול וככה הושמדה ונחרבה עד היסוד בידי פורעים אכזריים. אולם זכרונה של קהילת לודביפול לא תימחה מזכרוננו לעולם ותיחרת בקורות עמנו שאומלל בימי שואה וזוועה. וסיפרת לבנך את כל הקורות ללודביפול, וזכרת עד סוף כל הדורות את אשר עשה לך עמלק!..

חיה זמיר (זמלמבר)

לזכר תינוקות של בית־רבן

אף על פי שלודביפול היתה עיירה קטנה ורחוקה ממרכזי התרבות בווהלין, חדרה גם אליה רוח ההשכלה והתחיה הלאומית, והתנועה הציונית החלה לשגשג גם אצלנו. נערכו אסיפות, נוסדה סכריה ועל ידה חדר־קריאה, ובמשך הזמן היתה העברית גם לשפה מדוברת. התנועה החלוצית הכתה שרשים עמוקים בלודביפול ורבים התכוננו והכשירו עצמם לעלות למולדת הישנה־החדשה שלנו. מזמן לזמן היו באים נואמים מן החוץ, וגם הם עודדו את הנוער והגבירו את שאיפתו לעלות לארץ, ליישבה ולעבדה.

בעיירה זו יסדתי גן ילדים עברי ראשון (הצילום מראה חגיגת פורים בגן). חינכתי את הילדים ברוח התחיה הלאומית, לימדתי אותם שירים עבריים שיש בהם מן השאיפה לארץ המולדת, מן הכמיהה לחדש את העבר ההיסטורי הגדול של עמנו, וילדי הגן היוו הפתעה נעימה לאורחים שבאו לעיירה ושמעו תינוקות שרים שירים עבריים.

בחגיגת פורים בגן הילדים בשנת 1930
הגננת חיה זמיר וחניכיה

פעם בא לעיירה שליח מטעם הקרן הקיימת לישראל (מר מלמד היה שמו) ולא הסתיר את השתוממותו על ההישגים היפים של ילדי הגן שביטאו אהבה לארץ ישראל, רצון לעלות אליה ולעבוד את אדמתה, והכל בשפה העברית שלמדו.

רק מעטים מן הילדים הללו והוריהם זכו לעלות לארץ ישראל, כי בא אשמדאי הגרמני והשמיד את כל יהודי העיירה. גם אחותי עם בעלה וילדיה היו בין הניספים, ורק בן אחד ניצל בהקדימו לברוח מן העיירה, והוא חי כיום בארץ.

יהא זכר קדושינו ברוך!

על תינוקות של בית-רבן הורמה יד הכורת!

שלמה גורפינקל

דמויות

א. הקבצן החייל

בית אבא היה פתוח לרווחה לפני עניים עוברי אורח, ולעתים קרובות היה אבא חוזר מתפילת ערבית בלווית עני נושא תרמיל קבצנים. אבא היה פותח לפניו את הדלת ומכניסו בכבוד הביתה. אמא היתה מקבלת את האורח בסבר פנים יפות, מאכילתהו ומשקה אותו בידה הנדיבה. בלילות החורף הקשים היו מעבירים את השולחן ומעמידים אותו ליד הכותל החם של התנור, והחום הנפלט מן התנור היה נעים והמסובים היו נהנים מהתבשיל החם והמהביל. עם הופעת המיחם הרותח על השולחן היתה נפתחת כלאחר יד שיחה, בה היה חלק גדול לאורח. הוא היה מספר מרשמיו על אנשים ומקומות שונים ולפעמים גם על תהפוכות חיי אנוש וגורלו עלי אדמות ... השיחה היתה קולחת ונמשכת עד אשר עייפות היתה תוקפת את המסובים והעינים היו נעצמות. אז היו מתעוררים, מכינים מצע נוח לאורח והולכים לישון.

מבין האורחים העניים, שהיו פוקדים את ביתנו, התבלט קבצן אחד גבוה, מוצק ורחב כתפיים, אשר כובעו כיסה את מצחו והאפיל על עיניו הלקויות. נועל היה מגפיים ובידו מקל. הוא היה בא בחברת אשתו. בבוקר היו נפרדים ומחזרים על הפתחים בעיירה, ולפנות ערב היו שבים ונפגשים בביתנו. הוא היה מספר על שרותו בצבא הרוסי ועל הרפתקאותיו בגבול התורכי, כאשר השתתף בחיל המשמר. הוא היה מספר למקוטעין מתוך אינפוף ומצמוץ עינים. גם כשהיה יושב היה גופו המגושם זקוף ורק ראשו היה מורכן קמעה, כנראה בעקבות השפשוף הקשה הממושך והמשמעת החמורה בצבא הצארים.

נזכרתי בדמות זאת, כשראיתי לאחר שנים את השחקן מסקין מגלם את ״הקבצן—החייל״ ב״הדיבוק״.

ב. המשולח מירושלים

עוד בילדותי הייתי מחטט והופך בספרים. ארון גדול עמד בביתנו. במחציתו האחת, שהיתה תמיד נעולה, נמצאו בגדים, מפות ולבנים, ובמחצית השניה היו מגירות ומדפים, וה־עליון שבהם היה קודש לספרים. כאן נמצאו סידורים, מחזורים, חומשים, כל מיני מגילות, ספרי מוסר וכמובן גם ה״קרבן־מנחה״, ה״צאינה וראינה״ וה״תחינות״ של אמי. נוהג הייתי לסחוב כסא, עולה עליו, מוציא ספר שכריכתו החדשה נראתה בעיני, פותח בשער המצויר, מעיין ומדפדף... פעם עלה בידי ספר דק אשר השם ״שערי—ציון״ חרות עליו באותיות זהב. בספר זה היה אבא קורא עם שחר בעיון ובכוונה רבה. התחלתי, כהרגלי, לדפדף בספר זה, ובין דפיו מצאתי גליון ניר, אשר מצויר עליו בנין עצום ועתיק, מוקף עצים, ועל הגליון, באותיות גדולות ויפות, רשומות המלים: ״ישיבת מאה שערים״, ירושלים עיר הקודש תותבב״א.

באוירה המסורתית והציונית של ביתנו התעוררה סקרנותי מאד למראה המסמך הנפלא מירושלים. אבא הסביר לי כי לעתים מסוימות מבקר בלודביפול משולח מא"י, האוסף תרומות לטובת אחת הישיבות שבירושלים, וגליון זה הוא תעודת התרומה השנתית שלנו: התבוננתי הרבה בציור הבנין, אשר בתעודה, גדול ורם, בעל כיפה ושערים נאים (מאה שערים). האם הוא לפי תבנית המקדש ?... והרי ירושלים נחרבה... שאלות על גבי שאלות התעוררו בלבי ואת התשובות חיפשתי לגלות בציור המטושטש של התעודה. פניתי בשאלות אל אבא והוא הבטיח לקחת אותי לבית המדרש ביום בא המשולח, לשמוע את דבריו. ציפיתי במתיחות למאורע זה... עברו כמה שבועות ואבא בישר לי כי המשולח אמנם הגיע. לשעת מנחה באנו לבית המדרש הגדול והמרווח. המקום היה מואר יותר מאשר בערב רגיל. קהל המתפללים גדל והלך. בכותל המזרח על יד ארון הקודש בצידו של הרב ר' מרדכי מרקיל ז"ל ישב אורח זר, שפניו העדינות מוקפות בזקן צהוב, לבוש כובע ועוטה אצטלא דרבנן, וכולו אומר כבוד.

אחרי תפילת ערבית קם האורח ממקומו, התעטף בטלית, ניגש ונישק את הפרוכת המכסה את ארון הקודש. הקהל הרב השתתק, הצטופף והתכונן להאזין לדברי האורח הנכבד. הקולות נדמו, ורק קול אחד זרם לו לאטו בשקט ובנחת כמספר אגדת פלאים. לקולו של המ־שולח התלווה איזה צליל מיוחד השופע בטחון ותקווה. כאשר נסבו דבריו על הגאולה וסכוייה, נזדקפה קומתו ונזדמר קולו... האנשים עצרו בנשימתם, ואימצו את הקשבתם לקלוט היטב את דבריו ולא לאבד אף הגה... לא הבנתי הרבה, אך ליבי היה פתוח, פי פעור, עיני צמודות לכיוון פני האורח ואזני קשובות למוצא פיו של הדרשן הנכבד, כאילו זמירות הארץ הנפלאה והרחוקה שמעתי מפיו. כשסיים, הצטופפו סביבו ותרמו בהתלהבות תרומות די גדולות. גם אבא ניגש אליו ואני אחריו. אבא ברכו בשלום וקיבל שוב אישור בצורת תעודה מישיבת "מאה שערים" בירושלים. לא הסיבותי עיני מן המשולח. השד"ר הנכבד הרגיש בי והושיט לי את ידו בברכה שאזכה לראות את ירושלים בבנינה. כמה פעמים עוד ראיתיו אחרי כן, ופעם ביקר אפילו בביתנו. גדולה היתה התרגשותי. לא זזתי ממנו ועיני שמרו כל תנועה שלו ואזני היו כאפרכסת לקלוט את סיפוריו על הארץ הקדושה ולהקשיב לדבריו, אשר רעפו כגשם נדבות על אדמה צחיחה ואשר קרא להתעוררות הלב לקראת חזון הגאולה הנכסף. הרבה ימים הדהד באזני קול שיחתו הנאה, ושנים רבות עמדה לפני דמותו המקסימה של הדרשן ברוך אלהים, השליח מארץ ישראל.

אפרים קוזיול

ציונות ועליה לארץ

לרב מוטל השוחט היו 4 בנים שהיו מראשוני הציונים בעיירה. היו אלה יוסף, מנחם, יהודה, וזוסיה (שחורי). הם נרתמו לתורה ולעבודה, למדו נגרות אצל חנינא הנגר ועשו חיל במ־לאכתם. על יהודי העיירה זה עשה רושם כביר. היתכן ? בני מוטל השוחט יהיו בעלי מלאכה ? הם ארגנו בית־ספר בהנהלתו של מנחם שחורי ז"ל והתלמידים עשו חיל בלימודיהם. המורים מנחם, יהודה, זוסיה, חיים שיינמן, סגל, ושלמה גורפינקל, באמת רוו נחת מהם. בני רב מוטל ארגנו גם ועד למען היתומים כדי לאפשר גם להם ללמוד. לפעולה נרתמו גם אחרים מחוגי האינט־ליגנציה כמו ילדיו של יוסף פיקובסקי, מוטל מיכאל שולמן והבנות הבכורות של הרב, ינטה

וחיה גיטל חזן, וגם רוחקה רזניק בת השוחט השני שגם הם מקרובי משפחת שורצמן הילדים והמורים היו פעילים מאד, ארגנו חוגים לזמרה והציגו בעיקר מחזות קלים על יהודה המכבי ועל חנה ושבעת בניה. לפתע עזבו אותנו המורים הטובים. הראשון עלה ארצה מנחם שחורי ואחריו עלו יהודה וזוסיה. ובית הספר התפרק והתחילו שוב ללמוד אצל מורים פרטיים. כדאי לציין כי הגיעו מורים טובים כמו חיים שיינמן ואחרים; התארגנו סניפי תנועות נוער סתם חלוץ והשומר הצעיר וצצו כחות חדשים. בעיקר אציין את יהודה לייבל גורפינקל, אהרן ול'ייביש רבר, בנימים שתדלן ומשפחת יצחק רבר, משפחה ענפה וענווה. האב מעביד בביתו והעובדים מכבדים מאד את נותן העבודה והיחסים מצוינים. לא די להם בפעילות מפלגתית והם מארגנים ספריה ציבורית שרובה על טהרת העברית. המשטר רדף את ההשכלה ולא פעם סחבו בלילה את הספרים לכל מיני מרתפים ועליות גג, עד שתנועת הנוער נעשתה ליגלית והכל בא על מקומו בשלום.

הופיע שליח חדש בעיירה והוא מארגן תנועת גורדוניה וגם אני מצטרף ונמנה מהראשונים ומהמדריכים. הרבה כחות אין לנו, כי מיטב הנוער היה כבר בתנועות הקודמות, בכל זאת יצרנו קן יפה וקבלנו הרבה עזרה מאשר אולבסקי, שהיה בא בימי החופש שלו מוילנה, שם למד את מקצוע ההוראה. גם בלומה זולמן עזרה לנו לא מעט אחרי שגמרה את חוק לימודיה ברובנה בגימנסיה, והצטרפו אלינו גם דבורה גורין ובילה רבר, והספקנו להוציא מגשימים במספר לא מבוטל. בין הראשונים שיצאו להכשרה נמניתי אני. אחרי שנה אשרו אותי לעליה בהתחשב עם כל מיני גורמים. הראשונים לעליה היו בעלי המקצוע המשובחים. בשנת 1933 עליתי ארצה. קשה היתה הפרידה מהבית, להשאיר אמא ושלושה יתומים שהתקיימו בעיקר על עבודה שלי. הבטחתי לאמא עזרה מהירה ומתמדת. באתי לחיפה והנה תופעה שאף אחד לא חלם עליה. מסתובבים קבלנים ומחפשים בעלי מקצוע. מישהו אמר לאחד מהם: הנה בנאי. התחלתי לעבוד אצל הקבלן ההוא לנסיון. יום עבודה לסוג א' היה 350 גרוש ולי נתן 750. השויתי את הסכום לכסף פולני וזה היה פשוט המון כסף. כעבור שבוע שלחתי את חמש הלירות הראשונות הביתה.

הזמן החל לחלוף מהר ואני מכיר חברה שהגיעה זה עתה מוילנה וגמרה סמינר למורות. כעבור שנה התחתנו. שמה היהביילה גורדון. כעבור שלש עשרה חודש נולד בננו בכורנו ושמו בישראל זוהר. בניתי לי בית בקרית חיים והחיים נעשו קשים. חוסר עבודה ומלחמת איטליה חבש, התגיסות לנוטרות וכופר היישוב. פרצה מלחמת העולם השניה ובארץ נעשה שקט אך בעולם הגדול מלחמה. נולד בננו השני יגאל. התחילו להגיע שמועות שהיטלר רוצח את היהודים. לא היה ברור ואיש לא האמין שיבוא חורבן על היהדות הפולנית ועל בני משפחתנו היקרים. והנה הגיעו סנוניות ראשונות. בא אהרן בינדר עם צבא אנדרס והוא כבר ידע משהו מי שנשאר בחיים. האוזן קלטה אך הלב לא רצה להאמין שיקירינו נתנו את עצמם להוביל לטבח. בינתים באו גם אלי ניצולים, הלא הם שני ילדי אחי גוטל חנוך ואברהם, ומאוחר יותר מגיע גם אחי יוסף ובתו זיוה ואשתו של אחד האחים. לי נולד בן שלישי אברהם. ילדים טובים וצנועים ולומדים טוב.

ואני ואשתי ביילה עמלים לתת לבנינו אפשרות להתקדם בחיים ולהקים בארץ משפחות שתמשכנה את המסורת של בני משפחותינו שאבדו בגולה.

שלמה גורפינקל

כלכלה ותרבות בלודביפול בשנים 1910—1920

בעיירתנו גרו בערך שלוש מאות משפחות. רק חלק קטן חי ברווחה. רובם היו עניים מרודים שחיו מתוך מחסור ודחקות ובקושי הצליחו להאכיל ולהלביש את בני ביתם. קשה במיוחד היה מצבם של בעלי המלאכה, אשר היוו את עיקר האוכלוסיה. אלה היו: סנדלרים, חייטים, נגרים, בנאי עץ ואבן, קדרים, נפחים, בוני עגלות, צבעים, פחחים, כורכים ועוד, אנשי עמל ועבודת כפים. היו ביניהם מומחים בעלי מקצוע, אשר יכלו להתפאר במעשי־ידיהם, ואשר בתנאים כלכ־ליים ומדיניים אחרים היו מתפרנסים בכבוד ויכלו להיות לברכה גם למקומות מגוריהם וסביבתם. אולם במשטר של דיכוי וחוסר זכויות הצטופפו בעיירות בעל כרחם בעלי מלאכה רבים, אשר לא מצאו שימוש מספיק לידיהם וכשרונותיהם, ובבתיהם שררו מחסור ומחלות.

לא קל ביותר היה גם מצבם של החנונים והסוחרים הזעירים. אלה היו בעלי עסק בלי סחורה ובלי הון... כל החישובים והסיכויים ל״פדיון״ שייתן לחם לפי הטף היו קשורים בימות השוק אשר לפני חגי הנוצרים, ובירידים הגדולים, אז באו לעיירה אכרים רבים מהכפרים הקרו־בים מהסביבה לשם מקח וממכר. החנונים הדלים היו מתאמצים בתחבולות שונות להכין מעט סחורה ומצרכים ליום השוק. לרוב היו מקבלים אצל הסיטונאי סחורה בהקפה או משיגים ״גמילות חסד״ לאותו יום. עם סיום היריד ועשיית חשבון ה״פדיון״ מיהרו לסלק את החוב, והריוח שנותר היה כל כך מועט עד שהספיק רק בצמצום למחיית בני הבית. וכלל אי אפשר היה לחשוב על מלאי של סחורות בחנות. כזה היה מעמדם של ״אנשי המסחר״ כביכול.

מעמד כלכלי מעורער כזה, התלוי בנס ופורח באויר, נתן את אותותיו גם בחינוך הילדים והנוער. שכר הלימוד היה להוצאה גדולה בתקציב המשפחה, שאמצעיה היו מוגבלים בלאו הכי. ובכל זאת אף יהודי אחד לא התחמק ממצוה זו ומחובה יסודית זו כלפי בניו.

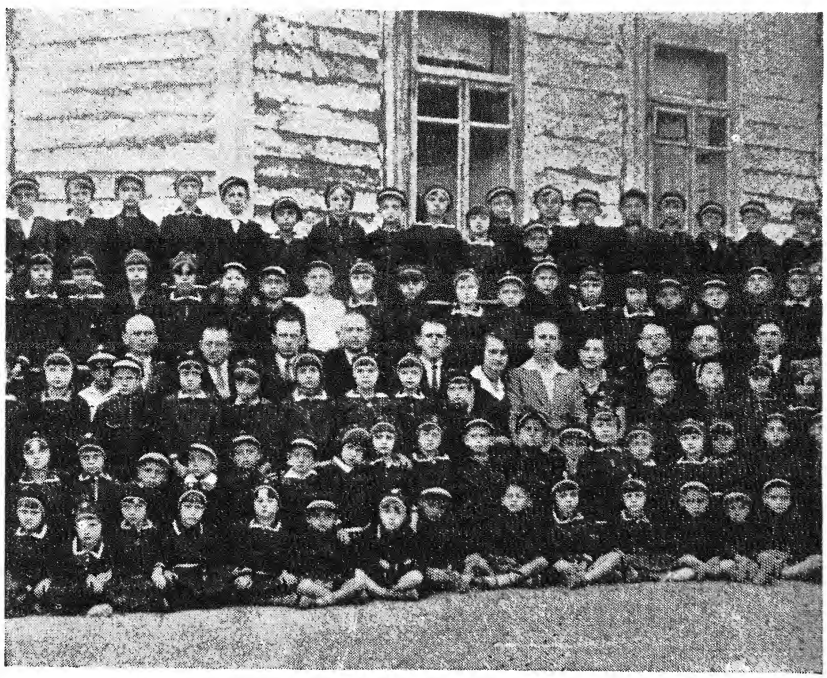
בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה היו בעיירתנו שני ״חדרים״: החדר של יצחק פלטשיכס, גיסו של פיקובסקי ז״ל — יהודי משכיל, מתקדם ויודע את מקצועו, והחדר של גלי־צקי, שדגל בדתיות יתרה. בגיל שלוש עשרה הפסיקו הבנים לבקר בחדר ונכנסו לעול פרנסה.

סכויים מזהירים לעתיד יותר טוב לא היו לנוער המתבגר. היתה רק אפשרות יחידה: להתעסק איך שהוא על יד ההורים, במשך הזמן להיפטר משרות בצבא, להתחתן ולהתקיים הלאה כמקובל, וכמו כולם בלי חיטוטים ושאלות, ו״מאן דיהיב חיי, יהיב מזוני...״. רוב המתבגרים המשיכו בדרך מסורתית זו. רק חלק קטן, שלא יכלו להשלים עם המצב הקיים, הצליחו בנסיבות שונות לעזוב את העיירה, לצאת למרחקים ולהגיע לארצות רחוקות כמו אמריקה וארץ־ישראל.

מלחמת העולם הראשונה ותהפוכותיה ושנות המהפכה וגלגוליה סיבכו עוד יותר את המצב, עד שהתפשט רעב בעיירה. החיים נעשו הפקר פשוטו כמשמעו. בחוץ שיכלה חרב הכנופיות ובבית איימה גסיסה איטית מתוך רעב. אך גם בתקופה של רצח, התעללות, חילופי משטר וכל מיני סכנות הנשקפות על כל צעד ושעל, כופה המחסור לשים את הנפש בכף ולחפש טרף...

וכך פתחו באותם הימים ב"מסחר" חליפין בין קוריץ לבין ברזנה. היו ניגשים ברגל לקוריץ ומשיגים סוכר, אותו היו סוחבים לברזנה ומחליפים אותו במלח, כדי להשיג תמורתו אצל האכרים קצת קמח.

רק בסוף 1920, עם שוך הקרבות והתרחקות המהפכה מתחומי העיירה, התחילה הקהילה להתנער ולהתאושש מאימת הסיוטים שהיו מנת חלקה עד אז. המצב היה עוד מעורפל ובלתי ברור, אבל כבר נעשו הצעדים הראשונים להחזרת החיים למסלולם.

המורים והתלמידים של בית־ספר „תרבות" ליד בנינם החדש

בחורף תרפ"א נוסד ועד לפתיחת בית ספר "תרבות". בראשו עמדו לייבל אטשטיין, יוסף גולדמן ומודכי שליין ז"ל. בלי אמצעים ובלי תקציב פתחו כמה כיתות, מהן שתי כתות בביתו של ר' אליהו צבי גורפינקל ז"ל. בתוך החדרים סידרו קרשים ששימשו ספסלים ושלחנות, ולכאן הובאו ילדי ישראל. גם ספרים מתאימים ומכשירים אחרים לא היו לנו. השגנו קצת נייר ומחברות וניגשנו למלאכה. המורים היו חיים שיינמן ז"ל ויבל"א יהודה שווצמן־שחורי ושלמה גורפינקל. דל היה המוסד. גם החניכים וגם מחנכיהם עלובים היו בתלבשתם, שבלתה בתהפוכות

השנים הקשות, ובחוורון פניהם, אשר עקבות רעב ומחסור עוד היו ניכרים בהם. אבל השמחה היתה רבה במעוננו. קסמה לנו התקווה שהפורענויות עברו חלפו לבלי שוב ולפנינו נפתחת תקופה חדשה אשר תביא פדות ורווחה לנו ולילדינו. לטובת בית הספר התקיימה הצגת חובבים בביתו של גולדמן. באותה הצגה השתתף יהודה שחווי זאת היתה לו, כנראה, הופעת הבכורה על קרשי הבמה.

כעבור כמה שבועות, בחנוכה תרפ״א, הציגו ילדי ביה״ס מחזה בשם ״שני ניגונים״ מחיי החטופים. את התפקיד הראשי שחקה דבורה אטשטיין ז״ל. דמותה החיורת, על קולה הדק והרועד בתפקיד החטוף הגוסס, מרחפת עד היום לנגד עיני... גם אחי אשר יבל״א השתתף באותה הצגה כאחד מתלמידי ביה״ס.

בלי עזרה מבחוץ, בלי הדרכה והוראות מהמרכז שלא הספיק עוד להתארגן, בלי ידיעות ונסיון אך חדורי אמונה ובטחון התעוררו צעירינו בהתלהבות רבה להקדיש את כוחם ומרצם לפעולות ולמעשים למען עיירתנו על סף התקופה החדשה, בראשית שנות העשרים.

בסיום יום־פרח לאיסוף כספים לקרן הקיימת לישראל

חינוך וציונות

נחום פלדמן

החינוך היהודי בלודביפול

מאז שעמדתי על דעתי ועד כליונה של העיירה יכולתי לקבוע בשטח החינוך וההשכלה בעיירתנו שלוש תקופות עיקריות והן:

תקופת החינוך המסורתי, שהיה כרוך בעת ובעונה אחת עם הלימוד בבית־הספר הפולני;

תקופת החינוך המתקדם, במסגרת בית־הספר היסודי „תרבות";

תקופת החינוך תחת השלטון הקומוניסטי, בו הושלטה יידיש בבית־הספר הממשלתי.

בתקופות הקודמות, דהיינו מאז השלטון הרוסי וחילופי המשטרים בין הפולנים, האוקראינים והרוסים, כולל תקופת מלחמת העולם הראשונה, דמה החינוך בקהילתנו בכל למקובל בקהילות השכנות.

ה״חדר„

את החינוך המסורתי אפיין ה„חדר״. ראשיתו של החדר בודאי כראשית קיומה של העיירה בכלל, והוא מגיע לקיצו בשנות השלושים, כשנוסד בעיירה בית־הספר „תרבות״. אם כי החדר נועד לחנך את הנוער היהודי ברוח הדת והמסורת, בכל זאת היו פה ושם הבדלים בין „חדר״ אחד למשנהו ולאו דוקא הבדלים קלי ערך, אלא הבדלים שירדו לשרשן של שיטות החינוך והכל תלוי היה באישיותו ואפיו ומידת השכלתו של המלמד או הרבי, הוא שמכנים כיום מורה.

ה„חדר״ שונה היה בתכלית מבית־ספר ולא רק משום שלא היה בעיירה מקום מיוחד שנועד להיות חדר, ועל פי רב היה זה בבית־כנסת או בביתו הפרטי של המלמד, אלא, בעיקר בגלל השוני המהותי בשיטות החינוך. באמצע החדר עמד שולחן ובראשו ישב המלמד ומסביבו הילדים. שיטת הלימוד היתה על פי רב קריאה על ידי הרבי וחזרה בקול רם על ידי הילדים במקהלה. הקריאה היתה מתוך ספר התורה, כשכל מלה מתורגמת מעברית ליידיש, למשל: „וידבר״ — האָט געזאָגט, ד׳ — גאָט ,אל — צו, משה — משה׳ן״. הפסקות בלימודים לא היו ידועות, ולא אחת היה הרבי „שוכח״ להפסיק ואזי היו התינוקות של בית רבן מתענים שעה ארוכה עד שיכלו לצאת לנשום אויר מחוץ לכתלי הבית.

כנגד המימרה „בן י״ג למצוות״ היתה המימרה „בן ג׳ לתורה״. ואכן תינוקות בני שלוש שנים היו חובשים להם כיפה לראשם ושולחים אותם לחדר ללמוד תורה ומי שלא עשה כן ראו אותו אנשי העיירה כמי שכופר בעיקר, כי מה יקר יותר מאשר להקנות תורה לילד יהודי.

הרבי היה מצויד במכשירי עזר בהם הסתייע בהקניית דעת לתלמידיו. ראשית החזיק בידיו „מסמנת״ (מה שקרוי היה טייטל). זאת היתה חתיכת עץ מהוקצעת בקצה האחד, ובאמצעותה מצביע הרבי לתלמידיו על כל שורה ואות שהוא קורא, והתלמיד חייב לעקוב אחרי המסמנת ולקרוא בדיוק במקום שהרבי מצביע עליו. לאחר מכן באה הרצועה, ואף אם לא נעשה בה שימוש הלכה למעשה היה זה מכשיר הכרחי, שכן באותם הימים נהגו לחשוב כי לא יתכן ללמד תורה לילדי ישראל מבלי שעל ראשם תרחף הרצועה (או האלה) אשר רק מתוך פחד ממנה נשמעים הילדים ומקבלים על עצמם עול תורה.

לא יהיה זה נכון לומר כי הרצועה נשארה תמיד ללא שימוש. אכן היו והיו לו לרבי סיבות מספיקות לא אחת להורידה על גופו של אחד או אחדים מהילדים, כל אימת שרצו להתפרק או לפרוק מעצמם עולה של תורה. אז היה הרבי מראה נחת זרועו, והדבר נעשה בדרך כלל על ידי כך שהמתפרע נשכב פרקדן, והרבי הפליא את מכותיו כשהוא מונה אותן אחת־אחת, וקהל התלמידים חוזר אחריו, כדי שחלילה לא יטעה במנין.

האמת נתנה להיאמר כי החדר נראה היה בעיני הילדים משעמם ובלתי נחוץ ולדעתם נברא רק כדי לגזול מהילדים את חופשתם ונוחיותם, וכזה היה למעשה. אולם היו בחדר גם זמנים של עליצות ובדיחות הדעת שערכם לא יסולא בפז. זה היה כמובן כשהרבי ותלמידיו נתרשלו בלימודים. אחד הזמנים האלה היה ביקור של „קריאת שמע״.

וביקור זה מה היה?

ובכן, שבעה ימים לאחר הולדת בן זכר, בזמן שנערך טקס ברית מילה, היו תינוקות של בית־רבן מבקרים עם הרבי בבית היולדת בשעות בין הערביים. היה הרבי צועד ואחריו הילדים, ומשנפתחה הדלת מברך הרבי את היולדת ואת הרך הנולד בברכה „גאָט העלף די

קימפעטאָרן מיטן יינגעלע", ומיד לאחר זאת פותחים הילדים במקהלה ב„קריאת שמע", כשכל ילד משתדל לגבור על קול חברו. בתום קריאת־שמע מחלקים לילדים שתי עוגיות (לעקעכלאך) וכל אחד מושיט ידו לקבל מנה כפולה מהכיבוד הטעים.

היו גם ימי חג ומועד שהילדים היו חפשיים מלימודיהם, ועל אלה נמנו בעיקר: פורים, שושן־פורים, ל"ג בעומר, ולהבדיל תשעה־באב. בימים אלה היו הולכים לבית־הכנסת במאורגן, ושם אפשר היה, באיזו שהיא דרך, להימלט מעינו החדה של הרבי ולהשתובב כאוות הנפש.

החינוך המסורתי שניתן לילדי העיירה, ללא יוצא מן הכלל, היה בבחינת יסוד־מסד להתהוות הקשר בין הילד הרך בשנים לבין הערכים המקודשים לעם ישראל. כאן למד הילד היה,די למראשית צעדיו בחיים, והבחין במה שמבדיל אותו משאר אומות העולם בכלל ומשכניו האוקראינים, שבתוכם גר, בפרט. החדר היה כור־ההיתוך שבו נתחשלה נפשו של הילד היהודי ובו יצקו את היסודות לאהבת העם וכן את הכוננות לסבל לקראת הבאות.

בית הספר היסודי הפולני ו„הגנה עצמית"

החדר הקנה, כאמור, לילד את ערכי הדת היהודיים. ומה על החינוך הכללי? כלום ישאר חלילה ילד יהודי ללא השכלה כללית? ואף לכך נמצא הפתרון, והוא בית־הספר היסודי הפולני.

בית־הספר היסודי הפולני היה מרוחק מהעיירה מרחק של 3 קילומטר בערך. מקומו היה בכפר האוקראיני הסמוך לעיירה, שאף הוא נקרא בשמה של העיירה סעלישט (ויש אומרים אפילו שהעיירה נקראה על שם הכפר).

משהגיע הילד לשנתו השביעית, היה עליו להתחיל לימודיו בבית־הספר הפולני. יש לזכור שזה היה כבר לאחר 4־3 שנות לימוד קודמות בחדר. ועם תחילת הלימודים בבית־הספר הפולני לא ידע הילד אף לדבר בשפה זו, שכן שפת הדיבור בבית היתה יידיש ושפת הנכרים בסביבה היתה אוקראינית.

שוו בנפשכם, מהי הליכה של 3 קילומטר מדי יום ביומו בכל כיוון בשביל ילד בגיל שבע. אין לשכוח כי תחבורה ציבורית לא היתה בנמצא, והתחבורה הפרטית לא היתה אלא עגלה (או מגלשה בחורף) רתומה לסוסים, וכלי רכב אלה היו שייכים כמובן לאיכרים האוקראינים, שלא הצטיינו באדיבותם לגבי ילד יהודי כלל וכלל.

אם הליכה לבית־הספר בימי הקיץ היתה מעייפת לילדים, הרי בימות הגשמים או בחורף היתה זו הליכה מייגעת, שסכנת נפשות ממש כרוכה בה.

בימות הגשמים היינו שוקעים עד לברכיים בבוץ הדביק שהיה הופך את הדרך (שלא היתה סלולה) לבוץ גדול אחד ואילו בימות השלג היינו לא אחת שוקעים בערמות שלג שנערמו בצדי הדרך, עד שבקושי ניתן היה להחלץ מהן.

ההליכה לבית־הספר וחזרה ממנו נעשתה בדרך כלל במאורגן, וכמה טעמים לדבר: ראשית, כפי שהזכרתי, בגלל הבוץ והשלג, כדי שאחד יוכל לעזור לרעהו להחלץ בשעת הצורך.

שנית, סיבה לא פחותה בערכה, במאורגן יכולנו להתגונן בפני שכנינו האוקראינים, חברינו לספסל הלימודים. לא אחת הותקפנו על ידי שכנינו בני הנוער האוקראינים, וכנגד התקפות אלה היה עלינו, בני השבע, להתגונן בעזרת אחינו הגדולים יותר.

ההתקפות נערכו בעיקר בדרך חזרה מבית־הספר. כאמור, היה עלינו לחצות את הכפר כדי להגיע הביתה, ואז היו אורבות לנו כנופיות של בני נוער אוקראינים, שהיו מסתתרים היטב במקומות בלתי נראים לעין, ומשעברנו סמוך לאותו מקום היו מיידים בנו אבנים, ומשמצאו שעה כשרה היו אף יוצאים ותוקפים אותנו באלות שבידיהם.

התלמידים ־ החברים
משה׳לה זלצמן ואברשקה פיינמן

היינו תמיד דרוכים לקראת פורענות זו, ועם צאתנו מבית־הספר היה כל אחד ממלא כיסיו וילקוטו באבנים מכל הסוגים, כדי שאם נותקף — נדע להשיב מנה אחת אפיים.

המאבק התנהל לפי כל כללי המלחמה. היינו משגרים תחילה חולית סיור, שמתפקידה היה לבדוק את השטח ולגלות באיזה מקום התחבאו היריבים, ולא אחת הצליח הסיור בדרכים שונות לגלות מקום המצאו של המחנה השני מבעוד מועד, ואזי היינו שוקלים אם ללכת בדרך עקיפה או להפתיע את האויב ולתקפו ולהנחית עליו מהלומות בטרם ידע מנין באנו.

אם הצלחנו פעם להפתיע את האויב ולהנחית עליו מהלומות (יש לציין שגם אנו למדנו מלאכה זו היטב מתוך הכרח המציאות), ידענו כי לפנינו תקופת הרגעה יחסית של שבועות מספר עד שיחליטו לתקוף אותנו שוב, ומשהחליטו לעשות כן, עשו זאת כמובן שוב במפתיע.

כתוצאה מהמלחמות התכופות היינו חוזרים לא פעם הביתה כשאברינו מרוסקים, בגדינו קרועים ומלוכלכים וספרינו ומחברותינו מלאי בוץ. מה שפגע בנו בעיקר היתה קסת הדיו שהיינו סוחבים אתנו (עט נובע לא היה אז בנמצא) ואם זו נשברה היו ידינו ובגדינו מלוכלכים בדיו, שלא־לדבר כבר על כך שהיו נגרמים פצעים מרסיסי הזכוכית.

ההתקפות היו מלוות קריאות בוז משני הצדדים, כשהיהודים מקללים את ישו אבי הגויים, ואלה מגנים את משה רבנו אבי היהודים.

הורינו בבית ידעו את אשר אורב לילדיהם בדרכם לבית־הספר אולם ידם קצרה מלהושיע, מה גם שהילדים עצמם לא תמיד גילו (אדרבא, לא פעם אף הסתירו) את אשר קרה להם, וזאת כדי שלא לצער את ההורים. כמובן שככל שגילם של הילדים היה גדול יותר כן היתה המלחמה קשה ואכזרית יותר, ומטעם זה רק לעתים רחוקות גמרו ילדי ישראל מסוימים את כל שבע הכיתות של בית־הספר היסודי והיו מסיימים, שלא מתוך רצון, את חוק לימודיהם בשנה החמישית, או אף פחות מזה.

המורים עצמם בבית־הספר, שהיו בני הגזע הפולני האציל (לא יתכן היה בבית־הספר מורה שאינו בן העם הפולני, חוץ ממורה לדת) היו רוויים שנאה עזה ליהודים, חוץ מיחידי סגולה שראו את היהודים כשווי זכויות. זכורני עוד מהיותי בכיתה הראשונה של בית־הספר, כשמנהל בית־הספר היה מפליא בנו מכותיו, עם סרגל בידיו, על איחור קל או „עבירה״ אחרת, ותוך כדי כך היה מפליט קללה לילד היהודי בנוסח „יהודי מלוכלך, דם כלבים״, ואנו חשבנו אז לתומנו שזה חלק משיטות החינוך, וכי אחרת לא ייתכן.

לעומת האנטישמים היו גם פה ושם מורים שהטיפו לסובלנות הדדית, למניעת אפלייה נגד יהודים, תוך כדי הסבר שהיהודים הנם עם שוה זכויות בפולין הריבונית.

זכורני כי בכיתה השניה של בית־הספר היתה מורה פולניה בשם וויז׳ביצקה שלא היתה רק „אצילה פולניה״, שם תואר שהודבק לרבים מבני הגזע הפולני, אלא היתה ממש אצילת נפש פשוטו כמשמעו. אשה זו לא חסכה מאמץ כדי להרגיע את הרוחות וכדי לקרב את הלבבות ולגרום להבנה הדדית בין כל שלושת הדתות שבכיתה (הפרבוסלבים־האוקראינים, הקתולים־הפולנים, והיהודים). יש לזכור שאוקראינה המערבית לא היתה מיושבת פולנים בזמן שנכבשה על ידי הפולנים, אולם אלה הגיעו אליה רק לאחר הכיבוש, התישבו באזור וקבלו מאת הממשלה אחוזות, כפרס על שרותם.

יום אחד לימדתנו המורה שיר פולני שנכתב על ידי המשוררת מריה קונופניצקה, ושיר זה עדיין שגור על שפתי למרות שחלפו כל כך הרבה שנים, וזה תכנו:

> „הלך ברחוב ילד עני ודל והסתיר עיניו בכף ידו הקטנה. הבחינה בו מחלונה גברת רחמניה ושלחה שפחתה להביא לו לחם. עד מהרה חזרה השפחה מתנשמת ורוטנת: זהו יהודי, ולמה לעזור לו?! הגברת, טובת הלב, רגזה על השפחה ואמרה לה: לכי מיד ומסרי פרוסת הלחם לילד היהודי! אינני מכירה בשום אפלייה; השמש מאירה לכל אחד באופן שווה, וכך גם אנחנו חייבים לעשות!״

לא אוכל, לצערי, להעיד כי השיר תרם באמת להבנה כלשהי, אולם יש בו כדי להצביע על כך שלא כל הפולנים היו אכולים שנאה עורת ליהודים.

שאל אביך, ויגדך,
זקניך — ויאמרו לך!...

בית־הספר היסודי „תרבות"

בראשית שנות השלושים נוכחו לדעת ראשי העיר ופרנסיה כי הגיעו מים עד נפש ואי־אפשר להמשיך לשלוח את הילדים לבית־הספר הפולני. ולא זו בלבד אלא שרוחות חדשות החלו לנשב ושוב אי־אפשר היה להשלים עם שיטת החינוך המיושנת של החדר. יתרה מזו, התנועה הציונית הכתה שרשים חזקים בקרב העיירה והיתה זו כמעט משאלתם של הכלל לתת לילדים חינוך ציוני מתקדם וללמדם את השפה העברית, כדי להכשירם לעליה לישראל בבוא העת.

כל אלה הולידו את הרעיון להקים בעיירה קטנה ונידחת זו את בית־הספר „תרבות", שהיה בבחינת אלומת־אור בגולה האפלה.

על הוגי רעיון הקמת ביה"ס־הספר „תרבות" נמנו בעיקר: לייבל אתשט־ין, מרדכי אתשטיין, יצחק רבר, שכנא שמש, אברהם ולמן, כולם נעדרים, ומרדכי אוסטרובסקי יבדל לחיים ארוכים. תחילה נראה היה הרעיון כחלום שרבים לא האמינו בהגשמתו. מאידך היו אחרים שרעיון הקמת בית־הספר לא קסם להם מסיבות אחרות, כי חששו פן תקטן השפעת החינוך הדתי־תורני, לאחר שבית־הספר „תרבות" יירש את מקומו של החדר.

אין ספק שבית הספר היה באותו זמן הכרח המציאות ולכן אין תימה שמספרם של מחייבי הקמתו הלך וגדל. לאחר סיום ההכנות הדרושות שארכו יותר משנתיים ימים, נורתה אבן הפינה לבית־הספר „תרבות" בטקס רב רושם שלא בנקל ימחה מזכרם של אלה שהשתתפו בו, וזה היה בשנת 1930.

תחילה היה מספר הכיתות שתיים, עד שבמשך הזמן הגיעו לשבע כיתות. בשנת 1936 סיים המחזור הראשון את בית־הספר ובשנת 1937 המחזור השני, שעליו נמניתי גם אני. בשנים 1938־39 סיימו שני מחזורים נוספים, כך שבית־הספר „תרבות" הספיק בתקופת קיומו להוציא 4 מחזורים של תלמידים, וזאת בתקופה של 9 שנות קיום.

קשים היו חבלי לידתו של המוסד הרוחני הראשון במעלה בעיירתנו, אך תוך זמן קצר הפך לגורם חשוב אשר כולם, מקטן ועד גדול, התיחסו אליו בכבוד ובהערצה, ובכלל זה ראשי השלטון הפולני בעיירה, שאף הם ראו במוסד זה כלי חשוב להקניית השכלה.

יהודי העיירה עצמם טרחו ועמלו בהקמתו של בית־הספר, וכל אחד תרם להקמתו ככל שליבו נדבנו, מי פחות ומי יותר. תרומות רציניות יותר להקמת בית־הספר נתנו סוחרי העיירות בסביבה: הפירמה ברוורמן־צוקרמן, האחים מלוב, יוסף פרשמן ואחרים. אלה העמידו לרשות המפעל עצים ככל שדרוש היה להקמת בית־הספר. יוסף פיקובסקי, בעל המנסרה בעיר, נסר את העצים שלא על מנת לקבל פרס. בעלי המלאכה שבעיירה עשו איש איש עבודה במקצועו, מי ללא תשלום ומי במחיר מוזל. אחרים נתנו תרומות, ומי שלא השיגה ידו נתן ימי עבודה.

בית־הספר „תרבות" הוכר על ידי השלטונות הפולניים, ומסיימיו נהנו מאותן הזכויות של מסיימי בית־ספר עממי פולני. אך בניגוד לבית־הספר הפולני הממלכתי, שהוחזק ע"י השלטונות, לא נהנה בית־הספר „תרבות" מכל תמיכה ממשלתית, והוחזק אך ורק בכספי שכר הלימוד ששלמו הורי התלמידים. שכר לימוד זה היה מודרג בהתאם לאפשרויות של ההורים, ולא אחת היתה בעיה זו סלע מחלוקת בין ההורים וועד בית־הספר, וחברי הועד לא תמיד זכו לכבוד בגלל מאמציהם לגייס את הסכומים הדרושים כדי שבית־הספר יוכל לעמוד במשימותיו. מטעם זה היו גם בני נוער שלא למדו כלל בבית־הספר „תרבות" משום שיד

מנהל ביה"ס „תרבות" מר אריה מוריק,
המורות חסיה מוריק וגניה שנפר, ותלמידי כתה ד'
בשנת 1932־33

המנהל השני, מר רובינשטיין, המורים
ותלמידי כתה ב' בשנת 1934־35

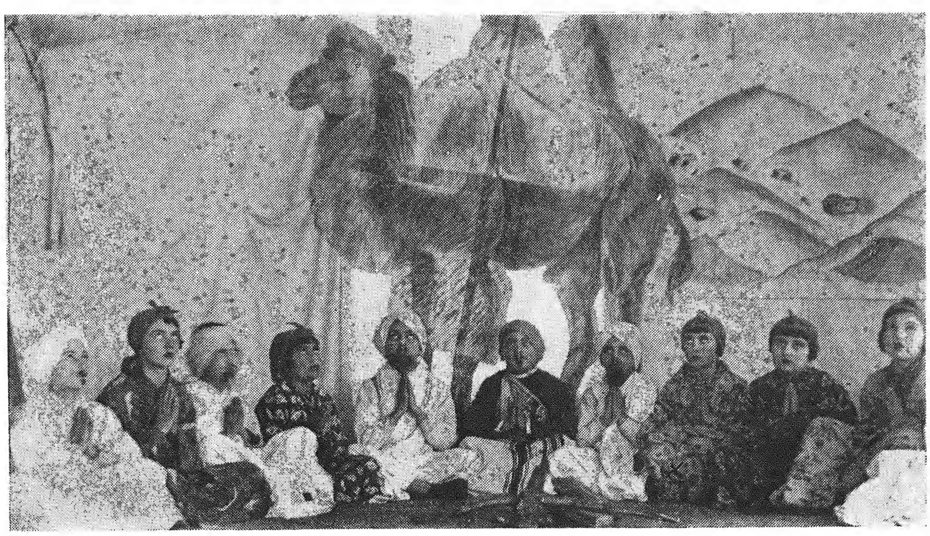
הוריהם לא השיגה לשלם עבורם שכר לימוד. אולם אלה היו מעטים, ואט־אט לא נשארו ברחוב היהודי ילדים שהמשיכו בבית־הספר הפולני, כי כולם הפכו במשך הזמן לתלמידי בית־הספר „תרבות".

חבר המורים של בית־הספר „תרבות" היה על פי רוב מבין בוגרי הסמינריון למורים בוילנה, ורובם צעירים. הם עבדו בתנאים קשים למדי, ואם לא נרתעו מן התנאים — היה זה תודות לרוח ההתנדבות שפעמה בקרבם מחדש, העידוד שקיבלו מרצונם העז של התלמידים לקנות דעת מחד, וממאמציהם הכבירים של חברי ועד בית־הספר להחזיק את המוסד על רמה גבוהה, מאידך.

המנהל הראשון של בית־הספר היה אריה מוריק, אדם בעל חזון ומעוף, והוא אשר הניח את יסודותיו של המוסד ונתן לתלמידים את השעור הראשון לפי השיטה שקראו אז „עברית בעברית" ולא „עברית ביידיש", שיטה שהיו רגילים בה עד אז. הבריות התלחשו ואמרו זה לזה: איך ייתכן שבעיירה שכולה יידיש ימצא אדם המדבר אך ורק עברית?! ואכן ידוע היה שמוריק קנאי היה לשפה העברית, והוא חולל גדולות בשטח זה, ולאחר זמן לא רב הפכה העברית לשפה מדוברת בפי רוב בני הנוער והמבוגרים בעיירה.

מוריק נמצא כיום אתנו בארץ וממשיך בהוראה. השרידים מבין תלמידיו מאחלים לו שעוד ימשיך שנים רבות בעבודתו הפוריה.

כל השעורים בבית־הספר היו כאמור על טהרת העברית, ופולנית נלמדה בתור שפה זרה. לימוד הפולנית לא היה אלא כדי לצאת ידי חובת השלטונות, כי לא היה כל ספק בכך כי בני העיירה לא יעשו אף פעם שימוש רב בשפה זו. בתי האולפנה הגבוהים היו סגורים בפני יהודים, יהודי לא יכול היה למלא שום משרה ציבורית ומטרת הלימוד ב„תרבות" היתה להכשיר דור חלוצי, שבבוא העת יעלה ארצה. מטרה זו הושגה לדעתי במלואה. חבל רק שרבים מבין מסיימי בית־הספר אינם אתנו, ועליהם דואב הלב.

הצגת תלמידים בחנוכה תרצ"ד

עתון־קיר ראשון בשנת 1933־34

המנהל השני היה רובינשטיין ומפיו זכיתי אני לשמוע תורה. רובינשטיין היה ידוע כבר־אורין גדוש השכלה תורנית וכללית. תחילתו כבחור ישיבה ולאחר מכן בוגר סמינריון למורים. עיקר מקצועותיו בלימודי היהדות, תנ״ך, משנה, אגדה וספרות עברית. היה דורש ללמוד שירים בעל פה, וכשהתלמידים היו רוטנים על שהוא דורש יותר מדי, היה משיב: „כלום אפשר לספר את ביאליק? הרי אין דרך אחרת, אלא לשיר אותו״.

שנתיים לפני פרוץ המלחמה, בשנת 1937, בא מנהל חדש והוא סוננזון, יחד עם אשתו. מנהל זה המשיך לאחר מכן לנהל את בית־הספר ביידיש תחת שלטון הכיבוש הסוביטי.

משהורגלנו לבית־הספר „תרבות״, הפך המוסד לחלק מנוף העיירה, וקשה היה לנו לתאר לעצמנו איך היה אפשר להתקיים בלעדיו. בית־הספר היה יותר מאשר בית אולפנא להקניית השכלה. הוא היה ביתו השני של כל אחד מאתנו. על מגרשיו היינו משחקים בשעות ההפסקות, ולאחר הלימודים היו מתארגנות להקות ומציגים לאחר מכן הצגות. היתה מקהלת תלמידים ראויה לשמה, וכן תזמורת כלי־מיתרים. כאן היו מתארגנים ויוצאים לטיולים בימי חג ומועד. בין כתליו היינו יושבים בערבים ועוסקים בחוגים של זמרה בציבור, משחקים שונים, הכנת עתוני קיר, ארגון פעולות תרבותיות וציבוריות שונות, וכדומה.

המנהל רובינשטיין המשיך במסורת קודמו, בקנאותו לשפה העברית, ולשם ביצוע מטרתו זו קם וייסד את אגודת „בני יהודה״, שחבריה נשבעו להיות קנאים לשפה העברית ולא לדבר אף שפה אחרת, לא ברחוב ולא בבית. היו כאלה שהגדילו לעשות בקנאותם, ואף עם הגויים (האוקראינים) דברו עברית. במבצע זה הצלחנו להחדיר את השפה העברית לבתים רבים, ואנשים שמעולם לא ידעו לקשור משפט אחד בעברית הפכו לפתע פתאום לדוברי עברית.

במסגרת הכעולות הציוניות בעיירה היו רותמים את בני הנוער לאיסוף כספים לקרן הקיימת לישראל בין על ידי מכירת כרטיסי „לשנה טובה״ בערב ראש השנה או איסוף תרומות בט״ו בשבט, ל״ג בעומר וכדומה. התרומה לקרן הקיימת היתה בעינינו כדבר מוחשי ביותר, וכל אחד היה גאה אם יכול היה לגייס סכום גדול יותר למטרה נשגבה זו. הסיסמא

„הקרן הק־ימת גואלת אדמת ישראל" נפלה על קרקע פוריה וכל אחד עשה ככל שיכול היה למענה.

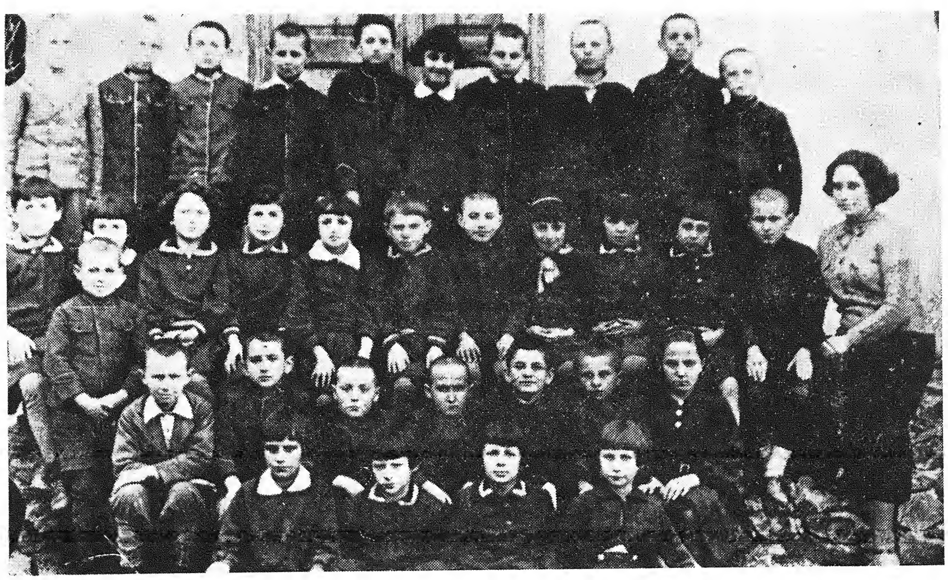
זכורני כשהייתי בכיתה החמישית בבית־הספר כתבתי שיר על ט"ו בשבט ועל הקרן הקיימת ושיר זה נתפרסם לאחר מכן על עתון הקיר וגם ב„עולמי" (ירחון בתי־הספר „תרבות" שהופיע בוילנה). בקטעים הראשונים של השיר תיארתי את משמעותו של ט"ו בשבט בגולה כשהעצים ביום דינם, בראש השנה שלהם, עטופים קליפות כפור, והבית האחרון של השיר היה כזה:

...ובשעה זו בהיותך מהלך בגן יחיד,
עזוב מכל חבר וידיד,
כלום לא יעלו בראש מחשבות
על ארץ יפה, ארץ־אבות,
ומתוך געגועים ונפש סוערת,
האם לא תזרוק פרוטותיך לקרן הקיימת?

כלום צריך יותר מזה כדי להמחיש עד כמה היה יקר לכל אחד מאתנו כל מה שקשור היה עם ארץ ישראל. וכמה רצה כל אחד מאתנו לעשות משהו למען ארצנו! ואכן, היה זה פרי עמלם של חבר המורים המסור והנאמן ליעודו, שראה מחובתו לחנך דור צעיר שידע ויבין כי ישיבתו בגולה היא ישיבה ארעית, וכי הארץ שנועדה ומחכה לו היא ארץ ישראל.

שמתי לב לתופעה מענינת שלאחר מלחמת העולם השניה כשהדרכים בפני שרידי החרב הנאצית היו פתוחות לארצות אמריקה, בעוד שלישראל היה קשה להגיע, הרי רב מנינם של בוגרי בית־הספר תרבות הלכו בדרך הקשה שהובילה אותם לישראל. המעטים מבין בוגרי בית־הספר, היושבים כיום בארצות הרווחה, מצפים ליום בו יוכלו לבוא לישראל ולהיות עמנו ביחד.

הוא אשר אמרתי כי התורה שהקנו לבני הנוער של עיירתנו לא נפלה בחלל ריק.

המחנכת רבקה רובינשטיין וכתתה

המורה גניה שנפר עם כתתה
בחגיגת הבכורים בשנת 1934

המורה שכטר (שלייפר)
עם תלמידי כתה ג׳ בשנת 1938

בוגרי בית־הספר „תרבות" בשנת 1939

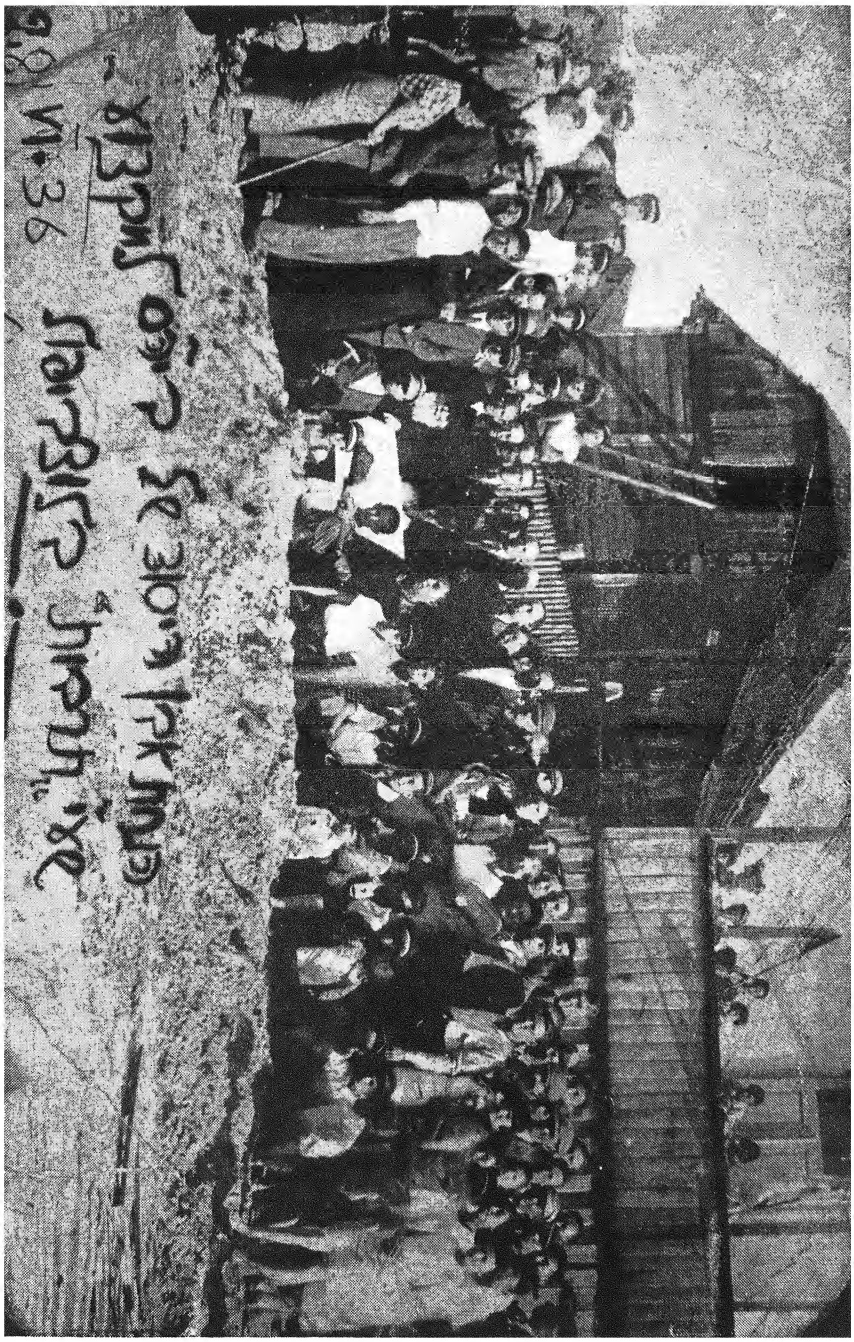
בית־הספר המקצועי שליד „תרבות"

לא אצא ידי חובה, אם במסגרת זו לא אזכיר את בית־הספר המקצועי שליד „תרבות" שנוסד בשנת 1937, שנתיים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה.

כפי שכבר ציינתי לא עמד מבחר גדול של אפשרויות לרשות בוגרי בית־הספר, ולרוב המשפחות בעיירה לא היתה האפשרות לשלוח את הבנים לרובנה להמשיך בלימודים בגמנסיה, אשר גם לאחר סיומה עדיין לא היתה ברורה הדרך בה ימשיכו. לפיכך הגו פרנסי העיר את הרעיון להקים בית־ספר מקצועי.

יש לזכור שאותו זמן פקד אותנו משבר כלכלי קשה. האנטישמיות גברה, והאנדקים הפולנים (מפלגה אנטישמית מובהקת שעיקר מטרותיה היה מלחמה ביהודים ונישולם מכל זכויותיהם) הפיצו תעמולה אנטי־יהודית בראש חוצות, כשאיש אינו מפריע בעדם לעשות מלאכתם. בערים הגדולות של פולין הגיע הדבר אף לידי פוגרומים. הוצאו גזירות והגבלות שונות, שמטרתם להצר צעדיהם ולשלול זכויותיהם של יהודים. הפיצו בקרב התושבים רעיונות ארסיים בהם האשימו את היהודים שהם האחראים העיקריים למשבר הפוקד את פולניה, ודרשו להוציא את המסחר מידי היהודים כדי שעל ידי כך אפשר יהיה לעזור לפיתוחה ושגשוגה של המדינה. הסיסמא שהופנתה לכל התושבים הלא־יהודיים של פולין היתה „אל תקנה אצל יהודי ואל תמכור ליהודי"! ונתלוו לסיסמא זו סיסמאות גנאי אחרות נגד יהודים, בעתונות ובמודעות בחוצות העיר. אף נתארגנו קבוצות חוליגאנים שקראו להם „פיקטניקים", ואלה נעמדו בפתח חנויות יהודים, ולא נתנו למי שאינו יהודי להיכנס לתוכן.

על רקע זה צמח בית־הספר המקצועי בעיירה. ראשי הקהל הבינו כי המסחר לא יוכל להבטיח עתידם של בני הנוער, ולכן יש ללמדם מקצוע.

גם בהקמת בית־הספר המקצועי טרחו ועמלו יהודי העיירה, מי בתרומה, מי בחומר ומי בעבודה, ובית־הספר הוקם ונחנך בטקס רב רושם בהשתתפות כל בני העיר מקטן ועד גדול. הסיסמא שהתנוססה על גג הבנין בעת חנוכת הבית היתה „מי שלא מלמד את בנו אומנות כאילו מלמדו ליסטים". עד מהרה נתמלאו חדרי בית־הספר המקצועי קהל תלמידים שבאו ללמוד מלאכה, ונמצאו מדריכים מקצועיים שעסקו בהדרכת התלמידים. אך לא זכה בית־ספר זה להוציא בעלי מלאכה מבין כתליו, והפסיק את קיומו בפרוץ מלחמת העולם בשנת 1939.

החינוך תחת שלטון הקומוניסטים

החינוך בתקופת השלטון הקומוניסטי במשך פחות משנתיים ימים, מיום 17 בספטמבר 1939 ועד ה־22 ביוני 1941, ומה שאפיין אותו היה המאמץ של השלטונות למחוק במחי יד אחת את העבר ולפנות את המקום לרעיונות חדשים, לשיטות חדשות ולשפה חדשה, דהיינו שפת היידיש במקום השפה העברית.

יש לציין בסיפוק כי לא הושגה המטרה, אותה העמידו בפני עצמם היבסקים שבשלטון הרוסי. העברית לא נשכחה, והרעיונות החדשים לא נקלטו, למרות המאמצים הרבים שנעשו.

ראשית מעשיהם של השלטונות האזרחיים הקומוניסטיים היתה לבער כל מה שקשור עם תרבות עברית. הספריות שהכילו ספרים עבריים נשרפו, פרט לספרים המעטים שהנוער הצליח להוציאם במחתרת ולהסתירם במקום סתר. מועדוני תנועות הנוער נחרבו ונסגרו. חבר הפעילים מבין תנועות הנוער הציוניות נחקרו על פעילותם, והוזהרו לבל יעסקו בכל פעולה שריח ציונות נודף ממנה ואם יעשו כן יראו אותם כפשיסטים ואנטי מהפכניים. על מלאכה בזויה זו ניצח מי שהיה ראש מחלקת החינוך המחוזית, אוקראיני אחד, ועזר לידו יהודי אחד מרוסיה, שהתימר להיות קומוניסט ותיק, אך מסופקני אם היה נאמן לרעיונות הקומוניסטיים, על אף זאת עשה את מלאכתו באמונה.

כדי להוכיח לציבור היהודי שאין כופין עליהם ללמוד דוקא בבתי־ספר רוסיים, וכדי להבליט את העקרון שכל לאום בברית המועצות רשאי לחנך את ילדיו בשפתו ובערכי התרבות הלאומיים שלו, קמו ופתחו בית־ספר על טהרת היידיש, אשר השפה הרוסית או האוקראינית היו שפות משניות בו. ולא זו בלבד, אלא שאת חבר המורים של בית־הספר „תרבות" הפכו בן־לילה למורי יידיש, ואת המנהל סוננזון הפכו למנהל בית־הספר ביידיש. מבחינה טכנית הכל היה כביכול שפיר. היה מנהל, סגן מנהל, חבר מורים ותלמידים, אולם לכל בית־הספר לא טעם של בית־ספר, כי אם של קריקטורה בלתי מוצלחת.

אנו, ציבור התלמידים שהכיר את בית־הספר „תרבות" השוקק חיים, לא יכולנו להתרגל למסגרת החדשה בשום פנים ואופן, ורבים אמרו: אם נגזר ללמוד, למה ללמוד יידיש? מוטב כבר ללמוד בבית־ספר רוסי ממש, שכן מה עתיד יש לשפת יידיש ברוסיה?!

יתר על כן, היידיש היבסקית שונה בתכלית השינוי מהיידיש המקובלת, ומהיידיש שהייתי רגיל לה בפולין, שבה נכתבו העתונים היומיים כגון „היינט" ו„מאמענט". ראשית,

משום שהיידיש היבסקית לא מכירה במלים עבריות. מתוך שהיבסקים לא יכלו להשלים עם זה שמלים עבריות, שאין להן תחליף ביידיש, יכתבו בעברית ולכן דרשו לכתבם ביידיש (כגון „עמעס" במקום „אמת", או „יסראעל" במקום „ישראל", וכו').

קשה להגיד שתקופת השלטון הרוסי־קומוניסטי הנחילה לבני הנוער של עיירתנו ערכים תרבותיים חינוכיים כל שהם, ולא אחת חשבנו וייחלנו ליום שבו ניפטר מהשלטון המדכא הזה. אך איש מאתנו לא חשב כמובן על חילופין אכזריים של שלטון זה בשלטון הנאצי. כי אחרי הכל, בימי השלטון הסוביטי חיי היהודים לא היו הפקר. יתרה מזו, השלטונות עוד עשו, או ניסו לעשות, למען בער את נגע האנטישמיות, והכריזו כי האנטישמים יענשו בהתאם לחוק, וכך גם עשו.

שלמה גורפינקל

מורים ועסקנים

(לזכר מורי וחברי ז"ל)

מורי, מנהל "החדר המתוקן", מר זאב וואלף סמולה ז"ל, לא היה יליד עיירתנו. הוא הגיע אלינו מברזנה, ושם גרה משפחתו. היה גבוה ורזה, שערו צהוב וזקנו הקטן עשוי בצורת "קמץ". מהדר היה בחיצוניותו ובתלבשתו ובהופעתו היה אומר כבוד. את "החדר המתוקן" פתח מתוך גישה של מתקן ומחדש בחינוך. ביתו היה מוקף גינת נוי ובחזיתו של הבית היה תלוי שלט ועליו ברוסית "חדר מתוקן". מר סמולה קרא לחדרו בשם בית־ספר. בחדר שרר נקיון מוחלט ועמדו בו כמה שורות ספסלים. על הקיר היה תלוי לוח שחור ועל החלונות היו וילונות בד לבנים וקלים. מקצועות הלימודים כללו: תנ"ך, גמרא, עברית, דקדוק, חשבון ורוסית. את היום היינו מסיימים בתפילה בציבור, והעובר לפני התיבה היה מתחלף לפי התור. ביום שישי היינו משכימים לבוא בבוקר כדי להספיק לעבור על פרשת השבוע וקטעי רש"י ואבן־עזרא.

בידינו נמצאו כבר ספרי לימוד שונים: הספר "שפה חיה" על שני חלקיו מלאי ציורים אמנותיים ותמונות לסיפורי התנ"ך; "גן שעשועים" העבה והמלא סיפורים ושירים; ספר הדקדוק "מורה הלשון"; „תורת הספרות" לטוביוב; ספרי קריאה וחשבון ברוסית לפי התכנית הרשמית. היינו קוראים ברוב ענין את השבועון המצויר "החיים והטבע", שהיה מושך בחידושיו ובתכנו. מורי היה מקבל את העתון היומי "הזמן" ובו קראתי ברוב הנאה את "מכתבי מנחם מנדל לשיינה שיינדל" של שלום עליכם. למר סמולה היה ארון גדול מלא ספרים עבריים חדשים, שזה מקרוב הופיעו בהוצאות שונות: ספרי "הביבליותקה העברית", ספרי "תושיה" ועוד. תמיד זכיתי לחסדו המיוחד והיה מעניק לי לקריאה רבים מספריו. בין אותם הספרים היו: "זכרונות לבית דוד", "מגיבורי האומה" ועוד.

בין תלמידי הכתה הגבוהה היו: מיכל שולמן, מוטיל אטשטיין בן אברהם, משה בן גיסיה, חנה ויטיה אוסטרובסקי **והאחיות** לאה וויטיה גיטרמן.

בין תלמידי הכתה הצעירה היו: אהרן גיטרמן, יוסף פיינר, יעקב רבר, אברהם פייגל, **האחים** קליינמן יהושע **ו**יעקב, האחים אטשטיין מוטיל **ו**לייבל בני יוסף, אברהם רבר בן גאטל, חיים שיינמן, אברהם ולמן, **האחים** גולדמן (**אחיו של יוסף גולדמן**), חנה בינדר, זלאטה בת לייבוש השו״ב **ו**חנה־שושקה בת ר׳ אהרן השו״ב **ושלמה** גורפינקל.

לעזרת מר סמולה באו מורים למקצועות שונים: שלמה רוטבורד **ו**זייבל פיינר. **שני אלה היוו את פארה ותפארתה של עיירתנו.**

מר שלמה רוטבורד **ז״ל היה מראשי המדברים בין הצעירים המתקדמים. ידו היתה רבה גם ביהדות וגם בהשכלה כללית. ביזמתו היה פעיל חוג ציוני שאירגן נשף חנוכה והצגה. זכורני, שתלמיד הכתה הגבוהה ספר לי פרטים על הצגת החובבים ועל ביומה, ותיאר איך שגלגלו בקופ־סאות מלאות אפונה כדי לחקות את רעש גלגלי הרכבת בתנועתם... יותר לא הבנתי אז... ועוד זכור לי, כי פעם העבירו לי בכתה פתק החתום בשם ״חובבי ציון״.**

בביתו של שלמה רוטבורד היתה ספריה ציבורית קטנה. כאשר הייתי מקבל קופיקה־אגורה מאמי, הייתי ממהר לספריה. שלמה היה מקבל אותי ברצון ובעין טובה והיה מכניס אותי לחדר גדול, מרווח ומסודר, אשר באחת הפינות שלו עמד ארון לא רחב ביותר. בעיני היה זה קודש הקדשים. שלמה היה מוציא לי משם ספר מצויר ובו סיפורים ואגדות. כאשר הייתי מושיט לו את האגורה שבידי, היה מגיש לי את קופסת הקק״ל ואנכי הייתי משלשל לתוכה את המטבע ורץ עם הספר הביתה.

לימים עזב שלמה רוטבורד את עיירתנו ויצא לויניצה לעבוד כפקיד בכיר בבית חרושת לסוכר, ורק לעתים רחוקות היה פוקד את לודביפול.

מר זייבל פיינר **ז״ל היה צעיר נפלא ועדין נפש. דומני שהיה סטודנט. הוא נטה לתנועת הפועלים והיה מתייחס באהדה לנסיונותיהם של השוליות והתופרות להתארגן להטבת תנאי עבודתם. הימים היו ימי המהפכה הראשונה בשנות 1906־1905 והדה הגיע גם לעיירתנו הנידחת. התסיסה היתה רבה בין העובדים האלה. התנהלו שיחות וויכוחים על תנאי עבודה חדשים ועל שביתות. שירי מהפכה ושירי עבודה נשמעו על יד מכונות התפירה, וכמה מהם חוברו בו במקום על ידי התופרת** אסתר **בת** חנה רבקה. **נוסדו כמה חוגים חשאיים להשכלה ולהסברה, ובראש אחד מהם עמד זייבל פיינר...**

זייבל עבד כמורה לרוסית בבית ספרו של מר סמולה, ושם הכיר אותי. לימים, אחרי שהפסקתי לבקר שם, התחיל זייבל לבקר אותי בביתנו, נתן לי שעורי חינם ברוסית והיה מביא לי ממיטב ספריו ופקח לפני אפקים חדשים.

יהי זכרם ברוך!

מה טובו אהליך, יעקב,
משכנותיך - ישראל!

שלמה גורפינקל

בחדרו של ר׳ זיידל

(לזכר הורי ז״ל)

יום קיץ אחר הצהריים. זה כמה שעות לא ירדה טיפת גשם. חוששים ליבול ירוד השנה. נושאים עינים למעלה אל השמים הבהירים בשאלה מתי יסתמן השינוי הצפוי, אשר יביא את בשורת הגשם... האכרים חרדים למראה שדותיהם הצהובים והקמה הקמלה והולכת... גם תה־לוכת כמרים ומאמינים, המנופפים צלבים ודגלי דת כבדים ונוצצים על תמונות קדושיהם שהוצאו במיוחד מן הכנסיה לתהלוכה זו, נערכה בכפר ובשדות... צפופים, גלויי ראש ומרו־כזים בתפילתם צעדו וחלפו כשקולותיהם המלוכדים עולים ויורדים ושוב עולים במאמציהם לחדור לשערי הגשמים הנעולים...

...בפנים הבית מחנק. הדלתות והחלונות פתוחים לרווחה. אבא יושב בראש השולחן והוא מזיע ומתנשף. על ראשו כיפה קלה ועל חזהו מלבינה ״טלית־קטן״ ארוכה ומצויצת. מסביב לשולחן יושבים זאטוטים ועוסקים בחשק רב בפרשת השבוע. הם קוראים, מפרשים, וחוזרים על הפסוקים בצוותא בניגון ובתנועה... טיפות זיעה מופיעות על פניהם וכנראה אינן מטרידות אותם. קולותיהם הילדותיים צלולים ורעננים... הלימוד והשינון אינם נפסקים...

...ופתאום היתה הרווחה... רוח קלה התעוררה, ליטפה את הפנים, ספגה את הזיעה ואיפ־שרה נשימה עמוקה... לרגע נפסק הלימוד. הפה נפער כולו, החזה התרומם והתרחב לספוג את מלא קיבולת ריאותיו, והעינים נפקחו כאילו לחזות את מקור השינוי באויר. ואמנם רוח הת־חוללה בחוץ, הניפה עלים ועמודי חול, דפקה בחלונות והקישה בדלתות... העכירו השמים, השמש הצהיבה והחוירה וממערב הופיעו עננים כבדים שעלו והתפשטו במרחבי השמים...

אבא פנה והכניס את הילדים לתוך החדר וניגש לסגור את החלונות... האור בינתיים כהה ודעך... אי־שם נשמע קול הרעם המתגלגל... אבא שפשף את ידיו בשמשות החלון וצופף את הילדים בפינה. מתוך חשכת העננים הבריק לפתע ברק ונשמע קול אדיר. הילדים נבהלו והחוירו, ואבא פתח בקול רם וברור בברכת ״עושה מעשה בראשית״ וכולם במקהלה ובדחילו ורחימו עונים וחוזרים אחריו. ומיד באותו מעמד לקול רעם חד, מפוצץ וחוצב קמו וברכו ״שכוחו וגבורתו מלא עולם״.

בינתיים החשיך העולם. סערת רעמים אדירים ומסנורים התחוללה באויר. הם השתלבו והתמזגו, האירו והרעידו את מוסדות הבית. ופתאום נפתחו ארובות השמים. גשם חזק ניתך ארצה. טיפות מים גדולות התחילו מצליפות ומקישות על הגג ועל החלונות. סילוני מים אדירים ירדו על פני האדמה ושלוליות גדולות כאגמים הופיעו וזרמו בכל הכיוונים.

הילדים הנפחדים הרגישו הקלה אחרי התפרקות הסערה. אבא, שהיה נבוך במקצת גם הוא, התאושש, הרים את קולו והתחיל קורא בכונה רבה ביחד עם הילדים את ״שמע״.

הסערה שככה. גם הגשם חלף, שארית העננים התפזרו. השמים התבהרו ובשולי המערב נראה כדור השמש השוקע... הורים וקרובים באו לקחת את הילדים לבתיהם. גם אבא התכונן ללכת לתפילת מנחה.

תם ולא נשלם יום של לימוד תורה ושל קיום מצוות ״ושננתם לבניך״.

* * *

דרך צינורות רבים חדר להכרתי השם ירושלים: מתוך התפילות, מתוך החומש ומתוך ספוריה של אמא. יתכן, והרבה מן החזון והכיסופים לירושלים נספג בי גם בהשפעת שיריה הרבים של אמא. לעתים תכופות ביותר היה נשמע קולה הנעים בנענעה עריסת תינוק או בעשותה בעבודות בית שונות. צלילי קולה העדינים היו חודרים עד לנימי הנפש ומעוררים הלך רוח מסויים של הרגעה, הקלה והזדהות מתוך זמזום קל בתחילה והשתלבות ערה אחר כך בזמרתה הערבה. נושאי שיריה היו לקוחים מחיי העם, שירי חג וחול, ובעיקר היו שופעים מפיה שירי ציון וירושלים. מאין קלטה אמי,—אשה אדוקה, בת להורים חרדים, אשר היתה מקפידה וזהירה במצוה קלה כבחמורה — שירים עממיים אלה לפני שבעים שנה?! קטעים רבים מהם שמעתי שנים רבות אחרי כן כשהם משולבים במחזות גולדפאדן. אחרים, כמו "ירושלים, ירושלים" תורגמו ועובדו על ידי המשורר אביגדור המאירי. גם היום גורמת לי התרגשות עצומה מנגינת "צימוקים ושקדים". היא מעוררת בי זכרונות ילדות רחוקה, אשר במרכזם עולה ומרחפת לפני דמות האם.

נחום פלדמן

החדר המתוקן של ר׳ עקיבא חרשן

ר׳ עקיבא חרשן, שבא לגור בעיירתנו בתקופה שבין מלחמה למלחמה, ראוי היה לתואר מורה ולא מלמד, למרות שהפיץ תורתו במסגרת של „חדר מתוקן".

עקיבא המורה לא אהב להתעטף באיצטלא של תהילה, והיה צנוע ונחבא אל הכלים. אך ככל שברח מפני הכבוד כן רדף הכבוד אחריו, ועד מהרה יצא לו שם בעיירה כאיש בר־אוריין הבקי להפליא בלשון העברית ובכל מקורות המדע היהודיים על מפרשיהם, ואף במדעים כלליים, למרות שאדוק היה בקלות כבחמורות.

חכמינו אמרו לא הביישן למד ולא הקפדן מלמד. אכן זהו כלל, אך המורה עקיבא (וראוי הוא שייקרא רבי עקיבא) חרג מעבר לכלל זה. הוא היה ידוע כקפדן ומחמיר ובכל זאת היה מלמד טוב.

כששאלו את רבי עקיבא שלנו מה שם יקרא למוסד שלו, אם „חדר" או „תלמוד תורה", או שמא „בית־ספר", היה נוהג להשיב: „תקראו לו אשר תקראו לו, לא הקנקן העיקר אלא מה שיש בתוכו". ואכן עשה הכל כדי למלא את הקנקן בתוכן, והשרידים שנותרו מבין קהל תלמידיו הרב בודאי יעידו שהצליח במשימתו.

בית־ספרו של רבי עקיבא נפתח בסוף שנות העשרים. בשעות שלאחר הלימודים בבית־הספר הפולני שבכפר היינו לומדים בבית־ספרו של רבי עקיבא.

רבי עקיבא היה הראשון שהנהיג חלוקת תלמידים לכתות, לפחות שתי כתות לפי הגיל, מדת הידיעות ותכונות אחרות. ולמרות שהלימודים נתקיימו בחדר אחד, דהיינו ב„בית־הכנסת

של הסנדלרים" (די שוסטערשע שול) ידע הוא בעת ובעונה אחת לקיים שתי כתות, שהאחת מפינה למשל, עבודה בכתב והשניה משננת דף גמרא או שעור בדקדוק עברי.

היה דורש מתלמידיו משמעת למופת וכן היה תובע מהם כי ידעו את אשר למדו, ונוהג היה לעודד את תלמידיו לשאול אם נשאר דבר בלתי ברור להם. והיה אם לא שאלו, ולמחרת גם לא ידעו — טעמו את נחת זרועו, ואת מכותיו היו מרגישים ימים רבים...

רבי עקיבא לא סבל שהורים יתערבו בדרכי חינוכו, ולמרות שאביון מרוד היה, לא חשש פן יוציאו ילדיהם מחדרו, ולא שינה במאומה משיטת החינוך שלו. הוא לא עשה את התורה קרדום לחפור בה, ומסתפק היה במועט עם אשתו ובתו היחידה. עקרונות החינוך שאימץ היו קדושים לו, ולא היה מוכן לותר עליהם.

זכורני כי פעם יצא גם עלי רוגזו של רבי עקיבא, וכל זה למה? משום שאמי ז"ל באה אליו עם שתי משאלות: האחת שלא ירביץ לי מפני שחלש אני, והשניה, שיעביר אותי לכתה המתקדמת יותר. התגובה למשאלות הללו לא אחרה לבוא. תחילה דן אותי בצוננין ואחר כך ברותחין, כמסופר להלן:

למחרת היום הוציאני אל מול פני התלמידים, הצביע עלי באצבע, ואחר כך תפסני בסנטרי והגביה אותו כלפי מעלה, עד כי חששתי פן ראשי ישמט מאחורי גבי, ואמר: „הראיתם את הגיבור הזה! בלי סולם הוא רוצה לעלות השמימה. דע לך כי לטפס אפשר רק שלב אחרי שלב, ואם תנסה לדלג על כמה שלבים — סופך ליפול וליהרג".

זו היתה פרשת הצוננין, ואחריה באה פרשת הרותחין: נתבקשתי להראות לרבי מחברתי, בה כתבתי תרגילים לדקדוק בהפעיל ובהתפעל, ואחרי שעיין במחברתי חזור ועיין, וקרבה לעיניו יותר ויותר (קצר־ראי היה מאד), גילה כי מה שכתבתי — כתבתי שלא כהלכה. כתגובה על כך החל סוטר על פני ומושכני באזני וצועק עם זאת: „גוי גמור, לעלות מעלה אתה רוצה, אף כי אינך יודע מאומה". לאחר מכן דחפני בחזקה אל הזוית שבין התנור לבין הקיר, ושם עמדתי שעות אחדות ופחדתי לצאת. כשקהל המתפללים הגיע והחלו מתפללים תפילת מנחה, יצאתי בשקט, נטלתי סידור והתחלתי להתפלל מתוך כוונה, כאילו רציתי בזאת לכפר על עוונותי. אז נגש אלי מורי ושאלני: „נו, מה תגיד היום לאמך בבית?!"... „לא אגיד דבר" השבתי, ואת הבטחתי זו קיימתי במלואה. לא הוספתי עוד לספר בבית דבר וחצי דבר על המתרחש בין כתלי בית־הכנסת של הסנדלרים.

למרות כל זאת ראיתי מאז ומתמיד במורה עקיבא אדם בעל שאר־רוח ומורה דגול שידע והצליח להקנות דעת לקהל תלמידיו. מאוחר יותר, כשלמדתי בבית־הספר „תרבות", הרגשתי עליונות רבה במדעי היהדות על פני חברי שלא זכו ללמוד תורתם מרבי עקיבא.

לא אדע מה אירע לו לרבי עקיבא בשנים האחרונות שקדמו למלחמת העולם השניה. אך ישמשו נא שורות מעטות אלו גל־עד למורה דגול מאת תלמידו הנאמן האומר עליו את הפסוק „חבל על דאבדין ולא משתכחין".

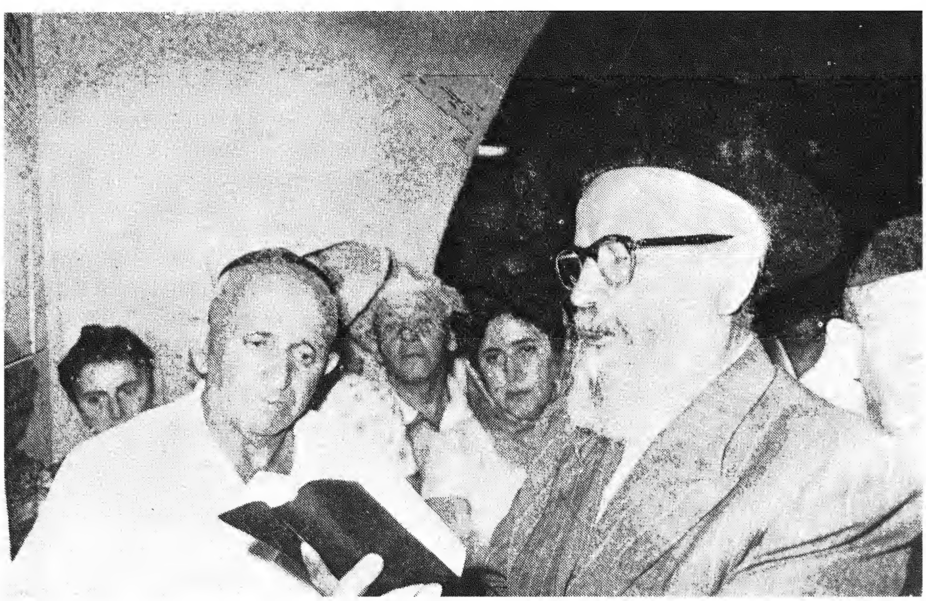
יהא זכרו ברוך!

שלמה גורפינקל

בית המדרש, ר׳ פנחס־שלמה שו״ב ור׳ יהושע שו״ב

על יד בית הכנסת הגדול שהתנוסס לתלפיות עמד בית המדרש, ששימש גם לתפילה וגם לתלמוד תורה. השולחנות הארוכים שעל יד שני התנורים הגדולים היו מלאים ספרים. לא פעם בערבים ראיתי יושבים מסביב לשולחן לומדי תורה ובראשם הישישים: הרב הזקן ר׳ מרדכי־מוקל ז״ל, המלמד ר׳ שמואל בן זאב גורפינקל, ר׳ יהושע שו״ב ועוד, ומעיינים בספרים גדולים ועבים. פה ושם ישבו גם יהודים בודדים על יד עמודיהם והגו בספריהם. לפעמים היו פוקדים את בית המדרש גם אורחים זרים, מי בתור דרשן ומי בתור שליח ישיבה, מי כמוכר ספרים ומי סתם כאורח נוטה ללון.

ימים וערבים רבים בליתי בבית המדרש, כשלמדתי אצל ר׳ פנחס שלמה שו״ב ז״ל. הוא היה ירא שמים אדוק וקנאי. היה מרבה במתן צדקה לעניים. בביתו ובחדרו מצאו להם קבצנים תמיד מחסה ומקום לינה. הוא היה מקרבם ותובע בשעת הצורך את עלבונם. פה ושם היה מגיש גם מתן בסתר. הוא לא ראה בעין יפה את הטיפול המיותר בהבלי העולם הזה. נוטה היה לקבלה ולסגפנות. על שלחנו היו מונחים תמיד, מלבד ספרי תלמוד ופוסקים, גם ״ספר הזהר״ וספרי יראים וחסידים.

לזכר הקהילה ובתי־מדרשיה
״אל מלא רחמים״ על הר־ציון, באזכרה בשנת תשכ״ג

בית המדרש מלא היה קהל בעיקר בשבתות ובחגים. הוא היה מואר, מסודר וחגיגי. בחג השבועות היו מקשטים אותו בעצים ובירק ומעל הבימה סמוך לתקרה היתה פרושה כעין רשת ירוקה מצמחי סוף וענפים. בבחינת "מעמד הר סיני".

קולו הרך והמלא כיסופים וערגה של ר' יהושע שלייפר בעל התפילה היה מתפשט בכל הבית וחודר ללב המתפללים. הם היו נמשכים אחריו בתפילתם מתוך בטחון שלא יבושו בו, ונענים לו בפזמונות כמו לשליח ציבור זקן ורגיל.

ר' יהושע שו"ב לא היה מסלסל בגרונו ולא היה חוזר וחורז חרוזים מעשה חזנים מסוימים... הוא גם לא היה בכיין ומזיל דמעות. בעל תפילה היה, שליחם של המתפללים, המכוון ומדריך אותם מתוך מאמץ משותף בשפכם שיחם ושיגם לפני בעל הרחמים.

גם בעל "נוסח" היה ר' יהושע. כל חג ותפילתו, כל חג ונוסחו המיוחד לו, המבדיל אותו, על משמעותו ומהותו, משאר החגים.

האיש היה מכובד ומקובל על כולם ודעתו היתה נשמעת. אבל מעולם לא גזר גזירות שאין הציבור יכול לעמוד בהן. דרכו לא היתה בגערה וסערה. סבלני היה ומאיר פנים לכל. על דרכו זו בקודש נתחנכו כמה דורות של מתפללים אשר יעלו את זכרו לעולם מתוך כבוד והערצה.

נחום פלדמן

גן הילדים הראשון בלודביפול

אם תרצה לדעת מתי נוסד „החדר" הראשון בעיירה — לא תוכל לקבל על כך תשובה, ומכל מקום לא תשובה מדוייקת, שכן גילו של החדר היה כגילה של העיירה עצמה. לעומת זאת ידעו רבים להשיב מתי נוסד גן הילדים הראשון, ומי יסד אותו. ובכן, הגן הראשון נוסד בעיירה בשנת 1927 והוא היה יציר כפיה של חיה זמלמכר (כיום זמיר).

תושבי העיירה קראו לה חיה, כי לא היה מקובל לקרוא באותם הימים בשמות משפחה. מוצאה היה מהעיירה הסמוכה לעיירתנו, מז'יריץ, והיא אחות אמי זכרונה לברכה.

בצעירותה נתיתמה חיה מהוריה, ובתום מלחמת העולם הראשונה נסעה לרובנה לקנות דעת. היא למדה בסמינריון ובקורסים פרטיים, ובעיקר קסם לה הרעיון לעסוק בחינוך ילדים ולחנכם חינוך מודרני במסגרת של גן ילדים.

המושג „גן" לא היה ידוע עדיין לאנשי העיירה, אלא כמקום שבו מגדלים ירקות, וזכות ראשונים לה לחיה בחידושו של המושג הזה והשרשתו בעיירתנו, עד שהפך במשך מספר שנים לחלק אינטגרלי של חיי העיירה הקטנה.

ליזום הקמת גן ילדים, על יסודות מודרניים, שיחליף את החדר המסורתי, ריח של מהפכנות נדף מזה, ולא מעטים היו המכשולים שעמדו בדרכה של חיה במימוש מטרתה. אך בלהט נעורים ומתוך אמונה חזקה שזו הדרך הנכונה, בה יש לחנך את תינוקות של בית רבן, היא יכלה, בכוחות עצמה ובעזרתם של עוד כמה יחידי סגולה מתושבי העיירה, לכל הקשיים שעמדו בדרכה וכך הפך הגן לעובדה קיימת.

במקום שינון בלתי פוסק של „פרשת בראשית" וחזרה אין סופית על ביטוי אותיות ותנועה כמו „קמץ א' — אָ", ע"י המלמד והתלמידים, החלו להדהד בחלל העיירה קולות של שירי ילדים. לציון חגים ומאורעות הוצגו מחזות שונים, ילדים החלו להעביר את זמנם במשחקים מענינים ומבדרים, ובימות הקייץ היו יוצאים יחד עם חיה הגננת לטייל באחו, שרים ורוקדים. קיצורו של דבר, ילדות טובה נפלה בחלקם של ילדים בעיירתנו, והכל התנהל על טהרת העברית, וייחודה היה בביטויה הספרדי במקום האשכנזית שהיתה באותם הזמנים בשימוש אפילו בחוגי האינטליגנציה של העיירה.

אמנם לא כל ילדי העיירה זכו לקבל את חינוכם במסגרת הגן. הסיבות העיקריות היו חוסר אפשרות לקלוט את כל הילדים במסגרת הגן, ומאידך היו הורים שנמנעו לשלוח את ילדיהם לגן מטעמים דתיים, והעדיפו את „החדר המתוקן", שהיה מתקדם יותר מן החדר הקודם.

גדולות זכויותיה של חיה, כגננת ראשונה שלנו, בזאת שהכשירה את הדור הצעיר לקראת לימודיו בבית־הספר „תרבות", וכשבאנו לשם לא היתה השפה העברית זרה לנו כלל וכלל. זה בא לנו תודות לחיה הגננת שמסירותה לא ידעה גבול ושלה זכות ראשונים בהנחת אבן הפנה לשפה העברית ולתרבותה שעתידה היתה במשך השנים להכות שרשים חזקים בעיירתנו.

לחיה זמיר, הגננת הראשונה שלנו, הנמצאת כיום בתוכנו, שלוחות ברכות מאלפות מקרב לב מקהל תלמידיה וחניכיה הראשונים.

גן הילדים הראשון בלודביפול
מיסודה של הגננת חיה זמיר
בשנת 1927

יעקב אלרהנד (גרפינקל)

זכרונות ילדות

...**בדמיוני אני** רואה דמויות ילדים וביניהם גם אנכי, כבן שלוש או ארבע שנים. יום יום אני משכים ללכת לחדרו של ר׳ זיידל גורפינקל השוכן ברחוב כתריאליבקה. ברחוב זה גרו בעלי המלאכה, ושם נמצא גם מרכזם הדתי, בבית־הכנסת של הסנדלרים.

...אני נזכר בסמטאות, אותן עברתי יום יום בדרך לחדר, ובאנשים שגרו בהן. הסמטאות היו מלאות אבק בקיץ ובוץ בסתיו ובחורף, אך לא היה דבר שיעמד למכשול בפני הילד היהודי ההולך ללמוד תורה.

כמו כל בתי לודביפול היה ביתו של ר׳ זיידל המלמד מוקף בתים אחרים, אך לא באותה צפיפות כברחובות אחרים, ורק לעתים רחוקות היה הרעש שלנו מפריע לשכנים. בחורף היינו נמצאים כל היום בתוך החדר, ומשהגיע האביב, היינו יוצאים להיהנות מזיו החמה על יד ביתו של יוסף אלט. יחידי סגולה ידעו את שמו המלא. לרוב קראו לו „חעלמער״, משום שנולד בחלם.

בחיבה יתרה התיחסנו למשפחת וסרמן, ומכיוון שאחת מן הכניסות של ביתם פנתה מול החדר, היינו לעתים קרובות מפריעים לאם הזקנה בבקשת מי שתיה.

גם המשחקים בשעות ההפסקות הקצרות דמו ללימוד, כיוון שגם בחוץ היינו יושבים כמו בחדר ומשחקים בכפתורים, גפרורים וכדומה.

רק יום שישי נשתנה מיתר ימות השבוע, היות וביום זה למדנו רק עד הצהריים, וההכנות לשבת הניחו לנו חופש ארוך מחוץ לכתלי הבית. נשארנו חפשיים מן החדר ומן הבית ויכולנו לשחק כאוות נפשנו.

בימים הלוהטים, ביחוד בימי תמוז הארוכים, היינו מבלים את ההפסקות בחלקו הבלתי גמור של הבית. בגלל העדר רצפה וטיח על הכתלים שרר כאן אויר קריר ונעים. היינו יושבים ומקשיבים למעשיות של אחד הילדים, משה ירמאלאי, שהפליא לספר על מלכים ונסיכים, שודדים ורוצחים. משה זה, שקראו לו גם בשם משה טולעס, היה מספר סיפוריו בהמשכים במקומות אחרים כגון על המדרגות של עזרת הנשים, בבית־הכנסת של החייטים, וצמרמורת היתה עוברת בגופותינו הקטנים למשמע סיפוריו בערבי הקיץ...

חברי „החלוץ" בהכשרה (קלוסובה)

חברי „גורדוניה" בהכשרה (במנסרה של פיקובסקי)

תנועות הנוער בלודביפול

ש. ז. סמולר

זכרונות מהווי הנוער החלוצי והציוני בלודביפול

ראשית דרכנו בחיים היתה בחדרם של שלושה גדולים בתורה: המלמד רבי זיידל גורפינקל, רבי יצחק וסרמן ורבי גרשון. אין צורך להסביר את מהות החדר וצורת החיים בו, כי דברים אלה מפורטים היטב במקומות שונים. אולם ברצוני להתעכב קמעא ולספר על „החדר המודרני" יותר, שאותו יסד מר גליצקי ז"ל.

„מודרני" מה פירושו? בחדר זה כבר לא נהגנו לשבת על ספסלים ארוכים ליד שולחן אחד, אלא ישבנו על סקאמיקות, שהם ספסלים ושולחנות כבבתי־הספר האחרים. כאן גם למדנו, נוסף על לימוד תורה, שפה לועזית מפי מורה מבית־הספר הרוסי, וגם חשבון וספרות. הונהגו הפסקות אחרי כל שעור, וגם העונשים נעשו יותר מודרניים, ומלבד מכות נענשנו גם בעמידה בפינה עם הפנים לקיר, ולפעמים גם בעמידה על הברכיים.

בחורף היינו לומדים גם בערבים, והיינו חוזרים הביתה לאור פנסים של נפט או נרות, או פנסים עשויים נייר צבעוני וכדומה. בעונת השלג היינו משתעשעים בסחיבת עגלות־שלג אל מעלה הגבעה, אחר כך היינו מתחלקים מטה בתרועה וששון, היינו זורקים כדורי שלג או עושים גלמים משלג. מאחר ולא היו לנו מורים להתעמלות, היינו ממציאים בעצמנו משחקים ספורטיביים, כמו מירוצים עם חישוקי חביות וכדומה. בתקופת המלחמה קיבלו המשחקים צביון מלחמתי ממש והיינו מנהלים מלחמות בין רחוב למשנהו.

אחרי המהפכה באה הפוגה ממושכת בלימודים בגלל פשיטותיהם של כנופיות ההיידמקים והאחרים, שהתבטאו בשוד, רצח, שריפות והשחתת רכוש. להגנה עצמית התארגנה אז בעיירה האוחרנה והמשטרה היהודית ובעזרתם הושלט קצת סדר והובטח קיומנו ובטחוננו.

חברי „השומר הצעיר" בהכשרה (צנסטוכוב)

נחום פלרמן

ראשיתה של תנועת ההשכלה וצמיחתן של תנועות הנוער בלודביפול

המאורעות המדיניים הכבירים שהתחוללו בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה הטביעו את חותמם רק במעט על אורח החיים בעיירתנו הנידחת. הזעזועים באשיות השלטון הצאריסטי וההסתערות של כוכות מדיניים מהפכניים, שקראו לשינוי סידרי בראשית, גררו אחריהם רק מעטים מבני העיירה. אף אלה שנגרפו בכוחה של התעמולה היו בודדים, ועשו זאת בצנעה ולא במאורגן.

רב בני הנוער נשארו קופאים על שמריהם, נאמנים ללא סייג למסורת אבותיהם, והולכים בתלם מבלי הראות סימן של אי־שביעות רצון או התנגדות. ההשכלה, שהדליקה אש בליבותיהם של צעירים בערים הגדולות של רוסיה ופולין, לא חדרה לעיירה הנידחת אלא רק בשנת 1918, או כפי שכינוה „שנת השריפה הגדולה". ויש סוברים שדוקא בשנה קשה זו נוצרו ערכים חדשים שהטביעו את חותמם על התפתחותה הרוחנית של העיירה בשנים שלאחר מכן.

לאסון השריפה שפקד את העיירה, ולמחלת הטיפוס שהפילה חללים רבים, היו הדים בקרב חוגים נרחבים ביהדות פולין החדשה. בעזרתו הפעילה של הג׳וינט שהיה מוסד תמיכה רב־אפשרויות בימים ההם, החלו לזרום לעיירה משלוחי עזרה כדי לעזור בשיקומם של הנפגעים. עם משלוחי העזרה הגיעו לעיירתנו גם יהודים מערים אחרות, שראו מתפקידם לשקם את העיירה גם מחורבנה הרוחני, ולא רק מחורבנה הפיסי.

הזוג סגל

זוג נפלא ורב פעלים, שעשה רבות למען תושבי העיירה בימים ההם, היו בני הזוג יוסף סגל ואשתו, שעוד טרם נישאה לו וקראו לה ד"ר קגן. הם הגיעו מיד לאחר השריפה בשנת 1918, ובעת שמגיפת הטיפוס הנוראה השתוללה במלוא כוח ההרס שלה. הגברת סגל (קגן), שהיתה רופאה במקצועה, נרתמה מיד למלאכת ריפוי החולים. היא עשתה ימים כלילות ולא חסה על בריאותה וכוחותיה כדי לרפא את הנפגעים, ואף להגיש מים ולחם לרעבים.

בעוד אשתו עוסקת ברפואה, נוכח יוסף סגל לדעת כי אף לו כר נרחב לפעולה. כמורה, שעסק עוד לפני כן בהפצת השפה העברית בירכתי רוסיה והשלטון הקומוניסטי הניסו משם, הוא שאף לעלות ארצה והבין שאם לא יעשה זאת מיד בראשית התבססותו של השלטון — עלול הוא לאחר את המועד.

כמי שנאמן היה לאידיאל הנשגב של הפצת השפה העברית, קם סגל והקים בית־ספר, פשוטו כמשמעו. ואם כי המקום שבו הוקם המוסד היה רחוק מלמלא את דרישותיו, כי שכן

עסקני התנועה הציונית בלודביפול
נפרדים מיוסף סגל ורעיתו לרגל עלייתם ארצה
בשנת תרפ"ה (1925)

בבית שרוף למחצה, הרי בכל זאת היה זה בית־ספר מצליח, ודוקא בימים קשים, כשצעירינו היו רעבים ללחם וידועי חולי, פרחה השפה העברית בקרב צעירי הדור, והיה בכך משום הנחת יסודות לחיים תרבותיים בעתיד.

בני הזוג סגל היו אנשים נפלאים שעשו רבות למען העיירה, ואם כי מרחוק באו — נתאקלמו בה והרגישו כאילו היו חלק בלתי נפרד מאתנו, וכך ראום גם בני העיירה. לאחר ששהו במקומנו כשמונה ימים בקירוב, עד ששוקמו הריסות העיירה ורוסנו המגיפות, קמו ועלו לישראל ובנו את ביתם בראשון לציון.

בראשית שנות החמישים, כשנה לאחר שהגעתי ארצה, ביקרתי בביתם יחד עם יונה רבר (בלושטיין), והם לא נלאו מלספר את אשר אירע ומצא אותם בתוך העיירה בתקופה ההיא. חבל שלא העלינו אז את הדברים על הכתב, שכן היה בהם כדי למלא פרק מלא תוכן בספר זה.

כיום בני הזוג סגל אינם עוד בחיים. הם השאירו אחריהם בן ובת ונכדים, ולנו הותירו צרור זכרונות נעימים על אנשים שסייעו בעשיית הסטוריה בעיירתנו בפעולותיהם המבורכות למען תושביה.

נחום פלדמן

„השומר הצעיר"

תחיה קראו לרך הנולד בשם „הקורא הצעיר", כי אכן אחת המטרות המוצהרות היתה לקרוא ספרים שהיו עד אז בבחינת „טריפה" ולא באו בבית יהודי. הספרים הללו היו עוברים מיד ליד והיו קוראים בהם בצנעה כדי שהגדולים לא ירגישו בכך. את הספרים היו רוכשים מפרוטותיהם הדלות של בני הנוער, שכל אחד מהם תרם כמיטב יכלתו כדי לרכוש עוד ספר ועוד ספר. אם כי אף אני נמניתי בשנים מאוחרות יותר על תנועת „השומר הצעיר", הרי על ראשיתה של התנועה מסר לי ידידי הבכיר יהודה רבר. לדבריו היה „השומר הצעיר" לעובדה קיימת בעיירה בשנת 1920, ומי שיסד אותו הלכה למעשה היה לייבלה רוזנצוויג מן העיר סרנה, שבא לעיירה באופן מיוחד למטרה זו. לייבלה זה ריכז יום אחד את כל בני הנוער ברחבה מאחורי אחוזתו של מנשיקוב, ושם הרצה בפניהם על הרעיונות והעקרונות של „השומר הצעיר", ולא עבר זמן רב ומיטב בני הנוער של העיירה נתלכדו מסביב לסמל ולדגל של „השומר הצעיר".

ההתארגנות בשורות „השומר הצעיר" עוררה רוגז בקרב ההורים, שראו בכך התרופפות שלטונם כתוצאה מ„מרד הצעירים". ולא בכדי, כי הצעירים לא היו עוד ממושמעים כפי שהיו רק תמול־שלשום, ופה אף פסקו להתפלל או „לעשות ברכה" ואם עשו זאת, ניכר היה שאין זה אלא כדי לצאת ידי חובה בלבד. מלכתחילה ידוע היה שמלחמתו של הדור הקשיש נגד הדור הצעיר היא מלחמה אבודה, וכשראו שלא יוכלו להם, הניחו את נשקם ונתנו לענינים להתגלגל בדרך שנתגלגלו.

אנקורים ואנקורות בקן „השומר הצעיר"
עם ראש הקן משה סמולר וראש הקבוצה שרה פיינמן
בשנת 1929

הנהגת הקן נפרדת מיצחק פרימק בשנת 1930

הקן בשנת 1931

הקן בשנת 1932

עד מהרה הפך „השומר הצעיר" לגורם חינוכי רב ערך בעיירה. יזמו מפעלי תרבות שונים והציגו הצגות, ארגנו תהלוכות וערכו שיחות על נושאים שונים. ואף כי „השומר הצעיר" דגל בסוציאליזם, נתלכדו סביבו האמידים בקרב בני הנוער ובני האינטליגנציה בתוכם, בעוד שאחרים התדפקו על דלתותיו ולא נתקבלו.

על ראשוני „השומר הצעיר" בעיירה נמנו אהרן רבר, יצחק פייגל, זוסיה שחורי, בנימין שתדלן, טובה חזן, רבקה רזניק, בלומה ולמן, שרה שליין, זייוול סמוליאר ורחל סמוליאר. גילם הממוצע של כל אלה היה אז בין 10 ל־13 שנה. (יסלחו לי הקוראים, אם השמטתי שמות מבין „הראשונים", כי מה שאירע לפני יותר מ־40 שנה עלול להשכח).

ומשהונף פעם דגל „השומר הצעיר" ברמה, שוב לא הרפו ממנו במשך כשתי עשרות שנים. משכילתה הגברדיה הותיקה את תפקידה, וחבריה המשיכו מי בדרכו להכשרה ומי בעלייה לארץ וכד', באו מחליפים שמלאו בלא פחות מסירות וכשרון את עמדות קודמיהם.

המנהיגות החדשה שעסקה בליכוד וגיבוש השורות היתה מורכבת מאברהם סרברניק, חיים קליינמן ז"ל, שניאור ולמן, לייבל גורפינקל ואחרים, ואחריהם באה משמרת חדשה.

בזמן שאני נמניתי על קן „השומר הצעיר" עמדו בראש הקן: גרשון רבר ז"ל (שנפטר במלחמת העולם השניה), משה פל (כיום בארה"ב), יצחק גנדלמן (ברוסיה), חיים כץ (בקנדה) וצבי טוכמן (בישראל). צעירים רבים התדפקו על דלתות התנועה, אך היה עליהם להיות כשירים לקבלה. הם נדרשו לקיים עשרת הדברות של התנועה ככתבם וכלשונם, להוכיח בהתנהגותם, ידיעותיהם, ויחסיהם עם הבריות, כי הם מסוגלים להיות חברי התנועה, והיו כאלה שנכשלו במבחנים המוקדמים הללו ולא זכו להתקבל.

בל"ג בעומר או בכ' תמוז היתה מתארגנת תהלוכה עצומה של בני הנוער המאורגנים בתנועת „השומר הצעיר" והיו צועדים ליער הסמוך באדמובקה, שם מבלים יום שלם במשחקים בשירה ובריקודים ובערב חוזרים בסך בשירה לאור לפידים דולקים ובשירי לכת עבריים, ואף תושבי הכפר האוקראינים היו עומדים בצידי הדרך ומריעים ליהודים הקטנים. רבים מהם היו מביטים בנו בקנאה על כי השאיפה לחזור לארץ אבותינו ליכדה אותנו יחד והגולה האפלה לא יכלה להעיב על שמחת החג.

הקשר ההדוק עם ארץ ישראל עמד בראש המשימות של התנועה. כל אימת שהופיע שליח מהארץ היינו בולעים בצמא את דבריו. קרה שבאו סתם יהודים לביקור בעיירה, ומייד הוזמנו לקן להרצות על מה שמתרחש בארץ. שיר חדש שהופיע בארץ או ריקוד חדש שנפוץ, בעיקר ריקודי עם, מיד נקלטו בתוכנו. הוא הדין לגבי מאורעות ראויים לציון שצויינו כראוי בעיירתנו, וכל זה על ידי תנועת „השומר הצעיר" המאורגנת להפליא.

במחצית השניה של שנות השלושים, בערך בשנת 1936/7 החלו השלטונות הפולניים להצר את צעדיה של תנועת „השומר הצעיר". גזרה יצאה כי לא תקויים תנועה ציונית בלתי אם קבלה רשיון מיוחד מהשלטונות, ולא ניתן רשיון כזה לתנועת „השומר הצעיר", בנימוק שזו תנועה סוציאליסטית שמאלנית שבתוכה מוצאים מחסה אלמנטים עויינים של המשטר (קרי קומוניסטים), ומאחר והעיירה נמצאת במרחק קטן מן הגבול הרוסי, לא תתכן קיומה של תנועה זו.

האמת היא שאנו הצעירים חניכי התנועה לא ידענו בדיוק מה זה קומוניזם והיה לנו אז מעט מאד מושג על המשטר הרוסי שמעבר לגבול. ענין זה מעולם לא שימש עבורנו נושא להגות בו והמדריכים לא העלוהו אף פעם לדיון בפנינו, כי אחרי ככלות הכל היו לנו נושאים הקרובים יותר ללבנו כדי להגות בהם.

משעברה מפה לאוזן השמועה כי נאסר עלינו להיפגש יחדיו בגזירת השלטונות לא רצינו לקבל על עצמנו את הגזירה והחלטנו להיאבק ויהי מה. החלטנו לחייב את מדריכינו להמשיך בפעילות חרף גזירת השלטונות. כמובן שהמדריכים לא יכלו לקבל את עצתנו כי אנחנו הצעירים לא היינו ברי עונש.

ולא כן המבוגרים, שצפויים היו לענשים חמורים ביותר. הפתרון בכל זאת נמצא בצורה של התארגנות קונספירטיבית. היינו נפגשים לעתים מזומנות בעליית הזוג של אחד החניכים, אך לא היינו שרים בציבור כי אם נפגשנו לשיחת רעים. יצחק רוטבורד היה באותו זמן ראש הקן שלנו, והוא היה מסכן את עצמו ומופיע לפגישות שלנו, ופעם אף קרה מקרה שהמשטרה הפתיעה אותנו בפגישה כזאת. עד כמה שזכור לי היה זה בעליית הגג של מתתיהו פיינמן שבתו רחל היתה חברת קבוצתנו. למרות שהיינו צעירים לא אבדנו את עשתונותינו. ראשית הסתרנו את יצחק בתוך ערימת שחת שעל הגג, ולאחר שהבטחנו שאיש לא יגלה אותו ירדנו מעליית הגג והתישבנו „בחצי גורן" במחסן (שהיה קרוי קאמער). לאחר שהשוטרים בדקו את המקום ולא מצאו אתנו מבוגרים, ציוו עלינו להתפזר ולא להפגש שוב.

במסגרת מאמציה לחסל את התארגנות „השומר הצעיר" איימה המשטרה אף על הורי החניכים, ואלה באמת לא היו אשמים. הפגישות החלו להיות אמנם נדירות ובמשך הזמן כמעט ופסקו.

מאוחר יותר נמצא פתרון בדרך מקורית ביותר, על ידי שהחלטנו להתארגן במסגרת „החלוץ הצעיר". התארגנותה של תנועה זו היתה מותרת ונתן לה רשיון. הופיע שליח של התנועה, נדמה לי מן העיר קלוסוב, ושמו היה משה. הוא הקים את „החלוץ הצעיר" בעיר. פרט לשליח עצמו ולשלטונות ידוע כולם כי בכוונתנו להמשיך ולהיות חניכי „השומר הצעיר", אם כי כלפי חוץ היתה זו תנועה אחרת. לא אוכל לזכור בדיוק את הרעיונות ששליח תנועת „החלוץ הצעיר" הביא לנו. קשה לי גם כיום לנתח את ההבדלים שבין שתי התנועות. אך זאת אזכור כי הקנאה שלנו לתנועת „השומר הצעיר" היתה כה רבה עד כי נשבענו לשמור אמונים לתנועת „השומר הצעיר", ולמען הדיוק אני מתכוון לאלה מאתנו שהיוו את הגרעין המלוכד של חברי „השומר הצעיר" שאני נמניתי עליהם (כי בינתיים נוספו גם אחרים שלא היו קודם לכן חניכי „השומר הצעיר").

השליח של תנועת „החלוץ הצעיר" לימדנו אז שני שירים ביידיש שכבשו את העיירה בסערה ושרנו אותם תקופה ארוכה למדי. שירים אלה היו „דאָס ציגעלע" ו„געסעלאַך מיט מויערן".

האמת היא שפה ושם, בעיקר ערב פרוץ המלחמה פולין־גרמניה, התגנבו גם רעיונות קומוניסטיים לתוכנו. על רעיונות אלה היו מתלחשים מפה לאוזן, כי ידעו שאסור לדבר על כך. היו אלה סיפורים יפים על ימות המשיח (כלומר התגשמות הקומוניזם) כשלא יהיה מחסור בעולם, לא תהיה מלחמת גזעים ומעמדות, בקיצור עולם שכולו טוב. למרות שבני נוער מתפתחים בדרך כלל במהירות לרעיונות מסוג זה, קשה להגיד כי נמצאו בתוכנו תומכים נלהבים לרעיונות אלה שכן לא ידענו איך ליישב את הסתירה בין התגשמות הקומוניזם ושיבה לארץ ישראל.

ההוכחה המוחשית ביותר לכך שרעיונות „השומר הצעיר" לא יכלו לדור בכפיפה אחת עם רעיונות הקומוניזם היתה בזאת שהסוביטים, כשנכנסו למחוזותינו ב־1939, רדפו את „השומר הצעיר" בשצף קצף והכינוי שהדביקו לתנועה זו היה „התנועה הפשיסטית היהודית השומר הצעיר"...

הקן נפרד מזייבל סמולר
בשנת 1933

קבוצת מבוגרים ערב יציאה להכשרה
בשנת 1936

ש. ז. סמולר

"השומר הצעיר" במחתרת

כשעברה הנהגת „השומר הצעיר" בלודביפול לידי השכבה היותר צעירה, נמנו על ההנהגה: לייבוש רבר, יחיאל פיינר, דבורה אתשטיין, סוניה פרימק, בלומה פייגל, משה ורנר, מניה ורנר, דבורה גורין ובילה רבר, ואני הייתי ראש הקן.

דור זה היה דור תוסס ובעל יזמה ורוח חדשה ורעננה. מלא מרץ וחדור שאיפות חדשות. צופה לקראת העתיד.

התנועה היתה אז במחתרת, ואת אסיפות הקן נאלצנו לערוך על יד חוף הנהר סלומש, לא רחוק מהכפר חובקוב, מאחורי אבנים גבוהות שהתמזגו עם נוף עצום ומעורר רגשות. למקום זה היינו מגיעים בסירות, דבר שכשלעצמו הווה חוויה עצומה. חוויה אחרת היתה מעמד השבועה לדגל ולתנועה, מלווה בהרמת שלוש אצבעות (המסמלות: עם אחד, שפה אחת, ארץ אחת) ובשירת ההמנון, מעמד שהקנה התלהבות עצומה, חלום ותקווה לעתיד טוב יותר.

כדי להיות ראויים להגשמה פעלנו בכל השטחים, החל מפעולות למען הקרנות הלאומיות וכלה בפעילות בשטח הרוחני. הגדלנו והרחבנו את הספריה, שהיוותה חלק נכבד בחיי הרוח של הנוער; ארגננו שעורי ערב ועזרה ליתומים ומחוסרי אמצעים; אספנו כספים בימי פרח לקרנות; ערכנו הגרלות, נשפים והצגות, וכדומה.

הקן בשנת 1938, תחת מסוה „החלוץ הצעיר"

בית־הספר פסק לפעול אחרי עזיבתם של גורביץ וסגל, אך לאחר מאמצים מרובים הצלחנו לשכנע את שמחה אורבוך ז"ל מרובנה לקבל תפקיד של מורה ומדריך כאחד. אחרי שגם שמחה עזב להכשרה, הבאנו את משה סמולר מקוריץ. הוא יסד כתה ראשונה שלמדה עברית ללא עזרה ותרגום ביידיש, וכן ניהל את קן „השומר הצעיר". כתה זו היוותה את היסוד להקמת בית־ספר „תרבות", אותו הקמנו בכוחות משותפים.

דבורה ויסמן (גורן)

"גורדוניה"

כבר בימיה הראשונים משכה אליה „גורדוניה" נוער רב, וגם „גזלה" חברים מתנועת „השומר הצעיר". ביחוד נמשכו אחרי החיים התוססים בתנועה שכללו: פעולות תרבות, טיולים בסביבה, הופעות ספורטיביות, פעילות ציונית (כמובן) והצגות חינוכיות.

המייסדים הראשונים של „גורדוניה" היו יצחק גנדלמן מברזנה ובני לודביפול אשר אולבסקי, בלה רבר, בלומה וולמן וכותבת השורות האלה, ועוד חבר אחד.

זכורני יום שוק (באזאר) בו היתה התנועה מיוצגת בקיוסק מיוחד של עבודת־יד וציורים. החברים היו מבקרים קבועים בספריה בעיירה, ומדי פעם הוציאו בכוחות עצמם עתון־קיר על בעיות ציוניות ועולמיות. הרבה חברים השתתפו בשעורי תנ"ך שהתקיימו בשבתות בבית־הספר „תרבות". חברי „גורדוניה" השתתפו גם כנציגים בועדות שונות, כגון: ועד התרבות, ועד קרן קיימת ואחרים. גם השפה העברית כבשה את מקומה הבלעדי בתנועות הנוער, ולא פעם, בעברנו בערבים ברחובות העיירה, נשמעה עברית מכל עבר.

פלוגת הכשרה של „גורדוניה" בשנת 1933

עבר הזמן. בלומה וולמן נסעה לרובנה; אשר אולבסקי נסע לוילנה; נוספו חברים אחרים במקומם בהנהגה המקומית: משה אולבסקי וחיה שטרקמן. עזרה ניכרת הוגשה לקן על ידי החברים מההנהגה הראשית ומההנהגה הגלילית.

גם נקודת הכשרה נוסדה במקומנו ליוצאי „גורדוניה" בלודביפול. הודות לעמל חברינו התקיימה הנקודה זמן ממושך ונתנה דחיפה להרבה חברים לעזוב את הגולה ולעלות ארצה ישראל (יוזכר כאן כי בין החברים בנקודת ההכשרה היו גם בני מקומות אחרים, כמו יעקב פיקסמן ממז'יריץ, הנמצא כיום בארץ), ועל ידי זה ניצלו מצפרני הנאצים ימח שמם. נדמה היה כי תוך מספר שנים היו עולים הרבה בני נוער ארצה, והנה באה השואה...

כבר בזמן כניסת הסובייטים נהרס הכל, ועם בוא הנאצים היו מנהיגי הנוער בין הקרבנות הראשונים.

בצער ובעצב נזכרים כיום בארץ שרידי „גורדוניה" ויתר תנועות הנוער בחיים התוססים של חבריהם וחברותיהם שלא זכו לעלות והושמדו ביד אכזרית.

יהא זכרם ברוך!

נחום פלדמן

„גורדוניה" והקיבוץ ליד לודביפול

בין תנועות הנוער החלוציות בלודביפול תפסה „גורדוניה" את המקום השני. תנועה זו קמה בסוף שנות העשרים, בערך בשנים 1926־27, ותוך תקופת זמן קצרה הצליחה לרכז סביבה עשרות בני נוער מכל הגילים.

תנועת גורדוניה היתה, איפוא, תנועה עממית, אשר בה מצאו את מקומם בנים ובנות מכל השכבות החברתיות והכלכליות.

כדוגמת „השומר הצעיר" היתה גם ל„גורדוניה" תלבושת משלה וסמל משלה. וכמו שהברכה המסורתית של „השומר הצעיר" היתה „חזק ואמץ", הרי יוצאי „גורדוניה" ברכו זה את זה ב„עלה והגשם".

אפיינית היתה נהירת בני הנוער מתנועה לרעותה. זה היה קורה בעיתות קוניונקטורה, או מה שקוראים שגשוגה של תנועה אחת לעומת רעותה. לכך היו כמובן רק סימנים חיצוניים, וקשה להגיד שבני הנוער התעמקו בהבדלים האידיאולוגיים. אם נתברכה התנועה בשליחים, או שהשירים ששרו בה היו יותר נפוצים, או שהיה לה מועדון יפה, טיולים וכד', כל אלה קסמו כמובן לבני הנוער. ולא אחת קרה שקבוצות בודדים הצטרפו לתנועה אחרת לאחר שעזבו את התנועה שהם היו חברים בה. ולא זו בלבד, אלא כשמצאו שעת כושר, פרשו שוב מן התנועה החדשה, וחזרו אל התנועה הקודמת, וחוזר חלילה.

אין ספק בכך שתנועת „גורדוניה" כדוגמת „השומר הצעיר" תרמה חלק נכבד בהחדרת רוח ציונית חלוצית לעיירה, וכתנועת „השומר הצעיר", גם היא הקיפה עשרות בני נוער מכל הגילים.

זכורני שבשנות השלושים קם בעיירתנו קיבוץ של „גורדוניה״, קיבוץ, פשוטו כמשמעו. האמת ניתנה להיאמר שאנו הצעירים ידענו על היצור הקרוי קיבוץ רק מפי הגדולים, והסבירו לנו שקיבוץ יכול לקום בעיר גדולה, שם ניתן למצוא מקומות עבודה. על כן היה ברור לנו שקיבוצים היו קיימים בורשה, וילנה, צנסטוחוב, ברנוביץ וכדומה. אך לא עלה בדעתנו שגם בעיירה נידחת כמו לודביפול אפשר להקים קיבוץ. אך ראה זה פלא. מה שסבורים היינו שלא יתכן לעשותו מבחינה הגיונית, קם והיה לעובדה.

הקיבוץ מנה כמה עשרות חברים; רובם של הקיבוצניקים היו תושבי העיירות הסמוכות, ומיעוטם באו ממרחקים. ניתן היה להכירם ללא קושי על פי לבושם: כולם היו נעולים נעליים גבוהות (סאפוזוקעס) מצבע צהוב ומעילי עור (קורטקעס).

ואם תשאלו מה היתה מלאכתם של אלה במקום נידח כשלנו, הרי תתפלאו כי היו „חוטבי עצים ושואבי מים״, פשוטו כמשמעו. וכמובן נתקיימו בדחק, ואכלו לחם צר ושתו מים לחץ. אך לשבחם יאמר שהחזיקו מעמד תקופה של כשנתיים ימים.

עד שנוסד הקיבוץ, סבורים היינו שעבודת חטיבת העצים נועדה רק לאכרים, ואין יהודי מסוגל לעשות מלאכה זו. באו הבחורים הללו וטפחו על פניה של סברה זו. הם הוכיחו כי גם יהודים צעירים מסוגלים לעשות עבודה קשה ומפרכת!

וכשאנו מדברים על חטיבת עצים, הבה ואסביר לילדי הארץ מה פירוש הדבר.

באיזורים שלנו בגולה היה החורף קשה מאד. הוא נמשך בערך 6 חדשים מאוקטובר ועד מרץ, ובתקופה זו היה הכפור מגיע לכדי 40° מתחת לאפס. בימי חורף קשים אלה היה צריך להסיק תנור כדי שלא לקפוא מקור בבתים, וזאת עשו על ידי הדלקת עצים בתנור, כי חומר דליק אחר להפקת חום לא היה בנמצא (פחם לא היה מגיע אלינו, ואילו נפט היה יקר והשתמשו בו רק לתאורה).

בסוף הקיץ או בימות החורף היה כל יהודי מכין לעצמו עצים להסקה לכל החורף. העצים היו מובאים בצורת בולי־עץ (קלעצער), כלומר בלי ענפים, והיה צריך לנסר אותם, ואחר כך לחטוב אותם לחתיכות קטנות.

קשה לומר שהבחורים הצעירים שבאו מקרוב ומרחוק היו מאומנים בחטיבת עצים. אף כלים ראויים לשמם לא היו להם, ואכן היה עליהם לעבור חבלי הסתגלות קשים. ומאידך היו חייבים לעמוד בהתחרות עם אכרי הסביבה, שמלאכתם היתה חטיבת עצים, והם לא בנקל היו מוכנים לוותר על מטה לחמם.

קושי נוסף היה לצעירים להתגבר על רגש הרחמנות שגילו נשות העיירה כלפי הבחורים היהודיים („נעבעך אַ יידיש קינד דאַרף האַקן האָלץ״ — כלומר, „ילד יהודי מסכן חייב לחטוב עצים״). ורק מתוך רגש רחמנות זה היו מוותרים לא אחת על שרותם של הצעירים הקיבוצניקים ומוסרים את העבודה לגוי...

אנחנו הילדים היינו מתקוממים נגד רחמנות זו, ולהיפך, היינו גאים על כך שאחינו הגדולים יודעים לעשות מלאכה שאינה מקובלת על היהודים. לפיכך היינו נלחמים לא אחת למען ימסרו לצעירים את העבודה ואף היינו עוזרים להם כמה שיכולנו בידינו הקטנות.

עלי לומר שעיקר פרנסתו של הקיבוץ לא היתה דוקא חטיבת עצים אצל תושבי העיירה. יש לזכור שהיו גם כמה מקומות עבודה „מאורגנים״, ואלה היו המנסרות. האחת היתה המנסרה של פיקובסקי, שעמדה בירכתי העיירה במזרח, והשניה היתה בחמילובקה, מרחק של כ־10

קילומטר מן העיירה. בשני מקומות אלה היו עובדים גם בחורים מן הקיבוץ. יש לציין עם זאת כי גם במקומות המאורגנים וגם בעבודה פרטית היה השכר זעום, וכפי שאמרתי רק בקושי יכלו להתקיים ממנו.

מלבד חטיבת עצים עסקו הבחורים בכל עבודה אחרת שנזדמנה להם. למען האמת, לא הזכרתי לעיל „שאיבת מים", אלא לתפארת המליצה, שכן אני לא ראיתים עוסקים במלאכה זו, אך חזקה עליהם שלא נבדלו משאר אנשי העיירה, שכולם עסקו במשך כל השנה במלאכה זו.

מים היו בשפע בסביבה שלנו. העיירה היתה מוקפת נהרות ובארות מים, ועד כמה שזכור לי היו 3־4 בארות בסביבתנו. אך היה צורך להביא את המים עד לבתים. את המים היו נושאים בדליים. תחילה היו נושאים דליי עץ, ואחר כך עברו בהדרגה לדליי פח. בקיץ היתה המלאכה קלה יחסית. ניגשת עם הדלי לנהר או לבאר, שאבת מלא הדלי או כמה דליים, והבאת אותם לביתך. אך בחורף, שאני!

חברי ההנהגה המקומית של „גורדוניה"
נפרדים מאפרים קוזיול בשנת 1933

בחורף היה קשה לשאוב את המים מהבאר בגלל הכפור הקשה שנצטבר מסביב והיה מקשה את הגישה. להוציא דלי מים מהבאר היה ממש בחזקת סכנת נפשות בגלל אפשרות ההחלקה ליד הבאר.

ואם תשאלו: אם היתה באר, מדוע הלכו לנהר לשאוב מים? התשובה היא כי את מי הבאר אמנם ניתן היה לשתות ולהתרחץ בהם, אך הם לא היו ראויים לבישול. והעיקר, לא היו ראויים (כך בכל אופן טענו) למיחם־התה (סאַמאָוואַר). מסיבה זו היה צריך ללכת לנהר ולשאוב משם מים.

בחורף היה הנהר קופא כולו, ועובי הקרח היה מגיע לפעמים לכדי מטר עומק. לכן היה צריך לקחת גרזן ולכרות בור בתוך הקרח (מה שקרוי היה פולונקה), ואחר שהגעת למים צריך היה להשתטח על פני הקרח, להוריד את הדלי לתוך המים כדי לשאוב מים מן הבור. גם מלאכת כריית הבור בקרח וגם השאיבה היו קשות למדי, ואשה לא יכלה לבצע אותן, ואם עברת ליד הנהר וראית לפעמים אשה עוסקת במלאכה זו כלום לא תעזור לה? על אחת כמה וכמה אם היית קיבוצניק! ולכן חזקה על הבחורים שאף מקום מגוריהם היה רחוק מן הנהר כי עזרו בשאיבת־מים.

וכשמדברים על המים, הבה אציין שגם על מי־הגשמים לא היו פוסחים בעיירתנו, ומים אלה היו משמשים בעיקר לכביסה ולחפיפת הראש. אם כן לכל סוג מים היה השימוש שלו.

ולסיום פרק זה של קיבוץ גורדוניה בעיירה אוסיף ואומר לשבחם של הבחורים, שאם כי רובם באו מבתים אמידים, הרי הסתגלו חיש מהר לתנאים הקשים ששררו בעיירה, וזכו להערצה כללית ובעיקר בקרב בני הנוער שבעיירה.

יהודה רבר

"החלוץ"

אם זכרוני אינו מטעני, התארגן סניף „החלוץ" בלודביפול עוד בשנת 1919־1920. אני זוכר שסיפרו כי יהודה שוורצמן (כיום בארץ — יהודה שחורי) התחיל לעבוד כשוליה של נגר אצל מיכאל שינדל, היות והוא רצה לנסוע לארץ ישראל שם דרושים רק בעלי מקצוע. אתו יחד עבד גם הערשקה טובבין, ושניהם השתייכו ל„החלוץ". לא ידענו אפילו את פירוש השם. כל שידענו היה כי „החלוץ" עובר לפני המחנה, כלומר שהם יהיו הראשונים שיעלו

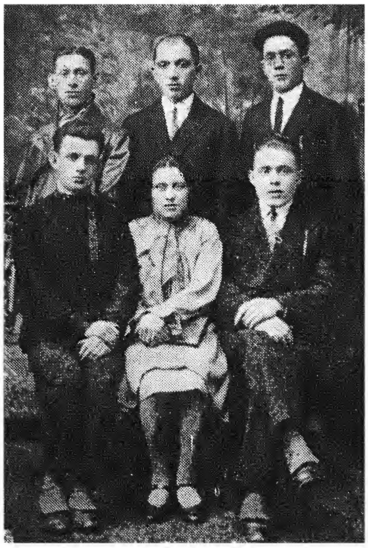
אסיפה כללית של „החלוץ" בשנת 1929
על יד מבצר חופקוב

לארץ. אחר כך גדל הסניף, והצטרפו אליו משה־לייב פיקובסקי, שניאור טובבין ויצחק כספי, והבנות שרה ונחמה בלנקמן, איטה גיטרמן, זיסל ובריינדל אתשטיין, ועוד רבות מאלו שהיוו אז את הנוער המאורגן. אלא שלא כולם הגשימו את רעיון העלייה ארצה, מי בגלל חוסר כסף, ומי שהיה לו כסף לעלות אך לא רצה להינתק מן המשפחה. אבל חלק עלו וחיים אתנו כיום בישראל.

פעולת הסניף סבלה מדי פעם משפל, אחרי שהפעילים היו עולים ארצה. היה עובר זמן עד שאחרים תפסו את מקומם והפעילו את הסניף שעסק בפעולות למען הקרנות הלאומיות ובטיפול בהכשרת חברים לעלייה ארצה, על ידי הסברה ויציאה לנקודות הכשרה עד לעלייה. אפשר להגיד כי סניף „החלוץ" היה גם הראשון לארגן את הנוער במקום, ואחריו התארגנו סניפי „השומר הצעיר", „גורדוניה", „העובד" ו„ביתר".

בתקופתי, אני זוכר פעילות גדולה בסניף „החלוץ" בלודביפול. זה היה בשנת 1930־31 עת עזבתי את „השומר הצעיר" (בו התחנכתי מילדותי) ועברתי ל„החלוץ", ויחד עם עוד חברים וחברות מסורים התחלנו בפעולת הסברה רחבה. קבלנו חברים צעירים שהתארגנו ב„החלוץ הצעיר", ארגנו חוגים ללימוד השפה העברית, שכרנו אולם גדול בבית אלקה יסנבולקה וקיימנו מועדון יפה. חברים יצאו להכשרה, אבל ישבו זמן רב וחיכו לתור לעלייה, ולצערנו נסגרו מדי פעם שערי הארץ ורק יחידים זכו לעלות. באותה תקופה עלו הבנות פרומה רוטבורד ובריינדל שפילקה, ולולא פרצה מלחמת העולם השנייה בה ניספו רבים, היו אולי זוכים רבים נוספים לעלות ולהישאר בחיים.

ישאו שרידי תנועות הנוער בלבם את זכר החברים והחברות שלא זכו לעלות ולהגשים את משאת־נפשם לחיות במדינה עצמאית, ונפלו בשאתם בכבוד את שם ישראל בגולה הדוויה כשעיניהם נשואות לציון.

ועד „החלוץ" בשנת 1927

נחום פלדמן

„ב י ת ר"

זכורני שתנועת „ביתר" כבשה את העיירה בסערה. שליחי ביתר שבאו לעיירה כדי להקים תנועה זו ובעקבותיה את ברית הצה"ר (התנועה הרביזיוניסטית), שאליה השתייכו המבוגרים, הלהיבו את ההמונים בצורה כזאת עד שרבים היו נכונים לעזוב ולנטוש את בתיהם ומשפחותיהם, וללכת להילחם בעד שלמות המולדת. הסיסמא „בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום" לא נפלה בחלל ריק, ועד מהרה ריכזה סביב דגלה של התנועה כמה מאות איש מכל הגילים ומכל השכבות.

עד שקמה התנועה הרביזיוניסטית היו בעיירה חלק מן האנשים שלא הגדירו עצמם כשייכים לתנועה זו או אחרת, אם כי רובם היו ציונים, או כמו שרגילים היו לקרוא לעצמם „איך בין אַ פשוטער ציוניסט", כלומר „אני ציוני פשוט". מיעוטם יכלו להגדיר בודאות לאיזו תנועה חלוצית הם שייכים.

כל האירועים המדיניים שנתרחשו בארץ ישראל בשנות השלושים והשלכותיהם על התנועה הציונית וביהדות העולם מצאו הד גם בעיירה שלנו. פתאום נתברכנו בשליחים, נואמים וסתם יהודים טובים, וכל אחד נשלח על ידי מי שנשלח במטרה ברורה לא להניח לרביזיוניסטים להשתלט על העיירה. פתאום נהיינו מרכז ההתענינות של תנועות שונות שלחמו על כיבוש נפשותיהם של יהודי העיירה.

המאבק עם התנועה הרביזיוניסטית השתרע הרבה מעבר לויכוח עניני, ועבר לתגרות ידיים, עד כי צריך היה את התערבות המשטרה, שכמובן לא חשה כל כך להתערב, כי מה איכפת היה לה אם יהודים מכים זה את זה ושוברים זה לזה את הראש?

ככל שהיה מופיע שליח או נואם של תנועה אחת, היו חסידי התנועה האחרת מפריעים לו בקריאות ביניים (אובסטרוקציות) לשאת נאומו, וכשהיו מתרבות ההפרעות המילוליות היו עוברים לויכוח בידים, ולא אחת היו יוצאים אנשים פצועים עד זוב דם.

על הרביזיוניסטים השתייכו רבים מ„בעלי האגרוף", אם אפשר לקרוא להם כך. על אלה נמנו בעיקר הקצבים, בעלי העגלות שהיוו את הגרעין, ומסביבם התלכדו גם אחרים. אין בכוונתי לפגוע חלילה בכבודם של אלה שנמנו על תנועה זו, אך אני חייב לציין שרובם הגדול העריצו את כח־הזרוע, והרעיון על כיבוש המולדת „בדם ואש" קסם להם יותר מאשר גאולת הארץ על ידי הקרן הקיימת. כמו כן „עין תחת עין" בימי מאורעות הדמים בשנת 1936 נתקבל על דעתם יותר מאשר „הבלגה".

יוזמי התנועה הרביזיוניסטית שנמנו על החוג הרעיוני של התנועה היו: חיים־ייז'ל שלייפר, עקיבא וסרמן, שלמה זמדוויס ומשה טיקטין

שלמה זמדוויס בא אלינו מהעיר סרנה, והוא היה ראש „ביתר" במקום. הוא היה בחור גבה קומה בעל הופעה נאה, לבושו ללא רבב ונראה היה ממש כקצין בצבא הפולני.

שלמה הצליח עד מהרה לרכז כמה עשרות בני נוער, רובם פרשו מתנועות אחרות ומיעוטם, שלא היו מאורגנים, מצאו מקום לפעולה בקרב תנועה זו.

הצבאיות היתה מיסודות התנועה, מסדרים צבאיים או צבאיים למחצה, עם רובי עץ או חרבות, „צעדות", שירי לכת צבאיים, אימונים באיגרוף ובשרמרקה וג'ודו. התנהלו כמובן גם שיחות אידיאולוגיות שעל פי רוב היו קשורות בנושאים צבאיים היסטוריים, גבורת היהודים בעבר, וכדומה וכל זה על מנת להפיח רוח קרבית בקרב בני הנוער.

היו גם התמודדויות ספורטיביות בין התנועות וכשתנועה אחת היתה זוכה היה הנצחון נהפך מיד מאורע פוליטי, וקרה גם שמשחק כדורגל נסתיים במהלומות הדדיות.

דרך הביתרים היתה להקניט את ה„שומרים" והיו רואים בהם קומוניסטים, שסיסמותיהם לבנין הארץ היו תפלות לרעיון הקומוניסטי. לא אחת כינו את יוצאי „השומר הצעיר" בשם „קומוניסטים", והאחרונים היו משיבים לביתרים בשם „פשיסטים", „מוסוליני" וכדומה. זכורני למשל שבני „השומר הצעיר" שרו באותם הימים שיר „חבריא, מה נעשה בלי עבודה, איפה נעבוד? בפתח־תקוה ערבים, בנס ציונה בדואים, איפה נעבוד?". הביתרים הוסיפו קטע נוסף: „חלוצים ושומרים בבירובידג'אן ובקרים. שמה תעבדו, שמה אין ערבים, שמה אין בידואים, שמה יש עבודה, שמה תעבדו".

באופן כללי ניתן לסכם כי תנועת „ביתר" פעלה בדרכים שלה להגברת הקשר בין היהודים לבין ארץ ישראל. וככל שתנועה זו היכתה שרשים בעיירה נידחת זו, כן פקדוה לטובה התנועות האחרות ששיגרו שליחים, אירגנו מפעלים, מפעלי תרבות שונים. ובעיתות של ישוב הדעת היו מוצאים יוצאי התנועות השונות לשון משותפת ביניהם, והיו אומרים זה לזה: הרי ככלות הכל מטרה אחת משותפת לכולנו — לנטוש את הגלות המרה ולבוא לארץ ישראל.

אל נקמות ד',
אל נקמות, הופיע!

השואה

פרק ג'

ה ש ו א ה

פה עמוד, קורא יקר!

לפניך קברות־האחים
בארץ הגזירה, שבהם מצאו
את מותם אבות ובנים,
אמהות ובנות, אחים ואחיות,
וכל היקר לך.

ברטט ובחרדת־קודש
הרכן ראשך, כי המקום אשר
אתה עומד עליו אדמת־קודש
הוא, כי בדמם הטהור של
קדושים וטהורים קודש וטוהר.

לך — לך

שלהי קיץ 1942. שמועות נפוצו בגיטו. בערבים חשוכים מלאי חרדה ופחד נמסר מפה לאוזן: „אקציה" תבוצע, יחוסלו ילדים וזקנים כל אלה המכבידים על התקציב המלחמתי של ה„רייך", כל אלה האוכלים לחם חינם וחסד, כל אלה אשר חייהם ללא תועלת, שעמלם אין בו כדי להצדיק קיומם — יחוסלו. האויר אותו נושמים דרוש לעם „הארי", ועל מנת להקל על חייהם של זקנים־תשושים, יונקים ועוללים — — יש להמיתם...

האמת הנכונה, וכי מישהו בר־דעת סבור, שגיטו זה מקום מתאים לגידול ילדים? וכי מישהו יסכים, שהגיטו הוא מקום אידיאלי בשביל ראשי שיבה? רק מותם יכול להקל על חיי אומללים אלה. אין כל זכות על־כן למנוע את מותם של אלה, אשר נועדו לסבל ולכליון אטי, ולכן בחסד הרייך יומתו כל אלה ולא ייאלץ עוד איש לראות בסבלם ובקלונם...

דברים אלה נמסרו בשם הקומיסר. הוא אשר אמרם בפני נבחרי הגיטו תוך בקשת שיתוף פעולה מצידם, לחסל הפרשה במהירות ללא "פניקות" ובהלה, ואלה שמעום ונדמו. לא אדע אם בדיוק אלה הם היו הדברים, לא אדע אם נאמרו בכלל ומישהו שמעם; אך זכורים עדיין דברים אלה שסופרו מפה לאוזן. זכור עדיין הפחד, הבכי החנוק של עוללים וטף אשר עוררו דברים אלה.

חרדה ואימה אחזו את הגיטו. חושך וצלמות. ממש ככה. כל אם, כל משפחה ניסתה לשמור על אפרוחיה, וזאת באמצעים שונים. המגדלים בין הילדים הלכו עם אבותיהם ואמותיהם ל־עבודה ואת הקטנים הסתירו, מעינא בישא, שאור היום לא יראה אותם. סגורים ומסוגרים תחת מנעול ובריח. שכן אמר הקומיסר כי מידי בקרו בגיטו, מתרוצצים בו הילדים כמו תרנגולות מבוהלות בלול. בערבים, מבלי להדליק אור, שהרי מצרך כזה נמחק מתוך רשימת המושגים הידר־עים בגיטו, ישבו ילדים בחיק אמותיהם ובחברת אבותיהם וכל יקירי המשפחה האחרים ומעיניהם ניבט הפחד מהלילה ומהמחר העתיד לבוא.

ארבעה ילדים היינו לאבא ואמא. בהוודע השמועה, לקחתני אמי לעבודה. אחות היתה לי, גדולה ממני רק בשנה. למזלי הרע לא גדלתי בעת ההיא במידה מספיקה בשביל להצדיק את קיומי כיעיל לרייך. אחותי הגדולה הלכה יום יום לעבודה. יום יום עם הנץ החמה יצאו לעבודת הכביש ואחותי ביניהם, שכגדולה נחשבה אך אני עם אחותי ואחי הקטן נשארנו בגיטו ומצפים חלקנו מהלחם שקבלו אבי, אמי ואחותי. ועד כמה שמנת הלחם קטנה היתה, התחלקנו שוה בשוה. כל אחד "מועיל" שקבלה, נתן מחציתה לאחד משלושתנו "הטפילים". זה בודאי לא הגביר וחיזק את ידי העובדים למען הרייך. כאמור ניסתה אמי לקחת אותי לעבודה וזאת על־מנת שאחד פחות יהיה בבית ושלל היום מנה נוספת. אך ללא הועיל, לא קבלוני כפועל, חזותי בגדה בי.

יום שני. חזרו מהעבודה. השמועות הלכו ורבו. אחת מעיקה מהשניה, אחת טורדנית מר־עותה. אחותי קראה לי הביתה. בחוץ החשיך. מסובים היו מסביב לשולחן: אבי, אמי, אחותי, סבא, סבתא ועוד בני משפחה, שגרו באותו חדר. בעברי את מפתן הבית נשמע בכי חנוק, בכי עצור שהכרתיו מיד. אמי זאת הבוכיה. נכנסתי, הכל נדמו. אבי היה הדובר: „גש בני, כי דברים חשובים לנו אליך", וקולו רטט.

האורלוגין — תיבה ישנה ושחוקה עם שתי שרשרות שבקצותיהן משקולות — בלה מהזמן ומטלטולי העברות, המשיך בתקתוקו הצורמני. הוא יעיל, ממשיך בעבודתו כל העת, ואינו זקוק ללחם, גם בלה עד כדי אין חפץ בו וקשה להוציאו מהגיטו, אחרת היה עושה דרכו לאחד האוקראי־נים תמורת לחם או תפוחי־אדמה.

אבי אזר עוז והמשיך :—

„לך בני, לך לאחד הכפרים, עד יעבור זעם, לך וקיים את שמנו". הבכי הפך ליבבה חנוקה מלווה גניחות. הערב רד והחשיכה ירדה פתאומית. גוש חושך עמד לבלעני ואני לא ידעתי את נפשי. הדברים כקרדומות נפלו על ראשי, אך טרם הגיעו לתודעתי, שעדיין ילד הייתי. עלטה ואפלה סבוני ולא ידעתי אשר אומר ואעשה.

אבי המשיך, וזאת בהתרגשות הולכת וגוברת: „אתה ילד נבון וגדול, את כל השמועות המופצות בראש חוצות שמעת, הימלט, הסתתר עד יעבור זעם. לך לאחד הכפרים וקיים את נפשך! מחר עם הנץ החמה תצא, ותחזור רק עת נודיעך דבר. לך ואלוהים יהיה בעזרך. אני אומר כל הלילה תהילים ואבקש את האל שיחננך וישמור עליך מכל צרה ופורענות."

אבי סיים את דבריו. לא היה מקום לויכוח. שותקים מלאי פחד וחוסר אונים המשיכו לשבת. וככה ישבו שותקים עד אשר יצאתי את הבית לאותה דרך ארוכה אשר נמשכה שנים.

ברוך גוטמן

בימי הרציחות

בימים הנהדרים והחמים של חודש אוגוסט 1941, ביום ראשון בבוקר, נכנס ללודביפול חלוץ הצבא הגרמני, רוכבי אופנועים ואופניים. בהיותי עדיין בגיל צעיר, נתקפתי רגשי אימה ופחד למראה פרצופיהם הרוצחניים של קלגסי היטלר ענודי צלבי־הקרס על שרווליהם. פחד נפל על כל תושבי העיירה מקטן ועד גדול, וכדי לקדם את פני הרעה, נערכה התיעצות מהירה בבית הרב והוסכם לצאת לקראת הגרמנים ולקבל את פניהם באיזו צורה שהיא צורה. נבחרה משלחת, שבה היו: מוטל בן הרב, יצחק הרש גוטמן, שכנא שמש, ומוטל פרימק. העמידו שלחן ערוך בלחם ומלח על אם הדרך, התיצבו על־יד הדואר בסמוך לבנין של מוטל שטרקמן ובלב קשה וחרד ציפו לבואם של גייסות הגרמנים, אולי יכפרו פניהם.

בהתקרב הטור הראשון יצאה המשלחת לקראתו ומוטל פרימק קידם את פני הבאים בדברי ברכה. העוברים בראש המחנה השיבו דברי תודה על קבלת הפנים והמשיכו בדרכם אל העיירה. אחר הטור הראשון נעו בזה אחר זה ובקצב מהיר טורים נוספים, ולא עברו רגעים מועטים והחגיגיות של קבלת־הפנים הושבתה והגרמנים הראו את טלפיהם כי חיות המה. קודם הפכו את השלחן עם הלחם ואחר־כך התחילו לכבד את המשלחת במכות נאמנות. חברי המש־לחת מיהרו להסתלק מהמקום כל עוד עורם לבשרם ואחריהם ברחו שאר היהודים שנזדמנו אותה שעה ברחוב, מנוסת בהלה.

עד מהרה מצא מין את מינו, והשמועה בדבר בואם של הרוצחים הגרמנים הביאה בעקבותיהם את הרוצחים האוקראיניים מסביבת העיירה, שעטו על השלל בהסכמת אדוניהם. המאורעות התפתחו לפוגרום, האיכרים פרצו כל בית יהודי שמצא חן בעיניהם, היכו מכות רצח ושדדו מכל הבא ליד. לעת הצהרים התחילו לחטוף יהודים מבתיהם ולרכזם ברחבה שעל־יד בית־הרב. כאשר נחטפתי והובלתי לשם כבר מצאתי במקום כ־150 יהודים מוכים ונפחדים. הסיכויים לחיינו היו מעטים לאחר ששמענו מפי הפליטים שהיו בעיירה, כי ראשוני הנתפסים דינם להשמדה.

ה„פולקס־דויטשה" הרינג, שהיה מורה בבית־הספר הפולני בכפר, היה מיד פעיל בתורת גרמני וקיבל תפקיד ראש־העיר. הוא הגיע לרחבה בליווי קצינים, ולאחר שהתלחשו ביניהם זמן מה הובילו אותנו תחת משמר בכיוון ה"גמינה" (מועצה). שם נעצרנו וחילקו אותנו קבוצות־קבוצות, המיועדות לכל מיני עבודות. בגורלי נפל לעבוד ביחד עם יוסף גלוזמן, דוד "הורשאי" יהושע פורשפן, פנחס גרפינבוים, שבח גרפינבוים ואחרים ועבודתנו לקצור שבולת־שועל מהשדות של מרביוב ולהביא את התבואה לחצר של מרביוב, שבה חנה הצבא הגרמני עם סוסיהם. ליווי מזוין היה כל הזמן לידינו לשמור עלינו ולזרזנו בעבודה. פלוגות אחרות של יהודים עבדו בניקוי כלי־הרתמה של הסוסים ובניקוי חדרים לחיילים.

כך עבדנו ללא הפסק כל היום ואף ברדת הלילה לא שחררו אותנו. אז החלטנו, אני ויוסף גלוזמן, להסתלק ובחסות החשיכה התחלנו להתרחק בתוך התבואה הגבוהה. לאט־לאט התרחקנו משטח העבודה, חצינו את הנהר לעבר התחום היהודי והתחלנו להתקדם בכיוון הביתה. הגעתי לביתו של דוד אשר פייגלשטיין, ששם קיבלוני בהתרגשות רבה, כאילו באתי מעולם האמת. נמסר לי כמה חרדים בבית לשלומי, אך לא נתנו לי לרוץ תיכף הביתה מחמת הסכנות האורבות בלילה. בקוצר־רוח חיכיתי לאור הבוקר, בשעה חמש ושלושים בערך עברתי את הכביש בכיוון הביתה. בהתקרבי לבית ראיתי והנהו מוקף גרמנים בחוץ, ובפנים אוקראינים משתוללים וסוחבים כל מיני כלי־בית.

ברגע שהתקרבתי לדלת, ניפנף אלי אחי זינה מהעליה ולחש לי לעלות אליהם. בלי להתמהמה קפצתי לתוך העליה ונגליתי לעיני המשפחה, שקיבלו אותי בהתרגשות של שמחה. לאחר שנרגעו הרוחות התחזק זינה והחליט על דעת עצמו לרדת להתיר את הכלב מהשרשרת ולשלחו באוקראינים הפורעים לעשות בהם שפטים. מבלי שירגישו בכך התחמק וירד בלאט מעלית־הגג, התיר את הכלב שהיה קשור באורווה ופקודה מפורשת נתן לו להרחיק כל זר מהבית, ובעצמו נשאר במקום לראות איך יפול דבר. הכלב קפץ לתוך הבית ובשצף־קצף התנפל על האוקראינים שהיו בבית, נשך על ימין ועל שמאל עד שכולם גורשו מהבית. הם התלוננו לפני הגרמני שהסתובב בחוץ, אך למזלנו לא ידעו לדבר גרמנית ואף לא עלה בידם להסביר דבר. אולם הפעם בא הכלב לעזרתם, ברודפו אחריהם החוצה, ובלי להבחין בין אוקראיני לגרמני, קפץ ועלה ישר לפרצופו של הגרמני. משראה זינה מה שעלול להתרחש, קפץ והחזיר את הכלב לתוך הבית ובעצמו חמק בעד הדלת האחורית וברח אל ביתו של לייבל אולבסקי לראות משם את הנעשה בבית.

הבית נתמלא שוב גרמנים, שהתחילו לחפש בתוך הבית וסביבו, אולם בני־הבית נכנסו לתוך הבונקרים שהכינו בעוד מועד, וחיפושיהם עלו בתוהו. לעת ערב נעשה יותר שקט, חיל החלוץ התחיל לזוז קדימה ואל העיירה הגיעו חיילים חדשים, שניגשו להשליט "סדר ומשטר" בעיירה. חזרנו הביתה וחיכינו בחרדה לבאות, מבלי להעיז לצאת מהבית. אחרי שהרינג נתמנה לראש־העיר, הקימו הגרמנים משטרה וגייסו אוקראינים לשרת בה כשוטרים. תושבי העיירה

התחילו להעניק להרינג מתנות וביקשו ממנו להשתדל, שלא יאונה כל רע ליהודי לודביפול. אולם הגרמנים קטני־הנפש לא קיימו הבטחות, ולילה אחד לקחו 8 יהודים והובילו אותם למקום בלתי ידוע שמשם לא חזרו עוד. שמות ה־8 היו: אלעזר פיינמן, עקיבא זלצמן, עקיבא וסרמן, שאוליק ולמן, נפתל׳קה ולמן, יעקב ברמן, שרה־אלט (חלמרין). ההודעה השגרתית היתה שנלקחו לעבודה, אך כעבור שבועות אחדים נודע מפיו של פולני אחד, שמעבר לבית־הקברות הפולני הוציאו הגרמנים שבעה גברים ואשה אחת להורג. בדרך זאת נתגלה גורלם המר של שמונת היהודים.

המצב החמיר והלך מיום ליום. בסתיו התחילו השלטונות הגרמניים לארגן את גיטו לודביפול. תחום הגיטו השתרע מכיוון ה״פראם״, החל מיצחק קוגוט עד פינת רחוב קוריץ, ומיוקל רבר עד אחרי האופה ברזר. את כל היהודים עקרו מבתיהם והעבירו אותם לתחום הגיטו. לגברים עשו מחנה לחוד בתחום הבנינים של בית־ספר ״תרבות״, בית קליינמן, נטע שינדל (סטלמך). אז יצאה משלחת להרינג וביקשה ממנו לבטל את גזירת ההפרדה ולהרשות לגברים להתגורר ביחד עם משפחותיהם בתוך הגיטו. הבקשה נתקבלה והגזירה בטלה. מסביב לגיטו הקימו גדר גבוהה, ושוטרים אוקראיניים במדים מיוחדים הופקדו לשמור עליה. את כדור המוות הראשון בתוך הגיטו קיבל החייט משה פונט על־שום שקיבל מגוי בעד הגדר אווז כתשלום בעד תפירת זוג מכנסיים. שוטר אוקראיני הבחין בכך וירה בו והרגו במקום. פונט הוציא את נשמתו על־יד הגדר.

פחד מוות נפל על תושבי הגיטו, משם נלקחו לעבודה אנשים שחזרו מוכים ומעונים או שלא חזרו כלל. פעם תפסו אותי ואת שלמה רויטבורד ושלחו אותנו לעבוד בז׳נדרמריה. אולם במקום עבודה עינו אותנו שם במכשיר חשמלי, שנצטווינו להחזיק חוטי חשמל עד שקיבלנו זרם, ומשהשמטנו את החוטים הנחיתו עלינו מכות. אחרי ניסויים קשים וצעקות מחרידות עזבו אותנו, וברחנו משם בכל כוחנו כמי שבורח מפני המגיפה. כך הלך המצב הלוך ורע מיום ליום.

יום אחד יצאה פקודה מאת השלטון הגרמני להקים ״יודנראט״ מטעם היהודים. כחברים ביודנראט נכנסו: מוטל אתשטיין, יוסף גלוזמן, יניה גכפינבוים, קלמן ולמן וברדר האופה. מהשלטונות הגרמניים הקבועים בעיירה היו: הז׳נדרמריה שהתאכסנה בבנין של אוסצקי, לויטננטים גרמניים שהתגוררו בבנין של נפתלי ולמן והמשטרה שתפסה את הבנין של שלום השוחט. לילה אחד הופיעו שוטרים ובידיהם פקודה מאת השלטון הגרמני במקום ולקחו את שלמה זמנדוייס, איינשל פיינמן, לייזר פיינמן ואשר פייגלשטיין — כולם דודי. אבי, יצחק־הירש גוטמן, התחיל להשתדל בעזרתו של יוסף גלוזמן בדבר שחרורם, כי ידענו היטב מה היה גורלה של קבוצת היהודים הראשונה. בינתיים הובלו למחרת כל העצורים תחת ליווי משמר לקוסטופול, אולם אבי לא נלאה ממאמציו לשחד את הגרמנים ולהציל את האנשים, שלבסוף הוכתרו בהצלחה. נתקבל רשיון ומכתב־המלצה מאת גרישה קוט מטעם השלטון הגרמני בלודביפול בדבר שחרורם. בלי לאבד זמן יקר מיהרו נשי העצורים עם מכתב־השחרור לקוסטופול. למזלן הגיעו למשטרת קוסטופול ברגעים האחרונים לפני הוצאת פסק־דינם. הקצין המטפל קרא את המכתב והבטיח לעיין מחדש בפסק־דין וביום השלישי לצאתם מלודביפול הגיעו הנשים בלוית הבעלים, שנתקבלו בעיירה בשמחה גדולה.

פרשת החטיפות שימשה אות־אזהרה לאנשים לא להסתובב בחוץ יותר מדי. עבר זמן והחיים בגיטו נכנסו למסלול רגיל של צרות ותלאות, שהיו לחם חוקם של היהודים יום — יום.

היו יוצאים לכל מיני עבודות, מי בעיר ומי מחוץ לעיר. העובדים מחוץ לעיר נלקחו ליערות לחטוב עצים במשך כל השבוע וביום ראשון היו חוזרים ״הביתה״.

בראשית החורף של שנת 1941 הגיע ללודביפול קומיסר גרמני ומיד עם בואו התחיל להראות את נחת זרועו. בלילה הראשון הגיע עם עוזריו לגיטו, התרוצצו וצעקו אימים: היהודים יוצאים החוצה תיכף ומיד! וכדי להחיש את מילוי הפקודה דפקו בכל בית והוציאו בכוח את היהודים המבוהלים. מקום הריכוז היה ברחבת השוק, שלשם הובאו כמה מאות יהודים. הקומיסר הגיע למקום ועמו הרינג ואוקראינים אחדים, ומיד פתח בנאום רווי שנאה, חירף וגידף מערכות ישראל, שהם אויביו של העם הגרמני וכיוצא באלו דברי הסתה והפחדה. וכדי לתת תוקף וחיזוק לדברי הבלע, ירה מספר יריות, אך באפילת הלילה לא נפגע איש ונתן פקודה לברוח בחזרה לגיטו.

כוונתו האמיתית של הצורר נתגלתה, כאשר הזעיק מיד לאחר פיזור ״האסיפה״ את היודנ־ראט ומסר להם את פקודתו בדבר איסוף כל הזהב, הכסף והנחושת שבידי היהודים ולרכזו במקום אחד לשם מסירתו לידיו. והיה אם לא יעשו כן, יוצאו כל יהודי לודביפול להורג. עם רדת הלילה, החל כל אחד להוציא את הכסף ושאר דברי הערך ממקומות המחבוא, כדי למסרם ליודנראט וזאת על מנת להציל את חייו וחיי העיירה כולה. בבוקר, קראו לקומיסר ומסרו לו את שנאסף במשך הלילה. אך תאוות הבצע של הקומיסר לא ידעה שבע. מידי פעם היה בא בדרישה חדשה, ואי מילוי הפקודה גרר עמו איום נורא שכל יהודי לודביפול יוצאו להורג.

על יהודי לודביפול הוטלה עבודת סלילה של הכביש לעיירה ברזנה. מנער ועד זקן יצאו לעבודה. על העובדים מונו כמשגיחים האוקראינים, והקומיסר היה בא מידי פעם לראות כיצד מתקדמת העבודה. כשם שהיהודים התרגלו לכל צרה, התרגלו גם לזאת. הם הקימו במקום מטבח שדה ומדי יום בצהרים, הוגשה מנת מרק העשוי מים ותפוחי אדמה. באחד מביקורי הקומיסר, הבחין מרחוק בלייבל טרוצקי ז״ל (של צירלה פון בוד) היוצא מאחד הבתים. התקרב אליו, שלף אקדחו והרגו במקום ואף ציווה לקברו מתחת למלוי הכביש ולהמשיך בעבודה. היה זה הקרבן הראשון בעבודה, שמצא את קבורתו מתחת לכביש.

עם ערב, לאחר העבודה היו חוזרים ברגל לגיטו. על הגשר שליד הדואר, היו עומדים השוטרים ובודקים בכליהם של החוזרים באם לא החביאו דברי אוכל גנובים. כשתפסו מישהו, היו לוקחים אותו לז׳נדרמריה ושם היו מלקים אותו 20 מלקות שקשה לעמוד בהן. מנת הלחם היומית, לאחר יום עבודה מפרך, היתה 200 גר׳ ועל לחם זה חיו אנשי הגיטו.

המצב הלך והחמיר. לאחר מספר שבועות נפל קרבן נוסף — גולדה גולדין ז״ל. בבדיקה השגרתית על הגשר בחזרה מן העבודה היא נתפסה ובכליה מצאו כמה תפוחי אדמה שניתנו לה על ידי אחד מגויי הכפר סלישט. היא נלקחה לז׳נדרמריה ושם הרגו אותה. אנשי היודנראט נקראו לאחר מכן למקום ונדרשו לקברה במגרש של אוסצקי. למחרת בבוקר הודיעו אנשי היודנראט למשפחתה על האסון.

כך נמשכו החיים, הוספנו לעבוד כרגיל עד ליום שלישי י״ב לחודש אלול 1942. השכם בבוקר, לפני שהספקנו לצאת לעבודה, הופיעה בריצה לביתנו גולדה פיינמן וסיפרה שהגרמנים הודיעו לנשים שעסקו בנקיון העיר שאין עוד צורך בעבודתן. הבינונו מה עומד להתרחש. כמח־צית השעה לאחר מכן, באו אנשי היודנראט והודיעו לכל אנשי הגיטו שאין לצאת מן הבתים. מיהרנו כולנו להכנס לבונקרים שהוכנו מכבר. בבונקר הראשון היו: אני ברוך, אבי יצחק הירש, אחותי זלדה ואחותי מניה ויוסף אייזנשטיין. בבונקר השני היו: אחי זינה וגיסי יעקב פיינמן. בבונקר השלישי היו: רחל גוטמן עם שני הילדים, אשתו של יוסף אייזנשטיין, מלכה שעיעס עם בתה, דוד שייקעס עם אשתו ושני הילדים, שעיה וצביה (החיים כיום בקנדה), גולדה

פיינמן עם בתה מטל. בבונקר הרביעי: הדוד אבא גוטמן. אמא־בתיה שיצאה מן הבונקר חזרה אל הבית כדי לקחת את בת אחותי מניה, לא הספיקה כבר לחזור ונחטפה על ידי הקומיסר אשר המשיך להסתובב בגיטו ובעזרת השוטרים והז'נדרמריה חטפו את כל היהודים שנשארו והובילו אותם לקסרקטינים במחנה הצבאי הפולני. כל פשיטה בעיר היתה מביאה עוד כמה מאות חטופים למחנה.

עם ערב, הוטל עוצר על הגיטו, לבל ייצא או יכנס מישהו. רק בבוקר, נכנסו הגרמנים בלווית מספר אוקראינים, חיפשו היטב בכל מקום וכל הנמצא נהרג במקום. כשהגיעו לביתנו, ערכו חיפוש מדוקדק ומצאו את מקום מחבואנו והוציאו את כולם החוצה. בשעת היציאה הצלח־נו אני וזלדה לחמוק מעיניהם הבולשות סביב ונכנסנו לבונקר השני. השעה היתה 11 בעת חיסול הבונקר הראשון בה מצאו את מותם בחצר הבית: אבא, אחותי מניה ויוסף אייזנשטיין. לאחר מספר שעות חזרו המרצחים לחפש בביתנו. וכשהחלו הילדים שהיו בבונקר השני לבכות מרעב ומצמאון, שמעו הגרמנים ובעזרת שוטרים נוספים הרסו את קירות הבונקר וציוו את כולם לצאת לחצר בה היו כבר עשרות שוטרים. אני, במקום לצאת, עליתי בסולם אל העליה, הסטתי את הסולם הצידה והצלחתי להכנס לבונקר שבו היו זינה אחי וגיסי יעקב פיינמן. הבונקר היה בעל תקרה כפולה ולא עלה בידי הגרמנים למצאנו. מבעד לסדקים שבקירות ראינו כיצד הרגו הגרמנים את כל יושבי הבונקר וקברום בחצר הבית.

מבונקר זה בו הייתי, הצליחו לברוח שייקה וצביה והילדים של דוד ויינשטיין ואני, ברוך. היה זה בליל ששי, שאני, זינה אחי ויעקב גיסי החלטנו לעזוב את הבונקר ולברוח אל מעבר לסלוטש. ביקשנו את אבא גוטמן להצטרף, אך הוא לא הסכים ונשאר. יצאנו כל אחד דרך רחוב אחר. זינה יצא ברחוב בין שלום־וולף ופרויקה ואני עם גיסי הלכנו ברחוב בין ויינר ופרויקה. זינה הצליח לחצות את הכביש הראשי ולהכנס לרחוב בין גולדה פיינמן והודיע, אך שם גילוהו השוטרים והרגוהו על־יד בית בתיה ולדמן שליד ההוליניצה של חסקל קופלס. אנו, בראותנו את הקומיסר מספר מטרים לפנינו, חזרנו על עקבותינו אולם לא לכוון ביתנו אלא לזה של סקוט ומשם קיוינו לברוח. אך מאחורי הגדר עמד שוטר שתפס את ישרוליק מנדלוביץ ושני ילדיו ומשהלך השוטר ואחריו ישראל מחזיק בכל יד אחד מילדיו זחלנו חזרה אל הבונקר שבביתנו.

ושוב התקרבו המרצחים אלינו אולם התעכבו בבית שלום־וולף ומצאו בעליית הבית את נונקה פרבר — הכרתיו על פי קולו — כשקרא אליהם „פוסטיטע מענע יא וואם פרושו" („הרפו ממני אני מבקשכם!") ; אלה היו דבריו האחרונים ומיד לאחר זאת נשמעו 2 יריות ונוניק פרבר נהרג בבית שלום־וולף.

היה זה יעקב פיינמן ששיכנעני לצאת עמו עוד באותו לילה. יצאנו בין הבית של ויינר ועברנו בקפיצה את הרחוב הראשי ופנינו לעבר בית הספר "תרבות". המשכנו דרך השדות וכש־הגענו לסלוטש, האיר כבר היום. חמקנו מעיני הרועים בשדות וחצינו בשחיה את הנהר והגענו ליער. ביער מצאנו שלושה בורות שפתוחים היו עוד ובהם קבורים היו אנשי עירנו. המשכנו משם בריצה אל הכפר נובינס. פגשנו שם בבולק הרועה, שהיה אצל לבקו הזקן, שפנה אלינו כך: "לאן אתם הולכים, את כולם הרגו כבר, חיזרו לגיטו, בין כך תיכף יתפשו אתכם". לפני שהספקנו להפשו, חמק הנבל ונעלם.

פנינו לעבר סטרה־הוטה והגענו לביתו של גוי אחד ממכריו של אבא. לא נכנסנו ישר לבית אלא לגורן ושם שכבנו לנוח קמעא. רק בצהרים בבואו לחלוב את הפרה, נפגשנו. את האוכל שהביא לא יכולנו לאכול מחמת הרעב של כמה ימים ורק שתינו. הוא הובילנו אל היער והוא

עצמו הלך העירה כדי להוודע על המתרחש. כשחזר סיפר שזינה אחי נהרג. אצל הגוי שהינו כ־10 ימים. כשהחלו פושטות השמועות שהגרמנים יוצאים לחפש בכפרים, ביקש מאתנו הגוי שנעזוב ולבל נופיע שנית.

עזבנו את סטרה־הוטה והלכנו לכפר סטרי וגם שם התחבאנו ביער שליד הכפר ואחד ממכריו של אבא, אף הוא גוי, היה מביא לנו אוכל והצטער לספר לנו שכולם מעירתנו נהרגו. גם את ביתו נאלצנו לעזוב מפני דברי שכניו שהוא מסתיר יהודים. חזרנו ליער והיינו בו מספר ימים מבלי לדעת לאן נפנה. באחד הערבים החלטנו לעבור לסביבת סויפה. היה זה 19 יום לאחר חיסול הגיטו. יצאנו מסטרי בעזרת הדרכתו של הגוי ולאחר 4 שעות הליכה הצלחנו להגיע לברוד. נכנסנו למים והתחלנו ללכת ועד מחצית הברוד הגענו כשלפתע שמענו: "עמוד, מי שם?" לא ענינו על קריאת השומרים וחזרנו על עקבותינו. השומרים ירו לעברנו 2 יריות אך לא פגעו. כשהגענו חזרה לחוף מצאנו סירה עזובה קשורה, התרנוה ושטנו בה לעבר החוף; עלינו ועברנו דרך השדות של מנשקוב ומשם דרך הכביש הראשי של הכפר סלישט בשביל המוביל לכמיליבקה. לפנות בוקר הגענו לסויפר סמולרניה, אשר כל שביליה היו נהירים ליעקב. תחילה נכנסנו ליער ושכבנו לנוח. בבוקר נכנסנו לכפר אל אחד ממכריו של יעקב ומיד בבואנו קידם את פנינו הגוי שעלינו לעזוב מיד, כי הגרמנים שורצים בכפר ואף הרגו יהודים ביום האתמול. פנינו וחזרנו, אך לכל מקום אליו הגענו קידמו את פנינו באותו פזמון וכך חזרנו ליער.

כאן היה עלינו להפרד. יעקב נשאר ביערות סויפה, ואילו אני החלטתי לחזור אל מעבר לסלוטש. המשכתי לבדי והגעתי לבית־הספר הפולני ומשם בשביל המוביל לטחנת הקמח של ברדר, על יד הגשר של הכפר סלישט. הלילה היה אפל, גשם קל טפטף ואבדתי את השביל ועליתי בטעות על שביל אחר המוביל לבית מריוויוב שעל יד הגמינה ורק נביחות הכלבים העמידוני על טעותי. הצמדתי אזני לאדמה על מנת לשמוע את הד טחנת הקמח ובאותו כוון הלכתי וכך מצאתי חזרה את דרכי. באותו לילה היתה „זאבאווה" ברומיזיה ותנועה רבה היתה על הכביש. נאלצתי לזחול כל הדרך, עברתי את הבית של אברהם־יצחק גיטרמן והמשכתי דרך השדות בכוון הפלושה והגעתי לסלוטש. הלילה היה קריר, נכנסתי ליער וכיסיתי עצמי בענפי עצים. כשהת־עוררתי כעבור מספר שעות, הלכתי אל הגוי שהכרתי בסטרה־הוטה, אשר נתן לי לאכול והופתע לשמוע שחזרתי לכפרים האוקראיניים לאחר שהייתי כבר מעבר לסלוטש. באמצעותו נפגשתי עם חנה וקסלר ובתה שנמצאו לא הרחק משם.

הייתי עמהם רק מספר ימים, ולאחר שגשם שוטף ירד, נאלצנו למצוא מחסה ואיבדנו איש את רעותו. לאחר הגשם חזרתי לגורן של הגוי שם נשארתי מספר שבועות. היה עלי שוב לעזוב לאחר ששכניו החלו להפיץ שהוא מסתיר יהודים. בלב כבד עזבתי את המקום והלכתי בכיוון מטשולנקה לגוי קיקע. גם שם לא נכנסתי לבית אלא לגורן, שכבתי שם יומיים עד שהופיעה בוקר אחד הגויה. סיפרתי לה את הקורות אותי וביקשתי רשות להשאר אצלם. היא הבטיחה לשאול דעת בעלה ומאד שמחתי שהורשיתי להשאר אצלם. הוא הובילני אל היער לא הרחק משדותיו ושם בתוך סלע מצאתי לי מקום מחבוא. מדי יום היה מביא לי אוכל. לאחר כמה שבועות חליתי בטיפוס. באוכל לא יכולתי לגעת, והתרופה היחידה שבאה אל פי היו מי מעין קרים. הייתי במצב קשה והצמאון הציק מאד. עזבתי את הסלע וזחלתי בשארית כוחותי אל המעין עצמו ושם שכבתי במשך 5 ימים וגמעתי ממימיו. הכל היה שקט מסביב כשלפתע שמעתי קולות סביבי וראיתי סוסים רבים עומדים לא הרחק ממני. רציתי לזחול מהמקום ולברוח אך לא עמדו לי כוחותי. האנ־שים לבושים היו בגדי גרמנים ודיברו רוסית. הם פנו אלי ושאלוני מי אני. עניתי להם "עוורעי",

וסיפרתי להם שאני חולה בטיפוס. הם שאלו ליהודים נוספים הנמצאים בסביבה וכשעניתי להם שאני יחידי, ענו לי שהם „פרטיזאנים". היו ביניהם הרבה יהודים מרובנה, קורץ ומזריץ. אחד מהם הביא לי אוכל ויי"ש.

בלילה עזבו הפרטיזנים ושוב נשארתי לבדי. לאט לאט שבתי לאיתני. כשהבראתי, נפגשתי ביער עם אחדים מבני עירנו ומהם נודע לי שהדוד אבא גוטמן חי והוא נמצא ביערות של פיפלה. הלכתי שמה עם פסח קחטשר ונפגשתי עם הדוד אבא גוטמן לאחר שנה שלמה של נדודים. פגשתי גם במשפחת ורנר אברהם, יוסף ואברהם שמש, רוזה גולדמן (כיום אוסטרובסקי), אברהם שתדלן, אפרים שתדלן, זליג ומיכאל שתדלן ועוד אחדים. הייתי עמהם כמה שבועות ואחר חזרתי ליערות מטשולנקה. שם פגשתי עם יהודים מקורץ, קוסטופול ואנשי לודביפול. ביערות היינו מהלכים חפשי, כי היינו בין הפרטיזנים שמספרם הלך וגדל מיום ליום.

רוב יהודי לודביפול התישבו ביערות לעוואטשעס וגם אני הצטרפתי לדוד אבא גוטמן. הם הקימו ביער בית עשוי עצים וכמוהם עשו יתר המשפחות.

עם כניסת הצבא האדום בסוף שנת 1944, עוד נשארנו מספר שבועות ביער ורק אח"כ עברנו ליערות שליד הכפר זוולוטשע. בכפר מטשולנקה הקים השלטון הרוסי את כל המשרדים שחלשו על כל המחוז. לודביפול היתה שרופה כולה.

אני התחלתי לעבוד במשרד החינוך ובערב הייתי חוזר ליער, שם גרתי עד שמשפחת אוסטרובסקי חזרה מרוסיה ושכרנו דירה במוקרה, לשם עקרו גם יתר היהודים ובכל ערב היו מתאספים אצלנו ומבלים יחדיו. רבים מיהודי לודביפול עוד היו מפוזרים. אחדים עברו לרובנה ולמקומות אחרים והיו כאלה שנשארו אצל הגויים.

גם לאחר כניסת הצבא הרוסי, עוד פעלו בסביבה הבנדרובצים. הצבא האדום היה מגייס את כל העובדים במשרדים לפעולות סריקה אחריהם. אני הייתי רק בן 16 אך גם אני יצאתי עמהם בהתנדבות. חפצתי להתנקם באותם אוקראינים. כשנודע לי על־ידי יעקב קליינמן ששמואל פרבר נמצא אצל גויים בכפר לא הרחק מחוטין, ששימש מרכז של הבנדרובצים, יצאנו פנחס אוסטרובסקי ואני ואלינו הצטרף עוד גוי אחד והגענו לאותו כפר ואמנם מצאנו שם אצל אותו גוי את שמואל פרבר. שכנענו את שמואל להצטרף אלינו ואף רשמנוהו להגירה לפולין וכך הגענו לעיר לודז' שבפולין. אני נכנסתי לקיבוץ ושמואל נכנס לבית ילדים יהודי. היינו בפולין כחודשיים ולאחר מכן יצאנו את פולין מצויידים בנירות יווניים. היוונית שלנו היתה עברית ומי שלא ידעה, בחר פסוקי תפילה וזאת כדי שלא יזהונו כיהודים. לאחר נדודים הגענו למחנה פרנולד בגרמניה. אני הצטרפתי לקיבוץ אותו עזבנו לאחר זמן מה בעליה ב' לאיטליה בה הייתי כחצי שנה ומשם הגענו לארץ ישראל.

בהגיענו לחופי הארץ, נתפסנו על ידי האנגלים וגורשנו למחנות בקפריסין. במחנות היינו כ־17 חודש ומשם באתי ארצה בשנת 1948 עם ילדי עלית הנוער. היה זה בחודש יולי והצטרפתי לקיבוץ משמר העמק שם עברתי הכשרה. בשנת 1949 נשאתי אשה ובשנת 1951 עזבנו את הקיבוץ ועברנו לבנות את עתידנו בעיר.

פלגי מים תרד עיני
על שבר בת עמי...

לייבעלע קעק-טרוצקי

יריית אקדח פילחה את האויר. המקום היה סמוך לאדמובקה, במקום שעבדו בסלילת כביש. העובדים היו קבוצה של יהודים צעירים וזקנים, נשים וילדים, לבושים בלויי סחבות מרופטים. היורה לא היה אחר אלא הקומיסאר הרוצח שתחביבו האהוב ביותר היה רצח, ולא רצח לשם רצח אלא אימון בקליעה למטרה, והמטרה היתה כמובן אדם, והאדם היה יהודי.

הפעם נרצח ביריה לייבעלע קעק, שהיה ידוע בעיירה בשם לייבעלע טרוצקי. הכדור חדר לרקתו והוא נפל מתבוסס בדמו והוציא נשמתו בו במקום ללא סבל או עינויים. העומדים לידו לא שמעו אלא אנקת „אוי... מאמע"... והוא עצם את עיניו לנצח.

סלילת הכביש נמשכה כרגיל, העובדים יראו להסב מבטם לעבר הנרצח, כי עיני הרוצח צמא־הדם תרו עדיין אחרי הקרבן הבא, וכל אחד מהנוכחים ראה עצמו כמועמד הבא. הרוצח הנאצי היה עורך סיור מידי יום ביומו במקום הריכוז והעבודה של יהודי העיירה, בכביש אדמובקה, ומטרתו היחידה היתה לירות ולהרוג, ותמיד היה מוצא סיבה לרצוח יהודי זה או אחר.

כשל כוחו של פלוני ולא יכול להזיז אבן ממקומה, קוראו הרוצח אליו, מצוה עליו לעמוד במרחק במאה מטרים ויורה בו. נתרחק אחד מרחק מה ממקום העבודה — יורה בו. מושך אתה תשומת לבו בקול, בלבוש, בתנועה — שולח הוא כך כדור. ולעתים הוא יורה במישהו ללא הבחנה, על מנת להיפטר מעוד יהודי.

רק מעטים ידעו את שמו הנכון של לייבעלע קעק, בנם של צירל ויוסף מבית־המרחץ. שמו היה ידוע כלייבעלע טרוצקי. למה קראו לו טרוצקי? לא מן הנמנע הוא שאחד הלצים בעיירה הוסיף כינוי זה בגלל הדמיון בשמו הפרטי, אולם אין מקום להנחה כי היה דמיון בינו לבין טרוצקי בצורתו החיצונית, באפו או בתכונותיו. על כל פנים השם דבק בו, ובשם זה נודע בעיירה. קטן קומה היה וקטני קומה היו גם הוריו, ואפשר היה לחשוב אותם כאח ואחות, כי לא כל אחד היה יכול להעלות על דעתו שהם איש ואשתו.

את גילו המדויק של לייבעלע לא ידע איש, אף לא הוריו. זכורני בשנות השלושים אמרו שהוא בין שלושים וארבעים, אחרים טענו שהוא איננו אלא בן 20, ואף הוא לא ידע בעצמו מה גילו.

הזוג עם בנם חיו חיי עוני ודלות. ביתם מצוי היה במאורה אפלה בבית־המרחץ של העיירה, אשר רחוק היה מלהיות משוכלל. המקום היה סמוך לבית־הכנסת הגדול, ורווחו שמועות שבמקום זה משוטטים שדים ורוחות בלילות. מי שהיה נכנס לביתם בשעות הערב היה נתקף פחד ואימה. האב הזקן כפוף הגב יוסף היה עוסק במלאכת הסנדלרות, יושב שפוף על דרגש הסנדלרים ומטליא טלאים על גבי נעליהם של אנשי דלת העם. האם צירל עוסקת היתה בעסקי מרחצאות, נוטלת צפרניהן של נשים שבאו לטבול. היא שימשה גם מדריכה ומורה־דרך בעניני כשרות וטהרה, בקיאה בעניני טבילה ומדריכה כלות לפני כלולותיהן. לייבעלע עזר על ידה, אך לא חלילה בין כתלי המרחץ שם נשים מסתובבות בלבוש חוה, אלא שהוא עומד מבחוץ ושופך מים לתוך המרחץ באמצעות „שוקת עץ". ואין זו מלאכה קלה בימות

החורף, בעיקר שאיבת המים מהבאר למלאות את בית־המרחץ, אולם לייבעלע טרוצקי הקטן עומד בה. לעתים הוא חוטב עצים הדרושים להסקת בית־המרחץ, למרות שאין עבודה זו לפי כוחותיו.

מעולם לא למד לייבעלע בחדר, אך למד את האלף בית בעצמו וכן ידע גם לחזור על התפילה ששמעה מפי חזנים.

לייבעלע לא ראה נחת מימיו. לא היה לו יום אחד טוב בימי חלדו. תמיד סבל, סבל מעוני, סבל מחוסר דעת. לא בא בחברת אנשים, חי בודד וגלמוד וסיכוייו לבנות משפחה היו אפסיים כמעט. אך אומרים עליו שהיה בחור בעל הבנה, גילה בקיאות בדברים שונים ואף באלה שעמדו ברומו של עולם; היה אדיב כלפי הזולת וטוב לב, ותמיד מוכן לעזור לכל אחד כל אימת שהיתה לו הזדמנות לכך.

יריתו של הרוצח שניתקה את פתיל חייו העלובים של יצור מסכן זה היתה יריה בעתה. זו היתה מיתת נשיקה שלא כל אחד זוכה בה. הפרפור בין החיים והמות לא ארך אלא שניות ספורות ולא כדוגמת בני העיר האחרים שהתייסרו בעינויי מות איומים, כשרבים הושלכו חיים לבור המות המלא עד אפס מקום אנשים, נשים וטף.

קברו של לייבעלע קעק נכרה במקום בו נפל ונהרג. בין שורות עצי לבנה כרו לו את קברו. יהודים אמרו קדיש אך הדמעות קפאו בעינים.

העצים מלבלבים, הדשא הירוק מכסה את השטח, עדת צפרים מזמרת בימות האביב והקיץ, ומי יודע אם הן לא דוברות חרש כי פה טמון לייבעלע טרוצקי.

יהיה זכרו ברוך.

מרדכי וולמן

חיי הגיטו וההשמדה

אותם הגויים אשר תמול שלשום היו ידידי היהודים, יצאו למסע שוד בעיירה שנערך במשך כל יום ראשון ובמשך הלילה. איש אמנם לא נהרג בלילה ההוא, אך רבים הוכו, צעירות ונשים נאנסו, בעיקר על ידי הגרמנים. במשך כשבוע לא יצא איש מביתו, מפחד שמא יתנקשו בחייו; בנות התחבאו בעליות הגג ובכל מקום־סתר, כדי שיד הגרמני לא תשיגן ולא תטמאן. הגרמנים הגיעו אמנם לבתים, השתכנו בהם ולקחו יהודים לעבודה — בעיקר לעבודות נקיון במחנות הצבא שחנה בעיירה. בהזדמנות זו הוכו ועונו רבים. גויים אשר גרו בבתי יהודים הלשינו עליהם, כי קומוניסטים הם וכבר בשבועות הראשונים הוצאו כ־10 אנשים להורג. תחילה סיפרו, כי הם נשלחו לעבודה, אך הדבר לא נתקבל על הדעת היות וביניהם היתה אשה זקנה אלמנה.

במשך החודש הראשון, הוקמו מוסדות העיר, שבראשם עמדו רק אוקראינים. ראש העיר היה הרינג, גרמני שהיה בזמנו מורה בבית־הספר הפולני בעיירה, ובמקביל למוסדות אלה נתמנתה מועצת־יהודים „יודנראט", שתפקידה היה לספק פועלים לעבודות צבוריות, לגבות מהיהודים מסים, קנסות ושוחד.

ראש־עיר זה זכר למי מהיהודים היו רהיטים יפים, בגדים, כלי־זהב וכלי־כסף יפים, ודי היה לו להזכיר זאת למישהו מאנשי היודנראט והדברים הובאו אליו "במתנה", אך דא עקא שלדבר לא היה גבול. הוא לא היה הסחטן היחידי, שוטרים אוקראינים למיניהם מצאו כל מיני עוונות וטפלו אותם על היהודים, כמו למשל הבטחות שהובטחו להם על־ידי היהודים מזמן הסובייטים ולא קויימו, היות והמלחמה פרצה, והם דרשו בגדים יפים, כלי זהב וכסף כפצוי.

לפני ראש־השנה הוחל בגידור השכונה שבין הרחוב 3 במאי לבין הרחוב קושצילנה. נאמר לנו, כי כאן ישוכנו שבויים רוסיים, אך באחד מימי חול־המועד סוכות הודיעונו, כי שכונה זו תהיה הגיטו. צו ניתן להוציא את כל המטלטלין החוצה, וועדה מיוחדת מטעם השלטר־נות תעבור ותבדוק, אם אין כאן דברים שהשמוש בהם אסור ליהודים. כל דבר, שמצא חן בעיני אחד מחברי הוועדה, נלקח והועמס על עגלות שהושכרו למטרה זו. שוד גלוי ורשמי זה נערך במשך כל היום, החל מהבוקר ועד הערב, כשבחוץ מטפטף הגשם וטיפותיו מתערבות בדמעות הנשים, העומדות ליד מטלטליהן ומחזיקות בידי הילדים הנפחדים. הטבע, כאילו אף הוא משתתף בצערם של אנשים אומללים, העומדים להיסגר בין גדרות הגיטו למאסר תמידי עד יום מותם. כך עמד כל אחד וציפה, ממש התחנן שיבואו וישדדוהו ככל האפשר מהר יותר, למען יוכל להכנס לאחד החדרים שהקציב לו היודנראט, מקום שם יוכל להניח את ראשו, להתיחד עם עצמו ולתהות מה הועיד לו הגורל בעתיד.

הוקם הגיטו. אך בזה לא תמה הפורענות. כעבור ימים מספר ניתן צו, כי לגברים מגיל 16 ומעלה אסור לגור עם משפחותיהם, עליהם לגור במחנה מיוחד לגברים, שמקומו בבית־הספר "תרבות" לשעבר. אין אני יודע מה היתה כוונת הגרמנים בצו זה, יתכן שהכוונה היתה להפסיק בדרך זו את הילודה (בלאו הכי לא נולדו ילדים בתקופה זו), או שמא חשבו להשמיד את היהודים מיד באותו זמן, היינו בסתיו 1941, ובאין גברים בגיטו יקל עליהם הדבר.

דבר אחד הושג. עצבי האנשים מורטו ונשתררה ההרגשה, שכחומר ביד היוצר כן היו הם בידי הגרמנים — חיי היהודי הפקר הם.

באחד הלילות בהגיע הקומיסר הגרמני ליאון נורגל ימ"ש, הוצאו רבים מהגיטו באישון ליל, השוטרים סבבו בגיטו וירו באויר. איש לא ידע מה קרה. הגברים חשבו שמוציאים את הנשים להורג; הנשים והילדים חשבו שמוציאים את בעליהן להורג. מפחד היריות, שכבנו על הרצפה עד אור הבוקר ובפינו תפילה שאבא יחזור בשלום. כמה שמחים היינו בהוודע לנו בבוקר כי איש לא נהרג.

ברור שבתנאים אלה, לא ניתן לבצע כל פעולה תרבותית. החיים הציבוריים שותקו לגמרי, ורק בזמן העבודה הקשה בסלילת הכביש, היינו מביאים לעתים דף מתוך מחברת ונזכרים בדברים, שלמדנו באותם הזמנים הטובים, או מדברים על חיי בית־הספר, על מטרות שלא הושגו ועל תקוות שנכזבו.

כארבעה או חמישה ימים לאחר כבוש העיירה, נלקחו 5 גברים במכונית אל הקסרקטין הפולני. שם היה עליהם לקבור מספר אנשים שנרצחו על־ידי הגרמנים. בהודעה, שפורסמה על ידי שלטונות הצבא, נאמר, כי אנשים אלה נתפסו כשנשק בידם, ואי לכך מצווים השלטונות

הגרמניים לא לשאת נשק. מי שבידיו נשק ימסרנו מיד לשלטונות הצבא. ובכלל אין לצאת מתחום הבית לאחר השעה 6 בערב, וכל העובר על הוראה זו — יירה. בגיטו לא יכלו הגרמנים להקפיד על מלוי הוראה זו, ובעיקר במקומות המרוחקים מהגדר, אך היות וחלק די ניכר מה־אוכלוסיה גר בעברו השני של הרחוב "3 במאי", נחלקה האוכלוסיה כאילו לשניים. ובערבים לא היה כל מגע בין אלה שבגיטו לבין אלה שמחוצה לו. נפט לא היה כמעט בנמצא. אנשים אמנם נפגשו לעתים בערב והיו משיחים דאגותיהם בעבר שנראה עתה מזהיר, אף־על־פי שמעולם לא היה כזה, או מתוך תקוה לעתיד. לא פעם הוזכרו אנשים, שנהגו בחכמה ונמלטו לברית־המועצות בעוד מועד.

כל הארגון החברתי נתון היה בידי היודנראט. אנשים אלה פעלו תוך סכנת נפשות, כדי להציל מה שניתן להציל. לא פעם הוכו על ידי הגרמנים, אם לא הצליחו להספיק ולמלא את אשר הוטל עליהם למועד הדרוש. היו מהם שנאלצו לשתות יחד עם שוטרים אוקראינים כדי להקל גזירה שנגזרה או לבטלה. עצם פעולתם זו כנראה מרטה את עצביהם עד כדי כך, שהיו לא פעם יוצאים מגדרם ומכים את אחיהם באלות גומי, כפי שיעשו מעניהם הגרמנים. והיו מהם אף כאלה, שביום השחיטה הלכו עם הגרמנים וסייעו בידם למצוא יהודים מתחבאים, כדי להוציאם להורג. אף כי נדמה מתוך מה ששמעתי והכרתי אנשים אלה, כי הם ידעו מה צפוי להם ולא על מנת להציל את נפשם עשו זאת. הם התהלכו חפשיים עד לבוא פלוגת הס"ס; זו שתפקידה היה להרוג את יהודי העיירה; כך שהיה סיפק בידם לברוח ואף על פי כן לא ברחו. נראה שהם לא האמינו שקיימת אפשרות להינצל, או נכון יותר, שכדאי לברוח ולהנצל ולהשאר בחיים. יש לזכור, שבאותה תקופה הגיעו צבאות הגרמנים עד שערי סטלינגראד. אין אני רואה שיש להאשימם, אך אחדים מהם גם אין להצדיק, אם ברצוננו להיות נאמנים לאמת ההיסטורית. אמנם ידוע, שבמחנות ההסגר היו מקרים פי כמה וכמה גרועים ממה שאירע בגיטו לודביפול. אך ידוע שבגיטאות שונים ארגן היודנראט או סייע לארגן בית־ספר ואף תיאטרון (כמובן בערים גדולות יותר).

עם סגירת שערי הגיטו, הנהיגו הגרמנים שיטה של קיצוב מזונות ויחד עם זאת אסרו כל מגע עם החוץ. יתרה מזאת, היהודים הוזהרו שאם ייתפסו מחוץ לגיטו ללא רשיון, יירו. דבר זה גרם בהכרח שאיש לא רצה לגלות לחברו כיצד ואיך אפשר להשיג מצרכי מזון, ואיש לא תמך ברעהו שמא יוודע, כי הוא משיג מזון בדרך זו או אחרת ואז גם יוודע, שיש בידו דברי ערך אותם הוא מחליף למזון, וכשיטילו קנס כלשהו על הגיטו, יהיה הוא בין הראשונים אשר אליו יבואו וממנו יקחו. אף־על־פי־כן יש לציין לשבח קרובי משפחה, אשר היו תומכים האחד ברעהו, באותה תקופה כשהרעב נשקף בעיניים ולא מעטים התנפחו ומתו מרעב. היה בתמיכה זו של חלוקת הלחם או כל מצרך אחר ויתור גדול מצד הנותן, היות והמצרכים שהשיג, גם אם לא חילקם, לא הספיקו לו לעצמו.

בערב פסח, התאספו משפחות רבות באחד הבתים ואפו מצות יחד, במנות זעומות ומקמח לא מנופה רווי בכי ותקווה, כי בשנה הבאה יעשו זאת תוך רווחה; אללי, הם לא הגיעו לכך.

בימים הנוראים נערכה תפילה בצבור בבתים פרטיים, רק בית־כנסת אחד היה בגיטו, מתוך 5 שהיו בעיירה. אנשים פחדו להתאסף במספר רב בבית־הכנסת, שמא יגיעו לשם הגר־מנים ויתעללו או יהרגו. נידמה, שאף תוכן התפילה לא דיבר כל־כך אל לבות האנשים כמו בימים הנוראים ההם, וסימני השאלה לאחר כל אחד מאופני המות שבתפילת "ונתנה תוקף" היו באמת לסימן שאלה אחד גדול. מי יחיה ומי ימות? מי באש ומי במים? מי בחרב ומי

בדבר?... כל אחד רצה להאמין כי הוא יחיה וכי באמת ייפגשו בשנה הבאה בירושלים. אך יללת הנשים, שאגת הגברים ובכי הילדים הוכיחו, כי אין הם מאמינים שאמנם יתקיימו משאלות לב המתפללים.

בן י״ד הייתי, וזו לי הפעם השניה לעלות לדוכן ולברך את הקהל. בפעם הראשונה התרגשתי מאד מעצם הדבר, שגדול הנני כבר, ובנטילת הידיים, כשהלוויים יוצקים מים על ידיך, היה גם משום זחיחות הדעת. אך הפעם עמדתי צמוד אל אבי, הרגש הרגשתי מה טוב היה אילו נתקבלה ברכתי ונתקימה בקהל ישראל, כמה חשוב וחיוני היה הדבר. שליח־הציבור לא פיזם הפעם בין ברכה לברכה, הנשים השתיקו את ברכתי בקול בכי קורע לבבות. היתה הרגשה כי קהל אחד אנחנו, פרטים היוצרים יחידה אחת, הסובלת והמעונה על היותה חלק מעם עתיק יומין, שנגזר עליו למות, ואין הוא רוצה למות. ולמה?! האם אין החיים יפים מן המות? גם אבותינו לא אהבוהו ומצאו כל מינים בטויים מקבילים למות: נאסף אל עמיו, הלך בדרך כל הארץ, נפטר, הלך לעולמו, וכו׳ וכו׳. חפץ החיים ניטע בנו מדורי דורות, ואם היו מאבותינו שמתו על קידוש השם, הרי היה זה כדי לצוות לאחרים את החיים, ואילו כאן אתה הולך למות כשה לטבח יובל.

הגרמנים ידעו או חששו, וכנראה שהיה יסוד לחשש, שהיהודים לא ילכו כצאן לטבח, ולכן התחכמו ומצאו דרך כיצד להביא את הקהל לידי מצב כזה בו לא יוכל כלל להתנגד לפעולת השמדה רבתי. אחד האמצעים לכך היתה עבודת הפרך. הוחלט לסלול כביש בין ברזנה ללודביפול באורך של 25 ק״מ. אף־על־פי שאזור זה אינו זרוע ביצות, החליטו השלטונות להגביה את הכביש במקומות רבים מעל פני הקרקע. לשם כך הובאה אדמה במריצות, הובאו ופורקו אבנים גדולות, שאותן צריך היה לפורר לחצץ, וכבוש הכביש אף נעשה במכבשי־יד. כאמור, עבודה קשה. וכך אפשר היה לראות מידי בוקר עם שחר יצאו מאות גברים, נשים וילדים מגיל 12 לעבודת יומם שנמשכה עד חשכה, לפחות 14־12 שעות.

הגרמנים הכירו את טיב העבודה והחליטו להוסיף לעובדים ארוחה נוספת, שכללה מרק גריסים או מרק תפוחי־אדמה. התבשיל רק נקרא מרק, אך לאמיתו של דבר היו אלה מים מלוחים ובהם ¼ תפוח־אדמה ו3־2 גריסים, דבר אשר רק גירה את תיאבון העובד אך לא השביעהו. כמות הלחם שניתנה לכל איש וגם לעובדים היתה 200 גרם ליום לפי התקן, אך המנה קוצצה ולמעשה קיבלו לא יותר מ־150 גרם, ויד הנוגש חמורה. מטעם הרשות מונו מנהלי עבודה אוקראינים — ואלה האיצו בנו, שמחו לאידנו, כי הנה גם היהודים עובדים והם יכולים לנגוש בהם, אך רע מכל היה סיורו השגרתי של הקומיסר הגרמני ימ״ש מידי בוקר. המסלול לארכו עבדנו מידי פעם, נמשך לאורך כמה ק״מ. כשהקומיסר הגיע רכוב על סוסו אל ראשית המסלול, מיד ידעו האחרונים כי המרצח בא. איש לא אמר להם, אך לפי הלמות הפטישים, לפי ריצת מובילי המריצות מלאות החול, לפי תנועות הכובשים אפשר היה לדעת זאת, כי אוי לו למי שנראה נרפה בעיני בן־מרצח זה, פתיל חייו ניתק היה באותו רגע על ידי כדור שהיה מפלח רקתו; הקומיסר התאמן, כנראה, בקליעה למען עשות את מלאכת המרצחים ״נקיה״.

בשבועות האחרונים לפני השמדת הגיטו, לא עבר יום ללא נרצח לאורך מסלול הכביש. מהם הובאו לקבורה בקבר ישראל ומהם נקברו תחת הכביש. המצב היה ללא נשוא. הרעב הציק, לכסף לא היה כל ערך, אף כי לא היה כלל כסף ליהודים. מצרכי מזון אפשר היה להשיג רק תמורת בגדים או כל דבר שוה כסף. ברור שאיש לא חס על בגדיו, כדי לקיים את נפשו ונפשות בני ביתו — אם רק היה לו מה לתת. הצרה היתה שרוב יהודי העיירה נשדדו וכל מה שלא נמצא

בעת השוד, נלקח על ידי קנסות; פרוות, סוודרים, גרבי־צמר נלקחו למען הצבא הגרמני בחזית הרוסית ואלה, שהיו עוד בידיהם בגדים או דברים אחרים, צריכים היו להסתכן, כדי להגיע עמהם אל הגוי להחליפם במצרכי מזון, וסכנה כפולה היתה להביא את מצרכי המזון פנימה לגיטו. לא אחד הקריב את חייו בהתפסו כשככר לחם או מספר בולבוסין בידיו. הורים היו שולחים את ילדיהם הקטנים בני ה־7־6 מחוץ לגיטו, כשבידיהם דברים להחלפה תמורת מצרכי מזון. לאלה קל היה להתגנב לשכונות האכרים ולחזור לגיטו. וההורים לא פעם פרחה נשמתם, עד אשר זכו שוב לראות את ילדם חוזר עם או בלי האוכל, כל עוד נשמתו באפו.

והיה אם נתפס מישהו על ידי האוקראינים, אפשר היה, אם כי לא תמיד, להציל את חייו על ידי מנה גדושה של שוחד. אך מי שנתפס על ידי הגרמנים, אחת דינו — למות. "חטאים" חמורים כאלה קרו מידי יום ועל אנשי היודנראט היה לקיים מחסן תמידי, ממנו אפשר היה למשוך דברים שניתנו כשוחד, כדמי „לא יהרץ".

מקום עבודה נוסף היה שרות אצל הגויים. נקוי אורוות, חטיבת עצים וכו'. אלה היו משלשלים לקופת היודנראט סכום סמלי וכטוב לבם עליהם היו נותנים גם לפועלים מנת אוכל זעומה — לא כדי לשבור רעבונם דוקא, אלא כדי שהספק העבודה יעלה. עבודה שהיתה כרוכה בסיכון נפשות, היתה העבודה במשטרה, בז'נדרמריה או בבית הקומיסר. כל צעד לא נכון שנעשה בשגגה על ידי היהודי, יכול היה להעלות חמתו של הגרמני, שהיה שולף אקדחו ויורה ללא שהיות יתרות וכל בקשות או תחנונים לא הועילו.

הגויים שהרגישו בדבר, ניצלו את היהודים תוך תקווה, שלא תיוותר מהם דמות אשר תזכיר את חטאיהם. זכורני, לאחר השחיטה הראשונה בקוריץ — שם הושמד הגיטו בשני שלבים, הראשון בחג השבועות והשני בחג הסוכות — בא שכן שלנו, גוי שגדל יחד עם אבי, וסיפר לו כי היהודים, שהובלו לבורות בקוריץ, קיוו מאד, ששכניהם האוקראינים הטובים יזכירו את שמם לטובה, ולפיכך הביאו להם דברי ערך, חליפות, שעונים, טבעות וכו' לתתם להם. כוונתו היתה ברורה, אך אבי המנוח ענה לו, שלאחר מותו אין נפקא מינה שאיש לא יזכיר את שמו, והגוי יצא בחרי אף.

היו מקרים בהם יהודים השאירו־החביאו חפצי ערך אצל גויים מכרים אותם ראו כאנשים ישרים, ובבואם ליטול מהם חזרה חלק מהחפצים, לא רצו הגויים להחזירם. כתוצאה ממצב זה ויחסים אלה שנוצרו בין היהודים והאוכלוסיה הסובבת אותם, ברור היה שאחד הגורמים, שהיה מעוניין להאיץ בגרמנים לבצע את מעשה הזועה האחרון — השמדה טוטאלית של הגיטו — היו הגויים. חושבני, שזוהי מסקנה המתבקשת מאליה.

מספר בחורים ניסו אמנם לאסוף אי אלו כלי־נשק, כדי להתקומם ביום השואה, אך התכנית נכשלה. הגויים הלשינו, המארגנים נתפסו והובלו לעיר המחוז, שם הוצא האחד להורג והשני, ישראל דובינה, הצליח להימלט. בין כה וכה היתה הקהילה כה מדוכאה וכה חסרת אונים, שלא היה ביכולתה להתגונן, אך למרות זאת חושבני שהם מתו בכבוד על אף היותם מובלים כצאן לטבח.

ביום א' בשבוע, י"א באלול, נערכה אסיפת מוכתרי הכפרים בה נאמר להם על ידי הקומיסר, כי היהודים כבר עייפים ואינם מוכשרים יותר לעבודה ובתנאי מלחמה אלה נמצא, שהם אוכלים לחם חינם ולכן יש "לשלחם אל משה רבנו". היו מהם שהעיזו לספר זאת לידידי־הם היהודים, אך אלה לא רצו להאמין, כי עם שלם יושמד על לא עוול בכפו; אחרים חשבו, שאם תיפתח חלילה הרעה, הרי תפגע רק בזקנים שאינם כשרים לעבודה, כדוגמת קוריץ ועיירות אחרות. איש לא תיאר לעצמו, שכאן יהיה הדבר שונה מאשר במקומות אחרים, קשה

היה גם לתפוס את תכסיסי ההטעיה של הגרמנים, היות ובכל מקום נהגו בשיטה אחרת. ואפילו היו יהודי הקהילה מגיעים למסקנה שאכן יוציאום להורג — מה יכלו לעשות, לאן יברחו, היכן ייקלטו, מי יכלכלם, הסביבה העויינת הדורשת את דמם?

ביום ב׳, לא סקר הקומיסר את מהלך העבודה, אלא עבר בדהירה על פני העובדים בדרכו לעיר המחוז, כנראה כדי לקבל הוראות אחרונות בדבר ביצוע הפשע הנתעב — השמדת העיירה. השמחה שביקור הקומיסר עבר ללא קרבנות, היתה מהולה בפחד, התנהגותו הבלתי טבעית של המרצח עוררה ניחושים. ואמנם למחרת היום, יום ג׳, בהתעוררנו כדי לצאת לע־בודה, נמצאנו מוקפים על־ידי שוטרים אוקראינים. ראש העיר האוקראיני הגרמני, הרינג, נתמנה בינתיים לראש המחוז — ועבר בלוות אנשי היודנראט מבית לבית וצוו להתכנס בגיטו. האסון היה ברור, אם כי לא היקפו. ויצויין לשבח אותו גוי ששאלתיו: ״אדון מלניק, מה עלי לעשות?״ והוא ענני: ״ברח כל עוד נשמתך בך!״ היו ימים שחשבתי, מי יתן ולא אתעורר עוד משנתי למען לא אצטרך לראות יותר בסבל משפחתי ואחי לצרה ולא אסבול גם אנוכי, אך באותו רגע תקפני רצון כה עז לחיות, פתאום היו החיים כה יקרים בעיני ורציתי לחיות ולא למות. מחשבות שונות התרוצצו במוחי וכאובד עצות עמדתי ליד התנור המוסק לאפיית לחם בבית קרובי ר׳ אהרון וולמן ז״ל וחממתי ידי למול השלהבת. סטירת לחי מיד ר׳ אהרון העירתני — מה לך פה, קום ברח — הוא אמר לי, אז הבינותי מה עלי לעשות. ביחד עם עוד שלושה שכנים תכננו את דרך הבריחה. ביתנו היה הקיצוני בעיירה וגבל עם שכונת הגויים. עברנו את השדה והתחלנו לברוח עד הגיענו לסביבות הכפר בילצ׳קי מרחק 10־12 ק״מ מהעיירה. פבלו, גוי שעבד באפיית המצות לפסח, הכניס אותנו לגורן שלו למשך הלילה. למחרת עברנו אל שומר היערות שם היינו כ־4 ימים. זה האחרון טיפל בנו תוך השתת־פות כנה בצערנו, הביא לנו אוכל טוב על מנת לנחמנו במקצת. אני טעמתי מעט מהאוכל. חברי לצרה, גם זאת לא עשו. שונה כנראה תגובתו של כל אחד כשצרה מתרגשת עליו.

בליל ששי נפגשנו עם עוד קבוצת יהודים, שנמלטו ברגע שמקום מחבואם נתגלה על ידי הגרמנים בסיוע אוקראינים. קרוביהם נרצחו ואילו הם הצליחו להימלט ברגע האחרון. כעבור ימים מספר, הגענו לסביבות ליביצ׳י — כפר פולני, שעל ידו התחבאו רבים מיוצאי עיירתנו ועיירות סמוכות ונעזרו רבות על־ידי הפולנים. מפיהם נודע לנו כל גודל האסון. ביום ג׳ הובאו רוב יהודי העיירה לקסרקטין הפולני המוקף גדר עץ גבוהה, נתנו להם מנות לחם, וזאת על מנת להטעותם, כאילו אין הכוונה להשמידם סופית. מספר אנשים ניסו לעורר את הצעירים לתת יד לבריחה. השמירה לא היתה חזקה, רק כמה שוטרים ואולי לא יותר מ־20. אך היו כאלה שפחדו שמא על ידי בריחה זו ימיטו אסון על כולם, כי אולי אין בכוונת הגרמנים להמיתם. אף־על־פי־כן העיז קומץ אנשים לקפוץ בלילה מעבר לגדר ולברוח. ביניהם כמה החיים עמנו כיום. אלה סיפרו, כי קבוצת יהודים עברו בין האומללים וביקשו מחילה מההולכים למות על מנת שימותו מות טהורים וקדושים. וברגעי חייהם האחרונים לא שכחו כי יהודים הנם, כיהודים הם חיים, וכיהודים עליהם למות מות טהורים. למחרת העירום, וצוו עליהם להתפשט וללכת בקבוצות אל הבורות. 3 בורות נחפרו על ידי גויי הסביבה: לגברים, נשים וטף. כל קבוצה עמדה על קרש, נורתה, נפלה פנימה ואחריה באה השניה, כשלועי מכונות היריה של אנשי הס״ס השי־כורים מיין ומדם, פועלות וממיתות בזה אחר זה אנשים חפים מפשע. זקנים וצעירים, מלאי תקווה לעתיד, תקוות ההולכות וטובעות בנהרות דמם ודם יקיריהם, קרוביהם ואחיהם. מרחץ דמים זה נערך במשך כל יום ד׳ בשבוע. כ־1,500 איש נהרגו כנראה באותו יום, ויתרם כ־500 נהרגו בגיטו. אלה הצליחו אמנם להתחבא במקומות סתר, אך נמצאו לאחר מכן על־ידי שוטרים או אוקראינים, שהלכו לשדוד את בתי היהודים, ונהרגו. כל שטח הגיטו הפך לשדה קברות

ענק, יהודים נורו תוך צחוק ולעג על־ידי שוטרים גסי לב ואכזריים, ארורים יהיו. "למה אתה נופל?" נשמעה קריאת היורה הרוצח. או "ראו נא, אברהם־חיים כאילו מצלם את יתר ההרוגים" וכו' וכו'. דברים מסמרי שיער, וקשה כיום להאמין, שבאמת קרו ושאין זה חלום בלהות; אך לא, כך באמת היה!..

אנו לא ידענו, שהננו חיים על הר געש, שהלבה הרותחת עלולה לפרוץ ממנו ולשרפנו חיים. אבי היה בין אלה שהומתו בקסרקטין, הוא וחבריו הלכו וביקשו מחילה איש מרעהו. הוא נתפס בלכתו לאמור „קדיש" אחר בת דודתו, שמזלה שיחק לה והיא מתה כמות בני־אדם בחדרה ועל מיטתה. לא לחינם אמרו אז, שעלול להגיע זמן בו יקנאו החיים במתים. את חובתו כלפיה הלך למלא, להתפלל לצור קונו, לעלוי נשמתה. אמי התחבאה ליד ביתה, אך יד שוטר אכזרי מצאתה שם ובבור בין השיחים נורתה והומתה ואף נקברה ליד הבית. סבתא, שאמי היתה בתה יחידתה, ראתה במות בתה עליה, רצה בצעקות קורעות לב לעבר יחידתה, אך נלקחה בכוח לקסרקטין ושם מצאה את מותה. ורואה אני אותם צועדים בשורה ארוכה ארוכה, עירומים ועליהם מעטה טהרה וקדושה כשמר המות ניבט מעיניהם, צועדים אל הבורות בדרכם האחרונה. קריאות הפצועים, שנורו אך לא גוועו מיד, פרידת אמהות מילדי טיפוחיהן, בעלים מנשותיהם; קריאות המפלחות את האויר ונאלמות בקול רעם מכונות היריה וצחוקם הפראי של המרצחים — וכך הם הולכים ונופלים זה אחר זה, זה ליד זה. יחד נולדו וגדלו בעיירה, יחד למדו בחדר, שמחו איש בשמחת רעהו ובכו על אסון רעהו, עתה אין להם על מה לבכות, האסון גדול מכדי שאפשר יהיה לבכות, רגבי אדמה מעטים יכסו את גופותיהם המעונות ודמם הרותח יעלה מעלה, כאילו לצעוק חמס על העוול שנעשה, על אכזריות איומה זו שנעשתה לקהילה, לעיר ואם בישראל, שהושמדה במחי יד אחד.

לאחר נצחון צבאות הברית על החיה הנאצית, התאספנו מתי־מעט, פליטי החרב והח־לטנו לגדור את חלקת השדה שם נהרגו קדושינו. יהיו נא קברים אלה לאות קין ולדראון עולם לאכזרים הטמאים, שלא חסו על חיי אנשים טהורים וקדושים; שרצחו הרגו והשמידו. ואנו שהננו רחוקים מהאדמה הטמאה של אוקראינה, אך קרובים בלבנו אל בורות הקדושים, היקרים והטהורים, נישא נא זכרם הברוך לדור ודור.

לאה וינברג

תחת עול הנוגשים

...יום אחד נסע הקומיסאר לחופש והז'אנדרמים הרשו לצאת ליער לאסוף יאגעדעס... נצלנו את ההזדמנות, ובמשך שבוע היינו כל יום יוצאים ליער להחיות את נפשנו.

עבר שבוע, ופתאום חזר הקומיסאר באמצע היום, כשעוד היינו ביער. הוא הגיע ברכיבה ודרס אנשים בדרכו, ואחר כך גזר עונש 25 מלקות על כל אחד, ומי שלא קם אחרי 25 מלקות — קבל 10 נוספות. ראיתי את רחל ברויזמן בורחת ואחריה מלכה קעק ונסיתי לברוח גם אני.

אך הקומיסאר הרגיש בי וקרא לי לגשת אליו, ואמר: „את לא קבלת את מנתך", וכוון את אקדחו אלי. עניתי לו, במששי את אחורי: „כבר קבלתי את המלקות", והסתלקתי משם.

למחרת בא הקומיסאר אל מקום עבודתנו והתחיל להציק לי, כיוון שידע כי רמיתי אותו בדבר המכות. בתור נקמה פסק גם לדוצ'ה (בתה של לייקה מוסמן) 25 מלקות על שהסתכלה בו... בתו של הרוקח, מאשה פיינר, הולקתה גם היא, ואחר כך לקח את אשר איידלמן, השכיבו על הארץ, עלה ברגליו על צוארו, והיכהו עוד 10 מלקות, עד שהבחור היה כולו נפוח מרוב מלקות.

כשהסתלק הקומיסאר, מיהרנו והתזנו מים על המוכים, שהיו כולם ללא הכרה, עד שהשבנו את רוחם...

ישראל מנדלוביץ

המרד שנכשל

(מזכרונותיו של שריד)

י"ב אלול תש"ב (1942).

...המצב בגיטו מחמיר והולך מיום ליום. המרצחים הגרמניים ועוזריהם האוקראינים מהדקים את חגורת הבטחון הדק היטב, לבלי תת כל אפשרות לצאת או להכנס. ואם עד עכשיו עוד הצליח מישהו לצאת אל מעבר לגדרות התייל, כדי להביא תפוחי־אדמה אחדים טרף לבני־ביתו הרעבים, הרי מהיום ואילך אין עוד אפשרות כזאת.

הרעב מציק. אך יותר משמציק הרעב שוררת חרדה עמוקה ליום המחר. — עדר אנשים מזי רעב וידועי חולי, תינוקות של בית רבן כחושים ודלים, ששלד עצמותיהם עשוי להתפורר לכל משב רוח. אנשים ונשים מכל הגילים, שרק תמול־שלשום עוד מצא כל אחד מהם מרגוע לנפשו הדוויה, עדיין שרר זיק תקוה. שהנה עוד יבוא... אולם גחלת התקוה האחרונה מתחילה דועכת.

הגיטו לובש קדרות. מפה לאוזן עובר לחש־רחש, מי יודע אם לא יומה האחרון של קהילת לודביפול הוא היום הזה. מצויים אף כאלה, המסרבים להאמין, כי אכן עומד להתרחש משהו מיוחד. על ה"יודנראט" הוטל תפקיד לא קל, לשמור על השקט בכל מחיר ולמנוע "פאניקה". והצורר המרצח ימ"ש אימן אותם כהלכה בהלכות השגחה ופיקוח — "סדר מוכרח להיות", ואפילו אם יום אחרון הוא יום זה...

רוח מלחמה עברה בתוך המחנה. אי־שם בפינה נידחת של הגיטו נפלה החלטה. החלטה נחושה ונועזת הכרוכה בסכנת־נפשות מרובה. אך כלום יש משום סכנת־נפשות במצב כזה, שהנפשות נתונות בסכנה מתמדת ממילא?! וההחלטה אומרת — לפרוץ את גדרות התייל ויהי מה. אין מה להפסיד, אם יפלו קרבנות מכדורי השומרים, הרי קיים סכוי שעשרות אחרים יצילו

את חייהם. ואמנם היה נעלה מכל ספק, שחלק ניכר מהפורצים ישלמו בדמם, אך מי זה ידע להעריך את כוחו ועוז רוחו של יצור אנוש, בעת שמאכלת חדה נטויה על צווארו והוא נאבק בשארית כוחותיו להשמיד את רוצחו ואפילו במחיר של "תמות נפשי עם פלשתים".

עד מהרה התלכדו בחורים בעלי שרירים, עזי־נפש ומלומדי מלחמה. מחנה הלוחמים גדל והולך משעה לשעה. גם נשק הוצא ממחבואו, נקבעה שעת האפס, נבחר מקום התורפה והתכנית נקבעה לכל פרטיה. אך התכנית מעולם לא יצאה מן הכוח אל הפועל. המחנה היה מפולג לשניים. החלק האחד התנגד לפריצה בכוח בכל תוקף. אנשי ה"יודנראט" עברו מבית לבית ודרשו לא לעשות דבר, פן ימיטו כליה על עצמם והם עשו כמיטב יכולתם להרגעת הרוחות, אך יחד עם זאת גם לרפיון ידיהם של עזי הנפש. היה זה למעלה מבינתם של אנשים אלה ולא אבו להאמין, כי אכן עשויים המרצחים להשמיד הכל.

השערות ושמועות שונות מצאו להן מהלכים בקרב תושבי הגיטו. היו שאמרו, שאין הגרמנים מבקשים אלא לערוך מיון, להוציא מביניהם בעלי כושר גופני ולשולחם לעבודה במ־קומות אחרים. ומי זה לא יסכים לכך, הרי סוף־סוף טובה העבודה מהמוות. שמועה אחרת אמרה שאין מתכוונים אלא לחסל את החולים והזקנים, ואילו אחרים טענו, שהמגמה היא רק לסחוט זהב נוסף. ועוד כהנה וכהנה סברות והשערות העלו תושבי הגיטו חדשות לבקרים, על הכל חשבו, רק על השמדה טוטאלית לא חשבו.

בין כה וכה, השתלטו במחנה בלבול־מוחין ואזלת יד. מצד אחד נתחזקו השמועות העקש־ניות על השמדה, ואילו מצד שני באו איומים מפורשים מצד הגרמנים, שאם לא תופסקנה ההת־קהלויות, יוצאו להורג כל מפירי השקט. לאט־לאט חזרו בהם המתכננים מתוכניתם, אך לא מחמת פחד, אלא שלא רצו לסכן את שלומם של אמהות וילדיהן, לאחר ש"שוכנעו" שאם יפרוץ המרד הרי אלה יהיו הקרבנות הראשונים. המרד המתוכנן של גיטו לודביפול נכשל לחלוטין. רק פה ושם קפצו בחורים אל מעבר לגדרות התייל. להם לא היה כל ספק ביחס למזימתם הרעה של המרצחים. אחדים נפלו מכדוריהם של האוקראינים, אך אחדים גם נותרו על־ידי כך בחיים, ולאלה וגם לאלה חייבים אנו כבוד ותהילה על עוז רוחם וגבורתם.

כשוך היריות בליל הזוועה ובהיפסק הפריצה אל מעבר לגדרות התייל, נשמו הרוצחים לרווחה, בהיותם בטוחים בכך, שהנותרים ילכו כצאן לטבח ללא התנגדות. ואכן כזה היה המצב. עת הפציע השחר ניכרה תכונה גוברת מסביב לגיטו ולא נשאר מקום רב לספק, כי אכן עומד להתרחש מאורע גורלי בלתי צפוי, אשר לרבים לא היה היסוס ביחס לטיבו...

ובבוקר של י"ג באלול תש"ב (1942) באו חלק מיושבי הגיטו להסתתר במחבואיהם— במרתפים, בעליות הגג ובכל בור או חור, שגופו של אדם יכול היה לחדור לשם. ואילו האחרים היו דרוכים לאחר יאוש וחיכו בחרדה לסוף המר המתקרב ובא. באותו בוקר נקלענו כמנין יהודים בביתו של בר־מינן שנפטר אותו לילה ובאנו לגמול לו חסד של אמת. עודנו עוסקים בתפילה, כשכל אחד מאתנו קורא בדביקות פרקי תהילים, והנה פרצה הביתה בבהלה שכנה אחת וצעקה במלוא כוחותיה: "יהודים, אסון מתרחש ובא. ניתנה הוראה ליהודים להתאסף במרכז הגיטו. אומרים שיובילו אותנו לטבח !"... בלי שהייה כלשהי עזבנו את הבית וכל אחד ברח לעברו

חששתי ללכת לעבר ביתי פן אתפס בידי המיליציה האוקראינית. נכנסתי על־כן לתוך מרתף ריק שנזדמן לי בדרכי ומצאתי בו מחבוא. במקום השוך זה, שאפילו קרן אור לא חדרה לשם, הרגשתי בחוש את צעדיהם הכושלים של יהודי העיירה, שהלכו בדרכם האחרונה. חשתי את הלמות לבם, שמעתי את צעקותיהם המחרידות, יללת אמהות אומללות עם תינוקות בזרוע־תיהן. ישישים וישישות, אשר רגליהם כבדו מזוקן, טלטלו את גופיהם החלושים בשארית כוחר־

תיהם מאימת שומריה־נוגשיהם. בתחילה ריכזו את רוב מנינם של יהודי העיירה, שנוכח תלאות הגיטו עיפה נפשם לחיות והלכו מרצונם הטוב לקראת המוות הגואל. לאחר מכן הגיע תורם של העשרות הנותרות, אשר מצאו לעצמם מקומות מחבוא. האכרים האוקראיניים יוצאי הכפר הסמוך סלישט הגישו את מלוא עזרתם לגרמנים, כדי לגלות את היהודים המסתתרים ולהשמידם, בתקוה לרשת את רכושם. הם עברו על דעת עצמם מבית לבית ומחצר לחצר, תקעו כלונסאות־ברזל בקירות הבתים ועליות הגג ובדרך זאת גילו מקומות מחבוא. שאגת־חדווה אכזרית היתה מת־פרצת מגרונותיהם של חיות־טרף אלו כל אימת שגילו יהודים מסתתרים. אחד אחד הוציאו את קרבנותיהם ורצחום נפש בלעגם לתחנוניהם ולבכיים של אנשים הסרי־ישע ברגעי חייהם האחרונים.

ממעמקי מחבואי אני מבחין בבירור קולותיהם של יהודים, וברור לי שלא אוסיף לראותם עוד. בהתקרב הלילה מוסיפים האוקראינים לסייר בגיטו מבית לבית כזאבים רעבים המשחרים לטרף. הנה מגיע לאזני מהבית הסמוך קול בכיו החנוק של תינוק, שטרם הוציא את שנתו הרא־שונה לחייו, והתוצאות של בכי זה לא איחרו לבוא. לשברון לבי העולה ויורד כהולם פעם, אני מבחין היטב בקולו של סשה בנו של לזר אוסנצ׳וק, הקורא בשמחה כמוצא שלל רב: „בואו, טוט יה ז׳ידי...״ ולא עברו רגעים מועטים, והגיעו לאזני אנקות המוות של הקרבנות, אך יותר מכל האזנתי לקול בכיו החרישי של התינוק בן שנתו, ונפשי בוכה במסתרים.

שלושה ימים תמימים שכבתי בתוך המרתף, ובלילה של ט״ו באלול יצאתי משם בחסות החשיכה השחורה כשאני זוחל על ארבעה. אולם עד מהרה נוכחתי לדעת, שאין השעה כשרה עדיין לבריחה, כי חיות הטרף האוקראיניים עוד הוסיפו לשוטט בגיטו. מיד מצאתי מחסה במרתף סמוך, היה זה מרתף הקרח של יסנובולסקי. נכנסתי לתוך ארון שעמד בירכתי המרתף ושם ישבתי בכרעי על ברכי ויראתי לישר את גבי עד אור הבוקר. במשך הלילה ביקרו במרתף בניו של סיצ׳וק וצעקו בקול רם: ״כאן יש יהודים — צאו מיד!״... בעוד נפשי בכפי הוספתי לשכב בארון ללא תנועה, כאשר מתוך המרתפים הסמוכים הוציאו יהודים אחרונים אחד אחד. ניתנה פקודה לשכב, ואז המיתו כל אחד בנפרד או בהתזת ראש בגרזן או ביריה. הבחנתי בקולו של מרדכי ירמאלאי, שסירב לשכב וצעק לעבר הרוצחים: „הרגוני בעמידה כי לא אשכב״, והוא לא שכב אלא לאחר שנורה ונפל מתבוסס בדמו. הנה מגיעות לאזני צעקותיו של מרדכי אתשטיין לעבר אשתו רבקה: לא נלך, כאן מובילים אותנו לקבר״. שתי יריות פילחו את האויר והם לא הוסיפו לצעוק עוד. והנה קול בכיו של ילד צעיר וגרישה קוט רודף אחריו, ויריה אחת שמה קץ ל־בריחתו...

בלילה של ט״ז באלול, כאשר הרגשתי שהכל נשתתק ומסביב שולט המוות, יצאתי ממ־חבואי. עדיין לא פונו הגוויות, ולאורך נתיב היסורים דרכתי על פני גופות אדם, אשר לא היה מי שיביאם לקבר ישראל. שמתי פעמי לעבר הנהר סלוטש וביקשתי לחצותו בסירה, אולם לא נמצאה כל סירה בקרבת מקום. ברוב יאושי פניתי לכיוון הגשר אולי משם יבוא עזרי, אך בהת־קרבי סמוך לגשר, שמעתי קולות אנשים המשוחחים ביניהם. הבחנתי בחשיכה שהיו אלה שוטרים אוקראיניים ושאחד מהם העיר את אזנו של השני בדבר רשרוש מעורר חשד המתקרב ובא. הבנתי שאין לבזבז זמן, כי כל רגע עלול לעלות לי בחיים, חיש מהר חזרתי על עקבי וברחתי לכיוון אחר, כשבדעתי להגיע לפוגאטשוב בקולוניה של מרנה. בסביבות אלו התגוררו פולנים, שיחסם ליהודים היה יותר טוב. פתאום שמעתי מאחורי צעקות וקול מצווה: ״עמוד, ולא אירה בך!״ מובן שלא נעצרתי, והתחלתי לרוץ כל עוד כוחותי בי כשהרוצחים רודפים בעקבותי, עד

שבחסותה של חשכת הלילה עלה בידי להתחמק מפניהם. אולם תוך כדי בריחה לא הרגשתי שאבדה דרכי ולא ידעתי עוד היכן אני נמצא. והנה הבחנתי מרחוק בבתים לבנים והבנתי, כי אני נמצא ממוך לכפר, אך לא ידעתי כפר זה מהו ומה טיבם של אנשיו, הלנו הם אם לצרינו.

בזהירות נכנסתי לתוך הכפר והתחלתי מתבונן בבתים בעין בוחנת, ועד מהרה הוברר לי שאני נמצא בכפר לובוצ׳ק. ניגשתי לבית אחד שהכרתי את האיכרה הגרה שם, בהיות את נפשי לבקש ממנה פרוסת לחם ומעט מים להשקיט את רעבוני, כי זה כמה ימים שלא בא כל אוכל אל פי. דפקתי על דלת הבית וקראתי בשמה של בעלת־הבית, אך מה נבהלתי לשמוע התשובה היוצאת מתוך הבית בלשון הגרמנית. ללא שהיות מיותרות עקרתי רגלי הכושלות והסתלקתי מהמקום ועברתי לחצר אחרת. אחר הנסיון הראשון חששתי לדפוק בדלת ובראותי ערימת קש גדולה בירכתי החצר, הצעתי לי בתוכה מקום שכיבה וכיסיתי עצמי לבלי השאר סימן היכר. לאחר שכיבה בנשימה עצורה במשך דקות מספר, הרגשתי לחרדתי הרבה בגופו של אדם, ובטרם היה סיפק בידי לברר מיהו, התנפל עלי בצעקות ודרש ממני במפגיע לעזוב מיד את המקום, כי את נפשו אני קובע. זה היה אפרים, בנו של מאיר גיבס. ניסיתי לדבר על לבו, שיחדל מצעקותיו העלולות להמיט אסון על שנינו, אך שום דיבור לא השפיע על מוחו, שכנראה זעזוע קשה עבר עליו והוא סירב להשתכנע שבעת צרה מצווים לעזור זה לזה. מאין ברירה עזבתי את המקום והמשכתי לנוע בלי דעת לאן יוליכוני רגלי—לחיים או למוות.

בבוקר י״ח באלול, עברתי את הסלוטש והגעתי לאכר מכיר אחד ליד הכפר לושקובה. הלה ברכני לשלום, הכניסני לביתו והאכיל אותי והשקה אותי. אחרי־כן הסיר בידיו את הטלאי הצהוב שעל מעילי בשאלו, כיצד איני מפחד להתהלך עם הטלאי הזה ולהראות לעיני כל כיהודי. האמת היא שמרוב תלאות לא נתתי אל לבי, שסימן זה עלול להסגירני לידי רודפי, שישימו קץ לחיי כלאחר־יד. ואמנם כן, באותו רגע גבר חפץ הקיום והחלטתי לחיות ויהי מה. לא נעלם מעיני שחיות טרף אכזריות אורבות לי בכל פינה, אולם הרצון הכביר לחיות הוא שהנחני בדרכי עד הלום, ורק בגללו עלה בידי להתגבר על הסכנות הגדולות, שאך כפשע היה ביני ובין המוות. נוכח קבלת־הפנים האנושית שהאיכר גילה כלפי, נעורו בלבי תקוות חדשות, אולי ניצלה גם משפחתי בדרך כזאת ואולי עוד יהודים. אולם מחזות האימים, שאותם ראיתי ושמעתי רק תמול־שלשום החזירו אותי עד מהרה למציאות המרה, ובלב דואב ושותת דם פניתי לדרכי החדשה לקראת המחר הבלתי ידוע.

(נרשם ע״י נ. פלדמן)

שאל אביך, ויגדך,
זקניך – ויאמרו לך!...

יהודה רבר

בגיא ההריגה

רעיון הוצאת ספר על תולדות עיירתנו לודביפול, עד תקופת הכיבוש ובזמן הכיבוש, דבק בי מאד בשנים האחרונות, מאותו יום בו נמלטתי מגיא ההריגה בחצר הקסרקטין הפולני שעל־יד לודביפול, בקפצי מעל הגדר ובהש־אירי מאחורי את כל היקר לי, **אבא**, שתי אחיות, **אח** צעיר וכן אשת אחי גרשון עם בנה בן 15 חודש; אמא שנהרגה ליד הבית ואשתי דבורק׳ה, ש־הצליחה אמנם להימלט מתחת אפם של הרוצחים, אך נהרגה ביערות **נע־מיליה.** מאז אותו יום, אני מרגיש מועקה בנפשי על שאני נמלטתי ואותם השארתי שם, וחלומות זוועה פוקדים אותי מדי לילה עד היום. חולם אני על הימים ההם בהם פעלנו למימון הקמת מוסדות חינוך ותרבות עבריים, התרמת כספים לקרנות הלאומיות, יחד עם העסקנים ז״ל **יצחק רבר, לייבל אתשטיין** ואחרים. רוב החלומות הם מתקופת הכיבוש הנאצי, כשמרצחים גרמנים או אוקראיניים מקיפים אותי ללכדני, אולם אני מצליח להימלט.

העיירה **לודביפול היתה עיירה יהודית טיפוסית, שוקקת חיים ציבוריים. לפי מיטב זכרוני, הראשון שהפיץ בין הנוער את הרעיון הציוני היה המנוח** מנדל שורצמן, **שנקרא בארץ מנחם שחורי. הוא למד בסמינריון למורים בווילנא, וכשחזר הביתה לימי חופש וחג, היה מכנס אותנו ומספר לנו על מולדת חדשה בה יושבים יהודים עובדי־אדמה ומדברים בשפה העברית. הוא ארגן את „הקורא הצעיר״ בשנת 1919, שמטרתו היתה הפצת השפה העברית. בפרוטות אחרונות היינו קונים ספרים עבריים וכך הקמנו ספריה קטנה, וביזמתו של המורה** סגל **הוקמה קבוצה של חובבי תיאטרון אשר הציגה באידיש. בין המשתתפים היה גם** יהודה שחורי, **שנקרא אז** יודיל שורצמן. **זה היה הגרעין הראשון להקמת תנועה ציונית פעילה וערה, אשר הקיפה אחר כך 90 אחוז מהנוער המבוגר והצעיר. שהתארגן בארגונים שונים כמו „החלוץ״, ״השומר הצעיר״, ״גורדוניה״, ובשנים האחרונות גם ״ביתר״, אשר רישומה בעיירה לא ניכר.**

זוכר אני עוד את השמחה הגדולה בעיירה בזמן חנוכת בית־הספר היסודי, הבית הראשון שהוקם בכספי תרומה של הורים ונדבנים שונים, שסחרו ביערות סביבנו, כמו האחים מלופ, **הפירמה** ברורמן — צוקרמן, **שהרימו תרומתם בצורת חמרי־בניה מעץ; זוכר אני כיצד עבדנו בהתנדבות בעבודת הבניה של הבנין; את הלבטים על ועד התרבות בקיום בית־הספר, שהפך להיות אחד המוסדות המפוארים של עירנו, ואשר בשל ערכו ומשקלו הרב, גרם לא פעם למש־ברים ולריב עסקנים. אך עם כל זאת נעים היה וסיפק לנו מזון רוחני, אשר בעיירה קטנה זו היה לו ערך רב.**

החיים התנהלו כסדרם, יהודים עלו לארץ־ישראל, היו שעברו לארצות גולה אחרות. הסובייטים הגיעו אלינו בשנת 1939 ואז שותקו כל החיים הציבוריים, הציוניים והתרבותיים. על כל עסקן ציוני ירדה מרה־שחורה, ומעטים הסתגלו לקו החדש. בכאב רב ראינו את בית־הספר היקר שלנו, הופך למועדון תעמולתי לתורת הקומוניזם, אשר אז טרם הכרנו את צפרניה החדות.

זוכרני כיצד בא פעם יענקל׳ה, אחי הצעיר ז״ל, אחרי שיעור בקומוניזם, שהפיח שנאה לתרבות העברית, וסיפר לי איך המנהל סוננזון **הפך להיות אנטי־ציוני. לא מזמן דיבר רק עברית וכיום הוא מטיף נגד השפה העברית. לא יכולתי לגלות לו שיחותי עם המנהל סוננזון, בהן הוא**

שפך את מרי לבו על גורלנו, שהפכנו אנוסים ומי יודע מה יהיה בגורלנו בעתיד כעסקני תרבות עברית וציונית.

הרבה מחניכי תנועות הנוער נעשו פעילים ב„קומסומול" והיו מצביעים עליהם כעל בוגדים. עבודה אסור היה לנו לבקש, ואילו להסתובב ללא עבודה, אסור היה גם־כן. כי כל מי שלא עבד, לא זכה במנת הלחם היומית, ובתעודות הזהות שלנו, שהוצאו על־ידי המיליציה, נרשם הסעיף 11, שפירושו היה בלתי נאמנים למשטר, וזה הועיד אותנו להיות מגורשים־מוגלים לארצות סיביר. ואמנם, כשברחו הסובייטים מעירנו בתחילת המלחמה, מצאנו בארכיון של הנ. ק. וו. ד. רשימה של כל העסקנים הציוניים, שצויינו כבלתי נאמנים, אך כנראה בשל הזמן הקצר לא הספיקו להגלותנו.

חשבנו שניצלנו. לא תיארנו לעצמנו, שמאחורינו עומד כבר אשמדאי איום ונורא עוד יותר. הלא הוא היטלר ימ"ש וחבר מרעיו.

עוד בתקופת שלטון הרוסים, הגיעו אלינו יהודים מאזורי פולין, שנכבשו על ידי חילות היטלר במלחמתו עם פולין, וסיפרו לנו על עבודות כפיה, ביזת רכוש ורמיסת כבוד היהודי. היה זה כאין וכאפס לעומת מה שעבר עלינו. כשנודע לנו, שהרוסים ניגפו במערכה לפני חילות היטלר והם נסוגים בבהלה, חיל ורעדה אחזו בכולנו. ואמנם לאחר יומיים, והיה זה במחצית השניה של חודש יולי 1941, נוכחנו לדעת עד כמה אין בכוחם של הכוחות הסובייטיים לעמוד מול מרצחי היטלר. החיילים הרוסיים הסתובבו בעיירה לבושי קרעים, יחפים ומזי רעב. ללא פיקוד שוטטו ברחובות וביקשו אוכל. מנוסת בהלה אחזה באוכלוסיה היהודית וכל מי שרוח באפו, נילווה אל הצבא הרוסי במנוסתו. האחרים, בראותם את החיילים הרעבים, החליטו להשאר במקום, כי טוב למות מרעב במקום מאשר למות בדרכים. בין אלה שנשארו היתה גם משפחתי ואנוכי בתוכם ומשפחות רבות אחרות. נמלטו רק בני־נוער ומשפחות אשר ניתן להם רכב ממשלתי מטעם המשטר הסובייטי לצורך מלוי תפקידם בשרות המשטר.

הגרמנים באים

הגרמנים הגיעו ללודביפול בשלושה ראשים. הטור הראשון הגיע מכיוון קורץ; הטור השני בא מכיוון קוסטופול והטור השלישי — מכיוון מז'יריץ'. כשנודע על התקרבות הגרמנים לעירנו, התחילו ההכנות לקבל את פניהם על־ידי משלחות מכל דת ואומה. האוקראינים, שאך אתמול עוד היו פעילים במשטר הסובייטי יצאו ודגל לבן בידיהם וזכו לתשואות מאת הטור הראשון של צבא הרוצחים. לצידם יצאו גם הפולנים תושבי המקום; כל דת ומשלחת והכומר שלה. היהודים לא ידעו מה לעשות. אם לא יצאו, יכול הדבר להתפרש כיחס עוין. ואם יצאו, הרי יש בכך משום סכנת נפשות. בכל זאת התארגנה קבוצת אנשים ובראשם הרב עקיבא חזן ז"ל ויצחק קופו־בנד נבחר להיות ראש המברכים. בהתקרב טור המרצחים, ובראותם שיהודים רוצים לקבל את פניהם, ירקו בפני המשלחת ודחפום הצידה ואף המטירו עליהם מכות נאמנות באלות, היה זה סימן רע לבאות.

ואמנם, מיד נלוו למרצחים הגרמנים אוקראינים ופולנים, אשר פשטו בבתינו, שדדו ובזזו והשמידו רכוש יקר. לצעקותינו היו עונים במכות, באלות ובכל הבא ליד. את רוב הבתים

רוקנו מרכוש ודייריהם נמלטו לכפרים הסמוכים, בחשבם ע״י כך להציל את נפשם. אך לאכזבתם הרבה לא היה קץ. מהרגע שרגל הגרמני דרכה על אדמת לודביפול, הפכו כולם לשונאים גלויים ואף אמרו לנו שהנה הסוף שלנו קרב ובא.

חלק מהנוצרים האוקראינים והפולנים, שחששו ליום המחרת, עמדו אדישים מן הצד מבלי להביע מטוב ועד רע. אלה שעוד חשו רחמים כלפינו, פחדו לבטא זאת. כך עברו בערך שבועיים של שוד ובזיון לאומי, עד שהצבא הגרמני התרחק לעבר אוקראינה המזרחית, ואז בא השלטון האזרחי, לבוש מדי־צבא. זו היתה הז׳נדרמריה הצבאית שלאכזריותה לא היה קץ. מדי יום היו סוחבים אותנו לכל מיני עבודות בזויות רק כדי להשפיל את כבודנו ולדכא את רוחנו.

המזון בבתים הלך ואזל. חלק נאכל והרוב נשדד בימים הראשונים על־ידי האוכלוסיה הנוצרית. לרכוש מזון היה בחזקת סכנת נפשות. לצאת מן הבתים ולבוא במגע עם הנוצרים נאסר לחלוטין, ומי שבכל זאת סיכן את נפשו, כדי להביא אוכל לבני ביתו, היה נתפס בדרך, המזון נלקח ממנו וכתשלום היה מקבל מכות רצח. זוכר אני שישבנו כמעט שבוע בבית ללא אוכל, כל מה שהיה בגינתנו אכלנו, אזרתי עוז והגעתי לכפר בו היה מכיר שלנו שהיה חייב לי כסף. לאחר תחנונים מרובים, קיבלתי ממנו בערך 10 ק״ג תפוחי־אדמה ובכדי להמנע מפגישה בלתי נעימה, הלכתי מרחק רב דרך הקעמפעס עם השק על הגב. אך שם היו שקצימלעך קטנים, שראו אותי ורצו לספר לשייגץ גדול, שהחל לרדוף אחרי, ולאחר שהצלחתי כבר לעבור את הנחל, הוא תפס אותי ולקח ממני את שק תפוחי־האדמה, שפך אותם והרביץ בי. הודיתי לאל שנתן לי לחזור הביתה מבלי למסור אותי בידי הז׳נדרמריה.

עבודת כפייה

עם התארגנות השלטון האזרחי, קמה לתחיה ה״גמינה״, שבראשה עמד המורה הרינג, שהיה גרמני מלידה. הוא הוציא צו, שכל יהודי חייב לשאת סרט עם מגן־דוד על זרועו. הוא מינה את יאנה גפנבוים לעמוד בראש ה״יודנראט״ והטיל עליו את האחריות לחיי היהודים בעיר ולהיות המקשר בין היהודים והשלטון הנאצי. אליו צורפו עוד מספר יהודים, שרובם לא עסקו מעולם בעבודה ציבורית או ציונית, והם החלו לנהל את עניני הקהילה היהודית במקום. כל עניני הכלכלה והמזון לאוכלוסיה היהודית נמסרו לטיפולם. דרישות לידים עובדות נשלחו ל״יודנראט״ והעבודה הראשונה, שקבוצות פועלים יהודים נשלחו לעשותה, היתה המנסריה ״חמליובקה״, שעבדו בה בשתי משמרות. אך בשל השממון והפחד בו חיינו מיום כניסת הגרמנים, הלכנו ברצון לעבודה, תחת משמר של שוטרים אוקראינים, ששמרו אותנו מפני נוכלים ורוצחים בדרך.

העבודה היתה מפרכת, מפני שאיש מאתנו לא עבד עד אז בעבודה מעין זו. בתמורה קיבלנו שיירי אוכל שהוכן לפועלים הנוצרים, כגון מעט אטריות במים, שהיה להן טעם גן־עדן, ומי שהצליח גם להשיג פרוסת לחם מפועל נוצרי רחמן, היה מאושר. אך זה לא ארך זמן רב. החומר במנסריה אזל עד מהרה ושוב חזרה הבטלה, עד שהשלטונות החליטו לתקן את הגשר שעל יד מיכאל קגן ז״ל. העבודה היתה קשה, אך קשות ממנה היו המכות שספגנו מהמשגיחים עלינו.

אוכל לא קיבלנו עוד, פרט למה שקיבלנו באמצעות ה״יודנראט״, וזה 150 גרם לחם ליום, וגם זאת לא כל יום. לפעמים היינו מקבלים תפוחי־אדמה רקובים, שחלוקתם גרמה לא פעם לתגרות ידים, וכל מי שהיה רפה אונים, ויתר גם על מנה זו.

כרעם ביום בהיר נפלה עלינו הידיעה, שבלילה הוצאו ממיטותיהם כמה יהודים, באמתלה שהם נלקחים לעבודה, ומאז נעלמו עקבותיהם. ביניהם היו: נפתלי ושיילה וולמן, אליעזר פיינמן, עקיבא וסרמן, יענקל ברקמן, בעלה של דוניה רבר. על שאלות בני המשפחות באמצעות ה־יודנראט, נתקבלה התשובה, שהם נלקחו לעבודה. ובינתיים נמצאו נוכלים אוקראינים, שסחטו מהמשפחות הדאובות כסף ובגדים עבור קרוביהם, הנמצאים במקום העבודה ביחד אתם, אך אסור להם לגלות היכן זה. דבר זה מרט את עצבי המשפחות ויהודי העיירה כולה. אך כשבאו פולנים, שגרו קרוב לבית־הקברות הפולני שליד גלובוצ׳נקה, ואישרו בודאות, שהחמישה נרצחו ובמקום הרצח אף נמצאו סימנים כמו גרביים או מטפחות, מיאנו להאמין להם, כי קשה היה להאמין שאינם עוד בחיים, וזאת על לא עוול בכפם.

מכתבים, שהגיעו לפליטים מקונגרס־פולין מקרוביהם, סיפרו, שזה למעלה משנה שהם חיים תחת שלטון הנאצים ומאומה לא קרה להם. הם רק עובדים ומוגבלים בחופש התנועה. דבר זה חיזק את האמונה אפילו בלב המיואשים, שלא יאונה להם כל רע ושלא יהרגו אותם, ושאם הם יעבדו בשקידה, ישארו בחיים, כי הרי הגרמנים זקוקים לידים עובדות, שכן רוב הגברים שלהם נמצאים בחזית.

דבר זה דוקא הוליד בכמה צעירים את היזמה לברוח מהגיטו ליערות. בראש אחד הנס־יונות האלה עמד ישראל דובינה ופליט מזגלמביה בשם לבקוביץ. הם השיגו נשק והתחילו לארגן קבוצה של מתקוממים. הם נתפשו, כנראה עקב הלשנה, והובלו בדרך לקוסטופול, אך בדרך הם התנפלו על שומריהם הרוצחים והצליחו להימלט, ולפי השמועות שנפוצו בגיטו, הם הצטרפו לקבוצת אוקראינים המתנגדים למשטר הנאצי. קבוצה פעלה בסביבתנו, ארגנה התנפלויות על שיירות מזון של הצבא הגרמני ועוד זמן רב שמעו בגיטו על שרוליק דובינה. לאחר מכן כנראה הרגוהו חבריו לנשק, הבנדיטים האוקראינים.

לשיא העלבון הגענו בערב יום־כיפור. בחזרנו מהעבודה בתיקון הגשר שעל־יד מיכאל קגן, פגשנו את יוסף מנדלוביץ, יהודי חסון וגבור. הוא היה הראשון שפגשנוהו נושא טלאי צהוב על חזהו. הוא לא ענה על שאלותינו, כי לבו דאב עליו מגודל החרפה. הוא רק אמר: ״וואס פרעגט איר קשיות״!.. לא היה היכן לערוך את תפילת ״כל־נדרי. להתאסף בבית־הכנסת היה מסוכן, אך בכל זאת התאספנו אחדים בבית־הכנסת של חסידי סטולין ואמרנו בצוותא ״כל־נדרי״.

עוברים לגיטו

המרצחים הוסיפו להוציא צוים המגבילים את היהודים, וזאת עשו בדרך כלל בערב חג כלשהו. כן הוסיפו להתהלך שמועות שמכינים גיטו ליהודים. ואמנם, ערב שמחת־תורה פורסם צו, שעל היהודים תושבי לודביפול להוציא את כל רכושם מהבתים, להעמידו ליד הבתים ולהתכונן לעבור לגיטו. מותר היה לקחת אך חפצים מועטים שאין ערכם הכספי רב, כמו שמיכות, כרים ולבוש שעל הגוף. זכורני, היה זה יום סגרירי ושלג ראשון ירד. כל משפחה עמדה בחוץ ליד

ביתה עם המטלטלין שלה. למי שעוד נותר בגד חם, שלא נשדד בזמן הכיבוש, לבשו, אך לרוב עמדו בקור בבגדים קלים מן הבוקר עד שעה 4 אחה״צ וחיכו לועדה, שהיתה מורכבת מנציגי השלטון הגרמני ונציגי מועצת העיר, שבה היו בנדיטים ידועים עוד מן התקופה שלפני המלחמה, כמו מיכאל רודיאק, ובנו של הכומר מביסטריץ ודומים לו. כשהעיז מישהו לבקש שישאירו לו עוד שמיכה או כר בשביל ילדיו הקטנים, כיבדו אותו במכות נאמנות.

כך החלה הריצה אל ראש העיר, הרינג, לשחדו על מנת להוציא אשור של בעל־מלאכה, המקנה רשות להשאר ברחוב המיוחד המיועד לבעלי־המלאכה היהודיים—״אזור המלאכה״. כך, חשבו היהודים, יצילו עצמם ממוות.

מדוכאים ומעונים התישבנו כל אחד בדירתו החדשה, שתים־שלוש משפחות יחד בדירה אחת. משפחתנו שמנתה אז 9 נפשות, קיבלה את דירת יהושע קליינמן, יחד עם משפחת פליטים יהודיים מחלם בת 6 נפשות, והתחלנו לסדר את דירתנו לקראת החורף. הקור בלילות היה עז, האוכל אזל לגמרי. אם רצה איזה נוצרי למכור לך מזון, צריך היה לסכן את עצמו, כי שומרי החוק שמרו בשבע עיניים. וקרה לא פעם, שלאחר שאוקראיני מכר לך מזון תמורת חפץ כלשהו, שלח מיד שוטר לקחת בחזרה את המזון, כי לפי הצו שפורסם, אסור היה להחזיק מלאי של מזון חוץ ממה שהרוצחים הקציבו. ולא פעם עברה בקורת בבתים, ובמקום שמצאו מזון החרימו אותו ולא הועילו יללות הילדים והאמהות. ועוד היו מוסיפים על כך מכות.

הקור גבר מיום ליום. עצי הסקה אסור היה להחזיק. אנו, שגרנו באזור־המלאכה, יכולנו לקבל תעודה לכמה ימים לצאת לאיזה כפר לעבוד. ואמנם אבי קיבל תעודה כחייט, ואני נלויתי אליו, ויצאנו לכפר נמיליה. לאחר שבוע ימים הצלחנו לאסוף כמות ניכרת של דברי מזון והת־עוררה הבעיה כיצד להביאם הביתה. שום פולני לא רצה לסכן את חייו ולהביא אוכל ליהודים. החלטנו לשאת על גבנו כמה שנוכל, ואמנם נשא כל אחד מאתנו למעלה משלושים ק״ג אוכל. אך הפחד מפני המוות מחד והשמחה להביאו הביתה ליקירינו שכמעט גוועו ברעב מאידך, השכיחו מאתנו את כובד המשא.

עברנו בשלום בדרך לא דרך, ואף הצלחנו לעבור את הגשר שעל הסלוטש, שמתמיד ארבו עליו אנשי המיליציה האוקראינית והגענו הביתה עם האוכל. הובטח לנו על־ידי אחד האכרים שבכפר נמיליה שיעביר לנו בעגלתו תפוחי־אדמה בבואו ליחזקאל איזנמן לבית הבד לעשות שמן.

קרוב לשבועיים לא הרגשנו רעב. הסתפקנו במועט, כדי שלא נצטרך לצאת כל כך מהר לחפש שוב מזון מחוץ לעיר, אך הזמן עבר מהר ואף המזון אזל מהר. התחלנו לטפל ב״יודנראט״ לקבלת אשור לצאת לכפר אחר, ולאחר השתדלויות רבות וכן תשלום, כי גם הם רצו להרויח מהעסק, קיבלנו אשור לצאת לזאוואלאטשע. האכרים שמחו לקראתנו, כי לא היה מי שיתפור להם משהו לקראת חג המולד המתקרב. שם קיבלנו תמורת עבודתנו קמח ושמנים שלא היו כלל בנמצא, כי הגרמנים החרימו אצל האכרים את המזון. אנו קיבלנו מזון טוב במקום, אך לא יכולנו לאכלו בידענו, כי בבית רעבים לפת־לחם. עבדנו שם למעלה משבוע עד שהגיע חג המולד, ואז, לפני שחזרנו הביתה, נודע לנו מפי אכרים, שבלילה אספו את כל היהודים, ערומים למחצה, בסערת שלג, העמידום בככר במרכז הגיטו והודיעו להם, שאם תוך חצי שעה לא יאספו דברי זהב, בגדי־פאר, פרוות ומגפיים, וזאת, כביכול, „בשביל הצבא הלוחם עבורנו״, יושמדו כולם.

הצעקות והקללות הגיעו עד לב השמים. לרוב האנשים לא היה כבר בבית שום דבר. וחלק קטן מאד שעוד הצליח להסתיר משהו, לא ברצון רצה למסור זאת. ואז החלו אנשי ה־״יודנראט״, שהיו אחראיים כלפי הגרמנים לביצוע פעולה זו, להסתובב בבתים, שבהם אפשר עוד למצוא משהו. לאחר שהצליחו לאסוף את המיכסה שהוטלה, הותר לפזר את הקהל.

בחזרנו הביתה, התאמתו כל הסיפורים ואף עלו על המשוער. בנס לא עלה הדבר בקרבנות, כי השוטרים היו שיכורים. כך עבר עלינו החורף, תוך פחד לשכב לישון, פן לא תקום עוד בבוקר. מדי יום הגיעו שמועות מקהילות שונות בסביבותינו, שנערך בהן טבח. ברובנה, סיפרו, הוצאו 6,000 איש ליער „סוסונקעס" והיה עליהם לחפור בורות לעצמם לפני שירצחום. גם מקורץ הגיעה שמועה דומה.

התחלנו לחפש דרכים כיצד להימלט ולא ידענו לאן, כי שנאת האוכלוסיה הנוצרית סביבנו גברה מיום ליום. הם ידעו, כנראה, על ההכנות להשמדת היהודים והיו ביניהם שאף באו וסיפרו ליהודים על כך, אך קשה היה להאמין לדבריהם, כי חשבו שכוונתם לרכושנו המועט שעוד נותר. הם אמרו שבין כך יוציאונו להורג ומדוע שהרכוש יפול בידי זרים, לפחות ניתנהו בידי מכרים.

אך כנראה שטרם החליטו הגרמנים להשמידנו כליל, אלא למצוץ את כוחנו עד לטיפה האחרונה, עד כי נבקש בעצמנו את המוות.

סלילת כביש ארמובקה

בהתקרב האביב פורסם צו, שכל גבר וכל אישה מגיל 14 ועד 60, חייבים לצאת לעבודה בסלילת הכביש מאדמובקה עד ברזנה וכן לכריית כבול על יד אדמובקה. מונו בריגדירים מאנשי הגיטו, על כל 12 איש היה אחראי, והיודנראט אחראי לביצוע העבודות. זה הפיח רוח תקוה בלב כולנו, בחשבנו שזו עבודה חשובה ונחוצה מאד. כביש לצבא וכבול במקום דלק. שהיה מחסור בו. ואולי על־ידי עבודה זו נישאר בחיים באם יינגפו מהר צבאות היטלר.

ואמנם יצאו כל יום מאות נשים, ילדים וגברים לעבודה. בצהרים קיבלנו קצת מרק דליל, וכשהתחיל לגדול ה"שטשאוו" (חמציץ), היינו בזמן ההפסקות אוספים ממנו ואוכלים, ואף מביאים הביתה להכין מרק למחר. אך לחם לא היה לנו, כי קיבלנו רק פעמיים בשבוע 100 גרם לחם לנפש. אבל שטשאוו יכולנו לאכול לשובע אם רק הקומיסר הגרמני, שהיה בא 3 פעמים ביום לבקר אצלנו, לא ראה.

תוך זמן קצר אי־אפשר היה להכיר את האנשים, כי הצבע הירוק של השטשאוו ניכר היה בפניהם, שהתנפחו והפכו ירוקים. אכרי הסביבה, שעבדו עם עגלותיהם יחד אתנו, היו מתישבים בשעות ההפסקות לארוחות בוקר וצהרים עם תרמיליהם, שהכילו מכל טוב שהובא מבתיהם, ואנו היינו יושבים מולם רעבים עד מוות. אחד מאלף מהם, היה זורק תוך רחמנות פרורים לעבר זה שהעיז לבקש לחם. היו כאלה, שהיו מסכנים את חייהם ונכנסים לבתי האכרים באדמובקה לבקש כמה תפוחי־אדמה, ואוי לזה שלא הספיק לצאת את הבית בזמן ולעמוד במקום עבודה טרם שהגיע הקומיסר... מוות כזה היה מנת חלקם של לייבעלע קעק, בנו של יוסף קעק הגיבן ובריל קוגוט. הרוצח ירה בו 7 כדורים עד שהרגו. את גולדה טעוויעס תפסו על הגשר בחזרה הביתה כשבכליה דברי מזון. הם הרגוה בבנין הז'נדרמריה וזרקו אותה לבית השימוש בו מצאה את קבורתה. יצחק קפטן, שהיה כביכול אהוד על הגרמנים בתפרו להם בגדים טובים, הביא פעם לראש הז'נדרמריה זוג מכנסיים למשרדו, ואחרי שמדדם ולא נשאו חן בעיניו, ירה בו במקום והודיע ליודנראט שיכיאו לקברו. וכך פגעו מדי יום במישהו אחר.

יום יום נעשה המצב חמור יותר. שמירה קפדנית הוצבה, לבל יסתנן כל דבר מזון לגיטו או לאזור־המלאכה. הקומיסר היה מתפרץ מדי פעם לגיטו עם אנשיו והיו סורקים כל בית, ואם מצאו מזון, החרימו אותו. ליד מקומות הפירצה בגדר הגיטו, שנעשו כדי לצאת לסביבה לבקש אוכל, היו מארבים של השכנים האוקראינים. ומי שהיה רק מוציא את ראשו, היו מרביצים בו מכות מוות.

הצטיינה בכך במיוחד מארינטשקע שואבת המים יחד עם בעלה האכזר ועוד׳ כאלה, שבעבר נחשבו כידידי היהודים. הם הוכיחו את עצמם מן היום הראשון לבוא הגרמנים ועד לחיסול הקהילה היהודית בלודביפול, כאכזרים ורוצחים ממדרגה ראשונה והצטיינו בחיפושים אחר יהודים מסתתרים לאחר חיסול הגיטו.

מתקרב הקץ

כך נמשך המצב עד ליום י״ב אלול תש״ב. יום לפני כן הוזהרו כל בעלי־המלאכה, שיצאו לכפרים סמוכים לחפש עבודה, לבל יעיזו לצאת מן העיר, כי כל יהודי שיימצא מחוץ לעיר ללא רשיון, ייהרג במקום וגם משפחתו תסבול. כזה היה הצו שהוצא על ידי הקומיסר הגרמני, ועל ה״יודנראט״ להקפיד במלוי צו זה.

אני ואחותי רייזעלע ז״ל היינו בכפר נמיליה וידידינו הפולנים ביקשו ממני להשאירה אצלם. הם ידעו כבר כנראה על חיסול הגיטאות במקומות אחרים וחששו שדבר כזה עלול לקרות גם אתנו. הם אהבו מאד את אחותי ורצו להצפינה אצלם. הבטחתי להם להביאה כעבור ימים מספר.

כשפניתי ל״יודנראט״ בבקשה להוציא לי רשיון לצאת לכפר נמיליה, ענוני שאין מוצי־אים יותר רשיונות והזהירו אותי לבל אעיז לצאת, כי אז ייעצרו כל בני משפחתי ומי יודע מה צפוי להם. כמובן שנשארתי. כשקמנו בבוקר לצאת כרגיל לעבודה, נוכחנו לדעת שהיציאה מן הבתים נאסרה. אנשי הז׳נדרמריה הגרמנית והמיליציה כיתרו את הגיטו וברחוב בעלי־המלא־כה עמדו זקיפים גרמניים, ואנשי המיליציה שמרו שאיש לא יצא מהבית. הקומיסר התקרב לביתנו ועמו אנשי ה״יודנראט״ ודפקו בחלון וקראונו לצאת ולעבור לגיטו, מקום בו תתקיים אסיפה של כל יהודי לודביפול.

כשהתרחקו הקומיסר ואנשי ה״יודנראט״ מביתנו, התחלנו לטכס עצה כיצד להסתתר, או אולי להימלט מידיהם, ואם נגזר עלינו ליפול בידיהם, מוטב להיהרג תוך כדי ריצה. אבי המנוח, שאיש שקט היה, אמר שעלינו ללכת לגיטו וגורל כל הקהילה יהיה גם גורלנו. אנו, הצעירים במשפחה, וכן אמנו ז״ל, החלטנו לנסות להסתתר ולהימלט לאחר מכן. אני ואשתי דבורק׳ה קפצנו ראשונים מהבית. בחוץ ראינו עוד יהודים רצים ומנסים לברוח. הרוצחים עמדו בכל פינה ושמרו בקפדנות ולולי רוביהם מופנים לבורחים. כוונתנו היתה להגיע לשדות ולברוח בכוון הסלוטש. לפנינו רץ שמואליק טיקטין ועוד אחרים שלא ראיתי מי הם. כשהגענו, אני ודבורק׳ה ז״ל, לגורן של בני אברהמצ׳יק, שעל יד האוליניצה של יחזקאל איזנמאן, פגשנו אוקראיני עם רובה שלא נתן לנו לעבור. חזרנו על עקבותינו ומצאנו פירצה בקיר הגורן ונכנסנו פנימה, מקום שם מצאנו מרתף לאחסון תפוחי־אדמה בחורף. נכנסנו פנימה. דרך הסדקים שבקיר

ראינו כיצד מובילים שורות ארוכות של יהודים אל מחוץ לעיר ומי שפיגר אחר ההולכים, ספג מכות רצח. לא חמלו על נשים וטף. ישבנו כך כרבע שעה שארכה כשנה תמימה. לפתע נפתחה הדלת ולתוך המרתף נפל מתתיהו פיינמן ז"ל. כנראה שבני אברהמצ'יק הרגישו בו בהכנסו, ובעמדם ליד המרתף צעקו: "צאו מכאן, יהודים מצורעים, לא יעזור לכם שום דבר, סופכם הגיע"! משלא ענינו, הצטעקו והוסיפו: "אנחנו נסדר אתכם תיכף". לא היה לנו מה להפסיד עוד, הוספנו לשבת במרתף עד שהגיעו 2 אנשי מיליציה, ובהכניסם את לוע רוביהם לתוך פתח המרתף, דרשו מאתנו לצאת. הוספנו לשתוק ולא ענינו. הם פחדו לרדת אלינו. לבסוף ירד אחד מהם והשני נשאר למעלה לשמור והוציאו אותנו ההוצה. ראינו שגרמנים מתקרבים. מתתיהו פיינמן החל לברוח, אך נורה ונהרג במקום. התחלנו להתחנן שיעזבונו לנפשנו, והם הסכימו רק תמורת זהב. השארתי את דבורק'ה כפקדון בידיהם, אחד ליוונו הביתה וכל שהיה עוד בבית מסרתי לו. חשבתי שאצליח אולי להימלט מידיו בדרך, אך נוספו אליו עוד כמה מיליציונרים שהוליכונו לגיטו. שם מצאתי עוד כ־100 איש. סיפרו לי שהוציאו כבר 2 קבוצות גדולות של יהודים למקום ריכוז במחנה הקסרקטין של הצבא הפולני ביער, שמעברו השני של הסלוטש.

לפתע נגשה אשתו של שמעון שליפר המנות, המורה שכטר ז"ל, ותינוקת על ידיה ואמרה שאם ברצוננו להסתתר, הרי שיש מקום במרתפו של יוקיל רבר, שם נמצאים כבר כל אנשי משפחותינו. היא אינה יכולה להכנס שמה, כי בכי התינוקת יסגיר את מקום המחבוא. דבורק'ה נכנסה פנימה ואני, אף שחשבתי גם־כן להכנס, לא הספקתי כבר לעשות כן והובילונו למקום ההשמדה. לא הספקתי אפילו להפרד ממנה. וכן לא ידעתי כלל מה גורל יתר בני משפחתנו.

באותה קבוצה עמי היו הרבה זקנים וזקנות. בעמדנו כבר לצאת מהגיטו, תחת משמר מרצחים אוקראינים, הביאו לגיטו את טובה וולמן הזקנה ונכדה ישראליק, בנו הקטן של נפתלי וולמן, ותמונה זו לא אוכל לשכוח. הילד הקטן שהיה בן 4 בלבד, התחמק מעיני המיליציונרים והתחיל לברוח בכל כוחותיו מחוץ לגיטו. אחד המרצחים החל לרדוף אחריו ואחר רדיפה ארוכה, הצליח להשיג את הילד הנחמד הזה, והחזירו בצהלה של חיה טורפת לגיטו.

בדרך למקום ההריגה, עייפו הרבה מהקשישים, שתשושי כוח היו בלאו הכי, ונפלו בדרך. מי שפיגר בהליכה, הרביצו בו הרוצחים בקתות רוביהם עד שנפל ואז ציוו עלינו, הגברים הצעירים, לשאתם על כתפינו. אני וצבי פולסקי, נאלצנו לשאת את חמותו של פולסקי, רבקה (די שוחטקה) וכן את רייזעלע סורוקה. נשאנו את שתי הצדקניות האלה על כתפינו, ואם בלבנו עוד נשאר שמץ אמונה, כי יש צדק בעולמו של האל, הלכה אמונה זו והתרופפה לגמרי. ולא רק בי — אנשים צדיקים גמורים צעקו מול השמיים, כי אין אלוהים בשמיים, וכי לו היה, לא היה נותן לבצע מעשי אכזריות כאלה.

אכרי הסביבה, מכרים וידידים כביכול, עמדו מנגד ונדו בראשם למראה האיום, והיו אף כאלה שבלעג ובתאוות חיות צחקו ושמחו לאידנו. דבר זה דיכא עד מות את הנפש. אם חשב מישהו שיוכל לברוח בדרך, חזר בו ממחשבתו זו נוכח התנהגותם של מכריו וידידיו הנוצריים.

הריכוז לפני ההשמדה

כך הגענו למקום הריכוז. החצר היתה מלאה גברים, נשים וטף. זה היה בערך בשעה 10 ביום י"ב אלול הש"ב. מצאתי שם את כל העסקנים הציוניים; יצחק רבר ומשפחתו, לייבל אתשטיין, שכנא שמש וכל בני משפחתנו, חוץ מאמא ז"ל. כולם ישבו והעלו ניחושים מה יהיה הסוף. ישבתי יחד עמם. יצחק רבר, למשל, אמר, כי לא יתכן שישמידו א־תנו, וודאי יעשו סלקציה

ואת הרוב יחזירו הביתה. שכנא שמש אמר, שמלכנו שבשמיים לא יתן לבצע רצח כזה ביהודים. משמה גנדלמן ישב על ברכיו ואמר כל הזמן פרקי תהילים בעל־פה וחזר לרוב על "לישועתך קיויתי". חיים שליין הזקן עמד וסביבו משפחתו המסועפת: בנותיו, בניו וילדיהם, חבוקים ובוכים בקול צעקה. לעומתם היו משפחות שישבו יחד בדומית־מות כאילו מאובנים היו. והיו, ביחוד בני נוער, שניסו לשחד את השומרים על מנת שיעלימו עין בנסותם לפרוץ את הגדר. נעשו אמנם מספר נסיונות כאלו, אך ללא הצלחה. במשך היום נפרצו כמה מקומות בגדר, אך הרוצחים שבו וסתמו אותם.

בשעות הצהרים, הגיעה קבוצה קטנה של יהודים, שהיתה כמעט האחרונה, וביניהם היתה רחל פולסקי. הם הפיצו שמועה, שכאילו נתקבל צו לשחרר אותנו, וכסימן לכך הנה בא הקו־מיסר, הרוצח הגרמני, ועמו אנשי היודנראט שהיו עצורים עד עכשיו. בשורה זו נתבדתה עד מהרה. כשנכנסו אנשי היודנראט, ובהתקרב אלינו קלמן וולמן, שהיה מאנשי היודנראט, שאלנוהו מה נשמע והוא ענה שעד עכשיו חיו עוד בתקוה שאולי ישאירו אותנו בחיים אך מרגע שהוכנסנו גם אנו לכאן, גורלנו כגורלם והקומיסר לא בא לכאן אלא להודיענו על תכנית החיסול של קהילתנו. ואמנם, אספו אותנו למקום אחד, והרוצח הסביר לנו, כדבר המובן מאליו, כי למחרת בבוקר, בשעה 5, יירו כולם. לא השפיעו עליו היללות והצעקות של הנשים והילדים. הוא המשיך להודיע, בקרירות, שהילדים יקבלו עוד מנת לחם אחרונה וכן תבשיל חם, וזה הכל.

וכך, כשנודעה לנו כל האמת על גורלנו, התארגנה קבוצה, שהחליטה לפרוץ את הגדר ולברוח לאן שאפשר יהיה. במקום הקסרקטין היה מחנה עבודה של נוצרים, שעבדו עבודת כפיה תחת השגחתו של אוסצקי, מי שהחזיק את ביתו של מנשיקוב. על אף הצרות שנגרמו לו בת־קופת הסובייטים על ידי יהודים פעילים במשטר הסובייטי, הוא התנהג יפה כלפי היהודים בת־קופת הגיטו וכן בשעותיו האחרונות לפני חיסולו.

הקבוצה, שמנתה כמה עשרות איש (הרוב הגדול היה אדיש למה שיקרה) תכננה לשבור את השער ולצאת. כפי שנמסר לי, נמניתי על קבוצה זו, אוסצקי הבטיח להעלים עין מפעולה זו למרות שבזה הוא סיכן את נפשו. כשהתקרבנו לבצע את תכניתנו, באו כמה מאנשי היודנראט וביקשו שלא נבצע זאת עכשיו אלא לאחר שיחשיך וגם הוסיפו, כי לא נצליח בין כך להשאר בחיים, כי הרי אין לנו לאן לברוח.

החל להחשיך. כל אלה שביום עוד הסכימו לברוח, עתה משחזרו למשפחותיהם למי שהיו הורים זקנים ולמי ילדים רכים רפו ידיהם ולא נתנם לבם לעזוב את משפחותיהם שלא יכלו לברוח אתם.

יחד עם זאת נתקבלה פקודה מהשומרים, שעם חשיכה על כולם לשכב ומי שיעיז לקום, יירה במקום. מספר הפעילים הלך וקטן. זכורני, שבהתקרבי למשפחתי מצאתי את אבי ואחי יענקעלע ז"ל, שהורידו את נעליהם מרגליהם, כדי שיהיה להם יותר נוח לברוח. אחותי לייקה ז"ל שכבה כשרגלה פצועה. היא נפצעה בנסותה להימלט, כשנתגלה מקום הסתר בו התחבאה.

הספקתי להוודע, כיצד ילד אוקראיני בן 8 מצא את אבי מסתתר בעלית־גג, וזה קרא לאביו שעבד בדרכים, ועל אף תחנוניו של אבי, קראו לאוקראיני נוסף והורידו את אבא. אחותי רייזעלע ז"ל סיפרה לי, שבשכבה בעלית־גג שמעה, כיצד מזרז אחד המרצחים את אמא שתמהר, ולאחר תחנוניה שעלו בתהו, נשמעה יריה. כנראה שהיא נהרגה ליד הבית, כי למקום ההשמדה לא הביאוה. כמו־כן נודע לי מפי מרקל פורשפן, כי את אשתי דבורק'ה הובילו יחד עם משפחתו, בקבוצה של 10 איש, שארבעה מתוכם הצליחו להימלט וביניהם אף דבורק'ה שלי ז"ל. זה דחפני להימלט על מנת שאוכל לעזור לדבורק'ה, אם אמנם נשארה בחיים.

ישבנו ליד אבא ביחד עם אחותי, אחי יענקעלע ואשת אחי גרשון עם ילדה בן 15 חודש,

וחשבנו על גורלנו. כפי שכבר סיפרתי, נחלשה הקבוצה שהתארגנה לבריחה וכל אחד חזר ודבק במשפחתו. לפתע שמעתי כאילו מישהו קפץ מעבר לגדר, שאנו ישבנו מטרים ספורים ממנה, ומיד לאחר מכן שמעתי עוד קפיצה. התחלתי לזחול לעבר הגדר ובדרך עוררתי אנשים שנרדמו בינתיים, ביניהם מתתיהו בעל העגלה ובנו, שהיה מוכן תמיד לצאת לקרב אף נגד כפר שלם של בנדיטים, ואילו עתה צעק עלי מדוע אני מפריע לו לישון. הוא היה אדיש לגמרי לכל הענין, אך לא היה האחרון שנתפס לאדישות.

הבריחה מן השחיטה

כשקרבתי לגדר, סיפרו לי שיונה פיקובסקי ועוד אחדים, קפצו אל מעבר לגדר ונמלטו. ליד הגדר, ראיתי את לייזר פיינמן ועמו בחור חסון מלובומירקה, מבקשים ומתחננים לפני משה־אייזיק מביסטריץ, שיתן להם לעלות על גבו ולקפוץ מעבר לגדר. ומשה־אייזיק מבקש מהבחור מלובומירקה, שיתן לו לעמוד עליו ויוכל הוא לברוח: "הלא אביך קפץ מעל גבי וכבר נמלט". והבחור חוזר וטוען, כי הוא פצוע ולא יוכל לשאתו. שאלתי אני את משה־אייזיק אם ירשה לי לעלות על גבו והוא נתן לי את הסכמתו במנוד ראש, וכבר הייתי על גבו. רגלי האחת היתה מעבר לגדר, כשהתחילו המיליציונרים לצעוק עלינו: "מה אתם עושים שם"! הם ראו הכל לאורה של הלבנה, שלמרבית הצער והכאב האירה פניה למרצחים והאירה את כל הסביבה, והם התחילו לירות. משה־אייזיק נפחד, הנמיך קומתו ואני נשארתי תלוי על הגדר, כשרגלי האחת מעברה השני והרוצחים יורים. שמעתי אנשים צועקים: "לייביש תלוי על הגדר ואינו יכול לקפוץ". התחלתי בכל כוחותי להתנדנד והצלחתי להעביר גם את הרגל השניה, אך קרש שבגדר נתפס בחגורת מכנסי ונשארתי תלוי מעברה השני של הגדר מבלי יכולת להינתק ממנה. עד היום קשה לי להבין, מאין שאבתי כוח לקרוע את החגורה תוך שניות מספר, וזה תחת מטר יריות. עלו בלבי הרהורי חרטה על שלא נפרדתי לשלום מיקירי, או שלא נשארתי עמם. אך הרצון להימלט והתקוה להשאר בחיים לא הותירו לי זמן רב לחשוב. כשהרגשתי שחפשי אני, התחלתי לרוץ בכל כוחותי. היה עלי לעבור מגרש למירוץ סוסים של הצבא הפולני, שהיה בן 500 מטר בערך. הגעתי ליער ומצאתי תעלה שנחפרה סביב לאותו מגרש. שכבתי בה רגע קט, כדי לשמוע מאיזה צד נשמעות היריות, כי נדמה היה לי, שגם מן היער יורים עלי.

כל משמרות הרוצחים החלו לירות כאות אזעקה, בשמעם את היריות ממגרש ההשמדה. כשנוכחתי לדעת, שמן היער לא יורים, רצתי עוד כ־1000 מטר ביער וכוחותי כמעט אפסו, ואז הלכתי לאט יותר, ללא דרך אלא רק לפי כיוון הלבנה. רציתי להגיע לברוניסלבקה, כפר פולני בו גרו מכרים טובים שלי וקיויתי למצוא שם מקום סתר, ואולי אף אוכל לשלוח אותם לחפש את דבורקה. אך לדאבוני הגעתי לכפר ויליה שהיה קן־מרצחים. טרם האיר הבוקר, ואני חזרתי מיד מדרך זו ועליתי על הדרך המובילה לברוניסלבקה. הבוקר האיר כבר והשמש יצאה מנרתיקה, כשהגעתי לגורן של ברנוויצקי מריאן, מי שהיה המוכתר, והוא עמד ודש כוסמת. כשראה אותי נבהל מאד למראי, וציוה עלי לעלות מיד על אלומות הקש, לבל יוודע לאיש שאני נמצא שם. הוא שאלני אם ברצוני לאכול. לאחר ימים כה רבים ללא אוכל, הייתי המום שכלל לא יכולתי לדבר. הוא נכנס לביתו וגילה לאשתו בלבד את הסוד, והביאו לי תיכף אוכל חם, שזה למעלה משנה שלא טעמתי כמוהו. אך לא יכולתי לאכול. כל מחשבותי היו נתונות

ליקירי, שנשארו במקום ההשמדה. נרדמתי לזמן קצר וכשהתעוררתי, עמדה לידי אשתו והתחננה ממש שאוכל. הרעב חזר אלי ואכלתי. היא סיפרה לי, שהם פוחדים מאד מכלתם, שהיא ילידת רוסיה הסובייטית, והם אינם חיים בשלום ביניהם, ואסור לה לדעת חלילה על המצאי. הם הסכימו שאשאר עמם מספר ימים, עד שאאזור קצת כוח, ואחר כך יהיה עלי לחפש לי מקום בטוח יותר. היו לי אמנם הרבה מכרים פולנים בסביבה ולא דאגתי, אך רציתי לשלחו להוודע אצל מכרים, שמא דבורקה הגיעה אליהם, ואולי עוד מישהו ניצל מיקירי, אך הוא פחד.

לאחר יומיים עזבתי אותם. הוא אמנם הזמין אותי לבוא לבקרו בלילות, אך לא חזרתי. הגעתי לזאוואלאטשע לאנטוני קרקוס, שבידו היו דברי־ערך שמסרנו לו לשמירה. הוא נבהל מאד כשראני, כי באותו רגע היה אצלו שכן; הוא רק נתן לי לאכול וביקש ממני שאסתלק, כי אחרת עלול אני להיתפס ולהמיט שואה על משפחתו. מחוסר ברירה שמתי פעמי לכפר נמיליה אל משפחת טרובינסקי. הם גרו במרחק כמה קילומטרים מהכפר, ומקום זה היה בטוח. זה היה בראשון בשבת של הנוצרים ומצאתי את בנם בן ה־12 רועה את הפרות והסוסים. הוא הכירני וקצת נבהל. ביקשתי ממנו שיודיע לאבא או לסבא שאני כאן. הוא חזר רק לאחר מחצית השעה והודיע שאביו תיכף יבוא. ואמנם לאחר כרבע שעה, הגיע אביו והביא עמו אוכל. הייתי רעב עד מאד ואכלתי בתיאבון רב. הוא סיפר לי שנמצאים כאן האחים חיים ולייזר כץ בני דודתי ועוד כמה יהודים מלודביפול, וצייר לי את המקום ביער שם הם נמצאים. לשמע דבריו, שנמצא מישהו מקרובי חי, התיפחתי בבכי ורצתי מיד לחפשם. מצאתי את לייזר וחיים ואת המנוח מיכאל שונדל עם בנו ואשתו ובתו הקטנה של אהרון בינדר.

ביקשתי את מיקולאי טרובינסקי שיגש לכפר סטרה הוטה, כדי להוודע אם דבורקה הגיעה לשם. הוא הלך לשם, מרחק של 8 קילומטרים, וכשחזר סיפר, שהיא אמנם שם יחד עם נעטקע, אמה של חיה בינדר שנמצאה עמנו וקיילה של נטע הסטעלמאך. לייזר ואני יצאנו מיד דרך היער לפי כוון השמש, כי לא רצינו לפגוש בדרך רוצחים. משהגענו עד לכפר, שכבנו בקצה היער וחיכינו שיחשיך. לא רצינו להכנס לכפר בעוד אור. למותר לתאר את פגישתנו. דבורקה סיפרה לי על היחס הרע כלפיה מצד הידיד הטוב־דומיניק צרווינסקי, שהרבה מרכושנו היה אצלו והוא היה מציקה בדברים, כיצד זה היא נשארה בחיים בעוד אני הרוג, וכיצד תוכל להלחם בחיים לבדה וכו׳. בתחילה החזיקו אותם בגורן, אך מיד למחרת העבירו אותם למקום סתר ביער והביאו להם רק פעם ביום אוכל אך כשנודע להם שגם אני נשארתי בחיים, שינו את היחס לטובה. לא יכולנו כמובן להשאר שם, כי הכפר נמצא לצד הדרך הראשית, השורצת מרצחים מכל המינים ומלשינים לרוב גם מבין הפולנים. הגרמנים פירסמו הודעה, שכל מי שיתפוס יהודי יקבל 2 ק״ג מלח, שהיה אז יקר מזהב. נחנו קצת בגורן, ולפני שהאיר השחר לקחנו אתנו מזון וחזרנו ליער שעל־יד טרובינסקי.

בינתיים נודעו לנו פרטי תכנית ההשמדה. זמן קצר לפני שנמלטתי, הוציאו את כולם, את הנשים קברו בבור לחוד ואת הגברים בבור לחוד. הגברים עצמם חפרו את הבורות לא הרחק ממגרש ההשמדה, יחד עם פועלי הכפיה האוקראינים והפולנים שהיו במחנה הזה. לאחר מכן ציוו על כולם להתפשט ולהכנס לבורות וירו בהם בנשק אוטומטי. מי שנהרג ומי שנשאר בחיים, כולם כוסו בעפר וכמה ימים נעה האדמה עד שנרגעה.

קללת אלוהים תחול על ראשם של רוצחי יקירינו ומשמידי עם ישראל. חלומות בלהות פוקדים אותי מאז מדי לילה, ונגד עיני העיירה ויהודיה ביניהם בני משפחתי הטהורים והזכים.

בחלומי ואני מוקף על־ידי גרמנים ורוצחים אוקראינים; יש ואני נמצא בכפר או בעיירה, המרצחים מחסלים את קהילתנו ורק אני מצליח איכשהו להימלט. חלומות אלה אינם מרפים ממני מאז ועד היום הזה.

ההתחלה של הסוף

איכה ישבה בדד העיר, עיר יהודית תוססת בדד ישבת וחיכית לגזר־דין הגורל. עיר שוקקת חיים ותוססת פעלתנות. מנהיגיך רומו מבלי לדעת את האמת המרה ובחיבון ידים חיכו לקץ שלא בושש לבוא. מנותקת ומבודדת מאחיותיך העיירות השכנות, ישבת ללא מעש.

שמועה רדפה שמועה, נמסר מפה לאוזן שהסובייטים עוזבים, הסובייטים בורחים. מזה ימים נשמעו יותר ויותר ברור רעמי ההתפוצציות של הפגזים והדי הפצצות שהוטלו מאוירונים. שאון המלחמה הלך וקרב. הורגשה תכונה קדחתנית במשרדי הממשל הסובייטי. הדבר הפך לסוד גלוי לכל בר־בי־רב. החזית קרבה והלכה לעיירה. שיירות הצבא האדום נסוגו. בתחילה נעשה הדבר בלילות, שאון מכונות וטרטור טנקים הפריע את דומית הלילה, לאחר מכן נסוגו לאור השמש. תושבים שלווים החלו לארוז את מטלטליהם ולכוון פניהם אל עבר הגבול הסובייטי. הנוער עזב בהמוניו. איש לא ידע איך יהיו הכובשים החדשים. קבוצות קבוצות עמדו התושבים ודנו בדבר: „לא נורא", אמר מי שאמר, „זוכר אני אותם משנות העשרים. אמנם גרמנים, אך מעשי הזוועה המסופרים עליהם הם ודאי לא יותר מתעמולה גרידא. הרי בסופו של דבר הם יזדקקו לעזרתנו. אני לא קומוניסט, ובני לא היה בקומסומול ואין לי על כן לאן ועל מה לרוץ. מספיק סבלתי מהרוסים, נשב ונחיה. היהודי לעולם עובד בשביל מישהו ועקרונית אין זה משנה מי הפריץ, הפולני, הרוסי או הגרמני".

כזאת היתה הדעה הרווחת בין יהודי המקום. ירוצו להם הקומוניסטים, אותם יהודים ששיתפו פעולה עם הסובייטים. וכך באמת היה. הנוער, שהיה בשורות הנוער הקומוניסטי, הלך. יהודים שלווים בעלי־בתים נותרו בבתים. האחד הסתכל על שכנו, וכך נשארו לראות את הכובשים החדשים.

התנועה מהחזית גברה, שיירות הצבא האדום נעו צפונה. אבלים וחפויי־ראש נסוגו מבלי לדעת לאן. כשנשאלו הקומנדירים היהודים שביניהם, תשובה אחת היתה בפיהם: "אנחנו נסוגים לשם התארגנות ובקרוב, בעוד חודש חודשיים, נחזור ונשחרר אתכם, החזיקו מעמד!". התושבים האמינו מתוך חוסר ברירה, משאלתם היחידה היתה, שהעיירה לא תיהפך לשדה־קרב. בסוף השבוע גברה המתיחות. המשרדים הממשלתיים פורקו ונארזו והוחל בפינויים המהיר.

בלילות נראו במרחקים לשונות־אש מלחכות, השמים אדמו מבעירות. היה מי שגרס, שאלו הם צנחנים גרמניים המחבלים בבסיסי האויב הנסוג והיו שגרסו, שאלו הרוסים המשאי־רים ארמה חרוכה לגרמנים, וזאת בהתאם לנאומו המפורסם של יוסף סטאלין ששודר ברדיו ואשר הזכיר לאזרחי ברית־המועצות את מפלתו של נפוליאון בתחילת המאה ה־19.

ליל שמורים היה אותו לילה. הכבישים היו ריקים מאדם. נסיגת הצבא האדום קרבה לקיצה. מאחורי תריסים מוגפים עקבו עיניים בוהות ואדומות מחוסר שינה אחר הנעשה בכביש. חיילים בודדים שירכו דרכם לאורך הכבישים, נחשלים. שרידי הצבא האדום המפואר, אשר הטיל חיתיתו על ידידים ואויבים, איך נפלו בגבורים. אין מראה מזעזע וקורע לב יותר ממראה צבא נסוג.

השחר החל בוקע מבעד לתריסים מוגפים. יחידת הנדסה, שהגיעה העירה עם עלות השחר, החלה לבצע את הוראות מפקדה ולהפוך את העיירה לאדמה חרוכה, מבלי להתחשב בתושבים הנשארים. לשון אש לוחכת נראתה מהגשר הראשי שעל הנהר, מחסני התבואה שבמוצא העיר, הועלו אף הם באש. היה מי שטען, שבמבואות העיר הוצתו גם הבתים. היתה אמנם תכנית כזאת, אך היא בוטלה על־ידי מפקד היחידה המבצעת שהיה קפיטן יהודי.

האנדרלמוסיה גברה. איכרי הסביבה החלו נוהרים העירה עמוסי סלים, שקים ועגלות־טרנספורט. החנויות נפרצו. התארגנה חוליית צעירים יהודים, אשר עברה מחנות לחנות ושברו בקבוקי־משקה אלכוהוליים.

הבוקר האיר. שמש של שלהי הקיץ זרחה ברוב פאר. העיירה נראתה כשדה־קרב. חלקי ציוד צבאי היו מפוזרים לאורך הכבישים. המוני האיכרים המשיכו לזרום אל העיירה וממנה עמוסים לעייפה בסחורות, שנשדדו בחנויות ובמחסנים הממשלתיים. היהודים נסגרו בבתיהם. בנות הוחבאו ולא העיזו להראות פניהן בחוץ. השמועה עברה וחדרה מעבר לשערים ותריסים מוגפים: "הם באים". הם נשארו עומדים מצד שני של העיירה, כשהגשר השרוף מפריד בינם לבין העיירה. המתיחות בעיר גברה. האיכרים החלו להסתלק וביזתם בידיהם ובעגלותיהם. יחידת הנדסת־שדה גרמנית החלה להרכיב גשר ביילי צר על הנהר וניסו להתקדם לעבר העיירה, לא היה מי שיעצור בעדם. עיירה שוקקת חיים נהפכה לפתע לתל־חרבות. נראו מספר דמויות עטורות זקן שהעיזו לצאת החוצה. ובהתאם לנהוג בימי הביניים, התארגנה קבוצה זו של זקנים ונכבדי העיירה וכשבידיהם לחם, מלח, מפתח ענקי חלוד ופרחים, הלכו למסור את העיירה לידי הכובשים. הקבוצה עמדה מעברו האחד של הגשר וחיכתה לבאות. אך זמן רב לא ניתן להם לחכות. הגשר הוקם וכזרם מים אדירים פרצו בני "הגזע הטהור" העירה. אוטו גדוש חיילים עצר בחריקה וצעיר בעל בלורית זהובה שאג: "מה בידיכם, יהודים מלוכל־כים? הסתלקו לכל הרוחות, מסריחים שכמותכם!". ומיד שרקו שוטים מעל ראשי חברי המשלחת, מלווים גידופים וחרפות שאין הניר סובל אותם. חפויי ראש התפזרו האנשים כלעומת שבאו.

אך בכל זאת באו שליטי "הגזע הטהור" במגע עם "נחותי הדרגה". בעיירה התחילו אוספים בגדים תחתוניים, לבנים וסדינים לחבוש את פצעי האדונים.

השמש שקעה ומאחורי בריחים הסתכלו עיניים מפוחדות וחיכו לבאות.

זכור את אשר עשה לך עמלק!

לאה וינברג (מנדלוביץ)

יום השחיטה

גרנו בבית מלכה שייעס מחוץ לגיטו, כיוון שנמנינו על קבוצת עובדי הכפייה.

יום אחד קמנו בבוקר לצאת לעבודה, כפי שכבר הורגלנו תחת שבט הקלגסים הנאצים, והנה נכנס לביתנו יוסל רחל־לאה׳ס ואמר לאבי יוסל: בגיטו השתרר אי־שקט; הקומיסאר מתרוצץ ברחובות מעוצבן, וזה סימן רע לבאות!

אבי קרא לנו ושלח אותנו לראות אם הגיטו מוקף שוטרים, ובחזרנו סיפרנו כי אכן כל הגיטו מוקף, וכן גם השוק.

ירדנו לבונקר... המסקנה היחידה מן הכיתור של הגיטו היתה כי התחילה השחיטה!...

בבונקר היינו: אבא ואמא, אחותי צ׳רנה ובעלה ושני ילדיהם, אחי משה ואשתו ושני ילדיהם, דודי ישראל ושני ילדיו, דודי פישל, אחותי מלכה עם שלום, אחי יעקב, ברכה בלינדר ושני ילדי אחותה פייגה, אני ויענקל דער כלאפער.

תוך כדי ישיבה בבונקר שמענו כי מחפשים אחרינו. דקרו בברזלים את קירות הבונקר והקשיבו אם מישהו נמצא בפנים. ישבנו בלי אויר, בלי אוכל ובלי מים. לא יכולנו להדליק גפרור, כי האויר היה דחוס (בבונקר הצטופפו 28 איש, ביניהם 8 ילדים קטנים), ועשינו את צרכינו במקום בו ישבנו.

לפתע התחיל אבא להחנק מחוסר אויר. תמכתי בו ועסיתי לו את הלב. מלמעלה נשמעו קריאות „יוסל׳ה צא החוצא! לא נהרוג אותך!״ אך איש לא ענה...

על יד הבונקר עמד ארגז קטן עם זבל. פתאום הזיז מישהו למעלה את הארגז. נראה היה לי כי אנו אבודים. כמעט פרצתי בצעקות, אך התאפקתי... גם ברכה בלינדר התאפקה בקושי. לא יכולנו להמשיך יותר לשבת בחיבוק ידים ובקשנו מההורים כי נברח כולנו. אמא הסכימה לדעתנו, אך אבא אמר: „ילדים, לאן אברח? זקנים הורגים במילא, וצעירים לוקחים לעבודה. אין לי כל ברירה אלא להשאר כאן.״

מאחר ולא רצינו להשאיר את הורינו נשארנו גם אנו לשבת. אחי משה לא יכול היה לראות ברעבונם של הילדים, יצא בלילה מהבונקר, עלה לבית והוריד סיר חיטה בשביל הילדים. שוב נסינו לדבר על לבו של אבא שיסכים לברוח, אך הוא עמד על שלו.

...דודי פישל היה הראשון שיצא את הבונקר. הוא ברח לכפר יניבקה. לימים שמענו כי הרגוהו שם. שני בתור היה שלום. הוא התחיל לסבול מחוסר אויר והחליט לצאת יחד עם יענקל דער כלאפער. לפני שיצאו נדברנו שנצא אחריהם וניפגש על יד בית שחיטת הבהמות, על יד היער (היער היה על יד הקלוניה). אחי משה לא רצה לעזוב את אשתו והילדים.

לפני ששלום ויענקל יצאו את הבונקר החלטנו שנצא שלושה שלושה. אחי יענקל יצא ואחריו אחותי מלכה. אמא דחפה אותי ואמרה: „לאה, אל תעמדי פה, ברחי!״, ויצאתי מבולבלת כשאחרי קריאותיהם של ברכה ומאיר בן־אחי כי אקח גם אותם.

כשיצאתי מהבונקר, נשמעו יריות. נכנסתי לרפת, שם היו מלכה ואחי יענקל, ומצאנו שם הרוגים. יצאנו את הרפת ועברנו דרך סיקות הפולני. כשכל הזמן יורים אחרינו. נכנסנו למאפיה של ליבצ׳יק וירדנו דרך מארקיל הנגר, ומשם לשדה. את השדה עברנו בזחילה, והתחבאנו מתחת לערמות הקש. היריות לא פסקו כל אותו הזמן, ונראה היה כי ירו עלינו מתוך עגלה נוסעת. נכנסנו ליער. לא אכלנו שלושה ימים. אחי רצה לבקש אוכל, אך פחדנו. נרדמנו ולפתע התעוררנו שלושתנו יחד. החלטנו ללכת לגוי שעבד 20 שנה בביתנו, אך אני הרגשתי כי אינני יכולה להמשיך ללכת יותר. אחי ואחותי לא הסכימו להשאירני ונגררתי אתם לאורך חוף הסלוטש, ולמעלה על הדרך נעו כל הזמן עגלות.

מצאנו סירה קטנה, ובעזרת מקל ששימש לנו משוט חתרנו לצד השני של הנהר. הגענו לביתו של פאבלה הגוי שעבד אצלנו. הוא ואשתו פרצו בבכי בראותם אותנו. הם נתנו לנו אוכל, וסיפרו כי ביום השחיטה נכנסה אשתו לגיטו לחפש אותנו ולא הצליחה למצוא אף אחד. אחר כך היא הובילה אותנו ליער שם שהינו שלושה ימים. בלילה היתה לוקחת אותנו לישון במחסן, ובבוקר היתה מביאה לנו אוכל למחבואנו ביער. יום אחד הגיעו הגרמנים לכפר ביחד עם המשטרה ונאלצנו לברוח. הגוי ואשתו ליוו אותנו דרך היער למחסן, והמשכנו לכפר לעוואטשעס, בו היו לנו מכרים נוצרים. הגענו לביתו של נוצרי אשר הכיר היטב את שלום. הוא צייד אותנו בלחם ושלח אותנו למקום שם נפגשים הפרטיזנים.

הגענו לשם לפנות בוקר והיינו עייפים ומיד נרדמנו. התעוררנו לשמע צעדים וראינו לנגד עינינו את רחל וקסלר עם בעלה. היא נשאה בזרועותיה תינוק שנולד ביער, והם סיפרו לנו כי הכפר שעזבנו מלא משטרה וגרמנים. רחל סיפרה לנו כי שלום נמצא אצל ד״ר שטור, וכי שלום נדבר עם הרופא כי אני, מלכה ויענקל צריכים להגיע גם כן, ובקש ממנו להסביר לנו איך למצוא אותו (התברר כי שלום לא ברח באותה דרך שנדברנו). שמנו פעמינו לד״ר שטנר והלכנו כל הלילה ביער, עד שהגענו לבית הרופא במאטשולנקה, שם פגשנו את שלום. הרופא רצה בכל לבו לעזור לנו, אך נאלצנו לעזוב אחרי שלושה ימים, כי הוא פחד שהגרמנים יבואו.

ברחנו בלילה בחזרה לכפר לעוואטשעס. ישבנו שם שבועיים במחסן. היינו כבר תשעה אנשים. סביב המחסן הסתובבו הרועים ולא ידעו כי מתחבאים אנו בפנים. במחסן היינו: אני, מלכה, יענקל, שלום, יענקל דער כלאפער, שניאור וולמן, מאיר וולמן, ומוטלה וולמן. בעל המחסן קרא לנו שנצא לאסוף תפוחי אדמה, אך פחדנו, והוא בעצמו הביא לנו אוכל כל לילה.

כשהתחילה השחיטה השניה בקוריץ התמלא הכפר ילדים רבים שבאו לבקש לחם. פחדנו להשאר במקום והנוצרים יעצו לנו ללכת לכפר וורנובקה, לשם הגיעו הפרטיזנים. שם פגשנו את דודי ישראליק, אשר ספר לנו כיצד נספתה כל המשפחה:

אחרי צאתנו מן הבונקר יצאה גם כל המשפחה. הם נכנסו למרתף שבביתנו. ישראליק, שגר בביתנו בגיטו, רצה להביא לילדים אוכל ואנשי המשטרה הרגישו בו ורדפו אחריו. הם דרשו ממנו שעונים, כסף, בגדים ועוד. אחותי צ׳רנה ובעלה הרשל התחילו לחפש מה לתת להם, ובדרך הם היכוה באכזריות וגם את ישראליק היכו והכריחו אותו להראות להם את מקום המחבוא של כולם. אז הוציאו את כל המשפחה ליד ביתו של מארקיל הנגר וירו בהם, ורק ישראליק ניצל, כי הילדים שהחזיק בזרועותיו נפלו עליו והוא כוסה כולו בדם. בלילה כשהיה הכל שקט, קם וברח...

פליטי חרב ותלאותיהם

פרק ד

פליטי חרב ותלאותיהם

על פרשת דרכים

"נע ונד". זכור לי פסוק זה מספורי המקרא. קין הרג את הבל ולכן קללו היושב במרומים והענישו להיות נע־ונד עלי אדמות. אך אנו, מה פשענו שאנו נעים ונדים? לא אדע. אך זאת אדע שמיצינו פסוק זה עד תומו. אם קללת האלוהים היא שרדפה את קין להיות נע־ונד, הרי שאותנו רדפו והמריצו האימה והפחד, האימה להימצא רגע נוסף במקום אחד והפחד מהכל. לקין ניתן אות על מצחו, שכל הרואה אותו יכירו ולא יפגע בו, וגם לנו ניתן אות לפיו אפשר היה להכירנו. האות היתה חזותנו היהודית עליה כל כך הצטערנו, כי כל הפוגש בנו למצווה נחשב לו הדבר לפגוע בנו, ומכאן הפחד.

שלושה היינו. אני, שמש יוסף ושמש אברהם. שבילי יער שכוחי־אל הפגישונו ומאז דרכינו לא נפרדו. גם הפחד קל יותר בשלושה. שרכנו רגלינו היחפות בשלג החורף ואדמה לוהטת ויבשה בקיץ.

לא אדע איך ולאן כיוון קין את פעמיו בנודו לאורך דרכים וארצות, האם ידע לאן ומתי ללכת? לנו לא היתה כל מטרה. המטרה היחידה היתה להמשיך לחיות ולהתקיים בכל מחיר. ובגלל מטרה זו אסור היה להמצא פעמיים באותו מקום, פן יכירונו, ועל כן תמיד היינו על הרגליים ותמיד בתנועה. במקום בו סעדנו, שם לא לנו וכו׳. בנסתרות לא חקרנו ואת מצב המלחמה בחזיתות לא ידענו. ורק דבר אחד חרתנו על לבנו הדואב כי הדבר לא יימשך לעד. פעם זה יגמר וכדאי לחיות ולו רק רגע, כדי לראות כיצד זה ייראה לאחר מכן.

הבעיה הגדולה שעמדה לפנינו היתה כשהגענו לפרשת דרכים — אם שמאלה או ימינה. לפתרון הבעיה פיתחנו לנו סדר מסויים, שכמעט ולא נפגע במשך כל ימי המלחמה, נשמר בקדושתו כמו אמונת אבותינו. והטקס התחיל בערך כך: הגענו לפרשת דרכים, הזמן לא אץ לנו. עמדנו. בחשיבות רבה הוצאתי את סידור התפילה, שהיה עמדי עוד מהבית, ואמרתי את ברכת הדרך, כששניהם עונים אחרי "אמן" בשימם את כף ידם על הראש בשעת מעשה. בגמר התפילה ירקתי לתוך כף ידו של שמש הקטן, היינו אברהמל. יוסף הצמיד שתי אצבעות יחד והורידן על כף ידו של אברהמל, ובכוון אליו ניתזו רסיסי הרוק הלכנו, כי ההשגחה העליונה היא אשר כיוונה את פעמינו. ברוב תמימותנו האמנו כי דרכנו נכונה. אמונה זו היא אשר הצעידה פעמי גבר, היא אשר חסכה מלבנו כל ספק, אשר ממילא מילא אותנו וכרסם בנו כל חלקה טובה.

עתה, לאחר שנים רבות שחלפו, עדיין חרותה בזכרוני אותה תמונה כאילו חיה. אותה תמונה של שלושה נערים מזי־רעב ועלובי חיים, העומדים על פרשת דרכים בדומיית קודש וחרדה ומחכים להחלטת ההשגחה העליונה שתנחם בדרכם. לא אוכל כעת להתכחש לעבר וללעוג לאותו אמצעי פרימיטיבי, אותה שיטה ילדותית, ששימשה לנו כעמוד אש ביום ובלילה.

מדע הניווט הוא ענף ומסועף; אוניות ירדו למצולות באשר לא מצאו נתיבם במרחבי ימים; ארבעים שנה תעו בני־ישראל במדבר בחפשם את הדרך הנכונה לארץ היעודה; מחשבה רבה הושקעה במציאת אמצעים לניווט, אך לא זכור לי שום מקרה בספרי־הלימוד בו סופר על אמצעים כמו שלנו. החשובה בכל זה היא אולי דוקא האמונה העוורת, אשר הנחתה אותנו במשך כל שנות המלחמה והצעידה אותנו לבטח.

נחום פלדמן

הבריחה מן העיירה

מלחמת העולם השניה מצאה אותי בלבוב, שם השלמתי את חוק לימודי. מיד עם פרוץ המלחמה שמתי פעמי הביתה, וזאת למרות שידעתי כי המצב קשה וההגיון מחייב לברוח לעומקה של רוסיה. לא עשיתי זאת אלא כדי להניע את הורי ואחותי כי יצאו יחד עמי לרוסיה. אחר תלאות מרובות, שמצאוני בדרך, הגעתי לעיירה ב־26 ביוני 1941, ארבעה ימים אחרי פרוץ המלחמה. באותו ערב ממש לקחתי עמי את הורי ואחותי הצעירה ויצאנו רגלי להורודניצה, עיר סמוכה מצדו המזרחי של הגבול הקודם שהפריד בין פולין לרוסיה. אחרי שהייה של מספר ימים בהורודניצה נפוצה שמועה כאילו נהדפו הגרמנים ולכן אין חשש לחזור הביתה. הורי טענו שהשאירו בבית את כל אשר להם וכי כנופיות שודדים עלולים לשדוד את הכל, ולכן נתפתיתי ויצאתי גם אני עמם בחזרה הביתה. אחרי שהייה של שבוע ימים בביתנו שוב גברו התקפות הגרמנים, ונראה היה בבירור כי הם מתקרבים לכבוש את העיירה, מאחר וכבר כבשו את האיזורים הסמוכים, והצבא האדום נס בבהלה, כשהגרמנים מכים בנסוגים ומפציצים אותם מן האויר כדי להגביר את הבהלה.

ליל הרביעי ביולי 1941 לא ימחה לעולם מזכרוני. ליל שמורים היה הלילה. ההפצצות מן האויר הלכו וגברו, האוקראינים שבסביבה היו דרוכים ומוכנים לשוד וביזה. אנשי השררה הקומוניסטים נסו מן העיר כשהם שורפים אחריהם מקומות אסטרטגיים. ימים אחדים קודם לכן הזמין הקומיסאר המלחמתי הסובייטי את בני העיר היהודים והסביר להם את הסכנה הצפוייה להם אם לא ימלטו נפשם. ואכן רבים שחשו נכונה את הסכנה הצפוייה נמלטו כל עוד נפשם בם. מאידך היו יהודים, אם כי לא רבים, שניסו לשכנע את הציבור לבל ימלטו, בטענה כי לא יכול להיות יותר גרוע מאשר אצל היחפנים (הרוסים), וכי הגרמנים ירשו לעסוק במסחר כבעבר, בטרם בא השלטון הרוסי. המצער שבדבר הוא כי תעמולה זו נפלה על אוזן קשבת, שכן נוח יותר היה להאזין למלות־ארגעה ולדברי נחמה ולא לעזוב בית ורכוש ולנוס בחוסר כל ובבהלה. המלה „בז'נצעס" (פליטים) היתה מבהילה ומחרידה, כי הציבור היהודי ידע מה פירוש להיות פליט עוד מזמן מלחמת העולם הראשונה, ורצו ככל האפשר להמנע מלחזור על מהדורה זו מחדש. כך הייתי מסביר את הסיבה שרבים מאד מבני עירנו לא אבו לנטוש את בתיהם ולא אבו לשמוע לכל אלה שדרשו מהם להסתלק ולברוח לרחבי רוסיה האינסופיים, שגבולותיה היו פתוחים לכל דכפין.

זכורני ויכוח שניטש בזמן ההוא ביני ובין פ.ב., מי שהיה בזמן השלטון הפולני בעל מאפיה והסוביטים הוציאוה מידיו. הנ"ל גער בי על שאני גורם כביכול פאניקה בין תושבי העיר וממריץ אותם לצאת. „אם רצונך לברוח", אמר לי, „ברח לנפשך, אך אל תטריד מנוחתם של בני העיר המודים לאל שהתפטרו מהקומוניסטים המלוכלכים". לא הועילו כל אמצעי שכנוע מצדי והוא נשאר בשלו.

בליל האימים של ה־4 ביולי נתארגנה באופן ספונטאני קבוצת נוער שמנתה כ־20 בחורים והחלטת כולנו נחושה לברוח ויהי מה. על קבוצה זו נמנו לייבלה כץ, חיים רוטבורד, משה פורשפן, ביבה ופיניה גוטמן, משה שינדלר, בו"ל כץ, איסר ומוניה שלייפר, אני ועוד אחרים. סיכמנו כי ב־2 אחר חצות נפגש ליד הסלוטש, הוא הנהר החוצה את העיר ממערב למזרח, כשפנינו מועדות להורודניצה, העיר הסמוכה לסעלישט מן הצד הרוסי.

בטרם הצטרפתי לקבוצה, באתי לבית הורי על מנת ליטול מהם ברכת פרידה בדרכי זו, ומצאתים יחד עם אחותי כשהם חבויים בתוך מרתף הבית, יושבים בחשכה כי פחדו להדליק נר (או שמא כבר אזלו הנרות או הנפט). לא אשכח לעולמים את רגעי הפרידה הללו, כשהורי דוחים את משאלתי להצטרף אלי. יותר מכל נחרת בליבי המחזה כשאחותי הצעירה פייגה'לה נפלה על צווארי כשהיא מתיפחת מרה ומבקשת ממני: „קחני עמך. אין ברצוני להשאר פה!" ואני אמנם רציתי לקחתה עמדי ונסיתי לשכנע את אמי שתתנגה על אחריותי. לרגעים נדמה היה לי שהנה הצלחתי לשכנע את אמי, אך לפתע היא התיפחה מרה והביאה לכלל ביטוי את מסירותה ואהבתה האמהית של אם יהודיה לבניה. וכך אמרה: „אם האחד ילך ממני, אתנחם אולי בשני, אך אם שניכם תלכו, אנה אני באה?". נכמרו רחמי על אמי ולא יכולתי לסרב לה. דחיתי את בקשת אחותי, השעה דחקה ולא היה זמן להיסוסים, וכך פרצתי מתוך המרתף מבלי שנתתי להם את נשיקותי האחרונות שרציתי להעניק להם. עוד מרחק רב הדהדו באזני קריאותיהם הנואשות של בני משפחתי, אולם לא היה זמן להביט לאחור. הרגשתי כי זו שעת הכושר האחרונה למלט נפשי מצפרניהם של מרצחי אדם צמאי דם. החבורה שעמם קבענו לצאת לדרך ציפתה במקום המיועד וללא שהיות יצאנו לדרך. עם עלות השחר קרבנו להורודניצה.

קשה לאין ערוך היתה הפרידה מהעיירה, ולא רק משום שזו היתה עיר מולדתי שבה ביליתי את מיטב שנותי, אלא מפני ההרגשה האיומה שקיננה בתוכי שהנה אני עוזב את המקום ואת כל אשר יקר לי לבלי לראותם עוד. לא אחת חשבתי אני וחשבו גם חברי: רבונו של עולם,

מדוע לא נתת לצאן מרעיתך עינים לראות ולחוש את אשר צפוי להם? מדוע הוכו אנשים, שלכאורה היו נבונים ומפוקחים, בסנוורים ובעוורון חושים מוחלט לבלי יכולת להבחין מניין תבוא הרעה? מדוע חבורה של בני נוער, שרק תמול שלשום ירדו מספסל הלימודים, ידעו והבינו את מה שלא מסוגלים היו לתפוס הוריהם ומחנכיהם, ראשי הקהל ופרנסי העיר, וכל אלה אשר נראו כאנשים נבונים וברי דעת?

שנים רבות קיננה מחשבה זו בלבי ותשובה לא מצאתי.

זכורה לי אפיזודה מענינת, המוכיחה את קוצר הראיה המדכא שנתגלה אף פה ושם אצל הצעירים שבינינו. ומעשה שהיה כך היה. אך התרחקנו לכת מספר קילומטרים מן העיירה כשל כוחו של מ. ש. שנפל תחת עומס המטען שסחב עמו. הוא סרב בעקשנות להמשיך בדרכו יאמר כי הוא עומד לחזור לסעלישט. שאלנו אותו לפשר הצהרתו זו, ועל כך השיב ביידיש: „מה יש? כלום יהרגו הגרמנים את כל היהודים?" נסינו בכל כוחנו להניאו מלחזור, ומשנוכחנו שזה לא יעזור לנו נגשנו אליו, לייבל כץ ואני, ואיימנו עליו שאם לא ימשיך — יספוג מכות רצח. האיום עשה את שלו. הוא רוקן חלק ממטענו וזרק אותו החוצה, ואחר כך קם והלך אחרי החבורה ברגליים כושלות.

המשכנו בדרכנו מהורודניצה הלאה מזרחה, ולמחרת יום צאתנו מן העיירה כבר הגיעונו ידיעות מחרידות על כניסתם של קלגסי היטלר לעיירתנו, ועל המכות שהפליאו ביהודים בעלי שיבה והדרת פנים, שבאו לקבל את פניהם במלח ולחם על גשר הכניסה לעיירה. שמענו גם על פוגרומים מידי האוקראינים, ועל חיי הגהינום שהחלו במלוא מוראם ודרך נסיגה כבר אין. רק 24 שעות הפרידו בינינו לבין משפחותינו אולם היו אלו שעות של נצח. אנו צעדנו לקראת עתיד בלתי נודע, והם נותרו בתוך כליון ודאי...

יוסף שמש

בדרך היערה

באותו ערב, 23 באוגוסט 1942 ישב אצלנו קרילו השכן, „המנהל החדש" של האוליניציה (בית חרושת לשמן, המונע בכוח סוסים). הוא עבר את מספר המטרים האסורים מביתו אלינו למרות העוצר, כי אבא שהיה ל„פועל שחור" באוליניצה, חייב היה להדריכו ולתכנן בערבים את אשר יש וכדאי לעשות ביום המחרת.

מבין שאר הימים והלילות המתוחים של השבועות האחרונים, לא הורגש כל שינוי מיוחד בערב זה: כל תנועה מוגברת אז התנהגות לא־רגילה של השלטונות. בדרך כלל הורגש שימינו הולכים וקצרים, שצפוי לנו הגורל האכזרי, אך הלב לפה לא רצה להגיד זאת. נתלו בכל רמז — לנו לא יקרה כדבר הזה. אנו סוללים כביש חשוב, לודביפול — ברזנה, וכל עוד כביש זה לא גמור הרי הם זקוקים לעבודתנו. לא הקשבתי באותו ערב לשיחה בין אבא לקרילו, למרות ששכבתי ליד השולחן. שכבתי חולה אנגינה עם חום של 39 מעלות. לא שמעתי גם מתי שקרילו יצא מהבית.

אך בשעה חמש התעוררתי מנקישה חזקה בחלון לידו שכבתי. ניצבו שם קלמן וולמן מהיודנרט ומיליציונר. הוא פקד על כולם לבוא מיד לגיטו. קמתי בבהלה להעיר את אבא, ומיד טררק בדלת וצעקה באוקראינית "כל הז׳ידים לגיטו". מהחוץ נשמעו צעקות ויריות. בבית קמה בהלה, כל דיירי ביתנו: משפחות שולמן, וקסלר, אתשטין, פולסקי ומשפחתנו אנו: אבא, אחי סבא, סבתא, דודה בילה וילדה בן השנתיים. למעלה משלושים נפשות קמו בבת אחת, בכו, יללו והתרוצצו מחדר לחדר. אבא יצא החוצה לבדוק את המצב וחזר מיד. זהו זה! הגיטו והעיירה מוקפים חיילים ושוטרים.

אמא ממשיכה לשכב במטתה, לה לא אכפת כבר הנעשה בחוץ, רק הכאבים בלבד עוד חודרים להכרתה. כחצי שנה היא שוכבת על מטתה חולה אנושה ללא רופא ותרופה.

מטושטש מהחום התלבשתי לאט והצטרפתי ליתר המתרוצצים בבית. אבא וראשי המשפחות האחרות מסתופפים ומתלחשים ונפרדים איש למשפחתו — אין עצה ואין תושיה.

בתוך המרתף שלנו היה סליק. קיר־עץ כפול עם כניסה דרך פשפש מוסתר יצר תא מאורך של 2.50 מ׳ על 60 ס"מ, בו היו מסתירים מצרכי מזון שמעל ההקצבה של 200 גרם לחם ומעט גריסים וקמח ליום. לתא זה הוריד אבא אותי, אחי אברהם, בת דודתי יוכה ומשהלה אתשטין בן גילו של אברהם. אבא עמד לעזבנו, ללא הושטת יד ומלות פרידה, כאילו לרגע קט בלבד. הסתכלתי בו כשואל: ואתה ואמא, מה אתכם? אבא הבין למבטי: „אשאר ליד אמא ולא אעזבנה, השתדלו אתם להנצל". סגר מאחריו את הפשפש, הערים עליו ארגזים ריקים ועלה במדרגות. הדלת הכבדה ירדה, כוסתה גם היא בארגזים, בחביות וכלים שונים ו... שקט.

ירדנו למחתרת. בודדנו מהעולם, ארבעתנו וככר הלחם, שהיה במקרה בתא. חומי ירד, כאב הגרון פרח ואיננו, כל חושי חזרו אלי ועם תפישתי את המציאות, הפחד והספק. ההיתה זאת עכשיו פרידתי האחרונה מאבא? הברחנו מהמות, והאם להרבה זמן? ומה גורל האחרים, אבא, אמא וכל היתר מה אתם? והאם גם קופלה, הילד הנחמד סמוך הלחיים שאביו נרצח בשבי הגרמני לפני שהוא התינוק הכירו כלל, האם גם הוא יומת? אך אולי כל זה אינו אלא חלום־בלהות, סיוט לילה ותו לו. ברם היריות והצעקות שהגיעו אלינו מלמעלה אימתו את המציאות המרה. נדחקתי בין האחרים ונסיתי לשבת.

היינו דרוכים ומתוחים, פחדנו לזוז מהמקום. חששנו שכל תנועה קלה עלולה להסגיר אותנו. היתה כבר שעת־הצהרים וטרם החלפנו מלה. גם בלחם עוד לא נגע איש. את הזמן יכולנו לקבוע לפי האור שהסתנן למרתף מפתח האוורור הכרוי לסימטה. מלמעלה, מהבית, הלמו צעדים כבדים של מגפי חיילים ומיליציונרים וצעדים חפוזים של ערב־רב פורעים. בקעה צעקה חדה ואחריה כמה יריות. עגלה נכנסה לסמטה ונעצרה. כמה אנשים יצאו מהבית, והעגלה זזה ממקומה. ישבתי ללא נוע, מאמץ אזני ומלווה כל תנועה שלמעלה. ידעתי פשר היריות בבית, זאת אמא נורתה על מטתה והוצאה לעגלה. כן, נלקחה מאתנו אמא ואף דמעה בעינים. כה טבעי לצערנו נראה הדבר עד שאין להתרגש ממנו. לא הייתי מתרגש ונפחד יותר גם לו היו המרצחים מופיעים ברגע זה במרתף ומכוונים אלינו את הרובים. הכל צפוי, גורלנו נחרץ.

היריות הולכות ורבות ורובן מכיוון הגיטו — אין לנו ספק מה שמתחולל. יחד עם צריחותיהם של גברים שומעים אנו קול אספסוף, קולות נשים וילדים, בא מהרחוב. ביתנו מלא מהם וגם מעלינו, במזווה מחפשים ומחטטים. הארגזים נזרקים ואולם לרדת למרתף לא ניסה עוד אף אחד. עדיין יש מה לבוז בבית, וירידה למרתף החשוך כרוכה תמיד בהפתעות.

החשיך. קצב היריות יורד, אך התנועה אינה פוסקת. מה עלינו לעשות, הנברח מכאן? לא יכולנו להחליט דבר, לאן נברח? ואולי, אולי אין זה עדיין הקץ. ידוע לנו, שגם בעיירות

אחרות היו שחיטות, שנמשכו יום, יומים, שלושה וכל הניצול ביתן לו להמשיך לחיות. בתנאים איומים ברעב אבל חיים. נשב פה עוד יום יומים ונראה.

קרוב לחצות נדמו הקולות מלמעלה ורק מרחוק נשמעות יריות בודדות. אחרי יום של מתיחות ופחד אנו נרגעים במקצת ומרגישים לראשונה רעב. יש לנו לחם אבל אין לאכול אותו בלי מים. במזווה מעל למרתף עמדה בקביעות חבית עם מים. יש לעלות למעלה ולהוריד מים, אחרת לא נחזיק כאן מעמד הרבה זמן. אני פותח את הפשפש וכולנו יוצאים למרתף, מתישרים וחולצים אברים. אנו חוששים שמא נערמו על דלת המרתף חפצים כבדים ולא נוכל לפתחה. ארבעתנו עולים במדרגות ומתאמצים להרימה. הדלת נשמעת לנו ורק ארגז אחד גולש לאט הצדה. שלושתנו הילדים עולים למעלה. החבית עם המים במקומה וגם קלחת לידה. ברם, כשאנו כבר למעלה לא למים פנינו, אנו עוברים לחדרי המגורים. הבית אין להכירו, נראה הוא כמוצג שלא מעלמא־הדין. סילוני אור ירח חיוור כאילו מבליטים את ההפיכה שבפנים, ארגזים, פחים כפתורים, סירים, כסאות כלי־מטה, בגדים וסתם סמרטוטים פזורים על הרצפה ועליהם מרבד לבן של נוצות מוכתם בדם. בחדר שלנו עמדו רק המטות הריקות וכסת אחת קרועה שקרבי נוצותיה בחוץ, שרועה על הרצפה. ליד מטתה של אמא שלולית דם קרוש וכתמי־דם המובילים לפתח. לא שגיתי בהשערה. אמא נרצחה על מטתה והוצאה אל העגלה שחיכתה בסמטא. יותר לא חפשנו. חזרנו למזווה ושתינו מים, מלאנו סיר וירדנו למטה. סגרנו אחרינו את דלת המרתף ואת פשפש מחבואנו. חפשתי ישיבה נוחה ונסיתי להרדם. קולות העירוני. שוב נמצאים אנשים בבית. שומעים בעיקר קולות נשים וילדים. ברחוב תנועה ערה. היריות לא פוסקות, נשמעות הן מהגיטו ומהיער (למה מהיער לא יכולנו להסביר לנו) וככה זה נמשך כל היום. לפנות ערב נשמעות מקרוב פסיעות כבדות ומוכרות. אלו צעדיהם של שכנינו אברמצ׳יקים אנדרי וקרילו. ואיך לא אכיר צעדים אלה? כמעט ולא עבר יום בחיי שלא אשמעם, שלא אראה אנשים אלה. וגם בזמן האחרון לא פסקתי מלראותם כשבזכות העבודה באוליניצה לא הועברנו לגיטו ונשארנו בביתנו. חשבנו את שכנינו אלה כמגינים שלנו. כל מבואות הבית מוכרים להם, והמרתף בכלל זה. עוברים הם מעלינו ונכנסים לחדרי המגורים. משהו כבד נגרר וחורק על רצפת העץ עד שצמרמרת עוברת בגוף. הם סוחבים את אחד הארונות הכבדים. לא עוברת שעה קלה ואנדרי שוב מעלינו, והפעם אינו עובר ונכנס לחדרי המגורים אלא פותח את דלת המרתף. לבי עומד מלפעום, זה יכול להיות סופנו. הוא יורד. לא טעיתי, גם באור הקלוש בחור שבמרתף אני מכירו היטב. קומתו הזקופה, פניו העגלגלים ועיניו הערמומיות והרצחניות. הוא מתרגל לחושך ופוסע פנימה. אין הוא מחטט ומחפש כאחד זר אלא לוחש: „יוסי, אברהם היכן אתם?״ לבי מתפלץ, מה זה פתאום, מה לעשות? ואולי אין כונתו רעה. אולי הוא רוצה באמת להצילנו. ארבעתנו מחליפים מבט וכולנו מנענעים בראש לשלילה. „הגידו היכן אתם?״ — לא יתכן שכונתו רצויה, הוא ואחיו הם יורשינו בחיים וירצו בנו רק מתים. אין הם שונים מאחרים. ושוב חוזר הוא: „יוסף, אברהם ענו לי״. אנו עוצרים נשימה. ידוע לו שנשארנו בבית. הוא עקב אחרי בני־ביתנו ואנו חסרנו לו לחשבון. לא ראה אותנו לצאת מהבית, עליו לדאוג לבל ישאר זכר ממשפחתנו העלול להטרידו אי־פעם. הוא לא מצאנו למעלה ולכן ירד למרתף. אנדרי עמד עוד כמה דקות מקשיב באפלת המרתף ועלה למעלה, הוריד בשקט את דלת המרתף ויצא את הבית. נשמנו אך כלום עברה הסכנה? אולם בינתים התרחקה קצת ואולי... מי יודע? היה חושך מוחלט ולא נשמעו יותר קולות בבית. יריות בודדות נשמעו בגיטו ותכופות יותר מכיוון הקסרקטין שביער. מהרחוב הגיע צחוקם ושירתם של שיכורים. אכן יום גנוסיא להם, רצחו, שדדו והשתכרו — הילולת חיות.

עברו כמה שעות מאז עזב אותנו אנדרי. יוכה, שיצאה לצרכיה, פתחה את הפשפש ויצאה למרתף. הספיקה רק לצאת מהפתח והנה דורכים מעלינו. איך זה שלא שמענום להכנס לבית? יוכה נכנסת בחזרה אלינו והפשפש נסגר. הבאים מלמעלה מרימים את דלת המרתף ואור בוקע פנימה. קבוצה שלמה יורדת. הראשון נר בידו. מבעד הסדקים בין הלוחות ראינום אחד אחד. מיליציונרים אוקראינים בציוד קרב ורק אחד ציבילי והוא לא אחר מאשר אנדרי. אין הוא מוותר עלינו, הביא לו שוטרים לעזרה. כונתו ברורה בהחלט.

במרתף נמצאו מתמיד ארגזים, חביות ושקים בהם הוחזקו מצרכי מזון. כשאבא סגר אחריו את פשפש הסתר, כיסה אותו וחלק מהקיר הכפול באותם ארגזים, ואילו אנו כשיצאנו להביא מים הזזנו אותם שוב פנימה. השוטרים ברדתם למרתף החלו בחיפוש וכחשוד נראה להם השטח המכוסה ארגזים. פינו אותם וזרקום ישר עלינו, על הקיר שלנו. בדקו בדיקנות כל שטח הרצפה, דקרו בכידונים, דפקו בקתות על הקירות, חפשו בין האבנים אחרי פתח מוסתר. המרתף לא היה גדול והם מלאו אותו בנוכחותם, כה היו קרובים אלינו שיכולתי להרגיש בהבל פיהם. אנחנו היינו כמאובנים; סנטימטר אחד בלבד של לוחות עץ בינינו, הפריד בין החיים והמות. כמה מכות של קת רובה על קיר העץ ומחבואנו מתגלה. והנה, את אשר לא יאומן קרה — בקיר שלנו לא נגעו. כרבע שעה נערך החיפוש, הנר עמד לדעוך והם עלו למעלה וסגרו את דלת המרתף.

קרה המקרה הגורלי הם לא גילו אותנו. ברם, להישאר יותר במקום הזה לא נוכל. הם עלולים לחזור הנה לאור היום ולגלותנו. עלולים גם לגלותנו באקראי בחיפוש אחרי מטמון ואנדרי עצמו עוד לא יוותר עלינו. יוכה מציעה לצאת וללכת למכרים שלה בכפר רחוק, שהם אנשים נאמנים ולא יסגירו אותנו. אבל קשה להחליט. שמא לא כלו עוד כל הקיצין, אולי בעוד יום יגמר כל זה. נעבור לאוליניצה ועל עלייתה בתוך החצר נסתתר עוד יום. מאידך, נוכל משם לברוח ביתר קלות, שכן גובלת היא עם השדות ולא נצטרך לעבור יותר בין בתים.

בערך בחצות השתררה דממה. מרחוק נשמעו רק צעידה קצובה של זקיפים ויריות מהקסרקטין שביער. עלינו למעלה. סגרנו מאחרינו את המרתף ועברנו למחסן האחורי הפונה לגן הירק שבין הבית לאוליניצה. פתחנו את הדלת ונשכבנו בתוך תפוחי־האדמה והקשבנו. היה שקט. לראשונה מזה יומיים נשמנו אויר צח. הירח היה במלואו, אורו הכסוף כמעט השכיח ממני את מצבי. כה נעים היה להתבונן בשמים ולחשוב שהכל שלו ורגיל, כמה רציתי כי רגע זה ימשך לנצח. אחרי כחמש דקות זחלנו ועברנו בין שיחי התפוחים והקוצים את ה־50—60 מטר עד לאוליניצה. בתי היהודים הריקים עמדו מסביב כמצבות אפורות בבית־העלמין הגדול של העיירה ביניהם עברנו אנו כרוחות מתים.

בשעתו עם התחלת המלחמה התקין סבא כניסת־סתר לאוליניצה. מתחת לאולם המרכזי הוא חפר מנהרה קצרה ברוחב הקיר, שכוסתה אבנים ועפר. דרך שם הועברו מהבית הרבה חפצים שהוטמנו באדמה. השתתפתי פעם במבצע כזה ולכן הכרתי את המבוא. גוללתי את האבן וזחלנו פנימה. למודים מהנסיון חיפשנו אחר מים, מלאנו סיר ועלינו לעלייה. השארנו את הסולם במקומו, כדי לא לעורר שום חשד.

כפי ששיערנו היתה כאן הרבה שחת ורובה מהקציר האחרון שהיה בעיצומו. נשמתי מלוה החזה ריח רענן ומשכר. התחפרנו בחציר ומיד נפלה על כולנו תרדמה כבדה. זה כארבעים ושמונה שעות שלא ישנו ולא יכולנו למתוח אבר כראוי. ואילו כאן היה ממש כבמיטה רכה.

כשהתעוררתי היתה כבר שעת בוקר מאוחרת. האור היה רב. זה מזמן שהגג לא שופץ והוא מלא פריצות ורווחים. גם יוכה היתה כבר ערה, היא עמדה ליד שחיף עץ שבור והציצה החוצה. הערתי את משה ואברהם, מוטב להיות ערים. כל אחד מצא סדק והסתכלנו אל הנעשה

בחוץ. מעליית הגג אפשר היה לראות חלק גדול מהעיירה ומהגיטו. העיירה היתה מלאה מילי־ציונרים גרמנים, ובעיקר אכרים כביום שוק, רק יהודים לא נראו בה. לא נראה גם אחד נושא טלאי צהוב. איכרים מובילים, בעגלות רתומות סוסים ושורים, רהיטים וכלים; גויות סוחבות על גבן שקים תפוחים; הביזה נמשכת; יריות בודדות נשמעות מכל הכיוונים. ועצם העובדה שהאוליניצה שובתת ממלאכתה מעידה על התעסקות האנשים. אין בלבנו יותר ספק, הודאות החמורה כובשת אותנו -- אין לנו כאן יותר חיים. בלילה נעזוב את המקום.

משחלה משה אתשטין הקטן, הממושקף הערמוני, החליט שלא ילך אתנו וגם לא ישאר כאן עד הערב. למשפחתו, טען הוא, מכרים טובים בסלישט. אצלם הוא יוכל למצוא מקלט, ולבדו גם יקל עליו להסתתר. במצב זה מוטב האחד מן השניים. בלי המשקפים ובלי הכובע ידמה הוא לאחד השקצים ולכן גם מוטב שילך ביום ולא יעורר חשד. כל הפצרותינו שישאר אתנו, שאין הוא דומה לגוי ושאין לסמוך על מכר לא הועילו. מאידך לא יכולנו גם לעמוד יותר מדי על דעתנו, כי גם לנו אין כל דרך בטוחה. הסתכלנו החוצה וכשלא ראינו אדם בקרבת מקום יצא משה והלך דרך השדות. לא עברה שעה ארוכה ומכיוון הליכתו המשוער נשמעו כמה יריות. אינני יודע את אשר קרה, אך משה למטרתו לא הגיע ולא נשמע עליו יותר דבר.

רובו של היום נמנמנו על החציר, כשאחד תמיד ער ומסתכל החוצה. לפנות ערב התחילו לחזור האיכרים מהשדה. עברו עגלות עמוסות חציר וקש, ועם גבור התנועה מסביבנו הופיעו ליד האוליניצה גם גרמנים. והנה נוסעת ובאה עגלת חציר עמוסה לעייפה וקשורה היטב, רתומה לצמד סוסים אדמונים. הכרתי את הסוסים שלנו. העגלה עצרה ליד פתח העליה. יורשנו קרילו חזר מקציר שדותינו ועכשיו יעמיס את השחת על עליית האוליניצה שלנו עליה אנו מסתתרים מפניו ושכמותו.

אני ואברהם מספיקים להגיע לקצה השני של העלייה העמוס רבדים רבים חציר, ואילו יוכה אינה מספיקה אלא להתחפר בערימה שליד הפתח וקרילו כבר למעלה. הוא מפזר בקלשון את הערימה ממול הפתח כדי להכין מקום לזה המובא עכשיו. לא עברה יותר מדקה והקלשון נתקע במעיל, יוכה נתגלתה. — „מה את עושה פה״? אנו שומעים: „אנשים! ז׳ידים כאן״, הוא צועק. אין טעם להשאר במחבואנו, נתגלה בנקל. אנו קופצים אל קרילו: „קרילו שקט״, אני מתחנן, „אינך מכיר אותנו. להסגירנו אתה רוצה״? הוא הפסיק לצעוק ופונה אלי: „הב את הזהב שלכם, הראה היכן הוא!״ — אין לי דבר, אני מתחנן, איני יודע דבר על זהב. הוא מתחיל לצעוק ומאיים שיהרוג אותי אם לא אתן לו מיד את הזהב. אני מבקש שיפסיק לצעוק, אך הוא מרים את הקלשון ומסתער עלי. חמקתי ממנו והוא אחרי. הגעתי לפתח הפנימי ובקפיצה אחת למטה לאוליניצה. אברהם ויוכה באו אחרי, הגענו לדלת האחורית והחוצה לאחורי האולי־ניצה. לא הסתכלנו אם רצים אחרינו וגם אין זה משנה. צנחנו בין הקיר והקוצים והקשבנו רגע. התרוממתי והסתכלתי מסביב. אין אדם בעקבותינו. התרוממנו ובריצה מהירה עברנו את ה־300 מטר עד לביצה הקרובה שם גדל סוף גבוה. כאן נחכה עד שיחשיך. נלך אל מכריה הפולנים של יוכה. אחרי מחצית השעה יצאנו לשדה. מקרוב לא נראתה כל דמות. ורק מרחוק נשמעה חורקת ומתרחקת עגלה עמוסה. הלכנו כמה דקות והנה באה לקראתנו עגלה. אני ואחי נצמדנו לקרקע ויוכה הלבושה כגויה המשיכה בדרכה. העגלה עברה ואנחנו קמנו והדבקנו את יוכה. כעבור כמה דקות באה לקראתנו עוד עגלה. שנינו נשכבנו מתחת לערמת חציר ואילו יוכה המשיכה ללכת. עברה עגלה זו ואחריה באה מיד שניה וכן שלישית. כשקמנו לא ראינו את יוכה. רצנו בכוון הליכתה אך לא מצאנוה. קראנו לה וצעקנו, אך אין קול ואין עונה. רצנו סביב סביב אך אין סימן ליוכה. לא ידענו את נפשנו היכן נעלמה? לאן נלך עכשיו, כל

תכניתנו חוסלה. מאוחר יותר נודע לנו, שיוכה חיפשה אותנו, אלא שחשבה שהקדמנו אותה ולכן המשיכה בדרכה. היא הגיעה למכרים שלה שם הסתדרה כמה ימים ומשם עברה לגיטו במזיריץ שם מצאה את מותה עם החיסול שבוצע שבועיים אחרי השחיטה בלודביפול.

היה עלינו על־כן לשנות את כיוון ההליכה. החלטנו ללכת לאדמובקה שם אנו מכירים כמה משפחות פולניות. משום־מה לא פנינו ללכת בדרך השדות אלא הלכנו בדרך המלך, החוצה את כל אורך הכפר סלישט. רעבים ככלבים התנפלנו על שדה של שורשי כרוב. קיפלנו בשינים את הקליפה העבה ואכלנו את התוך. מיד לאחר מכן הגענו לנחל ונעצרנו לרוות צמאוננו מכל היום. עברנו את הנחל ליד הגשר, עלינו על הכביש והשתדלנו ללכת בהילוך רגיל ולא להסתכל לצדדים. הכפר היה ער ושמח, עוטה אוירת חג. חבורות חבורות עמדו ליד הדרך. צחוק ושירה בקעו מהחצרות. צלילי בלליקה ליוו אותנו. עלינו לא שמו לב, לא היה עולה על דעת אחד מהם שיהודי יעיז לעבור ברחוב הראשי בכפר. אך בכל זאת פלא שלא הכירו אותנו. פנינו ולבושנו כה בלטו בזרותם וממש זעקו שיהודים אנחנו. רק בקצה הכפר הרגשנו שמישהו הולך בעקבותינו. עשינו עצמנו כלא משגיחים ורק הגברנו את קצב ההליכה. כשיצאנו מהכפר הוא נגש אלינו ואמר בשקט: „אני מכירכם, בניו של שכנא אתם, הזהרו, אני לא אגלה לאיש" וירד שמאלה לשביל, שהוביל לביתו הבודד העומד על הדרך לאדמובקה. הכרנוהו גם אנו. ליד ביתו הוקם בשעתו המטבח לסוללי הכביש מהגיטו.

ירדנו לצדו השני של הכביש והתרחקנו במהירות ממקום המפגש. אחרי שעה קלה כבר היינו בשדות אדמובקה. בחרנו לנו קבוצת שיחים עבותים ונשכבנו. לא הכרנו את הסביבה וכיוון שהיינו מאד עייפים פחדנו להרדם, שמא נמשיך לישון אחרי הזריחה. כשהשמים האפירו יצאתי לראות את הנעשה מסביב. במעלה הגבעה החל הכפר להתעורר. נשים יצאו לחלוב, את הפרות, הרועה אסף את העדר והמקדימים הכינו את העגלות לקציר. מדלת אחד הבתים הקרובים יצאה אשה מוכרת לי עם דלי חליבה והלכה לרפת. כשנגשתי אליה היא התחלחלה. לא ידעה מאין צמחתי פתאם. היא הסתכלה בי ואחר כך סקרה את השטח אם אין מי רואה אותנו. אמרתי לה בן מי אני. „אלי שבשמים! היא לחשה, מה שעשו לכם, הרגו את כולם, לא נשאר יהודי חי". אמרתי לה שאחי אתי ובקשתי אוכל. היא הכניסה אותי לרפת וכעבור כמה דקות חזרה עם חצי ככר לחם, גבינה, כמה עגבניות ובקבוק מים. היא הזהירה אותנו שנסתתר עמוק בסבך, כיון שמיליציונרים רבים עוברים בכפר, ורק בערב תוכל לתת לי עוד מנת אוכל, אם אוכל להסתנן באין רואים לרפת.

היתה זו שיחתי הראשונה עם אדם חופשי מאז נידונו למות. שמעתי מעד ראיה את אשר נעשה בעיירה.

בערב הזהירה אותי הגויה שוב, ואמרה שמוטב ונתרחק יותר מהעיירה, כי סכנה מרחפת על ראשה באם יוודע חלילה לשלטונות שהיא החביאה יהודים. בלילה עברנו לכפר הפולני הסמוך, שם מצאנו בשדה שיחים גדולים ובהם קבענו את משכננו. גם כאן היו לנו מכרים. עם הנץ החמה דפקתי על דלת אחת הבתים. הגוי הכיר אותי ושמח שניצלתי. הוא סיפר לי שבלילות הקודמים עברו כאן כמה יהודים שהלכו ליערות מעבר לסלוץ. היתה זו בשבילנו בשורה.. עד עתה חשבנו שאנו היחידים שנשארנו בחיים. הגוי ספר, שהיה בעיירה וראה את ביתנו פרוץ ופתוח. אין הוא יכול להחביא אותנו אצלו אבל נסתתר בינתיים בין השיחים ונזהר לא להתגלות. אמנם רוב אנשי הכפר אנשים הגונים הם, אולם בזמנים כאלה אין לסמוך על אף אחד ובמיוחד יש להזהר מהצעירים. לקחתי ממנו אוכל וירדנו לחורשה.

שלושה־ארבעה ימים חיינו ליד הכפר. בערב היה אחד מאתנו נגש למכר ומקבל אוכל. סופר על יהודים נוספים שעברו כאן בלילה לכיוון היערות, וכי ביערות נמצאים פרטיזנים רוסיים אשר סביבם מתרכזים כל הניצולים. גם בנו דחקו שנעבור את הסלוץ ליערות. השהיה כאן מסוכנת לנו ומסכנת את מטיבנו. החלטנו אם כן ללכת היערה. היה עלינו לעבור 6 ק"מ עד למעבר של הסלוץ ליד הכפר ויליה השוכן בעברו השני בגבול היער. יצאנו לדרך עוד בטרם עלות השחר, כוונתנו היתה שעם זריחת החמה נעבור את הסלוץ. הלכנו מהר, אך בכל זאת לא הספקנו. כשהיינו קרובים לנהר התפזרו בבת אחת ערפילי השחר והבחנו בדמויות רבות הנעות בשדה. לא יכולנו להמשיך ללכת. למזלנו נמצאו בסביבה קבוצות של סבכי שיחים שלקרוב מהם נכנסנו. היינו בקצה שדה קצור והאנשים עברו במרחק מה מאתנו. לא יכולנו לזוז מהמקום, כדי לא להקים רעש, ודחקנו על היום שיעבור. את שני המלפפונים שמצאנו חלקנו לכל היום, כי חשבנו לצאת מכאן רק כשיחשיך.

השדה היה מלא קוצרים. לפנות ערב עזב נער כבן 17 את אחת הקבוצות ומכנסיו בידיו, חפש אחרי מקום מתאים. הוא פנה לסבך שלנו, נכנס פנימה ועלה ישר עלינו. הוא קפץ ממקומו כאילו הכישו נחש ופנה אחורה. ידעתי כי כשיצא יקהיל הנה את כל המבוגרים ואזי... לא היה לנו מה להפסיד, קמתי ותפשתיו בידו. אמרתי לו מי אנחנו ובכיתי לפניו שלא יגלה זאת לאיש. הזהרתיו שאלוהים יתנקם בו אם בגללו נמות. אינני יודע מה השפיע עליו יותר, הפחד או הרחמים, אך הוא לא גילה את סודנו לאיש. בין כה וכה לנו לא היתה כל ברירה אלא לסמוך על יושרו, כי לצאת מהסבך באמצע היום כמוה כהתאבדות. חיכינו, איפוא, עד שהחשיך וכשאחרוני הקוצרים נעלמו מהשטח יצאנו מהמחבוא ואחרי כמה דקות היינו ליד המעבר. לא חלצנו את הנעליים ובבגדים כמו שהלכנו עברנו את הסלוץ ונכנסנו לתוך היער, שנהפך לנו מיד לביתנו ומקלטנו.

ונטעתים על אדמתם,
ולא ינטשו עוד!

פסח קליינמן מספר

הצפיפות בגיטו היתה גדולה. בביתו של מוטל פינמן באסקעס גרנו 4 משפחות: משפחת פעל, משפחת יצחק גילר ושתי משפחותינו. הרעב והקור שכנו גם הם אתנו, ומפעם לפעם חשבנו על אפשרויות לעבור מן הגיטו. מספר משפחות כבר הצליחו לפני כן לעבור אל מחוץ לאיזור הגיטו וגם אנחנו חפשנו דרך לצאת מחיי המחנק. הרבה תקוות חזקו אותנו בהחלטתנו: לצאת אל מחוץ לשמירה של גדר התיל ושומריו, לעבור לתנאי מגורים נוחים יותר ולשפר מעט את מצבנו הכלכלי.

הצלחנו לצאת ולעבור לגור בביתו של סבא ז״ל, ושם גרנו רק משפחתנו בלבד. אמנם הרעב לא הרפה מאתנו גם שם, אך מדי פעם היו אבי ודודי משה מביאים מצרכים מן הכפרים בהם מצאו עבודה. כמו כן מכרנו חפצים ששרדו מן הביזה שערכו בנו האוקראינים. בכל זאת הלך המצב והחמיר מדי יום ביומו. ערכנו דיון משפחתי והחלטנו כי אני ואחי מרדכי נלך לעבוד כרועי צאן.

אבי הכיר הרבה אכרים בסביבה והצליח למצוא לי ולאחי שני פטרונים לרעות את צאנם בכפר יניוּוקה, אני — אצל אכר פולני בשם מקס מטיאוש ואחי — אצל אכר חצי גרמני בשם גוסטב. לשבחם של הפולנים בני כפר זה ייאמר כי הם, ככל הפולנים באיזור לודביפול, עזרו ליהודים עוד בזמן קיום הגיטו וגם אחרי חיסולו. עזרתם הכלכלית והמוסרית. ראויה לשבח ולהוקרה עמוקה.

אחי ואני עבדנו קרוב אחד לשני וכמובן נפגשנו לעתים קרובות, גם בזמן רעיית העדרים וגם אחרי יום העבודה. נפגשנו גם עם אבא ועם הדוד וכמעט עם כל יהודי העיירה, כי הם עבדו בסלילת הכביש ליד הכפר יניוּוקה. בלכתי לבקר את בני משפחתי הייתי קודם קוטף כל מיני ירקות בשדות הכפר ומביאם להם. אם לא היו מפקחים בשדות הייתי קוטף יותר ומביא גם לחברי שעבדו גם הם בכביש בתנאי רעב. אחרי כל ביקור כזה הייתי מדוכא בזכרי את תנאי חייהם, אך ידי קצרה מהושיע.

חיי אצל האכר הפולני היו קלים. קבלתי אוכל, בגדים, יחס טוב ממעבידי ומכל תושבי הכפר, אף על פי שכולם ידעו שאני יהודי. שבוע רדף שבוע וחודש רדף חודש עד שבבוקר קיץ אחד, לפני צאתי למרעה, נגש אלי מעבידי חיוור ונרגש וספר לי כי היהודים לא הופיעו אותו בוקר לעבודה בכביש ויש שמועות כי עומדים להוציאם להורג. אני נבהלתי מאד אולם האכר לא נתן לי שהות לחשוב הרבה ושלח אותי לעלות על הגורן שלו עד שיתבררו הענינים. קבלתי את עצתו אבל לפני כן בקשתי רשות לראות את אחי ולספר לו. רצתי בכל כוחותי לבית מעבידו של אחי, אך שם נאמר לי כי מרדכי הלך לפני כמה רגעים העירה. המשכתי לרוץ ואמנם פגשתיו כשהוא כבר חוזר אל הכפר. הוא ספר לי כי גם הוא שמע ממעבידו כי היהודים לא באו לעבודה והלך לודא אם נכון הדבר. הוא ראה כי זה נכון ורצה ללכת אלי לספר לי וכך נפגשנו.

אחי היה אז כבן 15 ואני כבן 14. ערכנו התיעצות קצרה אודות המצב (מעבידי הסכים כי אשאר אצלו ואילו מעבידו של אחי יעץ לו לברוח) והחלטנו כי אני אחזור למקומי ואחי יפנה ליערות שמעבר לנהר סלוטש. נפרדנו בלב קשה אך לא היתה לנו ברירה אחרת. חזרתי אל הגורן

והאכר היה מביא לי אוכל וגם ידיעות אשר לא הוסיפו לתאבוני כי אם גרמו לנדודי שינה. חשבתי על הכל: משפחה, חברים וחברות, החיים בעיירה, בית הספר, טיולים, רחיצה בנהר, חגיגות וחגים ועוד זכרונות מזכרונות שונים שהעסיקו את מוחי.

יום אחד בא מעבידי והודיע לי שאיננו יכול להחזיקני יותר מפחד הגרמנים. הוא יעץ לי ללכת לשדות המרעה על יד הנהר סלוטש וכן עשיתי. הלכתי לשדות המרעה האלה שנקראו בשפת הגויים בשם "לו" ושם עברו עלי כשבועיים. במשך היום היו הרועים הפולנים באים ומביאים לי אוכל אולם בלילות היה קר, פחד ואי־בטחון. הייתי נכנס לערמת שחת ומנמנם ככל שיכולתי. הרועים היו מספרים לי כי מספר יהודים הצליחו לברוח מן השחיטה וכי האחים שמש עברו בקרבת הכפר. כמה קנאתי אז באחים שמש שהם שניהם ביחד ואילו אני נאלצתי להפרד מאחי.

פעם בישבי עם הרועים ראיתי מרחוק שוטרים אוקראינים באים לקראתנו והייתי בטוח שהלשינו עלי. גם הרועים נבהלו אך אחד מהם התאושש וצעק בפולנית: פיטרו, לך תראה לאן ברחו הבהמות! רצתי מהר והשוטרים לא ראוני בעברם ליד הרועים.

באחד מן הלילות נטולי השינה נזכרתי כי שמעתי פעם בבית הכנסת בגיטו כי ישנם כפרים שהגרמנים לא הגיעו לשם וגם אין להניח כי יגיעו לשם בגלל היותם כפרים נדחים. החלטתי לנסות את מזלי ולהגיע לאחד הכפרים האלה. השכם בבוקר יצאתי לעבר הנהר, חציתי אותו במקום שהמים היו רדודים ושמתי פעמי למקומות אשר מעולם לא הייתי בהם. הלכתי ביער ובשדות עד שהגעתי לכפר נעמיליע. חכיתי עד רדת היום, נכנסתי לערמה ליד ביתו של אכר, ולא עבר זמן רב והתחלתי להרדם מרב רעב וגם מהרגשת בטחון שאני רחוק מן הרוצחים. אולם רק נרדמתי ופתאום שמעתי נביחת כלב וצעדים מתקרבים בשקט לעברי. שאלתי מי זה וענה לי בעל הבית. הוא התקרב אלי ושאל מי אני והתברר לי כי לולא הקדמתי להשמיע קולי היה מוחץ את ראשי בגרזן שבידו כיוון שפחד מגנבים. הוא נתן לי לאכול והשכם בבוקר המשכתי את דרכי בכוון הכפר סמולירניה. כאן כבר הייתי פחות נפחד וסובבתי בכפרים הפולניים שבסביבה. בכל הכפרים קבלתי אוכל בשפע ואפילו מקום שינה בבית. שמעתי כי פה ושם נראו יהודים אולם עברו שבועות עד שסוף סוף פגשתי גם מכרים: יצחק גורפינקל, נטקה ובתה חיה. מהם שמעתי גם דרישת שלום מאחי מרדכי שהצטרף לפרטיזנים. התחברתי ליצחק כבן זוג והמשכנו להתקדם ביחד.

יום אחד, היה זה אחד הימים המאושרים בחיי, הגעתי לכפר בשם קוזירניק וישבתי בחברת כמה יהודים — ביער מצאנו עוד כמה יהודים מעיירתנו ומעיירות הסביבה. פתאום באה לי הפתעה משמחת בפגשי את אפרים שתדלן, אחיה של רבקה שתדלן חברתי הטובה, והוא ספר לי כי אבי ודודי משה נמצאים אצל אכר פלוני לא הרחק משם. כמובן שלא בטלתי את זמני ומהרתי לשם.

אין מלים בפי לתאר את הפגישה. חיי קבלו תוכן חדש. אוכל לא חסר לנו וגם נשק היה לנו. גרנו פעם פה ופעם שם, ולמרות הקור העז שפקד אותנו חיינו בתקווה ליום הישועה הקרוב. אמנם הגרמנים היו עורכים מדי פעם סריקות ביערות ואז שחקנו אתם במשחק חתול ועכבר, אך בדרך כלל חיינו בבטחון יחסי.

פעם חליתי בטיפוס ותרופות לא היו לנו. מצבי הלך והחמיר. נמצאנו אז על יד הכפר ברזניק. באחד הימים באה ידיעה כי הגרמנים מתקרבים ונמצאים כבר בכפר הסמוך. מה לעשות? הייתי כבר כמעט בעולם הבא וכולם יעצו לאבא לברוח כיוון ששעותי ספורות ואותי כבר לא יוכל להציל. זה היה בערב. נשארתי לבדי בלילה זה בחום גבוה אך בהכרה. למחרת באו רועי צאן למקום. הם שרפו את אחד הבונקרים ומשהתקרבו לבונקר בו שכבתי אני צעקתי אליהם בשארית כוחותי מתוך הבונקר. הם נכנסו, ריחמו עלי וגם האכילוני. כעבור כמה שעות חזר אבי עם עוד כמה יהודים ובידיהם מעדרים ואתים כדי לקברני, אולם מה גדולה היתה שמחתם כי עודני חי. הם לקחו אותי והעבירו אותי אתם וכך נצלתי שנית.

אברהם ורנר מספר

אני אברהם ורנר, בן למשפחת משה ודבורה ורנר, נולדתי בלודביפול בשנת 1893. בשנות נעורי, כמשפט הימים ההם בעיירתנו, למדתי ב„חדר" עד גיל 15 בערך ולאחר מכן התחלתי לעזור בעסקי אבי. השתתפתי בקרבות של מלחמת־העולם הראשונה, וכן עברו עלי ועל משפחתי זוועות המלחמה והרציחות של תקופת היטלר. בדרך נדודי הקשה מתו עלי אשתי ובתי, ואני ובני משה ניצלנו בנס והגענו לישראל.

בגמר מלחמת־העולם הראשונה עבר על הסביבה נחשול מאורעות ופרעות עקב השתוללותן של כנופיות מרצחים למיניהן, ששרצו בארץ בימי ההטמן, פטלורה ואח׳, שצמאו לדם יהודים ולרכושם. לבסוף התיצבה ממשלת פולין באיזור והחיים האזרחיים נכנסו למסלול נורמלי.

אך השקט היחסי לא ארך זמן רב. פרצה מלחמת העולם השניה, והחיה הנאצית שברה אותנו בגוף וברוח, ובחודש יולי 1941 כלאו אותנו בגיטו. לקחו אותנו לעבודת־פרך בתנאי רעב ומצוקה, מלבד התעללות, השפלות ומכות־רצח. כך עינו אותנו עד ליום הטבח האכזרי. וביום המר והנמהר הוציאו את כל היהודים אל הקסרקטינים („קאַשאַרן") והביאו אותם אל עברי פי הבורות, שבמו ידיהם חפרו לעצמם.

ביום הטבח עלה בידי עפ"י נס להתחמק יחד עם משפחתי מהשורה ולהסתתר במרתף אפל שבבית אַנדריי קאָסטיושאָק (לעווקעס). אם כי האכר השגיח בנו, לו זו בלבד שלא גילה התנגדות לשהותנו אצלו, אלא גם האכיל אותנו ודאג לכך, שמחבואנו לא יתגלה, וזה מתוך סכנת נפשות לעצמו ולמשפחתו.

בלילה השני עזבנו את מרתפו ובחסות האפילה עברנו אל מעבר לסלוטש והלכנו אל המאזורים אשר ביערות. התחלנו לחיות חיי קבצנים נרדפים ממקום למקום, ובלבד שלמרות התנאים הקשים היינו יותר בטוחים בחיינו. כך סבלנו והתענינו ברעב ובחוסר כל עד שחזרו הסובייטים ושוב אפשר היה להופיע לאור היום ברחובות העיירה, ובסופו של דבר עברנו במסגרת הריפטריאציה לפולין.

ביער חלתה בתי היחידה חיה בטיפוס ומחוסר טיפול מתאים מתה. בפולין שוב עברנו שבעה מדורי גהינום עד שהגענו לאוסטריה ושם מתה אשתי. אני ובני משה הגענו לגרמניה ומשם עלינו שבעי נדודים לישראל, בה אנו חיים ועובדים למען ארצנו העצמאית.

ניצול השואה, מר יהודה (לייבוש) רבר,
מגולל את פרשת התלאות של הניצולים
ביום האזכרה בהר־ציון

יהודה רבר

החיים ביערות אחרי הליקווידציה של קהילתנו לודביפול (סעלישט גדול)

כתיבת זכרונותי על מה שעבר עלי אחרי הליקווידציה של הקהילה היהודית בלודביפול (סעלישט גדול) לא תצטיין בפרטי תאריכים מדוייקים לשם רישומם המדוייק. עברו כבר 18 שנה מאז, אך אותם מאורעות עדיין חרותים בזכרוני כדי לתארם לפניכם.

ביום מותם הטרגי של יקירינו ומיטב קרובינו, אחינו ואחיותינו, ניצלתי בנס בהישארי תלוי על הגדר כשיריות שורקות מסביבי. כנראה שהרוצחים כיוונו את יריותיהם בעיקר על השוכבים על הארץ בחצר. אחרת אי אפשר להסביר איך לא נפגעתי גם אני.

היריות הלכו וגברו, ובי גבר הרצון לברוח ולהשאר בחיים. אמנם חייב הייתי להחליט את ההיפך מזה, בידעי כי מאחורי משאיר אני למות בטוח יותר ממחצית בני עיירתנו, ביניהם יקירי נפשי: אבי יצחק, אחיותי לייקע ורייזעלע ואחי ינקעלע וגיסתי מיכלע עם בנה הפעוט גאטל בן שנה וחצי, וכן רבים מקרובי המשפחה ראבער זכרון כלם לברכה. בעצם היריות שמעתי קוראים: לייביש, אתה תלוי על הגדר! בכל כוחותי ניתקתי את עצמי מן הגדר. כשנפלתי, למזלי בצד השני של הגדר, הרגשתי שאני בחוץ. התמהמהתי עוד כשנייה כדי לקבוע את כיוון היריות, ולפי זה את כיוון בריחתי.

מרוב בהלה לא יכולתי להחליט דבר והחילותי לרוץ בכיוון היער. בדרכי ליער היה עלי לעבור שטח פתוח גדול. היה זה שטח שהפולנים הכשירו לתחרויות מרוץ של הצבא הפולני, ושטח זה היה מוקף תעלה גדולה. מעבר לשטח זה החל היער.

בשארית כוחותי עברתי את השטח בריצה עד שהגעתי לתעלה, ושם נשארתי לשכב זמן קצר בלבד, כדי להחליף כוח ולהחליט לאיזה כיוון עלי להמשיך. אחרי שהייה קצרה שמתי פעמי אל פאדראלאווקע לביתו של בראנעוויצקי, אותו הכרתי כנוצרי ידידותי. הדרך לביתו היתה מוכרת לי היטב, אלא שהייתי נרעש ומבולבל, ופניתי לכיוון הפוך, כיוון שבלכתי ביער הייתי מהרהר כל הזמן אם טוב עשיתי בברחי, כשמאחורי נשארים כל יקירי, והם עלולים להי־יירות בעלות השחר. עם זאת, השאיפה להשאר בחיים והידיעה כי דבורקה ז״ל ברחה גם היא, ובלעדי בודאי תלך לאיבוד, דחפוני להמשיך בבריחה.

בהמשיכי בדרך ראיתי כי מתקרב אני לוויליע, כפר של רוצחים שלקחו חלק נכבד ברצח היהודים, מן היום הראשון לכיבוש סעלישט על ידי הגרמנים ועד היום האחרון של הליקווידציה. הלילה היה בהיר והשעה היתה בערך 3 אחרי חצות. הפכתי פני ללכת לכיוון פאדראלאווקע ובהגיעי לחצרו של בראנעוויצקי היה הוא כבר בגורן, דש כוסמת. כאשר ראה אותי שמח מאד כי נשארתי בחיים וציווני לעלות מיד על העליה, שם היו הרבה חבילות כוסמת. הוא הציע לי מיד אוכל לאכול, אך אני בכיתי בלי הרף ולא אביתי להנחם. אשתו הביאה לי אוכל אשר את

מראהו מזמן לא ראיתי, ושידלה אותי לאכול ולהרגע. הם סיפרו לי כי לא ישנו כל הלילה בידעם מה שמתחולל בעיירה. הם גם הזהירוני שלא ארד מן העליה, כיוון שיש להם קרובה שעלולה להסגירני בידי הרוצחים.

כשהתעוררתי, היה כבר אחרי הצהריים. הם המשיכו לספר לי כי הרגו את כולם וכי ה־רוצחים מחפשים יהודים שהתחבאו. בידעי כי דבורקה ז"ל ברחה מידי הרוצחים, רציתי מאד למצאה וביקשתי את בראנעוויצקי לגשת לחפשה בכמה כפרים בסביבת פאדראלאווקע. קוויתי כי אם הצליחה להימלט היא תגיע בודאי לנוצרים מכרים מן הכפרים אותם בקרנו בזמן הגטו לשם רכישת מזון. אולם בראנעוויצקי פחד אפילו להתענין בדבר, שמא יתגלה כי הוא עוזר ליהודים להינצל. מקץ שלושה ימים לשהותי אצלו אמר לי מארחי כי עלי להחליף את מקום מחבואי לזמן קצר. הוא פחד להשאירני אצלו, כיוון שמחפשים בכל מקום, ובמיוחד פחד מכלתו.

בעד כל ראש יהודי – 3 ק"ג מלח!

לא היתה לי ברירה ופניתי ללכת לאנטוני קראקוס מזאוואלאטשע. קוויתי כי יתן לי מחבוא אצלו (ביתו נמצא כמעט ביער) ואולי יעזור לי גם למצוא את דבורקה ז"ל. אולם כש־התקרבתי לביתו ראיתי בחצרו אחדים משכניו שהחלו צועקים: מדוע אתה מסתובב כאן? האם אינך יודע כי בעד כל ראש יהודי משלמים 3 ק"ג מלח? ישנם הרבה שיקפצו על המציאה, אותך יסגירו ואותנו יהרגו. אך אנטוני הדריך אותי: היכנס ליער, ואני אביא לך משהו לאכול. נכנסתי ליער, ולא ידעתי מה לעשות. שוב החילותי להרהר אם כדאי היה להישאר בחיים. אחרי שחכיתי ביער כחצי שעה הופיע אנטוני והביא לי אוכל. הוא סיפר לי כי הגויים מווילע מסתר־בבים על כל הדרכים ומחפשים יהודים, כדי להסגירם ולקבל תמורתם מלח (בזמן ההוא היה המלח יקר מזהב). לא היתה לי ברירה אלא להתרחק מן המקום מהר ככל האפשר. הרעיון למצוא את דבורקה רדף אותי ופניתי ללכת אל טרובינסקי, אשר גר לא רחוק מנעמיליע, בתקווה למצוא אותה שם.

היה זה היום ראשון לפנות בוקר. עד שעלתה השמש הגעתי בדרכים אחוריות אל שדות המרעה של טרובינסקי וראיתי מרחוק את סוסיו רועים, ושקץ קטן שומר עליהם. התקרבתי לילד שהכירני מיד, ובקשתיו להודיע לאביו כי הגעתי לכאן וברצוני לדבר אתו. הוא מלא אחר בקשתי, וכעבור מחצית השעה הגיע אביו כשהוא שמח שנשארתי בחיים. ביקשתיו לגשת אל צערווינסקי מן האלטער הוטע (מהלך 8 קילומטר) ולהתענין אם דבורקה נמצאת שם. הוא הבטיחני כי יעשה זאת, למעני, מיד אחרי ארוחת הבוקר. הוא גם הוציא אלי לביבות בחמאה, ותוך כמה שעות חזר ובשורה בפיו כי אכן דבורקה נמצאת אצל צערווינסקי ואתה עוד 2 נשים מסעלישט, שאינו מכיר אותן. למשמע הבשורה אחזה בי עווית כזו עד כי כמעט יצאתי מדעתי. כשנרגעתי אמר לי: להווי ידוע לך כי בני־דודתך חיים ולייזר ועוד מאנשי סעלישט חיים גם הם לא רחוק מכאן. לא יכולתי יותר לעצור בעצמי, וביקשתיו לקחתני לראותם.

במרחק כמה קילומטרים מן האחו שלו פגשתי את חיים ולייזר ומאלע שונדעל ז"ל וכן גם את רוב משפחת מיכאל שונדעל ז"ל וחיה, בתה של נעטקע. החלטנו מיד כי אני ולייזר הולכים לאלטער הוטע להביא את דבורקה. היה זה בערך בשעה 4 אחרי הצהריים, והחלטנו

ללכת דרך היער ולא בדרך ראשית, כיוון שלאור היום היתה סכנה בדרכים. כיוונו דרכנו לפי השמש והגענו לפנות ערב לבתים הראשונים של באגינסקי. האכרים היו עדיין בשדות, והיה עלינו לחכות עד שיחשיך. בינתיים נכנס לייזר לביתה של אחת ממשפחות באגינסקי הוא לא מצא שם איש, אך לעומת זאת התנפל עליו כלב פרא שנשכו ברגליו. בקושי חזר לייזר הי משם, כשרגלו שותתת דם. האכרה בעלת הבית שמעה את נביחת הכלב והבינה כי מישהו היה בביתה. בראותה את לייזר ורגלו הפצועה תפסה מיד מה שקרה. היא הסבירה לנו כי מזל גדול היה לו ללייזר שהכלב לא קרעו לגזרים. היא נתנה לנו מים לטיפול בפצע, והמשכנו לחכות עד שיחשיך. כשהחשיך, שמנו פעמינו לבית צערווינסקי, שגר בקצה השני של הכפר

איחוד משפחות ביער

בדרך היה עלינו לעבור חצרות אחרות, ובאחת מהן התנפלו עלינו שני שקצים פולניים כשהם צועקים: זשידעס, מה אתם מסתובבים כאן? חבל שנשארתם בחיים. אמם שמעה את הצעקות, יצאה אלינו ורמזה לנו להסתלק. כשהגענו לצערווינסקי פגשנוהו מטפל בפרותיו. קבלת הפנים בקלוניע לא היתה חמה ביותר. הוא חשש פן ירגיש בנו מישהו, וסיפר לנו כי דבורקה ועוד 2 נשים יהודיות נמצאות ביער והוא ילך להביאן. (שכחתי לספר כי כשהלכתי להביא את דבורקה, ביקשה אותי חיה נעטקע׳ס שהיתה עוד ילדה: לייביש, אולי תמצא שם את אמא שלי? — וזה נשמע כל כך בלתי אפשרי).

אולם כשחזר צערווינסקי כעבור 1½ שעה (שנראו לי ארוכות כשנה) עם דבורקה, נעטקע וקיילע, לא יכולנו אפילו להזיל מספיק דמעות. את דבורקה קשה היה להכיר. עוד בגטו היא נראתה חצי אדם, ועתה לא היתה לה כלל דמות אדם. בראותי את נעטקע חיה התחלתי להאמין בהרגשה מוקדמת. סיפרתי לה מיד כי בתה חיה נמצאת לא רחוק ממנה. אחרי שאכלנו ארוחת ערב, תפוחי אדמה עם מלפפונים חמוצים, עלינו על העליה לישון. לייזר הלך לחופקאוו — לא רחוק משם — לאיוואן קוט כדי להביא ממנו מזון.

לפנות בוקר חזר לייזר עם מזון, והמשכנו הלאה לטרובינסקי. דבורקה ספרה לי כיצד צערווינסקי התייחס אליה רע. בני הבית שאלו אותה: מה תעשי בלי לייבוש? בין כה וכה יגיע גם יומך (הם לא ידעו כי נשארתי בחיים). ביום הראשון החזיקו אותם בקלוניע ונתנו להם לאכול. ביום השני העבירו אותה ליער, לשם הביאו להם פעם ביום אוכל. בימים האחרונים היו נאלצים לרעוב במשך 3 ימים מבלי שיביאו להם אוכל. אולם כשנודע לצערווינסקי כי גם אני חי, מיד השתנה היחס ושלחו להם אוכל וספרו להם אודותינו.

אולם לא היה זה הזמן להענישם, כיוון שכל טובה וכל חסד שעשו אתנו בזמן ההוא היו צדקה גדולה. ליהודי היה ערך כלזבוב. מספיק היה לשים עליו יד ומיד נמעך. אולם הנוצרים הידידים לא עשו כן, ואם הוסיפו לך פרוסת לחם, כמו לכלב, חייב היית לקבל זאת כמתנה יקרת ערך, אף על פי שכל אחד מהם היה חייב לך כסף, או שהחזיק ברכושך שהפקדת בידו לשמירה. לא אחד מהם קיווה שתמות, אך לא מידיו. המשכנו להתקרב לבית טרובינסקי ונעטקע פגשה שם את בתה. למזלנו שתיהן חיות אתנו כיום וגם הן יכולות לספר את קורות הימים ההם.

התיישבנו, וכל אחד סיפר כיצד הצליח לברוח. דבורקה ז״ל ספרה כי אותם הובילה קבוצה של 10 גברים ונשים ואיש מיליציה אחד מסעלישט, אשר כנראה העלים עין, ומספר יהודים הצליחו לברוח. זאת סיפר לי גם מרקיל פורשפן, שהביא את אשתו ואת שתי בנותיו למגרש ההריגה. ממנו נודע לי כי דבורקה נשארה בחיים על ידי שהתחמקה לחצרו של נפתלי וולמן. הקומיסרים הגרמנים שגרו שם היו אותה שעה בעיר, כשהם עסוקים בהשמדת יהודים. בחצר נשאר רק מפקדם, שגם הוא היה עסוק — במיון חפצי היהודים ששדד בעיר. הוא אפילו לא הרגיש בדבורקה שהתגנבה לחצר והתחבאה בגן בו צמחו שיחי תירס גבוהים. דבורקה נשארה לשכב שם עד שהחשיך היום, ובלילה עברה לחצרו של קוט ועלתה על העליה שהיתה מלאה קש, לפני שהגויים בעלי הבית השגיחו בה. כשעלתה על הקש שמעה צעקת אדם והכירה את קולה של נעטקע. שתיהן שכבו על העליה מיום שני בלילה עד יום חמישי, מבלי שאף טיפת מים תבוא לפיהן. ביום חמישי בלילה ירדו שתיהן לגן וקטפו ירקות כדי להחיות את נפשותיהן. למחרת עלו ילדי הבית על העליה וגילו אותן. הם סיפרו להוריהם והאב עלה אליהן והרגיען כי לא יסגירן, למרות שמול ביתו גר הקומיסר הראשי. הוא רק ביקש שבלילה תסתלקנה משם. בלילה הן ירדו מן העליה, חצו את נהר סלוטש במקום בו היו המים רדודים והמשיכו בדרכן עד לצערווינסקי.

חיים סיפר כי היה תקוע יחד עם משפחת מיכל שונדל בבונקר תחת הרצפה, ומדי פעם שמעו את הבנדיטים מחפשים אותם. הם הבינו כי לא יוכלו לשהות שם הרבה. בלילה יצאו וברחו לעבר השני של הנהר סלוטש.

כך ישבנו זמן קצר ביער אצל טרובינסקי, אולם הבנו כי לא בטוח לשבת במקום, כיוון שכל יום ספרו לנו בני טרובינסקי איך מחפשים ונוברים בכל מקום לגלות יהודים. בעיקר הצטיינו גויי וויליע ברדיפתם ובהיפושיהם אחרי יהודים. החלטנו כי אני, דבורקה, לייזר, חיים ומאלע נצא לדרך למצוא את הפרטיזנים על מנת להצטרף אליהם. היו שמועות כי הם נמצאים בסביבת ווארנאווקע, אך אף אחד מן הנוצרים לא רצה לגלות את מקומם.

אנו מצטרפים לפרטיזנים

היה לי מכר נוצרי בווארנאווקע ושמו שזיגדז׳ה. אמרו כי הוא יודע את מקומם של הפר־טיזנים ונמצא בקשר אתם. שמנו פנינו לווארנאווקע למצוא את שזיגדלה וכשפגשנוהו, פחד גם הוא לגלות לנו, כדי שלא יקבל כדור בראש מן הפרטיזנים בעוון הגילוי. אך כיוון שהוא הכירנו היטב, והרגעתיו כי הנלווים אלי הם בני־דודי ונאמנים גם הם כי לא ילשינו עליו, תאר לנו את הדרך בה נלך. אף על פי כן תעינו כמעט יום שלם עד שפגענו במקרה בפטרול של הפרטיזנים. הם אסרו אותנו ושלחו דו״ח למטה הפרטיזנים כי קבוצת יהודים רוצה להצטרף אליהם. רק לפנות ערב באה הוראה להביאנו למחנה. כשהגענו לשם, הכניסונו מיד לאהל המטה והקרו אותנו כיצד נודע לנו מקום המחנה ומי גילה לנו סוד זה. טענו כל הזמן כי אנו תועים כבר ימים מספר ביערות על מנת למצוא את הפרטיזנים ובמקרה פגענו בפטרול, וכי עוד בגיטו שמענו כי ביערות ישנם פרטיזנים רוסיים. הם העלו שוב את הטענות מדוע לא ארגננו בגטו התקוממות ומדוע לא ברחנו אליהם. לנו היה קשה מאד להסביר להם כי בנסיבות בהם נמצאנו בגטו היה בלתי אפשרי לארגן משהו. כל יום שינו את ההוראות בנוגע לתפוחי אדמה שקבלנו מן האכרים, תמורת חפצי הערך שעוד נשארו לכמה מאתנו, ועל נשק ודאי לא יכולנו אפילו

לחלום. אם היו אחדים שקבלו נשק, כמו ישראליק דובינע ועוד ורשאי פליט, הוזהרו שני אלה באמצעות היודנראט כי אם לא יסגירו את הנשק, יביאו לכליון משפחותיהם. הם ברחו מן הגטו ליער והיו היחידים שהצליחו לברוח ליער עוד לפני החיסול של הגטו, כיוון שכאשר אסרו אותם והובילום לקוסטופול, הם התגברו בדרך על הגרמנים וברחו. כאן המקום להדגיש שוב כי ישראליק דובינע והפליט לבקוביץ היו באמת גיבורים. הם התחברו ללאומנים אוקראיניים, שהחלו אז להלחם בגרמנים שהבטיחו להם להקים ממשלה לאומית אוקראינית, ולבסוף רימו אותם. זמן רב לפני חיסול הגטו לחמו שני הבחורים הנ״ל יחד עם הלאומנים האוקראיניים נגד הגרמנים. כפי שספרו לנו אחר כך, הם נספו בידי חבריהם האוקראינים.

אחרי שמטה הפרטיזנים החליטו להשאירנו, ערכו חיפוש מדוקדק על גופנו, שמא הבאנו דברי זהב. בעיקר הצטיין בחיפוש יהודי אחד ששימש קצין חוקר של המטה. הוא דיבר אלינו באידיש ואמר: אותי לי תרמו כי אני מכיר את כל הקונצים היהודיים בדיוק כמוכם. ליהודים יש תמיד זהב.

קבלת הפנים עשתה עלינו רושם רע מאד. כשהשתחררנו וסופחנו לקבוצה והלכנו למטבח לאכול, פגשנו את ישראליק מנדלוביץ, יונה פיקובסקי, אברהם׳ציק בלומקע׳ס, ועוד מאנשי סעלישט שזכו להגיע למחנה לפנינו, והם עמדו לפני סירים מלאי בשר ובישלום על האש. היה זה ליל יום כיפור ואני עוד זוכר איך דבורקה ז״ל אמרה לי: אתה יודע, היום יום כיפור ויהודים דתיים עומדים ומבשלים. הרגעתיה כי בזמן כזה אי אפשר לעשות חשבונות כאלה.

למחרת חלקו אותנו לקבוצות של 4 אנשים באהל, והתחלנו להרגיש את חיי הפרטיזנים. אני כנראה נראיתי חלוש מאד, ולכן שלחו אותי רק לסיורים סביב המחנה. כל יום הגיעו יהודים נוספים שניצלו מסעלישט ובערעזנע. באו גם יהודים מטופלים בילדים קטנים ונשים מבוגרות וגברים, והתחלנו להרגיש כמו בעיירה הקודמת ולא כבמחנה פרטיזנים. כל יום הגיעו גם ידיעות כי הגרמנים יודעים על מקום המצאו של המחנה ומתכוננים להקיפו ולהתקיפו. אחוז האנשים הכשירים למלחמה לא היה גדול, וגם הכשירים היו חסרי נשק. האוירון, שהיה צריך להביא לנו נשק ולפנות את הילדים והזקנים, נשרף בחנותו לא רחוק ממחננו. כל זה הביא את המטה להחלטה להפריד את היהודים מן המחנה ולארגנם במחנה נפרד שיישלח לאיזור בטוח יותר.

פעם אחת, באמצע הלילה, העירו אותנו בבהלה והודיעונו כי על כל היהודים להתאסף על יד המטה. ברגעים הראשונים היינו מבולבלים ולא ידענו מה לחשוב. כל אחד פירש את המצב לפי הבנתו. כשהגענו למקום, כבר פגשתי כמה מן היהודים, וספרו לי כי מארגנים אותנו במחנה נפרד של יהודים בלבד, וגם המטה יהיה יהודי משלנו. הבטיחו לתת לנו 3 אנשים מותיקי הפרטיזנים, לשם לווי הילדים והזקנים שיסעו בעגלות רתומות לסוסים. כמו כן הבטיחו לנו מצרכים וכמה בהמות לשחיטה, ונצטרך לצאת לאיזור ביצות פינסק, שם היה כל האיזור בידי הפרטיזנים. כשכולם כבר נאספו במקום, הודיע לנו מפקד המחנה מעדוועדעוו את החלטת המטה לשלחנו לביצות פינסק, שם נהיה הרבה יותר בטוחים, כיוון ששם מצוי מחנה חזק של פרטיזנים בפיקודו של גנרל קאלפאקאוו, החולש על כל פולסיה. רבים מאתנו הבינו כי הרעיון נכון הוא, אולם איך מבצעים את התכנית? אחרים ראו זאת כנצחון של האנטישמים במטה. למעשה לא חסרו במחנה אלמנטים אנטישמיים, ואפילו במטה עצמו, ובעיקר הצטיין סגנו של מעדוועדעוו, מאיור שונא ישראל גדול, שלא סבל יהודים.

מצב הרוח אצל היהודים לא היה גבוה כשנודע על ההתפלגות למחנה נפרד, אולם זאת היתה פקודה שאנו היהודים לא יכולנו לשנות. עוד באותו לילה בוצעה החלוקה.

כדאי להזכיר מומנט המאשר כיצד האנטישמיות היתה מושרשת בלב חברינו הנוצרים. אני הייתי באהל אחד עם 4 נוצרים. כשבאתי לארוז את חפצי ולהפרד מהם, גיליתי כי חסרים לי כמה דברים. כשמצאתי משהו משלי אצל אחד מהם, צחקו עלי וגם צחקו על העובדה כי אנו היהודים הולכים בעצמנו להלחם. לא יכולתי להאמין כמה מהר הם שינו את יחסם, בעוד שקודם לא הרגשתי זאת אצלם.

גם בין הפרטיזנים לא בטוח

תכניתנו היתה כדלקמן: בלילה נלך בדרך וביום ננוח. אחדים מאנשי המטה הוליכונו לפי מפת דרך, שלשת הפרטיזנים מן המחנה הישן ליוונו מרחוק כדי לודא שאנו הולכים בדרך הנכונה. ביום הראשון הלך הכל כשורה, אך בלילה השני נעלמו מורי הדרך עם התכנית ולא ידענו את המשך הדרך. נשארנו לעמוד ביער לונצינסקה רודנה לחכות להוראות איך להמשיך בדרך. ההרגשה הכללית היתה כבדה. המזון החל לאזול ורק בשר נשאר לנו מספיק. ירינו בבהמות וצלינו את בשרן על האש וזללנוהו חיש. אולם מים לא היו בנמצא. כשלשה קילומטר מאתנו היה נחל, אך נסיעה לשם להביא מים היתה מגלה את מקומנו לשונא, ואנשיו ששרצו בסביבה היו באים להשמידנו. כל נשקנו הצטמצם בכמה רובים ישנים. כאשר אברהם שוחט ז״ל לקח אתו כמה אנשים להביא 2 דליים מים, כמעט הוצא להורג ע״י צ׳רנה, מלוונו מן המחנה הישן, כיוון שכאשר היו על יד הנהר למלא את הדליים, עברו לא רחוק מהם שוטרים אוקראיניים והיתה סכנה גדולה שיגלונו וישימו עלינו מצור.

בלילה זזנו שוב, אולם בבוקר שמנו לב כי לא נשאר כמעט איש מן המטה היהודי ונשארנו בלי הנהגה. היום עבר שוב בצליית בשר. לא רחוק מאתנו היה אחו עם ביצה, ושם עמדה שלולית ועליה ירוקת בה שיחקו צפרדעים. הזזנו הכל הצידה ושאבנו מים בקופסאות קטנות של שימורים. שתינו את המים, למרות האיסור להמנע מהליכה להביא מים, כיוון שהמקום פתוח ואפשר לגלותנו. חוץ מזה אפשר היה לחלות מן המים המזוהמים. ההרגשה של חוסר ודאות לעתיד החלה מקננת בנו. לא יכולנו להשאר במקום, אך גם להמשיך בדרך לא יכולנו בלי מפה. שלושת הפרטיזנים שנשלחו ללוותנו גם כן התאכזבו מאתנו, ובעיקר רצו למצוא את מפקדי המטה היהודים שערקו, ולירות בהם. דבורקה ז״ל קבלה אנגינה קשה, ממנה סבלה עוד לפני שנפרדנו מן המחנה הישן. היה בלתי אפשרי להמשיך אתה בדרך. והמצב שנוצר במחנה הביאנו למחשבה כי עלינו למצוא מחבוא אצל מכר נוצרי בנעמיליע, לפחות עבור דבורקה עד שתבריא.

התיעצתי עם בני דודי חיים ולייזר והחלטנו כי כלנו ביחד נפרד מן המחנה ואין טעם לדחות זאת, כי אם נשאר—ניפול במוקדם או במאוחר בידי הרוצחים שעקבו אחרינו (כפי שהתברר אחרי כן, היתה זו הרגשת כולם). עוד באותו לילה התחלקנו, והחלטנו כי אני ודבורקה נצא הרא־שונים ונחכה במקום לא רחוק מן המחנה, ואחרינו יבואו חיים, לייזר ומאלע שונדעל ז״ל, שיתגנבו החוצה ויצטרפו אלינו, וכלנו נחפש מקום בו נעבור את החורף שהחל מתקרב. אחרי שהגענו למקום המפגש חכינו זמן ארוך לחיים וללייזר שלא יכלו למצאנו, ודרכינו נפרדו.

כוונתנו היתה להגיע לנעמיליע, לנוצרי מכר החייב לי כסף וגם חפצי בית שהנחנו אצלו למשמרת, בתקווה כי נשאר בחיים. קווינו שיסכים שדבורקה תשאר אצלו עד שתבריא. יצאנו לדרך ביער, בתקווה כי הדרך בה אנו הולכים היא נכונה. אולם הלכנו בדיוק בכיוון הפוך, וכשיצאנו את היער מצאנו את עצמנו באחו עם ביצה גדולה לא רחוק מן הכפר פאטאשנע. בחשבנו כי הביצה אינה גדולה (החושך הטעה אותנו) התחלנו לעבור, וכך הלכנו במשך כמה שעות, ולעתים חשבנו כי נטבע ולא נצא משם לעולם. המים הגיעו עד למחצית הגוף, והחזקנו אחד בשני בידים (אני מפסיק כאן כי נזכרתי בעוד מומנט שהביאנו לביצה).

כאשר הלכנו ביער, גלינו מרחוק מדורה והלכנו בכיוון ההוא. כשיצאנו מן היער, ראינו כי זאת חווה מחוות הכפר פאטאשנע, אבל כלם כבר ישנו שם. היה כבר מאוחר, אך בבית אחד היה אור מן האש שבערה בתנור. התפלאנו כי בשעה כה מאוחרת בוערת אש בתנור, כיוון שה־אכרים מבשלים את ארוחת הערב בדרך כלל לפנות ערב. השארתי את דבורקה לחכות בחצר, קצת רחוק מן הבית, ואני התקרבתי בזהירות לבית והסתכלתי דרך החלון לראות אם אין שם משטרה. בחצר היה כלב גדול קשור בשרשרת והוא עשה רעש כזה בנביחתו, עד כי האכרה יצאה במרוצה וחטפה אותי פנימה. היא התפלאה שהכלב לא קרעני לגזרים. בהכנסי לבית היה חם מאד ובתנור התבשלו תפוחי אדמה בסיר. היא הכירה מיד כי יהודי אני אך היתה ידידותית ואמרה לי: עוד מעט יהיו תפוחי האדמה מוכנים ותוכל לאכול אתנו. אולם אני אמרתי כי אשתי מחכה בחוץ וגם אני אחכה אתה שם. בהכנסי לפני כן לבית השגחתי בשקץ קטן שהחליף קריצות עם אחותו הבכירה ונעלם מן הבית. חוש פנימי אמר לי להזהר. לא פעם קרה שפיתו יהודים באוכל ואחר כך הסגירום לידי הרוצחים. אלא שקבלת הפנים של האם נראתה לי כנה, וזה ניחם אותי. אחרי שחכיתי זמן קצר, יצאה אלינו האכרה עם צלחת תפוחי אדמה ומלפפונים חמוצים. כשהתחלנו לאכול בהנאה את תפוחי האדמה הראשונים צמחו, כמו מן האדמה, שני שקצים בלוויית השקץ הקטן. אחד המבוגרים היה לבוש בגדי שוטר אוקראיני מן הימים ההם, אלא שלא נשא נשק. הוא שאלני מיד: מי אתם, ומדוע אתם מסתובבים בלילה. הסברתי לו כי אנו רעבים ומיד נסתלק משם. הוא עוד הוסיף דברי נאצה עלינו ונעלם עם חברו בשחוק שטני. האוכל עמד לנו בגרון, כיוון שהבננו את הצפוי לנו. הודינו לאשה ויצאנו לדרך בצעדים מהירים. כשאך עברנו מרחק קצר מן הבית, בדרך האחו, הבחננו כי מאחורי גזע עץ שוכב אדם המתחבא מאתנו, ולא רחוק ממנו, מאחורי גזע שני, שוכב אחר. לאור הירח הכרתי בשוכבים את שני השקצים שבקרו אותנו וצעקו עלינו. ברכינו פקו ובקושי המשכנו להתקדם. הבנתי כי ברצונם לשדוד אותנו ואולי גם להרגנו. כשהרחקנו כ־100 מטר נוספים, שנדמו לנו כ־1000 קילומטר, הם חסמו בפנינו את הדרך, ועם שבר של רובה איימו עלינו שיהרגונו אם לא ניתן להם את הזהב, ומיד ציוו עלינו להסיר את בגדינו. התחלנו להתפשט וכמעט נשארנו בבגדינו התחתונים כשהם התחילו לחפש זהב בבגדינו. ניצלנו את ההזדמנות והתחלנו לרוץ. פעם הם ירו עלינו בשבר הרובה שלהם והכדור חלף ליד אזני הימנית ולמזלי לא פגע בי. בפעם השניה לא ירה. שמעתי רק איך בריצתו אחרינו עבד השקץ קשה עם ניצרת הרובה אך לא הצליח לירות. זה עודד אותנו להחיש את צעדינו. אני רצתי מהר יותר ודבורקה נעצרה וכמעט נתפסה, ואז צעקנו: "הצילו!". היינו לא רחוק מבית, וזה עצר אותם ברדיפתם. הגענו לערמה גדולה של קש והתחבאנו עמוק בתוך הקש כדי להחליף כוח. הרבה זמן לא יכולנו לשבת שם, פן יאיר היום ויגלונו. שוב התחלנו ללכת מהר עד שהגענו לביצה שעליה התחלתי לספר לעיל.

בביצה, ושוב ביער

בוססנו בביצה כמה שעות, וחשבנו כי לעולם לא נגיע לסופה. כל פעם שינינו את כיווננו, בקוותנו למצוא מוצא. כשכבר היינו עייפים מאד שמתי לב כי אנו מתקרבים לדרך. ובאמת יצאנו לדרך רחבה והמשכנו ללכת לאור הלבנה. הלכנו שמאלה. בעברנו כך מרחק של חצי שעה הגענו ליער צעיר והבחננו מרחוק באיכר ומסביבו כמה אנשים. חשבנו על שתי אפשרויות: או שאלה פרטיזנים נחים, או שאלה מבשלי שכר. היינו כל כך זהירים להימנע מלפגוש אותם עד שבאמת לא הבחינו בנו. החלטנו לשבת לנוח ולמחרת להמשיך בדרך, אולי אז נוכל להתמצא בכיוון שבו נמשיך. כשרק התיישבנו נרדמנו כהרוגים וכשהתעוררנו היה כבר יום. נבהלנו כהוגן, פן יגלונו, אך ראינו כי ישננו לא רחוק מבית. עתה נפתחה הדלת וגויה יצאה ממנו כשהיא משפשפת את עיניה הרדומות. החלטתי להתקרב ולשאול אותה היכן אנו נמצאים, ואולי תראה לנו את הדרך לנעמיליע בה היו לנו הרבה מכרים מבני המאזורים הפולניים. כשרק ראתה אותי הגויה, נבהלה מאד והחלה לרוץ חזרה אל תוך ביתה בנפנפה בידיה כי אסתלק. השקטתי אותה ושאלתי אותה היכן אנו נמצאים, וענתה לי כי אנו לא רחוקים מן הכפר חוטין. היא גם הסבירה לי את דרך ל־נעמיליע. הדרך משם כבר היתה מוכרת לי פחות או יותר, אך הוכרחנו לעבור מרחק גדול של כמה קילומטר בשדה פתוח. הרועים נהגו תמיד להודיע בכפר אם גילו יהודים, ורועי הכפר חוטין הצטיינו גם בימי שלום בבגדיטים שלהם. עברנו את הדרך בשלום ושוב התקרבנו ליער, שם כבר הכרתי את הדרך והגענו לבתים של רעזשעביץ, נוצרים פולניים שהכירוני היטב. דבורקה נשארה ביער לחכות, ואני נכנסתי לבית שנמצא ביער. קבלת הפנים היתה קרה. הם רק נתנו לי אוכל לדרך והזהירוני כי לא טוב לשבת ביער כי הדרך מלאה שוטרים אוקראינים העוברים בכפרים, ואם יגלונו — נאבד אנחנו וגם את הכפרים ישרפו. הבנתי כי אין להציע להם להחביאנו אצלם, ולמרות שדבורקה הרגישה לא טוב החלטנו להסתלק משם ולגשת לכפר לאדאסקע שזי־גדלה, שנראה לנו כאדם טוב מזמן היכרותנו כל השנים, אולי ירחם על דבורקה וימציא לה מחבוא חם לזמן קצר, ואני אשהה ביער במשך הימים האלה.

שהינו ביער עד שהחשיך ואחרי כן פנינו לבית אדאסקע. השארתי את דבורקה בשדה, רחוק יותר מן הבית, ואחרי שהצצתי דרך החלון לראות אם אי זבו איש, נכנסתי פנימה. הכלב החל לנבוח ואדאסקע יצא אלי, כי כאשר הכלב נובח סימן שבא אורח בלתי קרוא. כשראני אדאסקע הרגיש לא נוח כי ביתו נמצא מול בית המוכתר של הכפר ולמרות זה שהיה מכר שלי, לא היה נאמן באהבתו ליהודים. הוא הזמינני לבית וגם את דבורקה הבאתי אתי, ומיד הכין לנו אוכל. ישבנו בפחד בלב ומיד נגשנו להציע לו את תכניתנו. בשוחחנו שמענו את הכלב נובח שנית. כלנו נבהלנו מאד והוא יצא במרוצה לראות מי הבא. אחרי רגעים מעטים, שנדמו לנו כשנים, חזר וסיפר כי מחכה לנו בחצר אשר איידלמן הרוצה לראותנו, בידעו כי אנו בבית. שמחנו מאד והכנסנוהו, והוא סיפר כי הוא נמצא עם אשתו, שני בניו ושתי בנותיו ביער לא רחוק מן הטרובינסקים. בתו הבכורה נהרגה בגטו והוא עם יתר משפחתו ברחו. הוא אמר כי אם יוודע לאשתו שפגש אותנו ולא הביאנו אליהם לא תסלח לו לעולם. מיד החלטנו להתאחד ולהתחבא ביחד. החלטנו לבנות בונקר ביער כדי לעבור בו את החורף, בתקווה כי עד הקיץ נזכה למפלה של היטלר. הנוצרים סיפרו כי מצב הגרמנים רע מאד. הרוסים עצרו אותם בחזית והגרמנים אינם מתקדמים יותר. אחרי ימי התעייה והכשלונות שעברו עלי ועל דבורקה היה זה צרי לפצעינו. אדאסקע צייד אותנו בתפוחי אדמה ומצרכים אחרים והסביר לנו באיזה שדה גדלים תפוחי האדמה שלו. הוא אמר לנו כי מתי שנצטרך נוכל לקחת די צרכנו.

מעודדים מן הפגישה עם אשר איידלמן ומילות העידוד של אדאסקע יצאנו שוב ליער, שם פגשנו את חוה איידלמן עם שתי ילדות יפות כזהב ושני בנים שהיו גדולים מאחיותיהם. הפגישה עם חוה היתה קורעת לבבות אך שקטה, כי אסור היה להרים קול. היא סיפרה לנו על בתה שנהרגה, ואנחנו סיפרנו לה כיצד נשארנו אנו בחיים ומה שעבר עלינו עד אז. המקום נראה לנו בטוח, רחוק מדרך, בחורשה סבוכה שמצאנו אחרי חיפושים רבים. סיפרנו את שעבר עלינו ואחרי כמה שעות נרדמנו טוב במקום החדש. אולם אחרי מספר ימים במקום החדש החלטנו כי המקום אינו בטוח כל כך. הרועים שהיו רועים את הבהמות ביער היו מגיעים עד מקומנו. פעם אחת אפילו יצא אחד מבני בו'אנעוויצקי מבראניסלאווקה עם גרזן. למרות שהכרתיו היה לי אליו אימון קטן מאד. אשר הרגיעני כי הוא בא אליהם כמעט כל יום והוא נוצרי טוב. לפעמים הוא אף מביא להם אוכל. בראנעוויצקי סיפר לנו כי בכפר יודעים על נוכחותנו כיוון ששמעו על כך מפי הרועים. בעיקר פחד מאחיו, שהיה מוכן אפילו להלשין כי החביא יהודים. עצתו היתה כי נסתלק משם. הוא הציע אפילו להחביא את דבורקה ואותי על העלייה לזמן קצר, תמורת תשלום כמובן. אם נסכים — יבוא למחרת בלילה ויקחנו, ואם ימצא חן בעינינו נוכל להשאר.

לא כל כך קל היה להחליט על התכנית החדשה. ראשית, אי־האימון אליו ושנית ענין התשלום שלא ידעתי מהיכן אקחנו. אולם בריאותה של דבורקה לא הוטבה. היא התקררה שוב בגרונה ובחוץ החל יורד גשם ושכבנו תחת כיפת השמים והקור הלך גבר, בעיקר בלילה. החלטנו לחזור לבראנעוויצקי לעלייה. ביתו עמד לא רחוק מדרך המלך ובמשך היום אי אפשר היה לרדת. כשהיה מביא לנו אוכל ביום רעדנו מאד פן יגלונו שכנים, כי הכניסה היתה דרך הרחוב. הוא אפילו הבטיח לנו לבנות לנו בונקר תחת הבית. לשם נוכל לברוח בזמן שמישהו יבוא פתאום לחפש בביתו. אולם תמורת זאת תבע תשלום יפה ולא יכולנו לתת לו דבר. אם היה לנו משהו, היה זה בידי נוצרים אחרים והם לא מיהרו להחזיר דבר, בטענם כי זה קבור אצלם באדמה, כי כל פעם באים אליהם לערוך חיפושים ואינם רוצים לאבד את הדברים (ושנית, לא האמינו כי יעלה בידינו להשאר בחיים). אחרי שני לילות בעלייה יצאנו שוב ליער. כעבור מספר ימים בקרונו פתאום שתי אחיות, רחל'ה וציפה, בנות משה חיים הסנדלר. הן תעו כל הזמן ביער לבדן עד שמצאונו. הן שמחו מאד לפגשנו ונשארו. מקום לא חסר ביער, אך הבטחון של חיינו לא השביע רצון. הרועים החלו לבוא לעתים קרובות יותר, ופעם אחת בנו של אשר תפס אקדח ואיים עליהם כי נהרוג אותם אם יחזרו. היה זה מעשה שטות, אך אי אפשר היה לחזור ממנו...

הרוצחים השיגונו גם ביער

החלטנו להסתלק משם מהר ככל האפשר. למחרת הצטיידנו במעדרים ובגרזן ואני, אשר ושני בניו, ורחל'ה בת הסנדלר יצאנו לחפש מקום אחר לחפור בו בונקר טוב בו נוכל לעבור את החורף. היה זה בערך בשעה 12 בצהריים. חוה, דבורקה, ציפה ושתי הילדות נשארו במקום להכין ארוחת צהריים. דבורקה אמנם בקשה להצטרף אלינו, אך כיוון שהיתה מקוררת בקשתיה להשאר במקום. ייתכן שאלמלא נשארה והיתה מצטרפת אלינו, היתה נשארת בחיים. כשרק הגענו למקום החדש והתחלנו לחפור את הבונקר ולהכין חמרים לבנייתו שמענו יריות. מיד אמרתי לאשר כי זה נשמע מן הכיוון בו נמצאות הנשים. רעש היריות היה כל כך חזק עד כי חשבנו שיורים גם עלינו. התחלנו לרוץ לתוך מעמקי היער כדי להתרחק ממקום היריות. אשר אמנם רצה לרוץ למקום היריות, אך בקושי עצרתי בעדו בשכנעי אותו כי במקום להציל את הנשים עלולים גם אנחנו להיהרג. אכר ממכרינו שעבר בעגלת עצים אישר לנו כי היריות היו על יד הטרובינסקים. היריות הלכו וגברו עוד יותר, ואנחנו המשכנו הלאה אל תוך היער, עד שאיבדנו אחד את השני. כאשר שככו היריות נפגשנו שוב, אך פחדנו להתקרב למקום בו השארנו את יקירינו. האשמנו אחד את השני על שעזבנו אותם בלי הגנה, אך מדברי הנוצרים שפגשנו אחרי כן הבננו כי לא היינו יכולים לפעול מאומה. היה זה אחיו של בראנעוויצקי מארחנו שבא בלווית אנשי משטרה אוקראיניים והם הקיפו את המקום והמטירו עליו אש מכל הצדדים. חוה איידלמן רצה בכיוון היער והצליחה להמלט. דבורקה רצה לאחו ושם פגעו בה ופצעוה ברגל, ואחרי כן תפסוה וגררו אותה ליער כדי שתגלה היכן הנשק שלנו. ציפה נפלה מן היריות הראשונות שפגעו בכתפה כשקילפה תפוחי אדמה, וכך גם מצאנוה כפופה על סיר הבישול.

אחרי חצות לילה חזרנו בזהירות למקום ומצאנו באחו את הילדה הגדולה של אשר שנור־תה כנראה בבריחתה. אחותה הצעירה היתה מוטלת מתה ליד האש עליה בישלו, וציפה — כמו שתארתי לעיל. כלן היו כבר קרות. כאשר נגשתי בריצה לדבורקה מצאתיה למעלה והיא עדיין חמה. ניסיתי להרים את ראשה כדי להושיבה ואולי לעודדה ולהשיב את רוחה, אך נגעתי בראש מרוסק. לבותינו התאבנו ולא יכולנו להזיל דמעה. לבותינו אמנם התפוצצו מכאב, אך פחדנו לפרוץ בבכי, שמא אורבים לנו. לא ידענו מה עלה בגורלה של חוה. החשכה היתה גדולה, ואחזנו אחד בידי השני והתרחקנו מן המקום שאיפתנו היחידה עכשיו היתה להביא את יקירינו לקבר ישראל. הנוצרים ספרו לנו אחרי כן כי את דבורקה עינו הרבה עד שהשיבה את רוחה. הם רצו שתספר להם היכן השגנו מזון (כיוון שהיינו בדיוק מצוידים בלחם, שעועית ותפוחי אדמה. כמו כן השגתי אז אצל טרובינסקי דבש בשביל דבורקה כדי להקל על הכאבים בגרונה).

הרוצחים סובבו עם הלחם שלנו בכל הכפר נעמיליע כדי להשוותו עם הלחם הנאפה בכפר, כדי לחדא אם גויי נעמיליע ספקו לנו לחם. למזלם של בני נעמיליע היה הלחם מביסטריץ, והובא משם ימים מספר לפני כן. אילו היה הלחם מנעמיליע היו שורפים את אנשיה על בתיהם כדי להפחיד את האכרים שלא לעזור ליהודים. התחלנו לבקש את הנוצרים המכרים שיעזרו לכרות קבר להרוגים, אך הם פחדו לעזור לנו. אנחנו עצמנו פחדנו להתקרב בשעות היום למקום ההריגה, ובלילה היה בלתי אפשרי לעשות משהו, כי הקרקע היתה קשה ומלאה שיחים. לבסוף השגנו גרזן גדול ומעדר, ובחצות הלילה, אחרי עמל רב, הצלחנו לכרות קבר במקום ולהטמין בו את יקירינו. חטבנו כמה עצים והצבנום לסימן, כדי שאם נשאר בחיים ונשתחרר נוכל להעביר את קרבנותינו ולקברם כראוי. אך גם את נדרנו הקטן הזה לא יכולנו לקיים. אחרי השחרור ניהלו בנדיטים אוקראיניים קרבות נגד הצבא הסובייטי, והמקום בו נפלו יקירינו היה

במרכז מחנם של הבנדיטים שהתחבאו מן הצבא הסובייטי. כתוצאה מזה לא יכולנו להגיע למקום אלא במחיר חיינו. זה מעיק על מצפוננו עד היום, אף כי הם לא היחידים שלא הגיעו לקבר ישראל. גם קבר האחים הגדול של בני קהילת סעלישט שנרצחו אינו במצב טוב יותר. אחרי השחרור הצליחו שארית הפליטה שנמצאו במאטשולאנקה לגדר את המקום ולהקים בו מצבת־אחים. לצערי לא יכולתי לקחת חלק בזה כיוון שנאלצתי לברוח ממאטשולאנקה לבער עזנע כדי שלא ישלחוני לדונבאס לעבוד יחד עם הבנדיטים האוקראינים.

החורף ותלאותיו

מותה של דבורקה נפל עלי כרעם. בדידות גדולה אפפה אותי. זמן רב הייתי מבולבל ולא שמעתי מה שמדברים אלי, אלא אם כן צעקו בקול רם. הצלחנו למצוא את חוה, ושוב נגשנו לתכנן את המשך דרכנו. החורף התחיל, אך בגדינו אבדו ועל רגלינו רק זוג ערדליים. נוצרו כבר שלוליות גשם וגם שלג ירד. בלילה הלכתי לנוצרים המכרים לבקש בגדים, אך הם אפילו לא ענו לי, מפחד. הלכתי בערדליים ושברתי את הקרח; רגלי התקררו וקבלתי כאבים חזקים. אשר אמר לי כי הם ידאגו לשלומי. זה עודד אותי, אחרת הייתי נופל בשדה תוך כדי הליכה. לאשר נודע כי אלתר טיקטין ומשפחתו ועוד אחדים מבני סעלישט נמצאים אצל גלושקוב ביער ושם מקום בטוח. הלכנו לשם ופגשנו את אלתר ומשפחתו, יעקב קליינמן ועוד אחדים מבני סעלישט ומבני קוריץ. הם לא שמחו ביותר לבואנו, כיוון שהיה קשה להתחבא בקבוצה גדולה, אך באין ברירה הסכימו לקבלנו. ביחוד כיוון שאשר היה קרובו של אלתר ואני נחשבתי לבן משפחתו של אשר, עקב עברנו הטראגי המשותף. גם יתר בני סעלישט התקרבו אלינו, והת־חלנו לבנות בונקר גדול לחורף. אולם ככל שהבונקר היה גדול, לא יכול היה להכיל את כלנו. היה מקום ל־10 איש והיינו יותר מ־20. עמקו של הבונקר היה 2 מטר, קירותיו מגזעי עצים. ארגננו אפילו כיריים מברזל והתחלנו לנהל חיים חדשים. אשר יצא לביסטריץ והביא מזון. אני לקחתי אריג והחלפתיו במזון. כך דאג כל אחד למזון, ויכולנו להשאר שם לחורף. יצוין כי שומר היער ידע כי אנו שם. להיפך, הוא אפילו עזר במשור וגרזנים לבניית הבונקר, כמובן תמורת כסף, אך גם תמורת כסף היה קשה למצוא נוצרי שיעזור ליהודים, בגלל הפחד הגדול מן הגרמנים.

אך שלוותנו לא ארכה הרבה. פעם אחת בא שומר היער ידידנו ודיווח לנו כי הוא יודע לבטח כי ביום הראשון הקרוב יבואו הגרמנים לציד עזים ביער שלנו, ועלינו להסתלק לזמן מה מן הסביבה. היה זה לפנות ערב וכלנו התחלנו לארוז את חפצינו. שכבתי משותק ברגלי, ולא יכולתי לעמוד עליהם בגלל הכאבים הנוראים מהם סבלתי כבר כמה ימים. נתנו לי את המקום הטוב ביותר כדי להתחמם על הכיריים, אך זה לא הספיק כדי להבריא את רגלי. כל אחד שאל אותי: לייביש, מה יהיה אתך? אך לא ידעתי מה לענות. להיפך, היה נדמה לי כי הכאבים גברו, ואני גנחתי בשקט. כלם היו עסוקים בהכנות לדרך ואני שכבתי וגנחתי. ינקלה ברזניאק גמר כבר לארוז ונגש אלי ואמר: לייביש, אולי ננסה לשפשף במי מלח? אמר ועשה. שפשף את רגלי במי מלח והחל להרימן ולהורידן בכוח כזה עד כי ממנו וגם ממני נטף דם ולא זיעה. הרגשתי כי הוקל לי ונסיתי להוריד רגל. זה עודדני, והוא שפשף את רגלי שוב ואמרתי כי אנסה ללכת.

עד היום איני יכול לשכוח כמה היטיב עמדי. התחברתי למשפחתו של אשר ופנינו למעונו של שומר היער כדי להכין לחם לדרך. כשהגענו היה כבר התנור חם וחווה אמרה לי: לייביש, עלה בינתיים על התנור, שם חם מאד. הייתי עייף מחוסר שינה כמה לילות בגלל הכאבים, ומיד נרדמתי. כשהעירו אותי לדרך הרגשתי כי אוכל ללכת אתם ויצאנו למאקרע. היה שם רכוז של פרטיזנים של נאומאוו. נכנסתי שוב לנוצרי מכר, ועליתי על התנור להתחמם, ושם פגשתי את שניאור וולמן שאמר כי אנטוני קרקוס שמע כי חליתי והוא מוכן לקחתני אליו הביתה. הופעתם של הפרטיזנים בכפרים השפיעה על הנוצרים כי לא יפחדו. היתה לו מכונת תפירה חדשה שלי. הבנתי כי הוא רוצה לרשת את המכונה תמורת הטיפול בי. בלילה השני הגענו אשר ואני ל־זאוואלאטשע אל אנטוני קרקוס. דפקנו בחלון והוא מיד ענה, לא כבפעם הקודמת. כשרק נודע לו כי אני הוא, הכניסנו מיד לביתו והכין אוכל. הוא שאל לשלומי ומיד הציע לי להשאר בחורף בביתו בתנאי שלא יודע הדבר מחוץ למשפחתו. אשר יצא לביסטריץ ואני נשארתי אצל אנטוני שהציע לי מצע על הכיריים עליה צליתי את רגלי החולות.

הישיבה אצל אנטוני לא היתה נוחה ביותר. ביתו היה הומה משכנים שבאו להסתפר ולהת־גלח וגם לקצץ קש. הייתי חייב להתחבא כל היום תחת המטה בחדר השינה ולהזהר שלא להת־עטש. מיותר לציין כי ביום השבת, ערב יום ראשון, היו באים לקוחות רבים מן הרגיל וכל היום נשארתי ללא אוכל, בגלל פחדם של מארחי פן יוודע לשכנים על קיומי. הדבר היחידי שהותר לי היה עישון כאוות נפשי. תחת המטה עמדה קפסת טבק ואני, להשקטת צרותי, עישנתי כל כך הרבה עד אשר פי החל זב עטרן, ואז הפסקתי לעשן. הישיבה בדד במשך ימים שלמים היתה רבת עינויים. אחרי כל מה שעבר עלי חסר לי מישהו לשיחה ולהפגת האכזבה בחיים, אך שם היה בדיוק להיפך, וכל היום הייתי נתון לכל מיני מחשבות רעות.

חיים ניצל בנס

לא הגיעו שום ידיעות מחיים ולייזר מאז נפרדנו בעזבנו את הפרטיזנים. יום אחד בא פיניה שפילקה לפתע לבית אנטוני וסיפר לי כי חיים ומאלע נמצאים בפאדראלאווקה ולייזר נמצא בפאמאשנה. קשה היה לי להבין כיצד שני אחים, ששרדו ממשפחה שלמה, חיים בנפרד. ביחוד לא נתנה לי מנוח המחשבה על מצבו של לייזר ששכב חולב בטיפוס בפאטאשנה, שהיתה מקום בלתי בטוח ביותר. בלילות לא יכולתי לישון. ראשית בגלל שנצרבתי על הכיריים ושנית, הציקה לי המחשבה איך להעביר את לייזר מפאטאשנה. אך רגלי החולות עוד לא היו מסוגלות להליכה, ונאלצתי לדחות את התכנית לבקר את חיים ולייזר. לילה אחד לא יכולתי להרדם מרוב מחשבות על גורלו של לייזר השוכב חולה בטיפוס, בלי עזרה רפואית, ובמקום כל כך לא בטוח. מדי פעם היו לי חלומות בלהות ואנטוני שמע כי אינני ישן. הוא שאל אותי: לייבע, מדוע אינך ישן? עניתי לו כי מצבו של לייזר אינו נותן לי מנוח ויש לי הרגשה כי משהו אינו בסדר אתו ועלי ללכת לראות מה שלומו. כוונתי היתה ללכת לחיים וביחד לבקר את לייזר. אנטוני ניסה להניעני מתכניתי, אך אני קמתי על רגלי ויצאתי לפאדראלאווקע, למרות שהלילה והחשכה עוד שלטו בחוץ.

הדרך מזאוואלאטשה לפאדראלאווקה ארכה כמה קילומטר. כשיצאתי מיער זאוואלאטשה עלה כבר השחר. היה עלי לעבור קילומטר בשדה ולהכנס ליער פאדראלאווקה. כשיצאתי לשדה הבחנתי בשלשה אנשים היוצאים לשדה מן הצד שכנגד ובאים לעומתי. בימים ההם היתה סכנה לפגוש גם פרטיזנים רוסיים, כיוון שבפגשם יהודי היו צועקים עליו ולפעמים גם מכים אותו. הייתי כבר בשטח פתוח, לכן לא היתה לי ברירה והמשכתי ללכת לקראת שלשת האנשים. כשהמרחק בינינו קטן הכרתי את פיניה שפילקה ויוסף גיטרזון המובילים ביניהם את חיים שאותו קשה היה להכיר. הוא שתת דם, בכתפו חור גדול. כשנפגשנו אמר חיים: תודה לאל שנשארתי בחיים. את מאלע הרגו מיד במקום, בבית אותו נוצרי ששם התגוררנו. אותי חשבו למת וכך נצלתי. כשׁשבה רוחי זחלתי עד לביתו של נוצרי אחר והוא השיבני לחיים.

מאלה שינדל ז"ל
ניצלה מן הגיטו,
נרצחה בידי זדים

ראיתי כי יש צורך דחוף להקל על מכאוביו של חיים. הלכנו מיד לביתו של מטיאוש קרקוס ואחרי משא ומתן מיגע הסכים, תמורת תשלום הגון, להעביר את חיים לכפר לעוואטשע, אל סניטר לשעבר מן הצבא הפולני, שמא יוכל לחבוש את הפצע. הוא חבש את הפצע שהיה גדול כגודל ביצה. הכתף נשארה שלמה, וחיים נשאר אצל מטיאוש בבית עד שיירפא פצעו. אני הייתי מחליף לו תחבשות בכל יום אך הפצע לא התרפא, עד שמטיאוש יעץ להניח על הפצע שומן לא מלוח, ובאמת אחרי כן החל הפצע להעלות ארוכה.

אולם השמחה לא ארכה. הנוצרים בוואוואלטשה קבלו ידיעות כי הגרמנים מתכוננים לערוך חיפושים בכפרים, במטרה למצוא את שרידי היהודים ובכוונה להשמיד את היהודים ומחביאיהם כאחד. פירושו של דבר היה כי עלינו לשוב ליער.

מחסידי אומות העולם

כל הלילה ירד שלג שנערם בכמה מקומות עד למטר גובה, והדרכים היו מכוסות. במשך היום נאספו בבית אנטוני עוד יהודים שהתחבאו קודם לכן אצל נוצרים אחרים בזאוואלאטשה. הם חשבו כי בביתו של אנטוני יהיה יותר בטוח כיוון שאיננו במרכז הכפר. חיים הגיע, וכן הגיע יקיר יסנבולקה (שנהרג אחרי השחרור) עם אשתו פניה ואחותה דבורה, שהיא היום אשתי. היתה אשה מקוריץ בשם בתיה עם ילדתה בת שלוש, שבקושי עמדה על רגליה, והיה אחד בעזשעניק מורשה עם אחותו וגיסו. כשאנטוני ראה כי בביתו מתאספים כל כך הרבה יהודים התהלך בפחד, אולם הוא לא הוציאם לרחוב בסערת השלג שהיתה אז. עם רדת הלילה ישבנו כלנו מדוכאים מבלי דעת מה לעשות. מטיאוש קרקוס, שהיה גיסו של אנטוני בא לנחמנו. לא פעם ראינו בו מלאך מושיע, וכן גם הפעם. הוא אמר כי כאשר אך תפסיק הסערה יעביר את כלנו למקום בטוח ביער, שם הוא מבשל שכר, והוא ידליק לנו אש. הוא נחמנו כי המצב אינו נורא כל כך, ולא יעברו אלא ימים ספורים ונוכל לחזור לבתים. באותו מומנט היה בעינינו כאחד מצדיקי הדור. הוא נשאר אתנו עד חצות, וכאשר שככה סערת השלג יצאנו לדרך.

הדרך היתה ארוכה מאד אף כי מטרתנו היתה קרובה, בסך הכל שני קילומטר. אלא שהשלג כיסה את הדרכים ואנחנו בוססנו בשלג עד ברכינו. ביהוד התענתה בתיה מקורץ עם ילדתה. וכאן אירע שמעז יצא מתוק. כמה ימים לפני כן תפחה לי בועה גדולה עם מוגלה על היד ולא עלה בידי לפתוח אותה. הכאבים היו גדולים ולא יכולתי להניע את היד. בראותי את הילדה על ידיה של בתיה שעמדה למעוד, לקחתי את הילדה על ידי. כיוון שהוכרחתי להעבירה מדי פעם מיד ליד, אירע מזלי ומשקלה של הילדה פוצץ את הבועה בידי החולה. כל המוגלה יצאה, ובקור החזק שביער הגליד הפצע מהר. שונה היה מצב פצעו של חיים. היה צורך להחליף לו תחבשות והיה קר מאד להתפשט. הפצע היה תחת הכסף והקור רק הגביר את כאבו, אך מאבק הקיום גבר והשקיט במעט את הכאבים.

כשהגענו למקום לא היה במה להבעיר אש. מעט העצים שמצאנו שם נאכלו במהרה והקור והכפור היו גדולים. חלק מאתנו הוכה בדכאון. דבורה, אשתי הנוכחית, שכבה על הארץ כמתה, ולא קמה לאכול שלשה ימים. הילדה הקטנה סבלה היא מן הקור. נוכחנו כי אם לא נתעודד בעצמנו יבוא קצנו בקור הנורא. פניה, אחותה של דבורה, ואני עם עוד כמה אנשים חטבנו כמה עצים, נסרנום והנחנום על האש. אך הם היו רטובים ולא בערו. מצאנו ענפים יבשים, הדלקנו אש ועליה בערו גם העצים הלחים, וכך עבר יומנו הראשון. אחרי הצהריים בא במרוצה שזיגדלה מסטריה וצעק עלינו על כי פרצנו לסוכתו. הוא פחד שיוודע לגרמנים וישמידו אותו ואת משפחתו. כשהכירני וכשראה את מצבנו נרגע קצת וביחוד התמלא רחמים על הילדה, והבטיח לנו עבורה חלב ומזון וקצת עצים יבשים. אחד מאתנו הלך אתו בחזרה ובאמת הביא את אשר הבטיח.

רבים מן הנוצרים בכפר טענו נגד מטיאוש על כי הביאנו ליער הקרוב לכפרם והעמיד את כל הכפר בסכנה של השמדה על ידי הגרמנים. אך למרות הכל נשארנו במקומנו באין ברירה. הגיע פורים. השמש החלה להשפיע מחומה והשלג החל להפשיר וגם הלב החל להתחמם. האביב קרב, אולם אתו גברו גם הדאגות לעתידנו. היינו בטוחים כי סופו של היטלר קרב אך מתי — זאת לא ידענו. מטיאוש יעץ לנו כי אם ברצוננו לשבת במקום בטוח עלינו לעבור לפיפלע, שם ישנם יהודים בבונקרים והגרמנים אינם מגיעים לשם, בעוד שמקומנו הנוכחי עלול להיות מסוכן בבוא הקיץ. הוא הובילנו לפיפלע, אך לא רצה שידעו כי הוא הביאנו לשם.

כשהגענו, פגשנו את פסח קחטשר עם בנו לובה, אלתר טיקטין, זליג ואברהם שתדלן, אבא גוטמן, אברהם פולקובניק ומשפחתו, ועוד אנשים. לראשונה לא שמחו לבואנו וכל הזמן ניסו לדובב אותנו מי גילה לנו את מחבואם. זה היה סימן כי המקום אינו בטוח. אולם לאט לאט התרגלו לנוכחותנו, פינו לנו מקום בבונקרים, ובלילה הראשון ישנו בנחת במקומנו החדש.

פצעו של חיים כמעט ונרפא כליל. הצידה שלקחנו אתנו אפסה כבר, אך היתה סכנה לחזור לזאוואלאטשה להביא עוד מזון, כיוון שהגרמנים הסתובבו בכפרים בחפשם צעירים לעבודה. כמובן יהודי היה כבר פטור מלעבוד... מעט תפוחי האדמה שעוד נשארו לנו חולקו למנות קטנות יותר, כדי שיספיקו ליותר זמן, אך גם לזה הגיע סוף ונאלצנו לחזור לזאוואלאטשה להביא אוכל. אני, לייזר, זליג שתדלן, אבא גוטמן ואברהם פולקובניק יצאנו בלילה. בהגיענו לפנות בוקר לבית מטיאוש קרקוס. הוא כבר היה בשדה ליד המחרשה. אני ולייזר נגשנו לברכו והאחרים נכנסו אל אשתו לבקש מזון. עוד אנו מדברים אתו שמענו יריה ואחריה שניה. הוא צווה עלי לרוץ מהר ליער, שמא הגיעו גרמנים. אני ולייזר רצנו בכוחות על־אנושיים. כשסובבנו את פנינו ראינו בחצר השכן, במרחק כחצי קילומטר, פרש גרמני על סוס והוא צעק: עמוד! למזלנו הבחין בקבוצה גדולה של שקצים ושקצות, שגם הם ברחו מן הגרמנים, והוא פנה אחריהם. אילו ידע כי אנו יהודים, היה ודאי מעדיף אותנו על פני השקצים. זליג, אבא ואברהם עברו נסיון דומה, כפי שסיפרו לנו אחרי כן. כשנכנסנו ליער פגשנו שקצים שברחו מן הגרמנים. חכינו כמה שעות עד שנהיה שקט, ואז הצלחנו לאסוף קצת תפוחי אדמה, וחזרנו לפיפלע.

אך גם בפיפלע לא היה שקט, כיוון שהגיעו שמועות כי הגרמנים שורפים את הכפרים קאזארניק וסיפקעס. כפי שהתברר היה זה נכון. תושבי הכפרים לא רצו לתת את מכסת העובדים הבהמות והתבואה שהטילו עליהם, והם ברחו ליער עם משפחותיהם וכל אשר להם. אז באו הגר־מנים ושרפו את מה שהשאירו מאחוריהם. הם הרגו את האנשים שנשארו לשמור על הבתים, וכך הלכו והתקרבו לפיפלע. נאלצנו לפנות את המקום ועברנו ליער שבין מאקרע לבין לע־וואטשעס, שם שלטו הפרטיזנים. התנהגות האוכלוסיה הנוצרית כלפי היהודים השתפרה כאשר ראו כי הגרמנים אינם מסתפקים ברדיפת יהודים בלבד וגם הם צריכים לברוח ליערות. בני הכפרים סטריה וזאוואלאטשה ברחו ליער, אך הם יצאו מן הענין בפחד בלבד. הגרמנים לא העיזו לבוא לכפרים אלה והתושבים ראו בזה סימן טוב בעבור עזרתם ליהודים.

מחלות ונגעים

באותו זמן חליתי בטיפוס, ובמשך כמה שבועות שכבתי בחום גבוה ולא ידעתי מה אתי. בשכבי לבוש בקור כשחומי גבוה קבלתי דלקת בסולית רגלי וכל זמן מחלתי צעקתי: הסירו את הגוי מרגלי, כי הוא לוחץ עלי. חיים ולייזר דאגו מאד לשלומי, כי שבועות מספר לפני כן מתה חיה׳לה ווערנע מטיפוס, ואני חליתי מיד אחרי שבקרתי אצלה. כן קבלנו דרישות שלום כי בפאדראלאווקה מתו מטיפוס מיכאל שונדל ואברהם׳ציק בלומקה׳ס, ועוד שוכבים שם מספר חולים ולא יודעים מה לעשות למענם. המחלה הפילה פחד על האנשים. משה׳לה פולקובניק, בנו

של אברהם ווטרנע, חלה עוד בפיפלע באנגינה קשה וכ־24 שעות נחשב למת, וכבר הלכנו לכרות לו קבר. אך כיוון שירד כבר הלילה, דחינו זאת למחר. באמצע הלילה הוא לפתע התישב והחל לנפנף בידיו. אנשי הבונקר באו אלינו במרוצה ובצעקה: המת קם לתחיה. כשהגענו אליו היו עיניו פקוחות והוא רמז שנתן לו משהו לפיו. נתנו לו קצת מים והוא הקיא אותם ביחד עם הרבה מוגלה מן הפצע שהתפוצץ בתוכו, וזו היתה תשועתו. הוא חזר לאיתנו והוא חי אתנו כיום, ב־ישראל. כעבור כמה שבועות הבראתי גם אני מן הטיפוס, אך על רגלי עוד לא יכולתי עדיין לעמוד, בגלל הדלקת בסוליות רגלי. בכל זאת יכולתי כבר לצאת מתחת ל״בראדעק״ (בו היו הא־כרים מחזיקים תבן לבהמות אותן הם פטמו באחו) להתחמם קצת בשמש. התקרב חג הפסח.

מרוב שכיבה בבגדים במשך תקופה ארוכה החל גופי שורץ פשפשים שטרפו את בשרי. לא היו לנו בגדים להחלפה. פניה, גיסתי כיום (שאז הכרתיה כאשתו של יקיר יסנבולקה) כבסה את בגדינו והטליאה אותם, כדי שיהיו ראויים ללבוש, אך להחלפה לא היה לנו דבר. בינתיים התגלה כי בלילות באים שודדים, גונבים את חפצינו וגם מטילים עלינו אימה. אני, חיים ולייזר החלטנו לעבור לקרבת זאוואלאטשה ביער, מקום שם הוקמו בונקרים על ידי בני זאוואלאטשה בברחם מפני הגרמנים. היתה רק בעיה כיצד אני אעבור כשלא יכולתי לעמוד על רגלי. החלטתי כי יש לעזוב את המקום בכל מחיר על אף הכאבים. ארבעת הקילומטרים ארכו לנו כמה שעות הליכה כיוון שלעתים קרובות נאלצתי לשבת. כשהגענו למקום היה כבר מאוחר בערב.

מצאנו בונקרים, אך הם היו רטובים מגשם שירד אותו יום. חיים ולייזר יצאו לכפר והביאו גפרורים וגם קצת מזון ואני נשארתי לבדי ביער לחכות להם. החשכה היתה גדולה והחלו רעמים וברקים. ביער החל יורד גשם מטרות, ומסביבי נקוותה שלולית מים גדולה. את מגפי הסרתי עוד מזמן וישבתי יחף במים ונרטבתי כולי. המטרות ירדו כמחצית השעה ובישבי כשרגלי במים הרגשתי כי כאבי הולכים וקטנים. כל פעם נסיתי לעמוד על רגלי עד שהרגשתי חמימות מתפשטת בגופי. אפילו שכחתי כי כולי רטוב מגשם והנני יושב בודד ביער חשוך. עד שחזרו לייזר וחיים עברו למעלה משעתיים. הבערנו אש וערכנו ארוחת ערב. הם הביאו חלב, תפוחי אדמה ומלפפונים חמוצים ממטיאוש. ספרתי להם על שמחתי כי כאבי קטנו. אכלנו ונרדמנו היטב למרות שהכל היה רטוב.

למחרת העמקנו לתוך היער, כיוון שהבונקר הקודם היה קרוב מדי לבתים. בחרנו בבונקר על מקום גבוה כדי שלא יקוו בו מי גשמים. זה לא היה אפילו בונקר. בלשון היער שלנו קראנו לזה קארין, כיוון שהיה בנוי על פני האדמה, מכוסה בענפים ובנוי כמין שוחה. כעבור ימים מספר, כשלייזר היה בכפר, הביא אתו עוד יהודי בשם גולדמן, שגר פעם אצל פיקובסקי בעל מנסרת העצים. הוא נע ונד בעצמו וביקש להתחבר אלינו. מיד העמדנו עוד קארין וישנו שנים בקארין. גולדמן היה אדם עצבני עוד יותר מאתנו, אנשי היער. ביחוד בלילה לא יכול לישון. בימים ההם היה קול יריות דבר בלתי נדיר. קבוצות פרטיזנים שונים הסתובבו ביערות — רוסיים, פולניים, בנדיטים אוקראיניים שלחמו בכל האחרים וגם בגרמנים, ויריות נשמעו לעתים קרובות. אך גולדמן לא נתן לנו לישון. אחרי כל יריה היה מעיר אותנו ומטיל עלינו מרה שחורה.

בינתיים חלה גם לייזר בטיפוס ושבוע אחריו חלה גם חיים. מצב רוחי נהיה פסימי כיוון שהם שכבו בחום גבוה ושתקו כחתלתולים. אני עצמי עוד לא הייתי מספיק חזק כדי שאוכל להסתדר לבדי, וביחוד קשה היה לי עם שני חולים שלא ידעתי מה יקרה להם. הבדידות החלה מציקה לי. אחרי כל הזמן שעבר מאז מצאתי את חיים ולייזר היינו כבני משפחה קרובים מאד ופחדתי כי אם אאבדם שוב — אובד גם אני. אולם החלטתי כי אסור להתיאש והתחלתי לדאוג לחלב לחולים. איני זוכר עוד אם גולדמן נשאר אתנו כשהם חלו. בזכרוני אין סימן שיזכירני אותו בזמן ההוא. לייזר החלים מהר וחיים כשבוע אחריו.

זכורני כשחיים עוד שכב חולה, הבאנו תפוחי אדמה מן הכפר ושמנו אותם מיד על האש בתוך כלי שהכיל ארבעה קילוגרם. אחרי שהיו מוכנים, קלפנו אותם וטרפנו אותם שלמים. הסיר התרוקן בזמן קצר. חששנו מאד לבריאותנו אחרי מעשה זה, כיוון שלייזר החלים לא מזמן מטיפוס וכן גם אני, אך הכל עבר בשלום. דומני כי הרפואה המודרנית לא תוכל להסביר איך לא חלינו בגלל מעשה פזיז זה.

הגלגל מתהפך

צרתנו הגדולה ביותר אחרי הטיפוס היתה אי הנקיון. שכבנו כל הזמן בבגדינו ולא היה לנו מה להחליף. היינו רוחצים את הכתנות ומיבשים אותן שוב, אך הלבוש העליון נשאר מלוכלך כשהיה. במשך הזמן קבלנו אצל נוצרים מכרים בגדי כותנה ומצב הרוח עלה. קבלנו ידיעות כי הרוסים עצרו בעד התקדמות הגרמנים והודפים אותם בחזרה, והפרטיזנים מכים בהם בעורף. אחרי קרב גדול עם הפרטיזנים בסעלישט נשרפה העיירה והאדמיניסטרציה הגרמנית נאלצה להעתיק את מושבה לביסטריץ. כן ידענו כי הקומיסר המרצח יורה מדי פעם גם בשוטרים האוק־ראיניים שלו, בעד השטות הקטנה ביותר, בחשדו כי הם משתפים פעולה עם הבנדיטים. פעם הביאו לנו בשורה כי בפרוזדור של בנין המועצה הוא ירה בשני בנדיטים אוקראיניים, בנדרצ׳וק החיגר וחברו קאלאמעיעץ, שהיו ידועים בחלקם בהשמדת הקהילה. מקצת נחמה כבר נהנינו, אך הישועה היתה רחוקה מאתנו. נחמה גדולה היתה לנו בזה שהרוצחים מחסלים אחד את השני. כן הביאו לנו בשורה כי הכפרים בין אוסטיה לחלאפ והלאה עד לקלעצק והמושבות הפולניות נשרפו כתוצאה מן הקרבות בין האוקראי־נים והפולנים ובין פרטיזנים וגרמנים. הרבה גויים מסעלישט נהרגו כחזירים ובתיהם נשרפו ואלה שנשארו בחיים גרים ביערות.

אנו חוזרים להיות בני־אדם

שוב התחלנו לעבוד עבודות שונות אצל המאזורים. עתה כבר אכלנו יחד אתם ולא לחם חסד. אך לישון עוד הלכנו ליער. על גבעתנו הקטנה קמה עיירה קטנה של סוכות. במשך הזמן עברו אלינו משפחות שפילקה, קליינמן, שתדלן, קליגר וגם יוסף גיטרמן עם משפחתו. הוא היה היחידי ששרד עם אשתו וילדו וגיסו יוסף. האחרים היו רק יחידים או שנים מכל משפחה. כן באו כמה אנשים מקוריץ. גולדמן בא שוב וכן הגיע אבא גוטמן, נהייתה אוירה ביתית. מצב הרוח הוטב עד כי החלו להרקם גם רומנים בין אנשים שהגורל זימנם ביחד למקום. אחרי זמן ארוך בו שמענו רק אנחות ומצבי רוח פסימיים, החלו לשיר שירים רוסיים שלמדנו אצל הפר־טיזנים. בראשונה שרנו בשקט ואחר כך הצטרפו כולם. ביחוד הצטיין צוקרמן מורשה ואשתו הנוכחית, שאז עוד לא הכירו אחד את השני, אך בשקט החלו כבר לחשוב, כנראה, אחד על השניה. היא היתה שרה והוא מציג הצגות מבדחות, וזה היה מגרש קצת את הבדידות. אך זה לא ארך הרבה. כאשר כל אחד התפרש בפינתו שוב השתררה בדידות. אני הייתי נרדף ביחוד

על ידי חלומות שהיו מעלים מחדש את כל מאורעות האימים של אבדן יקירינו. כמעט כל לילה ראיתים בחלומי, במומנטים טובים כמו בימים הנורמליים ובמומנטים הטראגיים לפני הרצחם. כל הזמן שהיינו ביער וגם עד היום אני חולם לפעמים שאני מוקף בנדיטים הרודפים אחרי ולפ־עמים אחרי כל משפחתי. פעם אני רואה אותם בדירה הגדולה בביתנו, ופעם — ביער במקומות בהם לא הייתי מעודי. אך תמיד מסתיימת פגישתנו בזה שאני נפרד מהם ונשאר בחיים.

שבנינו הפקיעו את פקדונותינו

התחלתי להאמין בנסים. עד אותו זמן כבר ראיתי לא פעם את המות פנים אל פנים, בפעם הראשונה בברחי ממקום ההריגה ופעמים אחרות בזמן שהותנו ביער. החלומות וגם המציאות הביאוני להאמין כי אשאר בחיים. לא אומר כי רק זהירותי עזרה לי, אך היתה זו אחת הסיבות שנשארתי בחיים, כי לא אחד נפל ביער בגלל אי זהירותו במקומות סכנה. תמיד העדפתי להיות רעב כמה ימים ולחכות עד עבור הסכנה. כדאי להזכיר כאן כמה מאנשי סעלישט שנפלו בגלל שהלכו לרוצחים האוקראיניים לדרוש בחזרה את חפציהם, אחרי שבזמנו הפקידום בידם, למרות שעוד היה להם אוכל לכמה ימים (בימים ההם הכרחי היה לדאוג לכמה ימים). הייתי מתוכח עם לייזר וחיים על כך, והוכחתי להם כי כדאי היה לשמוע בקולי. ההליכה לתבוע את החפצים מן הבנדיטים של סעלישט, ה״ידידים הטובים״, היתה לפעמים כרוכה בסיכון החיים. עד היום קשה להבין איך נשארו בחיים.

השתדלתי להפיץ את תורת הזהירות שלי בין אנשינו אך לא כולם קבלו אותה. בהזדמנות זו ברצוני לספר על מקרה שקרה לחיים, לייזר ומיכאל שתדלן ז״ל, שמצא את סופו ביער אחרי שבאו הרוסים. היה חורף, כמה חדשים לפני השחרור. חיים, לייזר ומיכאל ז״ל החליטו ללכת לנוצ־רים מכרים בסעלישט, כדי לבקש חפציהם. הם ניסו להשפיע עלי כי אלווה אליהם. לוויתים עד נעמיליע והודעתי להם כי לא אמשיך אתם. נסיתי לשכנע גם אותם להשאר, והזהרתים ממה שצפוי להם בגוב האריות ששמו סעלישט. דברי לא הועילו. נשארתי ללון בנעמיליע, בחכותי לשובם. אף כי הייתי עייף מן הדרך לא יכולתי להרדם, וזאת למרות שהנוצרי, שבביתו חכיתי, הציע לי מצע טוב. הדרך לסעלישט ובחזרה צריכה היתה לארוך 5 שעות. כאשר יצאו לדרך היתה שעה חמש אחרי הצהריים ועתה היה כבר חצות. לבי נבא לי רעות אך נחמתי את עצמי, וכשחזרו כמעט עם עלות השחר שמעתי מהם כי פעמיים היו חייהם בסכנה. בעברם את הסלוטש, שהיה קפוא, הם פגשו שלושה בנדיטים עם רובים. בחשבם אותם לפרטיזנים הם כנראה פחדו להתנגש אתם ודוקא ברכום ב״ערב טוב״ והמשיכו בדרכם מבלי שידעו כי אלה שלושה יהודים אומללים בלי שום נשק להגנה. כשהגיעו לבית האכר הנוצרי, ששמר על חפציהם, צחק מהם, אחרי שחיכו לו בביתו מספר שעות לפני שאשתו הלכה לקרוא לו. אצל נוצרי אחר הצליחו להשיג מעט מזון. בדרך חזרה פגעו בקבוצת בנדיטים שגילו כי הם יהודים (או שנודע להם על כך מפי אנשי הכפר). לראשונה רצו הבנדיטים לירות בלייזר, בטענם כי הוא ישראליק דובנה (כפי שכבר סיפרתי לפני כן, דובינה ברח מן הגטו והצטרף לפרטיזנים הלאומנים, וכנראה שעזב אותם ועבר לפרטיזנים הסובייטים, ולכן חפשו אחריו להרגו). למזלו של לייזר היה בין הבנדיטים שקץ מסעלישט שלמד אתו בבית הספר והוא אישר את זהותו של לייזר. מאז הכירו לייזר ואחרים בצדקת זהירותי.

מצבנו משתפר

הקיץ עבר עלינו טוב יותר מאשר החורף הקר עם חיפושי הגרמנים בלווי הטיפוס שקצר בנו כמה קרבנות. הגרמנים כבר לא העיזו לנוע בכפרים בחופש כזה, כיוון שקנו את שנאתם של כל הלאומים. גם יחס הנוצרים אלינו הוטב כאשר החל להתקרב סופם של הגרמנים. אך לגבינו היתה גסיסתם איטית מדי והיה צורך לדאוג לקיום וככל האפשר להיזהר מהמות שארב לנו לא רק מידי הגרמנים. הקרבות בין אוקראינים ופולנים התגברו. כל יום שמענו על כפר אוקראיני שהתנפל על כפר פולני והרג את תושביו ושרף את בתיו. למחרת התארגן כפר פולני לנקום את נקמת אחיהם. החלה ממש מלחמת גוג ומגוג. אנו היהודים שמחנו בלבנו על סופם של הרוצחים האוקראיניים, אך לבנו כאב על המשפחות הפולניות שהעמידו את חייהם בסכנה ועזרו ליהודים בימים הראשונים של אסוננו. הפליטים מן הכפרים הפולניים עברו את הסלוטש ובאו לבקש עזרה אצל אחיהם שהתרכזו בעיקר בצדו השני של הסלוטש. גם אצלנו, שארית הפליטה, הם קבלו עידוד ועזרה. כל בית היה מלא פליטים, עירומים ורעבים, כמעט כמו במצבנו. פגשתי הרבה נוצרים שנשארו יחידים ממשפחותיהם. הטרגדיה היתה גדולה. אנו חששנו מאד פן תתפשט מלחמתם ואנו נהיה בתווך. המצב נמשך ככה עד חנוכה. היה צורך לדאוג למזון לחורף. היינו פושטים על השדות העזובים של הכפרים האוקראיניים ומביאים תפוחי אדמה ומצרכים אחרים שנעזבו על ידי בעליהם הקודמים. זה היה כרוך בסכנה, כי לא פעם היינו פוגשים בבנ־דיטים בדרך, אך כיוון שהפליטים הפולניים היו נוסעים בדרכים היינו מצטרפים אליהם וחוזרים עם שק תפוחי אדמה. לא פעם נאלצנו לנטוש את כל מה שאספנו במשך שעות רבות ולהימלט על חיינו כשהופיעו לפתע בעלי השדות. לא היה לנו מוסר כליות על כי אנו לוקחים משדות זרים. מה שלקחו הם מאתנו היה בלי שום יחס לשק תפוחי אדמה עלוב שלקחנו מהם. מלבד דברי הערך שלנו, שהיו ירושת דורות ונשדדו על ידם, "זקפנו לחובתם" גם את מותם של יקירינו ורדיפת השארית אל תוך היערות. בשוטטנו בשדותיהם ובראותנו את בתיהם העזובים הרגשתי כי רק לשם זה כדאי היה להשאר בחיים. זה נתן לנו עידוד לקוות כי נזכה גם למפלתו של שונאנו הראשי היטלר ימ"ש.

החלטנו לחשוב על הקמת צריף, אפילו קטן אך משלנו. בכלל החל לאט לאט לחזור הרגש של כבוד עצמי, לגור בבית משלנו ולאכול לחם שהשתכרנו מיגיע כפינו. מטיאוש הלווה לנו את סוסיו ונסענו לפאטאשנע והבאנו קרשים שבנדיט אחד הכין לעצמו לבנייה, אך בינתיים נאלץ להשאיר הכל ולברוח. מטיאוש גם התעקש לעזור לנו בבניה. המבנה נועד לשמש אותי, חיים, לייזר ויקיר יסנובלקה ז"ל עם אשתו פניה. משפחות שתדלן וקליינמן הלכו בדרכנו ובנו צריף גדול יותר. אבא גוטמן ועוד כמה אנשים הקימו עוד צריף, ושמחתנו גדלה מיום ליום בראותנו את התקדמות הבניה של צריפינו. כך נבנתה כתריאליבקה קטנה. יקיר ז"ל, שהיה חייט במקצועו, תפר כמה דברים עבור מטיאוש, והלה בנה לנו בתמורה תנור כדת וכדין. הצלחנו לקבל בחזרה מן הנוצרים כמה דברים והתחלנו להחליפם אצל האכרים עבור מלח, שהיה יקר כזהב בימים ההם. את המלח החלפנו שוב בחיטה, חמאה ואפילו דברי מנופקטורה, וכך חדלנו לחיות על מתנות והתחלנו לסחור. התנור שימש ביום לבישול ולאפיה, ובלילה — למשכב. המחשבה שאנו אוכלים לחם שלנו, ולא שיריים של אחרים, עודדה אותנו להרחיב את מסחרנו והתחלנו לבשל שכר, עיסוק נפוץ בימים ההם. את המקצוע למדנו ממטיאוש. הטחנות היו כלן שרופות, ולכן טחננו את התבואה ב"צ'ארנעס". היו אלה שתי אבנים עגולות עם חור באמצען. אני הייתי שופך את התבואה מתוך סל שהיה מחובר מעל לאבנים, וכך טחנּנו תוך עמל קשה. עשרים ק"ג היו עבודה ל4—5 שעות. אך היה סיפוק בעבודה. היינו עובדים

עמוק בתוך היער, כדי שלא יוודע לפרטיזנים, העלולים להחרים את הציוד עם השכר. למעשה לא היה לנו ציוד משלנו, אלא שכרנו אותו תמורת תשלום מסוים. התרגלנו גם לשתות את השכר, שעד אז לא שתוהו יהודים. עד היום איני יכול להאמין כי המשקה לא הזיק לנו, אף על פי שאהבנו לשתות דוקא את ה„פערוואק״ — הנוזל הראשון והמרוכז ביותר שהיה בריכוז של °90.

המצב בחזיתות גם כן הוטב. החורף התקרב, וכבר שכננו בתוך צריף קטן, חם ונקי, ואפילו מסוידי. גם מלתחת הבגדים שלנו הלכה וגדלה. עבור ליטר יי״ש אפשר היה לקנות אצל הפרטיזנים נעליים ומלבושים. יכולנו כבר להשליך את ה„פאסטעלעס״ (נעלי לבד) ולנעול מגפיים שהיו לתועלת רבה בחורף בזמן השלגים הגדולים.

הצבא האדום מגיע

כל יום הביא לנו בשורות רבות. הגרמנים נסוגו וברחו כמו עכברים, והסוביטים כמעט והגיעו לנובוגראדווהלינסק. אף כי הרוסים היו עוד רחוקים מאתנו, היינו בטוחים כי הם יגיעו יום יום וישחררונו. בכל זאת עברו עוד כחדשיים עד אשר ב־9 בינואר 1944 ראינו את יחידת הסיור הראשונה של הצבא הסוביטי. רבים מאתנו לא חיכו עד שיבואו אלינו, ויצאו לקראתם בריצה כמה קילומטרים וחזרו אלינו עם הבשורה. מיד יצאנו לכפר ולשמחתנו לא היה גבול. צחקנו ובכינו בערבוביה על כי רק מעטים זכו לראות בעיניהם את מפלתו של היטלר ימ״ש. לעומת זאת לא ידענו איך יתיחס השלטון החדש לאודים העשנים שרדו מן השריפה הגדולה. ביחידת הסיור היו כמה אנשים ששאלונו מיד: ״מדוע התחבאתם בחורים ולא יצאתם להלחם ?״, אולם ברוב קבלונו בחמימות וזרקו לנו ביסקויטים וסיגריות. ביחוד היהודים שבהם לא ידעו מה לעשות בנו ברוב שמחתם.

כעבור ימים אחדים הגיעה האדמיניסטרציה האזרחית ובראשה ״נאטשאלניק ראיאיס־פאלקאמא״ (קצין מחוז) ואתו ארגון שלם של מינהל מחוז על אנשיו. היהודים החלו מיד לרוץ אליהם כדי להודע מה יעשו בנו, וכן למסור להם את שמות הרוצחים שנטלו חלק ברציחת יהודי העיירה. הם הבטיחו כי כעבור מספר ימים יחלו לארגן את כל המשרדים הצבוריים לשרות האוכלוסיה. בינתיים נדרשנו להתיצב במיליציה כדי שיוכלו לדאוג לנו לתעסוקה. אשר לרוצ־חים, הציעו כי נחכה כמה ימים עד שתגיע הנ.ק.וו.ד. המטפלת בענינים מסוג זה. היהודים לא מיהרו להתיצב במיליציה, כיוון שלא ידענו מה תכניותיהם לגבינו. היחידים שהתיצבו נשלחו כעבור ימים אחדים לועדה רפואית, כלומר התכוננו לשלחם לצבא. אנו מצדנו החלטנו לא למהר להתגייס, מפני שאם נשארנו אחד ממשפחה לא מהרנו לסכן גם את חיינו.

החזית נעצרה ליד טרנופול, שם עוד התלקחו קרבות בהם נגרמו אבידות רבות משני הצדדים. לא יכולנו יותר להמשיך להתחמק מהתיצבות. ברחובות הופיעו מודעות לאוכלוסיה הכללית ובהם אזהרה כי אלה שלא יתיצבו עד מועד מסוים ייענשו קשות. הצעירים שבינינו התיצבו והועמדו בפני הועדה הרפואית שקבעה את סוג הבריאות לכל אחד. היינו כה נאיבים עד כי האמנו כי המשטר יתחשב במצבנו המיוחד ולא יגייס אותנו לצבא, אך מיד התפכחנו. בינתיים החלו להגיע מרוסיה מכתבים מבני סעלישט שהצליחו לברוח, והם התענינו בגורל

משפחותיהם. בתוך מפקדת המחוז ישבו אוקראינים בני סעלישט כפקידים במינהל ולא אחד מהם היה פעיל בזמנו בהשמדת יהודי העיירה (לדוגמא: וואלאוואדיק ואחרים). הם לא ידעו מי נשאר בחיים מיהודי סעלישט והיו קוראים לי לעתים קרובות כדי לענות על המכתבים, ואני הייתי כותב תשובות לכל אחד במידת האפשר. גם אחרים מאתנו עזרו בזאת. אך לא קל היה לענות על המכ־תבים קורעי הלב. כל אחד רצה לדעת מי נשאר מיקיריו. בעיקר קשה היה לענות לאלה שממש־פחתם לא שרד איש. במשרדי המחוז פגשנו גויים מסעלישט שעל מצפונם היו הרבה רציחות של יהודים, והם התהלכו חפשים והחלו בחיים נורמאליים חדשים. כשהיו רואים אותנו היו מתחילים מיד להשבע כי לא היה להם חלק בשחיטה. להיפך, לפי דבריהם, הם עזרו ליהודים להנצל.

על השמדת יהודים אין עונש

כשהגיעה הנ.ק.וו.ד., מיהרנו למסור להם את שמותיהם של אלה שידענו כי הם חיים וכי לקחו חלק פעיל בהשמדת יהודים. אחת מן המרצחות שמה היה כריסטי אברמצ׳קס כשאני עם דבורקה שלי ומתתיהו פינמן התחבאנו אצלם במרתף, יצאה היא עם גיסתה וצעקה עלינו שנצא משם, ומיהרה להביא 2 שוטרים שהובילונו לגיטו למקום הריכוז, ומתתיהו פינמן נורה בנסותו לברוח. המרצח השני, עליו הודעתי, היה אנטון שעבד במועצה המקומית. אבי ז״ל ספר לי, בעת שכבנו בקסרקטינים, כי בהתחבאו בעלית הגג בין ארגזים עלה לשם אנטון עם ילדו וגילה אותו ואחרי כן הסגירו למשטרה. אבא גוטמן, שנשאר בחיים, ספר כי בהתחבאו בעליה אצל אחיו איציק הערש ז״ל ראה כי אותו אנטון הוציא את אחיו עם משפחתו והסגירם למשטרה. מה גדולה היתה אכזבתנו, בהיכנסי למפקד הנ.ק.וו.ד. לדווח על הבנדיטים. הוא שמעני ואחר כך אמר לי בחיוך מעושה: אולי תוכל לומר לי מה הם עשו נגד השלטון הסוביטי ואז יבואו על ענשם, אבל אינני בטוח אם יענישו אותם על השמדת יהודים.

החורף הקשה עבר. חיים ולייזר ויוסף גיטרמן ועוד כמה אחרים הלכו לצבא. שוב נהיה משעמם בבית. שלחו אותם להעביר סוסים לקיוב, או למקום אחר שאת שמו אינני זוכר. עברו שבועות ואחרי שהעבירו את הסוסים חזרו בדיוק לפורים הביתה. שמחתי היתה כל כך גדולה עד כי ראיתי בזה נס פורים. כל יום באו לחפש את הגברים על מנת שיתיצבו לצבא. הצעירים היו נעלמים מן הבית ונשארו רק הבלתי כשירים. אחדים מן היהודים הסתדרו בעבודה אצל השלטונות הסוביטים וכך ארך הדבר עד שבת הגדול. לאותה שבת התכוננו במיוחד, כיוון שהגיעה אלינו אחותה של פניה, שהיא כיום אשתי. הרגשתנו באותה שבת היתה נפלאה. היה זה שבת הגדול הראשונה, מאז חיסול העיירה, שהיה לנו מה לאכול. כבר היה לנו הרבה תפוחי אדמה ובשר לפסח, כדי שלא נאלץ לאכול חמץ. בערב שבת שרנו כל הערב והיינו שמחים ונרדמנו שנת ישרים. למחרת שמענו דפיקה בדלת וצהלת סוסים. נבהלנו כיוון שכבר מזמן לא הורגלנו לכך. כשפתחנו את הדלת נכנס מזכיר הכפר וקרא: אברהם, התלבש! שלחונו להביאכם להתיצב לצבא. טענתי בפניו כי אני חולה והוא האמין לי וצווני להשאר במטתי, וכל האחרים התלבשו והלכו אתו בלווי אנשי מיליציה מזוינים. באותו יום לקחו את חיים ולייזר, מיכאל שתדלן ועוד כמה אחרים. כעבור זמן קצר שמענו יריות. לא יכולנו להבין את פשר הדבר, אך תת ההכרה אמרה לנו כי בודאי ניסה מי מהם לברוח. ובאמת נודע לנו מיד כי מיכאל שתדלן נורה בנסותו לברוח.

היתה זו בשבילנו המכה הכבדה ביותר מאז שחרורנו מן הגרמנים. מיד הופיע נוצרי אחד שהודיע לנו כי לא רחוק מאתנו מוטלת גופתו של מיכאל. בהגיענו למקום ובראותנו בחור צעיר כל כך ששרד ממשפחה גדולה, הפך לבנו לאבן ולא יכולנו אפילו לבכות. אחרי כל כך הרבה עינויים הגענו לגאולה חלקית ולבסוף נפל באופן טראגי כל כך. אך כנראה שהמחשבה והרצון להשאר בחיים כנצר למשפחה, הם שדחפו אותו לברוח אף כי לא הצליח. בבתינו שרר אבל בכל פינה. נגדע עוד עץ מהבודדים שנשארו, והוא צעיר כל כך. ומי יודע מתי נראה את יתר הבחורים?! ביחוד חיים שכבר פעם אחת כמעט היה בעולם האמת ורק בנס נשאר בחיים. ומדוע לא התחשבו בכתפו בפצועה? אך לא היה בפני מי לטעון על אי הצדק המשווע. היה עוד מקרה כואב, כשלקחו את יקיר בזמן שאשתו היתה בחדשי הריונה האחרונים.

כמעט והתאקלמתי; בדרך לדונבאס

אני עצמי עוד לא מצאתי עבודה ולא רציתי להמשיך לעסוק בספקולאציה. דבורה התרוצצה לחפש עבורי עבודה (אני עצמי לא יכולתי להתהלך, פן יסגירוני לצבא). בינתיים נודע לנו כי אשר איידלמן התמנה למנהל שרותי הביטוח והוא מוכן לקבלני לעבודה. לפני כן עלי להתיצב לצבא ולקבל סיווג רפואי. הועדה הצבאית מצאה כי אני בריא אך לא כשיר למלחמה בגלל לקוי השמיעה שלי, כי מאז שהרגו את דבורקה ז״ל נחלשה שמיעתי בגלל ההלם. התחלתי לעבוד אצל אשר במשרד (אני מציין את העובדה במיוחד, כיזה מראה עד כמה שהאנ־טישמים פקידי השלטון הסוביטי חפשו אמתלות להתפטר מן היהודים). אחרי שבועיים של עבודה נכנס למשרד איש מיליציה ושאל: מי כאן ראבער? עניתי כי אני הוא, והצטוויתי ללכת אתו למשרד הצבאי, הייתי מוכרח ללכת. בינתיים נודע לי כי עוד כמה יהודים נקראו בצורה דומה. במפקדה המקומית פגשתי נוצרים רבים בחצר. קראו בשמי וצוו‏וני להיכנס לחצר בין הנוצרים שבהם היו כל הבנדיטים מן הכפרים סביב סעלישט וסעלישט גופה. חברה זו דיכאה אותי עד מאד, בהיותי יהודי אחד בין כל כך הרבה מרצחים. אשר התחיל להתרוצץ להשתדל שישחררוני, אך לא עזר דבר ולא עזרו גם כמה ליטר יי״ש למפקד (עד אז היה זה תשלום מקובל לשחרור מן הצבא). כעבור כמה שעות הגיע הקומיסר עצמו, אוקראיני שונא־יהודים גדול, ושאל בקול גדול את כל הנאספים היכן ה״יעוורעיצ׳יק״ (יהודון). כנראה חשב כי כבר נמלטתי, אך נרגע כשגילה כי עודני שם והסתלק לו, ומיד הופיעו שני אנשי מיליציה שלקחוני אתם. בדרך שאלתי אותם לאן נצטוו לקחת אותי, וענו לי כי פנינו לתחנת הרכבת במאטשולנקה, שמשם יוצא משלוח לעבודה בדונבאס.

השם דונבאס היה ידוע לגנאי בגלל תנאי העבודה הקשה בו, ולשם שלחו את כל אלה שפעלו נגד השלטון הסוביטי. בהלכי בדרך, התמרדה כל ישותי נגד אי הצדק. הבינותי כי הקו־מיסר הוא שונא יהודים, וכי מכיוון שאיננו יכול לשלחני לצבא בגלל סוג הבריאות שלי שנקבע על ידי הועדה, לכן שלחני לעבודה קשה יחד עם כל מרצחי היהודים. התחלתי לחשוב על בריחה והחלטתי לעשות הכל כדי לא להיות מובל עם המרצחים. במאטשולנקה פגשתי במקרה את מטיאוש קרקוס אשר לפני כן לא פעם שם את נפשו בכפו כדי לעזור ליהודים ולהאכילם) והוא

הציע לי כי בזמן שהרכבת תצא אסתלק הצידה ואנצל את היותו באותה שעה בתורנות שמירה והוא יעלים עין. הצלחתי להסתלק מעיני השומרים ולהכנס ליער ועל ידי זה נמלטתי מעבודת פרך בחברת המרצחים. בין האוקראינים שפגשתי בתחנה היו רבים מבני סעלישט והכפרים סביבה. הם שמחו כביכול שנשארתי בחיים, כיוון שכולם הכירוני היטב וכולם השתדלו להוכיח לי כי הצילו יהודים. אך אני הכרתי את כולם ואת אופיים הרצחני, ולא האמנתי להם.

בדרך לישראל אל המנוחה ואל הנחלה

חזרתי לביתי בזאוואלאטשה ושוב התחבאתי מעיני המפקדה הצבאית, עד שהצלחתי להגיע לברזנה ושם מצאתי עבודה. אך גם שם לא נתנו לי מנוח עד שסוף סוף נסעתי במשלוח עקורים לביטאם ומשם, כעבור מספר חדשים, הגענו לאיטליה בדרך לארץ ישראל. באיטליה ישבנו כשנתיים ושם נולדו לי שני בנים. היתה זו הנחמה הראשונה אחרי האסון שעבר עלינו. אחרי שנתיים באיטליה נסענו לארץ ישראל בתאריך היסטורי. היה זה ה־29 בנובמבר 1947, בדיוק ביום בו הכריזו באו״מ על הקמת מדינת ישראל. בימים הראשונים של הקרבות לחיים ולמות להבטחת עצמאות מדינתנו החדשה נמצאנו במעלה החמישה אני, אשתי ושני בני יצחק ודב, שהיו רק בני 20 חודש וכבר טעמו טעם הפצצה ובונקרים, ממש כמו הוריהם לפניהם בגיא ההריגה, ממנו נמלטו והגיעו בשלום למדינת ישראל.

ישראל מנדלוויץ

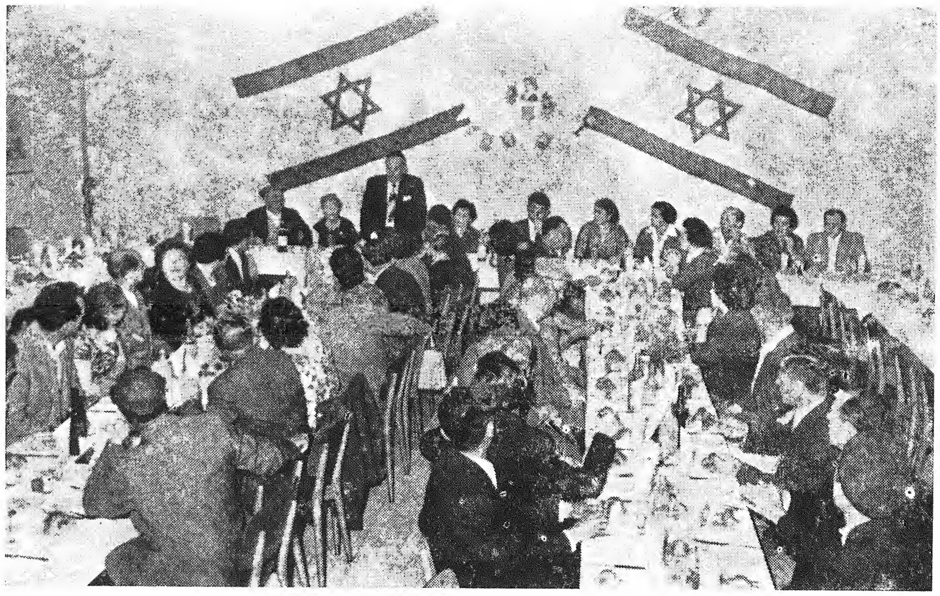
ליל הזהב

יום אחד שלח הקומיסאר הגרמני ליודנראט הוראה, שלפיה יש לאסוף את כל הזהב מידי היהודים ולהביאו אליו. מובן שלא נמצאו מערערים על עצם הפקודה, שכן כל הסתייגות קטנה או ליקוי כלשהו במילוי הפקודה עלולים היו לעלות בחיי אדם. ללא שהיות מיותרות ניגשו לפעולה, קיימו דיון תחילה ביניהם לבין עצמם והכינו רשימת אנשים שבידיהם עשוי להימצא זהב. ודוקא בשלב זה לא נתקלו בקושי מיוחד, כי בעיירה קטנה ידעו כל אחד מה יש לשני, והיכן החביא את רכושו. עיקר הקושי היה להניע את האנשים להביא את הזהב, כדי למנוע מסע ענשין על כלל היהודים.

חברי היודנראט קראו ליהודים לפי הרשימה שבידיהם ומסרו להם דבר ההוראה בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים. לא הועילו שום טענות ומענות של זה או אחר, שניסו להתחמק בהוכחות ובראיות שאין להם זהב כלל. ואכן לא עבר זמן מועט ולמשרד היודנראט התחילו לזרום מטבעות זהב, תכשיטים, כלי־זהב וכדומה, בתקווה שזה יהיה כופר־נפש לזמן מה. נשים לא חסו על טבעות־נישואין וכלות על טבעות־אירוסין. מתנות וחפצים יקרי ערך עשויים מלאכת־מחשבת, שנפלו בירושה מאבות לבנים, ושלא ראו אור שמש מזה עשרות בשנים, נתגלו לפתע והובאו בידים רועדות למקום הריכוז. רבים התחננו: „לפחות רשמו לפניכם שכך וכך זהב הבאנו". אך דרישתם רק העלתה צחוק מר בפי אנשי היודנראט: „וכי מה טעם ברישום, אם הכל עובר לרשותו של הקומיסאר המרצח..."

(נרשם ע"י נ. פלדמן)

י ז כ ו ר !!!

יוצאי לודביפול מכבדים את ר' פסח קעחטשער מניצולי השואה

בימי אבותינו זכו הנפטרים שבני משפחתם יוכלו להתיחד אתם ליד המצבה בבית העלמין

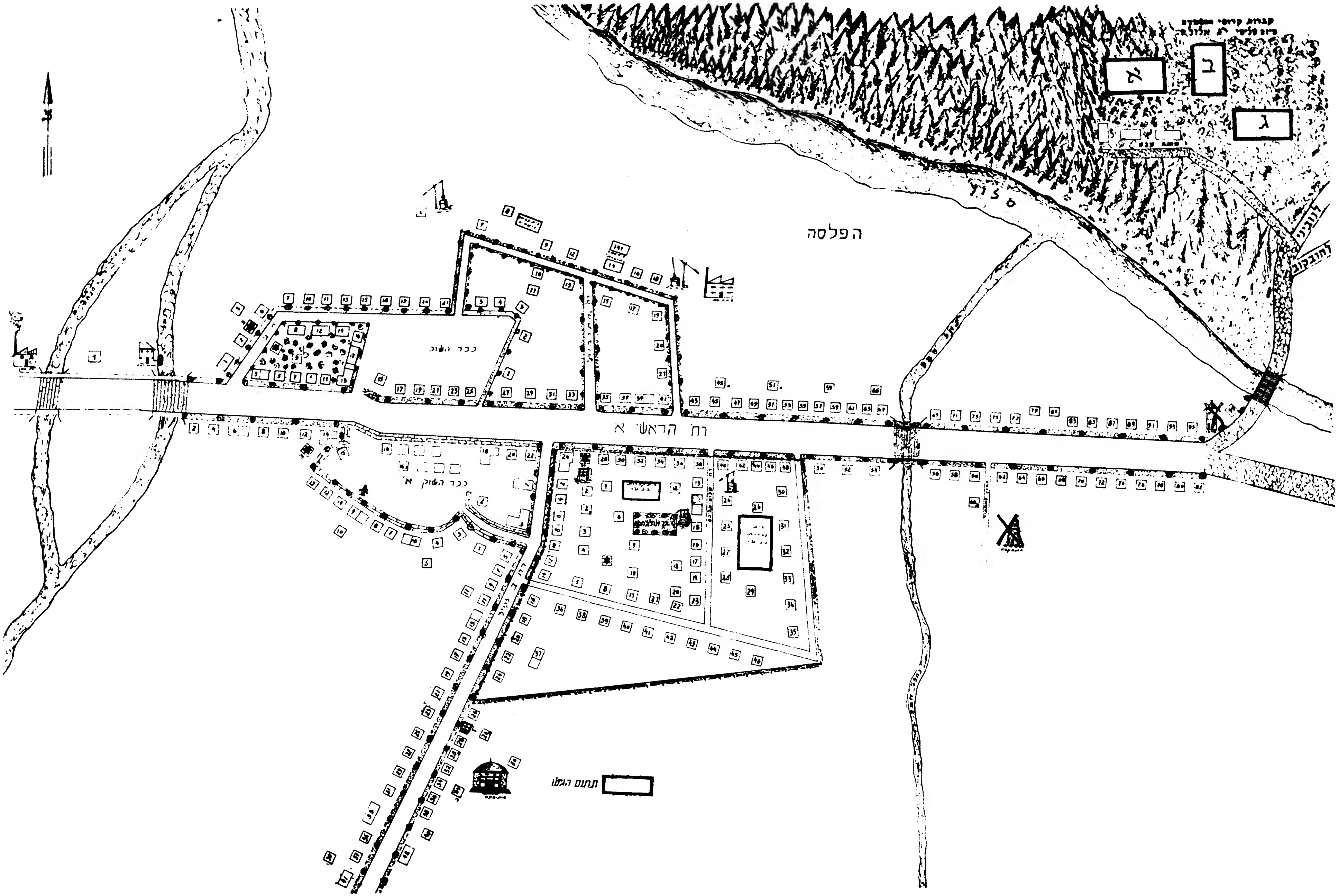

אין אונדזערע עלטערנ׳ס צייטן זענען די נפטרים זוכה געווען אז זייערע קרובים האבן געקענט זיך מתיחד זיין מיט זיי נעבן דער מצבה אין בית העלמין.

אך בדורנו, למרבית אסוננו, כיוון שיקירינו הקדושים נרצחו ע״י הנאצים ועוזריהם ימ״ש, מבלי שנוכל לחלוק להם את הכבוד האחרון ולהביאם לקבר ישראל, יהא נא ספר זכרון זה למצבה ולזכרון־נצח לקדושינו ויהא גם לאות־קין ולדראון למרצחים עד עולם.

אבער אין אונדזער דור, צו אונדזער אומגליק, אז אונדזערע טייערע קדושים זענען געהרגעט געווארן ביי די נאצישע און אוקראאינער רוצחים ימ״ש, און מיר האבן אפילו נישט געקענט זיי אפגעבן דעם כבוד אחרון און זיי ברענגען צו קבר ישראל, זאל דער ספר־זכרון זיין אַ מצבה און זכרון־נצח פאר אונדזערע קדושים און אויך א אות־קיין פאר זייערע רוצחים עד עולם.

הפלסה
רח' הראשי א
ככר השוק
א
ב
ג

מפת לודביפול (סעלישט גדול)

מקרא

המפה נערכה ושורטטה על ידי ברוך גוטמן ומרדכי אולבסקי

רחוב ראשי א'

1 גיטרמן
3 פרבר — טוכמן
5 וקסלר
7 בילינקי
9 הורין
11 קרמר
13 בלנקמן
15 ניומצ'וק
17 יסנובולקה—מסעדה
19 מדינסקי
21 רוטבורד
23 גורפינקל
25 צידלסקי (חנות)
27 גדליה (חנות)
29 שליין חיים
31 בולבה
33 סמולר — גוטליב
35 אתשטין ברל
37 פינמן גולדה
39 מלמד
41 פיינמן — קלינמן
43 שמש
45 אברמצ'וק
47 פיינמן פסיה
49 לבקו
51 ורנר אברהם
51א גולדמן אליעזר
53 שינדל מיכאל
55 וינשטיין מאיר
57 פלדמן יוסף
59 משה־חיים
59א שליפשטיין
61 פינמן ברל
63 גודרביץ
65 קוזלובסקי
67 קחטשר פסח
69 וולמן
71 פוליה
73 טיקטין
75 קוט
77 פלטינובה
79 פרונציק
81 מסגר
83 טובבין שניאור
85 וולמן נפתלי
87
89
91 גולדמן
93 גדליה גולדין
95 פיקובסקי
99 משמר הגשר

2 כגן
4 פינקלשטיין
6 גרפינבוים - איזנשטיין
8 שתדלן לייבל
10 טובבין (בית־מרקחת)
12 כ"ץ — חונה
14 דופן ליויק
16 חנויות
16ב חנויות
18 ליזק
20 קק
22 שולמן — זלצמן
24 רבר יוקל
26 בית כנסת
28 פיגל וולף
30 רבר פרויקה
32 וינר (בית מרקחת)
34 וינשטיין מלכה
36 אתשטיין ברוך
38 פודיסוק — פורשפן
40 אברהם — חיים
42 גולדמן יוסף — שוחט
44 סיקוס
46 שתדלן וולף
48 קוגוט מנדל
50 גוטמן יהושע - שלייפר
52 וולמן אהרון
54 וולמן אברהם
56 משטרה
58 בויבלה (גוי)
60 גוי
60ב קומיסר
62 גויים
64 גויים
66 גויים
68 גושר דוד
70 גויים
72 גויים
74 גויים
76 גויים
78 ברמן יעקב
80 פינמן יעקב
82 גנדלמן

רחוב ב'

1 דנציג — קליגר
3 עין — מנקובסקי
5 יסנובולקה
7 שתדלן דוד
9 שתדלן הרשיק
11 גלר יוסף
13 וויצ'יחובסקי
15 פירלס
17 שתדלן אייזיק
19 מגדלוביץ ישראל
21 רבר צפורה
23 שינמן חיים
25 שפילקה
27 יוסף קובל
29 משטרה
31
33 לסחוז
35 נסקה בינדר
37 שניידר קולה
39 בצלאל
41 מרביוב

2 בבצוק
4 גנדלמן
6 קופרבנד שמאי
8 גורפינקל אברהם
10 ולדמן מאטל (חנות)
12 קוזיול
14 קפטן
16 צידלסקי
18 ברדר
20 מוסמן
22 משה איציה
24 ירמאלאי שכנא
26 גוי
26ב אדם הסנדלר
28 קולומייץ
28ב קומנדנט
30 שיקה
32 גוי
34 איזנשטיין ישראל
34ב גרייספיס
36 בונדרצוק
38 ארגניסטר
40 קפליצה
42 גמיזה

ככר השוק א'

1 פל שלמה
2 גורין
3 אוקסנט
4 רבר יצחק
5 רבר יעקב
6 קורנפלד — גורפינקל
7 שפירא
8 גיבס
9 רבר — שוחט
10 אייזנשטיין ברל
11 זבוטינסקי
12 רבר יצחק
13 שטרקמן נח
14 בית הכנסת סטולין
15 פדלמן יונה

ככר השוק ב' ו,,תרבות"

1 שתדלן גדליה
2 פרימק מוטל
3 רב העיירה־ר' עקיבא חזן
4 רבר ניסן
5 מלכה כץ
6 גרשון המלמד
7 ורנר אברהם
8 כץ לייבל
9 גולוב
10 גלוזמן
12 קלינמן
13 שולובצקי
14 „תרבות"
15 אתשטיין מוטל
16 שינדל נטע
17 פינמן — פייגלשטיין
18 בתי קירור
19 וולדמן בתיה
20 פינמן יעקב
21 דודלזק חיה

תחום הגיטו

1 גוטמן יצחק־הרש
2 רויטבורד יצחק
2ב פונט
3 פורשפן וולף
4 וולדמן מוטל
5 יעקב הסנדלר
6 קוגוט ברל
7 בית כנסת הסנדלרים
8 ירמאלאי מרדכי
9 פיאליק קיילה
10 אלט יוסף
11 גורפינקל — ר' זיידל
12 קופרבנד שלמה
13 צמה
14 אידלמן — שתדלן
15 אולבסקי לייבל
16 מגדלוביץ יוסף
17 בלינדר שיינצה
18 קק ברוך
19 רבר יוסף
20 פישל
21 וסרמן
22 לייביש לנגר
23
24 בילבסקי
25 מאפיה
26 פורשפן מרקיל
27 אלחסיה
28 סרברניק
29 בית קירור
30 גויה
31 קומורובסקה
32 גוי
33 גוי
34 גוי
35 גוי
36 ברויזמן
37 יוסף
38 בינר המסגר— חיים הספר

רחוב ג'

1 הדאר (בית שטרקמן)
2 ריזברג
3 בית הכנסת הגדול
4 בית המדרש
5 בית מרחץ — מקווה
6 אוסצקי
7 מנשיקוב
8 שלום השוחט
9 פינמן אליעזר
10 איזנשטיין יוסף
11 גלוזמן
12 טביהו — אוסטרובסקי
13 בינדר
14 גרפינבוים יוסף
15 אתשטיין (מוטל - לייבל)
16 אוסטרובסקי מרדכי
17 בוכמן־קליינמן יעקב
18 דובינה
19 וולמן טובה
20 גוטמן אבא
21 מסעדה

לודוויפאל

(סעלישט גדול)

א יזכור בוך

רעדאגירט פון

נ. אילון

ארויסגעגעבן פון ארגון יוצאי לודביפול בישראל ובתפוצות
מיט דער מיטהילף פון לאנדסמאנשאפטן אין אמעריקע
תל־אביב, י"ג אלול תשכ"ה, 1965

רעדאַקטאָר׳ס הקדמה

י״ג אלול תש״ב איז חרוב געוואָרן די יידישע קהילה אין לודוויפאָל און אכזריותדיק אומגעבראַכט געוואָרן די יידישע באַפעלקערונג, און אונדזערע טייערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, זענען גע׳הרג׳עט געוואָרן אויף קידוש השם אין דער צווייטער וועלט־מלחמה.

י״ג אלול תשכ״ה, צום 23־טן יאָרצייט, געבן מיר אַרויס דעם יזכור־בוך צום תיקון פון זייערע נשמות און דער פאַראייביקונג פון זייערע נעמען.

די זכרונות און רשימות אין דעם בוך זענען נישט געשריבן בניחותא און בהרחבת הדעת. יעדער שורה אין בוך איז געשריבן מיט בלוט פונם האַרצן, דורך ברידער און שוועסטער, אָפגעברענטע האָלאָוועשקעס, וואָס זענען דורכגעגאַנגען שבעה מדורי גהינום ביז זיי האָבן זוכה געווען אָנקומען אין אונדזער אויסגע־טרוימטן היימלאַנד ישראל.

צוגלייך מיט דער גרויסער היסטאָרישער פאַראַנטוואָרטלעכקייט אַזוי גרויס זענען אויך די שוועריקייטן, וואָס זענען פאַרבונדן מיט דער אויסגאַבע פונם בוך. אַ חלק פון אונדזערע לאַנדסלייט האָבן צוגעשיקט מאַטעריאַל שוין אין אָנהויב, אָבער אַממערסטן איז דער מאַטעריאַל געזאַמלט געוואָרן נאָר לעצטנס, דורך מיטהעלפן צו באַשרייבן זכרונות, נאָכזוכן מאַטעריאַל אין ביבליאָטעקן און ביי אַנדערע אָרגאַניזאַציעס. איבערהויפּט איז אַרויסגעוויזן געוואָרן גרויס ליבע און געדולד פאַר יעדער שטיקל פאַפיר וואָס מיר האָבן געפונען.

לודוויפאל און געגענט איז געווען אַ קליינער יידישער צענטער אין מיטן פון דער גרויסער אַלגעמיינער באַפעלקערונג פון ראַיאָן און מדינה. אָבער ניט געקוקט אויף דער גרויס איז דאָס געווען אַ וויכטיקער צענטער, וואָס האָט געברויזט מיט יידיש לעבן, רעליגיעזע, געזעלשאַפטלעכע און ציוניסטישע טעטי־קייט. דאָס רוב יידישע משפחות אין דער געגנט זענען געווען קליין און אומבאַ־דייטנד אין עשירות, אָבער גרויס און וויכטיק אין ערלעכן, יידישן אַרט לעבן, ווי מיר באַמיען זיך אַרויסברענגען אין דעם בוך.

געבענטשט זאלן זיין די אַלע, וואָס האָבן מיטגעווירקט מאַטעריעל און גייסטיק און געהאָלפן אין אַלע מעגלעכע וועגן אין דער אויסגאַבע פון דעם בוך. באַזונדערס זאָלן באַצייכנט ווערן די חברים פון ועדת הספר, וואָס האָבן נישט געשפּאָרט קיין מי אין דער אויספירונג פון דער הייליקער אונטערנעמונג, אין נאָמען פון גאַנצן ארגון יוצאי לודוויפאָל און געגענט אין ישראל און אין דער גאַרער וועלט.

זאל דער ספר־זכרון זיין אַ הייליקער אַנדענק פאַר די קדושים פון אונדזער קהילה, ווי אויך אַ עדות פאַר די קומענדיקע דורות וועגן ערלעכן לעבן און העראָישן טויט פון זייערע זיידעס און באַבעס. זיי זאָלן זיי געדענקען און דערציילן וועגן זיי צו זייערע קינדער און קינדס קינדער ביז אייביק, ווען די יידישע ווונדן וועלן פאַרהיילט ווערן און מיט זיי אויך דער ווייטיק פון די קהילות וואָס זענען אומגעקומען. אָבער ווערטער און ביכער זענען נישט גענוג אויף צו דערקלערן די גאַנצע וויכטיקייט און ווירדע פון די קהילות און די גרויזאַמקייט פון אומגליק און ווייטיק פון האַרצן נאָך די נשמות פון אונדזערע הייליקע און טייערע.

זאלן די לאנדסלייט פון לודוויפאָל און געגענט מקבל זיין אויף זיך מוסיף צו זיין יעדעס יאָר אינם טאָג פון י״ג אלול, וואַרעמע טרערן צום ענדלאָזן טרערן בעכער, און זאָגן

יתגדל ויתקדש שמיה רבה!

תל־אביב, י״ג אלול תשכ״ה

יום הזכרון לקדושי לודוויפאָל והסביבה

דער רעדאקטאר

געשיכטע און זכרונות

מרדכי אוסטרובסקי

זכרונות פון מיין געבאָרטס שטעטל לודוויפּאָל

דער יונגער דור געדיינקט דאָס שוין נישט, אָבער אונדזער עלטערער דור געדיינקט דאָס זיכער, און דערפֿאַר שרייב איך די עטליכע שורות פאַרן יונגערן דור כדי זיי זאָלן וויסן פון דער פערגאַנגענהייט פון זייער געבאָרטס שטעטל.

איך, מרדכי אוסטרובסקי, בין געבוירן און ערצויגן אין לודוויפּאָל מיט אַלע מיינע לאַנדסלייט. די ערשטע טריט אין לעבן האָב איך געטריטן אין חדר פון גרשון דער מלמד. נאָכדעם בין איך געגיין אין חדר פון זאב סמאָלע און אין אַנדערע חדרים. אין מיינע יוגנט יאָרן זענען קיין יידישע שולעס נישט געווען. עס זענען געווען נאָר די רוסישע שקאָלע, ווו מ׳האָט גענומען ווינציג יידן. דערצו אי די שקאָלע געווען ווייט פון דער שטאָט, און מ׳האָט געמוזט גיין אין שקאָלע אויך שבת, ווען מען האָט געדאַרפט אויך שרייבן, און דאָס איז געווען אַ גרויסער פאַרברעכן.

פּאָר אונדזערע קינדער האָבן מיר שוין אויסגעבויט אַ מאָדערנע שול „תרבות״ און מ׳האָט שוין געהאַלטן ביי ענדיגן צו בויען אַ בית ספר מקצועי, און דאָס איז אַלעס געווען אויף אונדזער חשבון, ווייל די פּוילישע רעגירונג האָט דאָס נישט געשטיצט. מ׳האָט נאָך געדיינקט גאָט אַז זיי האָבן געגעבן אַ קאָנצעסיע דערויף. אין אויסהאַלטן דעם לערער פערסאָנאַל מיט דעם בית ספר. דאָס אַלעס איז געווען אויף אונדזער חשבון. מען קען דאָס זאָגן לשבח אַז עס זענען געווען עטליכע יונגעלייט וואָס האָבן זעך איבערגעגעבן מיט דעם גאַנצן אימפּעט אין לעבן. דאָס זענען געווען לייבל עטשטיין ז״ל, מאָטל עטשטיין ז״ל, שכנא שמש ז״ל, אברהם וולמן ז״ל און נאָך פיל אַנדערע, בתוכם איך. מיר האָבן אָנגענומען אַלע אַנשטרענגונגען און מיטלען בכדי דאָס דורכפירן.

ביי אונדז האָט אויך עקזיסטירט אַ ועדת קרן היסוד און קרן קיימת ווי אויך בענק אויף צו העלפן נויטבאַדאַרפטיגע. אמת, אין די ערשטע יאָרן פון פוילן 1925־1920 האָט דער ג׳וינט געשטיצט. עס איז געווען איין קוך פאַר יתומים און נויטבאַדאַרפטיגע, און אַזוי איז געגאַנגען דאָס לעבן. די יוגנט ביי אונדז אין שטעטל האָט געקריגן זייער אַ גוטע און ציאָניסטישע ערציהונג. דער ערשטער מנהל פון אונדזער בית ספר „תרבות״ איז געווען אריה מוריק. ער געפונט זיך היינט אין ישראל אין תל־אביב.

אזוי איז אַלעס געגיין פיין ביז עס איז אָנגעקומען די היטלערישע בעסטיע און האָט כמעט אַלעמען אויסגעהרגעט. זייער אַ קליינער פּראָצענט האָט זיך געראַטעוועט. אַ טייל זענען אַוועק קיין רוסלאַנד. מען קען דאָס זאָגן לשבח צו רוסלאַנד אַז זיי האָבן אויפגענומען אַלעמען. נאָר זייער אַ קליינער פּראָצענט איז געפאָרן און אַ טייל איז אַוועק אין די וועלדער. אין געטאָ האָבן די דייטשן געגנוג פאַרפייניקט און אויסגעמאַטערט די יידן. עס איז נישט געווען איין

זאָך אז דער קאָמיסאַר זאָל פאַרלאַנגען און מען זאָל אים נישט צושטעלן. איך געדיינק איין פאַל וואָס מען האָט מיר דערציילט אַז ביי משה חיה־שרה׳ם — משה בינדר — איז געווען איין אייניקל פון זיין איינציגער טאָכטער, חנה חיה׳לה האָט מען זי גערופן. זי איז געווען זייער אַשיינע און דער קאָמיסאַר ימ״ש האָט זי איינגעזען און געקומען אין יונדענראַט און זיי געזאָגט אַז ער וויל מען זאָל אים צושיקן די פריילן. געוויינטליך עס איז גענוג טרויעריק אַפילו דאָס דערמאָנען. זי האָט נישט געוואָלט גיין; איז געקומען צו איר דער זיידע משה בינדער און געזאָגט בזה הלשון; מיין קינד, דו ווייסט דאָך, דו האָסט דאָך געלערנט אַז אסתר המלכה האָט נישט געוואָלט גיין צו אחשורוש׳ן. נאָר אין דער זכות וואָס זי איז געגיין צו אים האָט מען דאָן אָסגעראַטעוועט אַלע יידן פון המן׳ס הענט. אפשר יון דיין זכות, וואָס דו וועסט גיין צום קאָמיסאַר, וועסטו אָפראַטעווען אַלע יידן פון אונדזער שטעטל?

איך שרייב דאָס אַלעס בכדי זכור את אשר עשה לך עמלק.

ווי עס האָט אויסגעבראָכן די קריג, בין איך אָוועק מיט מיין משפחה קיין רוסלאַנד. מיר האָבן זיך דאָרט גענוג געמאַטערט. מיין פרוי רחל ז״ל איז מיר דאָרט געשטאָרבן און איך מיט די קינדער האָבן זיך נאָך געמאַטערט ביז מיר האָבן זיך דערלאַנגט צוריק אין אונדזער אַלטער היים און דאָרטן האָב איך חתונה געהאַט מיט ראָזע׳ן און פון דאָרטן האָבן מיר זיך רעפאַטריאירט קיין פוילן. פון פוילן האָבן מיר געגנבעט גרענעצן מיט דער משפחה און זיך דערלאַנגט קיין דייטשלאַנד וווּ מיר זענען געווען צוויי יאָר אין לאַגער און נאָכדעם האָבן מיר זיך דערלאַנגט אין אונדזער אויסגעביינקט לאַנד און מדינה, כן תאריך ימים, ווו מיר לעבן גליק־ליך און צופרידן.

זכור את אשר עשה לך עמלק!

זינדל וואַסערמאַן

שריפות אין שטעטל

(זכרונות)

אונדזער שטעטל האָט שטענדיק געליטן פון שריפות. ווען עס האָט זיך פאַרגלוסט אַ גוי פון דאָרף אָדער פון געגענט מאַכן זיך אַ יום טוב, כדי ער זאָל קענען ראַבירן אונדזערע בעלי בתים, האָט ער אונטערגעצינדן אַ הויז, און אַזוי האָט אויסגעבראָכן אַ גרויסע שריפה.

אין די ערשטע יאָרן זענען נאָך קיין פייער לעשערס נישט געווען, און ווען עס האָט אויסגעבראָכן אַ שריפה האָט יעדער בעל בית געכאַפּט זיינע פעקלאַך און זיי געטראָגן צום טייך אָדער אויף דער פּלעסע און אַ טייל אויף דעם חאַבל.

צו אונדז אין שטעטל פלעגן קומען רבנים פון גאַנץ פּוילן. איך געדענק ניט אַלע, נאָר דאָך וויל איך דערמאָנען געציילטע ווי: דער סטאָלינער רבי זצוק״ל; דער טריסקער זצוק״ל; די קאָרעצער רבנים רב לייזערקע זצוק״ל; רב יענקעלע דער זוויהילער זצוק״ל; די בערעזנער רב איציקל זצוק״ל, רב אהרעלע זצוק״ל און רב גדאַלציע זצוק״ל.

איינמאָל זענען ביי אונדז אין שטעטל געשטאַנען פּוילישע זעלנער, און זייער סערזשאַנט איז געשטאַנען אויף דער קאָרעצער גאַס ביי משה גענדעלמאַן ז״ל. ווען עס האָבן זיך פאַרגלוסט די זעלנער מאַכן זיך פריילעך, פלעגן זיי זיך אָנשיכרן און אַרויס אין גאַס, נאָר זיי פלעגן שטענדיק האָבן אַ ווידערשטאַנד פון אונדזער יוגנט, וועלכע זענען געבליבן אין אונדזערע הערצער אַלס גבורים. אונדזער יוגנט האָט זיי געוויזן אַז מיר האָבן פאַר זיי נישט מורא, און מיט צובראָכענע ביינער פלעגן זיי צוריק אַנטלויפן.

איך געדענק ניט גענוי דאָס יאָר ווען עס איז געקומען צו אונדז דער בערעזנער רבי רב גדאַלציע. ער איז געשטאַנען ביי גדליה שתדלן נישט ווייט פון אונדזער רב המקום רב עקיבא זצ״ל. דאָס איז געווען אַ מיטוואָך אין אָוונט, ווען איך און נאָך חברים און חברות, שפּאַצירנדיק אין גאַס האָבן מיר דערהערט געשרייען: עס ברענט! דאָס האָט געברענט די הויז פון אלי הערש גורפינקל.

גדליה שתדלן׳ס שטוב און אויך דער גלעזערנער גאַניק איז אויסגעקומען פונקט אַנטקעגן דעם פייער. עס איז געוואָרן אַ פּאַניק אין שטעטל. מען האָט אָנגעהויבן פּאַקן און אַרויסטראָגן זאַכן, ווער צום טייך און ווער צו דער פּלעסע א.א.וו.

דער רבי, וועלכער האָט זיך געפונען ביי גדליה שתדלן, האָט געגעבן אַ באַפעל ניט טראָגן פון שטוב, נאָר דאָך האָט די פרוי פון גדליה שתדלן, העניע, נישט געוואָלט הערן, ווייל מען איז שוין געווען דערשראָקענע פון פריערדיקע שריפות, און זי מיט די קינדער האָבן אַרויסגעטראָגן די ערשטע פעקלאַך אויף דער פּלעסע. דאָס איז געווען זיידענע קאָלדרעס. און ווי נאָר זיי האָבן דאָס אַוועקגעלייגט, האָט דער ווינט גלייך פון פייער געבראַכט אַ שטיקל ברענענדיק האָלץ וועלכעס איז געפאַלן אויף דעם פּעקל, און עס האָט פאַרברענט די קאָלדרעס. זעענדיק דאָס, האָבן זיי שוין מער נישט אַרויסגעטראָגן גאָרנישט.

דער הייליגער צדיק רב גדליה איז אַרויסגעגייגגען נעבן דעם גאַניק. ער האָט זיך געשטעלט אַנטקעגן דעם פייער און האָט געבעטן פאַר אונדזערע טייערע יידן. אין דער זעלבער צייט איז דורכגעלאָפן דער פוילישער סערזשאַנט מיט אַ שטעקן אין האַנט און האָט געטריבן מענטשן, און נישט קוקנדיק האָט ער אַראָפּגעלאָזט דעם שטעקן אויף דעם קערפּער פון דעם אַלטן צדיק רב גדאַלציע. נישט ווייט איז געשטאַנען קאָפּל שתדלן, און דערזעענדיק דאָס, איז ער גלייך צוגעלאָפן צום פוילישן סערזשאַנט און אים אַראָפּגעטון אויף זיינע פּלייצעס און זיך געלאָזט מיט אים צום פייער. ער האָט געוואָלט אים אַריינוואַרפן אין פייער.

דער רבי, ווי אויך זייטיגע יידן, האָבן אָנגעהויבן בעטן קאָפּל, ער זאָל דאָס נישט טון, ווייל עס קען פון דעם קיין גוטס ניט אַרויס. קאָפּל האָט געפאָלגט דעם רבין און אַראָפּגעלאָזט דאם סערזשאַנט. אָבער קאָפּל האָט נישט געקענט בלייבן רוהיג. ער איז געווען צומישט און האָט געוואָלט נעמען נקמה פון דעם סערזשאַנט. די שריפה האָט זיך דערווייל געענדיקט און דעם זעלבן אָוונט האָט טאַקע מער נישט געברענט.

עס איז געקומען דער שיינער און פריילעכער שבת. דער רבי האָט געפּראַוועט דעם טיש. יידן האָבן געכאַפּט שיריים פון רבין און אויך הערן פון זיין מויל וועגן פרשת השבוע.

מוצאי שבת האָט מען געפּראַוועט אַ שיינע מלווה מלכה. מען האָט געטאַנצט ביז שפּעט אין דער נאַכט. אויף צומאָרגנס זונטאָג האָט דער רבי זיך געקליבן פאָרן צוריק קיין בערעזנע. עס זענען געקומען בעלי עגלות מיט זייערע פערד און וואָגנס, ווייל פיל חסידים פלעגן באַגלייטן דעם רבין. מיר זענען געשטאַנען אויף דער גאַס וואַרטן אויף דעם רבין. אין אַ פּאָר מינוטן האָט זיך באַוויזן דער רבי מיט זיינע שמשים און חסידים. איך האָב געהאָט די זכות צוטראָגן דאָס בײנקל דעם רבין ער זאָל אַרויפגיין אויף דעם וואָגן. ווען דער רבי און אַלע חסידים זענען געזעסן אויף די פלעצער און דער בעל עגלה וויל שוין ציען מיט די לייצעס, ערט זיך אַ גערודער פון מענטשן. קאָפּל שתדלן האָט זיך אַוועקגעלייגט פאַר די פערד און לאָזט ניט פאָרן. עס האָט נישט געהאָלפן קיין בעטן ופורבין און אויך פון די יידן. קאָפּל וויל אז דער רבי זאָל שעלטן דעם סערזשאַנט! דער רבי האָט זיך געוואָלט אַרויסדרייען פון דעם. ער האָט נישט געוואָלט אַרויסלאָזן פון זיין הייליקן מויל קיין קללות. אָבער קאָפּל איז געשטאַנען אויף זיינס. עס האָט געדויערט אַ שיינע פאָר מינוטן און דער רבי האָט אַרויסגעזאָגט אַז מיר וועלן זען דעם סערזשאַנט׳ס סוף.

די זעלבע וואָך האָט דער פוילישער סערזשאַנט ווי שטענדיק געשיקט זיין זעלנער אים ברייגגען מיטאָג פון אסתר גרינבערג. ער האָט געעסן פיש, און אַ קליין ביינדל פון דעם פיש האָט זיך אים געשטעלט אין האַלדז. מען האָט אים גלייך אָפּגעפירט קיין בערעזנע שפּיטאָל. דאָקטאָר פיאַטקאָווסקי האָט אים אָפּערירט. די אָפּעראַציע האָט געלונגען אָבער דער חולה איז געשטאָרבן. מיר האָבן געקריגן פון בערעזנע אַ ידיעה אַז ווער עס וויל זען דעם פּאַגזשעב קען קומען. איך, מיין ברודער עקיבא, קאָפּל שתדלן און פיל אַנדערע יוגענטליכע זענען געפאָרן צום פאָגזשעב. מיר זענען אַלע געשטאַנען ביי דעם רבין אויף דעם גאַניק וועלכער האָט אַרויסגעקוקט אַנטקעגן דעם קאָסטיאָל און מיר האָבן געזען ווי מען האָט אים דורכגעפירט.

אַזעלכע צדיקים זענען געווען און אַזעלכע טייערע און העלדישע יוגנט זענען געווען אין אונדזער קליין שטעטל לודוויפּאָל. זייער אָנדענק וועט בלייבן אין אונדזער האַרץ תמיד.

בתיה האקמאן (לבית יאָקל ראַבר)
אויסטראליע

אַמאָל איז געווען אַ שטעטעלע לודוויפּאָל...

עס זענען שוין פאַריבער מער ווי 20 יאָר זינט איך בין ארויס פון דער היים מיטן דער־נענטערן זיך פון די דייטשן. מיר זענען אַוועק קיין רוסלאַנד, איך, מיין שוועסטער מיט איר מאַן און קינד, און מיר האָבן זיך גאָרנישט פאָרגעשטעלט אַז מיר וועלן שוין מער נישט זען אונדזער שטעטעלע, מיינע עלטערן, ברודער און שוועסטער און אַלע אונדזערע טייערע.

איך בין געווען צווישן די גליקליכסטע קינדער אין מיין דור, און דאָס האָב איך פאַר־שטאַנען ערשט ווען מיר זענען געווען אין רוסלאַנד, אָפּגעריסן פון דער גאַנצער וועלט, פרעמד, עלענט, ניט וויסענדיק וואָס דער מאָרגן וועט אונדז ברענגען.

וואָס האָט געפעלט אין אונדזער קליין שטעטעלע לודוויפּאָל? איך האָב אַלעס געהאַט: טאַטע, מאַמע, אַ גוטע היים, שוועסטער, ברודער, אַ גוטן בילדונג אין בית־ספר „תרבות", גוטע חברים, אַ ליבשאַפט צווישן אַלע יידן אין שטעטל, אַז ווען עמיצער איז געקומען צוריק פון אויסלאַנד פלעגט ער זאָגן אַז אַזאַ שטעטעלע איז נישטאָ און וועט נישט זיין.

וואָס האָט דאָס שטעטעלע פאַרמאָגט וואָס האָט צוגעבונדן יעדן יידן? עס האָט פאַר־מאָגט אַ נאַטור וואָס האָט אַרומגערינגלט די שטאָט, דער טייך סלוטש וועלכער האָט אָפּגע־טיילט די שטאָט פון די דערפער מיט דער זאַמד צו דער שטאָט זייט ווו די יידן זענען געקומען זיך באָדן און געניסן פון די זון שטראַלן און די אַנדערע זייט סקאָלען ווו די אָפּיצירן פון די פוילישע קאַזאַרמעס מיט זייערע פרויען פון גאָטס וועלט גענוסן. דער לודוויק זאַמעק אין חופקאָוו, אויפן היוכן באַרג וועלכער איז געווען אַזוי פּאָפּולער מיט דערציילונגען פון דורות וועגן שדים, און האָט געדינט פאַר דער יוגנט אויף אויספלויגן מענשיקאָווס פעלדער ווי שבת נאָך מיטאָג זענען פאָרגעקומען די אַסיפות פון קן „החלוץ", בית"ר, און די ווערטער פון דער „התקוה" האָבן זיך צוטראָגן פאַר קילאָמעטערס. די פלעסע ווו הערשיק בעני'ס און גדליה בני'ס האָבן פאַרמאָגט פעלדער, ווו אויף שבועות האָבן קינדער געריסן לעפּעכעס און ווילדע פליגלעך צו באַשיינען זייערע היימען און שולן און שולע. און אין ווינטער אויפן זעלבן פּלאַץ ווו די וואַסער איז פאַרפרוירן געוואָרן, האָבן זיי זיך געגליטשעט.

די יוגנט האָט נישט געמוזט זוכן אַ פאַרוויילונגס פּלאַץ, ווייל ווו ער איז פון שטוב אַרויס האָט ער די „חברה" געפונען, שפּאַצירט איבער די גאַסן, געשמועסט, און קריטיקירט ביז אין דער האַלבער נאַכט.

די „תרבות" שולע איז געשטאַנען אין דער זייט פון שטאָט ווו אַלע אויגן זענען געווען געווענדעט צו איר, ווי טאַטע מאַמע אָן ווערטער מיט געבעט און האָפנונג אין האַרצן געהאָפט

פריוואַטע שולע פון משה סמולאר
יאָר 1930

אַז דאָס קינד וועט זיין אַ גוטער נאַציאָנאַלער ייד. שיין זענען געווען די חגיגות וואָס די שולע האָט געמאַכט, די פאָרשטעלונגען וואָס די שולע האָט געגעבן. דער ערשטער דירעקטאָר פון שולע, מר מוריק און פרוי, מיט כוחות פון פיאָנערן האָבן געגעבן זייערע יונגע יאָרן אויפן מזבח פון קולטור ליבשאַפט צום לאַנד ישראל אין יעדן שילער איינגעוואָרצעלט. ניט גרינג איז אויפבויען אַזאַ מין שולע און זי אויסהאַלטן אין אַזאַ קליין שטעטעלע. דער ועד פון עלטערן האָבן האַנט אין האַנט געאַרבעט מיט די לערער כדי צו שאַפן פינאַנסן צום בויען די שולע. די לערערס האָבן געמאַכט, מיט די כוחות פון שילער, פאָרשטעלונגען און טענץ אָוונטן.

איך געדענק אונדזער חברה שיינדעלע פעל, מיט אירע אַרויסטרעטונגען און פאַרשידענע פאָרשטעלונגען און געזאַנג מיט שטאָלץ; איך געדענק די שילער אין טונקל בלוי יוניפאָרמען מאַרשירנדיק אין די דעמאָנסטראַציעס פון די פוילישע ימים טובים, ווי דער ערשטער מאַי, דער עלעפטער ליסטאָפּאַד, און, להבדיל, אין ל״ג בעומר.

אין געדענק דעם אַדאַמאַבקער וואַלד, ווו מיר זענען געפאָרן צו פאַרברייינגען דעם טאָג צווישן די שיינע סאָסנעס און ברייטע גרינע פּאָלאָנעס. אין זומער זענען געקומען מענטשן פון אַרום אַלע שטעטלעך אויף דאַטשעס, און שבת זענען די יונגט געגאַנגען צופיס צו פאַר־ברייינגען מיט די דאַטשניקעס און מאַכן פריינדשאַפט.

אין לודוויפּאָל האָבן מיר נישט געפילט אַזוי דעם אַנטיסעמיטיזם ווי אין די גרעסערע שטעט. דערפאַר האָבן מיר נאָך מער פאַרדראָס, ווייל יענע אוקראַינער, וועלכע האָבן חלה געעסן פון אונדזערע טאַטעס טישן, זענען געווען די ערשטע זיי אומצוברענגען.

די יידן אין לודוויפּאָל האָבן זייער גאַנץ לעבן געליטן פון אַפּגעקומענע און בידער־געשלאָגענע ממשלות, פּעטליורען, כמעלניצקען, היידאַמאַקעס, קאָזאַקן, קרענסקין, רוסישער רעוואָלוציע, פּאָליאַקן און ווידער רוסן, ביז די פוילישע מאַכט האָט איבערגענומען די גרענעצן, און לודוויפּאָל איז געבליבן פויליש. מיט יעדער נייער מאַכט איז יידיש בלוט און יידיש גוטס געוואָרן הפקר. יעדער נייע מאַכט האָט אויפן יידישן שטעטעלע פחד געוואָרפן. אונדזערע עלטערן האָבן גוט אין זכרון די ערשטע וועלט־קריג ווו הונגער און שריפות זענען געווען די הויפּט מחותנים אין שטעטל, און ווען אין 1920 האָט שוין דאָס נאָרמאַלע לעבן אָנגעהויבן צו פליסן, האָבן זיך אַביסל די אַלטע צרות פאַרגעסן, און דער לודוויפּאָלער האָט אָנגעהויבן בויען און שאַפן אויף נייע.

לודוויפּאָל האָט געהאַט אייגענע יידישע אינסטיטוציעס ווי אין יעדער פוילישער שטאָט. דער לודוויפּאָלער איז געווען אַ געטרייער פוילישער בירגער. ער האָט געהאַלטן אָרדנונג און געצאָלט שטייערן. איך געדענק נאָך ווי אייזיק שתדלן איז באַשענקען געוואָרן פון דער פוילישער מאַכט מיט אַ מעדאַל פאַר גוט בירגערשאַפט! אָבער אין ישראל האָט מען אויך נישט פאַרגעסן. די בלויע־ווייסע פּושקע איז געווען אין יעדן שטוב, און די שענסטע בעסטע יוגנט איז געפאָרן אויף הכשרה אין די קיבוצים פון צענסטאָכאָב, לידע, קלאָסאָוו, א.א.וו.

מיטן אָנקום פון דער רויטער אַרמיי אין 17 נאָבעמבער 1939 איז שוין דער ייד נישט געווען דער זעלבער. דער פחד פאַר עקזיסטענץ, די מרה־שחורה האָט באַקעמפט דעם יידן. און ווידער די אַלטע מעשה: דער ייד איז שטאַרקער פון אייזן, און האָט זיך צוגעווינט אויך צום סאָוויעטישן רעזשים. יעדער האָט זיך געשאַפן אַ באַשעפטיקונג, און געפירט ווידער דאָס לעבן.

איך געדענק די שיינע שולע „תרבות״, ווו פון די פענסטער האָבן זיך געהערט אַמאָל די שיינע לידער פון ביאַליק, טשערניחאָבסקי, א.א.וו. יעצט האָבן זיך געהערט די לויב־געזאַנגען פאַר סטאַלינען און דערציילונגען פון טאַראַס־בולבאַ און כמעלניצקי. די שילן האָבן אָנגעהויבן פוסטעווען, — נייע מלאכים, נייע מאכלים. ס'איז שוין נישט געווען נאָכן געשמאַק פון אונדזערע עלטערן. די רעגירונג פון סאָוויעטן האָט נישט לאַנג געדויערט, און אונדזער שטעטעלע איז געווען קיין אויסנאַם ביי היטלערן; מיט דער הילף פון די אוקראַינער איז דער שטן פון טויט געהאַנגען איבער יעדער שטוב. גרויס זענען געווען די שמערצן פון אונדזערע עלטערנס הערצער, ווי זייערע קינדער האָבן זיי פאַרלאָזט און זיך געלאָזט אין די וועלדער אין טיפן רוסלאַנד. מענטשן וואָס זענען געווען אין געטאָ מיט מיינע עלטערן האָבן מיר דערציילט אַז מיין מוטער האָט געזאָגט אַז ליעב וואָלט איר געווען דער טויט ווען זי ווייסט כאָטש אַז אירע קינדער זענען בשלום געקומען קיין רוסלאַנד און געבליבן לעבן.

היטלער האָט אַוועקגענומען אַלעס וואָס איז טייער און ליב געווען: אונדזערע עלטערן, ברידער, שוועסטער, פרויען און קינדער, און מענער, און אויסגעוואָרצעלט דעם שורש ייד, און אויף אייביק פאַרברענט דאָס שטעטעלע לודוויפאָל.

נאָכן קריג איז יעדער פון אונדז געלאָפן אין דער וועלט... ווייט פון דעם פלאַץ ווו דער גרויסער הורבן איז פאָרגעקומען, כדי נישט קוקן אין פנימער פון די מערדער און ניט עסן דאָס ברויט און פרוכט פון דער ערד וואָס איז באַפרוכטיקט געוואָרן מיט דעם בלוט פון אונדזערע נאָענטע. יעדער איינער וועט געדיינקען, ווי לאַנג ער וועט לעבן, דעם שכן — דער נעכטיקער „גוטער ברודער״ —, דער אוקראַינער, דער דייטש, דער פאָליאַק, וועלכער פאַר אַ שטיקל ווייסע חלה פלעג אויסלעשן די שבת־ליכט און אונטערציינדן דעם אויוון. מיר האָבן געקויפט זיינע תבואות, פרוכט און גרינס, בהמות און עופות, און מיט וואָס האָט ער אונדז אָפגעצאָלט?...

גאָט זאָל זיי און זייערע קינדער און קינדס קינדער באַצאָלן פאַר אונדזערע אַבדות!

מיר וועלן געדיינקען אונדזערע טייערע און ליבע קרובים, און זייער אָנדענק וועט זיין הייליק פאַר אונדז עד עולם!

אל נקמות ד׳,
אל נקמות, הופיע!

ציוניסטישע גרופע געזעגנט זיך
פון יצחק און שרה פרימאַק

א גרופע חברות פון „גורדוניה"
1935

אַ גרופּע פון השוה"צ
מיט זייער מחנך יצחק פרימאַק
1925

השוה״צ געזעגנט זיך
פון משה ווערנער
1930

אומקום און ניצולים

פסח קעהטשער

אין געטאָ און אין די וועלדער

מיין נאָמען איז פסח קעהטשער. איך בין געבוירן אין לודוויפּאָל אין 1882 יאָר. אונדזער שטעטל איז געווען אַ שטיל הערליך שטעטעלע, ווו עס האָבן זיך געפונען 1980 נפשות, צווישן זיי סוחרים, קלייטניקעס און בעלי מלאכות פון אַלע פאַכן — אַלע אָרנטליכע מענטשן. אין שטעטל זענען געווען 4 בתי מדרשים: אַ שול, אַ בית מדרש, אַ סטאָלינער קלייזל, און א שניידער שול. אין בית המדרש און אין סטאָלינער קלויז פלעגן די יידן דאַוונען פרי פון 9 אַזייגער, און אין אָוונט נאָך מנחה פלעגט מען לערנען משניות. אין שניידער שול פלעגט מען אין דער פרי דאַווענען פון 6 אַזייגער אין דער פרי און נאָך מנחה לערנען עין־יעקב. מען האָט געלעבט רוהיג און אָפּגעהיט יידישקייט. עס זענען געווען אין שטעטל 3 שוחטים למדנים. פון מיינע יונגע יאָרן געדענק איך אַ רב מרקל ז״ל, אַ למדן אַ גרויסער. ווען מיר זענען אונטערגעוואַקסן פלעגן מיר לערנען ביי מלמדים דאַוונען, חומש און רשי, און נאָכער זענען מיר אַריבער געגיין צו גמרא מלמדים ווו מיר האָבן געלערנט אויך שרייבן.

די יידן פון לודביפּאָל האָבן געלעבט רוהיג אין בשלום מיט די שכנים פון די אַרומיגע דערפער. אוקראַינער, פּאָליאַקן און דייטשן פלעגן קומען קויפן אין שטעטל און אונדזערע אַרבייטורער פלעגן גיין אין די דערפער אויף גאַנצע וואָכן, איבערהויפּט שוסטערס און שניידערס.

די ערשטע וועלט – מלחמה

אַזוי האָט זיך געלעבט רוהיג און שטיל ביז 1914, ווען עס האָט אויסגעבראָכן די מלחמה מיט דייטשלאַנד און עסטרייך. מען האָט צוגענומען אין אַרמיי אויך יידן. די וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין פרעמדע הייזער האָט מען אין סוף געכאַפּט און פאַרשיקט קיין קאַטאַרגע־סיביר. אין יאָר 1918 איז אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע און אַלערליי באַנדעס זענען אַרומגעלאָפן און געבאַשעוועט. די אוקראַינער געטמאַנצעס האָבן אויך נישט אָפּגעלאָזט אונדזער שטעטל. זיי האָבן אַביסל ראַבירט, נאַר קיין הרוגים זענען נישט געווען. נאָך דעם האָבן אָנגעהייבן באַנדעס ערלים באַשעווען אַרום אונדזערע שטעטלעך. זיי פלעגן קומען אויף מאַרק־טעג און האָבן ראַבירט די קלייטן פון אַרומיגע שטעטלעך קאָריץ און מעזשיריטש. איך געדענק אַז איין מאָל ווען עס איז געווען ביי אונדז אַ מאַרק־טאָג זענען אָנגעקומען פון אַרומיגע דערפער ערלים מיט ערלות מיט פירן צו ראַבירן אונדזערע קלייטן. מיר האָבן שוין געוווסט וואָס זיי האָבן געטאָן אין מעזשיריטש און קאָריץ, האָבן זיך אָרגאַניזירט אונדזערע חברה מיט שטעקנס, העק און לאָפּאַטעס און זענען געווען צוגעגרייט נעבן מאַרק אין געסלאַך ווו די פּאַגראָמטשע־

קעס האָבן געוואָלט אַנהייבן באַשעווען — ביי שלום וואָלף פייגיל לעדער־געשעפט און ביי צפורה רבר מאַנאַפאַקטור געשעפט. אונדזערע בחורים זענען אַרויס און געוואַרט דאָרט. (צווישן זיי איז געווען אויך מיין זון ליאָווע, וועלכער לעבט און קען נאָך היינט צושלאָגן די חאַליגאַנעס). זיי האָבן דערלאַנגט די פאָגראָמטשיקעס אַזעלכע קלעפ אַז זיי זענען אַנטלאָפן פון שטעטל און איבערגעלאָזט פערד און וואָגן מיט ווייבער, און זיי זענען שוין צוריק צו אונדזער שטעטל נישט געקומען נאָך דער מפלה. אונדזערע ערלים האָבן אויך מיטגעהאָלפן די יידן פאַרטרייבן די פאָגראָמטשיקעס און מיר האָבן געלעבט אין שלום.

די סאָוויעטן און די פּאָליאַקן

אין 1924 זענען אַריין די סאָוויעטן און געבליבן אַ צוויי יאָר. זיי זענען דערנאָך פאַרטריבן געוואָרן ביי די פּאָליאַקן ביז 25 קילאָמעטער נאָך לודוויפּאָל ווו מען האָט געמאַכט אַ גרעניץ. מיר האָבן געלעבט מיט די פּאָליאַקן ביז 1939 יאָר. עס איז געווען רוהיג און מיר האָבן געהאַנדלט גוט. קרעמער האָבן געהאַט פּרנסה. מען האָט געצאָלט מיסים, אָבער עס איז געווען פון וואָס צו צאָלן און פון וואָס צו לעבן. אַרום אונדזער שטעטל זענען געווען גרויסע וועלדער און סוחרים פון דער וועלט פלעגן קויפן ביי די פּאָמעשטשיקעס און עקספּלאָטירן די ביימער. זיי האָבן געשיקט אַלערליי סחורות קיין ענגלאַנד, דייטשלאַנד און אַנדערע מדינות. אין טאַרטאַקן אַרום אונדז פלעגט מען שניידן ברעטער. איך אַליין בין געווען אַ פאַכמאַן אין דער האָלץ בראַנזשע. און אויך מיינע קרובים, די וולמאַנס, האָבן געקענט דעם פאַך, און מיר האָבן גוט פאַרדינט. אַלע ערלים וואָס האָבן געקענט די פאַך האָבן אויך גוט פאַרדינט, און מיר אַלע האָבן געלעבט רוהיג ביז סוף 1939 ווען די סאָוויעטן זענען געקומען. זיי זענען געבליבן ביז 24 יוני 1941, ווען עס האָט אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד. די נאַציס האָבן גענומען טרייבן די סאָוויעטישער אוקראַינער אַרמיי פון אַלע עקן, און אַזוי ווי די אוקראַינער האָבן געמיינט אַז מען וועט זיי מאַכן אַ אוקראַינער מלוכה; ווי היטלער האָט זיי צוגעזאָגט, זענען אַלע אוקראַינער פּאָלקן צולאָפן פון די פראָנטן און איבערגעלאָזט אַלעס פאַר די דייטשן.

די דייטשן קומען

צו אונדז אין שטעטל זענען די דייטשן אַריין דעם 28טן יוני 1941. אַזוי ווי זיי זענען אַריין האָבן זיי באַלד געכאַפּט יידן און זיי איינגעשפּאַנט אין אַ וואָגן און געפאָרן אויף די פעלדער צו נעמען היי מיט שטרוי. די אוקראַינער די באַסיאַקעס, זענען צוגעשטאַנען און אַנגעוויזן די דייטשן ווו עס זענען שיינע מיידלעך און זיי איבערגעגעבן צו די דייטשן, און זיי אַליין האָבן שוין געקענט ראַבירן יידיש גוטס. דאָס איז געווען דער ערשטער אַרויסגיין פון זייער קומען. ביי אונדז איז געווען אַ לערער מיט דעם נאָמען בערינג. עס ווייזט אויס ער

איז געווען אַ שפּיאָן פון דייטשלאַנד. אַז די דייטשן זענען אַריין האָט מען אים געמאַכט פאַר בורגמייסטער אין גמינע. מען האָט אויך געמאַכט אַ יודנראַט און אַ געטאָ אין די אונטערשטע גאַסן אַרומגעצאַמט מיט שטעכלענדראָט און געשטעלט שמירה פון אוקראַינער מיליציאַנערן, אַלע חאַליגאַנעס פון אַרומיגע דערפער, גנבים, רוצחים און זייער סאָרט.

דער דערטרונקענער אויטאָ

ווען די סאָוויעטן זענען ארויסגעלאָפן צוריק האָבן זיי אין טייך סלוטש דערטרונקען אַ גרויסע אויטאָ משא. דאָס איז געווען אין טיפע וואַסער ווו מען זעט כמעט נישט, ווייל אין סלוטש איז די וואַסער זייער טיף. די נאַציס האָבן צונאַנד גענומען כמעט דאָס גאַנצע שטעטל יידן, אַלט און יונג, און מען האָט באַדאַרפט אַרויסנעמען די אויטאָ מיט דער פלאַטפאָרמע. עס זענען געווען מענטשן וועלכע האָבן זיך מוסר נפש געווען און אַריינגעקראָכן אין וואַסער און צוגעבינדן שטריק קאַנאַטן און אַלע יידן האָבן גענומען שלעפן די אויטאָ פון וואַסער. די נאַצי מערדערס זענען געשטאַנען און נישט געזשאַלעוועט קלעפּ ביז נאַכט ווען מען האָט די אויטאָ אַרויסגעשלעפט אויף דעם ברעג. אויף מאָרגען איז געווען אַ פּרעקאַז מען זאָל די שווערע אויטאָ מיט דער פלאַטפאָרמע ברײנגען אין שטאָט אין מיטן מאַרק אַריין. עס איז געווען אַ וועג פון אַ קילאָמעטער לענג, האָט מען געשפּאַנט אַלע יידן מיט שטריק און געשלעפט די אויטאָ אין שטאָט אַריין דורך שטאַרק זאַמדיגע ערד. אייניגע מענטשן זענען געפאַלן אין חלשות ביי שלעפן אַזאַ משא, און די נאַציס זענען געשטאַנען מיט בייטשן און געשלאָגן. די עלטסטע באַנדיטן אָפיצירן האָבן פאָטאָגראַפירט די סצענע. דאָס איז געווען דער אָנהייב פון צרות.

מען האָט אויך אָנגעהייבן אַרבייטן אויף אַ כביש פון אונדזער שטעטל ביז בערעזנע, און אין דער אַרבייט האָט מען געשיקט אַלע מענטשן פון שטעטל, אַחוץ זקנים און קינדער ביז 14 יאָר וואָס זענען געבליבן. מען האָט זיי געמוטשעט זייער שטאַרק. דער ערשטער אומגליק האָט ביי אונדז פּאַסירט איין נאַכט, ווען מען האָט ארויסגענומען פון די בעטן אַ גרופּע יידן מיט די נעמען נפתלי און שאול וועלמאַן, קיווע וואַטערמאַן, לאַזער פיינמאַן, מיין ווייב׳ס ברודער דוד גראַד און א פרוי שרה (יוסל דעם חלמרס פרוי) און עקיבא זאַלצמאַן און יעקב ברקמן וועלכער איז געווען צפורה רבר׳ס אַ איידעם. מען האָט זיי אַוועקגעפירט אונטער ליבאַטשאַנקע און זיי דערשאָסן און דאָרט באַגראָבן. דאָס איז געווען דער אָנהייב. דאָס האָבן געטאָן די אוקראַינער מיליציאַנערן מיט זייער קאָמאַנדאַנט באַניטענקאַ, אַ ביסטריצער לערער. מען פלעגט אויך שיקן פון יודנראַט אַרבייטער קיין חמיליאַווקע אין טאַרטאַק, 30 יידן טעגליך — 15 פון 6 אין דער פרי און 15 אויף נאַכט אַרבייט פון 6 אָוונט, צו לאָדן קלעצער צום שניידן אין טאַרטאַק. יידן האָבן נישט געוווסט ווי אַזוי צו גראַזעווען, און זיי פלעגן קריגן קלעפּ פון די דייטשן, און זיי האָבן אויך צוקלאַפּט די פוס און הענט. איין מאָל בין איך אויך געגיין קיין חמיליאַווקע אַרבייטן ווייל דער יונדראַט האָט געשיקט מיין זון סאַניע ז״ל. וועלכער איז געווען אַ שלאָפער און איך האָב אים פאַרביטן. אַז מיר זענען געקומען פאַר 6 אין דערפרי צו דער אַרבייט האָב איך געזען וועלכע קלעצער מען דאַרף האָבן צום שניידן. עס איז דאָרט

געוועזן אַ דייטש וואָס פלעגט אויסקלייבן פון די יאַריסן די קלעצער און האָט געהייסן זיי אַרויסשלעפּן און ברייגען אין טאַרטאַק. אַזוי ווי איך בין געוועזן אַ פאַכמאַן פון אַלע יאָרן, האָב איך גענומען די יידן מיט זיך און האָב אויסגעקליבן פון די יאַריסן די געזונטע און גלייכע קלעצער, און האָב געוווסט ווי אַזוי זיי אַרויסנעמען גיך און זיי לייגן אויף די וואַגאָנעטקעס ביז דעם טאַרטאַק. עס איז געוואָרן גענוג זאַפּאַס אין טאַרטאַק, און אַז דער דירעקטאָר דער דייטש, ריכטער ימ״ש, האָט געזען אַז איך בין אַ פאַכמאַן האָט ער אַראָפּגענומען דעם דייטשעשן פאָרמען וואָס פלעג שלאָגן די יידן, און איך האָב שוין אויסגעקליבן די קלעצער וואָס מען האָט באַדאַרפט צום טאַרטאַק. איך האָב זיי געוויזן ווי אַזוי מען דאַרף אַרויסנעמען די קלעצער און עס איז אַוועק געגיין די אַרבייט אָן קלעפּ. איך האָב זיי אַביסל אויסגעלערנט ווי אַזוי אַרויסנעמען די קלעצער, און ווו אַזוי צו גראַזעווען אויף די וואַגאָנעטקעס, און אַזוי האָט מען געאַרבעט ביז יו״ט און מען האָט געטיילט 18 דעקאָס ברויט אויף אַ מענטשן. צווישן יו״ט איז געוואָרן דער געטאָ אַרומגעשטראַכילט מיט שטעכענעם דראָט אין די אונטערשטע געסער וואָס האָבן געהייסן רעמעסלענע גאָסן. נאָר פאַכמאַנען, שוסטערס, שניידערס און האָלץ בעאַמטע, ווי אויך די יודנראַט, וועלכע זענען געוועזן 12 מאַן, האָט מען איבערגעלאָזט אין עטליכע הייזער אַחוץ דעם געטאָ. צום מייסטן האָט געאַרבעט דער בורגמייסטער הערינג מיט נאָך אייניגע גזלנים אוקראַינער, ביז איינמאָל פרייטיג צונאַכט איז אָנגעקומען דער ס.ס. העססעסוועץ קאָמיסאַר מיטן נאָמען נארגאל. ביינאַכט האָט מען אַרויסגעשלעפּט אַלע יידן פון געטאָ און מען האָט מכבד געוועזן עטליכע פון זיי מיט נאַגאַיקעס. דאָס איז ערשט געוואָרן דער אמתר גלות. ער האָט באַלד געגעבן אַ פריקאַז דעם יונדראַט אַז אַלע פיטערס און פעלצן וואָס געפונען זיך ביי די יידן זאָלן צונאַנד געטראָגן ווערן אין גמינע.

איין מאָל אין מיטן ווינטער איז געוועזן אַ צונאַנד רוף אַלע יידן זאָלן קומען אין יונדראַט, און מ׳האָט געהייסן אַלע יידן וואָס האָבן גאָלד און שמאק זייגערלעך און פינגערלאַך זאָלן אַלעס צונאַנד איבערטראָגן אין יונדראַט. מען פלעג ברייגגען די יידן אָדער די ווייבער און זיי מכבד זיין מיט אַ פאָר קלעפּ זיי זאָלן אַרויסגראָבן דאָס גאָלד און ברייגגען. די יידישע פּאָליציאַנטן האָבן געשלעפּט פון די הייזער קאָנאַפּקעס געבעטע און אויפגעריסן דאָס לייוונט און געזוכט גאָלד. פאָר מיינע אויגן האָט מען געבראַכט שמאי קופּערבאַנדס ווייב און מען האָט איר אויסגעטאָן און געזוכט ביי איר גאָלד.

נאָך דעם ווען די יידן און פרויען אַרבייטאָרערס פלעגן קומען פון דער אַרבייט אויפן כביש, פלעגן שטיין אוקראַינער מיליציע און זיי באַטאַפּן צו זיי טראָגן מיט זיך נישט קיין שטיקל ברויט אָדער אַ פלאַש מילך וועלכע זיי פלעגן קויפן ביי די גויים אויף די דערפער. די מיליציאָנערן האָבן דאָס צוגענומען און דערצו זיי מכבד געוועזן מיט עטליכע קלעפּ, און ווען דער קאָמיסאַר נארגאל האָט געכאַפּט טראָגן אַביסל קאַרטאָפּל אָדער אַ פלאַש מילך פלעגט ער באַלד אַרויסנעמען דעם רעוואָלווער און באַלד דערשיסן ווענען ער האָט געכאַפּט. ער האָט אַזוי דערשאָסן אייניגע יידן און פרויען. אַזוי האָבן די יידן אין אונדזער שטעטל געלעבט אין הונגער און שרעק און אַסאַך זענען געשטאָרבן פון הונגער !

מיר סאָרטירן קל׳עצער

עס איז געקומען אַ ראָוונער אוקראַינער וועלכער איז געוואָרן אַ נאַדלעסנע איבער לודוויפּאָל ראַיאָן. ער איז נישט געווען קיין אַנטיסעמיט און ער האָט זיך געניייטיגט אין פּאַכמאַנען. עס זענען געבליבן אַסאַך קלעצער אויף די ברעגן ביים טייך סלוטש און מען האָט זיי געדאַרפט סאָרטירן און אַרויסשיקן די גוטע מיט דעם טייך סלושט קיין בערעזנע. איך, אַלס אַ פּאַכמאַן, האָב אויסגעקליבן דעם דאָרף ביסטריץ, ווייל די ערלים דאָרטן זענען נאָך נישט געווען אַזוי פאַרדאָרבן, און האָב גענומען 10 חברה יידן וואָס האָבן געאַרבעט מיט מיר אין חמעליאָווקע און מיר פלעגן אָוועקגיין אויף אַ גאַנצע וואָך פון זונטאָג ביז זונטאָג. מיר האָבן טאַקע ניט געהונגערט ווייל מען פלעג אויסבייטן אַביסל זאַכן אויף ברויט און קאַרטאָפל. שבת פאַרנאַכט פלעגט מען גיין אַהיים, און אריינשמוגלען אַביסל עסן פאַר די פאַמיליעס. איך האָב געהאַט אַ דאָקומענט פון דעם נאַדלעסנע און האָב געקענט אויפנעמען אַרבייטאַרערס וועמען איך האָב געוואָלט. איך האָב גענומען יונגעלייט וואָס האָבן געקענט אַרבעטן און אַז דער קאָמיסאַר איז געקומען איף דעם ברעג ווו עס איז געליגן די האָלץ איז ער אַוועק געפאָרן צופרידן און נישט געשריגן און נישט געקלאַפּט.

אַזוי האָט זיך געצויגן די אַרבייט פון אָנהייב 1942 ביז מאַי. מ׳האָט איינגערעט אַלע יידן אַז ביי אונדז אין לודוויפּאָל וועט קיין שחיטה נישט זיין ווייל מען אַרבעט אַ כביש און מען אַרבעט אויף די ברעגן צונאַנד נעמען דאָס האָלץ וואָס לעגט אין אייניגע ערטער ביים טייך סלוטש.

עס איז געווען איינער אַ פּאָליאַק בטראטינסקי וואָס האָט געוואָלט פאַרקויפן אַביסל געווער פאַר אונדזער יוגנט. איינעם פון אונדזערע, ישראל דאבינע, וואָס האָט געהאַט אַ רעוואָלווער, טראָץ דעם וואָס די דייטשן האָבן געמאַכט אַ אַבעסק ביי אים און האָבן ניט געפונען, האָבן זיי אים אָוועקגעשיקט קיין קאָסטאָפּאָל צום איבערקאָמיסאַר און ער האָט אים געהייסן אַרויס־פירן אין עק שטאָט אין וואַלד מיט אַ דייטש און אים דערשיסן. נאָר ישראל דאָבינע איז געווען אַ כוואַט. ער האָט געטראָגן מיט זיך זיינע שיך אין די הינט, האָט ער דערלייגגט דעם דייטש מיט די שיך אין קאָפּ אַריין און אים אַנידערגעוואָרפן און איז אַנטלאָפן אין וואַלד.

די אקציע

אין חודש מאַי האָט מען שוין ליקווידירט אין מעז׳יריטש און קאָריץ און מיר האָבן געשיקט ערלות, וואָס פלעגן גיין קלייבן גריבער אין וואַלד, זיי זאָלן אונדז לאָזן צו וויסן פּילייכט גרייט מען אונדזערע גריבער. מען פלעגט שוין נישט ארויסלאָזן קיין מענטש דאָס הייסט יידן, חוץ לעיר צו דער אַרבייט, צום כביש איז מען געגיין מיט אוקראַינער מיליציאָנערן. מיר האָבן זיך געריכט אַלע שעה אויף דער שחיטה. האָב איך געמאַכט אַ סחאָן ביים פעטער וולמאַן אויף דעם בוידעם אונטערן דאַך, און אים אַזוי פאַרמאַסקירט אַז מען האָט נישט געקענט דערקענען די וואַנט. איין שיינעם פרימאָרגן 5 אַזייגער האָט מען אַרומגערינגלט דעם געטאָ. דאָס איז געווען 12 טאָג אין אלול 1942, און מען האָט אַלע יידן, פרויען און קינדער, גענומען אויף

יענער זייט סלוטש צו די קאַשאַרעס. איך מיט מיין פאַמיליע ווי אויך די וועלמאַנס און די פאַמיליע געפינבוים זענען אַריין אין סחאָן אויף דעם בוידעם און זיך פאַרשטעקט. מיר זענען געווען 18 מענטשן און מיר האָבן געהערט די יאָמערייען און געוויינען ווען מען האָט דורכ־געפירט אַלע מענטשן אויף דעם כביש. אַז דער קאָמיסאַר איז געגיין צוריק נאָך דעם אָפּפירן פון טראַנספּאָרט יידן צו דער שחיטה, האָט ער זיך אָנגערופן צו יאַנע געפּענבוים, דער פּרעזעס פון יודנראַט: נעמט אַלע אייערע פאַמיליעס און קומט מיט מיר. יאַנע האָט זיך אָנגערופן צו זיין פרוי: ביילקה, נעם די קינדער און קום אַראָפּ פון ביידעם. זיי זענען אַראָפּ און איך האָב פאַרמאַכט דאָס טירל און מיר זענען געזעסן שטיל 2 טעג און 2 נעכט, ווייל די שחיטה ביי אונדז איז געווען דעם 14טן אלול. די רוצחים האָבן פריער ערליידיגט די 2 שטעטלעך קאָסטאָפּאָל און בערעזנע און נאָכער זענען זיי געקומען צו אונדז קיין סעלישט דעם 14טן אלול. דאָס ערשטע האָבן זיי פריער געשאָסן די יודנראַטשיקעס מיט זייערע פאַמיליעס, נאָך דעם דאָס גאַנצע שטעטל מענטשן און קינדער. מיר, זיצענדיק אויף דעם בוידעם, האָבן אין די פּאָר טעג אַלעס געהערט וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן אויף דער גאָס. מען האָט געכאַפּט מענטשן און זיי געשאָסן אין מיטן גאָס אַזוי ווי הינט. די אוקראַינער מיליציאָנערן האָבן זיך שטאַרק נוקם געווען אין די יידן און מען האָט אויך אַרויסגעפירט פון אונדזערע הייזער אַלע זאַכן און מעבל. מיר האָבן אַלעס געהערט זיצנדיק אויף דעם בוידעם. איז 14טן אלול 2 נאָך מיטאָג האָבן זיי ערליידיגט אונדזערע יידן...

ווי איך בין ניצול געוואָרן

איינִיגע יידן זענען געשפּרונגען אין די קאַשאַרעס, איבער דעם פּאַרקאַן, און האָבן זיך געראַטעוועט און זענען טאַקע געבליבן לעבן. זיי זענען יעצט אין ארץ צוזאַמען מיט מיר, די וואָס זענען געבליבן פאַרשטעקט אין סחאָן זענען געבליבן לעבן נאָר איין טאָג נאָך דער שחיטה. עס איז געווען מיט אונדז צוזאַמען אַ ייד מאַרקוס מיט זיין פרוי פון ווארשה. ער איז געווען אהרן וולמאַנ׳ס אַ שוואָגער. אויפן דריטן טאָג פון אונדז זייענדיג אויפן בוידעם האָט ער נישט געקענט מער זיך האַלטן און איז געוואָרן אַביסל צומישט און האָט אָנגעהויבן קלאָפּן מיטן קאָפּ אויפן דאַך. ביינאַכט איז דורכגעגיין אַ פּאַטראָל אוקראַינער מיליציאָנערן, זענען זיי אַרויף אויף דעם בוידעם און האָבן אויפגעריסן עטליכע ברעטלעך און אונדז געפונען אין סחאָן. ווען זיי האָבן אונדז גענומען אַרויסטרייבן פון סחאָן אויף דעם בוידעם האָבן זיי געשריגן אויף דייטש אַז דער דייטש, וואָס איז דורכגעגיין, זאָל פאַרשטיין. איך האָב געעפנט דאָס פאַרמאַסקירטע טירל און בין אַרויס דער ערשטער. דער דייטש איז געשטאַנען נישט ווייט אויף דעם בוידעם פון אַרויסגאַנג. איך האָב אים דערלייגט מיט מיין לינקע האַנט אין נאָז אַריין אַזאַ קלאַפּ אַז ער איז געפאַלן אויף דעם לעזשאַק, און איך בין אַראָפּ פון בוידעם אויף דער ערד און אַרונטער אין אַ בריקל וואָס איז געווען אויף דעם כביש. מען האָט דאָס גערופן דאָס טויטע בריקל פון עק שטאָט, אָבער מיר האָט דאָס בריקל געראַטעוועט. איך בין אַריין אין אַ גאָרטן און געקראָכן אַ קילאָמעטער אויף די הענט און פיס אין אַ ראָוו ביז צום טייך סלוטש און אַריבער געשווימען אויף יענער זייט צום וואַלד, און אַוועק דורכן וואַלד אַן וועגן ווייל איך האָב געקענט דעם וואַלד אַפילו אַן וועגן. איך האָב זיך דערלאַנגט אַ 15 קילאָ־

מעטער פון שטעטל צו די מאַזורן וואָס זענען מיר געווען גוט באַקאַנט ווייל זיי פלעגן אַרבייטן ביי מיר אין די וועלדער. זיי האָבן מיר אויסבאַהאַלטן ביז נאָך ראש השנה, אבער איך האָב מער נישט געקענט זיין ווייל די מיליציע און דייטשן פלעגן פאָרן אין די סלאָבאָדעס נעמען ביי זיי בהמות, חזירים און אַנדערע זאַכן. דערפאַר בין איך אַוועק טיפער אין וואַלד אַ 30 קילאָמעטער פון שטאָט.

אין די וועלדער

איך פלעג גראָבן קאַרטאָפל אויף זייערע פעלדער און אַזוי האָט מען זיך געלעבט. אַלע וואָס זענען געבליבן אין סחאָן מיט מיין ווייב ע״ה און 2 זין האָט מען געהרגעט און איך בין געבליבן אַליין. איינמאָל האָב איך זיך דערוווסט פון די מאַזורן אַז עס זענען דאָ נאָך איינעגע יידן. מיר האָבן זיך צונאַנדגעקומען ערב יו״כ אין וואַלד נעבן פיפלע. דאָס איז געווען דער ערשטער תענית און עס איז געווען זייער אַ גרינגער תענית, ווייל עס זענען געווען גענוג טעג וואָס מען האָט נישט געעסן, איז מען שוין געווען צוגעוויינט צו פאַסטן. ווייטער פון אונדז זענען געווען רוסישע פאַרטיזאַנער, און די דייטשן האָבן זיך געהיט נישט פאָרן טיף אין די וועלדער, איז פאַר אונדז אַביסל גרינגער געוואָרן. מען האָט געקענט באַקומען אַביסל קאַרטאָפל און לעגן אין וואַלד ציטערן פאַר דער הויט. נאָך סוכות איז געוואָרן קאַלט, נאָר אַזוי ווי איך האָב געוווסט דעם גאַנצן וואַלד האָב איך געפונען אַ פלאַץ אין טיפן וואַלד אַרומגעוואַקסן מיט אַסאַך בוימער, און אַרום איז געווען וואַסער מיט בלאָטעס. מען האָט נישט געקענט צופאָרן אַהין, און דאָרטן האָבן מיר געמאַכט קאַרינעס זעמליאַנקעס און אַזוי האָבן מיר געבידעוועט. איך פלעג נעמען אַ 6 מענטשן ביינאַכט און אַרויסגיין אין די סלאָבאָדעס וווּ עס האָבן געווינט באַקאַנטע קאַטאָליקן, און צונאַנד נעמען ביי זיי עסוואַרג, קאַרטאָפל און ברויט. זיי זענען מיר געווען גוט באַקאַנט ווייל זיי פלעגן אַרבייטן ביי מיר אין די וועלדער און האָבן גוט פאַרדינט. זיי האָבן מיר אונטערגעהאַלטן און אויך אַנדערע יידן. אַזוי האָבן מיר געלעבט אין צרות און דחקות ביז 1944 יאָר. ימים נוראים פלעגן מיר זיך צונאַנד נעמען יידן פון קאָריץ און בערעזנע און אויך אונדזערע סעלישטער, און מיר האָבן צוזאמען געדאַוונט. אָבער איינִיגע האָבן נישט אויסגעהאַלטן דאָס און געשטאָרבן אין די וועלדער. די לעצטע צייט איז געוואָרן אַביסל גרינגער דאָס לעבן, ווייל עס זענען אָנגעקומען פיל פאַרטיזאַנער, האָט מען געקענט גיין פרייער צו די מאַזורן, אויך איינִיגע יידן האָבן געאַרבעט ביי זיי, און מען האָט זיך שוין אָנגעעסן מיט קאַרטאָפל און ברויט.

מעבדות לחרות

אין 1944 האָט מען געיאָגט די דייטשן אויף דעם גאַנצן פראָנט, זענען מיר באַפרייט געוואָרן און עס איז אָנגעקומען די רוסישע מאַכט, און מיט זיי זענען געקומען אין אונדזער געגענט אויך אַסאַך פּאַרטיזאַנער אין די וועלדער ווו מיר זענען געווען. די פּאַרטיזאַנער האָבן אַרומגערינגלט אונדזער שטעטל און האָבן צושאָסן אַ 6 זשאַנדאַרמעריע דייטשן און 20 אוקראַינער מיליציאָנערן. נאָר דעם קאָמיסאַר האָבן די אוקראַינער חזירים איבערגעטאָן אין פרויען אָנטאָן און ער האָט זיך געראַטעוועט. ווען די פּאַרטיזאַנער האָבן פאַרנומען דעם וואַלד האָבן זיך די דייטשן, וואָס זענען געבליבן אין דעם ראַיאָן, איבערגע־קליבן אין דאָרף ביסטריץ. נאָר זיי זענען דאָרט אויך לאַנג נישט געבליבן. עס איז אָנגעקומען דער רוסישער פראָנט און זיי צושאָסן. ווען די דייטשן האָבן אָפּגעטריטן האָבן זיי אונדזער שטעטל פאַרברענט ביז דער לעצטער שטוב. עס איז גאָרנישט געבליבן, און די רוסישע מאַכט האָבן געפירט דעם ראַיאָן פון דעם דאָרף מאַטשולאַנקע. אייניקע איבערגעבליבענע יידן זענען געבליבן אין מאַטשולאַנקע און געאַרבעט ביי די סאָוויטען, און זיי האָבן שוין געהאַט עסן און אָנטאָן. איך און נאָך אייניקע יידן זענען געפאָרן קיין מעזשיריטש, נישט ווייט פון אונדז, ווייל דאָרטן זענען געבליבן יידישע הייזער. איך האָב זיך באַזעצט אין מעזשיריטש און דאָס לעבן האָט זיך פאַרבעסערט. נאָר אויך אין מעזשיריטש האָבן מיר איבערגעלאָזט אַ קרבן פון אונדזער שטאָט, חיים יידל שלייפער ע״ה. די באַנדעראָווצעס פון באלאחאוו האָבן אים געשאָסן. איך האָב אים מקבר געווען. איך בין אַוועק געפאָרן ווייטער און זיך דערליינגט קיין לאָדז. נאָכדעם בין איך געווען אין עסטרייך אין די לאַגערן אַ פּאָר יאָר, ביז גאָט האָט מיר געהאָלפן און איך בין געקומען קיין ארץ ישראל. איך האָב אַ זון מיט אַ שניר מיט דריי אייניקלאַך זאָלן אַלע געזונט זיין. איך בין שוין אַלט און צובראָכן פון אַזוי פיל איבערלעבענעש, נאָר איך בין צופרידן מיט דעם לעבן און ווונטש אַלע אונדזערע סעלישטער זאָלן דערלעבן מיינע יאָרן אין פרידן און געזונט מיט כל טוב וברכה והצלחה.

משה־יצחק יאָפּע

וואַנדערן דורך מיטלאַזיע קיין מדינת ישראל

איך בין געבוירן אין לודוויפּאָל אין יאָר 1899. ווען איך האָב זיך נאָר אַביסל געשטעלט אויף די פיס, האָב איך געמוזט אַרויס פון חדר און אָנגעהויבן לערנען פּאָר אַ שוסטער.

פון דער צייט ווען עס איז אויסגעבראָכן די וועלט־קריג אין יאָר 1914 ביז די פּאַליאַקן זענען אַריינגעקומען צו אונדז אין יאָר 1920 האָבן מיר דורכגעלעבט פאַרשידענע מאַכטן וואָס זענען דורכגעגיין אין שטאָט

ווען די לאַגע האָט זיך נאָרמאַליזירט, האָט מען מיר מאָביליזירט אין דער פּוילישער אַרמיי. נאָך מיין דינסט האָב איך חתונה געהאַט קיין זוויהיל און געפירט אַ געמוטליך לעבן ביז עס האָט אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־קריג אין יאָר 1939, און דאַן זענען אַריין צו אונדז די סאָוויעטן. איך האָב ביי זיי געאַרבעט אין ארטעל ביז עס האָט אויסגעבראָכן די רוסיש־דייטשישע קריג אין 1941. דאַן בין איך אַוועק מיט מיין פרוי און צוויי קינדער קיין רוסלאַנד. מיר האָבן זיך אזוי געצויגן מיט דער אפטרעטענדיקן פראָנט און אין קאַוקאַז זענען מיר אַריין אין אַ קאָלחאָז ווו מיר האָבן געאַרבעט ביז דער דייטש איז אָנגעקומען קיין קאַווקאַז.

ווען די דייטשן זענען אַריין האָט מען מיר מיט דער פאַמיליע אַרעסטירט און מיר זענען געזעסן בערך צוויי וואָכן, און דאַן איז געגיינגען אַ דעלעגאַציע פון די אָרטיקע קאָלחאָזניקעס פון דאָרף סאפּחעיעווקא וואראשילאווסקי ראיאָן צו די דייטשן אַז איך בין זייער אַ גוטער אַרבייטער, און מען האָט מיר באַפרייט. איך האָב געאַרבעט 6 מאָנאַטן ביז די דייטשן האָבן אָנגעהויבן אָפּטרעטן. דאָס איז געווען אין יאַנואַר 1943. ביים אַנטלויפן איז אָנגעקומען אַ מאַשין מיט דריי דייטשן און ווען זיי האָבן געטראָפן פון די יידן האָבן זיי געהרגעט. צווישן די געהרגעטע זענען געווען אויך מיין פרוי אוןביידע קינדער. מיין זון שלמה איז געווען 12 יאָר און מיין טאָכטער שרהלע איז געווען 14 יאָר. איך אַליין בין דאַן צופעליק נישט געווען אויפן פלאַץ, ווייל אין דעם טאָג בין איך אַוועקגעפאָרן נאָך היי, און קומענדיק צוריק האָב איך זיי שוין געטראָפן געהרגעטע.

איך בין דאַן אַוועק צו אַ גוי און איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן, צוזאַמען מיט נאָך יידן פון אונדזער געגענט, עטליכע טעג ביז עס זענען צוריק אַריין די סאָוויעטן און דאַן זענען מיר שוין געוואָרן פריי. איך בין באַלד אַוועק אין פעלד ווו מען האָט געהרגעט די יידן. עס זענען דאָרט געליגן 8 פערזאָן. איך האָב אויסגעגראָבן אַ ברודער־קבר און זיי צוזאַמען באַגראָבן. דאַן האָבן מיר די גויים געזאָגט זל אַוועק פון דעם פלאַץ ווייל טאָמער קומען די דייטשן צוריק איז מיין לעבן אויך אין געפאַר.

איך בין אַוועק צו דער רוסישער מאַכט־אָרגאַנען און געבעטן אַ ערלויבעניש אויף אַרויספאָרן אין אַ צווייטן פלאַץ, טיפער אין רוסלאַנד, און איך בין אַוועק אין סטאַלינאַבאַד, מיטל־אַזיע. דאָרטן האָב איך געטראָפן מיינע א עלטערע שוועסטער וואָס האָט דאָרטן געוווינט, און איך בין דאָרט געווען ביז די סאָוויעטן האָבן צוריק באַפרייט אונדזער געגנט, און מען האָט געקענט צוריק פאָרן קיין פוילן.

אין יאָר 1946 בין איך אַרויסגעפאָרן צוריק קיין פוילן מיט מיין צווייטער פרוי און קינד. (זי האָט זיך אויך געראַטעוועט פון די דייטשישע חיות אין קאָריץ, און מיר האָבן זיך באַגעגנט אין קאַווקאַז). מיר זענען אַוועק צוריק קיין פוילן, אָנגעקומען אין וואַלדענבורג און דאָרטן געאַרבעט ביי מיין פאַך. אין יאָר 1951 זענען מיר אַרויסגעפאָרן קיין ארץ ישראל, ווו מיר האָבן סוף־סוף געענדיקט אונדזערע וואַנדערן.

יעקב קליינמאַן

מיינע איבערלעבענישן

איך, קליינמאַן יעקב, בין געבוירן אין לודוויפאָל אין יאָר 1997, ווו איך האָב געוווינט די גאַנצע צייט. מיין פאָטער איז געווען אַ קצב און איך האָב געהאַנדלט מיט בהמות. איך האָב זיך באַטייליקט אין ערשטן וועלט־קריג, פון וועלכן איך בין ארויס בשלום.

נאָכדעם ווי עס האָט זיך געענדיקט דער ערשטער וועלט־קריג, האָבן מיר געהאַט פיל אויסצושטיין פון די פאַרשידענע באַנדעס און מאַכט טוישונגען: דעניקינצעס, באַלאַכאָווצעס, פעטלוראָווצעס און אַנדערע. ווען עס האָט זיך ענדלעך איינגעשטעלט ביי אונדז די פוילישע מאַכט, האָט מען פריי אָפגעאָטעמט. דאָס לעבן איז געוואָרן נאָרמאַל, מען האט געמאַכט פרנסה מער ווייניקער, אָבער דער עיקר, מען איז געווען זיכער מיטן לעבן. אָבער עס האָט ניט לאַנג אָנגעהאַלטן און עס איז געקומען די היטלערישע מגפה, וועלכע האָט אונדז רואינירט, פאַר־ניכטעט, אַרויסגעריסן די יידישע משפחות פון די היימישע נעסטן און זיי אַריינגעוואָרפן אין געטאָ. דאָרט האָט מען זיי געפייניקט מיט הונגער און שווערער אַרבעט ביז דער אַלגעמיינער שחיטה אין יאָר 1941.

אין אָנהויב חודש יולי, ווען די סאָוויעטישע מאַכט איז פון אונדז אַוועק און איידער די דייטשישע מאַכט איז אָנגעקומען, איז דאָס שטעטל דערווייל געווען הפקר און מען האָט מורא געהאַט בלייבן אין שטאָט. זענען מיר, איך מיט מיינע צוויי יונגלעך מרדכי און פסח, אַוועק אין דאָרף לושקאָוו ניט ווייט פון אונדזער שטעטל.

דאָרט האָבן געוווינט מיינע באַקאַנטע קריסטן, וואָס איך פלעג מיט זיי האַנדלען, און צוזאַמען מיט די אַנדערע לושקאָווער יידן זענען מיר געליגן אין די סענאָקאָסן אייניקע טעג. פון דאָרט האָבן מיר געשיקט אויסשפירער אין שטאָט אַריין געוווירע ווערן וואָס עס הערט זיך. האָבן מיר דערהאַלטן ידיעות, אז אין שטאָט איז רוהיק און עס איז נאָך קיינער ניטאָ, ווייל רעשטלעך פון דער רוסישער אַרמיי לויפן נאָך אויף די וועגן. האָבן מיר באַשלאָסן זיך צוריקקערן אַהיים. אויפן וועג, נעבן דאָרף כובקאָוו האָב איך געזען ווי אוקראַינער פון דעם דאָרף האָבן צוגעפירט דייטשן, וועלכע האָבן אויסגעהרגעט 165 רוסישע זעלנער. מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די תבואות ביז עס איז שטיל געוואָרן און דאַן האָבן מיר זיך געלאָזט גיין אין שטאָט אַריין. אָנקומענדיק אין שטאָט האָבן מיר דוקא באַגעגנט דייטשן, אָבער זיי האָבן אונדז ניט געטשעפעט. אָבער ניט לאַנג איז שטיל געווען. מיט אַ פאָר שעה שפעטער האָט מען פאַרנומען די „פני־העיר", דעם רב, די שוחטים, און אַנדערע בכבודיקע יידן, אַז זיי זאָלן ארויס־שלעפן אַ טאַנק פונם טייך סלוטש. די דייטשן האָבן געשלאָגן מיט שטעקינס און די גוים האָבן געלאַכט און געשעפט נחת.

צוויי טעג נאָכן אָנקומען אין שטעטל, האָבן די דייטשן געשיקט אויסשפירן די געגענט. דאַן איז אַ גוי מיטן נאָמען ליפינסקי פונם דאָרף מישאקאָווע אַרויס מקבל פנים זיין די דייטשן און זיי מודיע געווען, אַז אַלע יידן פונם דאָרף זענען קאָמוניסטן. די דייטשן האָבן מער ניט געדאַרפט. זיי האָבן גלייך גענומען 15 יידן, צווישן וועלכע עס זענען געווען: בערל וועקסלער,

מיט דער פרוי און 2 זין, אהרן וועקסלער׳ס משפחה פון 5 פערזאָן, חיים ספיר׳ס פאַמיליע פון 3 פערזאָן, רייזל וועקסלער׳ס 3 זין, און מען האָט זיי אַלע געשאָסן. די גויים האָבן דאָס גוטס צוראַבעוועט. די אַנדערע יידן פונם דאָרף זענען זיך צולאָפן.

אין שטאָט איז אויך יידיש פאַרמעגן און לעבן געוואָרן הפקר. יעדן טאָג זענען אַרויס נייע גזירות און יעדן טאָג זענען געפאַלן הרוגים פון די דייטשן און נאָכמער פון אוקראַאינישע הענט. מען האָט אָרגאַניזירט אַ „יודנראַט”, וועלכער איז געווען דער אויספיר־אָרגאַן פון די דייטשן און אַלע גזירות זענען דורכגעגאַנגען דורכן יודנראַט. מען האָט אַלע מאָל געשיקט פאַרטיעס יידן אויף צו פאַרשידענע אַרבעטן, ווי: בויען אַ בריק, אַרבעטן אין די וועלדער, מאַכן אַ שאָסיי אא״וו. מען האָט געטריבן צו דער אַרבעט יידן אין עלטער פון 10 ביז 70 יאָר, ווען מען האָט אַרויסגעטיילט 200 גראַם ברויט אַ טאָג. מענטשן זענען געפאַלן ווי פליגן און יעדן טאָג האָט דער קאָמיסאַר געמוזט עמעצן הרגענען מיט די אייגענע הענט. איין טאָג, ווען דער קאָמיסאַר איז געפאָרן אויף זיין מאָרגן־שפּאַציר, האָט ער אָנגעטראָפן אויף 3 יידן, וואָס זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט אין דאָרף אַדאַמאָווקע. פון ווייטן האָט ער באַמערקט ווי איין ייד איז אַריין אין אַ גוישער שטוב אויסבעטן אַ פּאָר קאַרטאָפל. ער האָט אָפּגעוואַרט ביז דער ייד איז אַרויס פון גויס שטוב און האָט אים גלייך דערשאָסן. די דריי יידן זענען געווען: איך יעקב קליינמאַן, חיים־יחיאל שתדלן און בערל קאָגוט, וועלכער איז דערשאָסן געוואָרן.

מיר האָבן געאַרבעטביים שאָסיי אומגעפער אַ האַלב יאָר און נאָכדעם האָט מען אונדז איבערגעפירט צו אַרבעטן ביים טאָרף אין יאַנובקע. די טעגלעכע אַרבעט־נאָרמע איז געווען אויסשניידן 1,000 שטיק טאָרף און אַרויסטראָגן 500 שטיק. מיינע צוויי יונגלעך האָב איך איבערגעלאָזט אַלס פּאַסטוכער ביי באַקאַנטע גויים און זיי פלעגן אונדז, פון צייט צו צייט, ברענגען עפּעס צו עסן.

איין טאָג האָב איך מיטגענומען מיין יונגל מאָטל, ער זאָל מיר העלפן דורכשמוגלען אַ פּאָר קילאָ קאַרטאָפל אין שטוב אַריין. פּונקט דאַן איז געווען אַ רעוויזיע אויפן בריק און מען האָט געפונען ביי מיר 1 קילאָ קאַרטאָפל, ביי מאָטל׳ען 2 קילאָ, ביי גאָלדע טוביה׳ס פייגל גאָלדין האָט מען געפונען אַ הון, ביי יענקל שפּירא דעם מאַנופאַקטוריסט האָט מען געפונען אַ ברויט. מען האָט אונדז גלייך אָפּגעפירט אויף דער פּאָליציי, ווו מען האָט אונדז באַשטראָפט פאַרן פאַרברעכן מיט שמיץ: מיר — 33, מאָטלען — 20, שפּיראָן — 20 און גאָלדען האָט מען געשאָסן פאַר אונדזערע אויגן.

כמעט אַ חודש צייט האָבן מיר ניט געקענט גיין צו דער אַרבעט צוליב די ווונדן פון די שמיץ. מיר זענען געליגן אין אַ קעלער, אַז דער קאָמיסאַר זאָל אונדז ניט זען, ביז מיר האָבן ווידער געקענט גיין צו דער אַרבעט, און אַזוי האָט זיך עס געצויגן ביז דער שחיטה.

אַ פּאָר מאָנאַטן פאַר דער ליקווידאַציע, דאָס איז געווען אומגעפער אין חודש שבט 1942, האָט מען דורכגעפירט די גאָלדענע אַקציע. דער קאָמיסאַר האָט צונויפגערופן דעם יודנראַט מיט אַלע יידן אין שוסטערשן שולכל אין געטאָ און האָט געגעבן אַ באַפעל אַז מען זאָל צונויפּ־טראָגן דאָס גאַנצע גאָלד, זילבער און אַלע אַנדערע ווערטפולע זאַכן. נאָכדעם האָט מען אַלעמען אַרויסגעטריבן אין דער נאַכט און אין דער קעלט, און ווער עס האָט ניט געבראַכט קיין גאָלד האָט מען אים ניט אַריינגעלאָזט אין שטוב.

אין אַ שטיקל צייט אַרום האָט דער קאָמיסאַר באַפעלן, אַז מען מוז אים שאַפן 15 סערוויזן פון האָראָדניצער פאַבריק. האָב איך מיט זאב שתדלן זיך געמאָלדן, אַז מיר וועלן דאָס שאַפן.

מיר זענען אַוועק אין די האַרבעס מיט אַ שריפטליכער דערלויבעניש פונם קאָמיסאַר, אָבער ניט קוקנדיק דערויף האָבן אוקראַינער פּאָליציאַנטן, וועלכע מיר האָבן אָנגעטראָפן אויפן וועג, אונדז געוואָלט שיסן. אָבער די גוים פונם דאָרף, וועלכע זענען געווען גלויביקע, האָבן אונדז אָפּגעראַטעוועט פון זייערע הענט. אַן אַלטער פּרעדיקער האָט געוואָרנט די גוים און זיי געזאָגט: „עס האָט זיך אָנגערוקט אַ שוואַרצע כמאַרע אויף די יידן, אָבער ווער עס וועט דעם אומגליק איבערלעבן, וועט נאָך זען פון זיי אַ גרויס פאָלק״.

איך און זאב שתדלן האָבן דאָרט געקריגן די סערוויזן, וואָס דער יודנראַט האָט געדאַרפט צושטעלן דעם קאָמיסאַר. אויך האָבן מיר באַקומען פאַר זיך אַביסל שפּייז און מיר האָבן זיך צוריקגעקערט אַהיים. אויספילנדיק אונדזער שליחות, האָבן מיר ווידער ממשיך געווען גיין צו דער ארבעט ביים טאָרף. צו דער צייט האָט מען דורכגעפירט אַ סעלעקציע: די מענער באַזונדער אין אַ אַרבעט־לאַגער און די פרויען אין געטאָ, אונטער דער באַוואַכונג פון אוקראַינער פּאָליציאַנטן מיט דראַט אַרום.

דער לאַגער איז באַשטאַנען פון 4 הייזער: ברוך גלובס, מיין פאָטערס הויז, די „תרבות״ שולע און נטע שינדל דעם סטעלמאַכס הויז. מען האָט אָנגעהויבן שמועסן, אַז עס דערנענטערט זיך די אויסמאָרדונג פון אונדזער שטעטל. מענטשן האָבן אָנגעהויבן פאַלן פון הונגער, יעדער טאָג און זיין קרבן. אין אַ געוויסן פרייטאָג־צו־נאַכטס האָט דער קאָמיסאַר באַפוילן, אַז ער דאַרף האָבן ביז שבת 6 פרי 500 פרויען. מען האָט זיי אַרויסגעטריבן אויפן מאַרק און זיי געהייסן אויסרייסן די גרעזעלעך ביי די זייטן פון שאָסיי. עס איז געוואָרן אַ גרויסער טומעל און אַ פחד. זיי האָבן געאַרבעט פון 6 פרי ביז 4 נאָכמיטאָג אָן עסן און אָן וואַסער אונטער אַ שטרענגער וואַך פון אוקראַינער פּאָליציי. פאַרנאַכט, ווען מען האָט צוריק דערזען די פרויען אין געטאָ, איז געוואָרן אַ גרויסע שמחה. זיי האָבן איבערגעגעבן, אַז עס זענען געקומען אין שטעטל פיל פרעמדע פּאָליציי, און מיר האָבן זיך גערעכט, אַז עפּיס וועט איינגיכן פאָרקומען...

די מענער פונם לאַגער האָט מען זונטיק פרי אַוועקגעשיקט צו דער אַרבעט ביים טאָרף ווי געוויינלעך. מיינע קינדער, וועלכע האָבן געפּאַשעט בהמות אין דאָרף יאַניוּוקע און וועלכע פלעגן קומען פון צייט צו צייט און ברענגען אַביסל שפּייז, האָבן אונדז דערציילט, אַז די מאַזורן רעדן צווישן זיך, אַז די טעג זאָל פאָרקומען די ליקווידאַציע פון אונדזער געטאָ. נאָכן אַרבעטס־טאָג האָט מען אַלעמען אָפּגעפירט אונטער אַ וואַך, צוריק אין געטאָ. אויף די וועגן האָבן מיר געזען אַ גרעסערע באַוועגונג פון דייטשיש מיליטער ווי אויך פרעמדע פּאָליציי אויפן בריק.

מאָנטיק פרי פאַר דער אַרבעט, ווען מיר האָבן זיך געשטעלט דאַוונען מיט אַ מנין אין „תרבות״ שולע, האָבן מיר באַמערקט, אַז מיר זענען אַרומגערינגלט מיט מיליטער און פּאָליציי. קלמן וועלמאַן איז געקומען און אונדז מודיע געווען, אַז מיר דאַרפן בלייבן אין געטאָ. מיר זענען זיך גלייך צולאָפן. אַ טייל האָט זיך אויסבאַהאַלטן, און אַ טייל זענען אַוועק אין געטאָ. מענטשן זענען געוואָרן גלייכגילטיק, מען האָט שוין אַרויסגעקוקט אויפן טויט, כדי פּטור צו ווערן פון די לײדן. איך מיט מיין ברודער משה האָבן זיך באַהאַלטן ביי מאָטל פרימאַק אין קעלער ביז ביינאַכט. דערביי האָב איך אַריינגעכאַפּט צו זיך אפרים שתדלן, חיים יחיאלס זון, און ביינאַכט זענען מיר אַנטלאָפן אויף דער פּלעסע און פון דאָרט זענען מיר אַוועק אין וואַלד אַריין אויף יענער זייט סלוטש.

ווי מיר זענען אַריבער דעם סלוטש און אָפּגיינדיק אַ מרחק פון איין קילאָמעטער פון די „קאַשאַרן״, האָבן מיר געהערט די געוואַלדן מיט די שיסערייען פונם ליקווידירן די יידן אין די קאַשאַרן. פון דאָרט זענען מיר אַוועק צו באַקאַנטע גוים אין די האַרבעס, וועלכע האָבן

אונדז געגעבן עסן און אָנטאָן און אונדז געהייסן לויפן ווייטער. מיר זענען אָנגעקומען אויף אַ פּלאַץ, ווו עס איז געשטאַנען אַ קליין הייזל אין וואַלד. די גויע, די אייגנטימערין פונם הייזל, האָט אונדז געהייסן בלייבן אין די „קאָרטשעס" און אַליין איז זי אַוועק אין שטאָט צו זען אויב עמעצער איז נאָך געבליבן לעבן. אויפן וועג האָט זי באַגעגנט וואָלף שתדלן און יוזן, און זי האָט זיי דערציילט אַז מיר געפינען זיך אין וואַלד ניט ווייט פון שטוב. זיי זענען געקומען צום פּלאַץ און אונדז גענומען זוכן, אָבער מיר האָבן ניט געוווּסט ווער זיי זענען און מיר זענען אַנטלאָפן ווייטער ביז מישאָקאָווע, ווו עס האָט זיך געפונען יענקל וועקסלערס זון אהרן אין יחזקאל לייכטערס פאַראָווע מיל.

מיר זענען אָפּגעווען אויפן בוידעם פון דער מיל 2 נעכט, און דער מילנער פּאַרט־ע ווילטשינסקי האָט אונדז געגעבן צו ביסלעך עסן. נאָך צוויי טעג האָט ער אונדז געזאָגט, אַז עס איז ניט זיכער זיך דאָ צו געפינען, ווייל עס קומען אַהער אַלערליי גויים, וואָס מען קען זיי ניט, און ער האָט געראָטן פאַרלאָזן דעם פּלאַץ. איך, מיין ברודער משה און אפרים שתדלן האָבן אויף דער דריטער נאַכט פאַרלאָזט די מיל און מיר זענען אַוועק צו אַ באַקאַנטן גוי מיטן נאָמען וויטאַלקע מיכניעוויטש. ווען מיר האָבן אָנגעקלאַפּט אין טיר און געזאָגט ווער מיר זענען, האָט ער אונדז אריינגעלאָזט אין שטוב, אונדז געגעבן צו עסן און אונדז ארויפגענומען אין קלוניע אויפן בוידעם, ווו מיר האָבן זיך באַהאַלטן אין היי און ער האָט אונדז געבראַכט אַהין עסן. שפּעטער מיט עטלעכע טעג איז ער אַוועק אין שטאָט און אונדז געבראַכט פון דאָרט די טרויעריקע ידיעה אַז מען האָט אומגעבראַכט אַלע יידן, מען האָט אַרויסגענומען די יידן פון די באַהאַלטענישן און זיי דערמאָרדעט.

ביי דעם גוי האָבן מיר זיך אויפגעהאַלטן 3 וואָכן, און ווען ער האָט אונדז מער ניט געקענט האַלטן, האָט ער אונדז איבערגעשיקט צו זיין שוועסטער אין דאָרף פּיפּלע. מען האָט געשמועסט, אַז דאָרט געפינען זיך פּאַרטיזאַנער. די אַלע דערמאַנטע דערפער זענען געווען אין די וועלדער, וווהין די דייטשן האָבן מורא געהאַט צו קומען, און מיר האָבן זיך דאָרט געטראָפן מיט נאָך יידן, סעלישטער און פון אומגעגנט, און אַזוי האָט מען אַלע מאָל אויסגעפונען אַנדערע מענטשן. מען האָט דערציילט, אַז עס דרייען זיך אַרום קינדער אָן עלטערן און עלטערן אָן קינדער, ניט וויסנדיק איינער פונם אַנדערן.

שוין צוויי מאָנאַטן צייט, אַז איך האָב ניט געוווּסט צי מיינע קינדער לעבן און אויך זיי האָבן ניט געוווּסט צו איך לעב. איינמאָל האָב איך געטראָפן אין וואַלד קיילע שינדעל, נטע דעם סטעלמאַכס טאָכטער, האָט זי מיר איבערגעגעבן, אַז מיינע קינדער לעבן און אַז זי האָט זיי געטראָפן אַרומבלאָנדזשען אין וואַלד. איך האָב זיי גענומען אַרומזוכן. ביז איך האָב זיך דערוווּסט, אַז אין מיטן וואַלד שטייט אַ גויעשע קלוניע מיט היי און אַהין קומען על־פּי־רוב איבערגעבליבענע די מענטשן, וואָס בלאָנדזשען אַרום אין וואַלד 5 גאַנצע נעכט בין איך געגאַנגען אַהין מיט מיין ברודער משה און מיר האָבן זיי ניט געפונען. אויף דער זעקסטער נאַכט האָבן מיר באַמערקט אין אַ זייטיקן אָרט אין היי אַ גרוב. מיר האָבן אָנגעהויבן רופן, אָבער ס'האָט זיך קיינער ניט אָפּגערופן. נאָר ביינאַכט האָבן מיר דערהערט פונם גרוב ווי עמיצער האָט גענאָסן, זענען מיר גלייך געגאַנגען זען ווער דאָס איז און מיר האָבן דאָרט געפונען מיין קלענערן זון פּייסי מיט יצחק אהרן גורפינקלס זון.

ווען מיר האָבן זיי פונם גרוב אַרויסגענומען, זענען זיי געווען שטאַרק אויסגעמאַטערט, בלויז שקעלעטן. זיי האָבן דערציילט אַז מיין זון מאָטל לעבט אויך, נאָר זיי האָבן זיך פאַרלוירן און ווייסן ניט ווו ער געפונט זיך יעצט. מיר האָבן זיי מיטגענומען מיט זיך און אַוועק צוריק אין קאָרעץ, וועלכער האָט געהייסן אונדזער היים. אין משך פון עטלעכע וואָכן האָבן מיר

ארומגעוואַנדערט אין די וועלדער ביז מאָטל איז געפֿאַלן. ביז איינמאָל האָט איין פּויער פֿון סטאָנקע אַוועקגעטראָגן אין פּאָפּלאַ ביי מיקאַלאַנשאָוקע און שטוב און זי האָט אים דערציילט אַז מיר לעבן און וואוינען אין אַ היים. יעצט האָבן מיר זיך געדרייט נעבן די פֿאַרשיידענע און קעמפֿנדיקע פּאַרטיזאַנער. עס האָבן זיך צונויפֿגענומען 24 קינדער, וועלכע מען האָט באַשטימט אַפֿשיקן קיין מאָסקווע. די פּאַרטיזאַנער האָבן אויסגעקליבן אויף די אויפֿגאַבע צו פֿליִען, פֿירן אַלס ציבן פֿאַר דרייסיק אַעראָפּלאַן וואָס פֿאַר דער לאַנדונג צוריק האָט ער געלאַנדעט הויך ביי אַ דאָרפֿן ריוקשיקן פּלאַץ און מיר האָבן אים געזען פֿאַרברענען, ס'זאָל גאָרנישט בלייבן קיין סימן, דאָרט האָב איך געפֿונען מאָטלען.

זיי האָבן גענומען דערציילן ווי אַזוי זיי האָבן זיך געראַטעוועט. אין טאָג פֿון דער שחיטה איז מאָטל געווען אין אַנטונאַוואַקע ביי אַ הייטש-וועלכער האָט געהאַט אַ פּוילישע פֿרוי. דער הייטש האָט אים געשיקט אין שטאָט אַריין. אָבער אין אַראַמאַווקע האָבן אים באַגעגנט באַקאַנטע גויים, וועלכע האָבן אים אָפּגעהאַלטן פֿון גיין אין שטאָט און אים געהייסן באַלד אַנטלויפֿן אין די פֿעלדער. די באַלעבאָסטע האָבן אים געזאָגט אַז פֿייגע איז אויך דאָרט און זיי האָבן זיך טאַקע דאָרט געטראָפֿן. עטלעכע טעג האָבן זיי זיך אויסבאַהאַלטן אין די קאַפּוסטעס און די פּאַסטעכער פֿלעגן זיי ברענגען צו עסן. אויך דער דריטער ברודער איז געקומען. פֿייגעס בעל-הבית און זיין געזאָגט אַז קינדער איר טאָרט דאָ ניט זיין ווייל עס דרייט זיך דאָ אַרום אוקראַינער פּאָליצייַ, ביינאַכט האָט ער זיי אַריבערגעפֿירט דעם סלוטש און זיי געהייסן גיין אין דער ריכטונג פֿון דאָרף גענקיליג. ווו עס געפֿינען זיך מאַזורעס. אַזוי איז טאַקע געווען און נאָכדעם ווי זיי האָבן זיך אַרומגעדרייט אַ 6—7 וואָכן האָבן מיר זיך אָפּגעזוכט.

זייענדיק פֿון יעצט אָן מיט די פּאַרטיזאַנער, איז דער קאָמאַנדיר פֿון קאָראָסטען אָטריאַד געווען אַ יידיש מיידל פֿון מאָסקווע, מיטן נאָמען מאַריאַ, וועלכע האָט זיך פֿאַראינטערעסירט צו וויסן די לאַגע פֿון די יידן. אַ געוויסן אופֿן האָבן מיר דערציילט. אַז ניט ווייט פֿון דעם פּלאַץ, ווו עס סטאַציאָנירט דער אָטריאַד, געפֿינט זיך אַ קאַצאַפּ, וועלכער האָט אויסגעגעבן אַלע מעשעקאָווער יידן ווי אויך אַנדערע. זי האָט גענומען אויסאַרבעטן אַ פּלאַן ווי אַזוי צו קומען און דער געגנט און פֿטרן דעם קאַצאַפּ. אין אַ געוויסן אופֿן האָט זי אונדז גערופֿן און אָנגעזאָגט, אַז די נאַכט איז באַשטימט געוואָרן צו ענדיקן דעם חשבון מיטן קאַצאַפּ. אַלס קאָמאַנדיר אויף דורכפֿירן די אַקציע האָט זי באַשטימט אַלטער טיקטין און צו אים זענען צוגעטיילט געוואָרן יונה פּיקאָווסקי, שלום קעק און נאָך 3 קריסטן און איך אַלס וועגווייזער.

ביים קאַצאַפּ זענען געווען געפֿערלעכע הינט. וועלכע האָבן געקענט צורייסן אַ מענטש. זענען מיר צוערשט אַריין צום משרת און, דראָענדיק אים מיטן לעבן, אים מיטגענומען ער זאָל איינהאַלטן די הינט. מיר האָבן אַרומגערינגלט די שטוב און באַפֿוילן עפֿענען, מיר האָבן אַרויסגענומען דעם קאַצאַפּ מיט דער ווייב און זיי אַרויסגעפֿירט אין די קאַרטאָפֿל. דערקלערנדיק זיי אַז דאָס קריגן זיי ערלעך פֿאַרדינט פֿאַר די יידן וואָס זיי האָבן איבערגעגעבן די דייטשן, האָבן מיר זיי דערשאָסן. נאָכדעם האָבן מיר זיך צוריק געקערט אין שטוב און גענומען וואָס מיר האָבן געפֿונען פֿיל יידיש האָב און גוטס. מיר האָבן איינגעשפּאַנט די פֿערד און די אָקסן און אַנגעלאָדן אַלע זאַכן, ווי אויך פֿאַרנומען די בהמות. דערנאָך האָבן מיר פֿאַרברענט דאָס הויז מיט די שטאַל און אַזוי אַרום באַצאָלט דעם חשבון. דער משרת איז צוריק מיט אונדז אין די פּאַרטיזאַנער.

אַזוי האָט זיך געצויגן די צייט אין צרות און ליידן, הונגער און קעלט. אָבער די איינציקע סאַטיספֿאַקציע האָבן מיר געהאַט, וואָס מען האָט אויך מורא געהאַט פֿאַר אונדז. מיר האָבן געלעבט מיט דער האָפֿנונג אַז מיר וועלן נאָך זוכה זיין צו זען די ענדע פֿונעם קריג און די מפּלה פֿון די היטלעריסטישע באַנדעס. און דער עיקר צו קומען אין אונדזער אויסגעבענקטן לאַנד.

מלכה איכבערג
(מענדעלעוויטש)

אין עמק־הבכא

ווען איך נעם שרייבן פון מיין פארגאנגענהייט אין דער בלוטיגער מלחמה וואס מיר זענען אויסגעשטאנען, גלויב איך זיך אליין נישט אז דאס האבן מיר טאקע געקענט דורכלעבן. אין דעם קליינעם שטעטעלע סעלישט פארווארפן צווישן וועלדער, פעלדער און וואסער האבן אונדז אויך דערגרייכט די רוצחישע נאציס מיט זייערע אוקראינער מיטהעלפער. אונדזערע אוקראינער שכנים האבן שטענדיק געטרוימט ווי אזוי זיך באדן אין יידיש בלוט, און זייער טרוים איז פארווירקלעכט געווארן, און זיי האבן דערלעבט מיט זייערע שמוציקע הענט צו פארניכטערן גאנצע יידישע קהילה.

עס שטייט מיר נאך פאר די אויגן ווי די דייטשן האבן ארייגעמארשירט אין אונדזער שטעטל דעם 28 יוני 1941, 4 אזייגער נאך מיטאג. גלייך האט זיך אנגעהויבן דער גהינום. די נאציס מיט די אוקראינער צוזאמען האבן זיך באלד צולאזט איבערן שטעטל ראבעווען אין די יידישע הייזער, מען האט געבראכן טירן און פענצטער און געשלאגן יידן ביז בלוט אן רחמנות. דאס האט געדויערט א גאנצער מעת לעת, און קיין ייד האט ניט געקענט זיך באווייזן אויפן גאס ווען עס האבן זיך געענדיקט די 24 שעה איז געווארן א ביסעלע רואיקער. באבער האבן אנגעהויבן שטראמען די גוים פון אלע דערפער ארום סעלישט און האבן מיטגעהאלפן ראבעווען וואס עס האט זיך נאר געלאזט.

אין א פאר וואכן ארום האט מען אונדז פארטריבן אין א געטא. דאס וועל איך אין מיין לעבן נישט פארגעסן. עס שטייט מיר פאר די אויגן, ווי שרעקליך די אומגעפאלענע מענטשן האבן אויסגעזען מיט די קליינע צושראקענע קינדערלאך. דאס איז געווען אין א טאג ווען דער הימל איז געווען פארוואלקנט. עס איז געפאלן א נאסער שניי און דער הימל האט מיט אונדז מיטגעוויינט. אין דעם טאג האט מען אונדז ארויסגעטריבן מיט די פעק פון שטוב און באגלייט מיט פיל קלעפ. עס איז געווארן ערגער ווען מען האט אונדז צונויפגעטריבן 5—4 משפחות אין איין דירה. דאן האט זיך ערשט אנגעהויבן דער אמת'ער גהינום. קיין עסן האט מען נישט געהאט, ווייל מען האט מורא געהאט ארויס פון געטא, און ווען עמיצער האט שוין געוואגט ארויס און מען האט אים געכאפט, האט מען אים געשלאגן מכות רצח.

אין א פאר וואכן ארום האט מען אונדז אנגעהויבן טרייבן צו דער ארבעט. מיר האבן געקריגן יעדן טאג נאך דער ארבעט 100 גראם ברויט און מיט דעם האבן מיר געדארפט לעבן א גאנצן טאג און ארבעטן שווערע ארבעט און קריגן קלעפ דערצו. עס זענען געווען פאלן ווען מען האט סתם געהרגעט מענטשן. איין מאל איז א ייד אדיין אין א שטוב און האט גענומען דארטן אביסל קארטאפל אין דעם מאמענט איז אנגעקומען דער קאמיסאר און האט ביי אים געפונען די פאר קארטאפל. ער האט אים געהייסן זיך לייגן אויף דער ערד און האט אים גלייך דערשאסן. דאס איז געווען מיין שכן בערל קאגנט

אַזוי האָבן מיר זיך געמאַטערט טאָג טעגליך אין שרעק און פחד. אַ סך מאָל פלעג דער קאָמיסאַר קומען אַרויסנעמען אַ ייד פון דער אַרבעט און אים שמייסן מיט אַ גומי. ווען גאָט האָט אונדז געהאָלפן און דער רוצח דער קאָמיסאַר האָט באַקומען אורלאָפּ 4 וואָכן האָט דאָס שטעטל אַביסל אָפּגעאָטעמט. די זשאַנדאַרמען וואָס האָבן אים פאַרטרעטן האָבן ערלויבט די יידן איין מאָל אין וואָך גיין אין וואַלד קלייבן יאַגעדעס.

איין מאָל אין אַ זונטיק איז אָנגעקומען דער קאָמיסאַר פון אורלאָפּ און מען האָט אים איבערגעגעבן אַז יידן גיין קלייבן יאַגעדעס יעדן זונטיק. ער איז אַרויסגעפאָרן מיטן פערד און האָט אָפּגעוואַרט די מענטשן. ווען זיי זענען צוריק געקומען האָט ער זיי אַריינגעטריבן אין די קאָשאַרן און האָט יעדן באַזונדער געהייסן זיך לייגן, און יעדער איינער האָט באַקומען 25 שמיץ. און מיין שוועסטער טשערנע, וואָס איז געווען צווישן זיי, איז געקומען צוריק אַ צובלוטיקטע. דעם צווייטן טאָג איז דער קאָמיסאַר געקומען מיט דעם יודנראַט באַטראַכטן זיינע נעכטיגע קרבנות צו זיי זענען געגיין צו דער אַרבעט... ווען זיי זענען געקומען צו אונדז, בין איך געווען אין שטוב, ווייל איך האָב געהאַט אַ קראַנקע פוס, און איך האָב געהאַט אַ ערלויבעניש פון אַ דאָקטאָר צו בלייבן אין שטוב און נישט גיין צו דער אַרבעט. דאָך, ווען זיי האָבן מיר געטראָפן אין שטוב האָט דער קאָמיסאַר אָנגעהויבן שרייען אויף מיר און האָט מיר כמעט דערשאָסן.

איינמאָל בין איך מיט מיין שוועסטער אַרויס צו דער פוילישער קאָלאָניע זוכן עסן פאַר דער פאַמיליע, און גייענדיק אין פעלד זענען מיר באַמערקט געוואָרן פון דער פאָליציי און מיר זענען פאַרהאַלטן געוואָרן. ווען זיי האָבן אונדז געפירט אין די קאָשאַרן האָבן זיי אונדז דעם גאַנצן וועג געהאַלטן אין איין שלאָגן מיט די קאָלבעס פון די ביקסן. אריינקומענדיק אין דער קאָמענדאַטור איז אונדז אַרויס אַנטקעגן דער קאָמאַנדאַנט פון דער פאָליציי טשיקאַליוק פון דאָרף, אַ היימישער שקץ. ער האָט געגעבן אַ בייזן קוק און געהייסן אונדז פאַרשפאַרן אין אַ צימער. יעדן מאָל האָט אַנאַנדערער פאָליציאַנט געעפנט די טיר און געזאָגט וועלכער טויט עס וואַרט אונדז. אַזוי זענען מיר געזעסן אַ גאַנצן טאָג ביז דער יודנראַט האָט אונדז אויסגעקויפט.

אַ געוויסן טאָג איז געקומען דער יודנראַט אין געטאָ נעמען פרויען מיט מענער צו דער אַרבעט אין די קאָשאַרעס אויף רייניקן דעם פּלאַץ, ווייל סע האָט זיך דאָרטן געדאַרפט באַזעצן די אוקראַאינער פאָליציי, וואָס זיי האָבן זיך גערופן סיטשיעוויקעס היידאמאקעס. צווישן די מענטשן וואָס זענען געגיין צו דער אַרבעט בין איך געווען פון די פרויען, מלכה מענדעליעוויטש, מאניע שאלאוויעצן, ביילע שינדעל, חיה פאדוסעק, חנה ווערנער און נאָך פיל מיידלאַך. אַ חוץ אונדז האָט מען גענומען סטאָלאַרעס און מיליערעס און צווישן די מיליערעס איז געווען אויך מיין טאַטע יאָסל מענדעליעוויטש און מיין ברודער משה ווי אויך מיכל שינדעל און בוזיע דראַך. די מענער האָבן געאַרבעט באַזונדער און מיר די פרויען באַזונאָער. מיר פרויען האָבן זיך גענומען צו דער אַרבעט וואַשן טיר און פענסטער און פאָלן, און מיר האָבן נאָך נישט באַוויזן צו ענדיקן די אַרבעט ווי סע זענען אָנגעקומען עטלעכע הונדערט סיטשיעוויקעס מיט זייערע רוצחישע פנימער און האָבן אונדז פרויען באַפאַלן מיט אַלערליי זידלערייען און מיט פעטש און מיט קללות און געשרייען אַז ווען מיר וועלן ענדיקן די אַרבעט און זי וועט זיי נישט געפעלן וועלן זיי אונדז באַשיטן לעבעדיקערייט, און די הונט וועלן אונדז פרעסן. אַזוי האָבן מיר געאַרבעט ביז 5 פאַרנאַכט און ווען מיר זענען געווען שוין פריי האָבן מיר געדאַרפט וואַרטן ביז די מענער וועלן ענדיקן כדי מיר זאָלן נישט מוזן גיין אַליין אַהיים. אַזוי ווי מיר שטיין און וואַרטן איז אַרויסגעקומען אַ פאָליציאַנט און געזאָגט אז איך זאָל גיין

אין צימער ווי דער קאָמאַנדאַנט זיצט און רייניקן דעם צימער. ווען איך האָב נישט געוואָלט גיין אַליין האָט ער געהייסן מיר זאָלן אַלע גיין רייניקן די באָד. מיר זענען אַלע געגיין. ווי מיר זענען אַריבער די שוועל פון באָד זענען מיר גלייך פאַרשלאָסן געוואָרן אין אַ קליין צימערל. עס האָט אונדז דאָרט געפעלט לופט מיט וואָס צו אָטעמען און מיר האָבן געזען אַז מיר זענען אין אַ שלעכטער לאַגע. איך האָב דערזען אַ קליין פענסטערל און האָב געגעבן די מיידלאַך אַ באַפעל זיי זאָלן שפרינגען דורך דעם פענסטער, ווייל מיר האָבן שוין נישט וואָס צו פאַרלירן.

מיר זענען אַרויסגעשפרונגען און מ׳האָט אונדז אָנגעהויבן נאָכשיסן, אָבער זיי האָבן געלאָפן צו די מענער וואָס זענען געשטאַנען און געאַרבעט אַליין און מיר האָבן געזוכט ביי זיי אַביסל שוץ. אָבער זיי האָבן אונדז נישט געקענט העלפן. פונקט איז אַריינגעקומען אַ באַנדיט אַ פּאָליציאַנט און האָט גערופן בוזיע דראַך צום קאָמאַנדאַנט. דער קאָמאַנדאַנט האָט זיך ניט געקענט נוקם זיין אין אונדז האָט ער געזוכט אַ צווייטן קרבן. ער האָט צושלאָגן דעם יונגל, אָבער ליידער קיינער האָט אים נישט געקענט העלפן. נאָך דעם פייניקן האָט מען אים אַרויסגעשיקט און מיר האָבן אים נישט געקענט דערקענען.

ווען די מענער האָבן אויך געענדיקט די אַרבעט האָט מען אונדז געשיקט אַהיים מיט אַ שקץ פון דאָרף ריצקה דורך פראמסקה גאַס, אויסגעמאַטערטע און הונגעריק. ווי מיר זענען אַריין אין שטאָט איז פונקט דעם זונטיק געווען אַ גרויסע פאַרזאַמלונג, און אַזוי דורכגייענדיק דורך דער גאַנצער שמחה זייערע האָט מען אונדז מכבד געווען מיט שטיינער און זידלערייען און די קליינע שקצימלעך האָבן אויך אונדז באַוואָרפן מיט זאַמד. אַז מיר זענען שוין דורכ־געגיין דעם גהינום זענען מיר אַריין אין צווייטן גהינום קומענדיק אַהיים הונגעריק, און מיינענדיק אַז דאָ וועלן מיר שוין רוען. אָבער קיין עסן איז אין דער היים נישט געווען, און אַזוי זענען מיר געזעסן אין שרעק און יעדער טאָג האָט אונדז דערוואַרט נאָך ערגערס, ביז עס איז געקומען דער טאָג צו ליקווידירן דאָס שטעטל.

די ליקווידאַציע איז געווען אין אַ דינסטיק פרימאָרגן אין מיר זענען אויפגעשטאַנען 26 סעפטעמבער 1942, ווי יעדן טאָג 5 אזייגער צו אַרבעט און מיין שוועסטער טשערנע האָט געשיקט איר יינגעלע יידעלע צו אַ באַקאַנטער גויה ברייגען אַביסל קאַרטאָפל. ווי נאָר ער האָט געוואָלט אַרויסגיין פון געטאָ איז געשטאַנען פיל פּאָליציי און מען האָט אים אַריינגע־טריבן צוריק אין געטאָ. ער איז געקומען צולאָפן מיט אַ געוויין אַז מען לאָזט נישט אַרויסגיין. און אַזוי ווי מיר שטיין און רעדן מיטן קינד לויפט אַריין יוסל פעלדמאַן אַ דערשראָקענער און זאָגט אונדז אַז דער קאָמיסאַר גייט אַרום אין געטאָ און הייסט אַלע יידן אַרויסגיין פון די הייזער. די יידן האָבן באַלד פאַרשטאַנען פון וואָס דאָ רעדט זיך. יעדער איינער האָט שוין געזוכט אַ אויסוועג ווו צו אַנטלויפן. פיל יידן האָבן צוגעגרייט באַהאַלטענישן. אַ סך האָבן געהאַט זייערע קעלערס אין געמויערטע ווענט. מיר זענען אַרויס אין דרויסן און געזען אַז דער געטאָ איז שוין אַרומגערינגעלט, האָבן מיר שוין פאַרשטאַנען אַז דאָ קומט שוין אונדזער סוף. מיר האָבן באַלד אריינגעפירט אונדזערע קליינע קינדער אין קעלער. דאָס איז געווען אַ פאַר־מאַסקירט פלאַץ אין וועלכן האָבן זיך געפונען 22 מענטשן, 14 דערוואַקסענע און 8 קינדער. צווישן זיי מיין ברודער משה מיטן ווייב סאַסל מיט צוויי קינדער, מאיר 12 יאָר אַלט און נחמה זיין מיידעלע 6 יאָר אַלט; מיין שוועסטער טשערנע מיטן מאַן הערשל מיט צוויי קינדער, יידעלע מיט רבקה׳לה, 9 יאָר אַלט און 4 יאָר אַלט. מיר זענען געווען אַזוי אומבאַהאָלפן אַז מיר האָבן ניט געוווסט וואָס צו טון. זאָלן מיר אַליין זיך נעמען דאָס לעבן, אָדער זאָלן מיר וואַרטן אויפן סוף ביז מיר וועלן עפּעס געפונען איין אויסגיינג.

עס איז געווען אוממעגליך צו זיצן אין קעלער. מיין טאַטע איז געזעסן און זיך געשטיקט. מיין ברודער יענקל האט אים געהאַלטן ביים האַרצן, נאָר ער האט אים נישט געקענט העלפן. מיר זענען געזעסן און האָבן געהערט ווו די דייטשן לויפן ארום אין שטוב און זוכן קרבנות. זעענדיק אַז מיר וועלן שוין לאַנג נישט אויסהאַלטן אין קעלער, האָבן מיר באַשלאָסן אַרויס־גיין צוביסלאַך פון קעלער, אפשר וועט אונדז געלונגען זיך ראַטעווען. אָבער ליידער, פון אַלע 22 מענטשן האָבן מיר זיך נאָר געראַטעוועט 5. דאס בין איך מלכה, און מיין ברודער יענקל מיט מיין שוועסטער לאה און שלום און ישראליק מענדליעוויטש, און די איבעריקע האָט מען אַנדעקט און אַרויסגעטראָגן אין געטאָ, ווו מען האָט זיי אַלע דערשאָסן...

ראָזע אָסטראָווסקי
(ווערבער)

זכרונות
פון אַ לעבן געבליבענער

ווען עס איז אנגעקומען די היטלערישע מאכט, האט מען צוראינירט אונדזער באשטאנד, אוועקגערויבט אלעס וואָס מיר האבן פארמאגט און אונדז פארטריבן אין געטאָ. ווער עס האָט נאר געקענט האט פארלאזט די היימען און געלאפן אין די דערפער. מיר האבן געהאט א סמאליארניע אין דארף מעדוויעדעווקא אכט קילאָמעטער פונעם שטעטל. דאָס הויז איז געווען אין וואַלד, אין וועלכן עס האָט געלעבט מיין מאַן'ס אלטע מוטער און אין וועלכן עס זענען זיך צונויפגעלאפן אלע אירע קינדער, גלויבנדיק אז דארט וועט זיין לייכטער זיך אויסבאהאלטן. אבער אַז די דייטשישע מאכט האָט געזען, אַז אַ סך יידן זענען זיך צולאפן אין די דערפער ארום שטעטל, האָט זי גלייך ארויסגעגעבן אַ באפעל, אַז אין משך פון אַ טאָג זאָלן זיך אלע יידן אומקערן אין שטעטל און ווער עס וועט פאַרשפעטיקן צו קומען וועט דערשאָסן ווערן.

אין בהלה און אין שרעק איז מען געלאפן מיט זייטיקע וועגן צוריק אין שטעטל אריין, און ווען איך מיט מיין שוועסטערס צוויי קינדער זענען מיט א פארכאפטן אטעם אנגעקומען צום שטוב, האבן שוין דארט געוווינט דייטשן. מיר זענען אריין צו מיין ברודער אין הויז און עס האָט זיך גלייך אָנגעהויבן דער ריכטיקער גהינום. מע האָט געכאפט אויף אַרבעט פון וועלכער פול זענען נישט צוריקגעקומען, פון הונגער איז שוין אָפגערעדט. נאָכדעם האָט זיך אָנגעהויבן דאס גיין אין געטאָ. מע האָט באַפוילן ארויסטראָגן דאס מעבל און אלעס וואָס מע האָט נאָך פאַרמאָגט און מע וועט אונדז געבן פורן אויף דאָס איבערפירן אין געטאָ. צום סוף האָט מען דאס ביסל ארעמקייט צוגענומען און געהייסן גיין ווי מע שטייט און גייט. עס איז געווארן אַ בהלה און א לויפעניש ממש אויף געהערגעט צו ווערן, ווייל מע האט געזאגט, אז די מענטשן, פאר וועלכע עס וועט ניט זיין קיין פלאַץ אין געטאָ, וועט מען דערשיסן.

היינט דאס לעבן אין געטאָ איז מען נישט אומשטאַנד צו באשרייבן. מיט מענטשן האָט מען זיך געקענט זען נאָר ווען מע איז געגאנגען צו און פון דער אַרבעט, עס זענען אויך געווען מענטשן, וועלכע מע האָט שוין איבערהויפט ניט געזען. יעדער איז געווען דערשלאָגן פ׳ן צרות. ווויסנדיק וואס אונדז ערווארט. איך בין אויסגעוויילט געווארן אין דער סאניטארער קאָמיסיע, ווענמענס פליכט איז געווען אַכטונג געבן אויף דער רייניקייט. די לעצטע טעג פאר דער שחיטה האט דער דייטשישער קאמיסאר זייער אפט באזוכט די געטא און אויך געווען א אפטער גאסט אין די הייזער. ער האט שטרענג געגעבן, אז עס זאל גארנישט זיין דארט, איבערהויפט האט ער ניט געטארט טרעפן קיין פייער, אפילו עס זאל זען קאכן א ביסל ריינע וואסער.

אין טאָג פון דער שחיטה זענען מיר אַלע ווי געוויינטלאך געגאַנגען צו דער אַרבעט. אבער גלייך איז געקומען א באפעל פון קאמיסאר פארלאזן די ארבעט און גיין צוריק אין געטא. איך האָב פאַרשטאנען אז דאס דאָרף זיין אונדזער לעצטער טאָג און בין שוין געלאָפן ניט אין געטא, נאר אין א אנדער ריכטונג, ווו איך האב זיך געקאנט טרעפן מיט איינעקע פון מיין משפחה. איך בין אריין צו מיין שוועסטער און צו מיינע ברידער און זיי געווארנט וועגן דער דראענדער סכנה, אבער אומזיסט, מע האָט זיי באַלד גענומען אין געטאָ אריין. איך בין צוגעקומען צו מיין שטוב, וועלכע איז געווען אויסער דער געטאָ, איז אויך מיין מאן אליעזר גאָלדמאַן אנגעקומען פון אַ שכן אַ קריסט, ביי וועמען ער האָט געאַרבעט. ער האָט באשלאסן לויפן צו זיך אין דאָרף, פילייכט וועלן מיר זיך קענען אויסבאַהאַלטן ביי די קריסטן. מיר האָבן ניט פאַר־שטאַנען, אז אלע וועגן זענען געווען באוואַכט פון פאָליציי, און ווי נאָר מיין מאן איז ארויס אין גאָרטן האָט אים גלייך אַ פאָליציסט איבערגענומען און דערשאָסן. אויך מיר האָט ער געווארנט, אַז ווען איך גיי ניט גלייך צוריק ווער איך דערשאָסן.

איך בין אריין אין א שכנות׳דיק הויז און צוזאמען מיט נאך מענטשן זענען מיר אריין אין אַ געוועלב און דעם איינגאנג פאַרשפאַרט מיט אַ שראנק. מיר זענען אזוי איבערגעליגן ביז 3 אַ זייגער בייטאָג, ווען די גוים האָבן זיך געלאָזט איבער די הייזער צו ראבירן וואָס איז נאָך פאַרבליבן פון יידישן פאַרמעגן. צוקומענדיק צום געוועלב, האָבן זיי אָפגערוקט די שראנק, אונדז ארויסגענומען פון דער באהעלטעניש און אונדז איבערגעגעבן דער פאָליציי.

על אלה אני בוכיה,
עיני עיני יורדה מים!..

יוסף גיטערמאַן, ז״ל

מיינע איבערלעבענישן

איך יוסף גיטערמאַן, געבוירן אין יאָר 1910 אין שטעטל לודוויפּאָל וואָלינער גובערניע, שרייב די דאָזיקע זכרונות פאַרן יזכור־בוך, כדי אַלע זאָלן לייענען און וויסן וועגן די גרויזאַמ־קייטן און שוידערלעכקייטן, וואס מערדערישע פעלקער זיינען באַגאַנגען איבער יידן.

מיר זיינען געווען 9 קינדער אין שטוב: 5 שוועסטער און 4 ברידער. די שוועסטער האָבן געהייסן לאה, וויטיא, הנהצע, אידא און ראָניא. די ברידער זיינען געווען אהרן, גור־אריה, יחיאל און איך יוסף, גור־אריה איז אין יאָר, ווען ער איז געוואָרן בר־מצוה, געשטאָרבן (תמוז תרע״ה — 1915). אונדזער שטוב איז געווען אַ באַלעבאַטישע און אַ אָנגעזעענע אין שטעטל. איך בין געווען דער יונגסטער אין אונדזער פאַמיליע. מיר האָבן געלעבט זייער אָרעם, ווייל אונדזער פאָטער, אברהם־יצחק ב״ר יחיאל גיטערמאַן, איז געווען דער איינציקער שפּייזער פון שטוב, וועלכער האָט שווער פאַרדינט און זייער ווייניק, בכדי האָבן גענוג אויסצוהאַלטן די גרויסע משפחה.

די מוטער מרים, וועלכע האָט געשטאַמט פון שטעטל סטעפּאַן, אויך וואָלינער גובערניע, איז געווען פון אַ פיינער היים מיט אַ גוטער דערציונג. זי האָט אונדז דערצויגן אין אַ גוטן וועג פון יושר און ליבשאַפט. ס׳געדיינקט זיך ביז היינטיקן טאָג די גוטע גליקלעכע צייט, ווען די מוטער פלעגט צונאַנדנעמען אַלע קינדערלעך און שטענדיק ריידן צו אונדז מיט ליבע וואַרעמע רייד, דערקלערינדיק דער וועג פון ריכטיקער האַנדלונג פון אַ פיינעם מענטשן און זיין באַציונג צו אַלע מענטשן אָן אונטערשיד פון גלויבן, מיט וועלכע ער טרעפט זיך אין טאָגטעגלעכן לעבן. זייער אינטערעסאַנט און כאַראַקטעריסטיש איז געווען, אַז יעדער מאָל פלעגט זי האָבן נייע משלים צו דערווייזן די גוטע זאַכן, וועלכע האָבן געמאַכט אויף אונדז אַ גוטן רושם און טאַקי געגעבן פרוכט אין דער צוקונפט.

די שוואַכע פרנסה פונם פאָטערס פאַרדינסטן פלעגן שטענדיק באַלאַסטן אונדזער מוטער מיט גרויסע דאָגות, וועלכע האָבן אין לויף פון דער צייט גענומען ווירקן אויף איר געזונט, און צום סוף איר קראַנק געמאַכט, און אין יאָר 1929 האָט זי אונדז פאַרלאָזן און איז אוועק אין איר רויקער אייביקער וועלט. עס געדענקט זיך דער לעצטער מאָמענט פון איר שטאַרבן. זי איז געליגן אויף איר בעט אין די לעצטע מינוטן, און זיך געראַנגלט צווישן לעבן און טויט, קינדער זאָלן צוקומען צו איר. מיך האָט זי געבעטן איר דערלאַנגען אַ טרונק. זי האָט אַביסל געטרונקען און האָט אַ פאַל געטון אויף מיין האַרצן און איז געשטאָרבן. איך בין דאָן האַלט געווען 19 יאָר, אָבער דאָס האָט זייער שטאַרק געווירקט אויף מיר, און ביז היינט־צו־טאָג איז דאָס געבליבן אין מיין האַרצן אַלס איינע פון מיינע גרויסע איבערלעבענישן אין לעבן.

איך האָב זיך געלערנט זייער גוט, און ווען איך האָב געענדיקט די פּוילישע פֿאָלקס שולע (פּאָווסעכנע), האָב איך זיך פֿאַרשריבן אין דער האַנדלס־שולע אין ראָוונע. זעלבסט־פֿאַרשטענדלעך, אז פֿון שטוב האָב איך געהאַט גאָר קליינע שטיצע, און האָב זעלבסט געמוזט זיך שאַפֿן מיטלען זיך אויסצוהאַלטן און לערנען. מיט פֿיל אָנשטרענגונג אוןליידן האָב איך געענדיקט די האַנדלס־שולע, און ווען איך האָב געקריגן מיין דיפּלאָם, האָב איך אָנגעהויבן ארבעטן אַלס בוכהאַלטער אין דעפּאָזיטן־באַנק, און דאַן האָט זיך מיין מאַטעריעלע לאַגע פֿיל אויסגעבעסערט. אין אַ צייט אַרום בין איך געקומען צוריק קיין לודוויפּאָל און דאַן בין איך אַוועק אַרבעטן אין וואַלד ביי עקספּלאָאַטאַציע פֿון בוימער. ניט לאַנג האָט געדויערט און האָב זיך אויסגעלערנט די תורה פֿון בראַקעריי און געוואָרן אַ גוטער פֿאַכמאַן, און דאָס איז טאַקי געוואָרן מיין הויפּט־פּרנסה.

אין יאָר 1928 האָב איך חתונה געהאַט מיט מיין אַ קוזינע מיטן נאָמען מלכה, אָפּגע־שטאַמט פֿון דער פֿאַמיליע וואַלדמאַן. ביי אונדזער שמחה האָבן אונדז געפֿעלט מיין מוטער מרים, וועלכע איז געשטאָרבן אין 1929 און מיין פֿרויס פֿאָטער בנימין וואַלדמאַן, וועלכן באַנדיטן האָבן אים צוזאַמען מיט אַ שוואָגער חייקל דערהרגעט דעם 20.6.1919. דאַן איז מלכה געווען בלויז 4 חדשים האַלט. מיין שוויגער בתיה איז נאָך דאַן געווען אַ יונגע פֿרוי און דער טויט פֿון מיין ברודער האָט זייער געווירקט אויף איר. זי האָט דאַן פֿאַרשטאַנען איר הייליקע פֿליכט כלפּי קינדער, האָט מיט שטאָלץ אָפּגעוואָרפֿן אַלע פֿאַרשלאַגן פֿון פֿאַרשידענע מענטשן, וועלכע האָבן זיך געוואָלט מיט איר פֿאַרבונדן, בכדי איר העלפֿן אין יאָך פֿון זאָרגן אויפֿן טאָגטעגלעכן לעבן. מיט איר צווייטן ברודער מרדכי פֿיינמאַן האָט זי געעפֿנט אַ יאַטקע און אזוי ארום געצויגן איר פּרנסה. זי איז געפֿאַלן אַ קרבן פֿון די נאַציס אין טאָג פֿון דער אַלגעמיינער פֿאַרניכטונג.

איך מיט מיין פֿרוי מלכה האָבן געפֿירט אַ גליקלעך לעבן, זייענדיג צופֿרידן מיט אונדזער חלק און האָפֿנדיק צו זען נחת אין אונדזערע משפּחות. אָבער מיטן אויסברוך פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז אונדזער גליק פֿאַרשווינדן און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייער לעבן. אין יאָר 1939, מיטן אָנקומען פֿון דער רויטער אַרמיי, האָבן זיך אָנגעהויבן נייע רעגירונגס־ארדנונגען. די רוסישע מאַכט האָט אויסגעפֿונען, אז מיין פֿאָטער און מיינע צוויי ברידער אהרן און יחיאל ווי אויך מיין שוועסטער וויטיא זיינען שעדלעך פֿאַר דער סאָוויעטישער מאַכט און, דעם 10.2.1940 האָט מען זיי פֿאַרשיקט קיין סיביר. מיר זעלבסט האָט מען קיין ארבעט ניט געגעבן, און איך מיט מיין פֿרוי מלכה און אונדזער ניי געבוירענער זון בנימין האָבן פֿיל געליטן. אָבער אַלס אַ מענטש מיט אַ שטאַרקן ווילן און כאַראַקטער, האָב איך באַשטימט צו קעמפֿן און דערווייזן זייער אומשולדיקייט.

איך האָב אנגעשריבן די לעבנסגעשיכטע פֿון מיין פֿאָטער, שוועסטער און ביידע ברידער און געגומען וואַנדערן איבער שטעטלעך און דערפֿער, וועלכע האָבן געקענט אונדזער פֿאַמיליע אלס ערליכע און גוטע מענטשן, און זיי האָבן אַלע געחתמעט אויף דעם „פּריגאָוואָר״. 650 חתימות האָב איך צונויפֿגעזאמלט פֿון מענטשן פֿון פֿאַרשידענע נאַציאָנליטעטן — רוסן, אוקראַינער, פּאָלאַקן, דייטשן און יידן. דעם 27.3.1940 האָב איך איבערגעשיקט די דאָקומענטן אין די פֿאָלגענדע ערטער:

1) צו סטאַלינען,

2) צו בעריען, הויפּט קאָמיסאַר פֿון ענ־קאַ־ווע־דע,

3) אין קרעמעל, קאַבינעט פֿון דער רעגירונג אין מאָסקווע. ניט באַקומענדיק קיין שנעלן

אַנטוואָרט, האָב איך זיך געווענדעט צום הויפּט פּראָקוראָר פון דער רעגירונג, אַנפרעגנדיק זיך פאַרוואָס איך האָב ניט קיין שום ענטפער פון די אַלע אַנשטאַלטן, צו וועלכע איך האָב זיך געווענדעט וועגן באַפרייען מיין משפחה.

זעלבספארשטענדליך, אַז דערלויבענדיק זיך צו קעמפן מיט דער סאָוויעטישער מאַכט, האָב איך זיך צוזאַמען מיט מיין משפחה געשטעלט אין גרויס געפאַר פון אויסצושטיין פּיל ליידן און עגמת־נפש. אָבער איך האָב ניט אַריינגעקלערט אין דעם, די הויפּט פראַגע איז געווען צו ראַטעווען די משפחה פון אירע ליידן, אָדער פאַראייניקן צוויי משפחות און צוזאַמען ליידן. עס איז געווען ניט קיין לייכטער קאַמף אין לעבן, טרעטנדיק איבער שטעכעדיקע דערנער, וועלכע האָבן געשטרעבט דערשטעכן צום טויט אומשולדיקע אומגליקלעכע מענטשן.

פלוצלינג האָב איך באַקומען אַ מעלדונג זיך צושטעלן אין דער ענ־קאַ־ווע־דע. מיין פרוי ווי אויך אַלע משפחה מיטגלידער האָבן גענומען וויינען און זאָרגן אַז מען גייט אונדז שוין ארויסשיקן קיין סיביר. מיט גרויס האַרצקלאַפּעניש האָב איך זיך געזעגנט מיט מיין פרוי און קליין קינד און מיט אַלע משפחה־לייט און בין אַוועק אין ענ־קאַ־ווע־דע. קומענדיק אַהין האָט מען מיר געהייסן זיצן און מען האָט מיר דערלאַנגט אַ פּאַפּיר און געזאָגט: שרייב אונטער און רעד ניט! איך האָב א ווײַלע געקלערט און געפרעגט אויף וואָס איך שרייב אונטער. דאַן האָבן זיי מיך בייז אָנגעקוקט און ארויסגענומען אן אַנדער פּאַפּיר און מיר פאָרגעליינט, אַז אויף אַ זיצונג אין קרעמעל איז באַהאַנדלט געוואָרן מיין ביטע און ס'איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז מיין פאָטער מיט זיינע קינדער זיינען אומשולדיק ארויסגעשיקט געוואָרן קיין סיביר, און לויטן באַפעל פון סטאַלינען ווערן זיי באַפרייט פון לאַגער און קענען זיך צוריקקערן אַהיים. אויך ווערט מיר דערלויבט זיי שיקן 2000 רובל אויף הוצאות הדרך. איך האָב דעם פּאַפּיר אונטערגעשריבן און מיט פרייד אַוועק אַהיים. קומענדיק אין שטוב און אָנזאָגנדיק די גוטע בשורה, איז מיין פרוי אינגאַנצן צוטומלט געוואָרן אין אריין אין אַ היסטעריע פון גרויס פרייד. אַ צופרידענער מיטן אויסגאַנג פון מיין קאַמף, האָב איך ביי גוטע פריינט געשאַפן די 2000 רובל און געשיקט צום פאָטער מיט די קינדער. דעם 6.10.1940 זיינען זיי אָנגעקומען אַהיים און אונדזער אַלעמענס פרייד איז געווען ניט צו באַשרייבן.

די קריג ברעכט אויס

דעם 22.6.1941, ווען ס'האָט אויסגעבראָכן דער קריג צווישן די דייטשן מיט די סאָוויעטן האָט זיך געענדיקט אונדזער פרייד. די רוצחישע נאַציישע אַרמיי האָבן באַזיגט די רויטע אַרמיי און האָבן אין אַ קורצער צייט באזעצט אונדזער געגנט. די אוקראַינער פון די ארומיקע דערפער זיינען באַלד געקומען אין שטעטל און צוראַבירט דאָס גאַנצע פאַרמעגן פון די יידישע וווינונגען. אונדזער שטוב איז געווארן ליידיק און פוסט. די דייטשן האָבן געכאַפּט פיל מענער און זיי פאַרנומען אויף צוואַנגארבעט און דערביי זיי שטאַרק געפייניקט. איך געדענק גאַנץ גוט ווי נעבן בית־הספר „תרבות" זיינען געזעסן פסח קעחטשער, מיין ברודער יחיאל און נאָך פיל יידן פון שטעטל און האָבן זיי געפוצט די שיך און זיי האָבן דערביי געשלאָגן יעדן מיט שטעקנס. אלע זיינען געזעסן נעבן דער וואַנט פונם בערעזניאַקערס שטוב (אברהם קליינמאַן)

און האָבן דעם ביטערן גורל געשלונגען מיט טרערן אין די אויגן. אַ טייל פון די מענער האָבן זיי פאַרנומען צום סלוטש, ווו ס'איז אריינגעפאלן אין וואַסער אַ דייטשע אויטאָ אין דער צייט ווען די אַרמיי האָט זיך אריבערגעשיפט אויף דער צווייטער זייט סלוטש. זיי האָבן איינגעשפּאַנט אַ 50—60 יידן אלס פערד און באַפוילן שלעפן דער אויטאָ, שלאָגנדיק דערביי מכות רצח מיט שטעקנס און מיט אייזנס. זיי האָבן גוט געוווסט, אַז די יידן וועלן דעם אויטאָ ניט אַרויסשלעפן, אָבער די כוונה זייערע איז געווען צו שפּאָטן פון די יידן און דערנידעריקן זייער כבוד און דערביי זיי טאַקי גוט אָנברעכן די ביינער.

די לאַגע אין שטעטל ווי אויך דער הונגער איז געוואָרן שרעקלעך. די אוקראַינער, וועלכע זיינער געווען שטענדיקע איינוווינער אין שטעטל, האָבן גענומען ארויסגעבן פאַרשידענע פאַראָרדנונגען וועגן יידישע איינוווינער. ראשית, האָבן זיי צוגענומען ביי יידן די בהמות און די פעלדער, וועלכע יידן האָבן פאַרמאָגט. זיי האָבן שטענדיק נאָר געקלערט ווי אזוי צו באַהאַנדלען דאָס ביסל יידישע באַפעלקערונג. אין יולי 1941 האָבן זיי אויסגעקליבן 6 מענער און 1 פרוי און זיי זיינען געווען די ערשטע קרבנות פון שטעטל. די פרוי איז געווען שרה'קע דעם כעלעמערס (שרה אלט). די מענער זיינען געווען אליעזר פיינמאַן (לוזיע רידניער), עקיבא זאַלצמאַן, עקיבא וואַסערמאַן, נפתלי, שאול (שיילע) וואָלמאַן און יעקב דאַניע ראַבערסמאַן. מען האָט זיי באַנאַכט גענומען פון די הייזער און נעבן די פוילישע „מאָלקעס", וועלכע האָבן זיך געפונען 5—6 קילאָמעטער פונם שטעטל, האָט מען זיי דערהרגעט.

אַלע מענער פון שטעטל האָבן געאַרבעט אין די טאַרטאַקן און אין די וועלדער אַרום לודוויפּאָל. מיין פאָטער מיט זיין משפחה האָבן געוווינט אין אַ שטוב, וועלכע האָט זיך געפונען אויפן וועג צווישען דעם דאָרף מיט דער שטאָט. אַרום דער שטוב איז געווען אַ שיינער וויינשל־גאָרטן און אַ גרויסער גאָרטן פון גרינוואַרג. אויפן בריק נעבן שטעטל פלעגט שטיין א נאַצישער פּאַטראָל, ווייל אין שטעטל האָבן זיך געפונען פיל מיליטער און גרויסע מיליטערישע לייט. איך געדענק ווי אין א שיינעם פרימאָרגן איז געקומען צולויפן מיין שוועסטער און מיר מודיע געווען, אַז מען האָט אַרעסטירט מיינע ברידער אהרלען מיט יחיאלן, ווייל זיי זיינען איבערפאַלן דעם נאַצישן פּאַטראָל. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז סע ליגט אין דעם א גרויסע מיספאַרשטענדעניש. דער פאָרזיצער פון לודוויפּאָלער שטאָט־ראַט איז דאַן געווען אַ דייטש מיטן נאָמען גערינג. ער איז געווען אין לודוויפּאָל שוין 10—12 יאָר און איז געווען אַ לערער פון דער דייטשישער שפּראַך. איך בין אַ פאָר יאָר געווען זיין תלמיד און אזוי ארום זיך מיט אים באַפריינדעט. איך האָב זיך דאַן געווענדעט דירעקט צו אים און מיט זיין הילף און נאָך אַ שטרענגער אויספאָרשונג איז מיר געלונגען צו באַפרייען מיינע צוויי ברידער פון די נאַצישע הענט, וועלכע האָבן זיי געזאָלט אינם זעלבן טאָג 5 אַזייגער פאַרנאַכט טויטן.

דער געטאָ

אין מאָנאַט סעפּטעמבער 1941 האָט מען גענומען איינפירן אין לודוויפּאָל אַ געטאָ. אַ געוויסער טייל פונם שטעטל, וועלכער האָט זיך געצויגן לענג אויס דער פאַראָמסקער גאַס (דריטער מאַי גאַס) און האָט ארומגענומען די קאָרעצער גאַס (קאָשציעלנע גאַס) און אַ טייל פון די אונטערשטע גאַסן ווי רזעמעסלניטשע גאַס און אנדערע. אין דעם טייל שטעטל האָבן

געווינט די בעלי־מלאָכות פון פאַרשידענע פאַכן, ווי שניידערס, שוסטערס, זאַגאָטאָווש־טשיקעס, אַ פריזירער, בעקערס און פיל אנדערע פאַכלייט. זעלבסטפאַרשטענדלעך, אז די געגנט איז געווען די אָרמסטע און די הייזער זיינען געווען אלטע און צובראָכענע, נאָר אַ טייל פון זיי זיינען געווען נייע, וועלכע זיינען אויסגעבויט געוואָרן נאָך דער שריפה פון יאָר 1918, ווען גאַנץ לודוויפּאָל איז אָפּגעברענט געוואָרן. דער יודנראַט האָט דאַן געשיקט די יידישע איינוווינער צו אַרבעטן ביים געטאָ, דאָס הייסט מען האָט ארומגעצוימט פאַר זיך זעלבסט אַ געטאָ. מען האָט געמאַכט אַ הויכן פּאַרקאַן פון ברעטער און אַ 10 מעטער ווייטער האָט מען געשטעלט הויכע אייזנס מיט פיל געדיכטע צוימען פון שטעכעדיקן דראָט, כדי די מענטשן פון געטאָ זאָלן ניט קענען אַנטלויפן.

אין אַ קאַלטן רעגנדיקן טאָג פון סוף סעפּטעמבער און אנפאנג אָקטאָבער 1941 יאָר האָבן די אוקראַאינישע מערדערישע פּאָליציי, מיט פיל פרייוויליקע מיטהעלפער, ווי אויך די דייטשישע זשאַנדאַרמעריע, גענומען אַלע יידישע איינוווינער פון לודוויפּאָל און זיי פאַרשפאַרט אין געטאָ.

אַ געוויסער חלק פון די יידישע הייזער זיינען באַזעצט געוואָרן פון די מערדערישע אוקראַאינער. דאָס שטעטל איז געוואָרן אַ מדבר, פוסט, ליידיק און שרעקליך. דער הויפּט שטורם־פירער דאָס הייסט דער קאָמיסאַר, איז געווען אַ דייטש מיטן נאָמען נורגאַל. דער רוצח האָט בלויז געזוכט עפּעס וואָס אַ סיבה בכדי צו קענען הרגענען אַ יידן, און אַזוי ארום האָט ער טאַקע פיל יידן געהרגעט.

די מענער, ווי אויך די יונגע פעאיקע פרויען, פלעגט מען נעמען אויף צוואַנגס אַרבעט. מען האָט דאַן געמאַכט אַ שאָסיי פונם דאָרף גרויס־סעלישט ביז צום שכנותדיקן שטעטל בערעזנא. די עלטערע פרויען און מענער מיט די קליינע קינדער זיינען געבליבן פאַרשפאַרט אין געטאָ, הילפסלאָזע, דערשלאָגענע און פול מיט פחד. יעדער פערזאָן פלעגט קריגן 100 גראַם ברויט אויף אַ מעת־לעת און געמוזט דערמיט לעבן און שווער אַרבעטן. יעדער פערזאָן, וועלכער איז געוואָרן אָפּגעשוואַכט און אָנגעהויבן שוואַך צו אַרבעטן, פלעגט אים דער קאָמיסאַר נורגאַל תיכף הרגענען אויפן פלאַץ. אזוי למשל האָט ער איינמאָל דערהרגעט לייבעלע טראַצקי (קעק) אַ יונג פון אַ יאָר 16—18, וועלכער איז געווען יאָסל דעם האָרבאָטן שוסטערס זון. מען האָט אים אויפן פלאַץ פון דער אַרבעט באַגראָבן און דער קאָמיסאַר האָט באַפוילן, אז אלע גויים מיד די פערד און וועגענער, וועלכע האָבן געבראַכט די זאַמט צום שאָסיי, זאָלן פאָרן איבערן קבר און אַזוי אַרום אויסגלייכן דער קבר מיט דער ערד, אַז מען זאָל ניט ווּסן וווּ דער יונגל ליגט. א צווייטן מאָל האָט ער באַמערקט ווי א ייד מיטן נאָמען בערל קאָגוט, געוועזן אַ געזונטער ייד, האָט באַהאַלטן אין אַנטון עטלעכע קאַרטאָפל מיט אַ פאָר אוגערקעס. ער האָט אים נאָכגעשפּירט און אים אַריינגעשאָסן 5 קוילן פון אַ רעוואָלווער. אָט אזוי האָט דער רוצח זיך נוקם געווען אין די יידן, אויסנוצנדיק פאַרשידענע סאָדיסטישע שטיק.

די גאָלדענע נאַכט

דעם 14.4.1942 האָט מען פּראָקלאַמירט אין געטאָ די גאָלדענע נאַכט. דאָס שטעטל איז געווען אַרומגעגערינגלט מיט פיל אוקראַאינישע פּאָליציי, און דאַן האָט מען געעפנט די טויערן פון געטאָ און געהייסן אַלעמען גיין צו זיך אין שטוב ארויסגראָבן די גאָלד זאַכן מיטן גאַנצן ביסל האָט, וואס מען האָט פאַרמאָגט, ברענגען עס אין געטאָ און אָפּגעבן דער דייטשישער מאַכט. אין פאַל ווען עמעצער וועט ניט אויספירן דעם באַפייל פון קאָמיסאַר וועט מען אים צוזאַמען מיט זיין גאַנצער משפחה דערשיסן. פאַרשטייט זיך, אַז אַלע האָבן דעם באַפייל אויסגעפירט, מיטן אוועקגעבן דאָס ביסל גוטס האָט זיך אויסגעלאָשן ביי אַלעמען דער לעצטער פונק פון האָפנונג, ווייל יעדער איינער האָט די גאָלט זאַכן געהאַלטן מיט דער האָפנונג צו ראַטעווען דעם לעבן. הילפסלאָזע און פאַרפלאָגטע איז מען געבליבן צוריק אין געטאָ. די מאָנאָטאָנע טעג פון דעם פאַרביטערטן לעבן זיינען ווידער געלאָפן מיט שטענדיקן פחד אין די הערצער און מיטן געראַנגל צווישן טויט און נישטיקן טעגלעכן לעבן. ווידער איז מען געגאַנגען צו דער ארבעט אויפן שאָסיי, דערוואַרטנדיק דעם טאָג פון דער ליקווידאַציע פון געטאָ. אויף יעדן פנים איז געווען אויסגעדרוקט די פאַרביטערונג און הילפסלאָזיקייט אָן שום לוסט צום לעבן.

אלס אויסנאַם איז געווען מיין פאָטער עליו השלום מיט די אנדערע קינדער, וועלכע זיינען ניט געווען אין געטאָ. דאָס איז געווען אַ דאַנק דעם ווילן פון די גויים פון גרויס־סעלישטער דאָרף, וועלכע האָבן זיי ליב געהאַט, און וועלנדיק זיי אָפּדאַנקען פאַר דעם גוטס פון אַלע יאָרן וואס זיי האָבן געטון פאַר זיי, האָבן זיי פאַרלאַנגט פון די דייטשן זיי לאָזן אין זייער שטוב, און אַזוי איז עס טאַקי געווען. מיין פאָטער אבו־הם־יצחק גיטערמאַן איז שוין דאַן אַלט געווען 74 יאָר. פון אַלע שלעכטע איבערלעבענישן איז ער קראַנק געוואָרן אויפן האַרצן און דעם 7־טן טאָג פסח איז ער געשטאָרבן. מיט דער הילף פון די גויים האָט דער קאָמיסאַר דערלויבט אַ מנין מענטשן ארויסגיין פון געטאָ. אַ געוויסער גוי האָט געגעבן זיינע פערד מיטן וואָגן און מיר דריי זין האָבן אים געבראַכט צו קבר־ישראל אויפן יידישן בית־הקברות פון לודוויפּאָל. אַלע מענטשן האָבן פיל גערעדט וועגן דעם מזל פון מיין פאָטער.

די ליקווידאַציע

דעם 25.8.1942, ווען מיר האָבן שטילערהייט אָפּגעדאַוונט און געזאָגט קדיש נאָכן פאָטער, האָבן מיר מיט אַמאָל דערזען, אז מיר זיינען ארומגערינגלט פון דייטשן און אוקראַאינער. דאָס איז געווען אַ זומערדיקער פרימאָרגן, ווען מען האָט ליקווידירט די געטאָ. אַלע מענער האָבן זיך צולאָזן אין פאַרשידענע ריכטונגען, בכדי צוצוקומען צו פרוי און קינדער. איך האָב זיך שנעל א לאָז געטון צו מיין שוויגערס הויז, ווו מיר האָבן געוווינט. גענומען אויף די הענט מיין קליינעם זון בנימין און אים שנעל אנגעטון. מיין פרוי מלכה האָט געגעבן דעם קינד אַ קאַרטאָפל אין הענטל און זיך געלאָזט פאַרשווינדן פון שטוב. ווען איך האָב געעפנט דער טיר איז געשטאַנען דער פאַרטרעטער פונם שטאָט־ראַט פאָרזיצער א. מעלניק און געזאָגט

צו אונדז: „מען גייט שלאָפֿן, טוט פֿאַר זיך עפּעס!"... מיין שוויגער בתיה וואַלדמאַן האָט געהאַלטן אין איר האַנט דאָס עלטערע טעכטערל פֿון איר שוועסטער גאָלדע פיינמאַן און מיט טרערן אין אויגן געזאָגט צו אונדז: „זייט געזונט, מיינע ליבע קינדער, איך וועל מיט אייך ניט גיין, גאָט זאָל אייך העלפֿן!"... מיר זיינען אַוועק צווישן די הייזער און עס איז אונדז געלונגען צוקומען ביזן סוף פֿון דער 3־טער מאַי גאַס. דאָרטן האָבן מיר זיך אָנגעטראָפֿן אויף אַ אוקראַינישן פּאָליצאַנט, וועלכער האָט אונדז ניט געלאָזט פֿאַרלאָזן די שטאָט. עס האָט ניט געהאָלפֿן קיין בעטן און מיר האָבן זיך געמוזט אומקערן צוריק אין געטאָ. אָבער אויפֿן וועג האָבן מיר באַמערקט, אַז דער רוצח איז ניט געבליבן. דאָן האָבן מיר באַהאַלטן אונטער אַ האָרבע וועלכע איז געוועזן אויפֿן גאָרטן פֿון וואָלף פיינמאַן און אברהם קאָלאָמיעצער שטוב.

מיר זיינען אָפּגעלעגן אַ געוויסע צייט און געזען אַלע רוצחים, וועלכע האָבן אומגערינגלט די געטאָ. ארומקוקנדיק זיך, אַז אונדזער באַהעלטעניש איז זייער נאַריש, זיינען מיר ארויף אויפֿן בוידעם פֿון אַ שטעלכן און זיך אַרומגעשטעלט מיט ליידיקע קעסטלעך פֿון זייף. ניט ווייט פֿונם שטעלכן זיינען געשטאַנען צוויי אוקראַינישע פּאָליציאַנטן און געהיט דעם וועג, וועלכער האָט געפֿירט אויף דער פּלעסע צום טייך סלוטש און צו די וועלדער, בכדי יידן זאָלן ניט קענען אַנטלויפֿן פֿון שטעטל. מיר האָבן געהערט זייער געשפּרעך צווישן זיך: „לאָמיר שוין גיין, סע איז יעצט האַלב איינס און מיר זיינען הונגעריק. וואָס קען דאָ זיין, ס׳וועט אַנטלויפֿן אַ ייד, טשאָרט ס׳נים!"... און זיי האָבן פֿאַרלאָזן זייער שמירה. מיר זיינען געלעגן אויפֿן בוידעם, הערנדיק ווי מען פֿירט שוין דעם עולם פֿון געטאָ אַרויס פֿון שטאָט צו די גריבער. אַלע זיינען געגאַנגען מיט אַ שטילן געוויין און אָן שום ווידערשטאַנד צו דער הייביקער רו. גלייכצייטיק האָבן מיר געהערט די ווילדע בעסטיאַלישע געשריין פֿונם קאָמיסאַר נורגאַל, וועלכער האָט אָנגעפֿירט מיט דער גאַנצער אַקציע.

אַרום 3 נאָכמיטאָג איז פּלוצלינג ארויף צו אונדז אויפֿן בוידעם אַ אוקראַינקע מיט אַ שיקסעלע פֿון אַ יאָר 10. ווען זי האָט אונדז דערזען האָט זי זיך זייער דערשראָקן, אָבער זי איז געווען מיינע אַ באַקאַנטע ווייל איר מאַן האָט געלערנט מיט מיר צוזאמען אין שולע. איך האָב פֿאַרשטאַנען, אַז מיר זיינען אין אַ געפֿאַר, האָב איך גענומען מיין פֿרוי און זון און זיך געגרייט פֿאַרלאָזן דעם פּלאַץ. די אוקראַינקע האָט זיך פּלוצלינג אנגערופֿן צו מיר: „יאָסקו! איך שווער דיר, אז איך וועל אייך ניט אויסגעבן, דו ביסט דאָך געוואַקסן געוואָרן און צוזאַמען געלערנט מיט מיין מאַן. אויך דאָס מיידעלע וועל איך האַלטן מיט זיך ביז איך וועל איר אָפּפֿירן צוריק אין דאָרף, כדי זי זאָל קיינעם ניט דערציילן פֿון אייך. און זאָל אייך אייער ליבער גאָט העלפֿן".

דערווייל האָט אונדזער קליינער זון גענומען בעטן עסן, אָבער מיר האָבן ניט געהאַט וואָס אים צו געבן. האָט ער גענומען וויינען און פֿון מאַטערניש איז ער איינגעשלאָפֿן. מיר זיינען געלעגן איינגעטוליעט אַלע צוזאַמען הונגעריק, האָפֿנונגסלאָזע און אומבאשיצטע, וואַרטנדיק אויף דער שפּעטער נאַכט, בכדי צו פֿאַרלאָזן דעם בוידעם און אַרויס פֿון די גרענעצן פֿונם שטעטל. דאַן איז אונטערגעקומען אנדריי לעווקעס פֿרוי נאָענט צום פּלאַץ ווו מיר האָבן זיך געפֿונען. איך בין אַראָפּ צו איר און איר געבעטן, אַז זי זאָל געבן עפּעס עסן פֿאַרן קינד. האָט זי געבראַכט אַ ליטער מילך מיט אַ האַלבן שוואַרצן ברויט און אונדז געגעבן. פֿון גרויס הונגער און דאָרשט האָט דאָס קינד אויסגעטרונקען דעם ליטער מילך אויף אַמאָל און מיר האָבן פֿאַרלאָזט די שטוב.

מיר ראַטעווען זיך

מיר זיינען אַוועק אונטער יחזקאלס אַלייניצע אין די „טיטשקאָווע פּאַסאָלעס" ווו מיר זיינען אָפּגעזעסן ביז אַ זייגער 12 בייינאַכט. דערווייל האָב איך זיך דערשלאָגן צו אונדזער שטוב און האָב פון דאָרט ארויסגענומען אַ ווינטער פעלצעלע פאַרן קינד און נאָך עטלעכע זאַכן. ארום 12 בייינאַכט האָבן מיר זיך געלאָזט גיין דורך דער פלעסע צום טייך סלוטש. מיר זענען שוין געווען אַ אנדערטהאַלבן קילאָמעטער פון שטעטל ווען מיר האָבן פלוצלינג באַמערקט ווי עמעצער לויפט נאָך אונדז. מיר האָבן זיך דערשראָקן, אייַנגעקוקט און געזען, אַז דאָס איז מיין פרויס ברודער יוסף וואַלדמאַן. מיר האָבן צוגעוואַרט אויף אים און צוזאַמען זיינען מיר אַראָפּ צום סלוטש. ניט ווייט פון דעם פלאַץ, נעבן די פוילישע מיליטערישע באַראַקן, האָבן זיך געפונען די לודוויפּאָלער יידן ניט ווייט פון גריבער, אין וועלכע מען האָט זיי צו־מאָרגן פרי אומגעבראַכט, נעבן ברעג פון סלוטש. אין דעם גערויש פון שטילן לויפנדיק וואַסער, האָבן מיר צוזאַמען געוואַנדערט 8 קילאָמעטער, ביז מיר האָבן זיך דערנענטערט צו אַ פלאַץ ווו דאָס וואַסער איז געווען נידעריק. מיר זענען אין די קליידער אַריין אין טייך, כדי זיך דערלאַנגען צום צווייטן ברעג טייך. מיר זיינען געווען אין גרויס געפאַר, ווייל דאָס איז געווען אַ מאָמענט, ווען די פויערים האָבן אַראָפּגענימען דאָס גראָז פון די לאָנקעס, אבער מיר האבן געהאַט אַ ביסל מזל, וואָס די פויערים האָבן אונדז באַמערקט אין מיטן טייך און אונדז געלאָזט צורו.

נאַסע און ציטערנדיק פון קעלט זיינען מיר צוגעקומען צום דאָרף וויליע. די גאָלדענע וואַרעמע זון־שטראַלן פון פרימאָרגן האָבן באַלויכטן די ערד און גערופן די מענטשן צום טאָג־טעגליכן געראַנגל פאַרן לעבן. אונדז אָבער איז אין דעם שיינעם נאַטור־בילד געווען זייער חושכדיק, ניט ווּוסנדיק ווּהין זיך צו קערן און ווענדן. מיט גרויס פחד זיינען מיר צוגעקומען צו אַ גוי אַנטאָן דער שניידער, וועלכער איז געווען מיינער אַ גוטער באַקאַנטער. מורא האָבנדיק טאָמער וועט מען אונדז כאַפּן ביי אים אין שטוב, וואָס דאַן קומט אים מיט זיין משפחה טויט־שטראָף, האָט ער אונדז געזאָגט, אַז ביי אים אין שטוב געפונט זיך פּאָליציי און האָט אונדז געבעטן זיך דערווייטערן פון זיין שטוב. ס'זיינען דאַן געווען די פרימאָרגן שעהן, ווען די פּאַסטוכער האָבן געטריבן די בהמות אויף די פעלדער און דער דורכגאַנג צו אַ צווייטן פלאַץ איז געווען געפערלעך. קעגן זיין אייגענעם ווילן האָט ער אונדז דערלויבט צו וואַרטן אַ שעה צייט ביז ס'איז געוואָרן אַביסל פרייער דער וועג. מיר האָבן זיך אַריינגעלאָזט אין די גרינע גערטנער און מיר זיינען צוגעקומען צו אַן אַנדער באַקאַנטן גוי, איוואַן מעלניק, מיט אַביסל אַ איידעלערן כאַראַקטער. ער מיט זיין מוטער סטעפּאַנינע האָבן אונדז אויפגענומען מיט פריינטשאַפט. זיי האָבן אונדז ארויפגענומען אויפן בוידעם, געבראַכט עסן און אונדז געלאָזט דאָרט בלייבן דעם גאַנצן טאָג. זעלבסט זיינען זיי אַוועק אין פעלד צו דער אַרבעט. מיט זיי איז אויך אוועק דער אוקראַאינישער פירער פון די באַנדעס — באַנדעראַ, וועלכער האָט זיך געפונען ביי זיי אין שטוב. דער באַנדיט האָט אונדז ניט געטון קיין שלעכטס צוליב דעם בעטן פונם גוי מיט זיין מוטער, וועלכע האָבן אים אויסבאַהאַלטן פאַר די דייטשן, וועלכע האָבן אים ארומגעזוכט.

דער טאָג איז שנעל פאַריבער, ווייל פון גרויס מידקייט, פחד און וואַנדערונג זיינען מיר איינגעשלאָפן. פאַרנאַכט, ווען זיי זיינען געקומען פון דער פעלד־אַרבעט, האָט אונדז איוואַן מעלניק געפרעגט וואָס מיר דענקען צו טון, ווייל ער האָט מורא אפשר וועט באַנדעראַ דאָך קומען מיט אַ באַנדע און אונדז הרגענען. איך האָב אים געבעטן ער זאָל אונדז געבן אַ ביסל

שפייז און אונדז העלפן ארויסגיין פון דאָרף אין וואַלד אריין. מיר האָבן אָפּגעגעסן אָוונטברויט, האָבן באַקומען אין אַ טאָרבע 3 ברויט, אַ ליטער מילך, אַ שטיקל פּוטער, אַביסל זאַלץ און דעסט גלייכן. מיר האָבן זיך געזעגנט מיט סטעפּאַנינען, געדאַנקט פאַר אַלעס און צוזאַמען מיט איוואַנען אַוועק דורך די פעלדער און צוגעקומען צום וואַלד. דאָרט האָבן מיר זיך געזעגנט מיט איוואַנען און ער איז פון אונדז פאַרשווונדן.

איך און מיין פרוי מלכה, אונדזער קליינער זון בנימין און איר ברודער יוסף וואַלדמאַן זיינען זעלבסט געבליבן אין וואַלד צווישן די טונקעלע שאָטנס פון די הויך געוואַקסענע בוימער, וועלכע האָבן אין דער שטילקייט פון דער נאַכט געוואַשן זייערע צווייגעלעך אין די שטראַלן פון דער אויפגעגאַנגענע קאַלטער לבנה. מיר זיינען אַזוי געזעסן אַ היבשע צייט, צוהערנדיק זיך צו יעדער גרויש אין שרעק ניט וועלנדיק בלייבן נאָענט צום אוקראַינישן דאָרף וויליע, זיינען מיר אַוועק אין וואַלד וואַנדערנדיק מיט זייטיקע וועגן צו אַ דאָרף פון פּאָליאַקן־מאַזורן, בראַניסלאַווקא. יוסף וואַלדמאַן האָט געטראָגן די פּראָדוקטן און איך האָב געטראָגן דאָס קינד, וואָס איז איינגעשלאָפן אין מיינע אָרעמס. אָפּגייענדיק אַ וועג פון 25 קילומעטער, זיינען מיר ענדלעך אָנגעקומען צו די ערשטע הייזער פון בראַניסלאַווקא. דאָרט האָט געוווינט אַ מאַזור מיטן נאָמען אַנטאָני בראַנאָוויצקי, וועלכער האָט מיר, בעת דער רוסישער אָקופּאַציע, געאַרבעט אַ לענגערע צייט אין די וועלדער. איך האָב אים פיל געהאָלפן און אים געלערנט צו ווערן אַ בראַקער. מיר זיינען שטיל צוגוקומען צום שייער זיינעם, אריין אינווייניק און אַרויף אויפן היי זיך איינגראָבנדיק אין דעם.

אין פרימאָרגן, ווען זיין מוטער פראַניע איז געקומען מעלקן די בהמות, בין איך שטילערהייט צוגעקומען צו איר און איר געזאָגט גוט־מאָרגען. זי איז דערשטוינט געוואָרן פון מיין פּלוצליכן דערשיינען, אָבער מיט אַ שמייכל זיך געפרעגט אויף מיין פרוי מיטן זון. ווען איך האָב איר געזאָגט, אַז זיי געפונען זיך אין שייער, האָט זי זיי גענומען אין שטוב אַריין און זיי באַהאַלטן אין אַ קליינעם צימער, בכדי ווען די קינדער פון שטוב וועלן אויפשטיין זאָלן זיי זיי ניט זען. איך מיט יוסף וואַלדמאַן זיינען מיר אַוועק אין וואַלד, וועלכער איז געווען ניט ווייט פון שטוב. שפּעטער האָט אַנטאָני אונדז געבראַכט אַביסל שפּייז אין וואַלד אריין. אין אָוונט האָבן מיר זיך צוריקגעקערט אין שייער צו שלאָפן, אָבער מלכה מיטן קינד זיינען געבליבן שלאָפן אין חדר. אַזוי האָט זיך עס געצויגן אַ 5—6 טעג. מיט אַמאָל האָבן די אוקראַינישע פּאָליציי פונם דאָרף ביסטריץ אָנגעהויבן קומען אין דער געגענט פון בראַניסלאַווקא און מיר אַלע צוזאַמען האָבן געמוזט זיך פאַרשטעקן טיף־טיף אין וואַלד.

עס איז געוואָרן ערגער, און עס איז שווער געוואָרן ברענגען אונדז אַביסל שפּייז. און דעם 19.8.42, דאָס איז געווען אַ שבת־צו־נאַכט, האָבן מיר פאַרלאָזן דעם פּלאַץ און אוועק אין אַ כוטאָר ניט ווייט פון בראַניסלאַווקא. דאָרט האָט געוווינט אַ מאַזור מיטן נאָמען אַדאַם דעמבאָווסקי, וועלכער האָט שטענדיק געאַרבעט אין די וועלדער אַלס וועכטער בעת איך האָב געאַרבעט אַלס פאַראַנטוואָרטלעכער איבער דער עקספּלאָאַטאַציע. ער איז געווען אַ אָרעמער מאַן און געהאַט אַ פרוי מיט צוויי קינדער. איך פלעג אים שטענדיק גוט באַהאַנדלען און זאָרגן, אַז ער זאָל האָבן צו שפּייזן זיין משפּחה. אין דער נאַכט פון שבת, ווען מיר זיינען נאָך פיל וואַנדערונגען געקומען צו זיין שטוב און אים אויפגעוועקט, האָט ער מיט פרייד אַ געשריי געטון צו זיין פרוי: יוסף מיט זיין משפּחה לעבט, זיי זיינען נעבן אונדזער שטוב. זיי האָבן אונדז אַריינגענומען אין שטוב, געמאַכט עסן, אָנגעוואַרעמט וואַסער און מיר האָבן זיך אַלע אַרומגעוואַשן און זיך געלייגט שלאָפן. צו מאָרגנס פרי זיינען מיר אַרויף צו אים אויפן בוידעם, ווו ס'איז געווען צוגעגרייט פאַר אונדז אַ פּלאַץ אין היי. מיר זיינען אָפּגעווען ביי אים אַ צוויי וואָכן

צייט. אין עטלעכע טעג אַרום איז אָנגעקומען צום זעלבן אַדאַם יצחק שטיין מיט זיין פרוי ברײַנדל, וועלכע זיינען אויך פריינדלעך אויפגענומען געוואָרן און מיר האָבן צוזאַמען פאַרבראַכט בערך 10—12 טעג. דער אַדאַם דעמבאָווסקי איז ווי שוין דערמאָנט געווען אַ אָרעמער און האָט ניט געקענט אונדז אַלעמען אויסהאַלטן. די משפחה שטיין האָבן פאַרלאָזן דעם פלאַץ און אַוועק אין דאָרף מאָקרין צו זייערע באַקאַנטע גויים. איך ווידער פלעג יעדן פרימאָרגן, ווען ס'איז נאָך געווען פינסטער, אַוועקגיין אין דאָרף בראַניסלאַווקא און בעטן ביי די גויים שפייז. זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז מיין משפחה לעבט און געפונט זיך ביי דעמבאָווסקין, אָבער מען האָט מיר ניט געפרעגט וועגן זיי. איך זעלבסט פלעג אָפעסן ביי זיי און פלעג נאָך קריגן ברויט, מילך, פוטער, פאַסאָליעס, קאַרטאָפל און דאָס אַלעס פלעג איך שלעפן מיט זיך אין וואַלד, און ערשט אין אָוונט פלעגט איך אַלעס ברענגען צו דעמבאָווסקין, בכדי זיי זאָל זיין לייכטער אונדז אויסצוהאַלטן.

אַזוי האָבן מיר געלעבט דעם ערשטן חודש נאָך דער ליקווידאַציע פון דער געטאָ. ווען ס'איז געקומען ערב יום־כיפור האָבן מיר זיי געבעטן, אז זיי זאָלן גרייטן עסן בלויז פאַרן קינד און מיר, די עלטערע וועלן פאַסטן. יום־כיפור אויף דער נאַכט האָבן מיר פלוצלינג געהערט, אַז מען שיסט ניט ווייט פונם שטוב. מיט איין מאָל איז ארויפגעקומען אַדאַם צו אונדז אויפן בוידעם און דערציילט אַז אויף דעם זעלבן כוטאָר האָט זיך באַהאַלטן אַ געוויסער ד״ר יאַכניוק פון קאָסטאָפּאָל, וועלכער האָט אין באַגלייטונג פון אַ גוי פונם כוטאָר זיך געוואָלט דערלאַנגען צוריק קיין קאָסטאָפּאָל, אָבער אין לודוויפּאָל האָט מען זיי ביידע געכאַפּט. דעם ד״ר יאַכניוק, וועלכער איז געווען אונדזער קרוב, האָט מען דערמאָרדעט און דעם געפאַנגענעם גוי האָט מען געבראַכט אויפן כוטאָר, אַז ער זאָל זיי ציילן ווו עס געפונען זיך נאָך יידן, אויב ניט וועט מען אים אויך הרגענען. אין דער נאַכט איז פונקט געווען אַ חתונה אויפן כוטאָר און ווען די גויים האָבן דערזען די פּאָליציי האָבן זיי זיי פאַרפירט אויף דער חתונה, ווו זיי האָבן זיך אָנגעשיכורט און גענומען שיסן. מיר האָבן באַשלאָסן צו פאַרלאָזן דעם גוטן פלאַץ און אַוועק אין וואַלד, בכדי מען זאָל אונדז ניט כאַפּן. אַדאַם מיט זיין פרוי האָבן אונדז אַריינגעלייגט אין אַ טאָרבע 3 ברויט און אַנדערע שפייז, איך האָב גענומען דעם זון אויף די הענט און מיר האָבן פאַרלאָזן די שטוב. ער מיט זיין פרוי האָבן אונדז באַגלייט און ווען מיר זיינען געקומען נאָענט צום וואַלד האָבן זיי זיך מיט אונדז צוקושט און מיר זענען זיך צוגאַנגען. די נאַכט איז געווען אַ אָסיענדיקע און אַ קאַלטע. מיר זיינען אַפּגעגאַנגען עטלעכע קילאָמעטער און מיר זיינען געבליבן זיצן אין חושכדיקן וואַלד, ניט זעענדיק ווו צו גיין. מיט אַ מאָל האָט דאָס קינד גענומען וויינען. מיר האָבן דערפילט, אַז ער ברענט מיט פיבער, ווייל ער איז קראַנק געוואָרן. צו מאָרגנס פרי האָבן מיר געוואַנדערט ווייטער און מיר זיינען אָנגעקומען אין דאָרף סיפקעס.

ווען די פויערים האָבן אונדז דערזען, האָבן זיי אונדז דערציילט, אַז מיט אַ טאָג פריער האָבן זיך דייטשן געשלאָגן מיט רוסישע פאַרטיזאַנער און זיי דערוואַרטן יעדער רגע, אַז די דייטשן זאָלן קומען פאַרברענען דאָס דאָרף. זיי האָבן אונדז געעצהט דעריבער, אַז מיר זאָלן זיך דערווייטערן פונם דאָרף. ס'איז געווען יום־כיפור און מיר זיינען געווען אָפּגעשוואַכט פונם תענית; צו דעם זיינען מיר געווען זייער אומרוהיק פון דער קראַנקהייט פון אונדזער זון און בכלל צוטומלט, וואָס ס'איז ניטאָ קיין פלאַץ ווו זיך הינצוטון. מיט פיל פחד און ציטערניש האָבן מיר פאַרלאָזט דעם דאָרף. אַריינקומענדיק אין וואַלד, האָבן מיר געהערט אַ גערויש פון מענטשן רייטנדיק אויף פערד. מיר האָבן באַוויזן זיך אַריינוואַרפן אין דראַפּעשטשאַן, וועלכער איז געוואַקסן אין ביידע זייטן פון וועג. עס האָט אונדז זייער געשטאָכן, ווייל

די צווייגן פונם דראַפּעשטשאַן האָבן שטעכענדיקע נאָדלען. ניט לאַנג האָט געדויערט און ס׳זיינען אָנגעקומען 6 רייטערס, און ווען זיי האָבן זיך דערנענטערט צום פּלאַץ ווו מיר זיינען געליגן, האָבן די פערד גענומען דרייען מיט די קעפּ און שנאָרן מיט די נעז, אָבער די רייטער זיינען געווען אריינגעטון אין אַ געשפּרעך און האָבן ניט געלייגט קיין אַכט אויף אונדז און זיינען פאַריבער דעם פּלאַץ. אונדזערע שרעק מיטן האַרץ קלאַפּעניש אין דעם מאָמענט איז ניט געווען צו באַשרייבן. ווען זיי זענען פאַרשווינדן, האָבן מיר שנעל פאַרלאָזן דעם פּלאַץ און אריין אין וואַלד. מיר האָבן זיך אין וואַלד אויסבאַהאַלטן ביז אוונט און גענומען ווידער זיך דערנענטערן צום סוף וואַלד, בכדי געפונען אַ שטוב זיך צו אינפאָרמירן וועגן וואָס ווייטער צו טון. מיר האָבן דערזען אַ פייער פין אַ שטוב ניט ווייט פונם וואַלד. בגניבה און מיט שרעק זיינען מיר צוגעקומען צום שייער פון שטוב.

אַ פאַרבינדונג מיט פאַרטיזאַנער

מיר האָבן ארויסגענומען אַביסל שפּייז און מיר האָבן געגעסן, אָבער דאָס קינד האָט גאָרניט גענומען אין מויל אַריין און האָט נאָר געקרעכצט פון שמערצן. מיט אַמאָל האָט זיך באַוויזן נעבן אונדז די טאָכטער פונם פויער, וועלכער האָט געוווינט אויף דער פּלאַץ. זי האָט אונדז געבעטן אַריינגיין צו זיי אין שטוב, ווו מען האָט אונדז גענומען אויספרעגן פון וואַנען מיר שטאַמען און אזוי ווייטער. איך האָב דעם פויער באַקאַנט געמאַכט פון אַלעס. דאַן האט ער מיר געזאָגט, אַז ער הייסט אַדאַם ס׳עדלעצקי, און אַז ער האָט אַ פאַרבינדונג מיט פאַרטיזאַנער. מאָרגן וועט ער זיך טרעפן מיט זיי און וועט פועלן, אַז מען זאָל אונדז צונעמען צו זיי. ער האָט מיר דערציילט, אַז ביי די פאַרטיזאַנער געפונען זיך שוין פיל יידן פון לודוויפּאָל, בערעזנע און פאַרשידענע אַנדערע געגענטן. דער פויער האָט אויסגעפלאָכטן פאַסטעלעס פאַר מיר מיט מיין פרוי און דערלויבט אונדז אַלעמען זיך אַרומוואַשן. מיר האָבן אים דערפאַר באַגוטיקט מיט אַ ווייסער גוטע ציך פון אַ קאָלדרע, וועלכע מיר האָבן געהאַט מיט זיך. ווען די פאַרטיזאַנער זיינען ניט געקומען צו אים, האָט ער אונדז געוויזן דעם וועג ווי אזוי צו קומען צו זיי, אָנזאָגנדיק אונדז, אַז מיר זאָלן ניט אויסגעבן, אַז ער האָט אונדז געשיקט. ניט ווייט פון דעם פּלאַץ האָבן מיר אָנגעטראָפן אויף דער וואַך, וועלכע האָט אונדז פאַרהאַלטן. דאָס איז געווען אַ בערעזנער בחור פון דער משפּחה טיוטיון. מיר האָבן געוואַרט אַביסל און ער איז אַוועק פרעגן דעם קאָמאַנדיר. מיט פרייד און אַ שמייכל אויפן פּנים האָט זיך דער בחור צוריק געקערט און אונדז פאַרנומען אין „אָטריאַד" (אָפּטיילונג פון פאַרטיזאַנער). ביי די פאַרטיזאַנער האָבן זיך געפונען יידן פון לודוויפּאָל ווי אבא גוטמאַן, אַלטער טיקטין מיט זיין משפּחה, יונה פיקאָווסקי, חיים און אליעזר כ״ץ, מיכאל שתדלן, לייביש ראַבער און אַנדערע, ווי אויך בערעזנער און ראָקיטנער יידן.

די פאַרטיזאַנער זיינען געווען אַ גרופּע רוסישע פאַראַשוטיסטן, וועלכע זיינען אַראָפּגעוואָרפן געוואָרן אין דער געגענט, בכדי צו אָרגאַניזירן מענטשן מלחמה צפֿו האַלט קעגן די נאַציס. דער הויפּט פירער איז געווען קאָלאָנעל מיעדוויעדיעוו און מיט אים איז געווען אַ דאָקטאָר און נאָך 4 רוסן מיט 2 רוסישע פרויען. אַלע אַנדערע זיינען געווען יידן. אין

עטלעכע טעג אַרום האָט מען אונדז גערופֿן צום קאָלאָנעל מיעדוועדעוו און געמאָלדן, אַז אַלע, וועלכע האָבן זיך צוזאַמען געקליבן אין דעם אַטריאַד, מוזן פֿאַרלאָזן, און מען וועט אונדז איבערפֿירן קיין ביעלאָרוסיע און אונדז צוזאַמען טרעפֿן מיט אַ יידישע גרופּע פּאַרטיזאַנער. מען האָט אונדז געגעבן געציילטע ביקסן און צוויי פֿון די פּאַראַשוטיסטן, טשערניאַק און נאָך איינער, האָבן אונדז גענומען אויף זייער פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט אונדז אָפּפֿירן אויפֿן אָרט. מיר האָבן געוואַנדערט צוויי טעג און צום סוף, אָנקומענדיק ניט ווייט פֿון פּלאַץ, האָבן זיי אונדז פֿאַרלאָזן און מיר זיינען געבליבן ווי שאָף אָן אַ פּאַסטוך. איינזעענדיק, אַז דאָס איז סתם אַ פּאַרפֿירעניש, האָבן מיר, איך מיט מיין פֿרוי און קינד, יוסף וואַלדמאַן, חיים און אליעזר כ״ץ, מיכאל שתדלן און מיין פֿרויס קוזינע מאַלע שינדעל, זיך אָפּגעטיילט פֿון זיי און מיר זיינען אוועק צוריק אין דער געגענט פֿון די לודוויפּאָלער וועלדער.

מיר האָבן געוואַנדערט פֿון איין פּלאַץ צום צווייטן. אין איינעם אַוונט, ווען מיר זיינען עגליגן אין וואַלד אויף א סטייגל היי, האָבן מיר דערהערט אַ גרויש פֿון מענטשן־טערט. מיר זיינען געווען זיכער, אַז דאָס גייען אוקראַינער אונדז כאַפּן. מיר זיינען אַלע געווען גרייט צום קאַמף. מיר האָבן געהאַט 2 ביקסן, צו זיי 50 קוילן און 2 האַנט־גראַנאַטן. ווען דער מענטש האָט זיך דערנענטערט צו אונדז, האָבן מיר דערזען פֿאַר אונדז אַ שטעטלדיקן ישראל מענדע־לאָוויטש, וועלכן מיר האבן גענומען צו זיך. ער האָט אונדז דערציילט, אז אין טאָג פֿון דער פֿאַרניכטונג איז ער מיט זיינע 2 קליינע זין געווען דער לעצטער. ווען ער האָט זיך געלייגט אויף די טויטע קערפּערס מיט די קינדער, האָבן די מערדער פֿריער דערשאָסן די קינדער און ער איז פֿאַרגאָסן געוואָרן מיט די קינדערס בלוט. אַ פֿאַרבלוטיקטער איז ער געליגן ביז שפּעט אין דער נאַכט. די אוקראַאינישע און נאַצישע מערדער זיינען געקומען פֿון די אַרומיקע דערפֿער פֿון ארום לודוויפּאָל, בכדי צו שפּעטן אין נקמה נעמען פֿון דער יידישע באַפֿעלקע־רונג פֿון לודוויפּאָל, וועלכע מען האָט אויסגעטון ביז צום לייב און זיי, לויט אַ סעלעקציע — פֿרויען, מענער און יונגע, געלייגט צו 10 אין אַ שורה אין די גריבער און זיי דערשאָסן. אויף זיי האָט מען געלייגט אַנדערע לעבעדיקע און זיי ווידער דערשאָסן. אָבער פֿון גרויס צופֿרידנ־הייט פֿון בייזיין און צוזען מיט זייערע אייגענע אויגן און לעשן דעם בעסטיאַלישן דאָרשט נאָך בלוט, האָבן די מערדער פֿאַרגעסן פֿאַרשיטן די קברים און זיי געלאָזט אָפֿענע ביז צו מאָרגנס. אַזוי אַרום האָט ישראל מענדעלאָוויטש באַוויזן אַ לעבעדיקער זיך ראַטעווען און אַנטלויפֿן פֿון גרוב. שטעלט זיך פֿאָר דאָס אָנגעווייטיקטע פּאָטערס האַרץ אין אַזאַ מאָמענט. ישראל האָט זיך אין אַ צייט ארום געטראָפֿן מיט זיין פֿרוי נחמה און מיט זייער עלטערער טאָכטער פֿייגל, וועלכע איז נאָך געווען אַ יונג קינד. זיי האָבן באַוויזן צו אַנטלויפֿן פֿון געטאָ אין מאָמענט פֿון דער לעקווידאַציע. זייער באַגעגעניש איז געווען אַ דערפֿריינדיקע און אַ טראַגישע צוזאַמען. יעצט האָבן זיי שוין צוויי אייניקלעך פֿון צפּורה און האָבן נאָך צוויי קינדער, וועלכע זיינען זיי געבוירן געוואָרן נאָך דער מלחמה און זיינען אין ישראל. די משפּחה מענדעלאָוויטש וווינט אין בת־ים און זייער טאָכטער צפּורה, מיט איר משפּחה, וווינען אין עכו.

מיר האָבן געוואַנדערט ווייטער ביז מיר זיינען אָנגעקומען ניט ווייט פֿונם דאָרף פּאָדאַרעלופּקא. ס'איז געווען הערבס־צייט, דער הימל איז געווען באַדעקט מיט שווערע וואָלקנס. ס'האָט גענומען ווערן קאַלט און מיר זיינען געווען בלויז אין זומערדיקע לייכטע קליידער, אין וועלכע מיר זיינען אַנטלאָפֿן פֿון שטוב. ס'האָט געגאָסן דער ערשטער הערבס־רעגן. אונדזערע הערצער זיינען פֿול געווען מיט רחמנות אויפֿן קליינעם קינד, אָבער מיר האָבן ניט גערעדט איינער צום צווייטן, ניט וועלנדיק מצער זיין איינער דעם צווייטן. מיר זיינען

ווי פאַרשטיינט געוואָרן נאַס ווערנדיק פון רעגן און ציטערנדיק פון קעלט. ווען ס'איז צוגע־פאַלן די נאַכט זיינען מיר אַוועק אין דער ריכטונג פון דאָרף פאָדאַרעלופקא. ניט ווייט פון דאָרף נעבן וואַלד, האָבן מיר געפונען אַ שייער מיט היי. הונגעריקע, קאַלטע און פאַרביטערטע, האָבן מיר זיך אריינגעגנבעט אין שייער און זיך אַריינגעלייגט טיף אין היי. כדי צו דערווארמען אַביסל די פאַרגליווערטע אברים. דערנאָך בין איך אַוועק און דאָרף, איינשטעלנדיק דאָס לעבן, און געבראַכט פון דאָרט עטלעכע לייוונטענע העמדער. ס'האָט גענומען אַ פאָר שעה ביז איך בין געקומען צוריק און אַיינגעוויקלט דאָס קינד אין אַ העמד, אין זיך זעלבסט האָבן מיר אַפילו ניט געדעקנט, ווייל דער צער פונם קינדס ליידן איז געווען שרעקליך. גייענדיק פונם דאָרף מיטן ביסל וועש, האָב איך נאָך באַוויזן אַרויסבאַקומען פון אַ גרוב אַ פאָר קאַרטאָפל. ניט וו״יט פונם שייער האָב איך געמאַכט אין אַ גריבל אַ קליין פייערל צו קענען בראָטן די קאַרטאָפל אויף צו דערהאַלטן די נשמה. מיר האָבן זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן עטלעכע טעג ביז די רעגנס האָבן זיך אַיינגעשטילט.

פון דאָרט זיינען מיר אַוועק נעבן אַ כוטאָר „כרושנא״, ווו עס האָבן געוווינט בלויז 3 משפחות, צוויי אוקראַינישע און איין פויליש־מאַזורישע. מיר האָבן זיך באַזעצט אין וואַלד ניט ווייט פון די הייזער. מיר האָבן אָפגעמאַכט מיט איינער פון די משפחות, אַז מען זאָל אונדז אַרויפלאָזן אויפן שטוב־בוידעם. ביידע פרויען, דאָס קינד און יוסף וואַלדמאַן זיינען געבליבן אויפן בוידעם און איך מיט חיים ז״ל זיינען געגאַנגען זוכן צו עסן. מיר האָבן זיך פאָרגעשטעלט ביי אַ קריסטן אַלס געוועזענע סאַניטאַרן און איר געהיילט די ציין, לייגנדיק איר וואַרעמע קאָמפּרעסן און פאַרשפרעכנדיק קעגן דער שיין פון דער לבנה. ס'איז געווען אונדזער מזל וואס ס'איז איר אַביסל בעסער געוואָרן און די פויערטע האָט געמיינט, אַז מיר זיינען טאַקי די ריכטיקע פאַכלייט. זיי האָט דערציילט נאָך אַ פאָר קריסטן וועגן אונדזער רפואה, און אַ געוויסע צייט האָבן מיר אַזוי אַרום געשאַפן שפייז צום לעבנס מיטל.

חיים כ״ץ מיט מאַלי שינדל זיינען געווען אַ פאַרלאָבט פאָרל און עס איז געווען דעצי־דירט, אַז זיי בלייבן מאַן און ווייב, אָבער חופה־וקידושין האָט מען ניט געקענט דורכפירן אין די באַדינגונגען, אין וועלכע מיר האָבן זיך דאַן געפונען. ווען מיר זיינען געבליבן אָן מיטלען צום לעבן, זיינען יוסף וואַלדמאַן מיט ביידע מאַלעס און דאָס קינד געבליבן ביי דער קריסטן אויפן בוידעם ווו מיר האָבן זיי געלאָזן אַ ביקס מיט 25 קוילן, און איך, חיים און לייזער כ״ץ זיינען מיר אַוועק אין אַ פוילישער קאָלאָניע ניט ווייט פון לודוויפאָל, ווו ס'האָט געוווינט אַ באַקאַנטע קריסטן יוזא קאָנאָפינסקאַ. די קאָנאָפינסקא, איז געווען אַ שטענדיקע וועש וואַשערן ביי יידן. און ביי מיין שוויגער בתיה וואַלדמאַן איז זי געווען אַ גאַנצע ידידיסטע. מיין שוויגער האָט איר אָפגעגעבן אַ חלק פון אונדזער קליידונג צו באַהאַלטן, דערוואַרטנדיק צו באַקומען פון איר אין אַ שלעכטער צייט צום לעבנסמיטל. מיר האָבן יעצט באַקומען פון איר אַ טייל פונם קליידונג, און ווען מיר זיינען צוריק געקומען אויפן כוטאָר האָבן מיר געטראָפן די פאָלגנדע סיטואַציע: צייי זין פון דער שכנותדיקער משפחה, אנדריי און סטעפאַן מאַזורעק זיינען באַפאַלן די שטוב, ווו אונדזערע האָבן זיך געפונען, צוגענומען ביי זיי די ביקס און אַלעס וואָס זיי האָבן געהאַט און זיי גוט צושלאָגן. פאָרשנדיק די זאַך האָבן מיר זיך דערוווסט אַז די קריסטן, וועלכע האָט זיי אוסבאַהאַלטן, האָט אַליין גענומען אַ אַנטייל אינם איבערפאַל.

מיר האָבן דאַן אַנגעטראָפן אויף אַ קריסט, וועלכן מיר האָבן בכלל ניט געקענט, און נאָך אַ קורצן שמועס, האָט ער אונדז פאָרגעלייגט אויפצושטעלן אַ בונקער אין זיין שטיקל וואַלד, וואָס איז געווען אַרום געצוימט מיט אַ פלויט. ער האָט באַקומען פון אונדז אַ געוויסן

טייל פון די מלבושים און דער ענין איז ערליידיקט געוואָרן. לייזער כ״ץ, מיכאל שתדלן און יוסף וואַלדמאַן זיינען פון אונדז אַוועק, און איך מיט מיין משפחה, חיים כ״ץ און מאַלע שינדל זיינען געבליבן אין בונקער. יעדן טאָג פלעג איך מיט חיים כ״ץ גיין בעטלען שפייז צווישן די קריסטן און ברענגען די פרויען מיטן קינד. אזוי זיינען אַריבער טעג און וואָכן. פלוצלינג, ווען מיר האָבן געקאָכט אַביסל קאַרטאָפל, האָט זיך דער בונקער אָנגעצונדן און איז פאַרברענט געוואָרן און מיר זיינען קוים אַרויס מיט די נשמות. די קעלט איז געווען אַ שטאַרקע און מיר זיינען געווען באָרוועסע, ווייל אונדזערע „פאָסטאָלעס״ זיינען אויך פאַרברענט געוואָרן. מיר האָבן זיך געלאָזט גיין אין דער קעלט און פאַר גרויס פחד גאָרניט געפילט. מיר זיינען אַזוי אָפּגעלאָפן אַ 5—6 קילאָמעטער, ביז מיר זיינען ענדליך געקומען צו די לעוואַציער כוטאָרעס. מיר זיינען אַריין אין איינעם פון די שייערס און זיך אריינגעלייגט אין היי, כדי זיך אָנוואַרעמען.

צו מאָרגן, ווען דער פּאָליאַק איז אַריין אין שייער, האָט ער אונדז געטראָפן כמעט פאַרפרוירענע פון קעלט. ער האָט ניט לאַנג געקלערט, אונדז אלעמען אריינגענומען אין שטוב. מיט טרערן אין די אויגן האָט ער געקוקט אויף זיינע קליינע קינדער, דאַן האָט ער געצייגט מיט דער האַנט אויף אונדזער זון און געזאָגט: מיין גאָט, וואָס און וועמען איז עפּעס שולדיק אָט דאָס קליינע יידיש קינד?!... ער האָט באַפוילן זיין פרוי מאַכן וואַרעם עסן און געזאָגט צו אונדז: גייט דערווייל צום וואַרעמען אויבן, וועט איר זיך דערוואַרעמען. עס האָט ניט לאַנג געדויערט און מיר האָבן באַקומען וואַרעמע שפייז. און מיר זיינען געווען ביים גוי אין שטוב דעם גאַנצן טאָג. ער האָט אונדז געגעבן צוויי פּאָר טרעפּעס מיט האָלצערנע זוילן און פאַרנאַכט האָבן מיר פאַרלאָזן די שטוב. מיר זיינען אָנגעקומען אין דאָרף לעוואַציע, ניט ווייט פון וועלכן האָבן זיך געפונען אין אַ געדיכטן וואַלד: פּסח קעחטשער מיט זיין זון לייביש, אַבא גוטמאַן, יעקב קליינמאַן מיט זיינע צוויי זין, יוסף וואַלדמאַן און נאָך פיל מענטשן. אָבער ניט לאַנג זיינען מיר געווען צוזאַמען מיט זיי, ווייל אונדזער קליין קינד פלעגט שטענדיק וויינען, און זיי האָבן מורא געהאַט, אַז צוליב דעם קינד וועט מען אַלע אויסגעפונען. און מיר האָבן פאַרלאָזן דעם פּלאַץ, פאַרשטייענדיק אז די מענטשן זענען גערעכט.

וואַנדערן אין די וועלדער

מיר האָבן אַלעס אָנגענומען פאַר ליב און איך מיט מיין פרוי, און קליין קינד האָבן גענומען וואַנדערן אין דער טיפעניש פון די וועלדער, וועלכע זענען געווען ווייס געשפּרייט מיט קלאָרן שניי, וועלכער האָט זיך געמינעט אין די גאָלדענע שטראַלן פון דער ווינטערדיקער קאַלטער זון. מיר זענען פאַרשווינדן פונם פּלאַץ מיט דער האָפענונג אויף בעסערע צייטן. נאָך אַ האַלבטאָגעקן גאַנג זענען מיר צוגעקומען צו אַ קליין דערפל, ווו ס׳האָבן געוווינט בלויז פּאָלאַקן־מאַזורן, ניט ווייט פונם אוקראַיִנישן דאָרף פּאָטאַשנע. צופעליק האָט אונדז געטראָפן אַ עלטערער קריסט מיטן נאָמען אַנטאָני לעך, און זעענדיק, אַז מיר טראָגן מיט זיך אַ קליין קינד, האָט ער גענומען זיך אינטערעסירן מיט אונדז. ער האָט אונדז מיט אַ זייטיק וועגל פאַרפירט צו זיך אין שטוב. זיין פרוי און טאָכטער האָבן אונדז פיין אויפגענומען, געגעבן עסן און מיר זענען שוין דאָרט געבליבן אויף נאַכט. אייביקע פריינטשאַפט איז פאַר־

בליבן ביי אונדז אין די הערצער צו די אַלע קריסטן, וועלכע האָבן געהאַט מיטלייד און פאַרשטענדעניש אין אונדזער שלעכטער לאַגע. מיר האָבן נאָך געהאַט איין מאַנטל מיין פרויס, האָבן מיר אים אַוועקגעשענקט דעם קריסטס טאָכטער.

אין שטוב ביי לעכן זענען מיר געבליבן עטליכע טעג, און דווקא אין די גרויסע פרעסט, ביז ער האָט ניט ווייט פון זיין שטוב, אין אַ וועלדל, געמאַכט פאַר אונדז אַ בונקער האַלב אין דער ערד און האַלב ארויסקוקנדיק פון דער ערד, און מיר זענען אַריבער ווינען אין דעם בונקער. די געגענט איז געווען פאַר אונדז אומבאַקאַנט. דאָס איינציקע האָט אונדז געראַטעוועט, וואָס דער אַנטאָני לעך פלעגט אונדז ברענגען אַביסל שפייז און דערהאַלטן אונדזערע נשמות ביים לעבן. ס'איז אוועק עטלעכע וואָכן צייט און עס זענען אָנגעקומען פיל דייטשן אין דער געגנט פון די לעוואטשעס, און געגומען מאַכן אַ אַבלאַווע איבער די וועלדער. אַלע יידן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין יענער געגנט, האָבן גענומען לויפן אין פאַרשידענע ריכטונגען איבער די וועלדער. צו אונדז זענען געקומען: מיכאל, פרידע און פנחס שינדל, חיים כ״ץ מיט זיין כלה מאַלע, אברהם בלומקעס רייזבערג מיט זיין זון משה, וועלכער ווינט יעצט אין היפה, פנחס קליגער מיט זיינע צוויי שוועסטער פרומע און לאה. מיר האָבן אַלעמען אויפגענומען פריינטלעך אין אונדזער בונקער און מיר האָבן אַלע געוווינט צוזאַמען. דערווייל איז אין בונקער אָנגעקומען פיל וואַסער און איך מיט מיין משפחה, ווי אויך די משפחה קליגער, האָבן מיר ניט ווייט פונם בונקער אויפגעשטעלט פון צווייגן אַ בונקער אויף דער ערד. מיר פלעגן ביידע גיין אין די דערפער בעטלען עסן און אַזוי אַרום געשפייזט די משפחות. מאַלע שינדל וועלכע האָט געקענט נייען, איז אַוועק צום קריסטס אַ געהייראַטע טאָכטער נייען און אַזוי אַרום האָבן מיר זיך אויסגעהאַלטן אין נויט און הונגער און אומהיגיענישע באַדינגונגען.

טיפוס

מיטן פרילינג פון 1943 איז געקומען דער טיפוס. פיל מענטשן זענען דאַן קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן, צווישן וועלכע עס זענען געווען מיכאל שינדל און אברהם׳ציק רייזבערג. איך און די אַלע איבעריקע מענער האָבן זיי געבראַכט צו קבר ישראל, אויף אַ בערגל אין וואַלד, ניט ווייט פון די בונקערס. די זאַך האָט זייער שלעכט געווירקט אויף אַלעמען, מיין פרוי און זון זענען ביידע קראַנק געוואָרן. איך בין אַוועק צו אַ אומבאַקאַנטן קריסט מיטן נאָמען רענקאַץ, וואָס האָט געוווינט אין דאָרף בערעזניקי. אין שטוב ביים קריסט איז געווען ער מיט זיין פרוי און טאָכטער און זייער זון בראָנקע רענקאַץ מיט זיין פרוי און צוויי קינדער. זיי האָבן געלעבט זייער אָרעם און איך האָט מיט זיי געמאַכט אַ געשעפט. איך וועל ברענגען מיין פרוי און קינד אין שטוב אַריין צו זיי און דערפאַר וועלן זיי קריגן די גאַנצע שפייז, וועלכע איך וועל אויס־בעטלען אין פאַרשידענע ערטער און אַזוי אַרום צוזאַמען לעבן. ווען איך האָב געבראַכט מיין פרוי און קינד צו זיי אין שטוב, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז מלכה איז קראַנק אויף טיפוס און דער זון פון אונטערדערנערונג קראַנק געווען אויף צרעת. די קריסטן האָט גענומען צווייגן פון דראַפעשטשאַן, וואָס האָט אין זיך פאַרמאָגט פיל יאָד, זיי אויסגעקאָכט און אין דער וואַסער פון די געקאָכטע צווייגן געבאָדן דאָס קינד. דאָס האָט אים זייער ווי געטון, ווייל דער יאָד

האָט אים געברענט די ווונדן. אָבער ס'איז אים געוואָרן אַביסל בעסער, און זייענדיק אין שטוב אין דער וואַרעם און האָבנדיק יעדן טאָג אַזאַ באָד, איז ער געזונט געוואָרן. מיט מלכה'ן איז געווען אַביסל ערגער. מען האָט געדאַרפט האָבן רפואות, ווייל ניט האָט זי געקענט חלילה שטאַרבן. אין דאָרף פּאַטאַשנע, אַ אוקראַאינישע באַנדיטיש דאָרף, האָט געוווינט אַ פעלדשער. אָבער ווען מען האָט אין דעם דאָרף געכאַפּט אַ יידן, האָט מען פון אים געשניטן אברים לעבעדיקערייט. איך האָב געשטעלט מיין לעבן אין אַ גרויס געפאַר און אַוועק צום פעלדשער, אים אַלעס דער־ציילט און געבעטן פון אים רפואות. ער האָט מיר געגעבן די רפואות און אַביסל שפייז און צו מיר געזאָגט: יאַסקע, דאָ אין דאָרף וועט מען דיר קיין שלעכטס ניט טאָן, ווייל דו האָסט געראַטעוועט אַכט בחורים פון אונדזער דאָרף פון טויט פון די רוסישע הענט. אַלע רעדן וועגן דיין גוטן טאַט און יעדער פרעגט זיך צו דו לעבסט. אויך דעם פעלדשער האָב איך געהאָלפן זיך ראַטעווען פון דער פוילישער פּאָליציי. איך האָב געבראַכט די רפואות און די שפייז צו דער משפחה רענקאַץ און מען האָט גענומען ראַטעווען מלכה'ן.

דערווייל איז אָנגעקומען אַ ידיעה, אַז די נאַציס קומען מאַכן איין אָבלאַווע אויף דער געגנט און מיר האָבן געמוזט פאַרלאָזן דעם פלאַץ. מלכה האָט ניט געקענט גיין פון גרויס שוואַכקייט האָט דער אַלטער רענקאַץ זי אַרויסגעפירט מיט זיינע אָקסן און וואָגן אין וואַלד אַריין און מיר האָבן זיך דאָרט באַזעצט אונטערן הוילן הימל. עס איז געווען די צייט פון ערב פסח. מיט אונדז צוזאַמען זענען געווען יוסף קאַזיאַלס פרוי פרומע מיט זייערע צוויי זין, זלמן שינדל (נטע דעם סטעלמאַכס זון). פון דעם בערעזניקער וואַלד זענען מיר אַריבער געגאַנגען נאָענט צום דאָרף פּיפּלע, ווייל די דייטשיש־אוקראַאינישע אָבלאַווע אָט זיך־דער־נענטערט צו אונדז.

אין איינע פון די וואַנדער נעכט, ווען מיר זענען פון גרויס מידעקייט אַלע איינגעשלאָפן, האָט פלוצלינג אונדזער זון בנימין גענומען רופן שטילערייט: טאַטע, טאַטע, דייטשעלעך גיין!... איך האָב מיך אויפגעוועקט און דערהערט שווערע טרעט פון פיל מענטשן דערנענ־טערנדיק זיך צו אונדז, פון וועלכע די טרוקענע צווייגן און בלעטער האָבן זיך געבראָכן אונטער די שווערע טרעט. איך האָב שטילערייט אויפגעוועקט די חברה און מיר זענען שנעל פאַר־שווינדן פונם פלאַץ. די ליניע מיט וועלכער די נאַציש־אוקראַאינישע מערדער זענען געגאַנגען האָט זיך געצויגן לענגאויס עטלעכע קילאָמעטער, און מיט גרויס נס זענען מיר ארויס פון דער אַרומרינגלונג, אין וועלכע מיר האָבן זיך געפונען. מיר זענען אַוועק ניט ווייט פון דאָרף סטרי און זיך באַהאַלטן אין אַ זייער געדיכטע שטיק וואַלד גלויבנדיק, אַז קיינער זעט אונדז ניט. אָבער ליידער האָבן מיר זיך זעלבסט אָפּגענאַרט, ווייל יעדער גוי איז אַ שלאַנג.

פלוצלינג זענען צו אונדז צוגעקומען דוד וויינשטיינס צוויי קינדער, שייטלע און צביהלה, וועמענס עלטערן זענען דערהרגעט געוואָרן אין דער אַלגעמיינער ליקווידאַציע, און זיי זענען על־פּי נס ניצל געוואָרן. זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן מיט זייערע מומעס און פעטער. דאָס זענען געווען זייער מוטערס עלטערע שוועסטער רבקה וועקסלער און זייער פעטער יוסף וועקסלער מיט זיין פרוי רחל. איך האָב גענומען פאַרשן ביי די קינדער ווער ס'האָט זיי געבראַכט אין וואַלד, אָבער די קינדער האָבן גענומען וויינען און ניט גערעדט. זעענדיק אַז זייערע קינדערשע הערצלעך זענען פאַרביטערט, האָב איך זיי מער גאָרניט געפרעגט און זיי געזאָגט, אַז זיי בלייבן מיט אונדז. זייער פאָטער דוד וויינשטיין איז געווען מיין פרויס אַ קרוב, און אויס רחמנות האָבן מיר זיך גענומען מטפל זיין פונקט ווי מיט אונדזער אייגן קינד. זיי זעלבסט האָבן דערפילט אונדזער וואַרעמע האַלטונג צו זיי און האָבן זיך געפילט גוט.

דער מאָמענט איז געווען זייער אַ ערנסטער, ווייל די אַבלאַוועס פון די נאַצי־אוקראַי־נישע מערדערס האָט געדויערט אַ לאַנגע צייט. דאָס האָט זייער באַשווערט דאָס גיין שאַפן שפייז. מיט גרויס פחד און ריזיקע פלעג איך באַקומען די שפייז, מיט וועלכער מיר פלעגן זיך טיילן מיט די קינדער. עס זענען אָבער אויך געווען צייטן, ווען מיר פלעגן ליידן הונגער, ווייל מען האָט ניט געטאָרט זיך ווייזן אויף דער ליכטיקער שיין. איינמאָל, ווען מען האָט שוין דעם הונגער ניט געקענט מער איבערטראָגן, בין איך אַוועק זוכן שפייז. דאַן זענען באַנדיטן באַפאַלן דעם פלאַץ, ווו מיר האָבן זיך געפונען, און צוגענומען יעדע זאַך וואָס מיר האָבן נאָר פאַרמאָגט. יעדער איז זיך צולאָפן און איך האָב ניט געקענט געפונען מיין פרוי און קינדער, ווען איך בין צוריק געקומען צום פלאַץ. ערשט נאָך אַ האַלב־טאָגיקער וואַנדערונג האָב איך זיך מיט זיי צוזאַמענגעטראָפן. מיר זענען דאַן אַוועק ניט ווייט פון דאָרף מארולצין, און ווען די אַבלאַוועס האָבן זיך אַביסל געשטילט, האָבן מיר געמאַכט אַ בונקער אויף דער ערד ניט ווייט פונם דאָרף. מיט אונדז צוזאַמען זענען פאַרבליבן יחזקאל שפילקע, פנחס שפילקע מיט זיין פרויביילע, אברהם גאָלדמאַן, חיים יודל שלייפער און צוויי קינדער פון דוד און זלאטקע ווײַנשטיין. דוד׳ס קינדער זענען אַוועק אין דאָרף בראַניסלאַווקאַ און זיי האָבן באַקומען 5 רובל גאָלד פון אַ באַקאַנטן גוי, וועלכער האָט געזאָגט, אַז ער איז שולדיק געבליבן זייער פאָטער.

פרילינגס צייט

עס איז געווען פרילינגס צייט און די שנייען האָבן גענומען פאַרשווינדן, אָבער ס׳איז נאָך געווען קאַלט, און די קינדער ווי אויך מיין פרוי זענען געווען אינגאַנצן באָרוועס. איך בין אַוועק אין דאָרף מארולצין און אַ שוסטער האָט געמאַכט פאַר די קינדער צוויי פאָר שיך און פאַר מיין פרוי אַ פאָר טרעפעס (שיך מיט האָלצערנע זוילן) פאַר 5 רובל גאָלד. עס איז געפאַלן אויף מיר אַ גרויסע פאַראַנטוואָרטלעכקייט און שווערעקייט צו שפייזן 5 נפשות אין אַזאַ שלעכטער צייט. אָבער כ׳האָב אַלעס אָנגענומען און געטון מיט ליבשאַפט וויסנדיק, אַז איך מיט מיין פרוי ראַטעווען נאָך צוויי יתומים. ווען אויף דער גאַס איז געוואָרן אַביסל וואַרע־מער, און דאַן איז צייט ווען ביי די פויערים ווערט ווייניקער שפייז, איז געוואָרן זייער שווער זיך דערנערן. בלית ברירה האָב איך אַוועק געגעבען צביה־לען צו אַ באַקאַנטער גויע צו היטן אַ קליין קינד, און שייע־לען האָב איך אָפּגעגעבן פאַר אַ פאַסטוך. איך פלעג יעדן טאָג באַזוכן די קינדער און ווסן גענוי וואָס מיט זיי טוט זיך. עס געדענקט זיך אַ מאָמענט, ווען די קינדער זענען צוזאַמען מיט אונדזער זון אַוועק צו אַ גרוב פון וואַסער. זיי האָבן זיך אָנגעבויגן אין גרוב אַריין אָנצונעמען אַ טעפל וואַסער און אונדזער קליינער בנימין איז אַריינגעפאַלן מיטן קאָפּ אַראָפּ אין גרוב וואַסער. חיים יודל שלייפער ז״ל, וועלכער איז אין דער רגע געקומען נאָך וואַסער, האָט אים פון גרוב ארויסגענומען און אַ דאַנק אים איז ער לעבן געבליבן.

נעבן פלאַץ, ווו מיר האָבן זיך באַזעצט, איז געווען דאָס דאָרף מארולצין און אין דער צווייטער זייט דאָס דאָרף זאוואלאטשעס. דאָרט האָבן געוווינט אין די בונקערס לייביש ראבער, יעקב קליינמאַן מיט זיינע צוויי זין, צוקערמאַן און זיין פרוי העלענע, פנחס קליגער מיט זיינע

שוועסטער פרומע און לאה. אין אַ פּאָר וואָכן אַרום האָב איך צוריקגענומען די קינדער און מיר זענען אַריבער געגאַנגען וווינען מיט יענער גרופּע. ס'איז געווען זומער 1943. ס'האָט פּיל געדעגנט און די מלבושים האָבן פּשוט געפּוילט אויף אונדז. פון דער נעץ איז אונדזער זון בנימין קראַנק געוואָרן אויף ווערעם קראַנקהייט, האָב איך איבערגעלאָזן מיין פרוי מיט די צוויי קינדער און בין אַוועק מיט בנימינען אין דאָרף מארולצין, עטלעכע קילאָמעטער ווייט פון אונדזער פּלאַץ. מיט האַרץ־ציטערנישט האָב איך דורכגעמאַכט דעם וועג, ריזיקירנדיק אונדזערע ביידנס לעבנס. איך בין געקומען צו באַקאַנטע גוים, די שאכנעוויצעס, וועלכע האָבן אונדז געהאָלפן. זיי האָבן אָפּגעקאָכט ווערעם־קרויט און געגעבן די וואַסער דעם קינד צו טרינקען. מיר זענען פאַרבליבן ביי די שאכנעוויצעס אייניקע טעג, און דאָס קינד האָט געקריגן די רפואה 3 מאָל אין טאָג ביז ער איז געקומען צו זיינע כוחות. מיר האָבן זיך אומגע־קערט צו דער גרופּע, וועלכע האָבן זיך זייער דערפרייט מיט אונדז, וואָס מיר האָבן דורכ־געמאַכט דעם וועג בשלום.

אין חודש יוני 1943 זענען פיל מענטשן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין די וועלדער, אַוועק צוזאַמען מיט גענעראַל קאָלפּאַקס אַרמיי, וועלכער האָט מאַרשירט פון פּרוזשאַנער פּושטשע דורך די וואָלינער וועלדער צו דער פּאָדקאַרפּאַצקער געגנט. דאָרט איז פאָרגעקומען אַ גרויסער קאַמף מיט די דייטשן, וועלכע האָבן זיך באַנוצט קעגן קאָלפּאַקס אַרמיי מיט אוראַניום. פיל פון דער אַרמיי זענען געפאַלן און צווישן זיי זלמן שינדל, נטע דעם סטעלמאכס זון. קאָלפּאַקס אַ פּאָלקאָווניק דיאדיא מישא, אַ געזונטער קאָזאַק מיט אַ בערדל, איז געקומען ווירקן אויף מיר אויך אַז איך זאָל לאָזן די פרוי מיט די קינדער נעבן שיטאָווס אָטריאַד און איך זאָל זיך אָנשליסן אין זיין אַרמיי. אָבער איך האָב אים קלאָר געמאַכט, אַז נאָכדעם ווי פון אונדזער גרויסער משפחה זענען פאַרבליבן בלויז אַ פּאָר געציילטע נפשות קען איך דאָס ניט טון, האָט ער מיך געלאָזט צורו.

קאָלפּאַקס אַרמיי קומט

ווען קאָלפּאַקס אַרמיי איז דורכגעגאַנגען דאָס דאָרף כאפּקאוו 4 קילאָמעטער פון לודוויפּאָל, אין וועלכן עס האָבן געוווינט בלויז אוקראַינישע רוצחים, האָבן די אוקראַינער געשטעלט אַ ווידערשטאַנד. אָבער די אַרמיי האָט פיל פון זיי דערשאָסן און דאָס דאָרף פאַרברענט. דאָן האָבן די פּאַרטיזאַנער, וואָס זענען פאַרבליבן אין דער געגענט, מאָביליזירט פיל פויערים און אָפּגעשניטן די תבואה אויף די פעלדער. פיל יידן זענען אויך געגאַנגען אויף ארבעט ביים מילייצען, מאָלן און באַקן און געקריגן באַצאָלט מיט תבואה. איך האָב ווידער אָפּגעשיקט די ווייב מיט די קינדער צו לעבן און אַרבעטן ביי קריסטן און אַליין בין איך געגאנגען צו דער ארבעט אויף די פעלדער נעבן די פּאַרטיזאַנער צו פאַרדינען תבואה און שאַפן אַ רעזערוו פון שפּייז. אין הערבסט צייט בין איך מיט מיין פרוי און איר ברודער יוסף וואָלדמאַן געגאַנגען צו אַ קריסט העלפן אויסגראָבן די קאַרטאָפל פון די פעלדער און דערפאַר האָט ער אונדז איבערגעפירט אַ קוזניע קיין דאָרף מארולצין, פון וועלכער מיר האָבן געמאַכט אַ קליינע וווינונג. אונדזער קליין שטיבעלע איז געווע אַ מקום פאַר יעדן יידן, וואָס

פלעג קומען און זיין אַ צייט מיט אונדז צוזאַמען. אַ לענגערע צייט זענען געווען מיט אונדז אַ אַדוואָקאַט פון אונדזער שטעטל באַריס סאַלאַמיאַניק און זיין שוואָגער מאניק געפּענבוים, אַ בחור בנימין וואַלדמאַן פון נאָוואָגראַד־וואָלינסק און אַנדערע. מאניק איז געפאַלן אַלס זעלנער אין דער רוסישער אַרמיי אין קאַמף נעבן קעניגסבערג. באַריס איז יעצט אין ישראל מיט זיין פרוי ביילע און איז אַ פאָטער פון צוויי קינדער.

אין פעברואר 1944, ווען די רויטע אַרמיי האָט באַפרייט לודמיר, מאַרשירנדיק פאָראויס און צוקלאַפּנדיק די נאַצישע אַרמייען, האָבן זיי דורכגעפירט אַ אַלגעמיינע מאָביליזאַציע. אויך איך בין מאָביליזירט געוואָרן און פאַרלאָזנדיק ווייב און קינדער, בין איך אַוועק מיט דער רוסישע אַרמיי. נאָך אַ גרויסן קאַמף נעבן לוצק, האָט מען מיך ארויסגעשיקט צוזאַמען מיט חיים־יודל שלייפער, לייזר כ״ץ, מיכאל שתדלן און יקיר יאַסנאָבולקאָ ווי אויך פיל קריסטן, אַריבער צופירן פערד, בהמות און אַנדערע פּראָוויאַנטן קיין קיעוו. ווען מיר זענען אַנגעקומען נאָך זשיטאָמיר, האָט מען אַלעס פון אונדז פאַרנומען. איך און לייזער כ״ץ מיט מיכאל שתדלן זענען מיר צוריק געקומען אין אונדזער געגנט, נאָכדעם ווי איך בין געווען 4 חדשים פון דער היים און מיין פרוי האָט געמיינט אַז איך לעב שוין ניט מער. איך האָב זיך איינגעאָרדנט ביי דער רוסישע מאַכט אויף אַרבעט און מיר האָבן זיך אַריבערגעצויגן וווינען אין דאָרף מאַטשולאַנקע.

אַזוי זענען פאַריבער שווערע טעג, וואָכן און חדשים, לעבנדיק צווישן גוים. מיר זענען געווען זייער ווייניק יידישע משפחות פאַרבליבענע פונם חורבן: אונדזער משפחה גיטערמאַן, יוסף וואַלדמאַן, מאיר וועלמאַן ז״ל מיט זיין פרוי פרומע, שניאור וועלמאַן, משפחה שטיינדל פון מעזשיריטש, משפחה יונה פיקאַוווסקי, משפחה פנחס קיילער פון בערעזנע, משפחה שפּילקע (פּנחס, ביילקע, יחזקאל), משפחה קעחטשער, משפחה יעקב קליימאַן און זיין ברודער משה, יוסף און בני פישמאַן, אבא און ברוך גוטמאַן, יוסף און אברהם שמש, יצחק גורפינקל, יהודה ראַבער, ביילקע חיריק, שמואליק קלימעק, אברהם און זעליג שתדלן, יוסף און רחל וועקסלער, וואָלף שתדלן. אין די „ימים נוראים״ 1944 האָבן מיר געמאַכט אַ מנין ביי מיר אין שטוב, וו מיר האָבן דאָס ערשטע מאָל נאָך צוויי יאָר צייט געדאַווענט און מזכיר נשמות געווען נאָך אונדזערע קדושים.

רעפּאַטריאַציע

אין יאָר 1945, ווען ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די פּוילישע רעפּאַטריאַציע פון רוסלאַנד, איז געקומען צו אונדז אַ רוסיש־פּוילישע קאָמיסיע, אין שפּיץ פון וועלכער עס איז געווען אַ קוזין פון באַוווסטן גראַמיקאָ. ער איז געשטאַנען ביי מיר אויף קוואַרטיר, און שליסנדיק מיט אים נאָענטע קאָנטאַקטן, האָט ער מיך מיט מיין משפחה און יוסף וואַלדמאַן ארויסגעשיקט פון די ערשטע יידן קיין פּוילן. מיר זענען אָנגעקומען אין דער פּוילישער שטאָט כעלם אין דער צייט פון ערב פסח, וו די פּאָליאַקן האָבן געמאַכט אַ עלילת־דם אויף דעם ביסל יידן, וועלכע האָבן זיך אומגעקערט אין זייערע היימען. די לאַגע איז געווען זייער אַ ערנסטע און ווען עס מישן זיך ניט אַריין די געמישטע רוסיש־פּוילישע אַרמיי וואָלט מען אויסגעהרגעט אַלע יידן מיט אונדז צוזאַמען.

מיר זענען בלויז געווען צוויי טעג אין כעלם און נאָך גרויסע שרעק זענען מיר אָפּגעפאָרן קיין לאָדז, ווו עס האָבן זיך אין משך פון עטלעכע מאָנאַטן צונויפגעזאַמלט אַ 50 טויזנט יידן און עס האָט זיך געשאַפן אַ יידישע קהילה. אין אַ קורצער צייט אַרום האָב איך זיך געטראָפן מיט די פירער פון די יידיש־ביעלאָרוסישע פּאַרטיזאַנער, ווי ד״ר אברהם אלפערט, ד״ר רובינשטיין, כגן, פעסיע בורנשטיין און אַנדערע, און זיך פאַרבונדן מיט זיי. איך האָב זיך פאַרנומען מיט אָרגאַניזירן יידן אויף זיי אַריבערשיקן אין די געשאַפענע לאַגערס פון ארץ־ישראלדיקע שליחים, וועלכע האָבן זיי דאָרט אָפּגעוואַרט. אין אַ קורצער צייט אַרום האָב איך איבערגענומען די פירערשאַפט פון דער אומלעגאַלער עמיגראַציע, וועלכע איז געווען זייער אַ פאַראַנטוואָרטלעכע און אָפט פאַרבונדן מיט סכנת־נפשות.

והביאנו לציון

אין סעפטעמבער 1945 האָב איך געמוזט פאַרלאָזן דעם פלאַץ, ווייל די רוסיש־פוילישע מאַכט האָט זיך דערוווסט פון אונדזער אַרבעט און אונדז געזוכט. אין איינעם אַ אָוונט בין איך צוזאַמען מיט נאָך 40 מאַן אַוועק פון לאָדז קיין קראַקאָוו, ווו עס איז דעם 24־טן סעפטעמבער 1954 פאָרגעקומען אַ פאָגראָם אויף יידן, אין וועלכן עס זענען געהרגעט געוואָרן אייניקע יידן. אָפּזייענדיק אין קראַקאָוו אַ פּאָר טעג, זענען מיר אַלע צוזאַמען אַריבערגעגאַנגען די פויליש־טשעכישע גרעניץ, פון דאָרט זענען מיר אַוועק קיין סלאָוואַקיי און פון דאָרט קיין הונגאַרן. אין בודאַפּעשט האָבן מיר זיך אויפגעהאַלטן אַ 6 וואָכן ביז עס איז אונדז געלונגען זיך שאַפן עסטרייכישע פּאַפּירן, און אַזוי אַרום אָפּגעפאָרן צו דער גרעניץ באַגלייט פון רוסישע זעלנער. פון דאָרט זענען מיר אַוועק צופוס איבער די בלאָטיקע וועלדער ביז מיר האָבן אָנגעטראָפן אויף אַ פויער, וועלכער איז געפאָרן אין וואַלד אַריין נאָך האָלץ. מיר האָבן אים באַצאָלט 40 שילינג און ער האָט פאַרנומען אונדזערע פעקלעך, דאָס קינד און עטלעכע שוואַכע פרויען און אונדז צוגעפירט צו דער נאָענטסטער באַן־סטאַנציע. דאָרט האָבן מיר זיך געטראָפן מיט ענגלישע זעלנער, וועלכע האָבן קאָנטראָלירט אונדזערע פּאַפּירן, און אַ פּאָר שעה אַרום האָט אונדז די באַן אָפּגעפירט אין שטעטל לייבניץ נעבן גראַץ, וואָס איז געוואָרן אונדזער קאָנצענטראַציע־פונקט.

מה טובו אהליך, יעקב,
משכנותיך - ישראל!

יהודה (לייבוש) ראַבער

דאָס לעבן אין די וועלדער נאָך דער ליקווידאַציע

די באַשרייבונגען פון מיינע איבערלעבונגען, נאָך דער ליקווידאַציע פון דער יידישער קהילה אין לודוויפאָל (גרויס סעלישט), וועלן זיך נישט אויסצייכנען מיט גענויע דאַטעס אויף פונקטליך זיי באַשרייבן, ווייל עס זענען שוין פאַריבער באַלד 24 יאָר פון יענער צייט. אָבער זיי זענען נאָך גענוג איינגעקריצט אין מיין זכרון, איך זאָל זיי געדענקען צו באַשרייבן.

אין מיין ערשטן טייל האָב איך באַשריבן פון מיינע איבערלעבונגען אין דער צייט פון געטאָ ביז דער ליקווידאַציע פון אונדזערע טייערסטע און בעסטע, ווי אַזוי איך בין לעבן געבליבן היינגענדיק אויף דעם פלויט אין מיטן שיסעריי אַרום מיר. אָבער די מערדער האָבן, ווייזט אויס, געשאָסן צילענדיק מער אויף די מענטשן וואָס זענען געליגן אין הויף אויף דער ערד, ווייל אַנדערש קען איך ניט פאַרשטיין ווי איך בין געבליבן לעבן.

די שיסעריי איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז ביי מיר האָט זיך געשטאַרקט דער ווילן צו אַנטלויפן און בלייבן לעבן. אין אַזאַ פאַל האָט געדאַרפט זיין פונקט פאַרקערט, וויסענדיק אַז איך לאָז איבער אויף דעם פלאַץ, אויף אַ זיכערן טויט, מער ווי אַ העלפט פון אונדזער שטעטל, צווישן זיי מיינע טייערסטע און בעסטע פאָטער יצחק, שוועסטער לייקע און רייזעלע און מיין ברודער יאַנקעלע מיט מיין שוויגערן מיכלע און איר קליינער זון פון 1½ יאָר גאָטל און נאָך פיל קרובים פון דער פאַמיליע ראַבער זכרונם לברכה. אָבער דאָס איז געשען אין געציילטע מינוטן, אַז איך האָב אַפילו נישט באַוויזן צו טראַכטן דערפון.

אין דער שיסעריי האָב איך געהערט ווי מען שרייט: לייביש ראַבער הייגגט אויף דעם פלויט. מיט אַלע כוחות האָב איך זיך געשטאַרקט זיך אָפרייסן פונם פלויט, און ווען איך בין אַראָפגעפאַלן, צו מיין מזל, אויף דער צווייטער זייט פון פלויט און געפילט, אַז איך בין אין דרויסן, האָב איך בלויז איין סעקונדע זיך צוגעהערט פון וואַנען עס קומט דאָס שיסן, בכדי צו וויסן אין וועלכער ריכטונג זיך לאָזן לויפן. אָבער פון איבערראַשונג האָב איך נישט געקענט אונטערשיידן, און נישט קלערענדיק לאַנג האָב איך זיך געלאָזט לויפן צום וואַלד.

דער פלאַץ, ווו איך האָב געדאַרפט דורכלויפן ביז דעם וואַלד, איז געווען אַ אָפענער. דאָס איז געווען אַ פלאַץ וואָס די פוילישע האָבן געמאַכט פאַר ווישציגעס פון פוילישן מיליטער, און דאָס איז געווען אַרומגעצוימט מיט אַ גרויסן קאַנאַל. נאָך דעם האָט זיך ערשט אָנגעפאַנגען דער וואַלד.

אָן כוחות בין איך געלאָפן, ביז איך האָב דערגרייכט דעם קאַנאַל און געבליבן ליגן אַ סעקונדע צו כאַפן דעם אָטעם און אַ קלער געבן אין וועלכער ריכטונג זיך לאָזן. נישט לאַנג קלערענדיק האָב איך באַשלאָסן זיך לאָזן קיין פאדראלאווקע צו איינעם בראנעוויצקי, וועלכן

איך האָב געקענט פאַר אַ געטרייען קריסט, און דער וועג איז מיר געווען גוט באַקאַנט. אָבער פון צומישונג האָב איך גענומען אַ פאַרקערטע ריכטונג, ווייל גייענדיק אין וואַלד האָב איך די גאַנצע צייט געקלערט צו מיין גאַנצער פּלאַן פון אַנטלויפן איז אַ ריכטיקער, אין דער צייט ווען מיינע טייערסטע זענען געבליבן, און פאַרטאָג וועלן זיי ווערן דערשאָסן. אָבער דער דראַנג צום לעבן, און וויסענדיק אַז דבורקה ז״ל איז אויך אַנטלאָפן, און אַן מיר וועט זי זיכער אומ־קומען, האָבן מיר געשטויסן פאָרזעצן דאָס לויפן. גייענדיק אַזוי, זע איך ווי איך דערנענטער זיך קיין ווי׳ליע, דאָס איז אַ דאָרף פון רוצחים, וואָס האָבן גענומען דעם גרעסטן אַנטייל, פון ערשטן טאָג ווען די דייטשן האָבן אָקופּירט סעלישט ביז דעם לעצטן טאָג פון אומברייינגען די יידן, און מיטגעהאָלפן צו דער ליקווידאַציע. די נאַכט איז געווען אַ ליכטיקע און עס איז שוין געווען בערך דריי אַ זייגער באַנאַכט. איך האָב זיך צוריק געקערט אין דער ריכטונג פון פּאדראַלאַווקע, און ווען איך בין געקומען צו בראַנעוויצקי׳ס הויף איז ער שוין געווען אין קלוניע און געדרעשט רעטשקע.

ווען ער האָט מיר דערזען, האָט ער זיך זייער דערפרייט וואָס איך בין געבליבן לעבן, און מיר שנעל געהייסן אַרויפגיין אויף דעם בוידעם, ווו עס זענען געווען פיל סנאָפּעס פון רעטשקע, און מיר באַלד געוואָלט געבן עסן. אָבער איך האָב די גאַנצע צייט געוויינט און זיך נישט געקענט באַהערשן. זיין פרוי האָט מיר באַלד אַרויפגעבראַכט עסן, וואָס איך האָב שוין פון לאַנג נישט געזען, און זיי האָבן געהאַלטן אין איין בעטן צו עסן און זיך באַרוהיקן. זיי האָבן מיר דערציילט, אַז זיי זענען נישט געשלאָפן אַ גאַנצע נאַכט וויסענדיק וואָס עס טוט זיך אין שטאָט. זיי האָבן מיר אויך געוואָרנט איך זאָל נישט אַראָפּגיין, ווייל זיי האָבן אַ שנור, וואָס איז פון די סאָוויעטן, און זי קען מיר איבערגעבן אין די מערדערישע הענט. ווען איך האָב זיך אויפגעכאַפּט איז שוין געווען נאָכמיטאָג. האָבן זיי ווידער דערציילט ווי אַזוי מען האָט אַלעמען אומגעבראַכט און מען זוכט אין יעדער ווינקעלע צו געפונען די פאַרשטעקטע יידן.

3 ק״ג זאַלץ פאַר אַ יידישן קאָפּ

וויסענדיק אַז דבורקה ז״ל איז אַנטלאָפן פון די מערדערישע הענט האָב איך זי געוואָלט אָפּזוכן און געבעטן בראַנעוויצקי צו גיין אין עטלעכע דערפער אין דער געגנט פון פּאדראַלאַווקע, זייענדיק זיכער אַז אויב איר איז געלונגען זיך ראַטעווען וועט זי זיכער זיך לאָזן צו באַקאַנטע קריסטן פון די דערפער, וועלכע מיר האָבן צוזאַמען באַזוכט אין דער צייט פון געטאָ צו בעטן שפייז. אָבער ער האָט מורא געהאַט זיך פרעגן אַפילו וועגן אַזאַ זאַך, ווייל אַז מען וועט וויסן אַז ער העלפט יידן זיך ראַטעווען וועט מען אים דערשיסן מיט זיין פאַמיליע. נאָך דריי טעג זייענדיק ביי אים האָט ער מיר געזאָגט אַז איך מוז איבערבייטן דעם פּלאַץ אויף אַ שטיקל צייט. ער האָט מורא געהאַט מיר האַלטן ביי זיך ווייל מען זוכט אומעטום יידן און איבערהויפּט האָט ער מורא געהאַט פאַר זיין שנור.

איך האָב קיין אַנדער אויסוועג נישט געהאַט און זיך געלאָזט צו אַנטאַני קאַרקוס פון זאַוואַלאַטשע, ווייל איך האָב געדענקט אַז ער וועט מיר אפשר לאָזן זיך אויסבאַהאַלטן ביי אים (זיין שטוב האָט זיך געפונען כמעט אין דעם וואַלד), און אפשר וועט ער מיר העלפן אויסזוכן

דבורקה׳ן ז״ל. אָבער ווען איך האָב זיך דערנענטערט צו זיין שטוב זענען פונקט געווען ביי אים אין הויף שכנים, וועלכע האָבן געשריגן צו מיר: וואָס דרייסטו זיך דאָ אַרום? דו ווייסט נישט אַז פאַר יעדן יידישן קאָפ צאָלט מען 3 קילאָ זאַלץ, און עס וועלן זיך געפונען אַזעלכע. וואָס וועלן דיר אויסגעבן און דאָס וועט ברייננגען צו אונדזער אומקום.

אָבער אנטאָני האָט מיר געזאָגט: גיי אַריין אין וואַלד. איך וועל דיר ברייננגען עפּעס עסן. איך בין אַריין אין וואַלד נישט געוווסט וואָס צו טון. עס האָט מיר ווידער געבראַכט צו דענקען צו איז געווען כדאַי בלייבן לעבן. נאָך וואַרטן אין וואַלד אַ האַלבע שעה איז אנטאָני געקומען און מיר געבראַכט עסן און מיר דערציילט ווי ווילער גויים לויפן אַרום איבער אַלע וועגן און זוכן יידן אויף איבערגעבן צו די דייטשן פאַר זאַלץ (אין יענער צייט איז זאַלץ געווען טייערער פון גאָלד).

איך האָב נישט געזען קיין אַנדערע ברירה נאָר זיך דערווייטערן פון דעם פּלאַץ וואָס שנעלער, און דער געדאַנק צו געפונען דבורקה׳ן האָט מיר געטריבן זיך ווענדן צו די טרובינסקים, נישט ווייט פון נעמיליע, פיליכט געפונט זי זיך דאָרטן. דאָס איז געווען זונטאָג פאַרטאָג. ביז די זון איז אויפגעגאַנגען בין איך אָנגעקומען דורך אינטערוועגן אויף די לאַנקעס פון די טרובינסקים און האָב געזען פון דערווייטנס ווי די פערד פּאַשען זיך, און אַ שייגעצל היט זיי. איך האָב זיך דערנענטערט צום שייגעצל, וועלכער האָט מיר גלייך דערקענט. איך האָב אים געבעטן מעלדן דעם פאָטער אַז איך בין דאָ און וויל אים עפּעס זאָגן. ער האָט מיר געפאָלגט און אין אַ האַלבער שעה איז דער פאָטער אַרויסגעקומען און זיך דערפרייט וואָס איך בין געבליבן לעבן. איך האָב אים גלייך געבעטן ער זאָל צוגיין צו די צערווינסקיס פון דער אַלטער הוטע (אַ וועג פון 8 קילאָמעטער) און זיך דערפרעגן פיליכט איז דבורקה פאַראַן דאָרטן. ער האָט מיר צוגעזאָגט אַז ער וועט דאָס מיר טון.

גלייך נאָך פרישטיק האָט ער מיר אויך אַרויסגעבראַכט לאַטקעס מיט פּוטער. אין פערלויף פון אייניקע שעה איז ער געקומען צוריק פון די צערווינסקיס מיט אַ בשורה אַז דבורקה לעבט דאָרטן מיט נאָך 2 סעלישטער פרויען וואָס איך האָב נישט געקענט. איך האָב באַקומען אַזעלכע ספּאַזמען אַז ער האָט געמיינט אַז איך בין אַראָפּ פון די געדאַנקען. ווען איך האָב זיך אַביסל באַרוהיקט האָט ער געזאָגט: דו ווייסט, דיין מומע׳ס זין חיים און לייזער און נאָך סעלישטער געפונען זיך נישט ווייט פון דאַנעט. איך האָב שוין מער נישט געקענט אויסהאַלטן און גלייך אים מיטגעשלעפּט מיט זיך, ער זאָל מיר ווייזן ווי זיי געפונען זיך.

אַ פּאָר קילאָמעטער פון זיין לאַנקע האָב איך געפונען חיים׳ן מיט לייזער׳ן און מאָלע שונדעל ז״ל, ווי אויך כמעט די גאַנצע פאַמיליע פון מיכאל שונדעל ז״ל און נעטקע׳ס טאָכטער חיה. גלייך האָבן מיר באַשלאָסן אַז איך מיט לייזער׳ן גיין אין דער אַלטער הוטע ברייננגען דבורקה׳ן. דאָס איז געווען בערך 4 אַזייגער נאָך מיטאָג, און מיר האָבן באַשלאָסן גיין מיטן וואַלד אָן אַ וועג, ווייל בייטאָג איז געווען געפערליך גיין אויף אַ וועג.

לויט דער ריכטונג פון דער זון זענען מיר אָנגעקומען פאַרנאַכט ביז די ערשטע הייזער פון די באַגינסקיס. די פויערן זענען נאָך געווען אויף די פעלדער, און מיר האָבן געמוזט וואַרטן ביז עס וועט ווערן פינסטער. דערווייל איז לייזער אַריינגעגיין אין שטוב פון איינעם פון די באַגינסקיס, אָבער קיינער פון די בעלי בתים זענען נישט געווען אין שטוב, און אַ בייזער הונט איז אים אָנגעפאַלן און אַ ריס געגעבן זיין פוס. ער איז אַרויס צו מיר קאָם אַ לעבעדיקער, מיט אַ פערבלוטיקטע פוס. די קריסטן פון שטוב האָט דערהערט אַז דער הונט בילט, האָט זי פאַרשטאַנען אַז עמיצער איז געווען אין שטוב, און ווי זי האָט

דערזען לייזער׳ן מיט דער פאַרבלוטיקטע פוס האָט זי גלייך פאַרשטאַנען וואָס דאָ איז געשען, און אונדז דערקלערט אַז מיר האָבן גרויס גליק ווייל ער האָט אונדז געקענט צורייסן אויף שטיקלעך.

זי האָט אונדז געגעבן וואַסער אויף צו לייגן צום ווונד און מיר האָבן געוואַרט ביז עס איז פינסטער געוואָרן. דאַן האָבן מיר זיך געלאָזט גיין צו די צערווינסקיס, וואָס האָבן געוווינט אין צווייטן עק פון דאָרף.

אויף דעם וועג האָבן מיר געמוזט דורכגיין אַנדערע הויפן און אויף איין הויף האָבן אונדז אָנגעפאַלן 2 פוילישע שקצים, און געשריגען: וואָס דרייט איר זיך אַרום זשידעס? אַ שאָד וואָס איר זענט געבליבן לעבן. זייער מוטער, הערענדיק די געשרייען, איז אַרויס צו אונדז און געוווּנקען מיר זאָלן זיך אָפּטראָגן פון דאָרטן. ווען מיר זענען געקומען צו צערווינסקי האָבן מיר אים געטראָפן ביי די קו. אין קלוניע איז די אויפנאַמע נישט געווען זייער וואַרים. ער האָט זייער געציטערט אַז קיינער זאָל אונדז נישט באַמערקן און דערציילט אַז דבורקה מיט נאָך 2 יידישע פרויען געפונען זיך אין וואַלד און ער וועט זיי גיין ברייינגען. (איך האָב פאַרגעסן צוגעבן אַז ווען מיר האָבן זיך געלאָזט גיין ברייינגען דבורקה׳ן האָט מיר חיה׳לה נעטקע׳ס, וועלכע איז געווען נאָך אַ קינד געבעטן: לייביש, אפשר וועט איר געפונען דאָרט מיין מוטער? און דאָס האָט געקלינגען אזוי אוממעגליך).

ווען צערווינסקי איז געקומען נאָך 1½ שעה (וואָס האָבן מיר אויסגעזען לאַנג ווי אַ יאָר) מיט דבורקה׳ן און נעטקע מיט קיילע דעם סטעלמאַכס, האָבן מיר זיך אַפילו נישט געקענט גוט אויסווייינען.

איך געפון דבורקה ז״ל

דבורקהן איז געווען שווער דערקענען. זי האָט שוין אין געטאָ אויסגעזען אַ האַלבער מענטש, און דאָ איז זי געוואָרן אינגאַנצן אויס מענטש. דערזעענדיק נעטקע׳ן האָב איך אָנגעהויבן גלויבן אין פאַרגעפילן. איך האָב איר באַלד דערציילט אַז איר טאָכטער חיה לעבט און געפונט זיך נישט ווייט פון אונדז. נאָכדעם ווי מיר האָבן אָפּגעגעסן וועטשערע, קאַרטאָפל מיט זויערע אוגערקעס, זענען מיר אַרויף אויף דעם בוידעם צו שלאָפן, און לייזער איז אַוועק קיין חופקאוו וואָס איז נישט ווייט פון דאָרטן צו איוואן קאָט, נעמען ביי אים שפייז.

פאַרטאָג איז לייזער געקומען צוריק מיט עסן און מיר האָבן זיך געלאָזט צוריק צו די טרובינסקיס. דבורקה האָט מיר דערציילט ווי די צערווינסקיס האָבן זי שלעכט אויפגענומען. זיי האָבן איר געפרעגט: וואָס וועסטו טון אָן לייביש׳ן? וועסט סיי ווי אומקומען (זיי האָבן נישט געוווּסט אַז איך בין געבליבן לעבן). דעם ערשטן טאָג האָט מען זי געהאַלטן אין קלוניע און געגעבן עסן, און דעם צווייטן טאָג האָט מען זי אַוועקגעפירט אין וואַלד און אַהין געבראַכט איין מאָל אין טאָג עסן. אָבער די לעצטע טעג זענען זיי געווען 3 טעג אָן עסן. ווי נאָר די צערווינסקיס האָבן זיך דערוווּסט אַז אויך איך לעב. האָבן זיי גלייך אַוועקגעשיקט עסן און איר דערציילט אַז איך לעב.

עס איז דאָך נישט געווען קיין צייט אויף זיי שטראָפן, ווייל יעדן חסד וואָס זיי האָבן געטון מיט אונדז אין יענער צייט איז געווען אַ געשענקטער. אַ ייד האָט געהאָט אַ ווערט ווי אַ פליג. איז געלונגען אַרויפלייגן אויף אים די לאַפּע און ער איז באַלד צוקוועטשט געוואָרן. אָבער די באַקאַנטע קריסטן, די בעסערע, האָבן אַזוי נישט געטון, און אויב זיי האָבן צוגעגעבן אַ שטיקל ברויט, ווי פאַר אַ הונט, האָסטו דאָס אָנגענומען ווי דעם גרעסטן געשענק, טראָץ דעם יעדער פון זיי איז דיר געווען שולדיק געלט, אָדער האָט געהאַלטן דיינע ווערטזאַכן וואָס האָסט אים געגעבן צו באַהאַלטן. נישט איינער פון זיי האָט געהאַפּט דו זאָלסט אומקומען אָבער נישט פון זיינע הענט. מיר האָבן זיך ווידער דערנענטערט צו די טרובינסקיס און נעטקע האָט זיך געטראָפן מיט איר טאָכטער. צום גליק לעבן דאָ ביידע און קענען דאָס באַשטעטיקן. מיר האָבן זיך אוועקגעזעצט, און יעדער איינער האָט דערציילט ווי אַזוי אים איז געלונגען צו אַנטלויפן.

דבורקה ז״ל האָט דערציילט אַז מ׳האָט זיי געפירט אַ גרופּע פון 10 מאַן מיט איין מיליציאַנער אַ סעלישטער וואָס איז, ווייסט אויס, נישט געווען אינגאַנצן פאַרדאָרבן, און פון זייער גרופּע זענען אַנטלאָפן אייניקע. דאָס האָט מיר אויך דערציילט מארקיל פורשפאַן, ווען מען האָט אים מיט זיין פרוי און 2 טעכטער געבראַכט אויף דעם טויטן פלאַץ, און פון אים האָב איך זיך דערוווסט אַז דבורקה לעבט, ווייל זי האָט זיך אָפּגעדרייט צו נפתלי וולמן אין הויף. די דייטשישע קאָמיסאַרן וואָס זענען געווען אַנקוואַרטירט דאָרטן זענען געווען אין שטאָט אויף אומברענגען די יידן. אין הויף איז געווען בלויז זייער פורמאַן. און ער איז געווען שטאַרק פאַרנומען מיטן סאָרטירן פון די יידישע זאַכן וואָס ער האָט אָנגעראַבירט אין שטאָט. ער האָט אָפילו נישט באַמערקט ווי דבורקה האָט זיך דורכגעשלייכט אין הויף און זיך באַהאַלטן אין גאָרטן, וווּ עס זענען געוואַקסן הויכע קאַטשענעס.

זי איז דאָרט אָפּגעלעגן ביז עס איז פינסטער געוואָרן, און באַנאַכט איז זי אַריבער געקומען אין הויף פון די קאַטעס, און אַרויף אויפן בוידעם, וווּ עס איז געווען פיל שטרוי, איידער די גויים פון שטוב האָבן באַמערקט. ווען זי האָט זיך אַוואָרף געגעבן אויף דער שטרוי האָט זי אָנגעטראָפן אויף אַ מענטש, וואָס האָט אַ געשריי געגעבן: ״אוי״. זי האָט דערקענט נעטקע׳ס קול, און זיי זענען אָפּגעלעגן אויף דעם בוידעם פון מאָנטאָג באַנאַכט ביז דאָנערש־טאָג, אָן אַ ביסל וואַסער אין מויל. דאָנערשטאָג באַנאַכט זענען זיי אַראָפּ אין גאָרטן און אָנגעריסן גרינוואַרג און זיך אַביסל דערהאַלטן די נשמות. צומאָרגנס זענען אַרויף די שקצים פון שטוב אויפן בוידעם און זיי געטראָפן. האָבן זיי דערציילט זייערע עלטערן און דער פאָטער איז אַרויף צו זיי און זיי באַרוהיקט אַז ער וועט זיי נישט אויסגעבן טראָץ דעם וואָס קעגנאיבער וווינט דער הויפּטקאָמיסאַר. אָבער ער וויל אַז באַנאַכט זאָלן זיי זיך אָפּטראָגן. באַנאַכט זענען זיי אַראָפּ און איבערגעבראָדעט דעם סלוטש וווּ עס איז נישט געווען זייער טיף, און אַזוי האָבן זיי זיך דערלאַנגט צו די צערווינסקיס.

חיים ווידער האָט דערציילט אַז ער איז געווען פאַרשטעקט צוזאַמען מיט מיכאל שונדעל׳ס פאַמיליע אונטער די פאָדלאָגעס פון די צימערן, און זיי האָבן געהערט אַלע מאָל ווי די באַנדיטן זוכן זיי און האָבן פאַרשטאַנען אַז לאַנג וועלן זיי דאָרטן נישט אויסהאַלטן. באַנאַכט זענען זיי אַרויס און אַנטלאָפן אויף דער אַנדערער זייט סלוטש. אַזוי זענען מיר געזעסן אַ שטיקל צייט אין וואַלד ביי די טרובינסקיס, אָבער מיר האָבן פאַרשטאַנען אַז עס איז נישט זיכער זיצן אויף דעם פלאַץ, ווייל יעדן טאָג האָבן אונדז די טרובינסקיס דערציילט ווי מען נישטערט אין יעדן לאָך אויף צו געפונען יידן, איבערהויפּט ווילער גויים נעמען

אַנטייל אין דער אַרבייט, און מיר האָבן באַשלאָסן אַז איך, דבורקה, לייזער און חיים מיט מאלע׳ן וועלן מיר זיך לאָזן אין וועג אָפּגעפֿונען די פּאַרטיזאַנער און זיך אָנשליסן צו זיי. עס זענען געווען קלאַנגען, אַז זיי געפֿונען זיך אין דער געגענט פֿון ווארנאַווקע, אָבער קיינער פֿון די קריסטן וויל נישט אויסזאָגן ווו זייער פּלאַץ איז.

מיר קומען צו די פּאַרטיזאַנער

איך האָב געהאַט אַ באַקאַנטן קריסט פֿון ווארנאַווקע, ז׳יגאַדלע איז געווען זיין פֿאַמיליע, און מען האָט געזאָגט אַז ער ווייסט דאָס אָרט פֿון די פּאַרטיזאַנער, און ער איז אין פֿאַרבינדונג מיט זיי. מיר האָבן זיך אַוועקגעלאָזט קיין ווארנאַווקע אָפּזוכן דעם ז׳יגאַדלע, און ווען מיר האָבן אים אָפּגעזוכט האָט ער אויך מורא געהאַט אונדז אויסזאָגן, ווייל ווען די פּאַרטיזאַנער דערוויסן זיך, באַקומט ער אַ קויל אין קאָפּ. אָבער אַזוי ווי ער האָט מיר גוט געקענט און איך האָב אים באַרוהיקט אַז די וואָס זענען מיט מיר זענען מיינע שוועסטער־קינדער און ער מעג זיין זיכער אַז קיינער פֿון אונדז וועט אים נישט אויסגעבן, האָט ער אונדז אויסגעמאָלט ווי אַזוי מיר דאַרפֿן גיין. טראָץ דעם האָבן מיר געוואָנדערט אַ גאַנצן טאָג ביז מיר האָבן זיך אָנגעטראָפֿן צופֿעליק אויף אַ פּאַטראָל פֿון די פּאַרטיזאַנער, וועלכער האָט אונדז גלייך אַרעס־טירט און איינער פֿון זיי האָט געמאָלדן אין שטאָב אַז אַ גרופּע יידן זוכן די פּאַרטיזאַנער און ווילן זיך אָנשליסן צו זיי. ערשט אין אָוונט איז געקומען אַ באַפֿעל אונדז אַריינברענגען אין לאַגער, אָבער אין לאַגער האָט מען אונדז גלייך אַריינגעפֿירט אין דער פּאַלאַטקע פֿון שטאָב, ווו מען האָט אונדז געפֿאָרשט ווי אַזוי האָבן מיר געוווּסט אַז דאָ געפֿונען זיך פּאַרטיזאַנער און ווער האָט אונדז דערציילט פֿון זייער פּלאַץ. מיר האָבן געטענ׳ט די גאַנצע צייט, אַז מיר בלאָנדזשען שוין עטליכע טעג אין די וועלדער צו געפֿונען די פּאַרטיזאַנער און צופֿעליק האָבן מיר אָנגעטראָפֿן דעם פּאַטראָל, ווייל נאָך אין געטאָ האָבן מיר געהערט אַז אין די וועלדער זענען פֿאַראַן רוסישע פּאַרטיזאַנער. זיי האָבן ווידער געטענ׳ט אַז מיר האָבן געדאַרפֿט אין געטאָ אָרגאַניזירן אַ אופֿשטאַנד און פֿון דאָרט אַנטלויפֿן צו זיי.

אונדז איז געווען זייער שווער זיי איבערצייגן אַז די אומשטענדן אין וועלכע מיר האָבן זיך געפֿונען אין געטאָ איז געווען אוממעגליך עפּעס צו אָרגאַניזירן, ווייל יעדן טאָג האָט מען געמאַכט רעוויזיעס וועגן קאַרטאָפֿל וואָס מען האָט געקריגן פֿון פּויערים פֿאַר די בעסטע זאַכן וואָס איינציגע האָבן נאָך געהאַט, נישט נאָר געווער, וועגן וועלכן מען האָט אַפֿילו נישט געקענט קלערן. און אויב עס האָבן זיך געפֿונען איניקע וועלכע האָבן געקריגן געווער, און דאָס איז געווען ישראליק דובינע מיט נאָך אַ וואַרשאַווער בעשזענאַק לעווקאָוויטש, וואָס האָבן געקריגן אַ אַבטאָמאַט, זענען זיי געוואָרנט געוואָרן דורך דעם יודענראַט, אַז מען וועט אומברענגען זייערע פֿאַמיליעס אויב זיי וועלן נישט אָפּגעבן דאָס געווער. די זענען אַוועק פֿון געטאָ אין וואַלד און זיי זענען געווען די איינציגע וועלכע זענען אַוועק אין וואַלד נאָך איידער מען האָט ליקווידירט דעם געטאָ. ווייל ווען מען האָט זיי אַרעסטירט און געפֿירט קיין קאָסטאָפּאָל האָבן זיי אויף דעם וועג צוקלאַפּט די דייטשן און אַנטלאָפֿן. מען מוז נאָך אַמאָל אונטערשטרייכן אַז ישראליק דובניע און דער בעזשענאַק לעווקאָוויטש זענען טאַקע געווען העלדן. זיי האָבן זיך אָנגעשלאָסן צו אוקראַאינער נאַציאָנאַליסטן, וועלכע האָבן דאַמאָלס

אַנגעהויבן קעמפן קעגן די דייטשן, וואָס האָבן זיי צוגעזאָגט אויפשטעלן אַ נאַציאָנאַלע רעגירונג און זיי אָפּגענאַרט. אַ לאַנגער צייט איידער מען האָט ליקווידירט דעם געטאָ האָבן זיי געקעמפט מיט די נאַציאָנאַלע אוקראַינער קעגן די דייטשן און ווי מען האָט אונדז דערנאָך דערציילט זענען זיי דערנאָך אומגעבראַכט געוואָרן דורך זייערע אייגענע אוקראַינער חברים.

נאָכדעם ווי דער שטאַב האָט באַשלאָסן אונדז איבערלאָזן האָבן זיי אונדז באַטאַפּט אויפן גאַנצן קערפּער צו מיר האָבן נישט געבראַכט מיט זיך קיין גאָלד־זאַכן. איבערהויפּט האָט זיך אויסגעצייכנט ביים באַזוכן אַ ייד, וואָס איז געווען דער פּראָקורער פון שטאַב. ער האָט גערעדט צו אונדז יידיש און געזאָגט: מיר וועט איר נישט אָפּנאַרן, ווייל איך ווייס אַלע יידישע שטיקלעך ווי איר, און יידן האָבן שטענדיק גאָלד. די אויפנאַמע האָט געמאַכט אויף אונדז זייער אַ שלעכטן איינדרוק. ווען מיר זענען באַפרייט געוואָרן און מען האָט אונדז צוגעטיילט צו אַ גרופּע און מיר זענען געגיין אין קוך באַקומען עסן, האָבן מיר געטראָפן ישראליק מענדעלאָוויטש, יונה פּיקאָווסקי, אברהם׳ציק בלומקעס און נאָך סעלישטער, וועלכע האָבן זוכה געווען פאַר אונדז אָפּזוכן דעם אָטראַד, און זיי זענען געשטאַנען ביי פולע טעפּ מיט פלייש און געקאָכט אויפן פייער. דאָס איז געווען די נאַכט פון יום־כיפור און איך געדענק נאָך ווי היינט ווי דבורקה ז״ל האָט מיר געזאָגט: דו ווייסט אַז עס איז היינט יום־כיפור און רעליגיעזע יידן שטייען און קאָכן. האב איך איר באַרוהיקט, אַז אין אַזאַ צייט קען מען נישט מאַכן אַזעלכע רעכענונגען. אויף מאָרגן האָט מען צוגעטיילט יעדן איינעם, און יעדער גרופּע פון 4 מאַן האָט געהאַט אַ פּאַלאַטקע און מיר האָבן אָנגעהויבן דערפילן פליכטן פון פּאַרטיזאַנער. איך האָב, ווייזט אויס, אויסגעזען זייער שוואַך, האָט מען מיר געשיקט בלויז אויף פּאַטראָל אַרום דעם לאַגער.

יעדן טאָג זענען צוגעקומען פרישע יידן, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון סעלישט און בערעזנע. עס זענען אַפילו געווען אַזעלכע מיט קליינע קינדער, און עלטערע פרויען און מענער האָבן זיך אָנגעהויבן פילן ווי אין שטעטל נישט ווי אין אַ פּאַרטיזאַנער אָטראַד. יעדן טאָג זענען אָנגעקומען ידיעות אַז די דייטשן וויסן אַז דער אָטראַד געפונט זיך אויף דעם פּלאַץ און גרייטן זיך אונדז אַרומרינגלען און באַקעמפן. דער פּראָצענט פון קאַמפּסעפּעהיקע מענטשן איז געווען נישט קיין גרויסער און די וואָס זענען יאָ געווען פעהיק צו קעמפן האָבן אויך נישט אַלע געהאַט קיין געווער. דער אעראפּלאַן, וואָס האָט אונדז געדאַרפט ברענגען געווער און אַוועקנעמען פון אונדז די קינדער און אַלטע לייט, איז פאַרברענט געוואָרן ווען ער האָט געלאַנדעט נישט ווייט פון אונדזער לאַגער. דאָס אַלעס האָט געבראַכט דעם שטאַב צו אַ באַשלאָס אַז מען זאָל אָפּטיילן די יידן פון אָטראַד און זיי אָרגאַניזירן אין אַ ספּעציעלן אָטראַד און זיי אַריבערשיקן אין אַ מער זיכערע זאָנע.

איין מאָל, אין מיטן דער נאַכט, האָט מען אונדז אויפגעוועקט אויף שנעל און געמאָלדן אַז אַלע יידן דאַרפן זיך צונויפזאַמלען אויפן פּלאַץ ווו עס געפונט זיך דער שטאַב. די ערשטע מינוטן זענען מיר געוואָרן צומישט און נישט געוווסט וואָס צו קלערן, יעדער האָט אויפגעקלערט די זאַך אויף זיין אויפן. אויף דעם פּלאַץ האָב איך שוין געטראָפן אייניקע פון די יידן און זיי האָבן מיר דערציילט אַז מען אָרגאַניזירט אונדז אין אַ באַזונדערן אָטראַד פון בלויז יידן, אַפילו דער שטאַב וועט זיין בלויז פון אונדזערע. מען וועט אונדז געבן 3 מאַן פון די אַלטע פּאַרטיזאַנער צו באַגלייטן די קינדער און די אַלטע לייט וועלכע וועלן פאָרן אויף די וואַגאָנעס מיט פערד. אויך וועט מען אונדז געבן פּראָדוקטן מיט אַביסל בהמות אויף פלייש און מיר דאַרפן זיך אַזוי אַרום דערלאַנגען צו די פּינסקער בלאָטעס, ווו די גאַנצע געגנט איז געווען אין די הענט פון די פּאַרטיזאַנער. ווען אַלע זענען שוין געווען צונויי־

פגעזאַמלט אויף דעם פּלאַץ האָט אונדז דער קאָמאַנדיר פון אָטראַד, מעדוועדעוו, איבערגע־
געבן דעם באַשלוס פון שטאָב אויף אונדז אַריבערשיקן אין די פּינסקער בלאָטעס, ווייל
דאָרט איז פיל זיכערער פאַר אונדז ווו עס געפינט זיך אַ שטאַרקער אָטראַד פון די פּאַרטי־
זאַנער אונטער דער אָנפירונג פון גענעראַל קאָלפּאַקאָוו, וואָס הערשט איבער גאַנץ פּאָלעסיע.

פיל פון אונדז האָבן פאַרשטאַנען אַז דער געדאַנק איז אַ ריכטיקער, אָבער ווי אַזוי
דערגרייכט מען צו אויספירן דעם פּלאַן. אַנדערע, ווידער, האָבן דאָס אָנגענומען ווי אַ זיג
פון די אַנטיסעמיטן, וואָס געפינען זיך אין שטאָב. ווייל עס האָבן טאַקי נישט געפעלט אין
אָטראַד קיין אַנטיסעמיטישע עלעמענטן, און אַפילו אין שטאָב זעלבסט, איבערהויפּט דער
פאַרטרעטער פון מעדוועדעוון, אַ מאַיאָר, וועלכער איז געווען אַ גרויסער שונא־ישראל און
האָט נישט געדולדעט קיין יידן. די שטימונג ביי די יידן איז נישט געווען קיין געהויבענע
וועגן זיך אָפּטיילן, אַלס באַזונדערער אָטראַד, אָבער דאָס איז געווען אַ באַפעל, וואָס מיר
יידן האָבן אים נישט געקענט ענדערן, און נאָך די זעלבע נאַכט האָט מען אונדז אָפּגעטיילט.
עס איז כדאי צו דערמאַנען אַ מאָמענט, וואָס באַשטעטיקט ווידער ווי אַזוי דער אַנטיסע־
מיטיזם איז געווען פאַרבאָרגן אין די הערצער פון אונדזערע חברים קריסטן. איך בין געווען
אין אַ פּאַלאַטקע צוזאַמען מיט נאָך 4 קריסטן. ווען איך בין געקומען אויף צונויפּפּאַקן מיינע
זאַכן און זיך שיידען פון זיי, זענען אייניקע זאַכן שוין פאַרשוווּנדן און ווען איך האָב אָפּגע־
פונען ביי איינעם עפּעס אַ זאַך וואָס געהערט צו מיר, האָבן זיי אַלע חוזק געמאַכט ווי מיר
יידן גייען אַליין קעמפן. איך האָב ממש נישט געקענט גלויבן ווי אַזוי שנעל זיי האָבן געענ־
דערט זייער באַציהונג, וואָס פריער האָב איך דאָס נישט באַמערקט ביי זיי.

די פּאַרטיזאַנער שיקן אונדז אַוועק

אונדזער פּלאַן איז געווען אויסגעשטעלט אַזוי: באַנאַכט פאָרטזעצן דעם וועג און ביי
טאָג רוהען. אייניקע פון שטאָב האָבן געהאַט דעם פּלאַן פון וועג און מיר האָבן געדאַרפט
נאָכגיין נאָך זיי. די 3 פּאַרטיזאַנער פון אַלטן אָטראַד האָבן אונדז נאָכגעפאָלגט פון ווייטנס
צו מיר גייען דעם ריכטיקן וועג. דעם ערשטן טאָג איז אַלעס געגאַנגען אין אָרדנונג, אָבער
די צווייטע נאַכט זענען די וועג־ווייזער מיטן פּלאַן פאַרשוווּנדן און מיר האָבן שוין נישט
געוווּסט דעם וועג אויף ווייטער. מיר זענען געבליבן שטיין אין וואַלד פון לונצינסקע רודנע
וואַרטנדיק אויף אָנווייזונגען ווי אַזוי ווייטער פאָרטזעצן דעם וועג. די שטימונג איז געווען
אַ געדריקטע. די שפּייז האָט זיך אָנגעהויבן אויסלאָזן, בלויז פלייש האָבן מיר געהאַט פיל.
מיר האָבן געשאָסן די בהמות און געבראָטן אויפן פייער דאָס פלייש און געפרעסן, אָבער
קיין וואַסער איז נישט געווען צו געפינען. 3 קילאָמעטער פון אונדז איז געווען אַ ריטשקע,
אָבער פאָרן ברייינגען פון דאָרט וואַסער האָט געקענט אונדז ענטדעקן פאַר דעם שונא, וועלכער
איז געווען פיל אין דער געגנט פון אונדזער לאַגער, און האָט געקענט ברייינגען צו אונדזער
פאַרניכטונג, ווייל אונדזער גאַנצער געווער איז באַשטאַנען פון געציילטע אַלטע ביקסן. און
ווען אברהם שוחט ז״ל האָט גענומען אייניקע חברה און געבראַכט 2 פעסער וואַסער, האָט
אים טשאַרנע, וועלכער האָט אונדז נאָכגעפאָלגט פון אַלטן אָטראַד, געוואָלט שיסן אויפן
פּלאַץ, ווייל ווען זיי זענען געווען אין טייך אויף אָנפילן די פעסער, זענען נישט ווייט פון

זיי דורכגעפאָרן אוקראַינער פּאָליציאַנטן און עס איז געווען אַ גרויס געפאַר מען זאָל אונדז אַרומרינגלען.

די נאַכט האָבן מיר זיך עוואַקואירט ווייטער, אָבער אינדערפרי האָבן מיר באַמערקט אַז כמעט קיינער פון יידישן שטאַב איז נישט געבליבן און מיר זענען געבליבן אָן אַ אָנפירונג. דער טאָג איז ווידער אַריבער מיט בראָטן פלייש און נישט ווייט איז געווען אַ האַלע מיט אַ זומף, ווו עס איז געשטאַנען אַ גרויסע קאַליוזשע וואַסער און פון אויבן אַ גרינע הויט און ווו עס שפילן זיך זשאַבעס. מיר האָבן דאָס אַלעס אַוועקגעשאַרט אין אַ זייט און געשעפּט וואַסער אין קליינע פושקעס פון קאָנסערוון און געטרינקען דאָס וואַסער, טראָץ דעם פאַרבאָט פון אויסמיידן גיין נאָך וואַסער, ווייל עס איז אַ אָפענער פלאַץ און מען קען אונדז באַמערקן, און צווייטנס קען מען קראַנק ווערן פון דער וואַסער, אָבער עס האָט גאָרנישט געהאָלפן. די שטימונג פון אונדזער אויסוועגלאָזער צוקונפט איז געוואָרן ערגער מיט יעדער מינוט.

אויף דעם פלאַץ בלייבן קען מען נישט, פאָרטזעצן דעם וועג האָבן מיר נישט קיין פּלאַן, די 3 פאַרטיזאַנער, וועלכע זענען געווען אָנגעשטעלט אויף אונדז באַגלייטן האָבן זיך אויך אַנטויישט אין אונדז און איבערהויפּט האָבן זיי געוואָלט געפונען די אָנפירער פון יידישן שטאַב וועלכע האָבן דעזערטירט און זיי דערשיסן.

דבורקה ז״ל האָט באַקומען אַ שטאַרקע אַנגינע פון וועלכער זי האָט געליטן איידער מיר האָבן זיך אָפּגעטיילט פון דעם אַלטן אָטראַד, פאָרטזעצן דעם וועג מיט איר צוזאַמען איז געווען אוממעגליך, און די לאַגע וואָס האָט זיך געשאַפן אין אָטראַד האָט אונדז געבראַכט צום געדאַנק אַז מיר מוזן זוכן אַ באַהאַלטעניש ביי אַ באַקאַנטן קריסט אין נעמיליע, חאָטש פאַר דבורקה׳ן, ביז זי וועט געזונט ווערן. איך האָב זיך באַראָטן מיט חיים׳ן און לייזער׳ן. מיינע שוועסטער־קינדער, און מיר האָבן באַשלאָסן אַז מיר אַלע צוזאַמען וועלן זיך אָפּטיילן פון אָטראַד, ווייל עס האָט קיין צוועק פאָרטזעצן. אויף אַזאַ אויפן וועלן מיר פריער אָדער שפּעטער אַריינפאַלן אין די הענט פון די מערדער, וואָס האָבן אונדז פאַרפאָלגט (ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן שפּעטער האָט די זעלבע שטימונג באַהערשט אַלעמען), און נאָך די זעלבע נאַכט האָבן מיר זיך אָפּגעטיילט, אָפּשמועסענדיק זיך, אַז איך מיט דבורקה׳ן גייען אַוועק די ערשטע און וואַרטן אויף אַ פלאַץ נישט ווייט פון לאַגער און נאָכדעם וועלן חיים מיט לייזער און מאַלע שונדעל ז״ל זיך אויך אַרויסגנבענען און דאַן וועלן מיר צוזאַמען זוכן אַ פלאַץ איבערקומען דעם ווינטער, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבן דערנענטערן. אָבער פון ערשטן שריט איז נישט געגיין גלייך דער וועג. מיר האָבן געוואַרט אַ שטיק צייט אויף חיים׳ן מיט לייזער׳ן און זיי האָבן נישט געקענט אָפּזוכן ווו מיר וואַרטן אויף זיי, און אַזוי האָבן מיר זיך פון זיי צושיידט. דער וועג אין דער געגענט איז פאַר אונדז געווען אומבאַוווסט און מיר האָבן אָנגעפאַנגען בלאָנדזשען.

מיר קריגן עסן און ווערן באַפאַלן

אונדזער געדאַנק איז געווען דערגרייכן קיין נעמיליע צו אַ באַקאַנטן קריסט וואָס עס קומט מיר געלט ביי אים און וואָס מיר האָבן אים אָוועקגעגעבן גוטע זאַכן פון שטוב צו באַהאַלטן, טאָמער וועט אונדז געלונגען בלייבן לעבן. אפשר וועט ער מסכים זיין האַלטן דבורקה באַהאַלטן אין שטוב ביז זי וועט געזונט ווערן. און מיר האָבן זיך געלאָזט אין וועג מיטן וואַלד בלויז מיטן געדאַנק אַז אין דער ריכטונג דאַרפן מיר זיך לאָזן. אָבער מיר זענען אַוועק פונקט אין אַ פאַרקערטער ריכטונג און ווען דער וואַלד האָט זיך פאַר אונדז געענדיקט האָבן מיר זיך געפונען אויף אַ גרויסער זומפּיגער האַלע נישט ווייט פון דאָרף פאטאשנע. מיינענדיק, אַז עס איז נישט קיין גרויסע האַלע, ווייל עס איז געווען פינסטער, האָבן מיר אַזוי געבראָדעט אין דער זומפּ אייניקע שעה, צייטענווייז האָבן מיר געמיינט אַז מיר וועלן דערטרונקען און מיר וועלן קיינמאָל נישט ארויסקריכן פון דאַנען. אַזוי האָבן מיר געזונגקען ביז העכער אַ האַלבן גוף, האַלטענדיק איינער דעם צווייטן ביי די הענט (איך מאַך א איבער־רייס, ווייל איך האָב זיך דערמאַנט נאָך אַ מאָמענט, וואָס האָט אונדז געבראַכט צו דעם זומפּ).

ווען מיר זענען געגיין אין וואַלד האָבן מיר באַמערקט פון ווייטנס אַ פייערל און מיר האָבן זיך געלאָזט אין דער ריכטונג. ווען מיר זענען אַרויס פון וואַלד האָבן מיר געזען אַז עס איז אַ כוטאָר פון פאטאשנע, אָבער אַלע זענען שוין געשלאָפן. עס איז שוין געווען נישט פרי, אָבער אין אַ הויז איז געווען ליכטיק פון אַ פייער וואָס האָט געברענט אין אויוון. אונדז איז געווען אַפילו אַ וואונדער וואָס אַזוי שפּעט ברענט אין אויוון אַ פייער, ווייל פויערן קאָכן געווייינטלעך די קאָלאַציע פאַרנאַכט. דבורקה׳ן האָב איך געלאָזט אין הויף וואַרטן, אַביסל ווייטער פון שטוב און איך האָב זיך געלאָזט פאָרזיכטיק אין שטוב אַריין אַרומקוקענדיק זיך דורך דעם פענסטער צו געפונען זיך דאָרט נישט קיין פאָליציי. אויף דעם הויף האָט זיך געפונען אַ גרויסער הונט אויף אַ קייט, און ער האָט געמאַכט אַזאַ רעש מיט זיין בילן ביז די פויערטע איז ארויסגעלאָפן און מיר אריינגעכאַפּט אין שטוב, און זיך געוווּנדערט וואָס דער הונט האָט מיר נישט צעריסן, ווייל ער איז אַ געפערליכער. אריינקומענדיק אין שטוב איז געווען זייער וואַרעם און אין אויוון האָבן זיך געקאָכט טעפּ מיט קאַרטאָפל. זי האָט באַלד דערקענט אַז איך בין אַ ייד און מיר געזאָגט: באַלד ווערן פאַרטיק די קאַרטאָפל וועסטו קענען עסן. איך האָב אָבער געזאָגט, אַז מיין פרוי וואַרט אין דרויסן און איך וויל אויך וואַרטן דאָרט. ווען איך בין אַריינגעקומען, האָב איך באַמערקט ווי אַ קליין שייגעצל האָט זיך איבערגעוואונקען מיט זיין עלטערער שוועסטער און איז פאַרשוווּנדען פון שטוב. מיין געדאַנק האָט מיר געזאָגט אַז דאָס איז נישט קיין גוטער סימן, ווייל נישט איין פאַל איז געווען, וואָס מען האָט פאַרנאַרט יידן מיט עסן און דערנאָך זיי איבערגעגעבן צו די מערדער צום טויט. אָבער די אויפנאַמע פון דער מוטער איז געווען זייער אַ גוטע, און דאָס האָט מיר באַרוהיקט.

נאָך אַ קורצער צייט וואַרטענדיק איז אַרויס צו אונדז די מוטער מיט אַ שיסל קאַר־טאָפל און זויערע אוגערקעס. ווען מיר האָבן אָנגעפאַנגען געשמאַק צו עסן די ערשטע קאַרטאָפל, זענען ווי פון דער ערד אויסגעוואַקסן 2 שקצים אין דער באַגלייטונג פון קליינעם שייגעצל. איינער פון די שקצים איז געווען געקליידט ווי אַ אוקראַאינער פאָליציאַנט פון יענער צייט, אָבער קיין געווער האָט ער נישט געהאַט ביי זיך, און האָט אונדז גלייך געפרעגט: ווער זענט איר און וואָס שלעפּט איר זיך אַרום ביינאַכט. איך האָב אים אויפגעקלערט אַז מיר זענען הונגעריק און מיר וועלן באַלד אַוועקגיין פון דאַנעט. ער האָט נאָך געזאָגט פיל זידעל־ווערטער

פֿאַר אונדז און ער מיט דעם צווייטן זענען פֿאַרשווונדן מיט אַ טייוולישן געלעכטער. דאָס עסן איז אונדז באַלד געבליבן שטיין אין האַלדז, ווייל מיר האָבן פֿאַרשטאַנען וואָס אונדז דראָט. מיר האָבן באַדאַנקט דער פּרוי און זיך געלאָזט אין וועג מיט שנעלע טריט.

ווי נאָר מיר זענען אָפּגעגיין אַ קורצן וועג פֿון שטוב מיט אַ לאַנקע, האָבן מיר באַמערקט ווי אונטער אַ קאַרטש ליגט אַ מענטש און באַהאַלט זיך פֿאַר אונדז, און נישט ווייט פֿון אים אונטער אַ צווייטן קאַרטש ליגט אַ צווייטער. די לבנה איז אויפֿגעשיינט און איך האָב דערקענט, אַז דאָס זענען די צוויי וואָס זענען געווען ביי דער שטוב און אויף אונדז געשריגן. אונדזערע קני האָבן זיך געבראָכן און קוים וואָס מיר זענען געגיינגען. איך האָב פֿאַרשטאַנען אַז זיי ווילן אונדז באַרויבן און אפשר דערנאָך אומברענגען. ווען מיר האָבן זיך דערווייטערט נאָך אַ 100 מעטער, וואָס האָבן זיך אונדז אויסגעוויזן ווי 1000 קילאָמעטער, זענען זיי אונדז פֿאַרלאָפֿן דעם וועג און מיט אַ אַברעזעק פֿון אַ ביקס האָבן זיי אונדז געדראָט צו הרגענען, אויב מיר וועלן זיי נישט אָוועקגעבן דאָס גאָלד. זיי האָבן אונדז געהייסן אויסטון די קליידער. מיר האָבן אָנגעהויבן אויסטון די קליידער, מיר זענען שוין כמעט געבליבן אין די אונטערקליידער, און זיי האָבן אָנגעהויבן כאַפּן זוכן אין די קליידער גאָלד. מיר האָבן אויסגענוצט דעם מאָמענט און אָנגעהויבן לויפֿן. איינמאָל האָבן זיי באַוויזן אויסשיסן פֿון דעם אַברעזעק און די קויל איז דורכגעלאָפֿן ביי מיין רעכטן אויער און צום גליק נישט דערגרייכט איר ציל. דעם צווייטן מאָל האָט שוין דער אַברעזעק נישט געוואָלט שיסן. איך האָב בלויז געהערט ווי לויפֿענדיק נאָך אונדז האָט ער געאַרבעט מיטן שלאָס פֿון אַברעזעק אָבער האָט נישט געקענט שיסן. דאָס האָט אונדז געגעבן מוט צו פֿאַרשנעלערן דאָס לויפֿן. איך בין געלאָפֿן שנעלער און דבורקה איז אָפּגעשטאַנען, אין נאָך אַ מינוט כאַפּט ער איר. מיר האָבן אָנגעהויבן שרייען: „ראַטעוועט!" ווייל מיר זענען געווען נישט ווייט פֿון אַ הויז און דאָס האָט זיי אָפּגעהאַלטן פֿון יאָגן זיך נאָך אונדז ביז מיר זענען פֿאַרלאָפֿן אויף אַ פּלאַץ אונטער אַ גרויסן שטייג מיט שטרוי און זיך אַרונטערגערוקט טיף אונטער דער שטרוי און אַ ביסל אָפּגעאָטעמט. אָבער לאַנג זיצן האָבן מיר נישט געקאָנט, ווייל טאָמער ווערט ליכטיק וועט מען אונדז באַמערקן. מיר האָבן ווידער אָנגעהויבן גיין שנעל ביז מיר האָבן זיך געפֿונען אין דער האַלע מיטן זומף, וואָס איך האָב פֿריער אָנגעפֿאַנגען דערציילן.

אין בעמיליער וואַלד

אין דער האַלע האָבן מיר געבראַדעט אייניקע שעה. מיר האָבן געמיינט אַז זי וועט זיך קיינמאָל נישט ענדיקן. יעדעס מאָל האָבן מיר געענדערט די ריכטונג פֿון אונדזער בראַדען מיינענדיק צו געפֿונען אַ אויסגאַנג. ווען מיר זענען שוין געווען גוט פֿאַרמאַטערט, האָב איך באַמערקט ווי מיר דערנענטערן זיך צו אַ וועג און מיר זענען טאַקע אַרויסגעקומען אויף אַ ברייטן וועג און זיך געלאָזט נאָך דער לבנה. עס האָט געהייסן אויף לינקס, ווייל ווען מיר גיין אויף רעכטס גיין מיר ווידער אין אַ ריכטונג וואָס מיר האָבן נישט געדאַרפֿט גיין. אָפּגיינדיק אַזוי אַ האַלבע שעה, זענען מיר אָנגעקומען פֿאַר אַ יונג וועלדל און באַמערקט פֿון ווייטנס אַ פֿייער, און אַרום איר זיצן אייניקע מענטשן און שמועסן. מיר האָבן געקענט קלערן צוויי זאַכן, אָדער דאָס זענען פֿאַרטיזאַנער וואָס רוהן זיך אָפּ, אָדער קריסטן וואָס טרייבן

בראַנפּן. אָבער מיר זענען שוין געווען אויף אַזוי פּיעל פּאַרזיכטיק און זיי אויסגעמיטן, אַז זיי זאָלן אונדז נישט באַמערקן. אָבער מיר האָבן באַשלאָסן זיך אָוועקזעצן און אָפּרוהן זיך אַ ביסל און פאַרטאָגס פּאַרזעצן דעם וועג, אפשר וועלן מיר דאַן זיך קענען אָריענטירן ווו צו גיין.

ווי נאָר מיר האָבן זיך אַוועקגעזעצט זענען מיר איינגעשלאָפן ווי געהרגעטע און ווען מיר האָבן זיך אויפגעוועקט איז שוין געווען גוט ליכטיק. מיר האָבן זיך גוט דערשראָקן, טאָמער באַמערקט אונדז וועך, אָבער מיר האָבן געזען אַז מיר זענען געשלאָפן נישט ווייט פון אַ וווינונג און עס האָט זיך געעפנט אַ טיר און אַ קריסטן איז אַרויס פון שטוב רייבענדיק די אויגן פון שלאָף. איך האָב באַשלאָסן זיך דערנענטערן און איר פרעגן ווו מיר געפונען זיך, און אפשר וועט זי אונדז ווייזן די ריכטונג קיין נעמיליע, וואָס דאָרט האָבן מיר פיל באַקאַנטע מאַזורן. ווען זי האָט מיר נאָר דערזען האָט זי זיך שטאַרק דערשראָקן און אָנגעהויבן לויפן אין שטוב אַריין און מאַכן צו מיר מיט די הענט איך זאָל אַוועקגיין. איך האָב איר באַרוהיקט און איר געפרעגט ווו מיר געפונען זיך, האָט זי געזאָגט נישט ווייט פון דאָרף חוטין און מיר געגעבן צו פאַרשטיין די ריכטונג קיין נעמיליע.

דער וועג איז מיר שוין געווען באַקאַנט מער ווייניקער, אָבער מיר האָבן געמוזט דורכגיין אַ לאַנג וועג פון אייניקע קילאָמעטער מיט אַ אָפענער לאַנקע. די פּאַסטוכער האָבן שוין געטריבן די בהמות אויף דער פּאַשע און עס איז געווען א געפאַר, אַז זיי קענען באַלד מעלדן אין דאָרף אַז יידן דריִען זיך. די פּאַסטוכער האָבן איבעראַל געמאָלדן אין דאָרף אויב זיי האָבן באַמערקט אַ יידן, איבערהויפּט האָט זיך דאָס דאָרף חוטין אָפּילו אין נאָרמאַלע צייטן אויסגעצייכנט מיט גרויסע באַנדיטן. מיר האָבן דורכגעמאַכט דעם וועג בשלום און זיך ווידער דערלאַנגט אין וואַלד, ווו איך האָב שוין געקענט דעם וועג, און מיר האָבן זיך דערנענטערט צו די שטיבער פון די רעזשעוויטשעס, פּוילישע קריסטן וואָס האָבן מיר גוט געקענט. דבורקה איז געבליבן אין וואַלד וואַרטן און איך בין אַריין אין שטוב, וועלכע האָט זיך געפונען אין וואַלד, אָבער די אויפנאַמע איז געווען זייער אַ קאַלטע. זיי האָבן מיר בלויז געגעבן עסן אויף דעם וועג און געוואָרנט אַז עס איז נישט גוט צו זיצן אין וואַלד, ווייל דער וועג איז פיל אוקראַינער פּאָליציאַנטן, וואָס פאָרן אויף די דערפער און אויב זיי וועלן אונדז באַמערקן, דאַן וועלן מיר אומקומען און אויך זייערע שטיבער וועט מען פאַרברענען. איך האָב פאַרשטאַנען אַז עס איז איבעריק זיי פאַרלייגן אונדז אויסצוהאַלטן ביי זיי, און טראַץ דעם וואָס דבורקה האָט זיך געווענדן אין דאָרף צו אַדאַסקע ז׳עגאַדלע, וועלכער האָט אונדז אויסגעזען צו זיין אַ גוטער, אויף וויפיל מיר האָבן אים געקענט פון אַלע יאָרן, אפשר וועט ער רחמנות האָבן אויף דבורקה׳ן און איר שאַפן אַ וואַרעם פּלאַץ אויף אַ שטיקל צייט, און איך וועל זיין איבערטאָג אַליין אין וואַלד פאַרשטעקט.

מיר האָבן זיך פאַרשטעקט אין וואַלד ביז עס איז געוואָרן פינסטער און דאַן זיך געלאָזט צו אַדאַסקע׳ס שטוב. דבורקה׳ן האָב איך געלאָזט אויף דעם פעלד ווייטער אַביסל פון שטוב און נאָכדעם ווי איך האָב אַריינקוקט דורך די פענסטער צו עס איז נישטאָ קיינער אין שטוב, זיך געלאָזט אַריינגיין. דער הונט האָט אָנגעהויבן שטאַרק בילן און אַדאַסקע איז אַרויס געקומען צו מיר, ווייל ווען דער הונט בילט איז אַ סימן אַז עס איז געקומען אַ אומגעבעטענער גאַסט. ווען ער האָט מיר דערזען האָט ער זיך געפילט ניט גוט, ווייל זיין שטוב איז געווען קעגן איבער דעם סאָלטיס פון דאָרף, און טראָץ דעם וואָס ער איז אויך מיינער אַ באַקאַנטער, איז ער נישט באַגלויבט מיט זיין ליבשאַפט צו יידן. אַדאַסקע האָט מיר אַריינגעביטן אין שטוב און אויך

דבורקה׳ן און אונדז גלייך געשטעלט עסן, אָבער מיר זענען געזעסן מיט שרעק אין האַרצן און מיר זענען גלייך צוגעטריטן אים פֿאַרלייגן אונדזער פּלאַן און אַזוי שמועסנדיק הערן מיר ווי דער הונט בילט ווידער.

צוזאַמענטרעפונג

מיר האָבן זיך אַלע שטאַרק דערשראָקן און ער איז אַרויסגעלאָפן זען ווער דאָס איז געקומען, און נאָך עטליכע מינוטן, וואָס האָבן אונדז אויסגעוויזן ווי יאָרן, קומט ער אַריין און זאָגט אַז אין דעם הויף וואַרט אשר איידעלמאן און וויל אונדז דורכאויס זען, ווייסנדיק אַז מיר זענען אין שטוב. מיר האָבן זיך זייער דערפֿריידט און אשר האָט אונדז דערציילט אַז ער געפֿונט זיך מיט זיין פֿרוי, 2 זין און 2 טעכטערלאַך אין וואַלד, נישט ווייט פֿון די טרובינסקיס, בלויז די גרעסערע טאָכטער איז אומגעקומען אין געטאָ. ווען זיין ווייב וועט זיך דערוווסן אַז ער האָט אונדז געטראָפֿן און נישט געבראַכט צו זיי, וועט זי אים דאָס נישט שיינקען. מיר האָבן גלייך באַשלאָסן זיך פֿאַראייניקן און זיך צוזאַמען באַהאַלטן. מיר וועלן אויפֿבויען אַ בונקער אין וואַלד און אַזוי וועלן מיר דורכקומען דעם ווינטער, אפשר ביז זומער וועלן מיר דערלעבן די מפּלה פֿון היטלער׳ן, ווייל קריסטן געבן איבער אַז די שטימונג ביי די דייטשן איז זייער אַ שלעכטע. די רוסן האָבן אָפּגעהאַלטן דעם פֿראָנט און די דייטשן גייען נישט מער פֿאָראויס. נאָך די עטליכע טעג וואַנדערן און דורכפֿאַלן, וואָס איך מיט דבורקה׳ן האָבן דורכגעמאַכט, איז דאָס געווען פֿאַר אונדז אַביסל באַלזאַם אויף די ווונדן. אַדאַסקע האָט אונדז מיטגעגעבן קאַרטאָפֿל און אַנדערע פּראָדוקטן און אונדז געזאָגט אויף וועלכן פֿעלד עס וואַקסן זיינע קאַרטאָפֿל. ווען איך וועל דאַרפֿן זאָל איך זיך נעמען וויפֿיל מיר ווילן.

דערמונטערט פֿון דעם צוזאַמענטרעפֿונג מיט אשר איידעלמאַן און די פּאָר גוטע ווערטער פֿון אַדאַסקע׳ן, זענען מיר אַוועק ווידער אין וואַלד, וווּ מיר האָבן געטראָפֿן חוה איידעלמאַן מיט די 2 מיידעלעך, שיינענקע ווי גאָלד, מיט די 2 זין, וועלכע זענען שוין געווען פֿיל דערוואַקסענע ווי זייערע שוועסטערלעך. די באַגעגעניש מיט חוה׳ן איז געווען אַ האַרצרייסנדע, אָבער אַ שטילע, ווייל מען האָט נישט געטאָרט אויפֿהויבן דאָס קול. זי האָט אונדז דערציילט פֿון איר טאָכטער וואָס איז אומגעקומען און מיר האָבן איר דערציילט ווי אַזוי מיר זענען לעבן געבליבן און אונדזערע איבערלעבונגען ביז יעצט.

דאָס אָרט האָט אונדז אויסגעזען צו זיין זיכער, ווייט פֿון אַ וועג אין אַ געדיכטע אָלשאַנקע, וואָס מיר אַליין האָבן זיך געפּלאָנטערט לאַנג ביז מיר האָבן אָפּגעזוכט דעם פּלאַץ, און דערציילנדיק זיך די איבערלעבונגען, וואָס האָט גענומען אַ פּאָר שעה, זענען מיר איינגעשלאָפֿן געשמאַק אויף דעם נייעם פּלאַץ. נאָך עטליכע טעג זיצן אויף דעם נייעם פּלאַץ, האָבן מיר איינגעזען אַז עס איז נישט אַזוי זיכער. די פּאַסטוכער, וואָס האָבן געפּאַשעט די קי אין וואַלד, האָבן דערגרייכט ביז אונדזער פּלאַץ. איינמאָל איז אַפֿילו אַרויסגעקומען איינער פֿון די בראַנעוויצקעס פֿון בראָניסלאַווקע מיט אַ האַק, און טראָץ דעם וואָס איך האָב אים געקענט, האָב איך צו אים געהאַט קליינעם צוטרוי. אשר האָט מיר באַרוהיקט אַז ער קומט צו זיי כמעט יעדן מאָל און ער איז זייער אַ פֿיינער קריסט. ער ברענגט זיי אַפֿילו אַמאָל שפּייז. בראַנעוויצקי האָט אונדז דערציילט אַז אין דאָרף ווייסט מען אַז מיר זענען דאָ פֿאַראַן, ווייל

די פּאַסטוכער האָבן דערציילט, און איבערהויפּט האָט ער שטאַרק מורא פאַר זיין ברודער, וואָס איז געווען גרייט אַפילו גיין דערציילן אַז ער האָט באַהאַלטן יידן, און זיין עצה איז מיר זאָלן זיך אריבערטראָגן פון דאַנעט. ער איז אַפילו גרייט געמען דבורקה׳ן מיט מיר צו זיך אויף דעם בוידעם אויסבאַהאַלטן אַ שטיקל צייט, געוווס פאַר אַ גוטן אָפּצאָל; אויב מיר ווילן קען ער קומען מאָרגן ביינאַכט און אונדז מיטנעמען, און אויב עס וועט אונדז געפעלן, וועלן מיר קענען בלייבן.

נישט אַזוי לייכט איז אונדז אָנגעקומען באַשלוסן אויף דעם נייעם פּלאַן. ערשטנס דער אונצוטרוי צו אים און צווייטנס די פראַגע פון אָפּצאָל, וואָס איך האָב נישט געוווסט פון וואַנען דאָס נעמען. אָבער דבורקה׳ס געזונט צושטאַנד איז נישט געוואָרן בעסער. זי האָט זיך ווידער פאַרקילט דעם האַלדז און אין דרויסן האָט שוין אָנגעהויבן רעגענען און מיר זענען געליגן אונטערן פרייען הימעל און יעדן טאָג איז געוואָרן קעלטער, איבערהויפּט די נעכט. און מיר האָבן באַשלאָסן אוועקגיין צו בראַנעוויצקי׳ן אויף דעם בוידעם. זיין שטוב איז געשטאַנען נישט ווייט פון הויפּטוועג, און מען האָט אַ גאַנצן טאָג נישט געקענט אַראָפּגיין, און ווען ער פלעגט אונדז אַרויפגעבן עסן בייטאָג האָבן מיר שטאַרק געציטערט, אַז שכנים זאָלן נישט באַמערקן, ווייל דער אַראָפּגאַנג איז געווען דורכן גאַס. ער האָט אונדז אַפילו צוגעזאָגט מאַכן אַ בונקער אונטערן ווינונג און דאָרט זאָלן מיר קענען אַראָפּלויפן אין דער צייט ווען עמיצער וועט פּלוצלונג קומען זוכן ביי אים יידן, אָבער דאָס האָט געפאָדערט אַ שיינעם אָפּצאָל, וואָס מיר האָבן ביי זיך נישט געהאַט. אויב מיר האָבן עפּעס יאָ געהאַט איז דאָס געווען צושטעקט ביי אַנדערע קריסטן און זיי האָבן זיך נישט געהיילט דאָס אָפּגעבן, טענענדיק אַז עס איז ביי זיי פאַרגראָבן אין דער ערד, ווייל יעדעס מאָל קומט מען צו זיי אויף ״אָבלאַוועס״ און זיי ווילן נישט פאַרלירן די זאַכן, און צווייטנס האָבן זיי נישט געגלויבט אַז אונדז וועט געלונגען בלייבן לעבן.

נאָך 2 נעכט שלאָפענדיק אויף דעם בוידעם זענען מיר ווידער אַוועק אין וואַלד. אין אַ פאָר טעג אַרום האָבן אונדז צופעליק אָפּגעזוכט צוויי שוועסטער רחל׳ה און ציפּע משה חיים דער שוסטער׳ס. זיי האָבן געוואַנדערט די גאַנצע צייט אין וואַלד אַליין ביז זיי האָבן אונדז צופעליק אָפּגעזוכט. זיי האָבן זיך זייער דערפרייט מיט אונדז און געבליבן. קיין פּלאַץ אין וואַלד האָט נישט געפעלט, אָבער די זיכערקייט פון אונדזער לעבן איז געווען ווייט. די פּאַסטוכער זענען אָפּטער געקומען. איינמאָל האָבן אשר׳ס זין אַפילו געכאַפּט דעם רעוואָלווער און זיי אַנגעשראָקן, אַז מיר וועלן זיי הרגענען טאָמער וועלן זיי נאָכאַמאָל קומען. איך האָב פאַרשטאַנען אַז דאָס איז געווען אַ גרויס נארישקייט אָבער מען האָט דאָס שוין ניט געקענט כאַפּן צוריק.

מערדער אין וואַלד

מיר האָבן באַשלאָסן אַז מען מוז וואָס שנעלער אַוועק פון דעם פּלאַץ און טאַקע צומאָרגנס האָבן מיר זיך באַזאָרגט מיט לאָפּאַטעס און אַ האַק, און איך מיט אשר׳ן מיט זיינע צוויי זין און רחל׳ה דעם שוסטער׳ס האָבן מיר זיך געלאָזט זוכן אַ צווייטן פּלאַץ, אויף צו מאַכן אַ גוטן בונקער אין דער ערד, מיר זאָלן קענען אין אים ווינטערן. דאָס איז געווען בערך 12 אזייגער

בייטאָג. חוה מיט דבורהקה׳ן און ציפּע מיט די צוויי מיידלעך זענען געבליבן אויף דעם פּלאַץ צו קאָכן מיטאָג. דבורקה האָט זיך אַפילו געבעטן מיטגיין, אָבער ווייל זי איז געווען מיט אַ פּערקילטן האַלדז האָב איך איר געלאָזט דאָרטן. מעגליך ווען זי זאָל מיטגיין מיט אונדז, וואָלט זי אפשר געווען געבליבן לעבן. ווען מיר זענען נאָר געקומען אויף דעם נייעם פּלאַץ און זיך געשטעלט גראָבן דעם בונקער און צוגרייטן מאַטעריאַל אויף אים מאַכן, האָבן מיר איינגעהערט שיסעריי. איך האָב באַלד געזאָגט אשר׳ן אַז דאָס קומט פון דער ריכטונג ווו אונדזערע פרויען געפונען זיך. דאָס שיסעריי איז געווען שטאַרק, און מיר האָבן געמיינט אַז מען שיסט אויך אויף אונדז. מיר האָבן זיך געלאָזט לויפן וואָס טיפער אין וואַלד, וואָס ווייטער פון דעם פּלאַץ ווו מען שיסט. אשר האָט אַפילו געוואָלט לויפן צום פּלאַץ ווו מען שיסט, אָבער איך האָב אים קוים אָפּגעהאַלטן דערפון, ווייל אויפן אָרט פון ראַטעווען די פרויען וואָס זענען דאָרטן געבליבן, וואָלטן מיר אויך געווען אומגעקומען. אַ גוט באַקאַנטער פויער, וואָס איז דורכגעפאָרן מיט אַ וועגעלע האָלץ, האָט אונדז באַשטעטיגט אַז דאָס שיסט מען לעבן די טרובינסקעס. די שיסעריי איז געוואָרן נאָך שטאַרקער און מיר זענען געלאָפן וואָס טיפער אין וואַלד, ביז מיר האָבן פאַרלוירן איינער דעם צווייטן.

ווען עס איז געוואָרן שטיל פון דער שיסעריי, האָבן מיר זיך ווידער אָפּגעזוכט, אָבער מיר האָבן מורא געהאַט זיך דערנענטערן צום פּלאַץ, ווו מיר האָבן איבערגעלאָזט אונדזערע טייערסטע. מיר האָבן זיך באַשולדיקט איינער דעם צווייטן וואָס מיר האָבן זיי געלאָזט אָן שוץ. אָבער ווי די קריסטן האָבן נאָכער דערציילט, וואָלטן מיר גאָרנישט געווען אויפגעטון, ווייל דער בראַנעוויצקי, וואָס מיר האָבן ביי אים גענעכטיגט, איז זיין ברודער געקומען מיט אוקראַינער פּאָליציי און אַרומגערינגלט דעם פּלאַץ און באַשאָסן פון אַלע זייטן. חוה איידלמאַן איז געלאָפן אין דער ריכטונג פון וואַלד, איז איר געלונגען צו אַנטלויפן. דבורקה איז אַרויסגעלאָפן אויף דער לאָנקע, האָט מען זי באַלד ראַנירט אין פוס און זי געכאַפּט און געשלעפּט אין וואַלד, זי זאָל אויסזאָגן ווו איז אונדזער געווער. ציפּע איז געפאַלן פון די ערשטע שאָסן אין פלייצע בעת זי האָט געשיילט קאַרטאָפל, און אַזוי האָבן מיר זי געפונען זיצן איינגעבויגן.

נאָך אַ האַלבער נאַכט זענען מיר פאָרזיכטיק צוגעקומען צום פּלאַץ און מיר האָבן אויף דער לאָנקע געטראָפן דאָס גרעסערע מיידעלע פון אשר׳ן אַ געשאָסענע. ווייזט אויס אַז זי האָט פּרובירט אַנטלויפן. די קלענערע טאָכטער איז געליגן נעבן פייער, ווו מען האָט געקאָכט, אַ טויטע און ציפּע ווי איך האָב דערציילט. זיי זענען אַלע שוין געווען קאַלט. ווען איך בין צוגעלאָפן צו דבורקה׳ן איז זי געליגן מיטן פּנים אַרויף און נאָך געווען אַביסל וואַרעם. ווען איך האָב פּרובירט זי נעמען ביים קאָפּ זי אויפזעצן און אפשר מינטערן, האָב איך אָנגעטאַפּט בלויז שטיקלאַך פון קאָפּ. אונדזערע הערצער האָבן שיער נישט געפּלאַצט פון ווייטאָג. מיר האָבן מורא געהאַט עפּעס אַ געוויין, טאָמער לאָקט מען אויף אונדז. מיר האָבן בלויז נישט געוווסט וואָס איז דער גורל פון חוה׳ן. די פינסטערניש איז געווען אַזוי גרויס אַז מיר האָבן זיך געהאַלטן ביי די הענט און זיך אָפּגעטראָגן וואָס שנעלער פון פּלאַץ. אונדזער איינציקער ווילן איז יעצט געווען ווי אַזוי ברענגט מען זיי צו קבר ישראל.

אַ סימן איז נישט קיין מצבה

די קריסטן האָבן אונדז נאָכער דערציילט אַז דבורקה׳ן האָט מען שטאַרק געמוטשעט ביז זי האָט אויסגעהויכט איר נשמה. זיי האָבן געוואָלט זי זאָל זיי אויסזאָגן ווו מיר האָבן געוווינט, נאָר זי האָט זיך מיט אונדז נישט געווויזן. זיי האָבן געוואָלט זי זאָל זיי אויסזאָגן ווו מיר האָבן געוווינט. ווייל פונקט איז אונדז געלונגען די טאָג זיך פאַרזאָרגן מיט ברויט, פאַסאָליעס און קאַרטאָפל. איך האָב אַפילו באַקומען ביי די טרובינסקעס האָניק צו טרינקען פאַר דבורקה׳ן, איר לייכטער מאַכן די ווייטאָגן אין האַלדז. אָבער איר טויט האָב איך נישט געקאָנט פאַרמיידן. די מערדער זענען נאָכער געגיין מיט אונדזער ברויט איבערן דאָרף נעמיל׳יע צו פאַרגלייכן דעם ברויט, וואָס זיי האָבן געפונען אין די הייזער, בכדי זיך איבערצייגן צו די נעמיליער גויים האָבן אונדז נישט אונטערגעהאַלטן מיט ברויט. צו דעם גליק פון די נעמיליער האָט דאָס ברויט גישטאַמט פון ביסטריץ, וואָס אשר האָט געבראַכט מיט איייניקע טעג צוריק און דאָס האָט זיי געראַטעוועט. אַנדערשט וואָלט מען זיי געוועזן פאַרברענט מיט די הייזער צוזאַמען, בכדי אַנשרעקן אַנדערע זיי זאָלן נישט העלפן קיין יידן.

מיר האָבן אָנגעהויבן בעטן די באַקאַנטע קריסטן זיי זאָלן מאַכן אַ קבר פאַר די הרוגים, האָבן זיי מורא געהאַט דאָס טון. מיר האָבן ווידער מורא געהאַט בייטאָג צוקומען צום פלאַץ און ביינאַכט איז געווען אוממעגליך עפּעס טון, ווייל די ערד איז געווען פול מיט אולשאנקע בוימער. ביז איינמאָל האָבן מיר באַקומען אַ גרויסע האַק מיט אַ לאָפּאַטע, און ביי האַלבער נאַכט איז אונדז נאָך שווערער אַרבייט, געלונגען אויסגראָבן אַ קבר אויפן פלאַץ און זיי באַהאַלטן. מיר האָבן אָנגעהאַקט עטלעכע בוימער אויף אַ סימן אַז אויב מיר וועלן בלייבן לעבן און זיך באַפרייען פון די מערדער, זאָלן מיר זיי קענען איבערפירן און באַהאַלטן ווי עס קומט זיי. אָבער אויך דעם קליינעם צוזאָג האָבן מיר נישט געקענט דערפילן, ווייל נאָך דער באַפרייונג האָבן אוקראַינער באַנדיטן געפירט קאַמפן קעגן דער סאָוויעטישער מאַכט, און דער פלאַץ, ווו אונדזערע טייערסטע זענען אומגעקומען, איז געווען די פעסטונג פון די באַנדיטן וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן פון דער סאָוויעטישער מאַכט. אַזוי האָט מען נישט געקענט צוקומען צום פלאַץ, סיידן באַצאָלן מיטן לעבן. אָבער דאָס דרוקט אויפן געוויסן נאָך היינט, כאָטש זיי זענען נישט געווען די איינציקע, וואָס זענען נישט געקומען צו קבר ישראל. הונדערטער זענען געפאַלן אין די וועלדער פון מערדערישע קוילן און מען האָט זיי נישט געקענט ברענגען צו קבר ישראל. אַפילו דער גרויסער ברודער־קבר, ווו מען האָט אומגעבראַכט די גאַנצע סעלישטער קהילה, איז אויך נישט אין קיין בעסערער לאַגע. נישט לאַנג נאָך דער באַפרייונג האָבן אים די שארית הפליטה, וואָס האָבן זיך געפונען אין מאַטשולאַנקע, אַביסל געבראַכט אין אָרדנונג און געשטעלט אַ ברודער־מצבה. אָבער צו מיין אומגליק האָב איך נישט געקענט נעמען קיין אָנטייל, ווייל איך האָב געמוזט אַנטלויפן פון מאַטשולאַנקע קיין בערעזנע, ווייל מען האָט מיר געוואָלט שיקן אויף דעם דאָנבאַס ארבעטן צוזאַמען מיט די אַלע אוקראַינער באַנדיטן.

עלנט און פאַרפרוירן

דאָס אומקומען פון דבורקה׳ן איז אויף מיר ווי אַ דונער געפאַלן. עס האָט מיר באַהערשט אַ גרויסע עלנט. אַ צייט בין איך געווען צומישט און נישט געהערט וואָס מען רעדט צו מיר. מען האָט געדאַרפט הויך שרייען ביז איך האָב עפּעס איינגעהערט. מיר האָבן אָפּגעזוכט חוה׳ן און ווידער געפּלאָנעוועט וואָס צו טון. דער ווינטער האָט זיך אָנגעפאַנגען. דאָס אָנטון האָבן מיר פאַלוירן, אויף די פיס בלויז אַ פּאָר קאַלאָשן. עס זענען שוין געווען קאַלוזשעס פון די רעגענס און אַפילו שניי. ביינאַכט בין איך געגיין צו די באַקאַנטע קריסטן זיי זאָלן מיר געבן עפּעס אָנטון. אָבער זיי האָבן אַפילו נישט געוואָלט זיך אָפּרופן פאַר מורא. מיט די קאַלאָשן בין איך געגיין און געבראָכן דאָס אייז, זיך פאַרקילט די פּיס און באַקומען שטאַרקע קראַמפן. אשר האָט מיר געזאָגט אַז ווו זיי וועלן זיין דאָרט וועל איך אויך זיין. דאָס האָט מיר געמונדערט, ווייל אַנדערשט וואָלט איך געווען געפאַלן אין פעלד גייענדיק. אשר האָט זיך דערוווסט אַז אַלטער טיקטין מיט זיין פאַמיליע און נאָך סעלישטער געפונען זיך ביי גלושקאָוו אין אַ וואַלד און אַז דאָרט איז אַ זיכער פּלאַץ. מיר האָבן זיך דערלאַנגט צו זיי און מיר האָבן דאָרט געטראָפן אַלטערן מיט זיין פאַמיליע, יעקב קליינמאַן און נאָך סעלישטער, ווי אויך איניקע פון קאָרעץ. זיי זענען נישט געווען זייער צופרידן, וואָס מיר זענען געקומען, ווייל עס איז געווען שווערער זיך אויסבאַהאַלטן מיט אַ גרויסער גרופּע יידן, אָבער באין ברירה האָבן זיי אונדז צוגענומען. איבערהויפּט ווייל אשר איז אַלטער׳ס אַ קרוב און איך האָב געהייסן ווי איינער פון אשר׳ס פאַמיליע, וואָס מיר האָבן צוזאַמען געהאַט אַזאַ טראַגישן אָפּשניט.

אויך די איבעריקע סעלישטער האָבן זיך דערנענטערט און מיר האָבן אָנגעהויבן בויען אַ גרויסן בונקער אויף ווינטער. אָבער ווי גרויס ער איז נישט געווען, האָט ער אונדז אַלעמען נישט געקענט אַריינבעמען. עס איז געווען פּלאַץ פאַר 10 און מיר זענען געווען מער ווי 20. ער איז געווען צוויי מעטער אין דער ערד, די ווענט געמאַכט פון באַלקענס פון ביימער. מיר האָבן אַפילו איינגעאָרדנט אַ אייזערנע פּליטע און אָנגעהויבן פירן אַ ניי לעבן. אשר איז אַוועק קיין ביסטריץ און געבראַכט שפּייז. אַזוי האָט זיך יעדער פאַרזאָרגט מיט אַביסל שפּייז און מיר וואָלטן דאָרט געקענט ווינטערן. דער לעסניטשע פון דעם קוואַרטאַל האָט געוווסט אַז מיר זיצן. פאַרקערט, ער האָט אונדז געהאָלפן מיט אַ זעג און העק אויף מאַכן דעם בונקער, געוווס פאַר געלט, אָבער אויך פאַר געלט איז געווען שווער צו קריגן אַ קריסט ער זאָל דיר העלפן, ווייל דער פחד פאַר די דייטשן איז געווען זייער גרויס. אָבער אונדזער רוהיגקייט האָט לאַנג נישט געדויערט. איינמאָל איז געקומען אַ באַקאַנטער גאיאָווע און אונדז געמאָלדן אַז ער ווייסט אויף זיכער אַז זונטאָג קומען דייטשן אויף גֶעיעג אויף ווילדע ציגן אין אונדזער וואַלד און מיר מוזן אַוועק אויף א צייט פון דער געגנט. דאָס איז געווען פאַרנאַכט און אַלע האָבן זיך גלייך גענומען פּאַקן אין וועג. איך בין געלעגן ווי אַ פאַראַליזירטער אויף די פיס און נישט שטיין אויף זיי פון גרויסע שמערצן, וואָס איך האָב שוין געליטן איניגע טעג. מען האָט מיר אָפּגעגעבן דעם בעסטן פּלאַץ אויף זיך וואַרעמען איבער דער פּליטע וועלכע איז געווען שטענדיק הייס, אָבער דאָס איז געווען ווייניק אויף מאַכן מיינע פיס געזונט. יעדער איינער פרעגט מיר: לייביש, וואָס וועט זיין מיט דיר, אָבער איך האָב גאָרנישט געקענט ענטפערן. פאַרקערט, עס האָט זיך מיר אויסגעוויזן אַז די ווייטיקן זענען געוואָרן נאָך שטאַרקער און איך האָב געהויקעט שטילערהייט. אַלע זענען געווען פאַרנומען מיט גרייטן זיך אין וועג און איך ליג און יענקע ווי אַ געבונדענער. יאַנקעלע בערעזניאק האָט זיך שוין פאַרפּאַקט און איז צוגעקומען צו מיר אין געזאָגט: לייביש, דו ווייסט וואָס, אפשר זאָלן מיר פּרובירן

אַנרייבן מיט זאַלץ וואַסער, און ער האָט גלייך געמאַכט זאַלץ־וואַסער און מיר אָנגעהויבן רייבן די פיס מיט אַזאַ כוח, אַז פון מיר איז געגאַנגען בלוט און נישט שווייס, און אויך פון אים. איך האָב געפילט אַביסל אַ פאַרלייכטערונג און געפּרוווט אַראָפּלאָזן אַ פוס. דאָס האָט מיר דערמונטערט און ער האָט נאָך אַביסל געריבן און איך האָב געזאָגט אַז איך וועל פּרובירן מיטגיין. ביז היינט קען איך נישט פאַרגעסן וואָס ער האָט מיר דעמאָלס פאַר אַ טובה געטון.

ביי אַנטאָני קרקוס

איך האָב זיך אָנגעשלאָסן צו אשר׳ס פאַמיליע און זיך געלאָזט מיט זיי צום לעסניטשע אין וווינונג אָנגרייטן ברויט אויף דעם וועג. ווען מיר זענען אָנגעקומען איז שוין געווען דער אויוון שטאַרק אָנגעהייצט און חוה האָט מיר זעזאָגט: לייביש, גיי דערווייל אַרויף אויפן אויוון וועסטו זיך גוט אויסוואַרמען ביז מיר וועלן אָפּבאַקן דאָס ברויט און פאַרטאָגס וועלן מיר זיך לאָזן אין וועג. ווי נאָר איך בין אַרויף אויפן אויוון און דאָרט איז געווען שטאַרק הייס, אַז עס האָט ממש געבריט, איך בין געווען פאַרמאַטערט פון נישט שלאָפן אייניקע נעכט צוליב די ווייטיקן, בין איך גלייך איינגעשלאָפן. ווען זיי האָבן מיר אויפגעוועקט אויף זיך לאָזן אין וועג האָב איך געפילט אַז איך וועל קענען מיט זיי מיטגיין און מיר זענען אַוועק קיין מאקרע. דאָרט איז דאַן געווען פול מיט נאומאָווס פאַרטיזאַנער. איך בין אַריין ווידער צו אַ באַקאַנטן קריסט און אַרויף אויף דעם אויוון זיך וואַרימען און געטראָפן שניאור וולמאַן, וועלכער האָט מיר געזאָגט אַז אַנטאָני קרקוס האָט געהערט אַז איך בין קראַנק און ער וויל מיר נעמען צו זיך אין שטוב. די אָנוועזנהייט פון פאַרטיזאַנער אין די דערפער האָט געווירקט אויף די קריסטן, אַז זיי זאָלן אַזוי נישט מורא האָבן. ער האָט געהאַט מיין אַ ניי־מאַשין אַ נייעם, האָב איך פאַרשטאַנען אַז ער וויל זי ירשענען דערפאַר, וואָס ער וועט מיר האַלטן ביי זיך. און די צוויי־יטע נאַכט זענען איך און אשר, וואָס איז געגיין קיין ביסטריק, אָנגעקומען קיין זאַוואַלאַטשע צו אנטאָני קרקוס. מיר האָבן אָנגעקלאָפּט אין פענסטער, האָט ער באַלד זיך אָנגערופן, נישט ווי פריער, אַז ער פליג נישט ענטפערן ווען איך האָב געקלאָפּט. ווי נאָר ער האָט איינגעהערט אַז דאָס בין איך, האָט ער אונדז באַלד אַריינגענומען אין שטוב און געמאַכט עסן, זיך אויסגעפרעגט וועגן מיין געזונט און מיר גלייך געמאָלדן אַז איך קען בלייבן ביי אים ווינטערן, אָבער ער וויל נישט אַז עמיצער זאָל וויסן אויסער זיין פאַמיליע. אשר איז אַוועק קיין ביסטריק און איך בין געבליבן ביי אַנטאָני׳ן, ווו ער האָט מיר געמאַכט אַ געלעגער אויף דער פּליטע ווי איך האָב געבראָטן מיינע קראַנקע פיס.

דאָס זיצען ביי אַנטאָניע׳ן איז אויך נישט געווען אַזוי באַקוועם. עס פלעגן קומען צו אים פיל שכנים זיך ראַזירן און שערן, ווי אויך שניידן סיטשקע, און דאַן האָב איך געמוזט זיצן אַ גאַנצן טאָג פאַרשפּאַרט אונטערן בעט אין שלאָף צימער, און אַפילו נישט לאָזן קיין טשיכע פון דער נאָז. שוין אָפּגערעדט וואָס אום שבת, ערב זונטאָג, פלעגן קומען אַ סך קליענטן און אַ גאַנצן טאָג האָב איך נישט געקריגן קיין עסן, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט טאָמער וועלן די שכנים זיך דערוווסן. די איינציקע זאַך וואָס איך האָב געקענט טאָן איז געווען רויכערן ווי פיל איך וויל ווייל אונטער דער בעט איז געשטאַנען אַ קאַראָבקע מיט טאַבאַק און איך האָב פון צרות אזוי פיל גערויכערט ביז פון מיין מויל איז געגאַנגען סמאָלע, און דאַן האָב

איך אויפגעהערט רויכערן. דאָס זיצן איינזאַם גאַנצע טעג פלעג שטאַרק פייניקן. נאָר די אַלע איבערלעבענישן האָב איך געדאַרפט האָבן מיט וועמען זיך אויסשמועסן און פאַרטרייבן די אנטוישונג אין לעבן, אבער דאָ איז געווען פונקט פאַרקערט. אַ גאַנצן טאָג האָב איך געקענט זיך איבערגעבן אַלע שלעכטע געדאַנקען.

פון חיימען מיט לייזער׳ן האָב איך נישט געהערט ווו זיי זענען, זינט מיר האָבן זיך צושיידט פון די פאַרטיזאַנער. ביז איינמאָל איז פיניע שפּילקע געקומען צופעליק צו אַנטאָני׳ן און מיר דערציילט אז חיים מיט מאלע׳ן געפונען זיך אין פּאָדראַלאַווקע, און לייזער געפונט זיך אין פּאָטאַשנע. מיר איז געווען שווער דאָס צו פאַרשטיין ווי אַזוי צוויי ברודער, וועלכע זענען געבליבן פון א גאַנצער פאַמיליע, זאָלן זיין צושיידט. איבערהאָופּט האָט מיר נישט געלאָזט רוען דער געדיינק פון לייזער׳ס לאַגע, וועלכער איז געליגן קראַנק אויף טיפוס אין פּאָטאַשנע, ווו עס איז בכלל נישט געווען קיין זיכער אָרט. אין די נעכט האָב איך נישט געקענט שלאָפן, ערשטנס ווייל די פּליטע האָט מיר געבריט, און צווייטנס — האָט געעקבערט דער געדאַנק ווי אַזוי פירט מען אַריבער לייזער׳ן פון פּאָטאַשנע. אָבער מיינע קראַנקע פיס האָבן מיר נאָך נישט דערלויבט וואַנדערן און איך האָב געמוזט אָפּלייגן דעם פּלאַן פון באַזוכן חיימען מיט לייזערן׳.

איין נאַכט האָב איך כמעט נישט געקענט איינשלאָפן, קלערענדיק וואָס וועט זיין מיט לייזער׳ן וואָס ער ליגט קראַנק אויף טיפוס אָן מעדיצינישע הילף, און דערצו אין אַזאַ נישט זיכערן פּלאַץ ווי פּאָטאַשנע. אַלע מאָל האָב איך געהאַט פאַרשידענע חלומות, און אַנטאָני האָט געהערט ווי איך שלאָף נישט. פרעגט ער מיר: לייבע, פאַר וואָס שלאָפסטו נישט? האָב איך געענפערט, אַז לייזער׳ס לאַגע לאָזט מיר נישט איינשלאָפן, און איך האָב אַ פאַרגעפיל, אַז עפּעס איז דאָרט נישט אין אָרדנונג און איך מוז גיין זען וואָס ער מאַכט. איך האָב געוואָלט גען צו חיימען, אַז מיר זאָלן צוזאַמען אים גיין באַזוכן. אַנטאָני האָט מיר געפּרווט אָפּרעדן פון דעם, אָבער איך בין אויפגעשטאַנען און אַוועק אויפן וועג פון פּאדראלאווקע, טראָץ דעם וואָס די נאַכט און די פינסטערניש האָבן נאָך געהערשט אין דרויסן.

חיימ׳ס נס

דער וועג פון זאוואלאטשע קיין פּאדראלאווקע איז געווען אייניקע קילאָמעטער, ווען עס האָט זיך געענדיקט דער זאוואלאטשער וואַלד האָט שוין אָנגעהויבן טאָגן. איך האָב געדאַרפט איבערגיין אַ פעלד פון אַ קילאָמעטער און אַריין אין פאדראלאווקער וואַלד. ווען איך בין אַרויס אויף דעם פעלד האָב איך באַמערקט ווי דריי פערזאָן גיין אַרויס אויף דעם פעלד און גייען אויף דעם וועג קיין זאוואלאטשע, דאס הייסט קעגן מיר. דאַמאָלט איז אויך געווען אַ ריזיקע זיך טרעפן אַפילו מיט רוסישע פאַרטיזאַנער; טרעפנדיק אַ יידן האָבן זיי געשריגן אויף אים, און נישט איינמאָל געגעבן קלעפּ. אָבער איך האָב שוין נישט געהאַט קיין ברירה און געגיין קעגן זיי. ווען זיי האָבן זיך דערנענטערט, האָב איך דערקענט, אַז דאָס זענען געווען פיניע שפּילקע מיט יוסף גיטערמאַן. אין דערמיט טיז געגיין חיים, וועלכן איך האָב אינגאַנצן נישט דערקענט. דאָס געזיכט איז געווען פאַרגאָסן מיט בלוט; דער אַקסל איז געווען מיט אַ גרויסער לאָך פאַרווונדעט, און חיים האָט געזאָגט: דאַרפסט דאַנקען גאָט, וואָס

איך בין געבליבן לעבן. מאַלען האָבן די באַנדיטן דערשאָסן באַלד אויף דעם פּלאַץ, ווו מיר זענען געשלאָפן ביי א קריסט אין שטוב. אויף מיר האָבן זיי געקלערט אַז איך בין שוין טויט, האָבן זיי מיר איבערגעלאָזט. ווען איך בין געקומען צו זיך, בין איך געקראָכן אויף אַלע פיר ביז איך בין אָנגעקומען צו אַ צווייטן קריסט, און ער האָט מיר געמונטערט.

יעצט מוז מען זען עפּעס מעדיצינישע הילף צו פאַרקלענערן די ווייטיקן פון ווונד. מיר זענען גלייך אַוועק צו מאַטעאוש קרקוס, און נאָך לאַנגע וואַקלענישן האָט ער מסכים געווען פאַר גוט באַצאָל אַוועקפירן חיימען אין די לעוואַטשעס צו אַ געוועזענעם סאַניטאַר פון דער פוילישער ארמיי. אפשר וועט ביי אים זיין מיטלען אויף באַנדאַזשירן דעם ווונד. ער האָט פאַרבאַנדאַזשירט חיימען די ווונד, וואָס איז געווען אַזוי גרויס, אַז מ׳האָט געקענט אַריינלייגן אַ גרויסע איי. די לאַפּאַטקע איז געבליבן גאַנץ און חיים איז געבליבן ביי מאַטעאוש׳ן אין שטוב היילן דעם ווונד. איך פלעג אים יעדן טאָג בייטן דעם באַנדאַזש, אָבער דאָס האָט זיך אויזגעלאָזט און עס איז נישט געווען מיט וואָס היילן דעם ווונד. מאַטעאוש האָט געראָטן צולייגן חזיר שמאַלץ, אפשר וועט דאָס היילן דעם ווונד. מיר האָבן געפאָלגט און מיר האָבן געזען, אַז עס האָט געהאָלפן און דער ווונד האָט זיך אָנגעהויבן היילן. אָבער אויך די שמחה האָט לאַנג נישט געדויערט, ווייל די קריסטן פון זאַוואַלאַטשע האָבן געקריגן ידיעות אַז די דייטשען גרייטן זיך מאַכן אָבלאַוועס אין די דערפער, דאָס הייסט אַ געיעג נאָך די איינצעלנע יידן, וואָס זענען געבליבן לעבן, און ביי וועמען מען וועט טרעפן יידן, וועט מען אים אומברענגען מיט זיין פאַמיליע צוזאַמען מיט די יידן. דאָס האָט געהייסן אַז מען מוז ווידער אַוועק אין די וועלדער.

נחמו, נחמו

די גאַנצע נאַכט האָט געשנייט און דער שניי איז אין איניקע ערטער געווען אַ מעטער הויך; די וועגן זענען געווען פאַרשאָטן; אין פאַרלויף פון טאָג האָבן זיך צונויפגעזאַמלט צו אַנטאָני׳ן נאָך יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אין פאַרשידענע הייזער ביי קריסטן אין זאַוואַלאַטשע, קלערינדיק, אַז ביי אַנטאָני׳ן אין שטוב איז זיכערער צו זיצן ווי אין צענטער פון דעם דאָרף. חיים איז געקומען, יקיר יאַסנאָבולקא, וועלכער איז אומגעקומען נאָך דער באַפרייהונג, מיט זיין פרוי פאַניע מיט איר שוועסטער דבורה, וועלכע איז היינט מיין פרוי. פון קאָרעץ איז געווען אַ פרוי בתיה מיט אַ טעכטערל פון 3 יאר, וואָס האָט זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס. ווידער איז געווען אַ בעזשעניק פון וואַרשע מיט זיין פרוי און שוואָגער. אַנטאָני, זעענדיק אַז ביי אים קלויבן זיך אַזוי פיל יידן, איז ארומגעגיין מיט שרעק, אָבער ער האָט זיי נישט געקענט ארויסשיקן אין אַזאַ זאַווערוכע אויפן גאַס. ביז עס איז געוואָרן נאַכט און מיר זענען אַלע געזעסן דערשלאָגענע און נישט וויסענדיק וואָס צו טאָן. מאַטעאוש קאַרקוס, וואָס איז געווען אַנטאָני׳ס אַ שוואָגער, איז געקומען צו אונדז און אונדז געטרייסט. נישט איינמאָל האָט ער זיך אַרויסגעוויזן ווי אַ מלאך מושיע און דאָס מאָל אויך. ער האָט געזאָגט, אַז ווי נאָר עס וועט אויפהערן די זאַווערוכע וועט ער אונדז אַלעמעם אוועקפירן אויף אַ זיכערן פלאַץ אין וואַלד ווו עס געפונט זיך זיינע אַ בודקע ווו ער טרייבט בראָנפן, און ער וועט אונדז מאַכן פייער. ער האָט געזאָגט, אַז די לאַגע איז נישט אַזוי געפערליך און עס וועט אַריבער אַ פאָר

טעג און מיר וועלן ווידער קענען זיין אין די הייזער. אין יענעם מאָמענט איז ער געווען ביי אונדז אין די אויגן ווי איינער פון די גרעסטע צדיקים. ער איז געבליבן מיט אונדז וואַרטן ביז אַ האַלבער נאַכט, און ווען די שניי זאַווערוכע איז שטיל געוואָרן, זענען מיר אַרויס אין וועג.

דער וועג איז געווען זייער אַ לאַנגער, כאָטש עס איז געווען נישט ווייט פון אונדז — אינגאַנצן צוויי קילאָמעטער, אָבער די וועגן זענען געווען פאַרשאָטן און מיר זענען געגיין ביז די קני אין שניי, איבערהויפט האָט זיך שטאַרק געמאַטערט בתיה די קאָרעצער מיט איר מיידעלע. פונקט עטליכע טעג פאַר דעם האָט מיר אָנגעריסן אויף דער האַנד אַ גרויסע גולע, און וואָס מ׳האָט געטאָן צו איר, האָט זי זיך נישט געוואָלט עפנען. די ווייטיקן זענען געווען גרויס און איך האָב נישט געקענט רירן מיט דער האַנט. זעענדיק ווי בתיה מוטשעט זיך מיטן קינד, אַז באַלד פאַלט זי מיט איר האָב איך גענומען דאָס קינד אויף מיינע הענט, אָבער איך האָב געמוזט בייטן אַלע מאָל די הענט. ווען איך האָב גענומען דאָס קינד אויף מיין קראַנקער האַנד האָט געפּלאַצט די גולע און עס איז אַרויס פון איר דער שמוץ. און אין דעם קאַלטן וואַלד האָט זי זיך מיר פאַרהיילט. מיט חיים׳ס וווּנד איז געווען נאָך ערגער די לאַגע. מ׳האָט אים געמוזט איבערבינדן אַלע מאָל און עס איז געווען שטאַרק קאַלט זיך אויסטון. די וווּנד איז געווען אונטער דער לאָפּאַטקע און די קעלט האָט נאָך פערשטאַרקט זיינע ווייטיקן, אָבער די געפאַר פון אומקום איז געווען נאָך גרעסער און דאָס האָט געגעבן כח פאַרגעסן די קלענערע ווייטיקן.

ווען מיר זענען געקומען אויף דעם פּלאַץ, איז נישט געווען מיט וואָס צו צולייגן אַ פייער. דאָס ביסל האָלץ, וואָס מיר האָבן דאָרט געטראָפן, האָט שנעל אויסגעברענט און דער פראָסט און די קעלט זענען געווען גרויס. אויף אייניקע פון אונדז האָט דאָס געווירקט נידער־שלאָגנד. מיין היינטיקע פרוי דבורה האָט זיך אוועקגעלייגט און געשוויגן ווי אַ טויטע און האָט נישט געוואָלט אויפשטיין צום עסן 3 טעג דורכאַנאַנד. דאָס קליינע מיידעלע האָט אויך שטאַרק געליטן פון דער קעלט. מיר האָבן געזען, אַז ווען מיר וועלן זיך נישט דערמונטערן זעלבסט וועלן מיר אומקומען פון קעלט. דבורה׳ס שוועסטער פאַניא און איך נאָך אייניקע זענען מיר אַרויס און אַראָפּגעלאָזט עטליכע ביימער און זיי צוזעגן אויף האָלץ און זיי געלייגט צום פייער. אָבער זיי זענען געווען נאַס און נישט געוואָלט ברענען. מיר האָבן געזוכט טרוקענע צווייגן און געמאַכט פייער, און נאַכער האָט אויך דאָס נאַסע האָלץ געברענט, און אַזוי זענען מיר איבערגעקומען דעם ערשטן טאָג. נאָכמיטאָג איז געקומען צולויפן צו אונדז ז׳יגאַדלע פון סטריה, און זיך צושריגן אויף אונדז, אַז מיר האָבן זיך אַריינגעריסן אין זיין בודקע. ער האָט מורא געהאַט, אַז די דייטשן וועלן זיך דערוווסן און מען וועט אים אומברענגען מיט זיין פאַמיליע. ווען ער האָט מיר דערקענט, און זעענדיק די לאַגע אין וועלכער מיר האָבן זיך געפונען, איז ער געוואָרן געלאַסענער. איבערהויפּט האָט ער רחמנות געהאַט אויף דעם קינד און האָט אונדז פאַרשפּראָכן צו געבן פאַרן קינד מילך און שפּייזן און אַביסל טרוקן האָלץ, נאָר עמיצער זאָל מיטגיין מיט אים.

אין דאָרף האָבן פיל קריסטן געהאַט טענות צו מאַטעאוש׳ן פאַר וואָס ער האָט אונדז געבראַכט צו וווינען אין וואַלד, וואָס איז נאָענט צו זייער דאָרף, ווייל דאָס קען ברענגען אַז מען זאָל פאַרברענען דעם גאַנצן דאָרף. אָבער מיר האָבן נישט געהאַט קיין אַנדער ברירה און געבליבן זיצן דאָרט. דאָס איז געווען די צייט פון פורים. די זון האָט שוין אָנגעהויבן וואַרעמען, און דער שניי האָט אָנגעהויבן זינקען און אויף דעם האַרצ׳ן איז געוואָרן אַביסל לייכטער. דער פרילינג האָט זיך דערנענטערט, אָבער מיט אים אויך די זאָרגן וואָס וועט זיין

מיט אונדז, און ווי לאַנג וועלן מיר זיין אין אַזאַ לאַגע. מיר זענען געווען זיכער, אַז דער סוף פון היטלערן דאַרף קומען, אָבער ווען — דאָס האָבן מיר קיינער נישט געקענט זאָגן. מאַטעאוש האָט אונדז געראָטן, אַז אויב מיר ווילן זיצן אויף אַ זיכערן פּלאַץ, דאַרפן מיר אַוועקוואַנדערן קיין פּיפּלע. דאָרט געפינען זיך יידן מיט בונקערס און קיין דייטשן וועלן נישט קומען אַהין. אָבער ער האָט נישט געוואָלט מען זאָל וויסן, אַז ער האָט אונדז געבראַכט. עס האָט געדויערט אַ שטיקל צייט ביז מיר האָבן אָפּגעזוכט דעם פּלאַץ. מיר האָבן געטראָפן פסח קעחטשער מיט זיין זון לאָווע; אלתר טיקטין, זעליג און אברהם שתדלן, אבא גוטמן, אברהם דער פולקאָווניק מיט זיין פאַמיליע און נאָך אייניקע. צום ערשטן זענען זיי נישט געווען צופרידן פון אונדזער דערשיינען, און זיי האָבן בלויז געוואָלט וויסן ווי אַזוי מיר האָבן זיי אָפּגעזוכט. דאָס איז געווען אַ סימן, אַז דער פּלאַץ איז נישט קיין זיכערער. אָבער צו ביסלעך האָבן זיי זיך איינגעוווינט מיט אונדז. מען האָט אונדז געמאַכט אַ פּלאַץ אין די בונקערס, און די ערשטע נאַכט זענען מיר געשלאָפן זייער געשמאַק אין דער נייער וווינונג, ווייל ביז שפּעט אין דער נאַכט האָט יעדערער דערציילט וואָס ער האָט דורכגעמאַכט ביז יעצט.

ביי חייםען האָט זיך די וווּנד כמעט ווי פאַרהיילט. די שפּייז וואָס מיר האָבן געבראַכט מיט זיך האָט זיך געענדיקט, אָבער גיין צוריק קיין זאַוואַלאַטשע נאָך שפּייז איז געווען אַ געפאַר, ווייל די דייטשן זענען אַרומגעלאָפן אויף די דערפער כאַפּן יונגע מענטשן צו דער אַרבייט, און ווען זיי האָבן געטראָפן אַ יידן האָט ער שוין נישט געדאַרפט אַרבייטן. דאָס האָט אונדז אָפּגעהאַלטן נאָך אייניקע טעג. דאָס ביסל קאַרטאָפל, וואָס מיר האָבן געהאַט, איז צוטיילט געוואָרן אויף נאָך קלענערע פּאַרציעס בכדי עס זאָל אָנהאַלטן וואָס לאַנגער, אָבער אַלץ האָט זיך שוין געענדיקט, און מיר האָבן געמוזט זיך לאָזן נאָך שפּייז קיין זאַוואַלאַטשע. איך מיט לייזערן, זעליג שתדלן, אבא גוטמן און אברהם פולקאָווניק זענען באַנאַכט אַוועק קיין זאַוואַלאַטשע. ביז מיר זענען אָנגעקומען פאַרטאָגס צום הויז פון מאַטעאוש קרקוס איז ער שוין געווען אויפן פעלד און געאַקערט. איך מיט לייזערן זענען צוגעגיין אים באַגריסן, און די איבעריקע זענען אַריין צו זיין פרוי בעטן שפּייז. ווי נאָר איך רעד מיט אים אייניקע ווערטער עהרן מיר אַ שאָס און באַלד אַ צווייטער. ער זאָגט מיר: לויף גלייך אין וואַלד, ווייל דאָס קענען זיין דייטשן. איך מיט לייזערן זענען געלאָפן ניט מיט אונדזערע כוחות. ווען מיר האָבן זיך אומגעקוקט, איז אין צווייטן הויף ביי אַ שכן, אַ שטרעקע פון אַ האַלבן קילאָמעטער, געשטאַנען אַ דייטשער רייטער אויף אַ פערד און געשריגן האַלט. אָבער צו אונדזער גליק האָט ער דערזען אַ גרויסע גרופּע שקצים מיט שיקסעס, וועלכע זענען אויך אַנטלאָפן פון די דייטשן, און ער האָט זיך געלאָזט נאָך זיי. ווען ער זאָל געווען וויסן, אַז מיר זענען יידן וואָלט ער געוויס מוותר געווען אויף יענע. דאָס זעלבע איז געשען מיט זעליגן, אבא און אברהם פולקאָווניק, ווי זיי האָבן אונדז דערנאָך דערציילט. ווען מיר זענען אַריין אין וואַלד האָבן מיר געטראָפן שקצים, וואָס זענען אַנטלאָפן פון די דייטשן. מיר האָבן אונטערגעוואַרט אַ פּאָר שעה ביז עס איז געוואָרן שטיל און דאַן איז אונדז געלונגען זאַמלען אַביסל קאַרטאָפל און מיר האָבן זיך צוריק געקערט קיין פּיפּלע.

מיר וואַנדערן ווייטער

אָבער אויך אין פּיפּלע זענען מיר רוהיק נישט געבליבן זיצן, ווייל עס זענען פאַרשפּרייט געוואָרן קלאַנגען, אַז די דייטשן ברענגען די דערפער קאָזאַרניק און סיפּקעס. ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן איז דאָס געווען ריכטיק. ווען די איינוווינער פון די דערפער האָבן נישט געוואָלט געבן קיין מענטשן צו דער אַרבעט, ווי אויך נישט די צאָל בהמות און תבואות, וואָס מען האָט אַרויפגעלייגט אויף זיי, אַנטלויפנדיק אין וואַלד מיט זייערע פאַמיליעס און גאַנצן גוטס, זענען די דייטשן געקומען און פאַרברענט אַלעס. די מענטשן, וואָס זענען געבליבן היטן די וווינונגען, האָבן זיי אויסגעהאַרגעט, און דאָס האָט זיך דערנענטערט צו פּיפּלע. מיר האָבן געמוזט עוואַקו־אירן און מיר האָבן זיך אַריבערגעצויגן אין וואַלד צווישן מאקרע אדן די לעוואטשעס, וואָס זענען געווען פאַרנומען דורך פאַרטיזאַנער. די באַציונג פון דער קריסטליכער באַפעלקערונג צו די יידן האָט זיך פאַרבעסערט, ווייל זיי האָבן איינגעזען, אַז דער דייטש מיינט נישט נאָר די יידן, און אַז זיי מוזן אויך אַנטלויפן אין די וועלדער. די דערפער סטריה און זאוואלאטשע זענען אויך אַוועק מיט זייערע פאַמיליעס אין די וועלדער, אָבער זיי זענען אָפּגעקומען בלויז מיט שרעק. די דייטשן האָבן נישט געוואָגט צו קומען אין זייערע דערפער. זיי האָבן דאָס אָנגענומען פאַר אַ גוטן סימן פון גאָט, ווייל זיי האָבן געהאָלפן די יידן.

אויף דעם פּלאַץ בין איך קראַנק געוואָרן אויף טיפוס און אייניקע וואָכן בין איך געלעגן מיט גרויסע היץ און נישט געוווּסט וואָס עס טוט זיך מיט מיר. ליגנדיק אָנגעטון אין דער קעלט מיט פיבער האָב איך באַקומען אַ אַנציגדונג פון די טרעט־פיס און די גאַנצע צייט פון דער קרענק האָב איך געשריגן: נעמט מיר אַראָפּ דעם גוף פון די פיס, ווייל ער דרוקט מיר זייער. חיים מיט לייזערן זענען געווען זייער באַזאָרגט פון מיין צושטאַנד, ווייל מיט אייניקע וואָכן צוריק איז געשטאָרבן חיה׳לה ווערנער פון טיפוס אין וואַלד, און איך בין קראַנק געוואָרן באַלד נאָך אַ באַזוך ביי חיה׳לען. אויך האָבן מיר באַקומען גריסן, אַז אין פּאדראלאווקע זענען געשטאָרבן פון טיפוס מיכל שינדל און אברהם׳ציק בלומקעס, און עס ליגן דאָרט נאָך קראַנקע און מען ווייסט נישט וואָס עס וועט זיין מיט זיי. די קרענק האָט אָנגעוואָרפן אַ פחד אויף די מענטשן. משה׳לה פּולקאָווניק, אברהם ווערנע׳ס זון איז נאָך אין פּיפּלע קראַנק געוואָרן אויף אַ שטאַרקע אנגינע, און 24 שעה איז ער געווען אינגאַנצן טויט, און מיר זענען שוין געגיין אים מאַכן אַ קבר, נאָר ווייל עס איז געוואָרן פינסטער האָבן מיר דאָס אָפּגעלייגט אויף מאָרגן. אין מיטן דער נאַכט האָט ער זיך פּלוצלונג אויפגעזעצט און אנגעהויבן רופן מיט די הענט. די מענטשן פון דעם בונקער זענען געקומען צולויפן צו אונדז מיט אַ געשריי: דער מת איז לעבעדיק געוואָרן. ווען מיר זענען אַהין געקומען האָט ער געהאַלטן אָפן די אויגן און געוווּנקען מען זאָל אים געבן עפּעס אין מויל. ווען מען האָט אים געגעבן אַביסל וואַסער, האָט ער דאָס אָפּגעגעבן צוריק פון מויל און עס איז אַרויס מיט פיל מאַטעריע פון דאָרט. דער געשוויר פון אינוועניק האָט געפּלאַצט און דאָס איז געווען די הילף, און ער איז צוריק געוואָרן אַ מענטש און ער לעבט מיט אונדז היינט אין ישראל. נאָך אייניקע וואָכן פון מיין קרענק האָט זיך אויך מיין טיף געענדיקט, אָבער אויף די פיס האָב איך נישט געקענט שטיין צוליב דער אַנציגדונג אין די פיאַטעס. אָבער איך פלעג שוין אַרויסגיין פון אונטער דעם בראַדעק (דאָס איז אַ דערפל ווו די פויערן פלעגן דאָרט האַלטן היי פאַר די בהמות, וואָס זיי האָבן אָפּגעקאַסעט אויף דער לאָנקע) זיך וואַרימען אַביסל אויף דער זון.

די צייט איז געווען פּסח־צייט בערך. פון ליגן אַ לאַנגע צייט מיט אָנטון האָבן זיך אָנגעזאַמלט ביי מיר פיל לייז, וועלכע האָבן געפרעסן דאָס לייב. קיין פיל אָנטון אויף בייטן

האָבן מיר נישט געהאַט. מיין היינטיקע שוועגערן פּאַניע (וואָס דאַמאָלס האָב איך זי געקענט פאַר יאַקיר יאַסנאָבולקע׳ס פרוי) האָט אונדז אויסגעוואַשן דאָס וועש און אויסגעלאַטעט. און איך האָב שוין געקענט טוישן, אָבער קיין אָנטון אויף בייטן האָב איך נישט געהאַט. דערווייל האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אויף דעם פּלאַץ קומען ביינאַכט רויבער און גנבענען אַוועק אונדזערע זאַכן און שרעקן אונדז נאָך גוט אָן. מיר האָבן באַשלאָסן — איך, חיים און לייזער — אַז מיר גייען אַריבער נאָענט קיין זאַוואַלאַטשע אין וואַלד ווו עס געפינען זיך בונקערס, וואָס די זאַוואַלאַטשער האָבן געמאַכט, ווען זיי זענען אַנטלאָפן פון די דייטשן. די פראַגע איז נאָר געווען ווי אַזוי וועל איך קענען פאַרגיין, אַז איך האָב נישט געקענט שטיין אויף די פיס. איך האָב באַשלאָסן, אַז מען מוז אַוועק פון דעם פּלאַץ. דער וועג פון 4 קילאָמעטער האָט געדויערט ביי אונדז אייניקע שעה גאַנג, ווייל איך האָב געמוזט יעדעס מאָל זיך אַוועקזעצן. ווען מיר זענען אָנגעקומען אויף דעם פּלאַץ איז שוין געווען שפּעט און אָוונט.

אין די זאַוואַלאַטשער בונקערס

מיר האָבן געטראָפן בונקערס, אָבער זיי זענען געווען נאַס, ווייל פונקט דעם טאָג איז געגיין דער ערשטער ווערסנע רעגן. חיים מיט לייזער׳ן זענען אַוועק אין דאָרף באַקומען שוועבעלאַך און אויך אַביסל שפּייז, און איך בין געבליבן אַליין אין וואַלד וואַרטן אויף זיי. די פינסטערניש איז געווען גרויס און עס האָט אָנגעהויבן דונערן און בליצן. אין וואַלד האָט אָנגעהויבן אַ גרויסער רעגן און איך בין געזעסן אויף אַ פּען זיך אָפּרוען. דער רעגן האָט געגאָסן און אַרום מיר איז געוואָרן אַ גרויסע קאַלוזשע וואַסער. די שטיוול האָב איך שוין פון לאַנג אַרופגעוואָרפן און איך בין געזעסן באָרוועס אין וואַסער, איך בין אינגאַנצן נאַס געוואָרן. עס האָט גערעגנט אַ האַלבע שעה זייער שטאַרק, און האַלטנדיק די פיס אין וואַסער האָב איך געפילט ווי מיינע ווייטיגן ווערן קלענער. יעדעס מאָל שטעל איך זיך די פיס פּרובירן צו איך קען שוין שטיין פריי אויף די פיס. אַ וואַרעמקייט האָט זיך מיר צוגאָסן איבערן לייב. איך האָב אַפילו פאַרגעסן, אַז איך בין אינגאַנצן דורכגעווייקט פון רעגן, און זיץ אַליין אין אַ פינסטערן וואַלד. ביז לייזער מיט חיים׳ן זענען צוריקגעקומען האָט געדויערט מער ווי צוויי שעה. ווען זיי זענען צוריקגעקומען האָבן מיר געמאַכט פייער און געמאַכט קאָלאַציע. זיי האָבן מיטגעבראַכט מילך און קאַרטאָפל, זייערע אוגערקעס פון מאַטעאוש׳ן. איך האָב זיי דערציילט וועגן מיין פרייד, אַז די ווייטיגן פון די פיס זענען מיר געוואָרן פיל קלענער. מיר האָבן אָפּגעגעסן און איינגעשלאָפן טראָץ דעם, וואָס אַלעס איז געווען נאַס, ווייל דער בונקער האָט זיך געפונען אויף אַ נידעריקן פּלאַץ.

צומאָרגנס האָבן מיר זיך איבערגעטראָגן אַביסל טיפער אין וואַלד, ווייל דער בונקער איז געשטאַנען צו נאָענט פון די הייזער. אויך האָבן מיר אויסגעקליבן אַ בערגל, כדי די רעגן־וואַסער זאָל נישט אַריין אין בונקער. עס האָט נישט געהייסן אַפילו קיין בונקער. אין אונדזער וואַלד שפּראַך האָט דאָס געהייסן "קאַרין", ווייל עס האָט זיך געפונען אויף דער ערד פון אויבן, פאַרדעקט מיט צווייגען און געבויעט ווי א דאַך אויף אַ קלוניע. אין אייניקע טעג אַרום ווען לייזער איז געווען אין דאָרף, האָט ער מיטגעבראַכט מיט זיך גאָלדמאַנען, וואָס האָט געווינט

אמאָל ביי פּיקאָווסקעס טאַרטאַק. ער האָט זיך אַרומגעבלאָנקעט אַליין און געבעטן זיך אָנשליסן אין אונדזער געזעלשאַפט. מיר האָבן באַלד אויפגעשטעלט נאָך אַ קאַרין און מיר פלעגן שלאָפן צו צוויי אין אַ קאַרין. גאָלדמאַן איז געווען זייער נערוועז, נאָך מער ווי מיר אַלע וואַלד־מענטשן. איבערהאויפּט ביינאַכט פלעג ער נישט שלאָפן רוהיק. אין יענער צייט איז קיין שיסעריי נישט געווען קיין זעלטנהייט, פאַרשידענע פּאַרטיזאַנער־גרופּן פלעגן זיך אַרומדרייען אין די וועלדער — רוסישע, און נאָכדעם איז אָנגעקומען אַ פּוילישער אָטראַד, די אוקראַינער באַנ־דעראַווצעס, וואָס האָבן געקעמפט קעגן די אַלע און אויך קעגן די דייטשן. אין אַזאַ מאָמענט איז קיין שאָס נישט געווען קיין וווּנדער, אָבער גאָלדמאַן פלעג אונדז נישט לאָזן שלאָפן. נאָך יעדן שאָס פלעג ער אונדז וועקן און אויך אָנוואַרפן אויף אונדז אַ מרה־שחורה.

דערווייל איז לייזער אויך געפאַלן אויף טיפוס, און אַ וואָך נאָך אים איז אויך חיים קראַנק געוואָרן. די שטימונג מיינע איז געוואָרן זייער פּעסימיסטיש, ווייל זיי זענען געלעגן מיט גרויסע היץ און געשוויגן ווי קעצעלעך. איך אַליין בין נאָך נישט געווען אַזוי שטאַרק איך זאָל זיך קענען אַ עצה געבן מיט מיר אַליין, און דערצו נאָך 2 קראַנקע, וואָס מען האָט נישט געקענט וווסן מיט וואָס וועט זיך ענדיקן. די עלנטקייט האָט מיר אָנגעהויבן דרוקן. נאָך אַ צייט, וואָס איך האָב אָפּגעזוכט חיימען מיט לייזערן, זענען מיר געווען איין פאַמיליע. און טאָמער חלילה פאַרליר איך זיי וידער, גיי איך אויך פאַרלאָרן. אָבער איך האָב געזען, אַז מען טאָר זיך נישט אָפּלאָזן, און גענומען זאָרגן וועגן מילך פאַר די קראַנקע. איך געדענק נישט צו גאָלדמאַן איז געבליבן ווען זיי זענען געווען קראַנק, ווייל אין מיין געדאַנק איז נישט פאַראַן גאָרנישט, וואָס זאָל מיר דערמאַנען זיין אָנוועזנהייט אין יענער צייט. לייזער איז שנעל אַריבער געקומען די קרענק און חיים אין אַ וואָך אַרום, און איך דערמאַן זיך אַ פאַל, ווען באַלד נאָך דעם טיף האָבן מיר געהאַט גרויס אַפּעטיט. חיים איז נאָך געלעגן קראַנק. מיר האָבן געבראַכט קאַרטאָפל פון דאָרף און מיר האָבן גלייך צוגעשטעלט אויף דעם פייער אַ באַניאַק קאַרטאָפל, וואָס איז געווען נישט ווייניקער ווי 4 קילאָ. ווען די קאַרטאָפל זענען פערטיג געוואָרן האָבן מיר אַראָפּגעצויגן פון זיי די העמדלעך און זיי גאַנצערהייט געוואָרפן אין מויל. אין אַ קורצער צייט איז דער טאָפּ געוואָרן ליידיק. זעענדיק דאָס האָבן מיר זיך שטאַרק דערשראָקן, ווייל ביי לייזערן איז געווען אייניקע טעג בלויז פון טיפוס און אויך איך בין געווען נישט לאַנג פון טיפוס, אָבער אַלעס איז אַריבער בשלום. איך מיין אַז די מאָדערנע מעדיצין וועט נישט גלויבן, אַז אַזאַ זאַך קען אָפּגיין גלאַטיק, אָבער דאָס איז אַ לעבעדיקער פאַקט.

אַ נקמה אין די רשעים

די ערגסטע זאַך פון וועלכער מיר האָבן געליטן נאָך דער קרענק, איז געווען די אומ־ריינעקייט. מיר זענען די גאַנצע צייט געליגן מיטן אָנטון און קיין אַנדער אָנטון אויף צובייטן איז נישט געווען. די עמדער פלעגן מיר אויסוואַשן און טריקענען אויף דער זון און באַלד אָנטון צוריק, אָבער דאָס אויבערשטע אָנטון איז געבליבן אומריין ווי געווען. נאָכער האָבן מיר באַקומען ביי באַקאַנטע קריסטן געניצטע לייוונטענע עמדער, און די שטימונג האָט זיך אָנגעהויבן ווידער בעסערן. מיר האָבן באַקומען ידיעות אַז די רוסן האָבן אָפּגעהאַלטן דעם מאַרש פון דיד דייטשן און שטויסן זיי צוריק, אויך די פּאַרטיזאַנער קלאַפּן זיי אין אונטער

לאַגער. נאָך אַ גרויסן קאַמף מיט פּאַרטיזאַנער אין סעלישט, איז פּאַרברענט געוואָרן די שטאָט און די דייטשע אַדמיניסטראַציע האָט זיך געמוזט אַריבערטראָגן קיין ביסטריץ. אויך האָבן מיר געוווּסט, אַז דער מערדער דער קאָמיסאַר שיסט אַלעמאָל עמיצן פון זיינע אוקראַינישע באַאַמטע פאַר דער מינדעסטער נאַרישקייט, ווייל ער האָט געגלויבט, אַז ער אַרבייט מיט די באַנדעראָווצעס. איינמאָל האָט מען אונדז געבראַכט אַ בשורה, אַז אין קאָרידאָר פון דער גמינע האָט ער געשאָסן באַנדערצוק דעם קרומען מיט קאַלאַמעיעצען, צוויי אוקראַינער באַנדיטן, וואָס האָבן אַ גרויסן אַנטייל אין אומקום פון דער קהילה. צוביסלעך נקמה האָבן מיר שוין געהאַט, אָבער די ישועה איז נאָך געווען ווייט. איין טרייסט איז דאָס געווען פאַר אונדז, וואָס די מערדער הרגענען זיך איינער דעם אַנדערן. מען האָט אונדז אויך געבראַכט אַ גרוס, אַז אַלע דערפער פון אוסטיע ביז חלאפּ און ווידער ביזקלעצק, און די פּוילישע קאָלאָניעס זענען פאַרברענט געוואָרן אַלס רעזולטאַט פון קאַמפן צווישן אוקראַינער מיט פּאָליאַקן און פּאַרטיזאַנער מיט דייטשן. פיל סעלישטער גויים זענען אויסגעמאָרדעט געוואָרן ווי חזירים און די הייזער פאַרברענט, און די וואָס זענען געבליבן לעבן ווינען אין וואַלד זעמליאַנקעס.

ווידער ווי מענטשן

מיר האָבן ווידער צוביסלעך אָנגעהויבן אַרבעטן ביי די מאַזורן פאַרשידענע אַרבעטן און דאַן האָבן מיר שוין געעסן גלייך מיט זיי, און נישט קיין געשענקטן ברויט. שלאָפן זענען מיר נאָך געגיין אין וואַלד. אויף אונדזער בערגל איז אויפגעשטאַנען אַ קליין שטעטעלע. עס זענען אַריבערגעקומען צו אונדז די שפּילקעס, די קליינמאַנעס, די שתדלענעס, די קליגערס, ווי אויך יוסף גיטערמאַן מיט זיין פאַמיליע. ער איז געווען דער איינציקער וואָס איז געבליבן מיט זיין פרוי און קינד און זיין שוואָגער יוסף. די איבעריקע זענען אַלץ געווען איינצעלנע אָדער צוויי פון אַ פאַמיליע. אויך זענען געקומען איייניקע קאָרעצער, גאָלדמאַן איז ווידער געקומען, אבא גוטמאַן, און נאָך אַנדערע. עס איז געוואָרן היימלעך. די שטימונג האָט זיך געבעסערט אויף אַזוי פיל, אַז עס האָבן זיך אָנגעהויבן ווען אפילו ראָמאַנען צווישן מענטשן, וואָס דער גורל האָט זיי צונויפגעבראַכט אויף דעם פּלאַץ. נאָך אַ לאַנגער צייט, וואָס מען האָט געהערט בלויז קרעכצן און פּעסימישטישע שטימונג, האָט מען אָנגעהויבן זינגען רוסישע לידער, וואָס מיר האָבן געזונגען ביי די פּאַרטיזאַנער, צום ערשטן שטיל און צוביסלעך האָבן זיך אָנגעשלאָסן אַלע. איבערהויפּט האָט זיך אויסגעצייכנט דער וואַרשאַווער צוקערמאַן מיט זיין היינטיקער פרוי, וועלכע האָבן זיך נאָך ווייניק געקענט, אָבער אין דער שטיל האָבן זיי ווייזט אויס שוין געקלערט איינער פון צווייטן. זי פלעג זינגען און ער פלעג פאַרשטעלן אַרטיסטישע שטיק און דאָס פלעג אַוועקטרייבן אַביסל דעם אומעט. אָבער דאָס פלעג נישט לאַנג דויערן, ווען מען פלעג זיך צושפּרייטן יעדערער אין זיין ווינקעלע איז ווידער געקומען דער אומעט און גענאַגט ביים האַרצן. איבערהאויפּט די חלומות ביינאַכט, וועלכע פלעגן אַרויפברענגען די גאַנצע שודערלעכקייט פון אומקום פון אונדזערע טייערסטע און בעסטע. כמעט אַלע נאַכט האָב איך זיך מיט זיי געזען, אַמאָל אין אַ גוטן אופן ווי אין די נאָרמאַלע צייטן און אַמאָל אין זייער אַ טראַגישער לאַגע פאַר דעם אומקום. די גאַנצע צייט זייענדיג אין וואַלד און אויך אַפילו ביז היינט פלעג זיך מיר חלומען, אַז איך בין אַרומגערינגעלט מיט

באַנדיטן, וואָס יאָגן זיך נאָך מיר און אַמאָל נאָך דער גאַנצער פאַמיליע. אַמאָל אין דער גרויסער וווינונג אין דער היים אין אַמאָל איז דאָס געווען אין וואַלד אויף די פלעצער, וואָס איך בין קיינמאָל נישט געווען. אָבער געענדיגט האָט זיך דאָס אַלע מאָל דערמיט, וואָס איך דריי זיך אַרויס פון זיי און בלייב לעבן.

פּאָרזיכטיקייט העלפט בלייבן לעבן

איך האָב שוין אויך געגלויבט אין נסים, ווייל פאַר דער צייט האָב איך שוין נישט איינמאָל געזען דעם טויט פאר די אויגן. דאָס ערשטע מאָל ווען איך בין אַנטלאָפן פון טויטן־פלאַץ און פיל אַנדערע פאַלן זייענדיק אין וואַלד. די אלע חלומות ווי אויך דיווירקלעכע פאַלן, האָבן מיר געגעבן מוט צו גלויבן, אַז איך וועל בלײבן לעבן. איך וויל נישט זאָגן, אַז מיין פאָרזיכטיקייט האָט מיר געהאָלפן דערצו, אָבער עס איז געווען איינע פון די שאַנסן אויף בלייבן לעבן, ווייל נישט איינער איז געפאַלן אין וואַלד צוליב דעם, וואָס ער איז געגיין באַקומען עסן אין אַזאַ פלאַץ וואָס איז געווען אַ גרויס געפאַר. מיין געדאַנק איז געווען בעסער הונגערן אַ פאָר טעג און וואַרטן ביז די גרויסע געפאַר וועט אַריבערגיין. עס איז כדאי צו דערמאַנען געפאַלענע סעלישטער, וועלכע זענען געגיין צו אוקראַינער מערדער פאָדערן זייערע זאַכן, וואָס זיי האָבן אַוועקגעגעבן און פון דאָרט שוין מער נישט צוריקגעקומען, טראָץ דעם וואָס זיי האָבן נאָך געהאַט אויף אייניקע טעג צו עסן (אין יענער צייט האָט מען געמוזט זיך באַזאָרגן בלויז אויף אייניקע טעג). איך פלעג פירן אַ קאַמפ מיט לייזערן און מיט חיימען פאַר דער זאַך, און ווען זיי האָבן מיר געפאָלגט האָבן זיי געזען, אַז איך בין געווען גערעכט. ווייל גייענדיק פאָדערן זאַכן ביי סעלישטער באַנדיטן, כלומרשט גוטע באַקאַנטע, האָבן זיי עטליכע מאָל געשפילט מיטן לעבן, און עס איז נאָך היינט שווער צו פאַרשטיין ווי אַזוי זיי זענען געבליבן לעבן.

מיין תורה פון זיין פאָרזיכטיק האָב איך אַלעמען פאָרגעלייגט אָבער נישט יעדערער האָט זי אָנגענומען. איין פאַל מוז איך דערציילן, וואָס עס האָט פאַסירט מיט חיימען און לייזערן און מיכאל שתדלן ז״ל וועלכער איז אומגעקומען אין וואַלד שוין נאָכדעם ווי די רוסן זענען געקומען (ווייטער וועל איך דערציילן ברייטער פון זיין אומקום). דאָס איז געווען ווינטער, אייניקע מאָנאַטן פאַר דער באַפרייאונג. חיים מיט לייזערן און מיכאל ז״ל האָבן באַשלאָסן גיין צו באַקאַנטע קריסטן אין סעלישט פאָדערן זייערע זאַכן. זיי האָבן געוווירקט אויף מיר איך זאָל מיט זיי מיטגיין. איך בין מיטגעגיין ביז נעמיליע און זיי געמאלדן, אַז איך גיי נישט ווייטער. איך האָב זיי אויך געפאָדערט צו בלייבן און זיי געוואָרנט וואָס עס קען פאַסירן אין אַזאַ לייבען־גרוב ווי סעלישטער דאָרף. מיינע רייד האָבן נישט געהאָלפן. איך בין געבליבן נעכטיקן אין נעמיליע, וואַרטנדיק ביז זיי וועלן צוריקקומען. כאטש איך בין געווען פאַרמאַטערט פון וועג, האָב איך נישט געקענט איינשלאָפן, טראָץ דעם וואָס דער קריסט, וואָס איך בין געבליבן ביי אים וואַרטן, האָט מיר געמאַכט אַ גוט געלעגער. זייער גיין קיין סעלישט און צוריק האָט געדאַרפט נעמען 5 שעה. ווען זיי זענען אַוועק איז געווען 5

נאָכמיטאָג און עס איז שוין 12 באַנאַכט. מיין האַרץ האָט מיר געזאָגט זייער שלעכטע זאַכן אָבער איך האָב זיך זעלבסט געטרייסט, און ווען זיי זענען געקומען כמעט פאַרטאָגס, האָב איך געהערט פון זיי, אַז צוויי מאָל איז זייער לעבן געווען אין געפאַר. איבערגיינדיק דעם סלוטש, וואָס איז געווען פאַרפרוירן, האָבן זיי באַגעגנט 3 באַנדעראָווצעס מיט ביקסן, אָבער מיינענדיק אַז דאָס זענען פאַרטיזאַנער האָבן זיי ווייזט איוס מורא געהאַט זיך פאַרנעמען מיט זיי. פאַרקערט זיי האָבן זיי באַגרוסט מיט אַ "דאָברי וועטשער" און געגיין ווייטער נישט וויסענדיק, אַז דאָס גייען 3 אומגליקלעכע יידן אָן שום געווער זיך צו פאַרטיידיגען. ווען זיי זענען געקומען צו דעם קריסט, וואָס האָט געהאַלטן זייערע זאַכן, האָט ער זיך אויסגעלאַכט פון זיי, נאָכדעם ווי זיי האָבן געוואַרט אויף אים איייניקע שטונדן ביי אים אין שטוב, און די פרוי איז אים געגיין זוכן. ביי אַ צווייטן קריסט איז זיי געלונגען באַקומען עפעס עסן און זיי האָבן זיך געלאָזן גיין צוריק, און באַלד האָבן זיי געטראָפן אַ גרופע באַנדעראָווצעס, וואָס האָבן דערקענט אַז דאָס זענען יידן (מען האָט זיי געגעבן צו וויסן, אַז עס זענען פאַראן יידן אין דאָרף). ערשטנס האָבן זיי געוואָלט שיסן לייזערן, טענענדיק אַז דאָס איז ישראליק דובינע (ווי איך האָב שוין פריער דערציילט איז ישראליק שוין נאָך פון געטאָ אנטלאָפן צו די באַנדעראָווצעס און ווייזט אויס, אַז ער האָט זיי פאַרלאָזט און אַוועק צו סאָוויעטישע פאַרטיזאַנער האָבן זיי אים דערפאַר געזוכט אויף הרגענען), ווייל לייזער איז געווען ביי זיי אין די אויגן ענליך צו ישראליקן. זיין נס איז געווען, וואָס צווישן די באַנדיטן איז געווען אַ סעלישטער שייגעץ, וואָס האָט געלערנט מיט לייזערן צוזאַמען אין שקאָלע, און ער האָט באַשטעטיקט, אַז דאָס איז נישט ישראליק, האָט מען זיי אָפגעלאָזט. פון יענער געשיכטע האָבן זיי אַנערקענט, אַז איך בין גערעכט מיט מיין פאָרזיכטיקייט.

דער זומער איז אַריבער פאַר אונדז אויף אַ בעסערן אויפן ווי דער ווינטער, מיט דער קעלט און די „אָבלאַוועס" פון די דייטשן, און מיטן טיפוס אַ צוגאַב, וואָס האָט ארויסגעריסן פון אונדז עטלעכע קרבנות. די דייטשן האָבן שוין נישט געוואַגט פריי צו וואַנדערן איבער די דערפער, ווייל זיי האָבן אויפגעשטעלט קעגן זיך די באַפעלקערונג פון אַלע נאַציאָנאַליטעטן. די באַציאונג פון די קריסטן איז געוואָרן אַ בעסערע צו אונדז, האָפנדיג אַז דער סוף פון די דייטשן דערנענטערט זיך. אָבער פאַר אונדז איז זייער גסיסה געווען צו אַ לאַנגע און מען האָט געמוזט זאָרגן פאַר דער עקזיסטענץ און ווי ווייט מעגליך אויסמיידן דעם טויט וואָס האָט געלאַקט נישט נאָר פון די דייטשן. די קאַמפן צווישן אוקראַינער און פאָליאַקן האָבן זיך פאַרשטאַרקט. יעדן טאָג האָבן מיר געהערט ווי אַ אוקראַיניש דאָרף איז אַנגעפאַלן אויף אַ פויליש דאָרף און אויסגעהרגעט די איינוווינער און פאַרברענט די הייזער. צומאָרגנס האָט זיך אָרגאַניזירט אַ פויליש דאָרף און געגיין נעמען נקמה פאַר זייערע ברידער, וואָס זענען אומגעקומען נעכטן. עס איז 'געקומען די ריכטיקע מלחמה פון גוג ומגוג. מיר יידן האָבן זיך אין האַרצן געפרייט, וואָס די אוקראַינישע מערדער ווערן געהרגעט, אָבער עס האָט אונדז וויי געטאָן דאָס האַרץ אויף די פוילישע פאַמיליעס, וואָס האָבן זיך איינגעשטעלט דאָס לעבן און געהאָלפן יידן די ערשטע צייט פון אונדזער אומגליק. די פליטים פון די פוילישע דערפער זענען אַריבערגעלאָפן דעם סלוטש און געקומען בעטן הילף ביי זייערע ברידער, וואָס האָבן זיך קאָנצענטרירט איבערהויפּט אויף דער צווייטער זייט סלוטש. ביי אונדז שארית־הפליטה האָבן זיי אויך געפונען אַ באַהאַלטעניש. יעדער שטוב איז געווען פול פליטים, נאַקעטע און הונגעריקע, כמעט ווי אין אונדזער לאַגע. איך האָב באַגעגנט פיל קריסטן, וואָס זענען געבליבן איינצעלנע פון זייער פאַמיליע, די טראַגעדיע איז געווען גרויס. אונדז האָט זייער באַזאָרגט טאָמער פאַרשפרייט זיך דער קאַמף און מיר זענען אין מיטן. די לאַגע האָט זיך געצויגן כמעט

ביז חנוכה. מען האָט געמוזט באַזאָרגן שפּייז אויף ווינטער. מען פלעג זיך ארויסלאָזן אויף די פאַרלאָזטע פעלדער פון די אוקראַינישע דערפער און ברענגען קאַרטאָפל מיט אַנדערע שפּייז, וואָס זייערע געוועזענע בעלי־בתים האָבן פאַרלאָזן, כאָטש דאָס איז אויך געווען פאַרבינדן מיט געפאַר, ווייל נישט איינמאָל האָט מען זיך אָנגעטראָפן מיט באַנדעראָווצעס אויף דעם וועג. נאָר אזוי ווי די פוילישע פליטים פלעגן פאָרן אויף די וועגן, פלעגן מיר זיך אָנבעטן מיטפאָרן מיט זיי און מיטברענגען אַ זאַק קאַרטאָפל. נישט איינמאָל פלעג מען דאַרפן איבער־לאָזן דאָס אַלעס, וואָס מען האָט געקליבן אַ פאַר שעה, און אַנטלויפן מיטן לעבן, ווייל די בעלי־בתים פון די פעלדער זענען אָנגעקומען. קיין געוויסנסביסע, וואָס מיר נעמען פון פרעמדער האָרעוואַניע איז ביי קיינעם נישט געווען, ווייל דאָס וואָס זיי האָבן ביי אונדז אַוועקגענומען איז נישט געווען אָפּצושאַצן קעגן דעם זאַק קאַרטאָפל וואָס מיר האָבן גענומען ביי זיי. אויסער אונדזער גוטס, וואָס איז געזאַמלט געוואָרן דורות לאַנג און זיי האָבן דאָס צוראַבירט, האָבן זיי אומגעבראַכט אונדזערע טייערסטע און בעסטע און אייניצעלנע פון אַ משפחה פאַריאָגט אין די וועלדער צום אומקום. ארומגייענדיק אויף זייערע פעלדער אין פאַרלאָזטע הייזער האָבן מיר געפילט, אַז בלויז צוליב דעם איז כדאי געווען בלייבן לעבן און דאָס האָט אונדז געגעבן מוט צו האָפן, אז מיר וועלן דערלעבן די מפלה פון דעם הויפּט שונא היטלר ימח שמו.

אַ קליין בתריאַלובקה

מיר האָבן אָנגעהויבן דענקען אויפצושטעלן אַ חאַטקע אַפילו אַ קליינע, אָבער עס זאָל זיין אַ אייגענע. בכלל האָט זיך צוביסלעך אָנגעפאַנגען צוריקקערן דער געפיל פון זעלבסט־ווירדע. וווינען אין אַ אייגענער היים און עסן דעם ברויט, וואָס מיר וועלן זיך אליין פאַרדינען. מאַטעאוש האָט אונדז אויסגעבאָרגט זיינע פערד און מיר זענען אַוועקגעפאָרן קיין פּאַטאַשנע און געבראַכט געהילץ, וואָס אַ באַנדיט האָט זיך אָנגעגרייט אויף צו בויען און דערווייל האָט ער אַליין געמוזט אַנטלויפן און דאָס איבערלאָזן. מאַטעאוש האָט אונדז אויך פאַרשפּראָכן העלפן דאָס אויפבויען. די שטוב האָט געדאַרפט באַדינען מיר, חיימען, לייזערן און יקיר יסנאַבולקה ז״ל מיט זיין פרוי פאַניע, וואָס איז היינט מיין שוויגער. אויף אונדז קוקענדיג האָבן אויך די שתדלענס מיט די קליינמאַנס אויפגעבויעט נאָך אַ גרעסערע חאַטא. אבא גוטמאַן מיט נאָך אייניקע האָבן זיך אויך אויפגעשטעלט אַ חאַטע, אונדזער פרייד איז געוואָקסן פון טאָג צו טאָג, זעענדיק ווי אונדזער שטיבעלע ווערט פאַרטיק און אויך ביי אונדזערע שכנים. עס האָט זיך געבויעט אַ קליינע כתריאַליבקה. יקיר ז״ל, וועלכער איז געווען אַ שניידער האָט אופגענייט אייניקע זאַכן פאַר מאַטעאושן און ער האָט אונדז אויפגעשטעלט אַ אויוון כדת וכדין. פון אייניקע זאַכן, וואָס מיר האָבן אָפּגענומען ביי קריסטן, האָבן מיר אָנגעהויבן טוישן מיט די פויערן און באַקומען דערפאַר זאַלץ, וואָס איז געווען טייערער ווי גאָלד אין יענער צייט. די זאַלץ האָבן מיר ווידער געביטן אויף קאָרן, פּוטער און אַפילו מאַנופאַקטור האָבן מיר געקריגן דערפאַר, און אזוי האָבן מיר אויפגעהערט בעטלען און אָנגעפאַנגען האַנדלען. דער אויוון האָט בייטאָג געדינט אויף קאָכן און באַקן און ביינאַכט אַ פלאַץ אויף שלאָפן. דער געדאַנק, אַז מיר עסן אייגן ברויט און נישט קיין געשענקטע שיריים, האָט אונדז געשטופּט פאַרברייטערן דעם האַנדל און מיר האָבן אָנגעהויבן טרייבן בראָנפן, וואָס איז געווען זייער

פאַרשפּרייט אין יענער צייט. דאָס פּאַך האָט אונדז אויסגעלערנט מאַטעאוש. די מילן זענען געווען אַלע פאַרברענטע. פּלעג מען מאָלן דאָס קאָרן אויף "זאַרנעס". דאָס איז געווען 2 קיילעכדיקע שטיינער און דערמיט אַ לאָך. דאָס קאָרן פּלעג איך שיטן פון אַ קויש, וואָס איז געווען איינגעאָרדנט איבער די שטיינער און אַזוי האָט זיך דאָס געמאָלן. די אַרבייט איז נישט געווען לייכטע, ווייל 20 ק"ג קאָרן האָט געדויערט 4—5 שעה שווערע אַרבייט. אָבער דאָס איז געווען גישמאַק. טרייבן דעם בראָנפן פּלעגן מיר טיף אין וואַלד. בכדי די פּאַרטיזאַנער זאָלן נישט וויסן, אַנדערשט וואָלטן זיי דאָס אוועקגענעמען מיט דער גאַנצער פּאַבריק. קיין אייגענע פּאַבריק האָבן מיר נישט געהאַט, נאָר דאָס איז געווען אויסגעבאָרגט ביי די קריסטן פאַר אַ געוויסן אָפּצאָל עס האָט געלוינט. מיר האָבן זיך אויך אויסגעלערנט טרינקען דעם בראָנפן, וואָס יידן האָבן דאָס קיינמאָל נישט געקענט. נאָך היינט קען איך נישט גלויבן, ווי אַזוי דאָס טרינקען האָט אויף אונדז נישט געווירקט, טראָץ דעם וואָס מיר האָבן דווקא ליב געהאַט טרינקען דעם "פּערוואַק" — די ערשטע וואָס האָט אָנגעהויבן רינען. דאָס איז געווען אַ שטאַרקייט ווי 90־ער ספּירט.

די לאַגע אויף די פראָנטן האָט זיך אויך געבעסערט. דער ווינטער האָט זיך דערנענטערט און מיר זענען שוין געזעסן אין אַ קליין שטיבעלע, אָבער אַ וואַרימס און אַ ריינס, אַפילו אויסגעקאַלעכט. אויך אונדזער גאַרדעראָבע פון אַנטון האָט זיך פאַרגרעסערט. פאַר אַ ליטער בראָנפן האָט מען ביי די פּאַרטיזאַנער געקויפט פאַרשידענע שיך און קליידער. די פּאַסטעלעס מיט וועלכע מיר האָבן זיך ביז יעצט גענוצט, האָט מען אַוועק געוואָרפן און אויף זייער אָרט באַקומען שטיוול, וואָס זענען זייער גוט צונוצגעקומען אין ווינטער מיט די גרויסע שנייען.

די ערשטע ראַזוויעדקע קומט אָן

יעדער טאָג האָט געבראַכט מיט זיך פיל נייעס. די דייטשן טרעטן אָפּ און לויפן ווי די מייז און די סאָוויעטן זענען שוין באַלד אין נאָוואָגראַדוואָלינסק. כאָטש דאָס איז נאָך געווען גענוג ווייט פון אונדז, אָבער אונדז האָט זיך געדאַכט, אַז יעדן טאָג קענען מיר באַפרייט ווערן דורך די רוסן. דאָס האָט נאָך פונדעסטוועגן געדויערט קנאַפּע 2 מאָנאַט, און דעם 9־טן יאַנואַר 1944 האָבן מיר דערזען די ערשטע ראַזוויעדקע פון דער סאָוויעטישער אַרמיי. פיל פון אונדז האָבן נישט געוואַרט ביז זיי וועלן קומען צו אונדז, נאָר זענען געלאָפן איניקע קילאָמעטער קעגן זיי און אונדז געבראַכט די בשורה. מיר זענען גלייך אַרויס אין דאָרף און צו אונדזער פרייד איז נישט געווען קיין גרענעץ. מען האָט געלאַכט און געוויינט צוזאַמען, וואָס נאָר איינצעלנע האָבן זוכה געווען צו זען מיט זייערע אויגן די מפּלה פון היטלערן. מיר האָבן אויך געקוקט מיט שרעק אין דער צוקונפט. מיר האָבן נישט געוווּסט ווי די נייע מאַכט וועט באַהאַנדלען די געציילטע אָפּגעסמאַליעטע האַלאָוועשקעס, וואָס זענען געבליבן פון דעם גרויסן פייער. אין דער ערשטער ראַזוויעדקע זענען געווען אַ קליינער טייל, וועלכע האָבן אונדז באַלד געפרעגט: — „פאַרוואָס זענט איר געזעסן פאַרשטעקט אין די לעכער און נישט געגיין קעמפן?" די גרעסטע טייל אָבער האָט אונדז אויפגענומען וואַרעם און געוואָרפן ביסקוויטן מיט סיגאַרעטן, איבערהאויפּט ווען עס האָט זיך געפונען צווישן זיי אַ ייד, האָט ער נישט געוווּסט וואָס צו טון מיט אונדז.

אין אייניקע טעג אַרום איז אָנגעקומען די ציווילע אַדמיניסטראַציע מאַכט מיט אַ „נאַט־שאַלניק״ ראַיִספּאָלקאָמאַ״ און אַלע אינטערגעוואָרפענע אונטער אים און אויך אַ פּאַרטיקער „פּאַרטקאָם״. די יידן האָבן באַלד אָנגעהויבן לויפן צו זיי זיך דערוויסן וואָס זיי דיינקען טון מיט אונדז, און אויך זיי איבערגעבן די נעמען פון מערדער, וואָס האָבן גענומען אַ אַנטייל ביים אומברענגען די יידן פון שטעטל. זיי האָבן פאַרשפּראָכן, אַז אין אייניקע טעג אַרום וועלן זיי אָנפאַנגען אָרגאַניזירן די אַלע ציווילע אַמטן צו באַדינען די באַפעלקערונג. דערוויילדאַרף זיך יעדער איינמעלדן אין דער מיליץ, וועט מען קענען קלערן וועגן זאָרגן פאַר אַרבעט. וואָס איז שייך די נעמען פון די מערדער, דאַרף מען וואַרטן טעג, ביז עס וועט אָנקומען די נ.ק.וו.ד., וועלכע פאַרנעמט זיך בלויז מיט די זאַכן. די יידן האָבן זיך נישט געיאָגט מעלדן אין מיליץ, ווייל מיר האָבן נישט געקאָנט ווסן וואָס פאַר אַ פּלענער זיי האָבן פאַר אונדז. די איינציקע וואָס האָבן זיך איינגעמאָלדן, האָט מען געשיקט אין אייניקע טעג אַרום מעלדונגען זיך שטעלן צו אַ קאָמיסיע אויף פעסשטעלן זייער געזונט צושטאַנד. דאָס האָט געהייסן, אַז מען דיינקט אונדז נעמען אין מיליטער, און דאָס האָבן אַלע געקלערט אָפּשטופּן דערווייל, ווייל אויב עס איז געבליבן איינער פון אַ משפחה, האָט ער זיך נישט געאיילט גיין קעמפן און אומקומען.

דער פראָנט האָט זיך אָפּגעהאַלטן ביי טאַרנאָפּאָל ווו עס זענען נאָך געגיין גרויסע קעמפן מיט פאַרלוסטן פון ביידע זייטן. אָבער נישט לאַנג האָט מען זיך געקאָנט אויסדרייען פון איינמעלדן. אין די גאַסן זענען געווען מעלדונגען צו דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג, אַז ווער עס וועט זיך נישט איינמעלדן ביז אַ באַשטימטער צייט וועט שטרענג באַשטראָפט ווערן. די אַלע יונגערע פון אונדז האָבן זיך איינגעמאָלדן און מען האָט זיי געשטעלט צו אַ געזונד־הייטס קאָמיסיע און יעדער איינער האָט באַקומען אַ קאַטעגאָריע אויף וויפיל ער איז פייאיק צום מיליטער. מיר זענען געווען אויף אַזוי פיל נאַיוו צו גלויבן, אַז די מאַכט וועט זיך רעכענען מיט אונדזער ספּעציעלער לאַגע און אונדז נישט נעמען אין מיליטער, אָבער מיר האָבן זיך שנעל אַנטוישט. דערווייל איז אָנגעפאַנגען אָנקומען בריף פון רוסלאַנד פון אַנטלאָפענע סעלישטער און זיי פרעגן זיך ווער איז געבליבן פון זייערע פאַמיליעס. אין ראַיאיספּאָלקאָם זענען געזעסן סעלישטער אוקראַינער אַלס באַאַמטע, וואָס נישט איינער פון זיי האָט גענומען אַנטייל אין אומברענגען די יידן, ווי צום ביישפּיל וואָלאָוואָדיק און אַנדערע. זיי האָבן נישט געוווסט ווער עס איז געבליבן לעבן פון די סעלישטער יידן, דערום פלעגן זיי מיר אָפּטער רופן געבן ענטפער אויף די בריף, און איך פלעג ווי ווייט מעגלעך געבן יעדען ענטפער. דאָס זעלבע האָבן געטון אַנדערע פון אונדז. נישט לייכט אָבער איז געווען צו ענטפערן אויף די האַרצרייסנדע בריף. יעדער האָט געוואָלט וויסן ווער איז געבליבן פון זיינע טייערסטע, איבער־הויפּט איז געווען שווער צו ענטפערן אַזעלכע, וואָס פון זייער פאַמיליע איז קיינער נישט געבליבן. אין ראַיאיספּאָלקאָם האָבן מיר געטראָפן סעלישטער גוים, וואָס האָבן געהאַט אויף זייער געוויסן פיל יידישע לעבענס, און זיי זענען ארומגעגיין פריי. פאַר זיי האָט זיך אָנגעהויבן ווידער אַ נאָרמאַל לעבן. ווען זיי פלעגן אונדז דערזען האָבן זיי באַלד זיך אָנגעפאַנגען שווערן, אַז זיי האָבן אינגאַנצן נישט גענומען קיין אַנטייל אין דער שחיטה. פאַרקערט, זיי האָבן געהאָלפן יידן זיך ראַטעווען.

אומבערענגען יידן איז נישט קיין עבירה

ווען די נ.ק.וו.ד. איז אָנגעקומען זענען מיר גלייך געלאָפן מעלדן די נעמען פון די וואָס מיר האָבן געוווסט אַז זיי לעבן און האָבן אַקטיוו מיטגעאַרבעט אויף אומברענגען יידן. איינע אַזאַ באַנדיטקע איז געווען כריסטיע אַבראַמציקס. ווען איך מיט מיין דבורקה׳ן און מתתיהו פיינמאַן האָבן זיך באַהאַלטן ביי זיי אין קלוניע אין אַ קעלער, איז זי אַרויסגעקומען מיט איר שווייגערין און געשריגן מיר זאָלן אַרויסגיין. און באַלד האָט זי געבראַכט 2 פּאָליציאַנטן און מען האָט אונדז אַוועקגעפירט אין געטאָ אויף דעם זאַמלפּלאַץ. און מתתיהו פיינמאַן איז דערשאָסן געוואָרן ווען ער האָט אָנגעפאַנגען צו אַנטלויפן. דער צווייטער, וואָס איך האָב געמאָלדן אויף אים, איז געווען אַנטאָן, וואָס האָט געאַרבעט אַלס דרוגומיסטש אין גמינע. דער טאַטע ז״ל האָט מיר דערציילט, ווען מיר זענען געליגן אין די קאַזאַרמעס, אַז ער איז געליגן באַהאַלטן אויף דעם בוידעם צווישן פיל קאַסטנס, איז אַרויפגעקומען אַנטאָן מיט זיין שייגעצל, אים אָפּגעזוכט און איבערגעגעבן צו דער פּאָליציי אין די הענט. אבא גוטמאַן, וואָס איז געבליבן לעבן, האָט דערציילט אַז ווען ער איז געליגן פאַרשטעקט ביי זיין ברודער איציק הערש ז״ל אויף דעם בוידעם האָט ער געזען ווי דער זעלבער אַנטאָן האָט אַרויסגענומען איציק־הערש׳ן מיט דער פאַמיליע און זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון דער פּאָליציי. ווי גרויס איז געווען אונדזער אַנטוישונג, ווען איך בין אַריינגעקומען צום קאָמאַנדאַנט פון נ.ק.וו.ד. ראַפּאָרטירן פון די אַלע באַנדיטן. ער האָט מיר אויסגעהערט און נאָכער מיר געזאָגט מיט אַ געמאַכטן שמייכל: אפשר קענסטו מיר זאָגן וואָס זיי האָבן געטון קעגן דער סאָוויעטישער מאַכט. דאַן וועלן זיי קריגן זייער שטראָף, ווייל פאַר אומברענגען יידן ווייס איך נישט צו מען וועט זיי עפּעס טון.

דער ווינטער האָט אָנגעפאַנגען לייכטער ווערן. חיים׳ן מיט לייזער׳ן און יוסף גיטערמאַן און נאָך אַנדערע האָט מען אַוועקגענומען אין מיליטער. אין שטיבל איז געוואָרן ווידער אומעטיק. מען האָט זיי געשיקט אויף טראַנספּאָרטירן פערד קיין קיעוו אָדער אַנדערש ווי. איך געדענק שוין נישט גענוי. דאָס האָט געדויערט אַ פּאָר וואָכן. ווען זיי האָבן איבערגעגעבן די פערד זענען זיי געקומען פונקט פורים אויף דערנאָכט אַהיים. מיין פרייד איז געווען אַזוי גרויס, אַז איך האָב געמיינט אַז עס איז אַ נס פון פורים. יעדען טאָג איז מען געקומען זוכן די מענער, זיי זאָלן זיך גיין שטעלן צום מיליטער. די יונגע פלעגן נישט בלייבן אין שטוב. בלויז די נישט פעיקע. אייניקע פון די יידן האָבן זיך איינגעאָרדנט ביי אַ ארבעט ביי דער סאָוויעטישער מאַכט. אַזוי האָט זיך געצויגן ביז שבת הגדול. אויף דעם שבת הגדול האָבן מיר זיך באַזונדערס צוגעגרייט, ווייל עס איז צו אונדז צוגעקומען פאַניע׳ס שוועסטער, וועלכע איז היינט מיין פרוי, און מיר האָבן זיך דעם שבת געפילט זייער גוט. דאָס איז געווען דער ערשטער שבת הגדול נאָך דער ליקווידאַציע פון שטעטל וואָס מיר האָבן זיך פאַרזאָרגט מיט עסן. מיר האָבן אַפילו שוין געהאַט פיל קאַרטאָפל אויף פסח מיט פלייש. מיר זאָלן נישט באַדאַרפן עסן קיין חמץ. פרייטיק צונאַכטס האָבן מיר געזונגען אַ גאַנצן אָוונט. געווען פריילעך און איינגעשלאָפן געשמאַק. פאַרטאָגס האָבן מיר איינגעהערט ווי מען קלאַפּט אין טיר און אין דרויסן הירשזעט אַ פערד. מיר האָבן זיך אַביסל דערשראָקן, ווייל מיר זענען שוין נישט געווען געוווינט דערצו. ווען מיר האָבן אויפגעמאַכט די טיר איז אַריינגעקומען דער סאָלטיס פון דאָרף און געזאָגט: אברהם, טוט זיך אָן. מען האָט אונדז געשיקט אייך ברענגען אויף שיקן אין מיליטער. איך האָב אים געמאָלדן אַז איך בין קראַנק. ער האָט מיר געגלויבט און געהייסן בלייבן אויף דעם געלעגער און אַלע אנדערע האָבן זיך אָנגעטון און געגיין מיט זיי אין

באַגלייטונג פון מיליץ מיט געווער. מען האָט דאַמאָלס אָוועקגענומען חיים'ן מיט לייזער'ן, מיכאל שתדלן און נאָך אייניקע. אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן מיר איינגעהערט אַ שיסעריי. מיר האָבן נישט געקענט פאַרשטיין די סיבה, אָבער דער אונטערגעדאַנק האָט אונדז געזאָגט, אפשר האָבן די חברה פּראָבירט אנטלויפן. באַלד האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז מיכאל שתדלן איז דערשאָסן געוואָרן אַנטלויפנדיק פון זיי.

דאָס איז געווען פאַר אונדז דער גרעסטער קלאַפּ זינט מיר זענען באַפרייט געוואָרן פון די דייטשן. באַלד איז געקומען אַ קריסט מעלדן, אַז נישט ווייט פון דאַנעט ליגט מיכאל אַ דערשאָסענער. קומענדיק אויף דעם פּלאַץ און זעענדיג אַזאַ יונגן בחור, וואָס איז געבליבן איינער פון אַ גרויסער פאַמיליע, איז אונדזער האַרץ געוואָרן פאַרשטיינט און נישט געקענט וויינען. נאָך אַזויפיל פּייניקונג דערלעבט די טיילווייזע גאולה און צום סוף געפאַלן אויף אַזאַ טראַגישן אופן. אָבער ווייזט אויס, אַז דער געדאַנק צו וועלן בלייבן אַ זכר פון דער פאַמיליע האָט אים געטריבן פּראָבירן אַנטלויפן, אָבער דער פּרווו איז נישט געווען קיין געלונגענער. דער טרויער ביי אונדז אין די שטיבלעך איז געווען אין יעדער ווינקעלע. נאָך אַ בויט אָוועקגעלייגט פון די געציילטע וואָס זענען געבליבן לעבן, און דערצו נאָך איינער פון די יונגסטע, וואָס ווער ווייסט ווען מיר וועלן זיי נאָך זען, איבערהויפּט חיים, וואָס איז שוין איינמאָל געווען אויף יענער וועלט נאָר דורך אַ נס געבלעבן לעבן, און ווי אַזוי האָט מען זיך נישט גערעכנט מיט זיין דורכגעשאָסענעם אַקסל. אָבער עס איז נישט געווען פאַר וועמען צו ברענגען די טענות אויף דער נייער אומגערעכטיקייט. יקיר'ן האָט מען אַוועקגענומען אין דער צייט ווען זיין פרוי גייט געבוירן.

איך האָב נאָך קיין ארבעט נישט געפונען, און בלייבן אין דער לאַגע פון אַ ספּעקולאַנט האָב איך נישט געוואָלט. דבורה איז אַרומגעלאָפן מיר זוכן אַרבעט, ווייל איך האָב נישט געקענט גיין, טאָמער וועט מען מיר אַוועקשיקן אין מיליטער. דערווייל האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז אשר איידלמאַן איז באַשטימט געוואָרן אַלס אָנפירער פון זיכערהייטס אָפּטיילונג, און ער איז גרעיט מיר צונעמען צו דער אַרבייט. אָבער איך מוז זיך פריער איינמעלדן אין מיליטער און באַקומען אַ געזונטהייטס קאַטעגאָריע וועגן מיליטער. די מיליטער קאָמיסיע האָט איינגעפונען, אַז איך בין געזונט, אָבער נישט קיין קאָמפּספּייאיקער, ווייל דאָס געהער איז ביי מיר שוואַך, ווייל זינט מען האָט געהרגעט דבורקה'ן איז מיר אָפּגעשוואַכט געוואָרן דאָס געהער פון דער שרעק. איך האָב אָנגעפאַנגען אַרבעטן ביי אשרן אין ביוראָ (איך דערצייל דעם פאַקט ספּעציעל, ווייל דאָס שטרייכט אונטער אויף ווי ווייט די אַנטיסעמיטישע באַאַמטע פון דער נייער סאָוויעטישער מאַכט האָבן געזוכט מיטלען ווי אַזוי פּטור ווערן פון יידן). אין נאָך 2 וואָכן אַרבעטן איז אריינגעקומען אין ביוראָ אַ מיליציאָנער און געפרעגט: ווער איז ראַבער. ווען איך האָב אים געזאָגט, אַז דאָס בין איך, האָט ער מיר גערופן גיין מיט אים אין מיליטער אַמט. איך האָב געמוזט נאָכגיין. דערווייל האָב איך זיך דערווסט, אַז נאָך אייניקע יידן האָט מען אַזוי גערופן. אין וואָיענקאָם האָב איך געטראָפן אויפן הויף פיל קריסטן. מען האָט אויסגערופן מיין נאָמען און מיר געהייסן אַריין אין הויף צווישן די קריסטן, ווו איך האָב געטראָפן אַלע באַנדיטן פון די דערפער אַרום סעלישט און אויך פון סעלישט. דאָס אַליין האָט אויף מיר געווירקט דערדריקענד, איין ייד צווישן אַזוי פיל מערדער. אשר האָט אָנגעהויבן אַרומלויפן זיך באַמיען מען זאָל מיר אַרויסלאָזן אָבער עס האָט גאָרנישט געהאָלפן אַפילו עטליכע ליטער בראָנפן פאַר דעם וואָיענקאָם, וואָס ביז יעצט פלעג דאָס באַפרייען פון מיליטער, האָט אויך נישט געהאָלפן. אין אייניקע שעה אַרום איז דער קאָמיסאַר זעלבסט (אַ אוקראַינער און אַ גרויסער יידן־פיינט) געקומען צולויפן אויף דעם זאַמלפּונקט און

צווישן אַלע אוקראַינער געפּרעגט ווו איז דאָס יידעלע (יעווּרעיציק). ער האָט ווייזט אויס געמיינט, אַז איך בין שוין אַנטלאָפן, און ווען ער האָט מיר אָפּגעזוכט האָט ער זיך באַרואיקט און איז אַוועק, און באַלד זענען געקומען 2 מיליציאָנערן און זיי האָבן מיר גערופן גיין מיט זיי. אויף דעם וועג האָב איך זיי געפרעגט: ווו האָט איר אַ באַפעל מיר אוועקפירן? האָבן זיי געזאָגט: צו דער באַן סטאַציע אין מאַצולאַנקע, פון דאָרט פאָרט אַפּ אַ טראַנספּאָרט אויף דאָנבאַס, אויף אַרבעט.

דער נאָמען דאָנבאַס איז געווען באַרומט מיט שווערע אַרבעט. אַהין האָט מען געשיקט די אַלע, וואָס האָבן געאַרבעט קעגן דער סאָוויעטישער מאַכט. גייענדיק אויפן וועג האָט זיך מיין גאַנץ וועזן געבונטעוועט אין מיר קעגן דעם אומרעכט. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז דער קאָמיסאַר איז אַ גרויסער יידן־פרעסער. אין מיליטער קען ער מיר נישט שיקן, ווייל די קאָמיסיע האָט פעסטגעשטעלט, אַז איך בין אומפּייאיק, דערום וויל ער מיר שיקן אויף שווערער אַרבעט צוזאַמען מיט אַלע יידן־מערדער. איך האָב געוועבט געדאַנקען ווי אַזוי צו אַנטלויפן און באַשלאָסן צו טון אַלעס און נישט צו לאָזן זיך פירן מיט די מערדער. אין מאַטשולאַנקע האָב איך געטראָפן אַלס מיליציאָנער מאַטעוש קרקוס, דער וואָס האָט זיך נישט איינמאָל איינגעשטעלט דאָס לעבן צו ראַטעווען יידן און זיי אַפילו געשפּייזט און ער האָט מיר געראָטן זיך אַוועקדרייען אין אַ זייט ביז די באַן וועט אַוועק גיין. ער האָט דישזורירט יענצמאָל אַלס מיליציאָנער, און אַריין אין וואַלד און אַזוי אויסגעמיטן צו אַרבעטן צוזאַמען מיט די מערדער. צווישן די אוקראַינער, וואָס איך האָב געטראָפן אויף דער סטאַציע, זענען כמעט אַלע פון די דערפער פון אַרום סעלישט און פיל פון סעלישטער דאָרף. זיי האָבן כלומרשט זיך געפרייט וואָס איך בין געבליבן לעבן, ווייל אַלע האָבן מיר גוט געקענט און יעדער איינער האָט זיך געסטאַרעט מיר איבערצייגן, אַז ער האָט געהאָלפן יידן זיך ראַטעווען. אָבער איך האָב זיי געקענט אַלעמען מיט זייערער מערדערישע כאַראַקטערן און זיי נישט געגלויבט.

אויפן וועג קיין ישראל

איך בין אַוועק צוריק אין אונדזער שטיבל אין זאַוואַלאַטשע, און זיך געמוזט ווידער אויסבאַהאַלטן פון די אויגן פון דעם וואַיענקאָם ביז מיר איז געלונגען אַוועק קיין בערעזנע און דאָרטן געפונען אַרבעט אָבער אויך דאָרט האָט מען מיר נישט געלאָזט רוען ביז איך בין סוף־סוף אַוועקגעפאָרן אַלס רעפּאַטריאַנט קיין ביטאָם און פון דאָרט, אין איינציקע מאַנאַטן אַרום, זענען מיר אַוועקגעפאָרן קיין איטאַליען אויפן וועג קיין ארץ־ישראל. אין איטאַליען זענען מיר געזעסן 2 יאָר צייט, און עס זענען מיר געבוירן געוואָרן 2 זין. דאָס איז געווען די ערשטע טרייסט נאָך דעם גרויסן אומגליק וואָס האָט אונדז געטראָפן. ערשט נאָך 2 יאָר זיצן אין איטאַליען זענען מיר אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל אין אַ היסטאָרישען דאַטום. דאָס איז געווען דער 29 נאָוועמבער 1947, פּונקט דעם טאָג וואָס מען האָט באַשלאָסן אין אר"מ וועגן דער אויפלעבונג פון אונדזער מדינה. אין די ערשטע טעג פון קאַמפן אויף לעבן און טויט וועגן פאַרזיכערן די זעלבסטשטענדיקייט פון אונדזער נייגעבוירענע מלוכה. אין יענער צייט האָבן מיר זיך געפונען אין מעלה־החמישה צוזאַמען מיט פּרוי און צוויי קינדער, יצחק און דב, וואָס זענען אַלט געווען נישט מער פון 20 מאָנאַטן און האָבן באַלד פאַרזוכט דעם טעם פון באָמבאַרדירונגען און ליגן אין בונקער, וואָס זייערע עלטערן האָבן געדענקט פון אַנדערע צייטן...

"יזכור" במרתף השואה
בשנת תשכ"ג

הצרורים בצרור החיים

פ"נ

מצבת זכרון
אנדענק-מצבה

פה עמוד, קורא יקר!
ברטט ובחרדת קודש הרכן ראשך,
כי המקום אשר אתה עומד עליו
בדמם הטהור של קדושים קודש
וטוהר!...

איש לודביפול אבל, שכול ויתום,
עמוד והתבונן!...
לפניך קברות־האחים הגדולים,
אשר בארץ הגזירה המקוללת,
שבהם מצאו מנוחת עולמים אבות ובנים,
אמהות ובנות, אחים ואחיות,
אחרי ששתו את כוס התרעלה מידיו הטמאות
של אויב העם היהודי
עד תומה,
החזירו את נשמותיהם הזכות למקור עליון,
וגופותיהם המעונים נשארו בבור־קבר, או
שנשארו בשדות וביערות ללא קבורה!...

אוי לך, כי נבצר ממך להשתטח
על קברי־אבות ולחונן עפרם,
בלתי אם בדפים מקודשים אלה,
שנחצבו להם בדם לבם הדווי
של בניהם ובנותיהם האבלים.

קרע עיניך לרווחה וקרא מצבת־זכרון זו!
חרות על לוח־לבך את שמותיהם
הקדושים והטהורים.
העבר במחשבתך למצער חלק
מיסורי־התופת שנפלו בחלקם!...

ראה הם מתבוננים בך,
מבטיהם הנוקבים מזכירים ותובעים
תיקון!

דא בלייב שטיין, ליבער לעזער!
מיט אַ הייליקן ציטער בייג איין דיין קאָפּ,
ווייל דער אָרט, אויף וועלכן דו שטייסט
איז מיטן בליט פון קדושים
געהייליקט!...

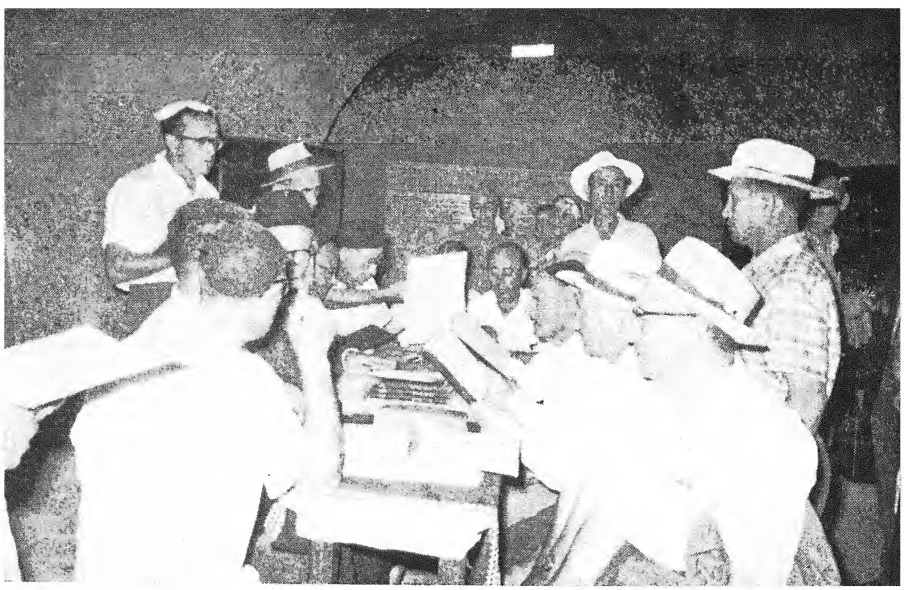
קוק, דו אָבל און יתום פון לודוויפּאָל!...
פאַר דיר זענען די גרויסע ברידער־קברים
אין דעם פאַרשאָלטענעם לאַנד, אין וועלכן
עס האָבן געפונען זייער אייביקע רו
עלטערן און קינדער, ברידער און שוועסטער
אַלע וואָס זענען דיר טייער,
נאָכדעם ווי זיי האָבן אויסגעטרונקען
דעם גיפט־בעכער ביז׳ן לעצט,
האָבן זיי צוריקגעקערט זייערע נשמות
צום הייליקן הימלישן קוואַל
און זייערע געפייניקטע קערפּערס זענען געבליבן
אין פינסטערע גריבער, אין פעלדער אָן קבורה!...

וויי צו דיר, אַז דו קאָנסט ניט גיין
אויף קבר־אבות און קושן די הייליקע ערד.
נאָר דורך די דאָזיקע בלעטער
אַ מצבה אויסגעקריצט מיט׳ן האַרץ־בלוט
פון זייערע זין און טעכטער.

עפן אויף דיינע אויגן און ליין די בלעטער!
קריץ איין טיף אין האַרצן זייערע הייליקע
און פיין געלייטערטע נעמען.
לעב איבער אין דיין געדאַנק כאָטש
אַ קליינעם טייל פון זייערע שווערע ליידן!...

זע, זיי קוקן אויף דיר,
און זייערע בוירנדיקע בליקן מאָנען
תיקון!

ת.נ.צ.ב.ה.

למוד פרק משניות
באזכרה לקדושי לודביפול
הר־ציון, תשכ"ג

עו"ד נחום פלדמן מספיד
באזכרה בשנת תשכ"ג

מלכה קרייטמן (חזן)

משפחת הרב

(לזכר הורי היקרים)

משפחת הרב ר׳ עקיבא חזן

ר ו א ה אני בעיני רוחי את בית הורי, אחי ואחיותי ואת כל העיירה הקטנה שבה הם חיו את חייהם, ואשר בה ניספו בצורה כה טראגית על־ידי הרוצחים הנאציים.

זוכרת אני את התקופה, בה עברו בחורי־הישיבה, פליטי רוסיה, דרך העיירה שלנו, בחפשם מקום מקלט בפולין, והתחנה הראשונה שלהם היתה אצלנו בבית, בו הם צריכים היו לחכות עד שתתאפשר העברתם לפולין. הורי קיבלום והסתירום בעלייה עד יעבור זעם. הסכנה היתה גדולה אם חלילה יוודע שהם אצלנו. בהגיעם בלילות, רטובים ורעבים, היו ידי אמא מלאות עבודה להאכילם ולדאוג לבגד עבורם. כאם היא דאגה להם לכל מחסורם. זה נמשך שבועות וחדשים. רב היה סבלם. בלילות הם היו יורדים לבית להתרחץ ולהתחמם מעט.

הורי נתנו ידם למעשי צדקה נוספים. בהתקרב החורף, היה אבא דואג להשיג עצים מבני האמידים שעבדו ביערות, כדי לחלקם לנצרכים. ובהתקרב ערב־חג כלשהו, היתה הדאגה כפולה לעזור למעוטי יכולת. אבי היה ציוני ותמך בתנועות נוער ציוניות. גם לחינוך נתן דעתו והיה בין מיסדי בית־הספר המקצועי. בשנים האחרונות, רצה להצטרף אלינו בארץ, אך השואה באה עליהם וקיפחה את חייהם.

יהי זכרם ברוך!

טובה חזן, ז״ל

נפש למשפחת חזן

זה למעלה משלושים שנה מאז עזבתי את הבית ואין זה מן הקלות להעלות בכתב זכרונות. הזמן עושה את שלו ומשכיח ומטשטש תמונות ילדות רחוקות שעברו. בית־הורי ז״ל היה בית ציוני ומסורתי. אבא עצמו כיהן בכהונת רב העיירה, כהונה מכובדת וחשובה. הוא היה ציוני־כללי בעת ההיא, שקל שקלים ונתן חינוך עברי לילדיו. אנו כולנו למדנו עברית בנוסף לשפות הלו־עזיות.

אבא היה בעל שאר־רוח ולא נהג שמרנות ודקדוקי מסורת לגבי בניו. מתקדם בהשקפותיו עד כדי כך, שלא מנע מאתנו להשתייך לתנועת הנוער והבין יפה לרוחנו. זכורתני, בלכתי לאסוף תרומות לקק״ל, היה אומר „לכי בתי, לכי, כל פרוטה לקק״ל עשויה להביא את הגאולה״.

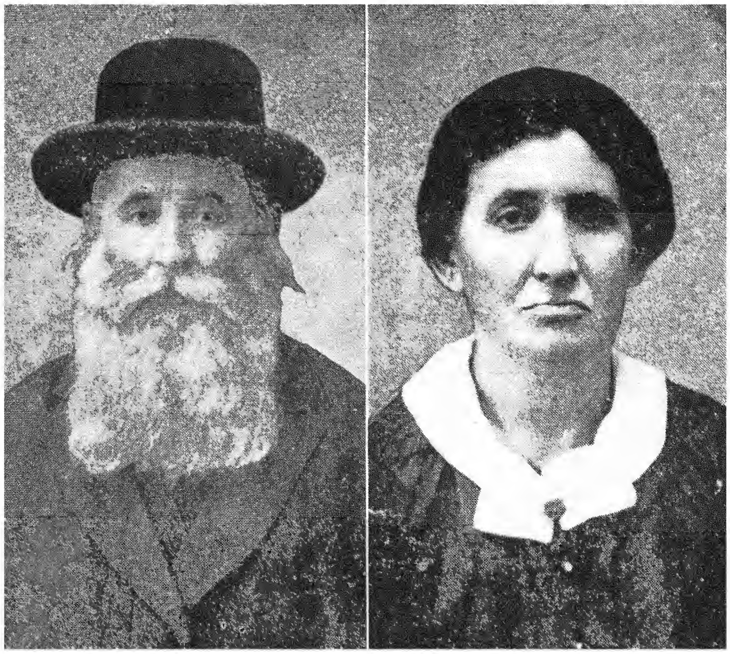
התגאיתי בך, אבא יקירי, ביחסך אלינו הילדים בהבנתך הרבה לכל מאוויינו ושאיפותינו הצעירות. אף חברי העריצו את אבא ולעולם היו חוזרים ואומרים לי: ״אביך אדם יקר ונבון״, זרה לו כל גישה פנטית ויכולה את להיות גאה בו״.

מאז ומעולם נתון היה בסכנה. זכורתני תקופה אחרת, אף היא סוערת ורבת חרדה.— בלילות חורף מתדפקים פליטי רוסיה על חלונות ביתנו ומבקשים מחסה. אבי ואמי יורדים בלאט ממיטותיהם ואוספים אותם אל עליית הגג, פינת־סתר מחמת המציק. למחרת היום נמנע היה אבי לצאת מן הבית פן יבואו בהיעדרו לערוך חיפוש ולא יהיה בידיו למנוע אסון. הוא הגן עליהם עד אשר הלכו מן העיר.

והנה תקופת ה״ג׳וינט״, ושוב אבא הדואג לבני עירו הנצרכים. חדר אחד הוקצב למצרכים הנשלחים אליו למען הרעבים, ובערבים היה יושב ועורך רשימות למי וכיצד לחלקם. עומד ושוקל ומחשב חשבונות על טהרת הצדק, פן יקופח חו״ח מי שהוא. הנה הוא יושב בלילות ובורר ופוסק, מרגיע בעיני קטיפה רכות וסלחניות את הנצים והמתלוננים. אבא יקר, עד כמה ידעת לעזור לזולת ואילו לעצמך אתה לא עזרת. סירבת לעזוב את צאן מרעיתך וכך נפלת חלל ומקום קבורתך לא נודע... אזכרך תמיד, אבא, תמיד!..

ואמי היקרה, האשה העדינה וטובת־הלב, שידעה תמיד להתחלק במעט אשר עמד לרשותה. אליה היו באים לשפוך מר־לבם והיא מנחמת ונותנת מתן־בסתר מן המעט שבידה, פעם בגד ופעם צרכי אוכל, איש לא יצא ריקם מביתנו. לא יכולת, אמי, לראות פנים עצובות, עיניך החול־מות הבינו לרוחם כל־כך, ולנו היית אומרת: ״הפעם, ילדים, נסתפק במועט וגם ילדים אחרים לא ירעבו ללחם״.

ואתם, אחי ואחיותי, אף אתם לא זכיתם בטוב. את, אחותי חנה (ינטה) ואתה, מיכל גיסי וילדיכם הקטנים, נגדעתם בעודכם באיבכם מבלי לטעום טעם חיים. ואתה, מרדכי (מאטעלע), אריה (לייבישקע), שרהל׳ה ודובהל׳ה, ילדים קטנים הייתם עת עליתי ארצה. זכור לא אזכרכם כמעט, אחי ואחיותי היקרים, מה רב שברי בהזכרי בכם ומכה אני על חטא על כי לא דאגתי להעלותכם ארצה—ישראל ולא היה ניתק פתיל חיים צעירים ויקרים. שלום לעפרכם, יקירי!

ר׳ עקיבא חזן ואשתו הרבנית ואסל

י. רבר

השו״בים בעיירה

(לזכור ר׳ מוטל פנחס־שלמה׳ס, ר׳ ישעיהו־בר, ר׳ אהרן לייבישעס ור׳ שלום)

אין אני יכול לתאר את הפעילות הצי־בורית של כלי הקודש בעיירתנו לודביפול מתקופה קדומה, כי אני זוכר מעט מאד, אבל את משפחת הרב עקיבא חזן הכרתי טוב, היות ושנים רבות גרנו קרוב לבית הרב. רק אחרי השריפה הגדולה בשנת 1918 עברנו לגור בבית אחר, אבל הקשר עם בני משפחת הרב נשאר, כי בניו ובנותיו למדו יחד אתי ועם אחי ואחיותי בבית־הספר. נוסף לזה הרשה הרב לילדיו לפעול בתנועות הנוער ולהמצא בחברה, וזאת היתה לברכה לתנועות הנוער ולחוגי התרבות העברית שבשורותיה נמצאו בנות הרב ובני ר׳ מרדכי פנחס־שלמה׳ס, האחים שחורי הידועים (מנדל, יהודה וזוסיה). שלא כבעיירות אחרות עודדו אצלנו כלי הקודש את בניהם ובנותיהם, ואפשרו להם אף לעלות ארצה. ר׳ מרדכי שחורי ואשתו ז״ל אף הצטרפו לילדיהם בישראל. כיום נשאר בחיים הבן יהודה הגר בישראל. מנחם נפטר לפני מספר שנים בעצם ימי עלומיו, וזוסיה מצא את מותו בתאונת דרכים בזמן מלוי שליחותו בהגנה ביום י״ט תמוז תרצ״ח. לזכרו הוצאה חוברת על ידי חבריו פעילי ההגנה שהכירו אותו מתוך פעילותו בשטח הבטחוני. ימים ולילות היה מנותק מהחיים הפרטיים וממשפחתו, שהקים לו הרבה זמן לפני מותו. בקראי בחוברת על מסירותו ללא קץ להקמת המו־

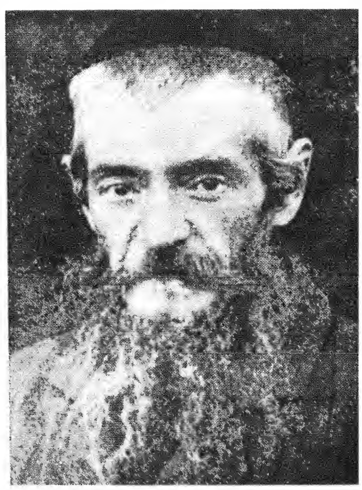
לדת שלא זכה לראות בעצמאותה נזכר אני בו על ספסל הלימודים, ואחר כך כפעיל בסניף „החלוץ" בעיירתנו. לא פעם נזדמן לי להספח לחברי זוסיה שורצמן ז"ל, יקיר גורפינקל ואחי אהרן רבר יבדל"א, וכשהיינו נתקלים בנוער נוצרי שרצה להתעלל בנו כמו בילדי גולה, היה זוסיה מגיב תיכף בחריפות, וכשאזהרותיו לא הועילו, היה מכה בגיבורים־הפחדנים, שהיו נמלטים לכל הרוחות. במצבים כאלה, כשנמצאתי בחברתו, הייתי בטוח שכבוד ישראל לא יושפל. כפי שמסופר בחוברת לזכרו, לא פעם סיכן את חייו להציל כבוד ישראל ובימיו האחרונים מסר את גופו ורוחו למולדת, בעודו בחיים, ובמותו ציווה את החיים לכל אלה שרידי השואה שהגיעו לחופי ישראל. כי לולא זוסיה ועוד בנים מסורים כמוהו, לא היינו מוצאים מקלט לפליטי חרב הנאצים.

השובי"ם בלודביפול

י. רבר

השו״ב מרדכי־זאב שחורי ואשתו הצדקנית רבקה

מרדכי־זאב בר׳ פנחס־שלמה השוחט ואשתו הצדקנית רבקה בת זוסיה עלו ארצה מספר שנים לפני עלות היטלר לשלטון, בעקבות בניהם הדגולים מנחם, יהודה וזוסיה, ואתם עלו הנכד שלמה והנכדה חיה שנשארו יתומים מבנם הבכור יוסף, שנפטר ממחלה קשה זמן רב לפני השואה. מנחם נפטר בארץ בעצם ימי עלומיו וזוסיה מצא את מותו הטראגי במילוי תפקידו בהגנה. נשארו בחיים: יהודה שחורי, שחקן התיאטרון „אהל״ והנכד שלמה והנכדה חיה הנמצאים בארץ והקימו משפחות להמשכת השושלת.

איסר ושמואל

השו״ב ר׳ ישעיהו־דב שלייפר

ישעיהו־דב שלייפר נולד בשנת 1883 בסלישט־זוטא, בנו של השו״ב ר׳ אברהם־יעקב שלייפר מלודביפול. ר׳ אברהם־יעקב היה ידוע כלמדן מופלג. למרות עבודתו כשו״ב, השכים בבקר ללמוד תורה ואף לימד את בניו ונכדיו ורבים מילדי העיירה. היה איש עניו ונחבא אל הכלים ובעל צדקה גדול. ביתו המרווח היה תמיד פתוח בפני עוברי אורח ועניי העיירה. אך לא רק יהודי למדן היה השקוע בעולמה של תורה, אלא גם

משפחת השו״ב ר׳ ישעיהו־דב שלייפר

איש המעשה, שגרס תורה עם דרך־ארץ. העיירה סלישט־זוטא נתייחדה מכל העיירות היהודיות שבסביבה בזה שאנשיה עסקו בחקלאות ואף נטעו גנים ליד בתיהם. אולם גם בעיירה מיוחדת זו, נתייחדה דמותו של ר׳ אברהם־יעקב בעל זקן השיבה והפיאות, שעמל במו ידיו ועבד את גן הירק ועצי הפרי שבחצרו בחריצות ובאהבה.

ר׳ ישעיהו־דב היה בנו בכורו האהוב של ר׳ אברהם־יעקב. אצל אביו למד ר׳ ישעיהו־דב תורה והלכות שחיטה. לאחר מכן קבל את הסמיכות להיות שו״ב מידי רב בעיירה אחרת.

בשנות השלושים עברה המשפחה ללודביפול, ושם כיהן כשו״ב על פי החזקה של סבו ר׳ יהושע שלייפר זצ״ל, והמשפחה המשיכה לגור בביתו הישן של הסב.

ר׳ ישעיהו־דב נהג גם להתפלל באותו בית־מדרש שבו התפלל סבו והיה עובר לפני התיבה. מסבו קבל גם את קולו הנעים והערב. בעברו לפני התיבה היו מתפללי בית־המדרש נוהגים להתלחש: „הכינור (דאָס פידעלע) עובר לפני התבה". ואכן היה זה קול כינור שהרטיט את לבבות שומעיו. עיקר כוחו ברינה ובתפילה ניכר בימים הנוראים. המוני אנשים היו מתאספים בבית־המדרש, ובחרדת קודש היו מאזינים לתפילתו. שמעו כחזן בחסד עליון הגיע גם ליהודים בעיירות הסבי־בה. ולא אחת היו באים נכבדי קהילות מעיי־רות אלה והיו מזמינים אותו לסור אליהם ולעבור לפני התבה. בעיקר הזמינוהו חסידי שושלת „טריסק" שגם הוא היה נמנה עליהם. את בית־המדרש לא היה עוזב בימים הנור־אים. בתפילת „כל נדרי" צבאו המוני אנשים על פתחי בית־המדרש, וגם הכומר הפרבר־סלבי היה בא ועומד על יד המפתן ושומע לתפילתו. ר׳ ישעיהו־דב נהג להקפיד בתפי־לתו, ומתפללי שאר בתי־הכנסת שסיימו את תפילתם היו מתעכבים בבית מדרשו לשמוע את תפילתו. היה אדם בריא בגופו וברוחו, וברוב המקרים היה מתחיל ביום הכפורים ב„כל נדרי", ולמחרת בבוקר היה מתפלל שחרית, קורא בתורה (כי גם בעל־קורא היה), מתפלל את עיקר התפילה — „מוסף" („מנחה" התפלל מי שהוא אחר), ומתייצב שוב לפני התבה, ומסיים ב„נעילה".

הרבה נגונים קבל מסבו אבל גם בעצמו היה מתאים נגונים לתפילות. גם בנסעו לעיירות אחרות היה קולט שם ניגונים חד־שים, ביחוד מפי אדמורי״ם, ומשלבם בתפי־לותיו.

כאביו וסבו השתייך גם ר׳ ישעיהו־דב לגדולי חסידי שושלת טריסק. כשהיה האד־מו״ר מטריסק מבקר בלודביפול, היה מתגורר פעמים רבות בביתו. היו לו שבעה ילדים: חמישה בנים ושתי בנות. כולם קבלו חינוך תורני, אך גם חינוך כללי־מעשי. ר׳ ישעיהו־דב היה שומר מצוות קפדן אך היה אדם רחב אופקים, והרשה לבניו ובנותיו ללכת בדרכם הם. כלם השתייכו לתנועות נוער ציוניות שונות, כל אחד לפי תפיסתו והשק־פתו. בשעת סעודות השבת, ובימי חג, כשכל בני המשפחה היו מסובים לשלחן, התווכחו ויכוח חפשי על אופי תנועותיהם. עתוני האידיש, „היינט" ו„מאָמענט" הגיעו גם כן לביתם. האב אף הרשה לבניו הצעירים ללמוד (בנוסף לחדר ולישיבה) גם בבית־הספר העברי „תרבות".

ר׳ ישעיהו־דב עמל קשה כדי לפרנס את משפחתו הענפה. עם זאת, חלק מזמנו אף לצרכי צבור. מבית אביו קבל את המסורת של „ואהבת לרעך כמוך", והיה ידוע בגמי־לות־חסדים שלו.

גם אשתו בתיה, בת עזרא השו״ב, מקר־סנוסטב לא פיגרה אחריו. ביתה היה פתוח לכל נצרך והיא חנכה כאם יהודיה מסורה את כל ילדיה. כל יום חמישי היו באות אליה נשים עניות, ואף אחת מהן לא יצאה ריקם מעל פניה. בשמחת תורה היה ר׳ ישעיהו־דב עורך קידוש בביתו עבור כל מתפללי בית־המדרש. אשתו בתיה, שהוכיחה עצמה כאשת חיל, היתה טורחת בעצמה בהכנת הסעודה למאות אנשים.

משפחתו של ר׳ ישעיהו־דב היתה משפחה ענפה ורבת שרשים. עיני בניה היו תמיד נשואות לציון. הצורר ימ״ש הכרית תקווה זו ורוב בני המשפחה הושמדו.

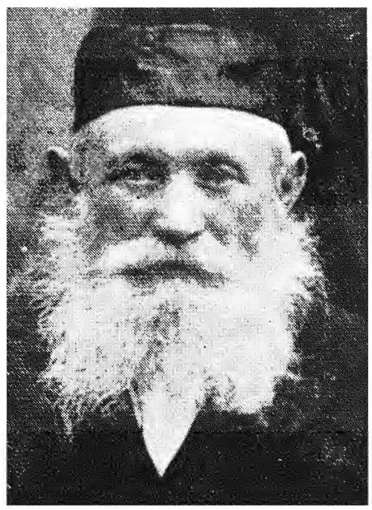
גולדה, הבת הבכירה, שהצטיינה ביופיה ובטוב לבה, היתה נשואה ליצחק בן שמואל שפירא, והיו להם שני ילדים. גיסיה, האחות השניה, גם היא הצטיינה ביופיה והיתה בעלת השכלה רחבה. תמיד שקדה על לימודיה וספריה. הבן הבכור שמעון, שהיה נשוי למורה מרים שכטר מטרנופול, היה קשור מאוד לאם וגם ממרחקים היה תמיד מגיע הביתה לשבתות ולחגים. שמעון היה ידוע בלמדנותו. היה שקט ונחבא אל הכלים. האח השני, חיים־יידל והאח השלישי עזרא הושמדו גם הם.

בהיותו בגיטו לודביפול, היה ר׳ ישעיהו־דב מעודד את אנשי העיירה וניחמם בתפי־לותיו ובתחנוניו כשעבר לפני התבה.

יהא זכרם של המומתים על קדוש ה׳ ברוך!

שרה ברעם (גורפינקל)

נפש למשפחת ר׳ זיידל המלמד

לודביפול, העיירה הנידחת המוקפת משלושת צדדיה מים, נחלים ומעינות למיניהם, ובצדה הרביעי — שדות מרעה רחבי ידים, ובאופק שרשרת הרים גבוהים.

לודביפול, העיירה הסואנת והרועשת בשלל דגנה ובקרה, אך הקמצנית לתושביה — שמעולם לא העניקה לנו מפריה, ומתנובתה מעולם לא שתינו לרויה. כאם חורגת נהגה בנו; על כן מן האויר חיינו.

יחוס־אבות לא עמד לנו לא בחקלאות ולא בדגה. אנו המשכנו במורשת אבותינו האמידים והאביונים, והם יהודים למיניהם: יהודים כלי־קודש, יהודים ציונים, מאלו הנזכרים ב״אהבת ציון״ למאפו וגם „מה־יפית־ניקים״ למיניהם לא חסרו לנו. אך מיטב הנוער היה שטוף כולו בהתלהבות ציונית ורצון עז לחיות ולהחיות את עצמו במולדת המחודשת ולבנות עתיד מבוסס לעמם ולעצמם.

לודביפול, השנים היפות, החדשים הנפלאים והמקום הנהדר. הגשמים שטיהרו את הרחובות והאויר, השמש הבוקעת מבעד לעננים בזוהר מרהיב ומסנוור. עצי־השיטה ה״דולקים״ בשפעת פרחים צהובים, שהיו מרכינים ענפיהם בשעת הגשם ושבים ונושאים אותם אל מול השמש, ואנחנו אז מתאספים היינו במרפסות „הפרומסקה״, שם רקמנו חלומותינו הראשונים.

לא כל יום מבקש אדם להטות ראשו ולהביט לאחור. בני־אדם המתרפקים על העבר, לעולם חשודים הם שיומם קמל ונתרוקן מתוכן. אלא שהללו, שאין להם כביכול עבר ואינם יודעים מאין באו, אפשר שאין להם גם לאן ללכת.

בדרך שהותרנו מאחורנו היו מראות, שאת חייבת למצמץ בעינים שלא להכוות באורם הזוהר. ואפילו קשוח הלב מלהתרגש, יום הולך ויום בא, הנך עסוקה כולך וטרודה ביום, שבו הגדולות והקטנות משמשים בערבוביה. וכעת, אחרי האזכרה בה השתתפתי ונפגשתי עם מכרים רחוקים מאז, טיפוסים שונים ומשונים, נזכרת אני ביקרים לי שלא הגיעו עד הלום.

הנה שוכבת אני על הדשא הירקרק אשר ליד ביתי, ילדי עסוקים בעולמם הרחב והמקיף. עולם של יום הולך ודועך, אך אני תחת הרושם מאתמול, עוצמת את עיני והוזה. דמויות שונות עוברות בדמיוני. לראשונה זו היא אמי, שהכרתי ואבדתי בגיל רך ביותר. הנה האשה הענוגה והטובה, טובה עד להפליא. הנה היא יושבת ומלמדת ילדות קרוא וכתוב. הנה ממש לעיני הסידור העבה, "קרבן־מנחה" שאחי שלמה שלח לה במתנה ל"ימים־הנוראים". אני עומדת לצדה ושותה בצמא את המלים היקרות.

הנה אני חוזרת מבית־הספר בצהלה ובשמחה — גמר השנה. תעודת הגמר על הגובה. לכאורה הכל על כנו, אך לא כן בבית. בבית בכי תמרורים, אחותי רייזל מחדירה להכרתי שאין לי כבר אמא. שעת ההלויה. דממת מות מסביב. הכל סגור ומסוגר. החנויות, הסדנאות, הבתים; בני העיירה כולם הלכו ללוות את אמי בדרכה האחרונה. המונים, המונים נוהרים, מזקן ועד טף, כי הרי כולם הכירוה והוקירוה. מה חבל שאמי גמרה את מעט שנותיה השקטות והשלוות בחוג משפחתה. שומעת אני מפי זרים על אמי הצדקנית והענותנית, מה חבל שלא הספיקה להעניק לי מנכסיה הנעלים והנשגבים.

הנה דמותה של אחותי היקרה רייזל, שאחרי מות אמי היתה לי כאם. היא ירשה כנראה מאמי את כל סגולותיה: עדנה, מרץ, גאוה ושלווה. בה התמזג הכל, הטוב, העדנה והיופי. ישרה בכל הליכותיה ומחשבותיה. לא היה קץ למסירותה. כולנו אהבנו את רייזל היקרה, גם חבריה העריצוה. נוהגת היתה לומר: "אהבו את הבריות והם יחזירוכם מנה אחת אפים". וכך באמת היה. כולם נהרו אליה לדרוש בעצתה, וכמה טעם היה בדבריה ובמעשיה. מעולם לא חסה על כוחותיה, היא מלאה תפקידים בבית, ברחוב היהודי, ואף ידידות גויות היו לה.

היו באים אליה לחנות, היא פשוט ענינה את האנשים. חנותה היתה פתוחה לרווחה לכל נצרך. עתונים למיניהם היו לה: "היינט", „מאָמענט" וגם עתונים מהארץ אותם היינו מקבלים, באחור מה, מידידים בארץ. איני זוכרת רגע שאחותי רייזל תשב בחיבוק ידים, תמיד היתה עסוקה במשהו. לכשהיתה פנויה מקונים וידידים, היתה קוראת, רוקמת או פשוט מתקנת גרביים לי, לאחי ולאבי. היא היתה עושה זאת במין עדנה ורוך, שבעל־כורחך היית מרגישה כלפיה מן יראת כבוד. היא שימשה עבורנו סמל ודוגמא. בזמן שתיית "לחיים" היו מתברכים בה "ולואי — כך היו אומרים לאבא — ותהיה לי בת כמו רייזל בתך".

כשהתחתנה, הרגשנו מאד בחסרונה, ובצאתה לבנות את קנה העצמאי, התפזרנו לדרכנו. אחי שלמה היה מורה בבי"ס "תרבות"; אחי לייבל עלה ארצה; אחי אשר ואני יצאנו ללמוד ומשם להכשרה, כדי להכשיר עצמנו לקראת החיים בארץ. אחותי רייזל התחתנה עם בחור מקורץ, יעקב גליס, וילדה לו בן שנקרא מוניק. מפי פליטים, שהגיעו ארצה שמענו, שהיתה לה גם בת. שנותיה המעטות היו נתיב אחד של מלחמות, יסורים ומכאובים, אך היא לא אמרה נואש. תמיד צעדה בקומה זקופה ושאפה להתראות עמנו בארצנו עד שבאה החיה הנאצית. צפורניה החדות חדרו והשמידו את כל יהודי פולניה ובתוכם את אבי, אחיותי, גיסתי וגיסי על ילדיהם. תהיינה נשמותיהם הקדושות צרורות בצרור החיים ולזכר לדורות הבאים.

הנה דמותה של שיינדל אחותי, אשר החיים לא העניקו לה כלל מאורם ומזהרם. נדמה לי שרק את האפילה שבחיים ידעה. היא נשארה לבדה עם אבא כעקרת הבית וכמפרנסת. היא חיתה תחת לחץ העול הכבד ונטל המסים שהציקו לה ופחדה מהאוקראינים. היא פחדה מהחיסול הכלכלי וממילא גם הפיסי ופחדה לא היה לשוא. גם היא שאפה להתראות אתנו בארץ, אך גורלה נחרץ בגולה. תמיד אזכור את מעט שנותיה המעונות רוויות סבל ופחד, פחד מהמחר.

שם אבי היה אליהו־צבי, אך קראו לו ר׳ זיידל המלמד. כל ילד וכל תינוק הכירו ובעל כרחו נכנס תחת כנפיו. ילד כי הגיע לגיל ארבע, היו עוטפים אותו בטלית ומביאים אותו לחדרו של אבי, וזאת כמובן בלווי פמליתו, שכללה: סבא, סבתא, דודים ודודות וברוב חפזון היו משאירים את הילד לאבי — לפי כל כללי החינוך — הילד כמובן לא קבל בקלות את עול המצוות, אך אבי היה מסתדר עמו איכשהו.

אבי היה אדוק מאד ומאמין באל הרחום והחנון. בשבת, בטרם שחר, היה קם והולך לקרוא תהילים, אחר היה שב הביתה לכוס חמין ומבלי לאכול דבר היה חוזר לבית־המדרש. בצהרים היה חוזר בחיוך על שפתיו או בלחישת ניגון. אבי ז״ל היה יהודי השמח בחלקו. בערבי שבתות ובשבתות היו בוקעות מביתנו זמירות וניגונים חסידיים, עת כולנו היינו מסובין סביב השולחן הארוך, כולנו: אמי, אחי ואחיותי ואנוכי. לא פעם היה אבא מביא אורח לסעודה. כל מי שעבר ליד ביתנו בחגים או בערבי שבתות, היה מוכרח להיעצר, כדי להאזין לזמירותינו ולאידיליה של משפחתנו. הדי זמירותינו הגיעו לכל רחובות העיירה, ובאמת היה בבית מנוחה, שמחה ואור.

ביתנו היה פתוח להרבה אנשים. בית רחב רווי ציונות ואהבה רבה, בית פתוח לחלוצים. ולשומרים הצעירים, שעברו מעיירה נידחת אחת לשניה על מנת לכבוש מקום הכשרה. משפחתנו היתה זו שהגישה תמיד את הסעד והעזרה הדרושה, כמיטב יכולתה, למבקריה.

אבי אהב את החברה העליזה שלנו ולעתים אף השתתף בה באופן פעיל. היה ער לכל מאורע. זוכרת אני פעם, בהליני בביתנו את יוסף קפלן, אחד ממנהיגי לוחמי הגיטאות. יוסף התעורר בלילה לקול לחישות. היה זה אבי אשר למד בחדרו גמרא או שקרא במגילת ״איכה״, כי היה זה בתשעה באב, יוסף נבהל מאד. אבי הרגיש בכך ונכנס אל יוסף לעודדו ואמר לו בערך כך: מי יתן ותפילותי תתקבלנה והודות לכך תנועתנו, תנועת „השומר הצעיר״ תעלה בקרוב ארצה ואף אני אשתלב בה. למחרת סיפר לי יוסף את קורות הלילה והלהיב אותי בקשר לאבי.

אבי היה איש צנוע ועניו, השמח בחלקו. הוא התכונן לבוא אלינו ארצה ונדמה לי, שדרכונו היה כבר בידו עת הובל לגרדום.

קטן עטי מלהביע את שברון לבנו, עת אנו נזכרים ביקרים ובאהובים. יהיה זכרם צרור כאן, במדינת ישראל, מדינה הנבנית ותיבנה על יסודות מוצקים המושתתים על שוויון, חופש ואחוות עמים.

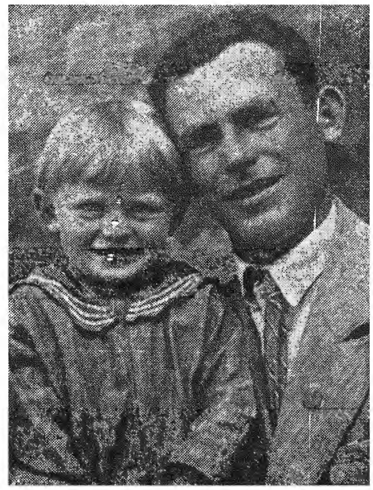
משפחת ר׳ זיידל המלמד גורפינקל

משפחת שלמה (יבדל״א) גורפינקל בליל הסדר

בנותיו של
שלמה גורפינקל
שניספו בגיל רך
עם אמם העדינה
בגיטו סארנע.

יעקב ורייזל (לבית גורפינקל) גלס
ובנם הקטן מאנעס

נחום פלדמן

משפחת שטרקמן

משפחת שטרקמן היו קרובים רחוקים מצד אבי. ראשי המשפחה היו שלושה אחים ואחות אחת.

מרדכי שטרקמן היה הבכור בין שלושת האחים. שם אשתו היה ינטה. הוא עסק בעבודות בנין, ובמשך הזמן הקים לעצמו עסק לחמרי בנין ומוצרי בטון. פרנסתו היתה מצויה בשפע. היו להם שני ילדים, הבת הבכורה חיה (חייקה) והבן שלמה (סיומה). חיה היתה פעילה במשך מספר שנים בגורדוניה, ובזמן השלטון הרוסי עבדה במשרד ממשלתי. עם פרוץ המלחמה ברחה חיה לרוסיה, ושם נעלמו עקבותיה ולא נודע עליה עד היום הזה. מרדכי, אשתו ובנו סיומה ניספו מידי הגרמנים.

נח שטרקמן היה האח השני. הוא היה בעל עגלה, כלומר היה לו זוג סוסים ועגלה, ועיסוקו היה בכך שהיה נוסע מסעלישט לרובנה ומביא משם סחורה. היה נשוי לאשה בשם ויטיה והם היו חשוכי ילדים.

שמחה שטרקמן היה האח השלישי והצעיר בהם. הוא נחשב לגביר בעיירה. היה בעל חנות למוצרי ברזל, וכן היה בעל בית מפואר בירכתי העיירה. בית זה היה מושכר לדואר. שם אשתו היה מניה והיו להם שני ילדים.

היתה גם אחות שהיתה בעלת מזנון, ועד כמה שזכור לי נישאה לאיש וילדה בן.

יהי זכרם ברוך!

שלמה גורפינקל

משפחת וסרמן

בן שבע הייתי כשהתחלתי ללמוד אצל ר׳ יצחק משקה׳ס ז״ל. כרוב הבתים בעיירתנו לא היה גם ביתו של רבנו מוקף גדר ופרחים. מרפסת — מאן דכר שמיה!

הכניסה הקדמית הובילה ישר לחדר הגדול, שם שכנו כבוד הרבי ותלמידיו. בצד החדר הגדול נמצאה דירת השכנים. באותו זמן גרה שם חנה רבקה עם בנה ״מלאך המות״ ובתה אסתר התופרת שהיתה מביאה ממקום עבודתה כל מיני חדשות ושירים עממיים.

חדר שני היה בבית. לתוכו היו נכנסים מצד המטבח. כאן שלטה הרבנית גיטל ז״ל. אשה צעירה ומלאת מרץ היתה. עינה פקוחה, ומקפידה היתה שהחדר יהיה מסודר לפי טעמה. על יד הקירות עמדו שתי מטות מסודרות ועליהן הרבה כרים וכריות שהיו מלבינים ומבריקים בלבנם. באמצע החדר עמד שולחן מכוסה במפה לבנה ועליה ערוכים היו מיני צעצועים זעירים נפלאים. חדר פנימי ומסודר זה שימש לרבנית גיטל כעין רשות משלה, כעין קודש הקדשים, והיה מחוץ לתחום בשביל התלמידים. רק בחסד מיוחד היינו זוכים באפשרות לבקר בו ולתהות על סודותיו.

זכורה לי גם סעודה משותפת בחדר, שנערכה בחורף בסוף אותו יום, שבו הפסקנו ללמוד בערבים. כל ילד הביא כמה מטבעות. הרבנית גיטל הכינה דגים מלוחים מרוסקים בחומץ ומתוקנים יפה, שהיו ערבים לחכנו. בשירה ובשמחה היינו מסיימים את סדר הלימודים בערבים...

חלוש היה ר׳ יצחק ומת לפני זמנו מתוך דחקות ועוני. עול היתומים, כלכלתם וגידולם, נפל על כתפיה הרכות של האלמנה גיטל והיא נשאה בדומיה את גורלה המר. יהי זכרם ברוך!

נ. פלדמן

משפחת פלדמן

סבי זקני מצד אבי, מוצאו היה מן העיר פינסק שבפולסיה, ולפי קטעי זכרונות ששמעתי בבית אבי היה סבי זקני עוסק בייצור קדרות, ונסע לשווק את קדרותיו בישובים קרובים ורחוקים. סבי אברהם (אבי אבי) היה עוזר בהפצת התוצרת, ובאחד ממסעותיו נקלע לעיירה לודביפול וכאן נשתקע. לא אדע עד היום אם סבי אברהם הביא עמו את אשתו, היא סבתי סוסל או אולי הכירה בלודביפול, אך זאת אדע כי בהשתקעו בלודביפול הקים בה בית מלאכה (או אולי בית חרושת) לייצור קדרות, ונדבק לו הכינוי „אברהם דער הונצ׳ר" (הונצ׳ר = מייצר קדרות בלשון בני המקום). סבי נעזר באשתו ובבניו, ואף העסיק מספר פועלים מאיכרי הכפר, שעיקר עבודתם ללוש את החימר, עבודה שנעשתה על ידי דריכה ברגליים בתוך בור מלא חימר. כפי שהסביר לי פעם אבי, בטיילו אתי במקום אשר היה בזמנו בית היוצר של הקדרות, סמוך לבית

העם של העיירה, היו הפועלים מפשילים את המכנסיים, נכנסים לתוך הבור, ודורכים את החימר עם מים וחול, עד שהתקבל חומר דביק כמו בצק. לאחר מכן, היו מלבישים חימר זה על האבניים, אותן היו מסובבים על ציר, ותוך כדי כך מיישרים ומחליקים את המוצר, ולאחר מכן היו מיבשים אותו ושורפים בתנור בטמפרטורה גבוהה, והנה קדרה מוכנה.

סבי וסבתי הולידו 5 ילדים, 4 בנים ובת אחת. אבי היה הצעיר בבנים. האח הבכור יצחק עזב את העיירה והגר לארצות הברית בשנות התשעים של המאה הקודמת; האח השני שלמה יצא לארצות הברית בראשית המאה העשרים, חרף התנגדותם העזה של הוריו שדרשו ממנו כי ישאר בעיירה כדי לסייע להם בניהול המפעל. האח השלישי, מנדל (?) נשא אשה בת סעליטש־קטן, נולד להם בן, ובתום מלחמת העולם הראשונה עמד להגר לארגנטינה, אך בטרם הספיק לצאת חלה במחלת הטיפוס ממנה לא קם עוד. אשתו ובנו נמצאים כיום בארגנטינה. האחות היחידה של אבי, אמרו עליה כי היתה יפהפיה, נסעה אף היא לארצות הברית. שם נישאה לאיש אמיד ומצאה את מותה זמן קצר לאחר מכן. פרטים מדוייקים על נסיבות מותה לא נודעו עד היום אך שמעתי שהיא הפליגה עם בעלה בספינת טיולים, והספינה טבעה, וכך מצאה את מותה.

על סבי וסבתי מצד אמי שמעתי שהיו אנשים יראי שמים, וסבי נחום, שאת שמו אני נושא, היה ידוע כלמדן מובהק שהיה עושה ימים כלילות בלימוד תורה, עורך תיקוני חצות, צם תעניות רבות בין מדאוריתא ובין שלא מדאוריתא, ומוסר את גופו לסיגופים ולעינויים, כדי להמחיש לעצמו שהעולם הזה הוא עבורו מעין פרוזדור המוליך לטרקלין שהוא עולם־האמת שכולו טוב.

סבי נחום התפרנס ממלמדות בעיירה. עני ואביון היה כל ימיו ואילולא סבתי, שאף היא עסקה בהפצת תורה לבנות ישראל בעיירה, מי יודע אם לא היו נזקקים למתת הבריות. אלא שסבתי פייגה היתה ידועה כאשת חיל, אשה נבונה יודעת קרוא וכתוב. בימים ההם (כלומר במחצית השניה של המאה ה־19), היה זה הישג לא מבוטל שאשה יהודיה ידעה קרוא וכתוב. את תורתה, שכללה תפילה ומלאכת הכתיבה, לימדה סבתי פייגה לבנות ישראל במז׳יריץ.

ברור מתוך כך שכל עיסוקו של סבי לא היה אלא כדי לצאת ידי חובה, ואכן יכול היה להקדיש את רוב זמנו לענינים העומדים ברומו של עולם. סבי היה אדם ידוע חולי אך לא היה מוכן לוותר על הקלה שבמצוות והיה נזהר בקלה כבחמורה.

מלבד שלמדן היה ואיש יודע ספר, אמרו על סבי שהוא בקי ביחסי אנוש. כל אימת שהיה ריב בין שני בני אדם, היו פונים לרבי נחום ושוטחים טענותיהם בפניו והוא משלים בין הניצים, מפשר ביניהם, ופותר את בעיותיהם על הדרך הטובה ביותר. היו אפילו שאמרו שבכוח פקחותו ידע לנחש את אשר עתיד לקרות כעבור זמן, וניחושו היה תמיד מתקיים. אם החזיק אדם חפץ באגרופו הקמוץ — ידע לנחש מה הוא מחזיק, ואם מטבעות — את כמותם. לא אוכל כמובן לבדוק מהימנותם של הסיפורים הללו, אך ידוע לי בבירור שסבי נחום היה איש יודע ספר וירא־שמים בלב ונפש.

בשנת השלושים לחייו החזיר סבי נחום את נשמתו לבוראו. המות בא עליו כחתף עת שהדליק נרות חנוכה. אך כילה להדליק את הנר וברך עליו, צנח ומת במקום. במשך ל׳ שנות חייו, שמתוכן היה נשוי כ־10 שנים, הוליד 10 ילדים (מהן 3 תאומות) שמתוכם נשארו בחיים אמי ואחותה, היא דודתי חיה, והיתר הלכו לעולמם סמוך ללידתם.

בימי מלחמת העולם הראשונה חלתה סבתי פייגה בטיפוס ומתה ממחלתה ואמי שהיתה אז צעירה לימים נשארה לבדה והיתה גם אפוטרופוסית על אחותה הצעירה, דודתי חיה. אמי המשיכה במסורת סבתי ונתנה שעורים לבנות ישראל, ובעתות המלחמה כשהבנות פסקו ללמוד היתה עוסקת ברוכלות, הולכת רגלי לכפר הסמוך סמסטריל ובזאת היתה מקיימת את עצמה ואת אחותה הצעירה.

אבי ז״ל גר בבית הוריו כאשר גוייס במלחמת העולם הראשונה לצבא הצאר. הוא שנא את הצבא, כפי שסיפר לי, וחיפש דרכים איך לערוק. כמובן שהוא לא היה העריק היחידי, ובעיקר בין היהודים היו עריקים רבים שלא ידעו על מה ולמה ונגד מי עליהם להלחם. המזל לא האיר פנים לאבי והוא נתפס זמן קצר לאחר עריקתו והועמד בפני בית דין צבאי. בית הדין פסק לו עונש מות, שהומר לאחר מכן במאסר עולם, ומתוך זה ישב 3 שנים בבית הסוהר ושוחרר.

על תקופת שבתו בבית הסוהר, ועל אשר קרה לו שם, היו לאבי הרבה סיפורים שנראו בעיני כסיפורי אלף לילה ולילה, אולם בעיקר הרבה להלל את ברוך קעק (אביו של שלום קעק, היושב כיום בארצות הברית), והיה אומר שאילולא ברוך, היה מת מרעב בבית הסוהר, וזאת משום שברוך היה מתחלק אתו בפת־לחמו, שהיה מרויח מעבודת סנדלרות. אבי היה אומר עליו כי הוא היה מסוג טובי הלב אותם מכירים בעיקר בשעת צרה.

בשנת 1918 פרצה שריפה (השריפה הגדולה) וכל בתי העיר נשרפו, ורק מעטים בלבד נשארו עומדים על תילם. על רקע זה של רעב, ליכלוך והזנחה פרצה מגיפת טיפוס בעיירה והפילה קרבנות רבים.

כשאבי חזר מבית הכלא ועבר את מפתן ביתו לא מצא יותר את הוריו בחיים. הבית היה ריק מאדם אך אבי נדבק בעצמו במחלת הטיפוס ושכב במטתו קודח בחום גבוה, מבלי שאיש יגיש לו עזרה. כך שכב חמישה ימים, כמעט מחוסר הכרה וללא טיפת מים לפיו. ביום החמישי התעורר והרגיש בצמ־אונו הרב, והחל קורא לעזרה. אך משלא נענה, אזר את שארית כוחותיו, ירד ממטת חוליו בזחילה, זחל עד הבאר בחצר, הוריד את דלי העץ, שהיה צמוד לבאר באמצעות חבל, והעלה דלי מלא מים. הוא גמע את המים מתוך הדלי עד תומם, לפתע התחיל להרגיש שכוחותיו שבים אליו. באופן כזה החלים בבת אחת מן הטיפוס. אמנם סיפורו זה של אבי נוגד במקצת את כללי הרפואה המודרניים, אך אין זה גורע מאמיתות העובדות, ונאמנים עלי דברי אבי ז״ל, שכך אירע הדבר.

אבי נשא לאשה את אמי גולדה, ממז׳יריץ, הסמוכה ללודביפול אף היא נתיתמה בצעי־רותה. נהגו לקרוא לה בשם החיבה באבל, ושם זה ניתן לה על ידי סבתא כדי לשמור עליה מעין רעה. הם נישאו בשנת 1920, אחרי שהכירו במז׳יריץ, ועברו לגור ללוד־ביפול.

אבי ז״ל עמל קשה כדי לכלכל את בני ביתו. הוא לא מאס בכל עבודה, אך המזל לא האיר לו פנים בעיסוקיו. לא שלח ידו במסחר מחשש פן לא יצליח, ולכן היה עוסק בכל הבא ליד, למן רוכלות ועד עבודה פיסית בכבישים, או בכל מקום אחר. מלבד כל אלה היה, במשך תקופה ניכרת, שמש של בית־הכנסת דחסידי סטולין. עבודה זו כמעט שלא הכניסה לו מאומה, אך הוא מצא ענין בעבודה זו וטעמו ונימוקו עמו. ראשית היה ביתנו מרחק צעדים מועטים מבית־הכנסת; שנית, ממילא אהב לקום מוקדם בימות החורף, אם כן מה זה מפריע לו אם גם יסיק את התנור בבית־הכנסת? נוסף לזאת, גן גדול היה צמוד לבית־הכנסת, ואבי היה מעבד אותו במו ידיו, ומגדל בו תפוחי אדמה ושאר ירקות. נוהג היה לומר שהטעם של תפוח אדמה שאדם מגדל בעצמו טוב שבעתיים מטעמו של תפוח אדמה שנק־נה מידי הערלים.

על אף שאבי לא היה בר־אורין ויודע ספר, היה מסב לעתים בערבים ליד חוג של לומדי תורה ומשנה וגומע בצמא את דבריהם. ולא אחת הביע צער על כך שהוא עצמו לא הספיק בצעירותו ללמוד תורה, ואף בתקופה שעוד יכול היה ללמוד משהו היה מסתלק מן החדר ובורח ליער הסמוך או לאחו, כי מילדותו אהב מאד את הטבע.

אמי ילדה לאבי שלושה ילדים ואני הבכור בהם. אחרי נולדה בת בשם סוסל (על שם אם אבי) שנפטרה כשהייתה בת שנה, לאחר שלקתה במחלת הדיפטריה והשעלת; לאחר מכן נולדה אחותי פייגה ז״ל בשנת 1927, והיא נספתה יחד עם הורי בזמן השואה.

אבי, יונה בן אברהם פלדמן, אמי גולדה בת נחום ופייגה לבית זמלמכר ממז׳יריץ ואחותי פייגה׳לה בת 16 ניספו מכדורי הקל־גסים הגרמניים ועוזריהם האוקראינים יחד עם שארית בני עיירתנו, ביום י״ב אלול תש״ב 1942 בקסרקטין הצבאי שליד מבואות העיר, מזרחה מהסלוטש. על יקירי שניספו ללא עת דואב לבי ועיני בוכיה. זכרם לא ימוש מלבי לנצח!

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

אשר גורפינקל

רייזעלע (הצדקנית) סורוקה

כי אעצום לרגע את עיני ואצלול לעמקי הנשיה של העבר הלא־רחוק, העבר שרק תמול־שלשום היה, ולנגד עיני תופיע העיירה על בתיה השחוחים, רחובותיה המתפתלים עקל־קלות, ספק רחוב ספק לא, על אנשיה־יהודיה, שלל גונים של יהודים טרודים ומרודים, העמלים למחיתם ולמחית בני־ביתם.

וכאז, אראה את הדודה רייזעלע, אפגשנה בין בית וואלף פיינמן לבין בית שכנא שמש... מטפחת־ראש צחורה לראשה, שלובנה מבליט שתי עיניים שחורות וטובות, המשקיפות מבעד למשקפיים הגדולים, סינר לבן מעומלן ומבהיק למתניה ובידה הפתוחה הנשואה למולך, בין קיפולי מטפחתה הלבנה, אגורות מספר.

יום חמישי היום ויש הנזקקים למתן בסתר ומי יבוא לעזרתם אם לא הדודה רייזעלע. וכה חרש תשרך דרכה, קלה ואוורירית כמרחפת, נוגעת ולא נוגעת בקרקע. כי הרי הכל נברא בצלם. וגם שתולעת זו הגוחנת פה לרגליה. אפגשנה ובטרם היתה לי השהות וכבר הקדימתני ב״בוקר־טוב״. לא אני ולא מישהו אחר מזקן ועד נער, יוכל לספר שהקדים אותה אי־פעם ב״בוקר־טוב״.

— מומע. והלא כל אלה צעירים ממך בשנים ומן הדין שהם יקדימוך בברכה.

— מיין קינד, אויף מיין איין גוט־מארגען גיבען זיי מיר אלע אגאנץ „גוט־יאר״. (ילדי, על ברכת בוקר־טוב אחת הם משיבים לי ״שנה־טובה״ מלאה).

וכך תראנה עוברת מפתח בית אחד למשנהו. ביציאתה, מתאמצת להגיע על קצות בהו־נות רגליה לנשק בקצות אצבעות ידיה למזוזה.

חשוכי ילדים היו רייזעל ויהודה סעראקע, אך מאורשים היו על־ידי הוריהם מגיל שלוש ומאמינים היו בזיווג ובמזווג הזיווגים ושמרו אמונים זה לזו. הם אמצו את גאלדעצ׳קע וואל־דמן היתומה למשפחה. נפש גדולה ועשירה זו לא למדה לקרוא ובכל זאת הגיגה ושיחתה עם הבורא, זכה טהורה ומלאה. ״קדוש, קדוש קדוש״ היא קופצת מול הכל־יכול עד כלות הנשמה ומקבלת הכל באהבה גם את יסוריה. גם לאחר שיצאה בחוסר כל משריפה גדולה, וגם לאחר שנשארה בודדה וגלמודה במות עליה בעלה ורעה בחיים יהודה.

— כל זמן שעיני האחת רואה (היא נתעוורה בעין אחת) ורגלי מהלכות ושתי ידים לי לעשות משהו, כי אז ״אדיינק דיר גאט פון ערגער, מאך מיר נישט ערגער״ (כעין: תודה לך אלוהים ששמרתני מרע ואל תעשה לי יותר גרוע).

תמיד עמלה וטרחה ברצותה לחיות מיגיע כפיה, אם כי כל מחסורה על בית־אחיה בו היא מבלה את שארית שנותיה. ו״מחסורה״ פת־קיבר טבולה בחלב חמוץ, בכף עץ מתוך קדרת חרס, כי אין לבוא לידי הנאת־יתר מהבלי העולם הזה ובפרט מאכילה גסה. ורק לכבוד שבת מלכתא, תעלה על שולחנה ארוחת בשר, מוכנה ומסודרת רק על־ידה עצמה וכלי כסף וזהב על מפתה הרקומה מימים ימימה... ת.נ.צ.ב.ה.

ילדי טיפוחיה של רייזעלע הצדקנית — אברשה פיינמן ומשה׳לה זלצמן

דבורה רוזנצווייג

יהודה רבר

משפחת יצחק בן חיים־גוטל רבר

בית יצחק בן חיים־גוטל רבר נמנה עם המשפחות הותיקות ומסועפות בלודביפול. אבי יצחק נודע כאיש ישר ונוח לבריות, ואמי ברכה (ברושקע) שמה הטוב הלך לפניה כאם מסורה למשפחתה ובעלת אוזן קשבת לכל נצרך.

שניהם נרצחו ע״י קלגסי הנאצים, ביחד עם אחיותי לאה ורייזל׳ע אחי יעקב וגיסתי מילכה. (אשת אחי גרשון, שלא חזר מהמלחמה) ובנה, ביום י״ג באלול תשי״ג, ת.נ.צ.ב.ה.

שרידי המשפחה: אחי אהרן בויניפג־קנדה, אחותי ביילה, אחי אברהם ואני — בישראל.

יהודה רבר

יצחק בן זיידל ושיינדל רבר

נולד בלודביפול בשנת 1896. עוד בצעירותו גילה את מרצו הרב בפעילות ציונית, יחד עם חברו לייבל אתשטיין ואחרים, באיסוף כספים למען הקרן הקיימת וקרן היסוד. הוא פעל גם רבות למען הקמת בנין בית־הספר העברי "תרבות" בלודביפול.

אחרי עלייתו ארצה של שמואל ברק, שהיה המורשה הראשון של הקרן הקיימת לישראל בלודביפול, ירש יצחק רבר את מקומו בארגון המגבית לקרנות, ועמד בראש כל הפעולות הענפות עד לכניסת הסובייטים שהפסיקו כל פעולה ציונית.

עבור פעילותו הציונית ובגלל מוצאו, כבנו של ר' זיידל רבר העשיר, הכניסו אותו הסובייטים לרשימת המועמדים להיגלות לסיביר. אולם הוא עוד נשאר בלודביפול, אם כי לא ניצל מן הגורל האכזר.

ביום חיסול הגיטו נרצח יצחק רבר יחד עם בני משפחתו ויתר קדושי לודביפול בקבר האחים ביער על יד הקסרקטין הפולני.

יהי זכרו ברוך.

משפחת יעקב בן זיידל רבר

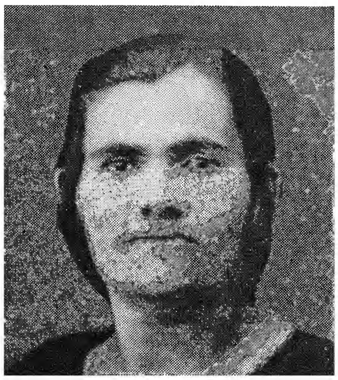

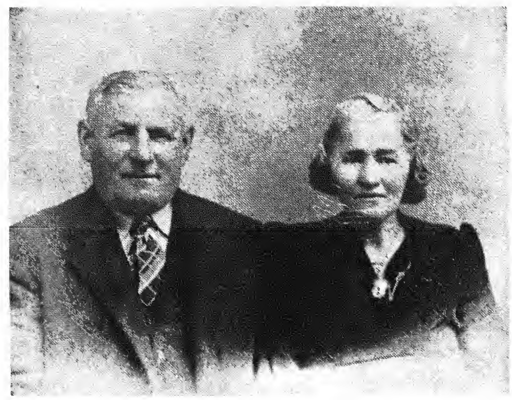
יעקב בן זיידל רבר עם אשתו נענע, שניהם נפטרו באופן טרגי זמן רב לפני השואה, ובתם היחידה טייבעלע־יונה, הנמצאת בארץ בקיבוץ יקום, ובמותם נשארה כמעט תינוקת, גדלה והתחנכה אצל סבא וסבתא זיידל ושיינדל רבר, ששיכלו את בנם הבכור מנדל רבר בעודו בעלומיו. מנדל רבר השאיר אלמנה צפורה, שתי בנות ובן בגיל רך.

מאיר (אייזעס) ראבער,
פרוי אסתר און טעכטערלאך:
יהודית, גינעסע, יענטל און
בעבעלע.

משפחת הערשיק שטאדלער
און יאסל שווארצמאן

קאפל שתרלן, אשתו הראשונה ובנפ יוסלה

חנה שפירא, ז״ל

משפחת אוסטרובסקי

הורי, עליהם השלום, אורח חייהם ומנהגיהם משמשים לי עד היום הזה נר לרגלי, וכמה שאשתדל דומני, לא אוכל להגיע למידותיהם. אבי ז״ל היה גבאי ב״הכנסת־אורחים״ ובכל ליל שבת היה חוזר מבית־הכנסת כשאחריו שיירה של חיגרים, פיסחים ושאר בעלי־מום, שאותם שמר לעצמו, לאחר שחילק את יתר העניים לבתים מכניסי־אורחים אחרים. זוכרת אני את ביתנו. הפתוח תמיד לכל אורח, שכן וידיד, שהתקבלו בסבר פנים יפות; תשובה חיובית, שניתנה תמיד לכל שואל, ועזרה שהוגשה לכל נצרך.

אחי הבכור, טוביה ז״ל, ניספה עם בני־ביתו בידי חיית־הפרא הנאצית. כפי שמספר אחי הצעיר מוטל אוסטרובסקי, הנמצא עכשיו אתנו בארץ עם בני משפחתו, הלך הוא, מוטל אל אחינו טוביה, ביום הגורלי בו עזב הצבא האדום את עיירונו בדרך הנסיגה שלו לתוככי רוסיה, וביקשו בכל לשון של בקשה שיעזוב הכל ויצטרף עם משפחתו אלינו ואל הבורחים עם הרוסים. אך טוביה, שלא צפה מראש את אשר עלול היה לבוא, נשאר עם רבים אחרים. הוא האמין, כנראה, שגם את הפוגרום הזה יעבור וימשיכו לחיות בגלות הגרמנים עד לפתרון זמני אחר. אך הגורל היה אכזרי ביותר ולא נותרו אלא ספורים, שיוכלו להעיד על גודל הזוועות, שאין לתארן. ממשפחת אחי שניספתה לא נותרו אלא שתי תמונות של ארבעת ילדיו, בן ושלוש בנות, ואלה שמותיהם: שלמה, פערל׳ה, חנהל׳ה, ודובהל׳ה.

יהי זכרם ברוך!

שלמה, פערל, דאבע, וחנה
ילדי טוביה וחוה אוסטרובסקי

ברוך גוטמן

משפחת גוטמן

יוסף ופרומה | זינה | יצחק הרש | רחל אשתו של אבא

א ב א, יצחק־הירש גוטמן, נולד בשנת 1892 בלודביפול בה בילה את כל שנותיו ומוכר היה לכל אחד מקטן ועד גדול. אנשי העירה קראו לו "יציקרשניר" והיה אהוד על כולם. תמיד היו באים אליו, כדי להתיעץ גם בעת צרה וגם בשמחות. הוא עסק במסחר. את ילדיו שלח להתחנך ב"תרבות".

עם הכיבוש הגרמני, חזה את הנולד בעוד מועד ובנה בונקרים בבית ואף יעץ לשאר אנשי העירה לעשות כך. מספר שבועות לפני השחיטה יצא עם אחי זינה ליערות, כדי להכין מקומות מחבוא עבור שאר בני המשפחה, אולם תכניתם הופרעה על ידי היודנראט וכך, בלית ברירה, חזר לגיטו ממנו לא יצא עוד.

לבונקר נכנס עם בני משפחתו ושהה בו 32 שעות. הגרמנים הוציאוהו לחצר הבית ושם, ביום רביעי י"ד אלול 1942, רצחוהו בדם קר יחד עם בתו זלדה ומניה גוטמן.

אמא, בתיה גוטמן (פיינמן), נולדה בשנת 1898. נחטפה על ידי הקומיסר בעת שנכנסה לבית להוציא את נכדה. היא נקברה באחד הבורות ששימשו קבר אחים.

אחי, זינה־דב גוטמן, נולד בשנת 1922 בלודביפול. גמר את בית הספר "תרבות" והחל לעסוק במסחר עד כניסת הצבא האדום ללודביפול, בשנת 1939. הוא יצא לוולדימיר וולינסק ללימודים, אך חזר עד מהרה ועבד כעוזר למנהל חשבונות. כשהחלה המלחמה בגרמנים בשנת 1940, יעצו לו חבריו להגר לרוסיה, אך הוא לא הסכים לעזוב את משפחתו וכך נשאר בגיטו בו מצא את מותו. לא פעם הילקוהו 20 מלקות על שהבריח אוכל למשפחתו, אך הדבר לא ייאשו והוא המשיך לספק אוכל לכל המשפחה. כשהצליח לצאת את הגיטו, נהרג על ידי השומרים. היה זה ביום חמישי, ט"ז אלול שנת 1942.

נפלו עם חיסול הגיטו

דוד גוטמן יוסף ואשתו פרומה, דב ונוניה והילדים; גוטמן רחל ושני הילדים. בעלה, אבא גוטמן ובתו מרים נמצאים באר"הב; פייגמן לייזר ואשתו אידה, ברוך וברכה (שני ילדים); פיינמן איינשל ואשתה בדוך (סלד); פייגלשטיין אשר ואשתו בלקה. זאב, טשרנה וברוך (ילדים); זמנדווייס שלמה ואשתו מלכה, ברכה? (ילדים) — שלמה ברח ונהרג ביערות; פיינמן גולדה ובתה מטל; פרימק שמואל־דוד ואשתו, בתו גיטל עם 2 בנים.

צבי ב״ץ

לזכרה של אמי

מטבע הדברים הוא שאם יקרה לבנה פרי־בטנה, לא כל שכן כשהבן יתום מאביו, והאם דואגת לצרכי הבית ולחינוכו של הבן.

הוא אשר קרה לי. כשהייתי רך לימים נפטר עלי אבי ז״ל, ואני טרם ידעתי להבחין בין טוב לרע. אמי עליה השלום לא ראתה ימים טובים רבים בחיי אבי עד שנתאלמנה, שכן אבי היה חולה תקופה ממושכת בטרם שנפטר.

אחר שהספיקה אמי להתאושש מהאסון שפקד אותה, לקחה את הענינים בידיה והחלטה נחושה החליטה בליבה: להמשיך ולחיות כדי להביא אושר לבנה יחידה. מתוך כך גם החליטה שלא להנשא למרות שצעירה היתה.

אילו אמרתי שלא ידעתי מחסור בחיי אמי, לא היה בזה כדי לתת ביטוי למסירות והקרבה של אמי למעני, שלא ידעה גבול. נכון יותר יהיה לומר שאמי עשתה כל אשר היה ביכלתה כדי להסב לי אושר. לא רק אם היתה למעני, כי אם גם חברה וגם אב.

מיד לאחר שנפטר אבי, עקרה אמי מעיר מולדתה, שהיא גם עיר מולדתי — קוריץ, ועברה לגור בלודביפול הסמוכה. מאוחר יותר הבינותי שלא עשתה מעשה זה אלא כדי שבמקום החדש לא יכירוני ולא ירבו להשתתף בצערי, שיתום הנני, כפי שהיה מקובל באותם הימים בעיירות הגלות.

אמי נשאה בגאוה ובאומץ לב את סבלה הקשה, ולא הרכינה ראשה ולא נכנעה, אף אם היה עליה לעמוד במבחן קשה. תמיד שנאה אם מישהו בא להשתתף בצערה ולהגיד לה מילות תנחומים, כמו „נעביך״. נוהגת היתה לומר: „אל נא תרחמו עלי, כל עוד רוחי באפי וידיים לי מאומנות במלאכת התפירה. אין אני מסכנה כלל וכלל ואינני זקוקה חלילה לעזרתם של הבריות.״

שקדנית וחרוצה היתה אמי ז״ל, היתה עושה ימים כלילות בעבודות התפירה, כשחוג לקוחותיה מורכב בעיקר מאיכרות, שרבות מהן ידעו להעריך את עבודות כפיה. לא פעם קרה, כשבאו לשלם עבור שמלה שתפרה להם, הביאו גם מתנות מפרי העצים, חמאה, עוף וכדומה. היתה מתפרנסת בכבוד מיגיע כפיה, ואף ידעה לחסוך קצת מרווחיה למה שקראה „יום שחור, פן יבוא״, ודאגה זו לא היתה אלא דאגה לבנה יחידה, שחלילה לא יחסר לו מאומה.

אמי היתה עקרת־בית למופת. הבית וכליו היו מבהיקים בלבנם, והיא לא נתנה לי לצאת את הבית לבית־הספר, אלא לאחר ששוכנעה שאני לבוש כהלכה כשבגדי מגו־הצים, נעלי מצוחצחות וממחטה נקיה בכיסי.

כשהקלגסים הנאציים דרכו על סף עיירתנו, לא הייתי יותר במקום שכן הצלחתי לעזוב את העיירה בעוד מועד ואמי, שלא היה בכוחותיה להצטרף אלי, לא מנעה בעדי מלעשות זאת, שכן הבינה שזו הדרך הנכונה להציל את חיי.

בודדה וגלמודה, שבורה בגופה וברוחה בלתה אמי שארית ימיה בין כתלי הגיטו האפלים שבעיירה. דכאונה הלך וגבר, כשיצאה שמועה מפה לאוזן שכאילו הוצאתי להורג ע״י הגרמנים בקוריץ. ידיעה זו השפיעה עליה קשות עד כדי כך, שסרבה אף להציל נפשה, כשהוצע לה לעשות זאת, והעדיפה לתת את גופה טרף למאכלת המר־צחים הנאציים, יחד עם שאר בני העיר.

ביום המר והנמהר של י״ג אלול 1942 הוצאה אמי להורג, ומצאה מנוחתה בקבר אחים גדול אשר בקסרקטין הצבאי שליד העיירה.

לבי דואב על שאמי היקרה לא זכתה לראות נחת בי, ולא זכתה לחבק את נכדיה — משאת נפשה מימים ימימה.

אמי! בהנצחת שמך מעל דפי הספר לזכר קדושי לודביפול אני מבטיחך לשמור בלבי את זכרך לעולמי עד, כל עוד חי אני עלי אדמות.

בלומה וולמן

נר תמיד למשפחת וולמן

משפחת וולמן היתה מושרשת ומסועפת בלודביפול. מוצאה ממשפחת כוהנים. לסבי, קלמן וולמן, היו 3 בנים ושתי בנות. מהם היגרו לאמריקה 3 ילדים. בלודביפול נשארו שני האחים אהרון ומשה וולמן.

למשה וטויבה וולמן היו 9 ילדים. מכל המשפחה הזאת נשאר רק בן אחד בארגנטינה, באָניק.

להורי, אהרון ומינדיל, היו 4 בנים ו־2 בנות. אני ושני אחי, שניצלו מהשואה, נמצאים בארץ. השאר הושמדו ביד אכזרית על ידי הרוצחים.

אבי, אהרון וולמן ז״ל, חונן ברוב חכמה, תבונה ופקחות. הוא ניהל בית מסורתי. בשב־תות מתפלל היה בבית־הכנסת כמובן. גם את הילדים חינך ברוח הציונות ולא חסך מכספו להחזיק את המורים הטובים ביותר, כדי ללמד לילדיו תורה. הוא עסק במסחר יערות, עצים, מנסריה ומשלוח רפסודות דרך הסלוץ׳ לדנציג. הוא היה יהודי גאה, במשא ומתן עם הפריצים בעלי היערות דיבר בלשונם אם זו היתה רוסית או פולנית והיה נכבד מאד עליהם.

אבא היה מחסידיו של הרבי מסטולין. הוא תרם ביד נדיבה לכל מפעל ולכל פניה ולא פעם אף למעלה מיכולתו. בשבת היה תמיד מביא אתו אורח מבית־הכנסת ונהג בכלל מידת הכנסת־אורחים יפה. הוא הגה את הרעיון לעלות ארצה עם כל המשפחה, אך עצת ידידו מהארץ, שלא יוכל לכלכל את המשפחה ולהסתדר, הפרה את משאת נפשו.

אמי, מינדיל, מוצאה מקליבן שעל יד רובנה. אשה מתקדמת, היתה קוראת הרבה מאד והשתדלה לתת חינוך טוב לילדיה. ציונית ומכוונת את ילדיה לתנועות־הנוער. אוהבת את הזולת ונוהגת לתת מתן־בסתר. אם ראו אותה ואת ראַסיל הרבנית ביום חמישי לפנות ערב,

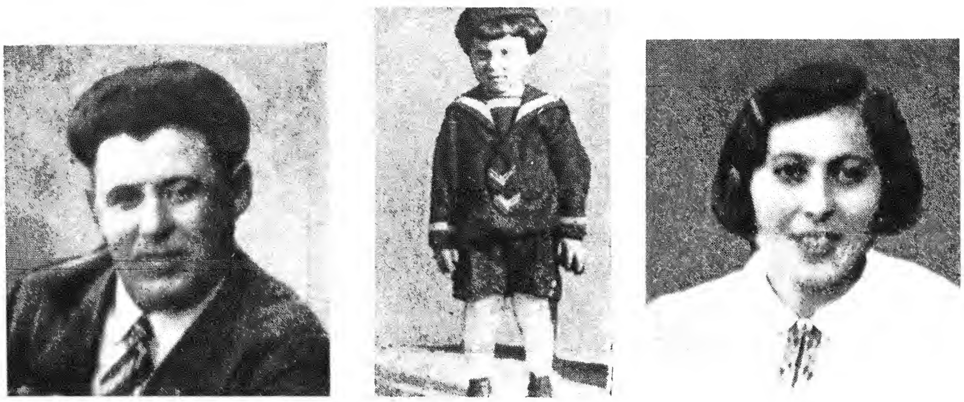
אהרן ומינדל וולמן, בנם נחמן ובתם רחל

לבושות בגדי־חג ואוספות „א נייטיגע נדבה", ידעו שישנו איזה יורד נצרך מהמכובדים והן מביאות לו לצרכי שבת והבית.

מה אוסיף ואספר על אחי קלמן שהיה עטרת ראשנו, שהיה ב"החלוץ" ועמד להגיע ארצה, על אחותי רחל היפה בבנות, שהספיקה לגמור את בית־הספר "תרבות" בעירנו וכל מכתביה רוויי געגועים לארץ.

יחד עם משפחתי ניספו שלוש גיסותי רחל, גיטיל ובלומה ו־6 ילדים חפים מכל פשע. גדול השבר ואין להתנחם. זכרם חרות עמוק בלבב אלו שנשארו בחיים, ואהבו אותם תמיד.

יהי זכרם ברוך!

קלמן ובלומה (לבית פייגל) וולמן
ובנם גדליה

[illegible]ל וולמן (אשתו [illegible] אור [illegible])
ובנותיהם טייבעלע ובטבעלע

יהודה רבר

יעקב וגיסיה טובבין ואמם חוה

עם יעקב בליתי את רוב שנותי מהילדות ועד ליומו האחרון. למדנו יחד בחדר וגם בבית־הספר. הטבע התאכזר לו ובילדותו נעשה שתום־עין כתוצאה ממחלה. הוא היה גם חיגר כתוצאה משבר ברגל. אבל למרות פגעים אלה לא התיאש מהחיים, והצטיין בלימודיו ולקח חבל פעיל בחיים החברתיים של בני גילו. ביחוד הצטיין במסירותו לתנועת „החלוץ", מאז עזב את „השומר הצעיר" בשנות העשרים, ואפשר להגיד כי בתקופתנו היה הוא הנושא בעול העיקרי מבחינה ארגונית בסניף „החלוץ" בלודביפול, לאחר שאחיו המבוגרים עלו ארצה בעליות הרא־שונות מלודביפול, ואחריהם עלו רוב הפ־עילים, וכמעט הופסקה הפעילות בסניף. הצעירים התרכזו אז לרוב בסניפי „השומר הצעיר" ו„גורדוניה" ויעקב כאב את כאב „החלוץ" בידעו כי פעילות הסניף השתתקה. לא פעם הביע בפני את כאבו זה. בשנות השלושים עזבתי גם אני את „השומר הצעיר" כי לא השלמתי עם הקמת בית דו־לאומי בארץ ישראל, ועברתי גם אני ל„החלוץ", ויחד עם יעקב התחלנו לארגן את סניף „החלוץ" מחדש.

מסירותו לא ידעה גבול. על אחריותו שכר מועדון בבית חנה פינקלמן, ולמרות עבודתו הקשה בנגרות במשך כל היום היה מופיע אצלי תיכף אחרי העבודה, מסודר ומסורק, והלכנו לסניף לנהל אסיפות. באותה תקופה חזרה הפעילות לסניף. יצאו מספר חברות להכשרה ואף זכו לעלות ארצה שכר מועדון בבית חנה פינקלמן, ולמרות והן חיות עמנו כיום. הפעילות התבטאה גם בהסברת תפקידי „החלוץ" בגולה והגשמה בארץ ישראל; השתתפות בפעולות הקרנות הלאומיות ומוסדות ציבוריים אחרים. רק בש־נות המלחמה זכה יעקב להקים בית לעצמו ובזמן שהובילו אותי יחד עם עוד יהודי לודביפול למקום ההריגה ראיתי את יעקב וגיסיה הולכים שלובים יחד.

חוה, אמו של יעקב, היתה מסורה לבנה האמיץ והזריז, ולא הפריעה לו לפעילותו התנועתית. היא שמחה על זה שמצא בתנועה פורקן ונוחם עבור פגעי הטבע וגם נתן ממרצו ומסירותו לזולת.

יהי זכרם ברוך לעד!

דבורה ויסמן (גוריין)

לזכר משפחת גוריין

עד כמה שאני זוכרת היה אבא ז״ל הדור השלישי בסעלישט ואולי יותר. אני רק זוכרת את סבי יחזקאל ז״ל ובבית דברי על אבי סבי נחמן ז״ל. ולולא השמדתה של סעלישט ע״י הנאצים ימח שמם היינו ממשיכים את החוליות בשרשרת הדורות, וכך היו ממשיכים בכל משפחה ומשפחה.

הבתים שלנו תפשו מקום גדול בעיירה בפינת רחוב ה־3 במאי ופינת רחוב רינקאווא וקוסטיצעלנה, מקום שם היה המרכז המסחרי החשוב ביותר.

היתה לנו חנות מכולת, שרוב הפריצים מהסביבה קנו בה. ואבי ישעיהו היה מאד מכובד בין הפריצים. אחרי מלחמת העולם הראשונה נתדלדלה פרנסתנו ע״י שוד של כל מיני קלגסים, ואחרי זה הוספנו למכולת גם ממכר של תוצרת טבק וגם קצת אריגים. נוסף לזה היתה אצלנו אכסניה ולידה אורוה גדולה והתאכסנו בה אנשים מהחוץ, שבאו בענינים שונים לעיירה.

משפחתנו היתה קטנה, אמי פסיה ז״ל היתה ידועה כאשה פקחית, מוצאה מזוויה׳ל שב־רוסיה ולכן דברה רוסית יפה. אחותי הבכירה מלכה היתה כמעט היפה בבנות לודביפול. היא היתה שחרחורת בעלת עינים שחורות, למדה בגימנסיה לבנות באוסטראה־ווהלין ובגלל מלחמת העולם הראשונה נאלצה להפסיק את לימודיה בכתה 8. שלטה בכמה שפות ומבטאה היה חד ומלוטש בכל אחת מהן. היא ידעה גם עברית ואת כל התפילות שבסידור ידעה בעל פה. אבי ז״ל התמסר יפה לחינוך בנותיו, ורצה לחנך אותן לפי האסכולה הכללית והחינוך הלאומי.

אחותי מלכה התחתנה עם דודנו חיים (מוני) ליזאק מאוסטראה. אברך יפה, מנהל חש־בונות במקצועו, הוא היה עסקן ציוני בלודביפול, חבר הסתדרות העובד. היה להם בן יחיד יצחק־צבי (הערשעלה) ז״ל ילד מאד יפה, למד בבית־הספר ״תרבות״ בלודביפול, וכלם ניספו ע״י ההיטלראים ימ״ש. יהי זכרם ברוך!

פנינה (פעסל) גולדמאַן

ר׳ יאָסל און בוואַלע גאָלדמאַן

מיין פאָטער ר׳ יאָסל גאָלדמאַן ז״ל איז געווען איינער פון די איבערגעגעבענע עסקנים, מיט וועלכע אונדזער שטעטל איז געווען געבענטשט.

אין די צייטן ווען די עקאָנאָמישע לאַגע איז ביי אונדז 'געווען נישט שלעכט, איז ער געווען אין גאַנצן פאַרנומען מיט די געזעלשאַפטלעכע ענינים און אַקטיוו אויף אַלע געביטן פון דעם שטעטלדיקן יידישן לעבן. און ווען די לאַגע האָט זיך פאַרערגערט, און מיר האָבן געעקבערט די פרנסה דאגות, אין אָט די שווערע טעג פון די שפּעטערדיקע צוואַנציקער און דרייסיקער יאָרן, נישט זייענדיק בכוח זיך אַקטיוו צו באַטייליקן אין דעם געזעלשאַפטלעכן לעבן, איז ער געבליבן וואַך צו אַלע דערשיינונגען פון יידישן לעבן און אָפט געזאָגט זיין וואָרט, וועלכעס איז נישט איינמאָל געווען דעצעדירנט ביים אָננעמען פאַרשידענע רעזאָלוציעס און באַשלוסן.

זייענדיק בטבע אימפולסיוו, איז ער געווען באַשאַנקן מיט פערזענלעכן טאַקט און זיך קאָנען צוימען אַזוי אַז אויף עפּענטלעכע אַרויסטרעטונגען זאָל זיין שטים זיך לאָזן הערן רויק און געלאַסן. זייענדיק באַשאַנקן מיט דעם חוש פון גערעכטיקייט און סאָציאַלן יושר, פלעג ער זיין אַ געשעצטער בורר.

בכלל איז אונדזער שטוב, אין יענע יאָרן פון איבערקערעניש און אָנהויב פון די צוואַנציקער, געווען דער צענטראַל־פּונקט אין שטעטל פאַר געזעלשאַפטלעכע צוזאַמענקונפטן און קולטורעלע טעטיקייט. כמעט יעדן אָוונט ביי אַ גלעזל טיי איז געוואָרן אַרומגערעדט און קאָמענטירט די אַלע לאַנדס און וועלט געשעענישן פון אַלגעמיינעם און יידישן כאַראַקטער. די אַלע לאָקאַלע ענינים פון פאָליטישן קולטורעלן אוןווירטשאַפטלעכן אינהאַלט זענען באַשלאָסן געוואָרן ביי אונדז אין שטוב. אַזוי האָט מען אַרומגערעדט די פראַגע פון דער גרינדונג פון אַ העברעאישער שולע, יידישע שטאָטביבליאָטעק, וואַלן צו דער קהילה, וואַלן צו דער יידישער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג אין קיעוו אין די צייטן פון דער

אוקראַינישער הערשאַפט, ווער דאַרף זיין דער סאָלטיס פון שטעטל און ווער דאַרף פון די יידן געוועלט ווערן אין דער אַלגעמיינער קרייז־גמינע. אויך די רעפעטיציעס פון דראַמאַטישן אַמאַטאָרן קרייז מיט דער באַטייליקונג פון: יהודה שחורי (שוואַרצמאַן), שרה בלאַנקמאַן, משה און טייבל ביקאָווסקי, אַשקע און רוכקע רעזניק, שרה שלייען, א.א.וו., זענען פאָרגעקומען ביי אונדז אין שטוב. און ווען מען האָט מען אַרויסגענומען דאָס מעבל און עס האָט זיך באַקומען אַ טעאַטער־זאַל פאַר די פאָרשטעלונגען פון קרייז.

דער פאָטער, צוזאַמען מיט אַ גרופע ייגנטלעכע (וואָס אַלע זענען געווען יונגער פון אים מיט צען און פיפצן יאָר) ווי: מנחם שחורי (שווארצמאַן) ז״ל, דער שפּעטערדיקער רעדאַקטאָר פון „עם־עובד״, מוטל שלייען, מוטל עטשטיין, א.א.וו., האָבן געגרינדעט די העברעאישע שולע, וועלכע האָט עקזיסטירט אין די יאָרן 1925—1918. אין די ערשטע יאָרן פון איר עקזיסטענץ, ביז עס איז געלונגען צו באַקומען, אין יענע שווערע טעג פון פאָגראָמען און רעוואָלוציעס, די ג׳וינט אונטערשטיצונג, האָט ער זי כמעט אַליין מיט זיינע מיטלען אויסגעהאַלטן. דער ערשטער מנהל פון דער שולע, ה. יוסף סעגאל, וועלכער האָט אין 1925 עולה געווען און געוואָרן איינער פון די אָנגעזעענע תושבים פון ראשון־לציון, האָט געוווינט ביי אונדז. לויט ווי איך האָב לעצטנס געהערט פון אונדזער לאַנדסמאַן און באַקאַנטער „אהל״־אַרטיסט יהודה שחורי, איז מיין פאָטער אויך געווען דער גרינדער פון דער יידישער פרייוויליקער פייערלעשער גרופע און אויך פון דער יידישער זעלבסטשוץ אין שטעטל, וועלכע האָט זיך געגרינדעט אין דער צייט פון די פאָגראָמען אויף יידן.

מיין פאָטער איז געווען באַליבט ביי אַלע שיכטן פון שטעטל און ער איז געווען דער אָנערקענטער בורר. ווער עס האָט געזוכט אַן ערליכן בורר, אַ מענטש אַ פיקח און מיט געוויסן, האָט אויסגעוועלט ר׳ יאָסל גאָלדמאַן. געשעצט און געאַכטעט איז ער געווען בעיקר ביי די אָרעמע שיכטן, וועלכע האָבן אין אים געזען זייער פאַרטרעטער און באַשיצער, און ווען דער פאָטער, זייענדיק אַ נקי־כפים, האָט נישט געקאָנט זיצן צוליב געוויסע מיטגלידער אין דעם אַמעריקאַנער קאָמיטעט, וואָס האָט געהאַט די אויפגאַבע צו צוטיילן די געקומענע אַמעריקאַנער שטיצע און דעמיסיאָנירט, האָט די גאַנצע יידישע אָרעמקייט זיך פאַרזאַמלט ביי אונדז און געטענהט, אַז אויב יאָסל גאָלדמאַן וועט נישט זיין אין קאָמיטעט האָבן זיי זיך נישט אויף וועמען צו פאַרלאָזן. אונטער זייער דרוק האָט דער פאָטער צוריק געצויגן די רעזיגנאַציע. און בכלל האָט מיין פאָטער געהאַט אַ באַזונדערע באַציונג צו די שיכטן, וועלכע זענען לויט די דאַמאָלסדיקע באַגריפן געשטאַנען סאָציאַל־נידריקער, און דערפאַר, כאָטש ער האָט געהאַט אַ שטאָט אין דער סטאָלינער־שול און אַלע זיינע חברים האָבן דאָרט געדאַוונט, האָט ער געדאַוונט אין דער שניידער־שול.

אויך די קריסטליכע באַפעלקערונג האָט אים געשעצט און אים געהאַלטן פאַר אַן ערלעכן, און ווען אין צייטן פון די סאָוויעטן ווען אונדזער סמאָלאַרניע, אונדזער איינציקער פרנסה־קוואַל, איז נאַציאָנאַליזירט געוואָרן, האָבן די אַרבעטער אים — זייער געוועזענער בעל־הבית — אויסגעוויילט אַלס פאַרוואַלטער פון דער סמאָלאַרניע.

דער פאָטער, וואָס איז געווען אַ שטאָלצער ייד, האָט געזען זיין צוקונפט און די צוקונפט פון זיין פאַמיליע נאָר אין ארץ־ישראל און האָט זיך באַמיט מיט אַלע מיטלען עולה צו זיין. און ווען עס איז אים נישט געלונגען אין דער צייט ווען עס איז געווען פאַרמעגליך, האָט ער זיין גאַנצע האָפנונג געלייגט אויף די קינדער, אַז דורך זיי, און בעיקר ווען דער ברודער לייבל האָט עולה געווען, וועט אים געלונגען מיט דער גאַנצער פאַמיליע עולה צו זיין, און דערפאַר איז געווען אַזוי גרויס די פרייד ווען מיר האָבן באַקומען אַ בריוו פון ברודער פון ארץ־ישראל. אַלע האָבן מיר געוואָרט אויף דעם גרויסן טאָג ווען עס וועט אנקומען דער סערטיפיקאַט. צו אונדזער אומגליק האָט דער טאַטע נישט זוכה געווען און געפאַלן פון די היטלעררישע מערדערישע הענט, צוזאַמען מיט דער קראַנקע מוטער כוואַלע, וואָס אין דער צייט פון דער געטאָ איז זי געזונט געוואָרן און געווען די פרנסה פאַרזאָרגערן. מיט זיי זענען אויך אומגעקומען, דורך דער היטלער־בעסטיע, די שוועסטער מישקע, דאָס ווייב פון יעקב פויגל, וועלכע איז אַריינגעפאַלן אין היטלעריסטישן פלען, מיט איר פיריעריקער

טעכטערל ביילצע, און אויך די יונגסטע שוועסטער, דאָס מוזינקל, די 16 יעריקע פריידל, צוזאַמען מיט אַלע לודוויפּאָלער קדושים און טהורים, וואָס זענען געפאַלן על קידוש השם והאומה.

זאָלן די ווערטער זיין אַ קדיש־יתום, וואָס איז נישט געזאָגט געוואָרן אויף דעם ברודער־קבר פון די לודוויפּאָלער קדושים, ווו עס געפונען זיך אויך די קברים פון מיינע טייערע און געליבטע.

דאבע האיט
און ביילה גורלניק, קאנאדע.

צום אנדענק פון משפחה וויינשטיין

די מאַמע און שוועסטער בלומע ז״ל זענען געווען אין געטאָ אין שטוב פון ברוך קעק. מען האָט זיי געטריבן צו שווערע אַרבעט און געשלאָגן ביז בלוט. איינמאָל האָבן זיי זיך געוואָלט אויסבאַהאַלטן, אפשר וועט זיי געלונגען צו בלייבן לעבן. זיי האָבן זיך באַהאַלטן נעבן יצחק־הערש געהאלץ, אונטער די קלעצער, אָבער מען האָט זיי געפונען און זיי פאַרטריבן אין וואַלד און דאָרט זיי דערשאָסן.

דער ברודער מאיר מיט זיין פרוי דאָבע און זייערע שיינע קינדערלאַך שיינדעלע און בתיה׳לע זענען געווען אין געטאָ און געליטן נויט און הונגער ביז אונדזער מאיר איז געשטאָרבן, און זיי זענען געוואָרן פאַרטריבן אין די קאַשאַרעס און דאָרטן אומגעקומען מיט אַלע קדושים.

אונדזער ברודער דוד און פרוי זלאטקע מיט זייערע קינדער שייע און ציביה זענען געווען אין געטאָ. יעדן טאָג האָט מען זיי געטריבן צו שווערע אַרבעט אָן עסן און אָן טרונקען. מען דערציילט אַז דוד האָט געוואָלט נעמען נקמה, ווייל ער האָט געוווּסט אַז סיי ווי סיי וועט מען אים אומברענגען, האָט ער איינמאָל דערלאַנגט אַ פּאַטש אַ דייטש. זייערע קינדער שייע און ציביה האָבן זיך געראַטעוועט דורך אַנטלויפן פון געטאָ און זיי געפונען זיך אין קאַנאַדע.

מיר האָבן אויך געהאַט אַ שוועסטער בתיה און שוואגער ישראל. זיי האָבן געוווינט אין חארלאָוו און האָבן געהאַט צוויי קינדערלאַך, שייעלע און ביילעניו. מען דערציילט אַז דאָס מיידעלע האָט זיך איינמאָל באַהאַלטן אונטער אַ בריק ווען זי איז אַלט געווען בלויז דריי יאָר. זי איז געווען שטאַרק — הונגעריק און איז אַרויס זוכן עסן. מען האָט איר גלייך באַמערקט און געשאָסן אויפן פלאַץ. דאָס אינגעלע האָט מען געבינדן און געשטאָכן אויף טויט.

זאָל דער אַנדענק זיין אַ מצבה פאַר אונדזערע טייערע קדושים וואָס זענען אומגעקומען אויף קדוש השם.

אריה גולוב

משפחת גולוב

גיטה גולוב ובתה חוה'לה

היינו משפחה מבוססת בעיירה לודביפול. אבי, ברוך גולוב ואמי גיטקה, אני, אריה גולוב, הנמצא כעת בארה"ב בעיר ניו יורק, אחיותי חוה ואסתר. משפחתי כולה ניספתה בידי הפושעים הנאצים והאוקראינים. גורלם היה כגורל שאר אנשי העיירה.

משום מה קשה היה למשפחתי לתאר לעצמם את חומרת הסכנה, שהיתה צפויה להם עם הופעת הגרמנים, וזו היתה כנראה הסיבה, שבני משפחתי לא ברחו בזמן עם האחרים וניצלו. את הגיטו עשינו יחד, יחד ברחנו ומצאנו מחבוא ביערות לודביפול. בערך כשנה אחרי השחיטה, ושם פגעה היד המרצחת במשפחתנו ורק אני נשארתי בחיים. איך קרה הנס הזה שאני ניצלתי, קשה לי להבין בעצמי, אך עובדה היא שאני בין החיים.

משפחתי היתה בין המשפחות הידועות בלודביפול בכל השטחים. תמיד הושיטה יד עוזרת לכל נצרך בכל האמצעים שעמדו לרשותה. אבי היה תומך נלהב בבית־הספר העברי שלנו שעמד על רמה גבוהה ביותר. הוא היה ציוני ותמך בחינוך עברי במלוא מובן המלה. הוא ראה בכך קרש קפיצה להגשמת הציונות הממשית בארץ־ישראל.

עיירתנו היתה עיירה קטנה באוקראינה והיתה יחידה נפרדת ביהדותה ובציונותה. רוב אנשי העיירה ידעו שיום יבוא ויהודי פולין יוכלו לעלות לארץ־ישראל, אך בינתיים שלחו את ילדיהם לבית־הספר העברי. עובדה זו שימשה הוכחה לציונותם של אנשי העיירה, שלא תמיד מצאה ידם לשלם את שכר הלימוד, אך השתדלו כמיטב יכולתם כי בכל נפשם האמינו בבוא היום הגדול. ההתלהבות העצומה וההפגנה הכללית של כל אנשי העיר לשוחט שעלה ארצה עם בני משפחתו, שימשו הוכחה נוספת לכך.

קשה מאד לתאר ולספר במספר שורות חיי תקופה שלמה, חיי עיירה ומשפחתי שאבדו לנצח. יהיו שמותיהם של משפחתי ושל אנשי העיירה הקדושים זכורים לנצח.

בתו של אשר איידלמן
(יבדל"א)

שלמה ושרה־דינה איידלמן

פופע פייגנהולץ פון ביסטריץ

גב' שיווע (פייבעשיכעס)
פיטשניק מיט איניקל

בית בלנקמן

משפחתנו לא היתה עניפה בלודביפול, כי סבנו, ר׳ אברהם בלנקמן, בא מסלבוטה וכינויו היה ״אברהם דער סלאוויטער״. לאחר מותו נשארו בלודביפול בניו שמואל בלנקמן

מינדל בלנקמן, בנותיה פאניה וסוניה ובנה יצחק

ומשפחתו אחיו הבכור של אבא ואבינו ז״ל ובני משפחתו. גרנו יחד כל השנים בבית דו־משפחתי במרכזה של העיירה.

אבינו היה ציוני עוד בימי הצאר ותמיד היו אסיפות מתקיימות בביתנו. חרות בזכרוני מקרה, כשבא פעם אל אבא ז״ל חבר, לחש לו דבר מה ומיד התחילו לאסוף כל מיני ניירות ושרפו אותם ובפחד רב דיברו על חיפושים, כי עבודת הציונות נעשתה במחתרת. אבא היה ״לבניק״ במגיסטראט אחרי המהפכה. אז היתה עליה בלתי ליגלית מרוסיה לא״י ולמקומות אחרים דרך פולין ואבא ז״ל עזר להם לא מעט בסידור התעודות.

בשנת 1918, לאחר המהפכה, עבודת הציונות נעשתה חפשית יותר. אחותי נחמה ואני היינו פעילות מאד בקרן־הקיימת. לא היתה חתונה, ברית־מילה או כל מאורע אחר שלא היינו מופיעות עם הקופסה של הקרן־הקיימת ואוספות הרבה תרומות. זאת היתה עבודה לא קלה, כי הרוב בעיירה היו דלי אמצעים. לעתים קרובות היינו מסדרים נשפים ומסיבות והכסף שנתרם שימש למטרות חשובות וביחוד לעזרת אלה, שלא היה להם להוצאות הדרך לארץ־ישראל.

קיים היה אצלנו גם חוג דרמטי. השחקנים היו: סגל, יהודה שחורי, בצלאל וחנה בינדר, זינדל וסרמן ועוד. גם אני השתתפתי בחוג זה. אמנם לא הייתי מהשחקניות הטובות, אך כדי להביא תועלת. לא התחשבתי. אחותי נחמה היתה פעילה גם ב"החלוץ" ובעיירה שלנו היא היתה הבחורה הראשונה שנסעה לארץ־ישראל. יחד עמה נסעו שני בחורים, יצחק כספי ומ. ל. פיקובסקי. ערכו להם נשף פרידה וכל העיירה באה להפרד מהם.

אחת מקרובות משפחתנו, מינדל, בכתה מאד על שנחמה שהיא כה צעירה עוזבת את הבית... "מה היא תעשה בארץ זרה, כשאין לה מושג מה זאת עבודה". ואבא שלנו ז"ל אמר לה: "פארשטערט מיר ניט מיין שמחה, איך שיק א מרגל קיין ארץ־ישראל". וכך באמת היה. היא נסעה ראשונה, כעבור 5 שנים אני נסעתי וכעבור עוד זמן קצר הצטרפה אלינו אחותנו בלה. ובהפרש זמן לא גדול, גם ההורים עלו ארצה.

אחינו גדעון (גצל) היה הצעיר מכולנו. הוא היה בתנועת "השומר הצעיר" ובגיל 16 הוא עזב את הבית ונסע להכשרה לטשנסטוחובו ומשם העפיל ארצה לפני פרוץ המלחמה העולמית השניה. וכך כל משפחתנו התאספה בארץ.

לא כן היה עם משפחת יוסף בלנקמן — בן דודנו שמואל. ההורים לא נתנו לבנות פניה וסוניה הנחמדות להשתתף ב"החלוץ" פן הן תרצנה לנסוע לא"י והם נשארו עם הבן האומלל יצחק, שהיה אילם. וכך הם ניספו כולם בידי חיילי היטלר. יהי זכרם ברוך.

פרומה רויטבורט

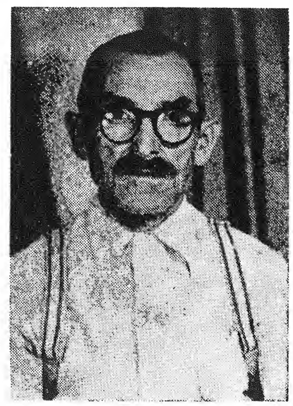
לדמותם של אבא ואמא ז"ל

את דמותו של אבי ז"ל כמעט ואיני זוכרת, כי נפטר בדמי עלומיו. מפיהם של בני המשפחה נודע לי, כי מוצאו ממשפחת שוחטים ורבנים מפורסמים בסביבה, אך אבא העדיף את המסחר. לאחר מותו השאיר את אמא אלמנה מטופלת בחמשה פעוטים, שהפרש הגילים ביניהם היה שנה או שנתיים. ואמא, עדינת הנפש ואצילת הרוח החניקה בתוכה פנימה את שברה הגדול וגילתה שפע של מרץ ויוזמה בכלכלת פעוטיה, חינוכם והדרכתם. יגונה של אמא על מות בעל־נעוריה לא חדל ולא ידעה עוד כל חדוות־חיים בכל תקופת חייה.

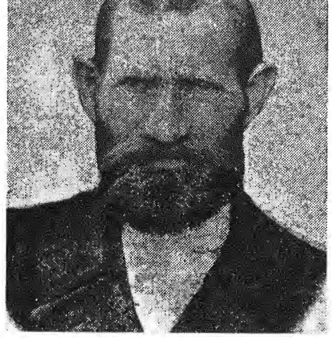
בשקט נפשי למופת נרתמה לעול הקשה של החיים, והודות לאופיה המוצק ואצילות נפשה, ידעה להוסיף גם פרק הגיון בחינוך ילדיה. פרשת חייה היא פרשה ארוכה של אשה אמיצת לב הנושאת בדומיה את סבלה ויגונה הרב. ובבוא יום השואה, ניספתה בלא עת בידי המרצחים הנאציים ימ"ש. תהי נשמתה צרורה בצרור החיים.

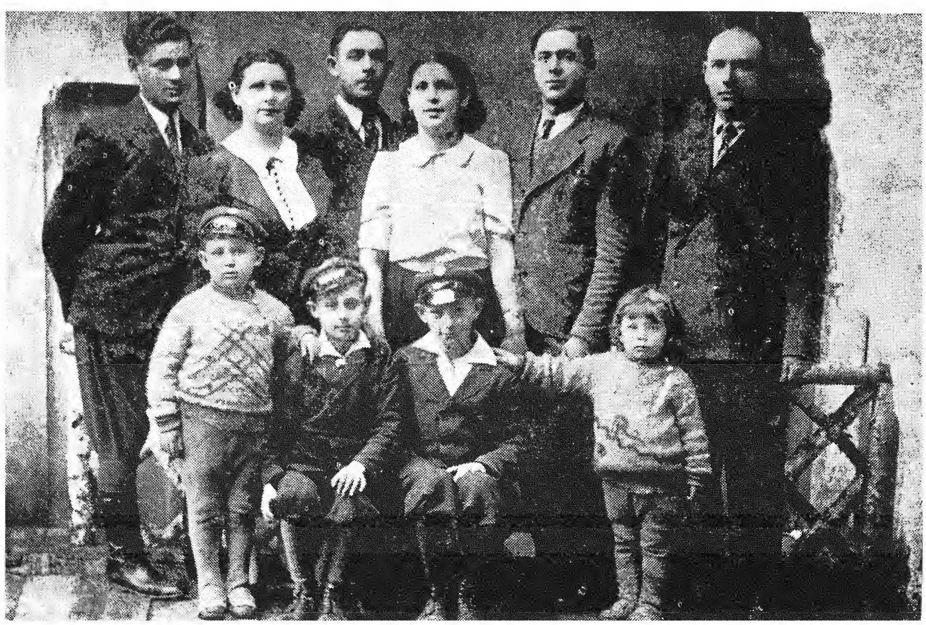
לאה רויטבורט, שנספתה
ובנה יצחק, הנמצא אי־שם ברוסיה

צבי גרויספיס

מאיר קופרמן

משפחת בינדר—ברויזמן

ישראל פיינמן

משפחת פיינמן

סבי זאב נולד בלודביפול ובה חי כל ימיו. אבי מתתיהו אף הוא נולד בעיירתנו והתחתן עם אמי גולדה (לבית גנדלר) מברזנה. הם נישאו בשנת 1921 וכעבור שנתיים גויס אבי לצבא בפרוץ מלחמת העולם הראשונה.

אחרי שחזר אבי מן המלחמה פרצה בעיירתנו שריפה ואחריה מגיפת טיפוס בה חלה אבי ונפטר כשאני בן חמש שנים ואחותי הבכירה פעסל בת שש. אמי היתה אז בחודש השישי להריונה ולאחר שלושה חדשים נולדה אחותי שנקראה מאטל על שם אבי המנוח.

אמי נשאה בעול הפרנסה של המשפחה ועמלה קשות כדי לפרנס את ילדיה. תחילה היתה חנונית ולאחר מכן היתה שותפת בטחנת קמח בכפר מאטשולאנקה. אחרי שאבי נפטר לא נישאה אמי עוד ונשארה אלמנה עד סוף ימיה.

בעת פרוץ מלחמת העולם השניה נמצאה משפחתנו בכפר קאצינעס שמעבר לנהר סלוטש. בעת נסיגת הצבא האדום הצטרפתי לנסוגים וברחתי למעמקי רוסיה בעוד משפחתי נשארה במקום מחוסר אפשרות לעבור את קוי הצבא האדום שהתחפרו ולא נתנו לפליטים לברוח.

אחותי פעסל נישאה בשנת 1940, ערב פרוץ המלחמה לצבי קיפרווייס מברזנה. בזמן המלחמה ילדה בן וגרה עם משפחתה בעיר ברזנה שם נספתה ביערות, שעה שברחה מהגיטו.

אמי ואחותי מאטל נשארו בגיטו בלודביפול והוצאו להורג יחד עם כל בני העיירה בקסרקטין שמעבר לסלוטש.

יהי זכרם ברוך.

מלכה גיטרמן

משפחת פיינמן־ולדמן

אמי בתיה ז״ל נולדה בשנת 1897 להוריה מנדל ומלכה פיינמן בלודביפול. אמי גמרה בית־ספר עממי רוסי והרחיבה את ידיעותיה על ידי קריאה רבה. היא היתה בעלת נפש עדינה ועשירה והבית שלנו היה פתוח לכל נזקק. זכורים לי הרבה מעשים טובים ויפים שאמי היתה עושה לפני המלחמה ובייחוד בזמן המלחמה והגיטו, כשכל אחד נלחם על קיומו הוא.

אמי עברה ילדות קשה כיוון שבגיל צעיר נפטרו הוריה ובגיל 13 הצטרכה לפרנס את שני אחיה מוטל וחייקל ואחותה גולדה. היא עבדה במלאכת התפירה ומזה היתה מתפרנסת. בגיל 17 התחתנה עם אבי בנימין ולדמן. האושר לא נמשך הרבה. אחרי שאני נולדתי בשנת 1919 והייתי בת שלושה חדשים נהרגו אבי ודודי חייקל על ידי פורעים אוקראיניים. הטרגדיה היתה גדולה. אני

בתיה ולדמן וילדיה
יוסף ומלכה (גיטרמן) יבדל"א

זוכרת שאמי סיפרה שכעבור כמה ימים אחרי שאבי ודודי לא חזרו הביתה התחילה לדאוג להם ולילה אחד חלמה שהם שוכבים הרוגים בתעלה. אחר־כך אחרי הרבה חיפושים התברר שחלומה היה נכון. את הרוצח תפסו ותלו אותו, אבל אני ואחי יוסף נשארנו יתומים. אמא נאלצה להיאבק קשות למען הקיום ולמען חינוך אחותה גולדה ואחיה מוטל חוץ ממני ואחי יוסף.

מוטל פינמן אחי אמי נולד בשנת 1906 והתחתן בשנת 1925 עם סוסל גילר ונולדו להם שני ילדים. הבת נמצאת בארה"ב והבן יוסף נמצא ברוסיה. דודי מוטל מת ממחלת הגריפה הקשה בזמן כיבוש הסוביי־טים. גולדה פינמן אחות אמי נולדה בשנת 1909 והתחתנה בשנת 1934 עם מלך גלוזמן שנולד בשנת 1910 (בנם של בוקה ושרה גלוזמן). לגולדה ומלך גלוזמן נולדו שתי בנות פייגה ומטל. גולדה ומטל הקטנה הסת־תרו ביום האקציה על יד הבית לא רחוק מהמקום שאחי יוסף הסתתר. אך מכיוון שהילדה מטל היתה רעבה מאד התחילה לבכות וגילתה את מקומם והשכנים האוק־ראינים הוציאו אותן והרגון. הבעל של דודתי גולדה, מלך גלוזמן, נהרג על יד בור ההריגה. ברגעים אחרונים שלפני האקציה דיברתי אליו ואמרתי לו שיברח ויציל את נפשו, אבל הוא היה מדוכא וחלש מרוב רעב, סבל ועבודה קשה וענה לי: „אין לי רצון להמ־שיך בחיים מושפלים וחסרי טעם אלה". אמי ובת דודתי פייגה נהרגו למחרת האקציה בעיר. אני לא יכולתי להשלים עם זה שאמי בתיה האשה הגיבורה והחכמה לא הצילה את חייה. כנראה שזה ענין של גורל.

הגורל הזה שלח לי קרן אור ואני ובני בנימין ובעלי יוסף הצלחנו לברוח מצפרני הנאצים ולעמוד בפני האיום של השמדה מצדם ובפני התנאים הקשים. נאלצנו לחיות כמעט שנתיים עם ילד קטן בלי קורת גג רעבים ויחפים בפחד תמידי מפני המוות, ובכל זאת התגברנו ואחרי זמן רב של סבל זכינו להציל את נפשנו וזכינו להגיע ארצה לאושר הזה של מדינה עצמאית וגם לזכות עוד בבן יקר ששמו יחיאל, אבל קרן האור נשברה פתאום בהילקח מאתנו ללא עת חברי היקר בחיים, בעלי יוסף ז"ל.

יהא זכר כלם ברוך!

מלכה גיטרמאַן

גאָלדע גלוזמאַן

גאָלדע גלוזמאַן איז געבוירן געוואָרן אין לודוויפּאָל אין יאָר 1910 צו אירע עלטערן מענדל און מלכה פיינמאַן. ווען די עלטערן זענען געשטאָרבן האָבן איר אַדאָפּטירט די מומע רייזל און יהודה סעראַקע, אָבער אין אַ קורצער צייט איז דער פעטער געשטאָרבן און די מומע איז געוואָרן אונפערמעגליך און זי איז געווען געצווינגען איבערצוגיין צו איר שוועסטער בתיה וואַלדמאַן. זי איז געוואָרן ערצויגן ביי איר אין שטוב, גע־ענדיקט די פוילישע פאָלקס־שולע, געלערנט עברית און אויך באַוויזן לערנען אַנדערע די שפּראַך. זי איז געווען אַ פעיקע און פיינע פרוי, אַ איבערגעגעבענע חלוצה. זי האָט חתונה געהאַט אין 1932 מיט מלך גלוזמאַן. זיי האָבן געהאַט צוויי מיידלאַך, פייגע און מאַטעלע. אַלע זענען געפאַלן אין דער שחיטה אויף 14 אלול 1942.

אליהו קליינמן

זכרונות על משפחת קליינמן

שמו היה אברהם קליינמן (ברזניאק) ומוצאו מעיר ברזנה. שם הכינוי ניתן לו כי היה הראשון שעבר מעיר ברזנה ללודביפול.

משפחת הסבא כללה בת אחת וארבעה אחים.

הבית שכן בשכנות עם בית־הספר „תרבות" מצד אחד, ומצד שני עם בית ברוך גולוב. מבנה הבית היה רגיל ככל הבתים העשויים עץ, 3 חדרים, רפת וגן ירק גדול. הגן היה מעובד על ידי סבתא אסתר. מכיוון שבית־הספר היה שכנו של הגן, היו התלמידים מתגנבים לשם ונוטלים אתם חמניות, גזר וכדומה. אך אוי ואבוי למי שנתפס על ידי סבא שהיה רודף אחרי הזאטוטים אך לא מצליח לתפסם וחוזר נרגז לביתו.

מטבעו היה סבא קמצן בהא הידיעה. אבל זכור לי שלמטרות ציבוריות, כגון למגבית הקרן הקיימת היה נותן בעין יפה. היה לו רגש ציוני בכל הקשור לארץ וכמו כן היה תורם עבור בית־הכנסת הגדול שהוא כיהן בו הרבה שנים כגבאי. כמובן שגם לבניו קנה מקומות קבועים במזרח. בימים שסבתא היתה אופה חלות לשבת או לחם לימות

משפחת אברהם קליינמן (ברזניאק)

החול היינו אנחנו הנכדים בהפסקות בין שעור לשעור נכנסים ואופים תפוחי אדמה בתנור וכל יתר הילדים מבית־הספר מקנאים בנו ומבקשים שנכבד גם אותם. סבתא היתה ניגוד גמור לסבא ולא התערבה בעניני תרומות. היא אהבה לתת מתן בסתר לנצרכים, וכן חילקה גם שאריות בשר מן האטליז של סבא או ירקות מן הגן. גם לנכדיה דאגה הסבתא. למשל, בימי חנוכה, אחרי שסבא חילק דמי חנוכה היתה היא מוסיפה גם כן כהנה וכהנה.

בשנת 1938, באחד הערבים החרפיים נפטר סבא, אחר שבניו הקימו להם משפחות ולא זכה לראות את בתו הבכורה מלכה שגרה מעבר לגבול בעיר אולבסק. רק בשורות רעות מקוטעות היו מנת חלקו ממנה.

אחרי מות סבא נשאר בבית עם סבתא בן הזקונים דוד־משה עם אשתו רוזה ובתו. הם גרו שם עד בוא הגרמנים שרצחו את סבתא, אשתו ובתו הינדלה.

דודי משה עבר את כל תלאות המלחמה וניצל בנס מידי המרצחים וברח ליערות, הצטרף לפרטיזנים ובמו ידיו נקם את נקמת משפחתו ועמו. הוא השתתף באחד המבצעים החשובים בהתקפה על מעוזי הכובשים של עיירתנו בלודביפול. אחרי השחרור גויס לצבא הפולני להמשיך להילחם בחזית וניצל. בסוף מלחמת העולם העפיל בעליה ב׳ ארצה יחד עם אחותי מיכל שהצטרפה אליו בדרך. בארץ עבר חבלי קליטה קשים. כל השנים הוא סבל על שלא הצליח להציל את סבתא ומשפחתו והעבר נתן בו את אותותיו ובשנת 1963 נפטר.

רוזה קליינמן

משה קליינמן

משה־לייב קליינמן

אבי יהושע היה המבוגר מבין אחיו. הודות ליזמתו וראיית הנולד ניצלה כל משפחתנו וחלק חלק הגיעו ארצה, מי בהעפלה (מיכל ואני) מי באויר (גניה ומלכה) והיתר באניות, כל אחד בדרכו הוא.

את האוירה הציונית ספגתי עוד בילדותי בבית אבא וסבא, כי משפחתנו כרב המשפ־חות היו חדורי רוח ציונית וכל מטרתנו היתה ארץ ישראל.

גם בית־הספר „תרבות" נטע בנו אהבת ציון. אחותי המבוגרת טייבל הכשירה עצמה לפני פרוץ המלחמה לעליה בהכשרת צנס־טוחוב. כלנו השתייכנו לתנועות נוער ציוניות והאוירה הזאת נספגה בי ונתנה לי את הדחיפה, עד שבגמר המלחמה הצטרפתי בחוץ לארץ לקיבוץ ובשנת 1946 העפלתי באניה „ביריה" שעליה נכתב בידי אחד הסופרים והעתונאים א.פ. סטון „בדרך להע־פלה", ובו מתוארת ההעפלה בכל שלביה. המלחמה באנגלים שלא נתנו לנו לעלות ואסרונו במחנה עתלית. אחרי חדשים של הסגר שוחררנו ונשלחתי לקיבוץ נגבה. התאקלמתי מהר בהווי הארץ ואחרי חדשיים התנדבתי לפלמ"ח גדוד דרום. כבר בחדשים הראשונים השתתפתי בהורדת מעפילים בחוף ניצנים מהאניה „שבתאי לוזינסקי" כשחלק גדול מן העולים הועבר למשקים בסביבה

ומיעוטם לקפריסין (על שם האניה חובר השיר שושנה, שושנה). בשורות הפלמ"ח השתתפתי בהגנתם של 11 הישובים הראשונים בנגב ושמירת צינור המים תקומה, ניר־עם, צאלים וגבולות וכו'. במלחמת השחרור המשכתי בתפקידי בנגב להילחם נגד הצבא המצרי בנגבה ובמשטרת נגבה, יד מרדכי, כפר דרום וכל יתר הישובים הבודדים הפזו־רים במרחבי הנגב.

בסוף מלחמת השחרור הגיעו ארצה הורי וכל יתר המשפחה ביניהם גם דודי יעקב ובניו מרדכי ופסח.

אבי יהושע הספיק לראות את משפחתו ברוכת הילדים מכה שרשים במולדת הנכספת ובגיל 67 לחייו נפטר.

מחובתי להזכיר עוד בנשימה אחת את דודתי מלכה ומשפחתה שרובה נספתה ברוסיה ודודי חיים עם משפחתו שגרו בעיר סרנה ושם ניספו.

זכרונותי אלה יהוו ויהיו למזכרת לחיים בדורנו וגם לילדינו בדורות הבאים וגם יהיו כמצבה לאלה שלא זכו להגיע עד הלום.

יונה טובמן

דודי חיים קליינמן ומשפחתו

דודי חיים קליינמן ז"ל היה בן לאברהם ואסתר קליינמן.

בימים ההם היה דודי חיים מהבחורים היותר טובים, גם בית וגם בחברה. אף על פי שהיה מבית עשיר התנדב לשורות החלו־צים הראשונים, ועבר הכשרה בקיבוץ קלוסוב. היו לו שאיפות עזות לציונות. הייתי אז ילדה צעירה ואהבתי לשמוע אותו מספר לי על החיים בארץ ישראל. היה שר לי שירים עבריים, ואחד השירים של ביאליק נשאר לי בזכרון עד היום הזה:

לא ביום ולא בלילה,
חרש אצא לי אטיילה,
לא בהר ולא בבקעה,
שיטה עומדה שם עתיקה.

בשנת 1928 התחתן דודי עם בת משפחתנו נחמה מעיר סרנה. הם חיו חיים טובים, ואחרי שנה נולד להם הבן הבכור בשם מנדלה. היה זה ילד נחמד. אבל חלש היה ולא עבר שבוע שלא היה חולה. היו קוראים לרופא, אבל כפי שידוע לנו הרופאים בזמנים ההם לא יכלו לעזור לכל חולה. אני זוכרת שהדו־דה שלי נחמה עם הסבתא אסתר היו רצות לבית־הכנסת לפתוח את ארון־הקודש, והיו בוכות ומבקשות רפואה לילד החולה, וכאשר חזרו הביתה היה הילד מרגיש טוב. היו לדודי גם שני בנים, אחד בשם בבלה והשני בשם משה'לה. הם היו מלאכים נחמדים. כמה כואב ודואב הלב שאינם בינינו. לפני המל־חמה עברו דודי עם משפחתו לגור לעיר סרנה ושם הושמדו על ידי הרוצחים האכ־זריים.

זכרונותי אלה יהיו לזכרון, וגם יהוו להם מצבה, על שלא זכו להגיע עד הלום.

מנדלה, בן חיים קליינמן
ובן־ציון, בן אברהם שתדלן

חיים ונחמה קליינמן

**פרימה גארנשטיין (קליגער)
קאנאדע.**

צום אנדענק פון משפחה קליגער

די רשימה שרייב איך צום אַנדענק פון מיינע ליעבע און טייערע וועלכע האָבן מיר געטריבן זיך ראַטעווען און זיי אַליין זענען אומגעקומען מיט אַלע לודוויפּאָלער קדושים.

איך געדיינק נאָך ווי היינט דעם פּרימ־אָרגן ווען דער געטאָ איז געוואָרן אַרומ־גערינגלט און מיר האָבן אַלע פאַרשטאַנען אַז דאָס איז דער סוף... מיינע עלטערן, זאָלן האָבן דעם ליכטיקן גן־עדן, האָבן אונדז מיט כוח אַרויסגעטריבן פון דעם פייער כדי מיר זאָלן זיך דאַטעווען און בלייבן אַ זכרון פון דער משפחה. אַזוי זענען מיר, מיין ברודער פיניה, שוועסטער לאה און איך אַרויס פון געטאָ, און נאָך גרויסע צרות האָט אונדז געלונגען צו אַנטלויפן און בליי־בן לעבן.

מיר האָבן געוואַנדערט אין פעלדער און אין וועלדער אין שווערע איבערלעבונגען ביז דער באַפרייהונג.

מיין עלצטער ברודער יצחק מיט זיין פרוי ברײנדל און איינאיינציקער זון חיים און אויך מיין שוועסטער חנה מיט איר מאַן לייזער און קינדער, און מיין שווייגערן רחל פרימאק מיט איר זון האָבן אויך געפּרובט צו אַנטלויפן אָבער עס איז זיי נישט גע־לונגען און מען האָט זיי געכאַפּט און זיי געטריבן מיט אַלע לודוויפּאָלער קדושים אין די קאָשאַרעס, ווו מען האָט זיי אַלע אומגעבראַכט.

זאָל דער אַנדענק זיין אַ מצבה פאַר מיינע טייערע עלטערן, שוועסטער און ברודער און פאַמיליעס.

יונה טוכמן ומלכה גיטרמן

לזכר מאלה שינדל ז״ל

חיננית, שחורת עינים ושערות, מסורה ונאמנה, כזאת היתה מאלה.

כבר בילדותה התיתמה מאמה. אביה, מיכל דער סטאלער, הרוויח בקשי לפת לחם, ואחרי שהתחתן שנית קבלה אם חורגת.

החיים בבית השתנו ומאלה התחילה לחשוב על לימוד מקצוע, כדי שתוכל לקיים את עצמה. היא התחילה ללמוד תפירה אצל דוד׳ל דער שניידער, וכעבור זמן קצר ידעה את מלאכת התפירה והתחילה להרוויח למחייתה.

היינו בקבוצה אחת בתנועת „השומר הצעיר" וביחד המשכנו להכשרה בקיבוץ צ׳נסטוכוב. בערבים אהבנו לשבת בין השיחים ולשיר שירים עצובים. כשנודע בקיבוץ כי אנו אוהבות לשיר, הזמינונו מיד בערב שבת הראשון לשיר בציבור. בקשנו לכבות את האורות ושרנו ביידיש:

אָרעם איז דאָס לעבן מיינס
שטענדיק זיך מאַטערן
שטענדיק צו לעבן אין נויט
די כוחות די יונגע,
די פרישע צו פאַטערן
זיכענדיק דאָס שטיקעלע ברויט.

לאט לאט התרגלנו לחיי הקיבוץ, לעבודה ולחברה. מאלה הצטיינה בעבודתה ובשיתוף הפעולה שלה. היא ידעה איך ולמי להתאים לבוש. אם התלונן מישהו כי חולצתו לא כל כך יפה, היתה מאלה עונה לו בצחוק כי הוא יפה גם באותה חולצה, והחולצה היפה דרושה לבחור שחסר לו יופי...

אחרי שנתיים בהכשרה קבלנו חופשה הביתה. ביחד חזרנו מרובנה בעגלה רתומה לסוס, והגענו ביום שישי העירה. כפי שהא־מהות היו עסוקות בהכנות לקראת שבת לא יצא איש לקראתנו ורק הזאטוטים רצו אחרי העגלה ובישרו על בואנו לאנשי העיירה שפגשונו לאחר מכן בקריאה „די קיבוצ־ניטשקעס זענען שוין געקומען".

מלחמת העולם ירדה עלינו כמהלומה. גרתי ברחוב אחד עם מאלה ומצאנו לנכון להתיעץ ביחד. היא התכוננה להמשיך דרכה יחד עם הבחור שלה ונפרדנו לעולמים.

כפי שמספרים, לילה אחד יצאו מאלה וחיים ומשפחתה וברחו דרך הפּלעטע עד שהגיעו ליער פיפלה. שם המשיכו את חיי הנדודים ושם מת אביה של מאלה.

מאלה החלה לעבוד אצל הפרטיזנים בכפר פרכיטקה. באותו כפר נמצאו גם בנדרובצים ויום אחד, כשהפרטיזנים עזבו את המקום, תקפו הבנדרובצים את בית האכר בו התגוררו ושרפוהו (לפי עדותו של מר יהודה רבר) וחייה של מאלה נקטפו בגיל צעיר.

דמותך, מאלה, לא תמוש מקרבנו לעולמים. כבוד לזכרך!

רוזה אוסטרובסקי

משפחת ורנר

מיין ברודער ראובן ווערנער איז געווען פארהייראט מיט חנצ׳יה פון וואַדניק. ער האט געהאט א מיידעלע נעכע, 13 יאר אלט, און א אינגעלע משה, 11 יאר אלט. די פרוי מיט די קינדער אומגעקומען אנטלויפנדיק, און ראובן איז נאך מער טראגישער אומגעקומען. דעם טאג פון דער שחיטה האט ער זיך באַהאלטן אין זיין וווינונג אין קאמער, צווישן האלץ. ער איז דארט אפגעליגן א 5—6 טעג אים דערשאסן אין זיין גארטן.

חיה בת אברהם און וגאלדע ווערנער איז געווען 12 יאר אלט ווען זי איז שלאף געווארן אויף טיפוס אין וואלד הו׳ זי איז אנטלאפן כ׳יט אירע עלטערן און ברודערל משה. קיין הילף איז נישט געווען צו קריגן אין וואלד און מ׳האט איר ניט געקענט ראטעווען. זי איז געשטארבן און מען האט איר באגראבן אין פיפלער וואלד.

פייגל בת משה ווערנער איז פארהייראט פאר ישראל איילבירט. זיי האבן געהאט א טאכטער מישקה, 11 יאר אלט, און נאך א טאכטער חיה׳לה, 9 יאר אלט. פונקט 2 וואכן פאר דער שחיטה האט מען ערלויבט גיין אין וואלד קלייבן יאגעדעס, און ווען דער קאַמיסאר האט זיך דערוווסט האט ער אונדז געכאפט קומענדיק צוריק און באפוילן מען זאל אונדז שמייסן 25 שמיץ. פייגל איז געווען ביז דער שחיטה.

ראובן ורנר ובת אחיו, חיה

אברהם און שיינדל ורנר

גב' בילה אלייסקר, נפטרה בקנדה

יחזקאל שפילקה

משפחת שפילקה

אמי בילה, זכרונה לברכה, היתה אשה צדקת וטובת לב. היתה מרבה בתפילה בביתה ובבית־הכנסת. אף בימים גשומים היתה הולכת לבית־הכנסת בימי הסליחות. נדיבותה ומידותיה התרומיות היו ידועים בעיר וכולם כבדוה. בגלל החיים הקשים בגיטו נחלשה ונאלצה לשכב במיטתה רוב הזמן, ובמיטתה נרצחה על ידי הרוצחים האכזריים...

אשתי לאה בת יעקב בקרמן, זכרונה לברכה, היתה ילידת הכפר טופטשה שליד מזיריץ. בת למשפחה דתית ואשה צנועה וחסודה. נספתה יחד עם ילדינו יעקב ורסיה במחנה ההשמדה שמעבר לסלוטש.

אחי חיים ואשתו בריינדל ושלושת ילדיהם, ואחותי לאה ניספו גם הם בשואה הגדולה.

יהא זכרם ברוך!

משפחת שולבצקי

משפחת אולבסקי

משפחתו המסועפת של מנדלוביץ יוסף עם בניו ובתו הנשואים ומשפחותיהם.
רובם הושמדו בגיטו. נשארו בחיים הבנות מלכה ולאה והבנים דוד ויעקב.

פישל וטייבל קמינר

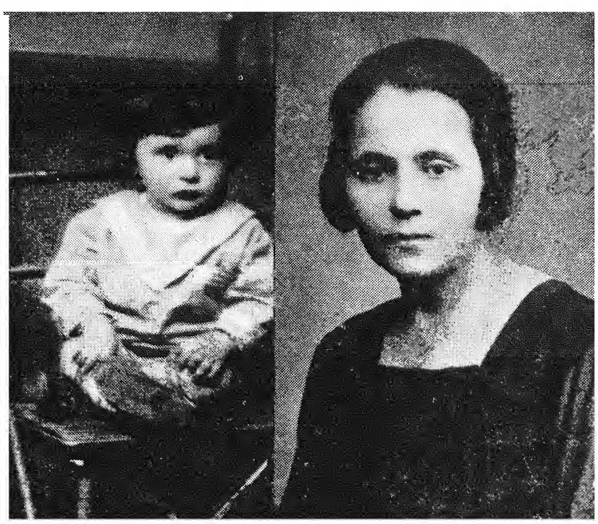
משפחות סמולר — פורשפן

משפחת פרימק

משפחתביילצה פייגל

גולדה גולדין (לבית פייגל) ובנה, שנהרגו אחרי עינויים קשים על
ידי קלגסי היטלר ימ״ש בבית הז׳נדרמריה בלודביפול. נשארו בחיים,
בארה״ב, בנה הבכור ובתה חנה.

משה און אסתר שנאפר

לאה, יצחק וחנוך, ילדי יוסל (רחל לאה'ס) ז"ל

יד למגינים ולמגשימים

זוסיה
בן מרדכי־זאב
שחורי (שורצמן)

זוסיה שחורי נולד בשנת 1906 בלודביפול, במשפחת שובי״ם. הוא למד ב„חדר״ וזמן מה בבית־ספר עברי. בן שתים־עשרה היה בשנת „השריפה הגדולה״ והוא נטרד מעל שולחן הוריו ושהה זמן־מה בבית דודו, באניפולי. אחר־כך באו ימי המהפכה וסמוך לאחריה ימי הפרעות וזוסיה ראה את אימי הפרעות במו עיניו.

נתחנך מילדותו לציונות, למד עברית וספג לקרבו שאיפות התחדשות וגאולה. בן חמש־עשרה פעל בחוג עברי של נוער בשם „הקורא הצעיר״, ואחר־כך הצטרף לתנועת „הנוער החלוצי״ והתחיל מכשיר עצמו לעליה: התאמן במלאכת כפים ולמד נגרות. בן שבע־עשרה עלה לארץ בשנת 1923.

תחילת עבודתו בארץ — בבית־חרושת לנגרות ביפו. זמן מה עבד בקבוצה חקלאית בעקרון במטעי טבק. בשנת 1924 חזר לתל־אביב ועבד בעבודות בנין. בימי המשבר הגדול טעם טעמו של חוסר עבודה.

מראשית שנת 1924 הקדיש מיטב כוחו לעניני הגנה ועלה מדרגה לדרגה. בשנת 1928 ניהל את עניני השמירה בגוש השרון ואחרי מאורעות תרפ״ט נשלח לצפת.

בראשית שנת 1936 עבר לגוש הדרום ובזמן המאורעות נפצע ושכב ב„הדסה״ בתל־אביב. עם הקמת חניתה היה בין הראשונים שחשו לעזרתה. בנסעו בשליחותה, על פני כביש נתניה, בי״ט תמוז תרצ״ח, לגייס עזרה וכוחות, נפצע בתאונה, נלקח לבית־החולים בילינסון ושם מת מפצעיו.

יהא זכרו ברוך!

מלכה קרייטמן

טובה גלעדי (לבית חזן)

ארוכה היתה דרכה של טובה מן העיירה לודביפול הקטנה, שבה נולדה ועד לקיבוץ מרחביה, בו חיה והלכה לעולמה.

ראשית דרכה היתה ב„החלוץ", וכיוון שידעה כי דרך התנועה לא יהא באפשרותה לעלות ארצה — חלמה להשיג סרטיפיקט ולעלות באמצעותו.

הורינו היו ציונים, אבל אבינו הרב לא יכול היה להסכים שבתו תסע ל„הכשרה" ולקיבוץ. טובה היתה חרוצה ועליזה, בת נאמנה ומסורה, ולא רצתה לפגוע בהורים.

היא נולדה למשפחת רבנים מצד אבא וקבלה חינוך מסורתי. שוחרת דעת היתה מילדותה, למדה תנ"ך ואף תלמוד יחד עם קבוצת בנים. בגיל צעיר נתפסה להשכלה ולחבת־ציון. תמיד הרבתה לקרוא, ואבי היה אומר שהוא אוהב להתוכח עמה על ישראל, כי ידיעותיה רבות, ורצה שתהיה תמיד לידו.

בשנת 1927 עלתה טובה ארצה, ונכנסה ללמוד בבית־הספר של חנה מייזל. לאחר שסיימה את לימודיה, עברה לקבוצת עיינות ומשם לקיבוץ מרחביה. חייה לא היו קלים ועבר עליה סבל רב, אך היא ידעה לשאת הכל בשקט.

קשה להשלים עם הגורל המר שכה מהר נלקחה מאתנו.

יהא זכרה ברוך!

לייבוש ראבער

בנימין בן אייזיק שתדלן

(צום אנדענק פון א יידישן פארטיזאן)

איך האָב געקענט בנימינען פון די קליינע קינדער יאָרן, ווייל ער איז געווען דער בעסטער חבר פון מיין ברודער, און מיר האָבן זיך אַלע דריי צוזאַמען געלערנט ביי דעם ז׳יטאָמירער און נאַכער ביי גאַליצקען. בנימין האָט זיך געלערנט גוט און האָט זיך גערעכנט איינער פון די בעסטע שילער, און האָט זיך אויך אויסגעצייכנט מיט וואַרפן שטיינער אויף די קעפ פון שקצים, ווען זיי פלעגן קעמפן מיט אונדז.

בנימין איז געווען איינער פון די ערשטע אָנפירערס אין „השומר הצעיר" אין 1920. אין יענער צייט פלעגן זיך די חברים לאָזן אין די וועלדער און באַווייזן זייער ליבשאַפט צו נאַטור, ווי אויך זיך פאַרטיידיקן קעגן אָנפאַלן. מען פלעג געמען אַלסביישפיל די גבורים פון תל־חי ווי יוסף טרומפלדור און אפרים ציזיק, וועלכע האָבן געקעמפט ביז דעם לעצטן טראָפן בלוט. בנימין, וועלכער האָט זיך ערצויגן ביי עלטערן וואָס האָבן געהאַט אַ געוועלב צו פאַרקויפן פלייש, האָט זיך נישט געלאָזט איינציען אין דעם געשעפט און האָט געזוכט אַ וועג אויף עולה זיין קיין ישראל. צו דעם צוועק האָט ער זיך געלערנט טישלעריי, אָבער די שטאַרקע באַגרעניצונגען פון דער שטוב האָבן אים דאָס נישט ערמעגליכט, און בנימין האָט חתונה געהאַט מיט סאָניע נייבערג פון ראָקיטנע, מיט וועמען ער האָט געפירט אַ גליקליך לעבן.

אַזוי האָבן זיי געפירט זייער גליקליך לעבן מיט 2 קליינע טעכטערלאַך ביז דייטשישע מערדער האָבן פאַרטריבן די ראָקיטנער יידן אין געטאָ. מיר ווייסן קיין איינצלהייטן ווי אַזוי זיי האָבן געלעבט אין געטאָ, אָבער עס איז נישט געווען בעסער ווי אין לודוויפּאָלער געטאָ. ווי עס איז איבערגעגעבן געוואָרן דורך אַ חבר, איז בנימין אַנטלאָפן אין טאָג פון דער אַקציע אין די וועלדער און זיין פרוי מיט איר קלענערער טאָכטער איז אויך אַנטלאָפן.

ווען זי האָט געבלאָנדזעט אין די וועלדער איז זי געכאַפּט געוואָרן דורך אוקראַאינישע באַנדיטן וועלכע האָבן זיי נאָך גרויסע פייניגונגען ערמאָרדעט. בנימין מיט נאָך אַ גרופּע יידן זייענדיק הונגעריק נאָך עטליכע טעג אין די בערעזאָווער וועלדער זענען אַריין צו אַ קריסט קויפן ברויט און דער קריסט האָט זיי גענומען באַקן דאָס ברויט און גלייכצייטיק געשיקט דער פרוי מעלדן די דייטשן אַז ביי אים געפונען זיך יידן. צו בנימינ׳ס גליק זענען נאָר איינציגע יידן געבליבן וואַרטן אין שטוב פאַר דעם ברויט, און ווען די דייטשן זענען אָנגעקומען איז ער מיט די רעשט געראַטעוועט. נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן ערמאָרדעט די איבערגעבליבענע חברים האָט בנימין מיט די פאַרבליבענע פאַרברענט די שטוב און גערגעט די משפחה פון קריסט אַלס נקמה, און זענען אַריין אין פאַרטיזאַן אָטראַד פיודורוב קעמפן געגן די דייטשישע און אוקראַאינישע מערדער ביז די סאָוויעטישע אַרמיי האָט באַפרייט די געגנט פון די דייטשן און דאַן איז בנימין אַוועק קעמפן אין דער ערשטער ליניע, ווי ער איז פאַרוואונדעט געוואָרן אין ברוסט, און נאָך אַ קורצער צייט האָט ער זיך אויסגעהיילט, און זיך געשטעלט צום דינסט קעמפן מיט די אוקראַאינער באַנדיטן.

בנימין איז געפאַלן אין אַ שווערן געראַנגל אין קאַמפ מיט אַ גרויסער גרופּע אוקראַאינישער פּאָליציי אין די וועלדער פון ביעלאָרוסיע. ער איז געפאַלן ווי אַ העלד צוזאַמען מיט נאָך צוויי יידישע חברים און אַ קריסט. נאָך זיין טויט האָט ער געקריגן אַ אויסצעכנונג פון סטאַלינען פאַר זיינע העלדישע טאַטן, אָבער דאָס יידיש פאָלק האָט פאַרלוירן אַ געטרייעם העלדישן זון.

יהי זכרו ברוך!

משפחות אייזיק ופעסיה שתדלן

איסר ושמואל

חיים־יידל ועזרא שלייפר

(לזכרם של לוחמים על כבוד ישראל בנכר)

חיים־יידל שלייפר נולד בשנת 1909 בעיירה סליטש־זוטא, בן להורים יראי־שמים. התחנך ברוח היהדות והציונות, למד בישיבה ואצל סבו, השו״ב ר׳ אברהם־יעקב שלייפר זצ״ל.

עוד בהיותו נער היה לוחם נמרץ למען הרעיון הציוני, והיה מעמודי התווך של התנועה הרביזיוניסטית בעיירה. השתתף תמיד בכל האירועים של התנועה והיה נואם מוכשר. בשנות השלושים — עברה המשפחה ללודביפול, שם המשיך את פעולתו בתנועה הרביזיוניסטית, ושם נשא לאשה את חנה בת לייבצ׳יק בבצ׳וק ז״ל.

בחייו ובמותו קידש את זכר אחיו המומתים.

יהא זכרו ברוך.

עזרא שלייפר נולד ב־1916, קבל חינוך מסורתי, ובגיל צעיר הצטרף לתנועת „בני עקיבא" של „הפועל המזרחי". לאחר מכן היה במשך שלש שנים בהכשרה בקבוץ של „הפועל המזרחי" בפראגה־ורשא. היה נעים־הליכות ועדין נפש, אהוב על כל חבריו ומכריו. לפני פרוץ המלחמה ב־1939, חזר לעיירה וחכה ל„סרטיפיקט" לעלייה ארצה. בפרוץ המלחמה ב־1941 גוייס מיד לצבא האדום. עדי־ראייה מספרים שעזרא נלחם בגבורה באחד היערות, שם כותרה היחידה בה לחם על ידי הגרמנים.

הצבא האדום היה אז בנסיגה ואפשר היה לסגת, אך עזרא העדיף למות במערכה נגד צוררי היהודים.

יהא זכרו ברוך!

חיים־יידל ועזרא שלייפר

מרדכי בן־שבנא

דיוקנו של אדם ולוחם יהודי

(לזכרו של חיים־יידל־שלייפר ז״ל)

חורף 1944 היה קר מאד. השלג ירד על יערות אוקראינה במטחים עזים וברציפות חסרת־רחמים, וכיסה את האדמה ספוגת הדם במעטה לובן קשות.

גם עכשיו, כשאני מעלה את זכרונותי על הכתב, תוקפת אותי צמרמורת בהזכרי בקור העז שאפף אותנו אז. עולים בזכרוני ריחות של יער חורפי, ריחם של מאות קילומטרים של עצי ליבנה חומי־גזע, אך על כל הריחות והדמויות משתלטת דמות אחת: יהודי בלונדי ומוצק, כחול עינים ועז מבט — חיים־יידל שלייפר.

את חיים־יידל הכרתי ב־1944, כשהגיע למז׳ריץ והצטרף ליחידה המיוחדת של כוחות־הבטחון, שמשימתה היתה בעור קני הכנופיות האוקראיניות של בנדרה. כנופיות אלה לחמו שכם אחד עם הגרמנים ועזרו להם בטבח יהודי הסביבה, וגם כששחררו השלטונות הסובייטים את הסביבה, המשיכו להילחם בהם.

חיים־יידל עבר את כל שבעה מדורי הגיהנום בגיטו לודביפול וביערות. במו עיניו ראה כיצד השמידו הגרמנים ימ״ש את בני משפחתו, אשתו, ילדיו ואחיו. החוויות האיומות האלו הותירוהו רצוץ בגופו אך חזק ברוחו, והחלטתו נחושה: לנקום את דמם הנקי של אחיו המומתים.

בסוף 1943 הצטרף לכוחות הבטחון הסובייטים, בעיירה מז׳ריץ, שמתפקידם היה למצוא ולהביא לדין את כל משתפי הפעולה עם הנאצים, ובתוכם את אלה שעזרו לגרמנים ובצעו את הרצח ביהודי המקום.

הידידות בין חיים־יידל וביני לא התבססה על רגשי נועם ואחווה שגרתיים של ימי שלום. בימי צרה יש לידידות משמעות גדולה יותר, עמוקה יותר. היינו אחים לצרה ואחים לנקמה. הנקמה היתה חוט השני האדום מדם שקישר את גורלנו קשר בל־יינתק. השתתפתי עם חיים־יידל בהרבה פעולות נקמה, כמה מהן אף „מאחורי גבם" של הרוסים עצמם. שהיו עושים שפטים במרצח רק אם הוכח להם שהרג גם „גויים" מלבד יהודים... בפעולות הללו, שהיו מסוכנות שבעתיים, היה חיים־יידל היוזם, הממריץ והולך בראש המחנה. חרותה בזכרוני פעולה אחת שאותה לא אשכח לעולם. נודע לנו שאחד המפקדים הבכירים של כנופיות הבנדרובצים שדרגתו היתה דרגת מפקד פלוגה („קומבט") וכינויו „טרוכון", מסתתר בכפר ליפקה, אחד הכפרים הסמוכים. ידענו שאדם זה השתתף באורח פעיל ובאכזריות ברציחת היהודים. התייעצתי עם חיים־יידל והחלטנו לנקום בו ולהרגו. המבצע היה כרוך בסכנת נפשות, כי הכנופיות שלטו בכפרים שלטון ללא־מצרים. פנינו לשלטונות הסובייטים וביקשנו תגבורת. 60 חיילים רכובים על סוסים הוצבו לפקודתנו, וחיים־יידל ואני רכבנו בראש המחנה. כשהתקרבנו לכפר, פתחו עלינו אנשי הכנופיות באש־תופת. רוב חיילי הפלוגה רצו לסגת ולחזור עם תגבורת גדולה יותר. אולם חיים־יידל לא נרתע מן הסכנה. הוא הבין שנסיגתנו תאפשר למרצח לברוח בינתיים. בעקשנותו וברוחו המחושלת הצליח חיים־יידל, כמנהיג אמיתי, להשפיע על אנשיו להתקדם אל תוך גוב־האריות, ותוך קרב מר עם המשמר האוקראיני הצלחנו להכנס לתוך הכפר. הרוצח עם אנשי מפקדתו ירדו למקלט־סתר מבעוד מועד. ערכנו חיפוש בכל מוצאיו ומבואיו של הכפר ולא הצלחנו למצאם. כולנו החלטנו בייאוש שהמרצח הצליח לחמוק מידנו הנוקמת. רצינו לשוב העירה, כלעומת שבאנו. אך שוב היה זה חיים־יידל, בעקשנותו ומסירותו שלא ידעו גבול, שלא רצה להשלים עם נטישת המקום. הוא ממש לחץ עלינו להמשיך ולסרוק כל שעל אדמה של הכפר. אחרי מאמצים רבים מצאנו את מקום הסתר של הרוצח ואנשיו. מסרנוהו לשלטונות ולאחר חקירה הודה בכל הפשעים הנוראים שארגן ובצע בעצמו. הוא נשפט ונתלה ברובנה, עם עוד 13 מרצחים וראשי כנופיות.

בפעולות נקם נוספות רבות השתתף חיים־יידל, ומאחת מהן לא שב. זה היה ב־י׳ בטבת 1945, בכפר המרצחים סקיצ׳ין, ליד מז׳ריץ. מארב אוקראיני הגיח לפתע והקיף את חבורתו הנוקמת של חיים־יידל מכל העברים. החבורה, שנסעה בעגלות, לא הספיקה להתגונן. כדור של מרצח פלח את לבו של חיים־יידל...

ד״ר אברהם אלפרט,
אברהם אינגבר,
מרדכי הימן

על יוסף גיטרמן

אחרי שעזר לניצולים רבים לצאת את עמק הבכא, זכה גם הוא להגיע לישראל. אך רצוץ ושבור ממה שעבר עליו נפטר לפני זמן קצר, בהשאירו משפחה שכולה בעפולה וידידים רבים ברחבי הארץ.

החבר גיטרמן היה פעיל בארגון עליה ב׳ ותמיד היה מתבלט בהנהגת מחנות או שיירות. אישיותו וקשריו עזרו בהרבה להקל תנאי החיים בשיירות ובמחנות ולא אחת היתה השפעתו מצילה את המצב ברגעים קריטיים של יחסים עם שלטונות.

בסוף 1945, כשהחלה העברת יהודים לאיטליה, היה זה החבר גיטרמן שנתן את הדחיפה והעידוד הדרושים לאנשים, ע״י שנתן בערבות את אשתו ובנו הקטן כדי לשכנע שהדרך בטוחה ושיגיעו בשלום לאיטליה.

רבים נעזרו בו בעלייתם ארצה ורבים יזכרוהו בין הדמויות הבולטות בין הניצולים.

סדר הזכרת נשמות

יזכור אלהים נשמות אבי ואמי, אחי ואחיותי, דודי ודודותי, קרובי וקרובותי, ידידי וידידותי, שנהרגו ושנשחטו ושנשרפו ושנטבעו ושנחנקו ושנקברו חיים, על קדוש השם ועם ישראל, שהלכו לעולמם.

תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור החיים עם נשמותיהם של אברהם, יצחק, יעקב, שרה, רבקה, רחל ולאה, ועם שאר צדיקים וצדקניות שבגן עדן ונאמר אמן.

יזכור עם ישראל את נשמותיהם הטהורות והזכות של רבבות אלפי בניו ובנותיו אשר עונו בעינויים קשים ואכזריים והושמדו בכל מיני מיתות משונות. מי באש ומי במים, מי בחרב ומי בחיה, מי ברעב ומי בצמא, מי ברעש ומי במגיפה, מי בחניקה ומי בסקילה. כולם קדושים וטהורים, רבנים וגאונים, צדיקים וחסידים, סופרים ומשוררים, מנהיגים ועסקנים, תמימי דרך וגומלי חסדים. בזכות עקדתם על קדוש השם ויהדותם תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור הגיבורים והקדושים של עם ישראל לזכרון עולם.

יזכור כל איש לודביפול בישראל ובארצות הפזורה את אלפי הקרבנות הקדושים והיקרים בני קהילת לודביפול המפוארת והמהוללה. אבות ובנים, אמהות ויונקים, זקנים ועולי ימים, בניהם של צדיקים וחסידים, ישרים ותמימים, לומדי תורה ושומרי מסורת, עסקנים, רחמנים וגומלי חסדים, שנפחו את נשמתם בקדושה ובטהרה.

בזכות כמיהתם לארצנו הקדושה תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור בניה ובוניה, מגיניה ומשחרריה.

אל מלא רחמים, דיין אלמנות ואבי יתומים! אל נא תחשה ותתאפק לדם ישראל שנשפך כמים. תן מנוחה נכונה על כנפי השכינה, במעלות קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים ומאירים, לנשמותיהם של רבבות אלפי ישראל ובתוכם בני הקהילה הקדושה לודביפול, אנשים נשים וטף, שנהרגו ושנשחטו ושנשרפו ושנטבעו שנחנקו חיים, שהלכו לעולמם.

כולם קדושים וטהורים, בהם גאונים וצדיקים, ארזי הלבנון ואדירי התורה. בגן עדן תהא מנוחתם. לכן בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו ויצרור בצרור החיים את נשמתם. ה׳ הוא נחלתם ויזכור לנו עקדתם, ותעמוד לנו ולכל ישראל זכותם.

ארץ, אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם! בזכותם נדחי ישראל ישובו לאחוזתם, הקדושים לזכרון תמיד נגד ה׳ צדקתם, יבואו שלום וינוחו על משכבותם, ונאמר אמן.

רשימת קדושי לודביפול

א

אוזערסקי	רבקה.
אוסטיער	העניה; בנותיה: סוניה, גיטל; בניה: שייקה, בוזיה.
אוסטרובסקי	רחל (אשתו הראשונה של מוטל יבדל"א).
אוסטרובסקי	טוביה ואשתו חוה; בנותיהם: חוה, דאבע; בניהם: חיים, סיומה.
איידלמן	ריבה, רוזה, חיה (בנותיו של אשר יבדל"א).
אייזנמן	יחזקאל ואשתו רחל־לאה.
אייזנמן	מאיר, אשתו ביילה וילדם קופל.
אייזנשטיין	יודל ואשתו מלכה; בנם יום־טוב ובתם צפורה.
אייזנשטיין	משה ואשתו בתיה; ילדיהם: פסח, יעקב, חיה, אנוך.
אייזנשטיין	גדליה ואשתו יוכבד.
אייזנשטיין	ישראל (בעלה של חוה תבדל"א).
אייזנשטיין	יוסף ואשתו שרה; בניהם מאיר חיים ובתם ריבה.
איילבירט	ישראל ואשתו פייגה (לבית ורנר); בנם משקה ובתם חיה.
איילבירט	לאה (אשת ירחמיאל יבדל"א) וילדיהם.
אלט	שרה ובניה פיניה ומנשה.
אלעבסקי	לייבל ואשתו גיטל; בנותיהם: יוכבד, לאה, ראסל, חיה, רוזה, מאניה.
אסתרמן	אברהם ואשתו הידעס (לבית יורש).
אתשטיין	מוטל (בן אברהם) ואשתו ריבה; בניהם: משה, אברהם.
אתשטיין	לייבל ואשתו זלאטקה; בתם הנה־גולדה ובנם חיים.
אתשטיין (האנקעס)	יוסף.
אתשטיין	מוטל (בן יוסף האנקעס) ואשתו חייקה; בתם חנה ובנם זיאמה.
אתשטיין	בת־שבע ובנה שלום.
אתשטיין	גיטל ובעלה בוזיה; בנם אברהם ובתם.
אתשטיין	ברוך ואשתו הינדה; בנם לייזר ובנותיהם פייגה, רבקה, זיסל.
אתשטיין	דודיק, אשתו חנצ'ה ובנם משה.

ב

בוכוואך	הערשל ואשתו צביה; בנם משה; בנותיהם: קריינה, פייגלה.
בולבה	יענטה; בנותיה: גולדה, מלכה, פייגה, שרה; בנה אייזיק (נהרג בחופקאו).
בורשטוק	אברהם ואחיו מישה.
בורשטוק	קוטיה ואשתו בתיה.
בילענקי	זלמן ואשתו שיינה־רייזל; בניהם: דוד, חנוך, ישראל־אהרן; בתם רבקה.
בינדר	האחים נחום וחיים.
בינדר	משה ואשתו צפורה; בנם בצלאל ואשתו שרה; בנותיהם: פייגה, צפורה.
בירברייר (מהכפר דערמאנקה)	אפרים ומשפחתו.
בירברייר (מהכפר דערמאנקה)	יעקב ומשפחתו.
בלינדר	שיינצה; בנותיה: פייגה, רוזה, ברכה, שרה; בניה: משה, יעקב.
בלנקמן	יוסף ואשתו מינדל; בתם פניה.
בלנקמן	יצחק, אשתו ובתו.
בעבטשוק	לייבצ'יק, אשתו גיסיה ובנם לייזר.
בקרמן	לאה (אשתו הראשונה של יחזקאל שפילקה יבדל"א).
בקרמן	יעקב, אשתו רסיה וילדיהם.
ברדר	מלכה ובתה חסיה.
ברדר	אברהם־לייב ואשתו חייקה.
ברדר	הערשל, אשתו פעסיה־ינטה, בנם ובתם.
ברודר	גיטל (אשת שמעון יבדל"א) לבית פרימק; בניהם צבי ומשה.
ברוזמן	זאב ואשתו רחל; בניהם: צבי, אליהו, ראובן, משה.
בריינדס	פערל (אשת מוטל יבדל"א).
ברקמן	יעקב, אשתו דוניה (לבית רבר) ובנם מוניק.

ג

גדאנסקי	מרקיל (אחיה של מינדל ולמן) ואשתו מאשה.
גוטליב	יעקב, אשתו גיטל ובנם בוזיה.
גוטמן	ברכה; רחל (אשת אבא יבדל"א), בנם אשר ובתם רוזה.

גוטמן	יוסף ואשתו פרומה; בניהם: בוריס ונחום.
גוטמן	יצחק־צבי ואשתו בתיה; בנם זינה; בנותיהם: זלדה, מניה.
גוטמן	יהושע ואשתו פייגה.
גולדין	גדליה, אשתו גולדה ובנם אפרים.
גולדמן	אסתר.
גולדמן	יוסף, אשתו כוואלה ובתם פריידל.
גולדמן	אליעזר (בעלה הראשון של רוזה אוסטרובסקי תבדל״א).
גולוב	ברוך ואשתו גיטקה; בנותיהם: חוה׳לה, עטי.
גורבטי (דער שוסטער)	אליהו־יוסף.
גורבטי	וולף, אשתו גולדה וילדיהם.
גורין	ישעיהו ואשתו פעסיה.
גורלניק (מכפר לובומירקה)	בערל ומשפחתו.
גורלניק	משה, אשתו חיה (לבית דופן) וילדיהם.
גורפינקל	שאול ואשתו שרה־בריינדל (לבית קאגוס).
גורפינקל	אליהו־צבי, אשתו בתיה ובתם חנה.
גורפינקל	אהרן ואשתו רוזה; בנותיהם: בת־שבע, לאה; בנם וולף.
גורפינקל	אברהם, אשתו ביילה ובנם יוסל.
גורפינקל	זיידל, אשתו קיילה ובתם שיינדל.
גורפינקל	חיה־שרה (אשתו הראשונה של שלמה יבדל״א) ובנותיהם: קיילה, בריינדל וצפורה.
גיבעס	מאיר, אשתו ריקל ובנם אפרים.
גיטרמן	אברהם־יצחק; בניו: אהרן, יחיאל; בנותיו: ויטה, סוניה. לאה ובנותיה בת־שבע ומרים.
גיטרמן	יוסף (נפטר בישראל).
גילר	יצחק, אשתו אסתר וילדיהם.
גילר	שיינה; בנה צבי ובתה שרה.
גילשלאק	יוכבד; בתה צביה ובנה מרדכי־אפרים.
גלוזמן	ברוך ואשתו שרה.
גלוזמן	משה ואשתו לאה.
גלוזמן	מלך ואשתו גולדה; בנותיהם: פייגלה, מאטל.
גלוזמן	שייקה ואשתו לאה; בנם יוסל ובתם רוזה.
גנדלמן	משה ואשתו לאה; בנם יצחק ובתם.
גנדלמן	לייבל ואשתו לאה; בנותיהם: רוזה, חיה ומשפחתה, פרומה ומשפחתה.

געלעס	יעקב, אשתו רייזל ובנם מאנעס.
געכפענבוים	יאניע ואשתוביילה; בנם מוניק ובתם פריידל.
געכפענבוים	יוסף ואשתו; בניהם: שבה, גרשון, מנדל.
גרוד (טיקטין)	שפרה ובתה גיטלה.
גרוד	דוד, אשתו חנה ובתם.
גרוספיס	הערשל (נפטר בישראל).
גרינברג	צאלע ואשתו חנה (לבית שטרקמן).

ד

דובינה	דבורה ובנה ישראל.
דודלזאק	סימה ובתה פראדל.
דודלזאק	חייקה ובתה לאה.
דודלזאק	שלמה, אשתו פערל (לבית אוסטרובסקי) ובתם.
דודלזאק	מוטל ואשתו ריבה (לבית ולמן).
דופן	לייבה (לייזיק) ואשתו ליבה; בנם מאיר; בנותיהם: זלאטה, גיטל, ריבה.
דנציקר	משה, אשתו באבל ובתם זיסלה.

ה

הלר	נחום, אשתו שרה ואחותו בריינדל.
הנדלמן (מכפר ביסטריץ)	יהודה־לייב ואשתו חיה־שרה; בנם ישראל ואשתו צילה.
הנדלמן (שיינטוך)	רייזל, צפורה ווליג.
הנדלמן	נח ואשתו שרה־לאה.
הנדלמן	יצחק; בניו: יוסף, צבי, יעקב, שלמה.

ו

ואדניקר	פעסל ולייקה, הבן משה.
ויזברג (דער שלאסער)	יוסל ואשתו דינה; בנותיהם: יענטה, רבקה, מלכה.
ויינר	גולדה ובנה בן־ציון.

ויינר (הסנדלר)	הירש־בער; בנותיו: שרה, רחל־לאה, מרים, סוסיה, גולדה; בנו שלמה.
ויינר	עזריאל, אשתו בריינדל ובתם.
ויינר (אפתייקר)	גרישה ואשתו חסיה; בנותיהם: מאשה, חנה.
ויינשטיין	מאיר ואשתו דאבע; בנותיהם: בתיה, שיינדל.
ויינשטיין	לאה ובתה חסיה־ביילה.
ויינשטיין	יהושע אשתו איטה ובניהם.
ויינשטיין	דוד וזלאטקה.
ויינשטיין	מלכה ובתה בלומה.
וייסברג	שרה ואחיה שלמה.
וייסברג	אייזיק ואשתו חייקה; בנותיהם: דאבע, בת־שבע.
וייסברג	צמח ואשתו פייגה־רחל; בנם ובתם.
ולדמן	דוד, אשתו ביילה (לבית פיטרמן), ובנם אהרן.
ולדמן	מרדכי ואשתו לאה; שתי בנותיהם ובנם.
ולדמן	בנימין ואשתו בתיה (לבית פיינמן).
ולמן	טוביה ובנו שניאור.
ולמן	דודיק.
ולמן	שיילה, אשתו חנה ובנם משה.
ולמן	מאיר (נפטר בארץ), אשתו הראשונה וילדיהם.
ולמן	אברהם ובתיה.
ולמן	נפתלי ואשתו מרים; בניהם: ישראל ומוניק.
ולמן	קלמן, אשתו בלומה (לבית פייגל) ובנם גדליה.
ולמן	ישראל ואשתו זלאטה; בתם קיילה ובנם משה.
ולמן	רחל (אשתו הראשונה של שניאור יבדל"א); בנותיהם: טייביל, בעבלה; בנם מוטלה.
ולמן	אהרן ואשתו מינדל; בנם נחמן ובתם רחל.
וסרמן	יוסל ואשתו חיה; שני בניהם; בנותיהם: רוזה, סוניה.
וסרמן	גיטל; בנותיה: טובה־לאה, וויכנה.
וסרמן	עקיבא ואשתו ביילה (לבית פורשפאן) ובתם.
וסרמן	יהושע, אשתו העניה ואחותו רחל.
וסרמן	פריידל (אשת זינדל יבדל"א).
וקסלר	הודיה.
וקסלר	פייגה; בנותיה: גולדה, יוכבד.
וקסלר	זאב, אשתו גיטל ובניהם: שמעון, משה, שלום.

וקסלר	מוניק, אשתו פייגה (לבית שתדלן) ובנם צבי.
וקסלר (מהכפר מעשאקאווע)	דב ואשתו שיינדל (לבית פרבר) ובניהם.
וקסלר (מהכפר מעשאקאווע)	אהרן ואשתו; בנם יעקב; בנותיהם: חנה, רבקה, בילה, נסיה.
ורנר	גולדה (אשתו הראשונה של אברהם יבדל"א) ובתם חיה.
ורנר	ראובן ואשתו חנה; בנם משה ובתם נעכה.
ורנר	אברהם ואשתו שיינדל (נפטרו בקנדה).

ז

זאמדווייס	שלמה, אשתו מלכה ושני ילדיהם.
זוויהילר	לייבל, אשתו יאכע ובתם שרה.
זלצמן	עקיבא, אשתו חייקה ובנם משה.
זפרן	שרה ובנה משה.

ח

חזן — רב המקום	ר' עקיבא, אשתו ראסל הרבנית; בניהם: מאטל ולייבוש; בנותיהם: שרה, דאבע, חיה־גיטל (נפטרה במרדביה).
חיימענעס	חיים־ישראל ואשתו.
חיימענעס	אלצ'יק ואשתו הסיה; בנותיהם: שיינדל, ליבה, בניהם.
חיריק (מהכפר הוסצה)	יונטל ואשתו רוסיה.
חיריק (מהכפר הוסצה)	יחזקאל וילדיו.
חרלאוועד	ישראל ואשתו בתיה (לבית ויינשטיין); בנם ישעיהו ובתם ביילה.
חרשן	ר' עקיבא (המורה) ואשתו עטל.

ט

טובבין (אפתייקר)	יואל ואשתו רוזה (רופאת שינים).
טובבין	חוה; בנה יעקב וכלתה גיסיה (לבית גורפינקל).

טובבין	שניאור, אשתו רוזה וילדיהם.
טוכמן	אברהם ואשתו פרומה; בנם ראובן וכלתם סוניה.
טיסיצר	שמואליק ואשתו רבקה; בנם ובתם.
טיקטין	אלתר.
טיקטין	משה ואשתו רוזה.

י

יאסנובולקה	ראובן ואשתו; בניהם ברוך־לייב ומשה.
יאסנובולקה	יצחק, אשתו ביילה ובנותיהם לובה ומשה.
יאסנובולקה	אלקה; בניה: יקיר, יצחק; בתה דאבע.
יאסנובולקה (מהכפר שאפע)	הערשל.
יורש	יעקב; בנותיו: ביילה, חיה; בנו יוסף.
יורש	חנן ואשתו.
יפה	יחזקאל, אשתו חיה ובתם שרה.
יפה	יהודית (אשת משה־יצחק יבדל״א); בתם שרה ובנם שלמה.
ירמאלאי	גודל ואשתו צביה.
ירמאלאי	טולה ואשתו ויטה; בנם משה ובתם שרה.
ירמאלאי	שכנא, אשתו פעסל ובתם סלאבה.
ירמאלאי	שורקה ובתו מלכה.
ירמאלאי	מרדכי ואשתו רייזל; בתם זלאטקה ובנם סיומה.
ירמאלאי	קלמן, אשתו מלכה וילדיהם.

כ

כץ	שמואל ואשתו גליה (לבית יורש).
כץ	סאכיע (בת אליהו־יוסי).
כץ	חיים (חיימוניע); בתו לאה, בעלה אברהם וילדיהם
כץ	פיניה, אשתו רייזל ובנותיהם צביה ובתיה.
כץ	מלכה־שרה, בתה לאה׳לה ובנה שמואליק.

ל

ליזאק	חיים, אשתו מלכה ובנם יצחק־צבי (הערשעלע).
ליקערניק	הערשל ואשתו צ׳רנה; בנם יהודה ובתם רבקה.

מ

מארענער (מהכפר מארענה)	חיים אבא ואשתו חנה; בתם בתיה ובנם ראובן ומשפחת
מוסמאן	צבי, אשתו לאה ובתם צביה.
מייסטר	זיסל ובנה יחזקאל.
מלמד	שמחה, אשתו זלאטה בניהם: יצחק, יוסף, בן צוין; בתם רבקה.
מנדלוביץ	יוסף ואשתו זלאטה.
מנדלוביץ	בערל, אשתו הייקה; בנם דוד, בתם לאה.
מנדלוביץ	שרה (אשתו של דוד יבדל"א); בנם לייבל ובתם העניה
מנדלוביץ	משה, אשתו סאפל; בנם מאיר ובתם נחמה.
מנדלוביץ	חיה־עטל ודוד (ילדיו של ישראל יבדל"א)
מעדוועד	משה־חיים ואשתו; בנותיהם: סלאבה־יהודית, רחלה; לובה, בעלה יוסל ומשפחתם.

ס

סארווער	מענדל ואשתו איטה.
סולומיאניק	ריבה (אשת בוריס יבדל"א) לבית גכפנבוים ובתה.
סורוקה (הצדקנית)	רייזל.
סמוליאר	מישקה־מאליע; הבת רחל ובעלה שמחה; הילדים יעקב ולובה.
סרברניק	העניה, חסיה־מלכה, לייבל ומשפחתה.

ע

עין	שלמה ואשתו ברייבדל; בתם חנה ובנם סיומה.

פ

פאדיסיק	מוטל ואשתו ויכנה; בתם הייקה ובנם בערל.
פוגורילי־בקר (מהכפר פוגורילי־בקה)	ישעיהו ומשפחתו.

פולעסקי	הערשל ואשתו רחל; בתם לאה זבנם אהרן.
פונט (החייט מקוריץ)	משה, אשתו הודיל ובתם שרה.
פורשפאן	יעקב ואשתו גיטל; בנותיהם: חיה, פריידל ובעלה ומלכה; בנם יום־טוב ואשתו אסתר.
פורשפאן (די בעקערן)	קיילה.
פורשפאן	מרקיל ואשתו ברכה; בתם חנה; בניהם: דב, איזיה, ראובן; בוזיה (בן אשתו מבעלה הראשון — דראך).
פורשפאן	זאב ואשתו מרים; בניהם: יהושע, ישראליק, בתם גיטל.
פיטרמן	יהודה ואשתו רבקה; בנותיהם: צביה, רוזה; בניהם: הערשל, יצחק.
פיטרמן	אפרים ואשתו חיה.
פיטרמן	ברכה (אחותו של אפרים).
פייאלקה	שרה־ביילה; בנותיה: פעסיה, היידה; בניה: חיים, יאקל.
פייגל	יעקב, אשתו מישקה ובתם ביילצה.
פייגל	שלום וולף ואשתו מינדל.
פייגלשטיין	אשר ואשתו ביילה (לבית פיינמן); בניהם וואוע, אבא; בתם צ׳רנה.
פייגנהולץ	יוסף ומשפחתו.
פייגנהולץ (מהכפר ביסטריץ)	פופה.
פיינמן (דער סאלטים)	יעקב; בנותיו: בתיה, דבושה, רחל. בניו: וואוע, בערל.
פיינמן	לייזר (בן יעקב), אשתו חנה (לבית קלוגר) ובנם.
פיינמן	חייקל ואחיו מוטל.
פיינמן	גולדה ובנותיה פסיל ומטיל.
פיינמן	מנדל ואשתו מלכה
פיינמן	מתתיהו ואשתו בריינדל; בתם רחל ובנם יצחק; מלכה (אם מתתיהו).
פיינמן	פעסיה ובנה אברשקה.
פיינמן	יוחנן ואשתו רייזל.
פיינמן	הערשל ואשתו דבורה.
פיינמן	מניה (אשת יעקב יבדל״א) לבית גוטמן.
פיינמן (בעל העגלה)	מאטעס ואשתו שיינדל; בנם ישעיהו ובתם טילה.

פיינמן	וואווע ואשתו.
פיינמן	בערל.
פיינמן	לייזר (בן זאב) ואשתו יהודית; בנם בעבע ובתם.
פיינמן	אנשל, אשתו וילדיהם.
פיינמן	לאזר, אשתו עלקה, בתם רבקה ובנם משה.
פיינמן (די רידנער)	פייגה.
פיינמן	סוניה (אשתו של פוקה יבדל"א) לבית בלנקמן ובתה.
פינקל	שמואל, אשתו דבורה וילדיהם.
פיקובסקי	יוסף ואשתו חיה־לאה.
פיקובסקי	חנה ובנותיה.
פיקובסקי	חייקה, בעלה דוד ובתם.
פירקעס	לייזר ואשתו פעסיה; בנם אייזיק ובתם.
פלדמן	יונה, אשתו גולדה ובתם פייגלה.
פלדמן	יוסל רחל־לאה'ס וילדיו.
פלדמן (מהכפר ביסטריץ)	מאיר ואשתו.
פלדמן (מהכפר ביסטריץ)	משה אייזיק ומשפחתו.
פלייש	אברהם ומשפחתו.
פסטרנק	שלמה, אשתוביילה וילדיהם.
פעל	שלמה ואשתו מרים; בניהם: געניה, העריל; בתם שיינדל.
פרבר	שלום, אשתו אסתר ובנם נחום.
פרבר	אברהם ואשתו גיטל; בתם מלכה ואחותו חייקה.
פרימק (מקלעצק)	שמואל־דוד ואשתו בתיה.
פרימק	מרדכי ואשתו רחל; בנותיהם: נעמי, מרי; בנם ישראל.
פרומין (מהכפר ביסטריצר הוטע)	מתתיהו אשתו חייקה וילדיהם.

צ

צוקר	שמחה ואשתו יאכע; בניהם: משה, וואווע; בתם כאלה.

ק

קאגוט	בוזיה, אשתו מארציק וילדיהם.
קאגוט	מענדל ואשתו הענציה.
קאגוט	יצחק, אשתו חיה־לאה וילדיהם.
קאגוט	גבריאל ואשתו גיטל.
קאגוט	מאטיע, אשתו אסתר וילדיהם.
קאגוט	בערל, אשתו טייבל ובנם גבריאל.
קאזאק (הסנדלר)	יעקב ובנו מאיר.
קאזיאל	גוטל, אחיו נוסל ואחותם פרומה.
קאפטאן	יצחק ואשתו פעסיה; בנם מאיר; בנותיהם בתיה ומעניה.
קגן	אליהו־צבי.
קגן	מיכל ואשתו זלדה; בנותיהם: דבורה, גיטל ויכנה.
קגן	יעקב ואשתו; בנם ובתם.
קופרבנד	שלמה ואשתו שרה; בנם אהרל ובתם בת־שבע.
קופרבנד	שמאי ואשתו פעסל; בנותיהם: רבקה, שיינדל; בנם יעקב.
קופרבנד	יצחק ובנו אברהם.
קופרווייס	פעסל (בת גולדה פיינמן), בעלה צבי ובנם.
קופרמן	מאיר ואשתו רבקה; בנותיהם גיטל, העניה; בנם זליג.
קופרמן	אליעזר ואשתו סוניה; בתם ואמה של סוניה.
קופרמן	אפרים ואשתו שיינדל; בנם משה־לייב, אשתו עליזה, משפחתם.
קורנפיינר	יוסף ואשתו פרידה; בנם יצחק; בנותיהם: צביה, סוניה, פערל.
קורפין (דער שירער)	חיים ואשתו ציפה; בניהם: אברהם, וואווע; בנותיהם: שיינדל, צירל, האדל.
קליבנסקי	הייקה (לבית קגן) וילדיה.
קליגר	רחקה (אשת זליג יבדל"א), לבית פרימק, וילדיהם.
קליגר	יוסף ואשתו דבורה.
קליגר	יצחק, אשתו בריינדל ובנם.
קליינמן	יהושע.
קליינמן	גיטל (אשתו הראשונה של יעקב יבדל"א); (אשתו השניה) איטה ובתם פייגה.
קליינמן	משה ואשתו רוזה; בתם הינדלה.

קליינמן	אברהם ואשתו אסתר.
קליינמן	חיים ואשתו נחמה; בניהם: מנדלה, בעבלה, משה'לה.
קמינקר	ראובן, אשתו חייצ'ה (לבית שפירא) וילדיהם.
קמינר	פישל ואשתו טייבל; בתם מניה; בניהם: שמחה, מיכאל.
קמינר	בצלאל ואשתו טוביה; בנותיהם: חיה, מלכה; בנם זאב.
קמינר (פירעלעס)	משה ומשפחתו.
קמינר	יוסף, אשתו פייגה ובתם דבורה.
קמינר	משה (בן־יוסף) ואשתו מעניה (לבית שינדל).
קעחטשער	מלכה (אשת פסח יבדל"א); בניהם: יונה וישראל.
קעלריך	דוד ואשתו רחל.
קעק	יוסף ואשתו צירל; בנותיהם: ליבה, דאבה; בנם לייבל.
קעק	מיכל ואשתו פייגה; בתם ברכה ובנם יעקב.
קעק	ברוך ואשתו פייגה; בניהם: אברהם, יענקל; בנותיהם: ברכה, ליבה, מלכה (לידרמן) וילדיה.
קרימר	רייזל; בתה ביילה; בניה: יצחק, בוזיה אשתו וילדיהם.
קרס (מהכפר גלושקובה)	יוסף ואשתו אסתר־רבקה.
קרס (מהכפר גלושקובה)	לייבל ואשתו דבורה.
קרס (מהכפר מאטשולאנקה)	יעקב, רחל, חיים.

ר

רבר	זיידל ואשתו שיינדל.
רבר	צפורה; בתה קוציה (מניה) ובנה וואווע.
רבר	יעקב ואשתו נענע.
רבר	יצחק (בן זיידל) ואשתו חנה; בנותיהם: הייקלה, ביילה, מרים, רבקה; בנם עקיבא (זיידל).
רבר	רבקה; בנותיה: רייזל, צביה; בניה: לייזר, לייבה.
רבר	יעקב (בן יוסף) ואשתו שפרה; בנותיהם: חסיל, רייזלה.
רבר	ניסל, אשתו פעסל ובתם יהודית.
רבר	מאיר ואשתו אסתר; בנותיהם: יהודית, גניסה, יענטל.
רבר	יאקל ואשתו אסתר־לאה.

רבר	יצחק (בן גוטל) ואשתו ברושקה; בנותיהם: לאה, רייזלה; בנם יענקלה.
רבר	דבורקה (אשתו הראשונה של לייביש יבדל"א).
רבר	גרשון, אשתו מיכלה (לבית שינדל) ובנם גוטלה.
רוזנצווייג	שמאי ואשתו שינדל; בנם מענדל ובתם דבורה.
רוזנצווייג	מוטל, אשתו ובנם שמואל.
רוטבורד (האנקעס)	יצחק ואשתו לאנה; בניהם: סיומה, מאיר.
רוטבורד	משה (מונה) ומשפחתו.
רוטבורד	שפרינצה ומשפחתה.
רוטבורד	חנה ומשפחתה.
רוטבורד	לאה.
רויטר	ישראל, אשתו לאה (לבית גיטרמן) ובתם מרים; בת־שבע (בתה של לאה מבעלה הראשון).
רוים	זינדל ואשתו מלכה (לבית קופרבנד); בנותיהם: רבקה, רחל.
רוניס (מהכפר גלושקובה)	רבקה.
רזנוסציק	פנחס ואשתו זיסל (לבית אתשטיין).
רזניק (השוחט)	ר׳ אהרן ואשתו רבקה.
רייזברג	בלומקה.
רייזברג	הערשקה, אשתו צביה ובתם.
רייזברג	אברהם, אשתו מעניה ובתם.
ש	
שוחט	מלכה. לייבל ואשתו ביילה; בתם פערל ובנם שלמה.
שוחט	מוטל וילדיו.
שוחט	עקיבא, אשתו וילדיהם.
שוכמכר	בתיה ובנה חיים.
שולבצקי	לייבל ואשתו חנה־שרה; בנותיהם: מניה, רחלה.
שולבצקי (מהכפר מטיאובקה)	אייזיק, אשתו שיינדל וילדיהם.

שולמן	מיכאל ואשתו יענטה; בתם מלכה ובנם ישעיה.
·שורצמן	מרדכי שו״ב ואשתו רבקה; בניהם: מנחם־מנדל, זוכיה.
שטרקמן	ישעיהו.
שטרקמן	העניה.
שטרקמן	נח ואשתו ויטה.
שטרקמן	שמחה ואשתו מניה; בתם זלאטה ובנם סיומה.
שטרקמן	מרדכי ואשתו יענטה; בתם חייקה ובנם סיומה.
שינדל	מיכל ובתו מאלע.
שינדל	נטע ואשתו באבל; בניהם: נחמן, זלמן; בנותיהם: שרה, רחל ומשפחתה, מאניה.
שינדל	אברהם־חיים ואשתו רייזל; בנותיהם: טוטע,ביילה; בנם מענדל.
שינדל	שמואל, אשתו וילדיהם.
שינמן	חיים, אשתו, בנם ובתם.
שינרמן	מרדכי ואשתו הנה; בנם צאליע ושתי בנותיהם.
שלום השוחט	אשתו וילדיהם.
שליין	היים; מוטל ואשתו אשקה; בניהם: לייביש, שלמה.
שלייפר	ישעיהו־דב שו״ב ואשתו בתיה; בנם עזרא ובתם גוסה,
שלייפר	שמעון, המורה שכטר, אשתו, וילדיהם.
שלייפר	חיים־אדיל, אשתו חנה (לבית בעבטשוק) וילדיהם.
שלייפשטיין	העשל ואשתו סימקה; בתם חיה׳לה ועוד ילד.
שמירגולד	יענקל, בנו אביגדור ובתו שיינדל.
שמש	שכנא ואשתו שרה.
שנאפער	משה ואשתו אסתר־לאה; בתם דאציה ובנם יענקלה.
שפילקה	דבורה (לבית קרכ), אשתו הראשונה של פיניע יבדל״א.
שפילקה	חיים ואשתו בריינדל; בניהם: קוטיה, אברהם, מרדכי.
שפילקה	לאה (לבית ברקמן), אשת יהזקאל יבדל״א, וילדיהם יעקב ורסיה.
שפילקה	בילה ובתה לאה.
שפירא	ראובן, אשתו חייצ׳ה וילדיהם.
שפירא	בערל, אשתו רייזל ובנם רפאל.
שפירא	פרומה, בעלה וילדיהם.
שפירא	דבורה וילדיה.
שפירא	יצחק, אשתו גולדה (לבית שלייפר) וילדם.

(דער מלאך)

שפירא (דער מלאך)	שמואל; אשתו הראשונה מישקה; בנותיהם: בתיה, שושנה; אשתו השניה ובתם.
שפירא	נחמן ואשתו איטקה; בניהם: יחיאל, משה, מוסה.
שפירא	בוזיה ואשתו חנה־ויטה (לבית אוסטרובסקי).
שפירא	יעקב, אשתו שרה וילדיהם.
שפירא (מהכפר גלושקוב)	חיים, לאה, טובה, זלמן, הניה, חנה.
שתדלן	יעקב.
שתדלן	חיים־יחיאל, אשתו ברכה ובתם ריבה.
שתדלן	לייבל ואשתו גולדה; בניהם: ראובן, מיכאל, הערשל; בנותיהם: רחל, מרים.
שתדלן	אייזיק ואשתו פעסיה.
שתדלן	רבקה (אשתו הראשונה של אברהם יבדל״א); בניהם: בן־ציון, שמואל והערשל.
שתדלן	בנימין ואשתו סוניה; בנותיהם: ריבה, שושנה.
שתדלן	הערשיק ואשתו הודיע; בנותיהם: רבקה, שרקה (שורצמן); בנם אברהם.
שתדלן	בתיה, בתה לאה ובנה לייזר.
שתדלן	דן, אשתו פייגה ובנם אהרל.
שתדלן	גדליה ואשתו העניה; בנותיהם: גיטל, טייבל, חיה־לאה; בנם שמואליק.
שתדלן	קופל ואשתו גולדה (לבית קרמן); בן יוסל מאשתו הראשונה גולדה (לבית פייגל).
שתדלן	אברהם ואשתו רוזה; בתם גיטלה ובנם שמואל.
שתדלן	פייגה; בנותיה: חייקה, ריבה.
שתדלן	דוד, אשתו זלאטקה ובנם אהרן.
שתדלן	נפתלי ואשתו דבורקה; בניהם: משה, בן־ציון.
שתדלן	דב, אשתו ביילה ובתם.

ת. נ. צ. ב. ה.

ימי־זכרון משפחתיים / משפחה יאָרצייטן

השם ושם האב	קרבה משפחתית	נפטר ב			נרצח ב		
		יום	חודש	שנה	יום	חודש	שנה